

जीवात्मी

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૧૦૬ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ૫૧૨ની વાતો-૩

વિગય ૬ : ૩

વડોદરા રાજ્યના કેળવણી ખાતાએ ઈનામ લાઈબ્રેરી માટે મંજૂર કરેલી

વીરંની વાતો

(સચિત્ર ઐતિહાસિક વાર્તાસંગ્રહ)

પુસ્તક ૩ જી.

લેખક અને પ્રકાશક:

તારાચંદ્ર પોપટલાલ અડાલજી.

એલ. ટી. એમ.

‘ પ્રેમ પ્રભાવ ’, ‘ અભિમિલ ’ કિંવા ‘ ગરીબનું નસીબ ગરીબ ’,
‘ હાથવણાટ ’ વિ. ના લેખક.

‘ નામ રહંતા ઠાકરા, નાણા નહિ રહંત,
કીર્તિ કેરા કોટડા, પાડયા નહિ પડંત. ’

પ્રથમાવૃત્તિ

વિ. સં. ૧૯૮૪]

પ્રત ૧૦૦૦.

[ઈ. સ. ૧૯૨૮

મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

અંથસ્વામિત્વના સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધીન.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ ૧૯૦૬
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

ગિરિગંધર્વમાં ભરી ઉછાળા કેસરિયાશું રમતા બાળ !
વાધમૂઢ પકડીને ફરતા કાઠી થોડીના રખવાળ !

—ખખરદાર.

કેસરી બાળ ભરી ફાળ શિયાળ
ટાળામહી ઝાળ ચર્ષ ઝળઝળાટે,
આખરે ખાંધથી ખાંધ ભીડી લટે
શીર પટે તો લટે ઘડ હુંડટે;
ડગમગે પહાડ પણ એક ડગ ના ડગે
પગ ભર્યો જોમ જગથંભ ડાટે,
ખેલ ખાંડાંતણા ખેલવા દોહોલા
અમર જીવા ખરા ખેલ ખાટે.

—દિવાનો.

અમદાવાદ-થી 'રાયમંડ ન્યુબિલી' પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે
રા. રા. ડી. પી. અડાલત માટે છાપ્યું. તા. ૧-૮-૨૮

नूतनवर्षादि दानम

ॐ

उ प ङा र

.....
.....ने
.....
.....तरङ्गिणी
तिथि.....

સાહિત્યવિદાર્થી, લલિતકળારસિક,
ગૌબ્રાહ્મણપ્રતિપાળ સૂર્યવંશી ધર્મરક્ષક નેકનામદાર
મહારાણા શ્રી વિજયદેવજી રાણા સાહેબ બહાદુર,

મહારાજ સાહેબ, સ્વસ્થાન ધરમપુર.

અનેક શુભ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓને યોગીને આપે ' ધર્મરક્ષક ' નું બિરદ દીપાત્મું છે :
ધર્મયુગના આ જમાનામાં આપની પ્રભુ-મનુષ્યો અને પ્રાણીઓના બચાવનું
કાર્યના બેખમે પણ સંરક્ષણ કરીને આપે ' સૂર્યવંશી ' ક્ષત્રિય તરીકે.

કીર્તિ સંપાદન કરી છે :

' અહિંસા પરમે ધર્મ ' ના સૂત્રને સ્વીકારીને જીવદયાની દિશાચત્ર કરીને
નિર્દોષ મુંગા પ્રાણીઓનો વધ અટકાવીને, ગૌચરની પૂરતી સમવડ
આપીને, દુષ્કાળના વખતમાં રાજ્યની બહાર પણ આપનો હંદાર
હાય લેવાવીને આપે ' ગૌબ્રાહ્મણપ્રતિપાળ ' ની પદવીને

સાર્થક કરી છે :

ધરમપુરના ધર્મદ્વારે આપે દેશી ઔષધાલય, સાધનસંપન્ન
હોસ્પિટલ, કેળવણીની સંસ્થાઓ, પુસ્તકાલય, સંગ્રહ
સ્થાન, વિગેરે પ્રભુ ઉપયોગી સુંદર સંસ્થાઓ સ્થાપી છે :

પ્રભુને સંસ્કારી બનાવવાના બંધ મનોરથો સેવીને
કેળવણીના પ્રચાર-હુન્નર ઉદ્યોગની ખીલવણી-
સાહિત્ય અને લલિતકળાના ઉત્કર્ષ માટે આપે
તન, મન અને ધનથી સદાય સહાય કરી છે :

ટુંકામાં-આદર્શ રાજ્યસંસ્થાના સંચાલક,
સંસ્કારી અને પ્રભુપ્રિય રાજવી તરીકે
આપે નામના મેળવી છે :

આ આપના સદગુણોથી આકર્ષાઈને
પ્રાચીન આદર્શ વીર પુરૂષોની
કીર્તિકથાઓ આ પુસ્તકઆપ
નામદારશ્રીને અર્પણ કરી
કૃતાર્થ થઈ છે.

ગુણાનુરાગી

તા. પો. અડાલગ.

નામદાર મહારાણા શ્રી વિજયદેવજી રાણા
મહારાજ સાહેબ—સ્વસ્થાન ધરમપુર.

નિવેદન.

‘ મનુષ્ય ધારે છે. કંઈ અને ઈશ્વર કરે છે કંઈ ’ એ વાતની સત્યતા સિદ્ધ થતી હોય તેવુંજ કંઈક આ પુસ્તકની બાબતમાં બનવા પામ્યું છે. ‘ વીરની વાતો ’ નો ભાગ બીજો બહાર પડ્યો ત્યારથીજ તેના ત્રીજા ભાગ માટે ગ્રાહકો તરફથી માગણીઓ આવવા લાગી, અને જેમ જેમ વખત વીતતો ગયો તેમ તેમ ઉપરાઉપર ઉચ્ચરાણી થવા માંડી. બીજો ભાગ બહાર પડ્યા બાદ થોડાજ વખતમાં ત્રીજા ભાગનું છાપકામ શરૂ કરાવી દેવા અને ત્રણચાર માસમાંજ ત્રીજો ભાગ બહાર પાડી દેવાની અમારી ધારણા હતી, પરંતુ મનુષ્યનું ધાર્યું હમેશાં થોડુંજ પાર પડે છે ? કુટુંબમાં ચાલુ રહેતી માંદગીએ વડોદરા છોડવાની અમને ફરજ પાડી અને મંદવાડની ઉપાધિમાં લગભગ એક વર્ષ નકામું ગયું. આ ઉપાધિને લીધે ‘ વીરની વાતો ’ નો ત્રીજો ભાગ પ્રગટ કરવામાં અણુધાર્યો વિલંબ થયો અને વાંચકોના ધૈર્યને કસોટીએ ચડાવવા જેવું બન્યું તે માટે વાંચકબંધુઓની અમે અંતઃકરણપૂર્વક ક્ષમા યાચીએ છીએ.

પરંતુ એ વિલંબથી પણ કેટલોક લાભ થવા પામ્યો છે એમ જણાવતાં અમને દર્પ થાય છે. પુસ્તક છપાવવામાં થયેલી ટીલને લીધે કેટલીક વધુ વાર્તાઓ લખવાનું બની શક્યું છે, વાર્તાના પ્રસંગોને લગતાં રેખાંકનો દોરાવીને વાર્તાના લખાણ સાથે સાથેજ એ ચિત્રો છપાવવા નેટલો સમય મળી શક્યો છે, અને રંગીન ચિત્રો વધુ સંખ્યેમાં અને વધુ આકર્ષક સ્વરૂપમાં રજુ કરવાની અતુકળતા થઈ શકી છે. આમ અમારા ઐતિહાસિક વાર્તાસંગ્રહને સારામાં સારા સ્વરૂપમાં વાંચકોના કરકમળમાં મુકવાની અમારી અભિલાષા પાર પડી છે તેથી અમને સંતોષ થાય છે તેવીજ રીતે ધાર્યા કરતાં વધુ વિલંબ થવા છતાં સારામાં સારી વસ્તુ મેળવવા માટે વાંચકોને પણ સંતોષ થશે એવી અમારી દૃઢ માન્યતા છે.

વાર્તાઓ ઇતિહાસનો કમ જળવાય એવી રીતે અનુક્રમે ગોઠવી છે. પહેલી ત્રણ વાતો વાઘેલા રજપૂતોની કીર્તિથાઓ છે. ત્યાર પછીની—છેલ્લી વાર્તા જે વાઘેલા વંશની છે તે સિવાયની—તમામ વાર્તાઓ ઇડરના પ્રાચીન ઇતિહાસને લગતી છે. નં. ૭ થી ૧૩ સુધીની વાતો વીર વીરમની વીરતાની સાક્ષી પૂરે છે. વીર વીરમના અદ્ભુત જીવનપ્રસંગોમાંના એક પ્રસંગને અમે ‘વચનબાણ’ નામની વાર્તારૂપે ‘નવચેતન’ના ખાસ અંકમાં પ્રગટ કર્યો હતો ત્યારે એ વીરનરના જીવનના બધાય પ્રસંગો વાર્તારૂપે રજુ કરવા ધણા વાંચકોએ સૂચના કરી હતી અને વાંચકઅંધુઓની એ જાણસાથી પ્રેરાધને અમે તેના જીવનના વીરતાથી ભરેલા પ્રસંગો જૂદી જૂદી વાર્તારૂપે આપેલા છે. એ તમામ વાર્તાઓ એકત્ર કરીએ એટલે ‘વીર વીરમ’નું આખું જીવનવૃત્તાંત આપણી નજર સામે ખડું થાય અને પ્રાચીન કાળમાં રજપૂતો પોતાનો ધર્મ-પોતાની નેક અને ટેક જળવવા માટે સાયબી, સંપત્તિ અને સુખ સર્વસ્વનો ભોગ આપવા માટે સદાય તત્પર રહેતા એ વાતની આપણને પ્રતીતિ થઇ જાય.

વીરની વાતોના પહેલા બે પુસ્તકોની માફક આ ત્રીજા પુસ્તકમાંની દરેક વાર્તામાં રજપૂતોની નીકરતા, અડગતા અને અદ્ભુત વીરતા નજરે પડે છે.

વાર્તાઓની સંખ્યા વધી પડવાથી પુસ્તકનું કદ મોટું થયું છે, ચિત્ર સંખ્યા પણ ધાર્યા કરતાં વધી ગઇ છે, અને કાગળ, છાપકામ, બાંધણી તેમજ સામાન્ય રૂપરંગ એ બધુંય ઉત્તમ પ્રકારનું બનાવવા યત્ન કર્યો છે, છતાં પુસ્તકની કિંમતમાં વધારો ન કરતાં, અંગાઉથી જાહેર કરેલી કિંમત રૂ. અઢીજ રાખી છે તે તરફ અમારા કદરદાન આભારનું લક્ષ બેચવાની રજા લઈએ છીએ.

ત્રિરંગી અને રંગબેરંગી ચિત્રો ઉપરાંત આ પુસ્તકમાં એક નવું આકર્ષણ ઉમેર્યું છે, અને તે ચાલુ લખાણ સાથેજ છાપી શકાય તેવા વાર્તાના પ્રસંગોને લગતા રેખાંકનો! અમારા પરમ સ્નેહી

ચિત્રકાર રા. રવિશંકર પંડિત બી. એ. અડધા વયને અમારું કામ કરી આપવા સદા તત્પરજ હોય છે. ‘વીરની વાતો’ ના ચિત્રો તૈયાર કરવા એ એમને મન મીઠી મોજ છે. આ પુસ્તકમાં વાર્તાના લખાણની સાથે સાથે છાપેલા રેખાંકનો એ બાઇની લોકપ્રિય નીવડેલી પીંછીથી આલેખાયાં છે.

દરેક વાર્તાને છેડે ‘ટેલપીસ’—સૂચકચિત્ર મુકવામાં આવ્યું છે. દરેક વાર્તા માટે એમાંના પ્રસંગોને લગતું ભાવસૂચક ‘ટેલપીસ’ કરાવવાની ઇચ્છા હતી, પરંતુ એટલો સમય ન મળી શકવાથી શૈથિલ્ય, ગ્રામ્યજીવન અથવા પ્રાચિન અવશેષોને લગતાં જે ‘ટેલપીસીસ’ તૈયાર થઇ શક્યાં તેનો ઉપયોગ કરી લીધો છે. આ ‘ટેલપીસીસ’ ચિત્રકાર રા. છોટાલાલ અંબાશંકર જોશીએ તૈયાર કરી આપ્યાં છે. ‘વીરની વાતો’ વાંચીને તેમને આ વિચાર સ્પુર્યો અને તેને ઉપયોગી થઇ પડે તેવાં ‘ટેલપીસીસ’ દોરી આપવાની પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી. સ્વેચ્છાથી કામ કરનાર પોતાની કૃતિને સુંદર બનાવવામાં શી મજા રાખે ?

ચિત્રકાર તરીકે બાઈ જોશીનું નામ હવે અજ્ઞાત નથી. બાઈ જોશી કાઠિયાવાડી જીવનના અભ્યાસક છે, અને તેને લગતાં ચિત્રો દોરવામાં બહુ રસ લે છે. તેમણે ભાવપૂર્વક આ પુસ્તકમાંના ‘ટેલપીસીસ’ દોરી આપ્યાં તે અમારા પ્રત્યેની તેમની મમતા દર્શાવે છે.

એક બીજા ચિત્રકારનો પરિચય કરાવવાનું રહી જાય છે. એમનું નામ શ્રી. સોમાલાલ શાહ. વડોદરાના કળાલવનમાં અંગાળી ચિત્રકાર શ્રી. પ્રમોદકુમાર ચેટરજી ચિત્રશાળાના અધ્યાપક નિમાયા અને શ્રી. સોમાલાલે એમની પ્રતિભુતાનો લાભ લેવાની સુંદર તક સાધી. હિંદી ચિત્રકળાના એ પૂજારીએ પોતાની કળાનિપુણતાનો બંડાર પોતાના શિષ્યો પાસે ખુલ્લો મુક્યો અને રા. સોમાલાલે રસપૂર્વક-કાળજી

પૂર્વક તેનો લેવાય તેટલો લાભ લીધો. આ પુસ્તકમાં આપેલાં તેમનાં બંને ત્રિરંગી ચિત્રો આ વાતની સાક્ષી પુરે છે.

કળામય છાપકામ માટે પ્રસિદ્ધ થયેલા મુંબઈના ધી લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટીંગ વર્ક્સમાં આ પુસ્તકમાંના તમામ ચિત્રોનું છાપકામ પણ આકર્ષક બનવા પામ્યું છે.

આમ વીરરસથી ભરપૂર રસમય વાર્તાઓ, મનોહર સંખ્યાબંધ ચિત્રો, અવનવા આકર્ષણો અને અનુપમ રૂપરંગ સાથે બહાર પડતું ‘વીરની વાતો’નું આ ત્રીજું પુસ્તક પહેલાં બે પુસ્તકો કરતાં પણ વધુ લોકપ્રિય થઈ પડશે અને વાંચકોનો સારો સત્કાર પામશે એવી અમને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે.

‘વીરની વાતો’ના કેટલા ભાગ નીકળશે એવો પ્રશ્ન કેટલાક વાંચકો કરે છે. એનો જવાબ એટલેજ આપી શકાય-‘જ્યાં સુધી જનસમાજ ઐતિહાસિક વાર્તાસાહિત્યને સત્કારશે, જ્યાં સુધી ‘વીરની વાતો’ના વધુ ભાગો વાંચવા માટે વાંચકો ઉત્સુક રહેશે, અને જ્યાં સુધી પરમકૃપાળુ પરમાત્મા અમારી સાહિત્યસેવા ચાલુ રાખવાનું સામર્થ્ય અમને બક્ષવાની કૃપા કરશે ત્યાં સુધી અમારો આ નમ્ર પ્રયાસ ચાલુ રહેશે. કર્મણ્યે વાઽધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન । ‘તું કર્મનો અધિકારી છે, ફળનો નહિ’ એ સૂત્રને સ્વીકારી ફળપ્રાપ્તિ હરિને હાથ સોંપીને અમારી સાહિત્યસેવા ચાલુ રાખવાનો અમારો સંકલ્પ છે.

પરંતુ એથી ભાગ (પુસ્તક) પ્રગટ કરવાનું એક ખાસ કારણ ઉપસ્થિત થયું છે. પહેલા ભાગમાં ‘રાજ રાયસિંહજી’ની વાર્તામાં-

કટારી અમરેશરી, તોગારી તરવાર,
હથલ રાયા સંગરી, દિલ્લી રે દરબાર.

વાળા દુહામાં જણાવેલો ‘હથલ રાયા સંગરી’નો પ્રસંગ આપેલો છે. બાકીના બે ‘કટારી અમરેશરી’ અને ‘તોગારી તરવાર’

ના પ્રસંગો મેળવવા અમે લાંબા સમય થયા પ્રયાસ કરતા હતા. અમરસિંહજીની કટારી વિષે કેટલીક માહિતી અમારી પાસે હતી, પરંતુ તોગાજીની તરવારનો પ્રસંગ મળી શકતો નહોતો. સહુભાગ્યે ‘જશાલી’બડ’ નો* પ્રસંગ પૂરો પાડનાર કવિરાજ શ્રી. ઠારણુભાઇ મધુભાઇ પાસેથી અમને એ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે; અને ‘અમરકટારી’ વિષે અમારી પાસે હતી તે માહિતી ઉપરાંત કવિરાજ શ્રી. ઠારણુભાઇ પાસેથી તેમજ ભાવનગરના રાજકવી શ્રી હરદાનજીભાઇ પીંગળશીભાઈ પાસેથી અને શ્રી. ધીરસિંહ વહેરાભાઇ ગોહિલ પાસેથી વિશેષ હકીકત મળી આવી છે. ત્રીજા ભાગ માટે એ વાર્તાઓ તૈયાર કરવા જેટલે સમય ન હોવાથી ‘અમરકટારી’ અને ‘તોગારી તરવાર’ એ અતિ આકર્ષક વાર્તાઓ વીરરસથી ભરપુર બીજી વાર્તાઓ સાથે વીરની વાતો-ભાગ ચોથામાં ગ્રગટ થશે.

આજસુધીમાં અમારા કદરદાન વાંચકબંધુઓએ ઉત્તેજન આપીને અમારા નમ્ર પ્રયાસોની કરેલી કદર માટે અમે તેઓનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

સાહિત્યસેવાના વધુને વધુ શુભ અવસરો અમને સાંપડે અને વાંચકોના કરકમળમાં વધુ ને વધુ આકર્ષક અને ઉપયોગી રસ-સામગ્રી મુકવાને અમે ભાગ્યશાળી થઇએ એવી કૃપા કરવા જગન્નિયંતા શ્રી પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પ્રત્યે અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

દેવશ્યની એકાદશી
વડોદરા વિ. સં. ૧૯૮૪. }

લેખક.

---

* જુઓ ‘વીરની વાતો’ ભાગ પહેલાની ત્રીજી આવૃત્તિમાં આપેલી ‘જશા લી’બડ’ નામની વાર્તા.

અનુક્રમણિકા.

૧	કસોટી કિંવા પ્રેમપરીક્ષા	...	૫૪	૧ થી ૨૨
૨	પાનનાં ખીડાં કિંવા રત્નપરીક્ષા	...	...	૨૩ ૪૯
૩	મદમદન કિંવા કાજળની ડબ્બી કે મોતનું નિશ્ચાન ?	૫૦	૭૪	
૪	વેણી વચ્છરાજ	...	...	૭૫ ૮૮
૫	રાજકુમાર ગોહા	...	...	૮૯ ૧૩૩
૬	શામળિયો સોડ કિંવા અનીતિનો અનિષ્ટ અંત !	૧૩૪	૧૫૮	
૭	હેમંતસિંહ ખીહોલો કિંવા વચનને કાળે !	...	૧૫૯ ૧૭૦	
૮	ચાંપો બીલ	...	...	૧૭૧ ૧૮૩
૯	વીર વીરમ	...	...	૧૮૪ ૨૧૬
૧૦	અટંકી વીર	...	...	૨૧૭ ૨૪૫
૧૧	વચનખાણુ	...	...	૨૪૬ ૨૮૩
૧૨	ઝાલાહર	...	...	૨૮૪ ૨૯૨
૧૩	રાણી ચંદ્રાવતી કિંવા વચનનું મૂલ્ય	...	૨૯૩ ૩૩૦	
૧૪	આતું વેર ?	...	...	૩૩૧ ૩૪૪
૧૫	રાજયોગ કિંવા લલાટના લેખ !	...	...	૩૪૫ ૩૫૭
૧૬	રાણો વાધ કિંવા સૌંદર્યનો પૂજારી !	...	૩૫૮ ૩૯૦	
૧૭	પાધડીની પ્રતિષ્ઠા	...	...	૩૯૧ ૪૩૯
૧૮	રજપૂત અગ્નિ	...	...	૪૪૦ ૪૭૨

ચિત્રદર્શન:

- ૧ વિજયશ્રીના વિકટ પંથે (ક્વર કીઆઇન)
- ૨ વિજયની ધૂનમાં (વાર્તાવિભાગને મથાળે)

કસોટી: પૃષ્ઠ.*

- ૩ ' કોને કહો છો નાથ ? ' ૨
- Δ૪ ' કહો, મંત્રીપદ સ્વીકારશો ? ' ૬-૧૭
- ૫ ' જોઈ આ કટારી ? ' ૧૭
- ૬ ' આવી જાઓ અને બળ હોય તો તમારાં ખર્જ ખખડાવો ' ૧૯

પાનનાં ખીડાં.

- ૭ ત્રણે ભાઈઓને પાનખીડાં આપ્યાં. ૨૭
- ૮ ' તમારો પ્રાણુ લેતાં આટલીજ વાર ! ' ૩૯
- ૯ હજુરીઆઓ સાથે ચોપાટ ખેલી રહ્યા હતા. ૪૪

મદમદન:

- ૧૦ જોતજોતામાં ડાયરો ભેગો થયો. ૫૧
- ૧૧ અબળાઓના અલંકારો ઉતારવાનું પણ તે ન ચૂક્યો. ૫૫
- ૧૨ વચમાંથીજ થાળમાંથી ખીડું ઝડપ્યું. ૬૪
- ૧૩ ધુધુલવાળું પાંજરું હાથી ઉપર બાંધ્યું હતું. ૭૧

વેણી વચ્છરાજ:

- ૧૪ સિદ્ધ પુરૂષની આકૃતિ તેની નજર સામે ખડી થઈને..... ૮૩
- ૧૫ તેની વેણી પકડી લીધી. ૮૬

રાજકુમાર જોહા:

- ૧૬ માર્ગપ્રતિક્ષા કરી રહી હતી. (મુખપૃષ્ઠ તરીકે મુકેલું ત્રિરંગી) ૯૯
- ૧૭ રાજતિલક કર્યું. ૧૧૪

● એકજ વાર્તાનાં બે ચિત્રો એક પાન ઉપર આગળ પાછળ છાપેલાં હોવાથી બે પૃષ્ઠની સામે ચિત્રવાળું પાન ન હોય તે ચિત્ર એજ વાર્તાના ખીજ ચિત્રની પાછળ છાપેલું છે એમ સમજવું.

Δ આ નિશાનવાળાં ચિત્રો (રેખાંકનો) વાર્તાના લખાણ સાથેજ છાપેલાં છે.

શામળિયો સોઠ:

- ૧૮ 'આ આપણા કારભારીનાં પુત્રી !' ૧૩૬
 Δ૧૯ રોડોડના કપાળે રાજતિલક કર્યું ૧૫૬

હેમંતસિંહ બીહોલો:

- Δ૨૦ 'પધારો ! યાળી પીરસાર્થ ગદ છે !' ૧૬૦-૬૧

ચાંપો બીલ:

- ૨૧ 'એ લીલનો કાન પકડીને અહીં ન લઇ આવું તો માફ
 નામ શુભાનસિંહ નહિ !' ૧૭૩
 ૨૨ મોહનસિંહને ખભે હાથ મુક્યો. ૧૮૦

વીર વીરમ:

- ૨૩ પોતાનો હાથો હાથ વાધના મ્હોંમાં નાખી દીધો. ૧૮૮
 ૨૪ રતનજડિત કડું તળાવમાં ફેંક્યું. ૧૯૬

અટંકી વીર:

- Δ૨૫ 'તું જહાન્નમાં જ ! બોલ, વીરમ ક્યાં છે ?' ૨૨૮-૨૯
 ૨૬ 'શા માટે તું કમળપૂજ કરે છે ?' ૨૩૫
 ૨૭ બંને એ બીલાડી અને કબુતર તરફ જોઈ રહ્યા ! ૨૪૨
 ૨૮ તેના ઉપર બરાબર નજર રાખીને પડતું મૂક્યું. ૨૪૪

વચન બાણ:

- Δ૨૯ શાહ સોદાગર દેવમણી સમા બે ઘોડા લાવ્યા હતા. ૨૪૬
 ૩૦ ચાલાક સામંતો તેની એ નેમ ચૂકવતા. ૨૫૪
 ૩૧ કોધાવેશમાં તે એકદમ ઉભો થઈ ગયો. ૨૫૬
 ૩૨ સોનામહોરોનો આ ઢગ શો અને વાત શી ? ૨૬૮

આલાહર:

- Δ૩૩ આલાહરની છાતીમાં તેણે કોંડો ધા કર્યો. ૨૮૮

રાણી ચંદ્રાવતી:

- Δ૩૪ લોકોએ એને છબીલીનું નામ આપ્યું હતું. ૨૯૪
 ૩૫ 'પ્રભુ ! એક વચન આપો...' ૩૦૩

Δ૩૬ તેણે એવો વેષપલટો કર્યો કે.....	૩૧૫
૩૭ શિંગડા પકડીને પાડાને હચમચાવ્યો.	૩૨૦
આવું વેર ?	
૩૮ 'એ ન આવે તોય શું બગડી જવાનું છે ?'	૩૩૩
Δ૩૯ હિંસક પશુને એકજ તીરથી ઠાર કર્યું.	૩૩૬
૪૦ 'આ પોશાક કેવો સુંદર છે ?'	૩૪૧

રાજયોગ:

Δ૪૧ 'થાય છે, અવાય છે, શી ઉતાવળ છે ?'	૩૫૨-૩
--------------------------------------	-------

રાણો વાઘ:

૪૨ 'હ્યો, મહારાજ, આ દક્ષિણા !' (ત્રિરંગી)	૩૬૬
૪૩ 'રાવ તમારું માથું ઉઠાવી દેશે !'	૩૭૭
૪૪ સૌ કોઈ એ લીલા જોવામાં તલ્લીન બન્યા !	૩૮૬

પાઘડીની પ્રતિજ્ઞા:

૪૫ 'બાપજી ! અમે તો તમારા પગની રજ છીએ.'	૩૯૨
૪૬ 'નાથ ! મારી આટલી વિનતિ માન્ય નહિ રાખો ?'	૪૧૬
૪૭ 'સાચા ક્ષત્રિયો શરણે આવેલાને કદી સંતાપતા નથી.'	૪૩૨
૪૮ 'ખબરદાર ! જો નાસવાનો યત્ન કર્યો છે તો હમણાંજ આ બંદુકથી ઠાર થઈ જશે !'	૪૩૪

રજપૂત બચ્ચો:

૪૯ 'હ્યો, તમને એક હજાર રૂપિયાની કિંમતનો એક ઘોડો આપીએ છીએ.'	૪૪૩
૫૦ 'બેગમ સાહેબા ! મોતને તો અમે રજપૂતો મૂઠીમાંજ લઈને ફરીએ છીએ.'	૪૪૮
Δ૫૧ માળણુ આવી.....	૪૬૦

હપરાંત વાતનિ છેડે મુકેલાં 'ટલપીસીસ.'

ચિત્રકારો:

ચિત્ર કયા પૃષ્ઠ ઉપર છે:—

શ્રી. રવિશંકર પંડિત, બી. એ. નીચે જણાવેલા ચિત્રકારોના ચિત્રો
સિવાયના બાકીના તમામ ચિત્રો
અને રેખાંકનો.

શ્રી. સોમાલાલ શાહ. (ત્રિરંગી ચિત્રો) ૬૯, ૩૬૬

શ્રી. છોટાલાલ અં. જોશી. ૩૫૨-૩ અને તમામ ટેલપીસીસ.

સ્વં શ્રી. ચીમનલાલ ગદાણી ૧૩૬ તથા વાર્તાવિભાગને મથાળે
મુકેલું ચિત્ર.

શ્રી. જગમોહન મિસ્ત્રી ૮૩, ૮૬ અને કવર ડીઝાઇન.

શ્રી. એલ. નાણાવટી. ૩૩૩, ૩૪૧

“ઐતિહાસિક પ્રસંગોને આકર્ષક શૈલીમાં રજૂ કરવા એ રા.
અડાલજની ખાસ ખુબી છે. ભાષા સરળ, સાદી છતાં સચોટ અને જોરદાર
કહી શકાય. એમણે વાર્તાના પ્રારંભથી તે અંત સુધી વાંચકની કુતૂહલ
શક્તિ ટકાવી રાખવાની કળા તરીકે આવે છે.” —મુંબાઈ સમાચાર.

“બધીજ વાર્તાઓ એક એક કરતાં વધુ સુંદર છે.” —હિંદુસ્તાન.

“આ સંગ્રહ ગુજરાત જરૂર વધાવી લેશે. રા. તારાચંદ્ર આકર્ષક
લેખક છે; ભાષા કુદરતી, ખેલતી, કંપતી, કંપાવતી રીતે લખી શકે છે;
દેશાભિમાની છે, ઇતિહાસ રસજ્ઞ છે. તેમની દુકાં વાર્તાઓ કેમ લોકપ્રિય
ન થાય ?

—મળમિત્ર.

“આ પુસ્તક અનેક રસથી ભરપૂર હોવા છતાં તદ્દન નિર્દોષ હોવાથી
સ્ત્રીઓ તેમજ બાળકોના હાથમાં વિના સંકોચે મૂકી શકાય તેવું છે.
વખાણને પાત્ર આ પુસ્તક દરેક લાઇબ્રેરી કે ઘરની શોભા સમાન થઈ પડશે
એમ અમે ખરેખર માનીએ છીએ.”

—સાહિત્ય.

‘વીરની વાતો’ના લેખક ટી. પી. અડાલજની લખેલી

વીરાંગનાની વાતો

‘વીરની વાતો’
જેવીજ વીરસથી

ભરપૂર વાતો અને સંખ્યાબંધ સુંદર

મનમોહક ચિત્રો સાથે બહાર પડશે.

રા. અડાલજની વીરસથી ભરપૂર વાતોને

ચાહનારાઓ તેમની લખેલી ‘વીરાંગનાની વાતો’

પણ તેટલીજ હોંસથી વાંચશે એમાં શંકા નથી.

પોણી કિંમતનો લાભ મેળવવો હોય તો અત્યારથીજ

ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવી દ્યો.

નામ નોંધાવવાનું ફક્ત એકજ ઠેકાણું:—

ટી. પી. અડાલજ, કોઠી પાસે, વડોદરા.

ખાસ વિનંતિ—નામ નોંધાવનાર ગ્રાહકોએ પુસ્તક માટે વારંવાર
ઉધરાણી ન કરવી. તે બહાર પડશે ત્યારે અગાઉથી તેમને ખબર
આપવામાં આવશે.

રસમય ઐતિહાસિક નવલકથા

સચિત્ર ! **પ્રેમપ્રભાવ** સચિત્ર !

હવે થોડા સમયમાં પ્રગટ થશે.

વાર્તાના શોખીનો માટે

સૌંદર્યસમાધિ

વિરાંગના

અને એવીજ બીજી ત્રણ રસમય વાર્તાઓ મળી
કુલ પાંચ વાર્તાઓનો સચિત્ર સંગ્રહ

પંચામૃત

નામથી પૂરતી તૈયારી કર્યા બાદ પ્રગટ થશે.

ઉપરના બંને પુસ્તકો માટે અગાઉથી નામ નોંધાવનારને
ચોણી કિંમતનો લાભ મળશે.

નામ નોંધાવવાનું એકજ ઠેકાણું:—

ટી. પી. અડાલજી, કોઠી પાસે, વડોદરા.

આસ વિનંતિ—નામ નોંધાવનાર ગ્રાહકોએ પુસ્તક માટે વારંવાર
ઉધરાણી ન કરવી. તે બહાર પડશે ત્યારે અગાઉથી તેમને ખબર આપ.
વામાં આવશે.

દ મહિના થયાં જેની એકે નકલ મળતી નહોતી તે

વીરની વાતો—પુસ્તક પહેલાની

• ત્રીજી આવૃત્તિ

વધુ વાતો અને વધુ ચિત્રો સાથે

પ્રગટ થઈ ચૂકી છે.

૧૭ વીરસથી ભરપૂર વાર્તાઓ અને ૨ ત્રિરંગી તથા ખીજા સંખ્યાબંધ રંગબેરંગી ચિત્રો તથા અનુપમ રૂપરંગ વાળું આ પુસ્તક નજરે જોતાંજ તે ખરીદવાનું તમને મન થઈ જશે !

૩૭૫ પૃષ્ઠ : ૪૫ ચિત્રો :

સોનેસી પાકું પૂઠું કિં. રૂ. અઢી

તરતજ મંગાવી લ્યો, લખો:—

ડી. પી. અડાલજી, કોડી પાસે, વડોદરા.

‘વીરની વાતો’ માટે લોકો શું કહે છે ? :—

“ અલાકુળના ઇતિહાસને વાર્તારૂપે લોકોને રસીક લાગે તેવા સ્તુત્ય પ્રયાસ કરવામાં આવેલો છે તે બદલ તમોને ધન્યવાદ ધટે છે. ”

રાજરાણાશ્રી માનસિંહજી સુરતસિંહજી ઝાલા. સી. આઈ. ઇ.
દિવાન સાહેબ, ધ્રાંગધ્રા.

“ સ્વપ્ને પણ બળર નહોતી કે પુસ્તક આવું સુંદર અને રસીક નીકળશે. તેને “ ક્ષત્રીયોની ગીતા ” કહેશું તો પણ ન્યાય કર્યો કહેવાશે.
અવેરીલાલ ત્રાંબકલાલ ધોળકીયા—કંચ-ભૂજ.

પુસ્તક દરેક રાજપૂતને પ્રિય થઈ પડશે.

નટવરસિંહ એસ. રાણા—કંથારીયા.

“ બૃહદ્ ગુજરાતને આવી ઇતિહાસિક વાર્તાઓની ધણી જરૂર છે. ”

અહમદ. મો. દીનદાર, રંગુન.

કુંક મુદતમાં જેની બીજી આવૃત્તિ પણ ખલાસ
થવા આવી છે તે

વીરની વાતો—પુસ્તક બીજીની

બીજી આવૃત્તિ

એક એકથી ચઢિયાતી વીરસથી ભરપૂર વાર્તાઓ અને શ્રીમાન
પુરુષોત્તમના બે ત્રિરંગી તથા બીજા સંખ્યાબંધ રંગબેરંગી ચિત્રો સાથે

૩૭૬ પૃષ્ઠ : ૩૦ ચિત્રો :

સોનેરી પાકું પૃષ્ઠ : અનુપમ રૂપરંગ : કિં. રૂ. અઢી.

થોડીજ નકલો હોવાથી તાકીદે મંગાવો !

લખો:—ટી. પી. અડાલજ, કોઠી પાસે, વડોદરા.

‘વીરની વાતો’ માટે લોકો શું કહે છે ? :—

વીરની વાતો—ભાગ બીજો જોતાંની વારજ આપોઆપ તેની
પ્રશંસા કરી જવાય છે, અને શરૂ કર્યા પછી તો નજર આગળથી અળગું
કરવું ન ગમે એ તો સ્વાભાવિક છે.

જયંતીલાલ જમનાદાસ—ભાવનગર.

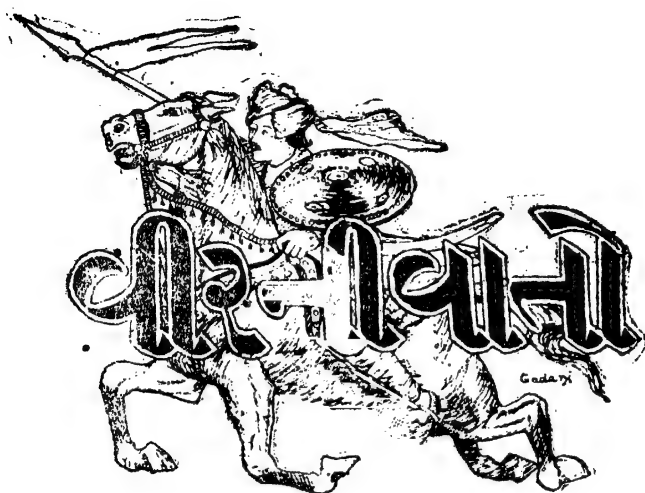
અરજ વીરની વાતો—ભાગ બીજો બહાર પાડવામાં વધુ વિલંબ
થયા તેનો સંપૂર્ણ બદલો મળી ચૂક્યો છે. પ્રથમ ભાગ કરતાં આમાંની
વાતો વધુ રસપૂર્ણ અને આકર્ષક છે. પુસ્તક હાથમાં લીધા પછી પુરૂં કર્યા
સિવાય નીચે મુકવાનું મન થતું નથી.

ઓ. સેકેટરી, યુજરાતી હિતવર્ધક મંડળ, ઇંદોર.

“આપની ઐતિહાસિક વાતો ખાસ વખાણવા લાયક છે. અમને આ
પુસ્તક બહુ ગમ્યું છે.” ઇંદોરજી ગાંગજી વોરા, કચ્છ ગાંગોદર.

“શ્રી પુરૂષ બંનેને વાંચવા લાયક છે. દરેક લાયકેરીને તથા ગૃહસ્થના
ધરને દીપાવે તેવું છે.” કાનજી દંતા રાજગોર, કુંડળા.

પુસ્તક ૩ જી.

કસોટી

કિંવા

પ્રેમપરીક્ષા.

૧ સ્વપ્ન દર્શન.

“પ્રણામ દેવી ! આપની આરા મને શિરસાવંધ છે.”

“કોને કહો છો નાય ?” * નખશીખ સૌંદર્યથી આપતી એક
 ડુવતી મુખ શય્યામાંથી સફાળી બેઠી થઇ અને આંખો ચોળતી શય્યામાં

* જુઓ ચિત્ર.

વીરની વાતો (૩)

પડેલા પોતાના પ્રિયતમ તરફ આશ્ચર્યભરી નજરે જોઈ રહી. નિદ્રાવસ્થામાં જ પોતાના પતિને પ્રણામ કરતા જોઈને તેના કુતૂહલનો પાર ન રહ્યો.

“આપને, દેવી ! આપના...”

યુવતી ચમકી. પોતાનો પતિ સ્વપ્નાવસ્થામાં તો નથી ? તેને ક્ષણ પડી.

સ્નેહભર્યા બાવે તેની ચંપકકલિકા સમાન કરાંચુલિઓ પોતાના સ્વામીના મસ્તક ઉપર ફરવા લાગી. એ સ્પર્શે સ્વામી ઝમકી ઉઠ્યો.

એકએક તે બોલી ઉઠ્યો:—“દેવી ! હજી આપ...”

“હું, હું, સ્વામી ! આમ બોલી મને દોષભાગી ન બનાવો. હું દેવી નહીં, હું તો આપની કિંકરી, ચરણરજની દાસી.”

“એમ ? સારે દેવી ક્યાં ગયાં ?” પુરુષની નજર ચોમેર ફરવા લાગી, જાણે તે દેવીને શોધી રહ્યો હોય !

“નાથ ! આજે આપ આમ શું કરો છો ? ચોમેર શું જોયા કરો છો ? દેવી કોણ ?”

“દેવી મયલુલ્લા !”

“મીનજીવે ? એ તો સ્વર્ગમાં ખીરાજતાં હશે. એ અહીં ક્યાંથી હોય ?”

“હતાં, હમણાંજ અહીં મારી પાસેજ હતાં.”

“કદી ન બને, પ્રભુ ! આપે સ્વપ્ન તો નથી જોયું ?”

પુરુષ અનિમેષ નેત્રે એ સૌંદર્યમૂર્તિ તરફ જોઈ રહ્યો. “કોણ ? પ્રિયે ! જ્યતલદેવી ? સારે દેવી ક્યાં ગયાં ?”

“નાથ ! જરા સ્વસ્થ થાઓ, મારી ખાત્રી છે કે આપને સ્વપ્ન આવ્યું હશે.”

“સ્વપ્ન હોય કે ગમે તે હોય, પરંતુ એ દૃશ્ય એટલું બધું પ્રેરક હતું કે હજી મને એનાજ બાણકારા થયા કરે છે.”

“એવું તે આપે શું જોયું ? એ જાણવાનો મારો અધિકાર ખરો ?”

‘કોને કહો છો નાથ ?’

[૫. ૧

કસોટી કિંવા પ્રેમપરીક્ષા.

“ તારો અધિકાર ? શા માટે નહિ ? તું તો મારી અર્ધાંગના-
મારા સુખદુઃખની સાથી, તારાથી કે’ છુપાવાય ? ”

“ અરે વાહરે મારા ભોળા ભરથાર ! ટુલાવી ટુલાવીને છાપરે ચઢા-
વતાં ઠીક આવડે છે ! ઠીક; પણ હવે વાત તો કરો કે સ્વપ્નમાં શું જોયું ? ”

“ સ્વપ્નમાં મને ગુર્જરદેશાધિષ્ઠાત્રી સ્ત્રીનળદેવીનાં દર્શન થયાં. ”

ચૌવના અધીરો બની. “ પછી ? ”

“ તેમણે મારા મસ્તકે હાથ ફેરવી આશીર્વાદ આપ્યા અને મારા
હિતની એક વાત કહી. ”

“ શી વાત ? ”

“ એજ કે મારા ભાગ્યનો ઉદય થશે. ”

“ પ્રભુ એ આશિષ પરિપૂર્ણ કરે ! ” સ્ત્રીનું હૈયું હર્ષથી ઉછળ્યું.

“ દેવીએ કહ્યું કે આ ગુર્જરધરા ચાવડા અને ચોલુકોએ વર્ષો
સુધી ભોગવી. હવે એ ધરાનું સ્વામિત્વ ભોગવવાનું તારા તથા તારા
પિતાના ભાગ્યમાં છે. સ્વામીના અભાવે ગુર્જરભૂમિ પરતંત્ર દશામાં
પીડાય છે; તેનો તમે ઉદ્ધાર કરો. ”

“ અને તેને માટે કે’ માર્ગ બતાવ્યો ? ”

“ હા, દેવીએ કહ્યું કે વસ્તુપાળ અને તેજપાળને તમારા મંત્રી
બનાવજો એટલે તમારો પ્રતાપ ચોમેર પ્રસરશે અને રાજ્ય સત્તા અમર-
વેલની માફક વીરતરશે. ”

“ એમ ? ” વનિતા વિચારમાં પડી.

તેના સ્વામીએ આ જોયું અને સ્મિત હાસ્ય કર્યું.

“ કેમ, એ વાત ન રૂચી ? ત્યારે તારા ભાઈ સાંગણુ અને આમું-
ડરાજને મંત્રીપદે સ્થાપીશું ? ”

“ શા માટે ? કુટુંબકલહનાં બી વાવવા માટે ? ”

“ પરંતુ બહેનનું વલણ તો ભાઈ તરફજ હોય ના ? ” પુરુષે
કટાક્ષ કર્યો.

વીરની વાતો (૩)

“પણ સ્ત્રીનું લક્ષ તો પોતાના સ્વામીના હિત તરફ જ હોય. પિયરીઆના પ્રેમ કરતાં સ્વામીના શ્રેયમાં સ્ત્રીનું સુખસર્વસ્વ છે, પતિ એજ સ્ત્રીનું પરમ દેવત છે એટલે એનું હિત સ્ત્રીને હૈયે વધારેજ હોય.”

“એમ ? જોજો ! આ શબ્દો જીવનભર યાદ રાખજો !”

“અને આપ પણ પ્રસંગ આવે કસોટી કરી જોજો.....”

“અરે વાહરે તારી વાકુપટુતા ! બોલ્યે તો તું અધાય એવી નથી, આ બધું ક્યાંથી શિખી ?”

“આપના જેવા વિચક્ષણ વીરનરના સહવાસથી. બોલો સાચી વાત કે નહીં ?” લલનાએ પતિના વક્ષઃસ્થળ ઉપર પોતાનું મસ્તક ઢાળ્યું. પતિ આ પ્રેમાળ પત્નીની કનકલતા સમી કાંતિમાન કાયા તરફ પ્રેમભીની નજરે જોઈ રહ્યો. પ્રેમની ઉર્મિઓ ઉછળી. એ મનોહારી મુગ્ધાના કયોળ પ્રદેશ ઉપર તેણે મધુર સુખન કર્યું. નવૌઢાનાં નયનોમાં પ્રેમભરી ગસતી ચમકી રહી !

૨ મંત્રીપદ.

“વીરધવલ ! આજે કેમ આટલો અધો વિચારચસ્ત જણાય છે ?”

“પિતાજી ! આજે રાતમાં એક સ્વપ્નદર્શન થયું તેનાજ વિચાર આવ્યા કરે છે.”

“સ્વપ્ન ? મને પણ આજે સ્વપ્ન લાઘ્યું હતું. સ્વપ્નમાં મીન-વહેલીએ આશીર્વાદ આપી આપણી ઉન્નતિ માટે એક માર્ગ સૂચવ્યો.”

પિતા પુત્રે એક ળીમને સ્વપ્નની હકીકત જણાવી. બનેને એકજ પ્રકારનું સ્વપ્ન લાઘ્યું હતું, બનેને એકજ આજ્ઞા ફરમાવવામાં આવી હતી, અને તે વસ્તુપાળ અને તેજપાળને મંત્રીપદે સ્થાપવાની.

પિતા પુત્રે લાંબો વખત વિચાર કર્યો, અને શંકાઓનું સમાધાન કર્યું. અને એમજ હૃદય કે સ્વપ્નમાં થયેલી સૂચનાનો અમલ કરવો.

વસ્તુપાલ અને તેજપાલનાં નામો દેલવાડાનાં દેદીપ્યમાન દેવા-લયોની સ્થાપના કરાવનાર તરીકે મશહૂર છે. આ ભાઇઓ શ્રાવક ધર્મના

કસોટી કિંવા પ્રેમપરીક્ષા.

પ્રાગ્વાટ-પોરવાડ વાણીયા હતા. તેમના પૂર્વજ ધણી પેઢીથી અણહિલપુર-પાટણમાં વસતા હતા.

વીરધવલના સચીવ ચાહડે આ બંને ભાઇઓનાં વીરધવલ પાસે અનેક વખત વખાણ કર્યા હતાં. વીરધવલની નજર તેમના તરફ હતી જ, તેમાં આ સ્વમની ઘટનાને લીધે તેણે એ બંને ભાઇઓને પોતાની સેવામાં રાખી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ઇ. સ. ૧૧૬૦ માં વાઘેલ (વ્યાઘપણી) ઉપર ચૌલુક્ય વંશના ભાયાત ધવલકની સત્તા હતી. ધવલક કુમારપાલની માશી વેરે પરણ્યો હતો. વૈરાટપુરીનું સ્થાન ઉત્તમ જણાયાથી પોતાના નામથી તેણે ધવલકપુર-જહાલનું ધોળકા-વસાની તેની આસપાસના પ્રદેશમાં પોતાની સત્તા વીસ્તારી. ધણા કાળથી તેઓ વાઘેલના ધણી હતા, તેથી તેઓ વાઘેલાની અટકથી ઓળખાતા હતા.

તેનો કુંવર અર્જુરાજ કુમારપાલના દરબારમાં રહી ખુબ સન્માન પામ્યો અને તેનો માનીતો સામંત બન્યો. ધીરેધીરે તે મહા મંડોલેશ્વરની પંક્તિમાં દાખલ થઈ ગયો.

મુળરાજ પછી ભોળો ભીમ (બીજો ભીમદેવ) ગાદીએ બેઠો. તે ભોળો હોવાથી ખંડીઆ રાજ્યોએ તેના પ્રદેશ ઉપર તરાપ મારી. અર્જુરાજથી આ સહન ન થયું. તેણે તેઓનો પરાજય કરીને પોતાનો યથા અમર કર્યો.

અર્જુરાજનો પુત્ર લાવણપ્રસાદ. કહેવાય છે કે એક સમયે ચિંતાતુર ભીમદેવને કુમારપાળે સ્વમમાં દેખા દહને કહ્યું કે દુષ્ટ અમાયો તારી અવગ્રા કરે છે, માટે લાવણ્યપ્રસાદને તું સત્તા આપ. ભીમદેવે લાવણ્યપ્રસાદને 'સર્વેશ્વર'નું પદ આપ્યું અને તેના પુત્ર વીરધવલને 'યુવરાજ' બનાવ્યો.

લાવણ્યપ્રસાદ અને વીરધવલ પોતાની સત્તાનો વિસ્તાર કરવા આતુર હતા. તેવામાં વસ્તુપાળ અને તેજપાળ શત્રૂજય, ગિરનાર આદિ તીર્થની યાત્રા કરીને પાછા વળતાં ધોળકે આવ્યા.

વીરની વાતો (૩)

રાજયુરુ સોમેશ્વરને પિતાપુત્રે
સ્વમની હકીકત જણાવતાં તેમણે
આ બંને ભાઈઓના આગમનના

“કહો, મંત્રીપદ સ્વીકારશો?”

ખબર આપ્યા અને સ્વમ ફળદાયી નીવડશે એવી ભવિષ્યવાણી ભાખતાં કહ્યું કે “પ્રભુ તમારા ઉપર પ્રસન્ન જણાય છે. જેનો તમે વિચાર કરો છો તેજ વસ્તુ અહીં આવી ચઢી છે. એ બંને ભાઈઓની રાજ્યસેવા કરવાની ઇચ્છા છે. તેઓ બોતેર કળા જાણે છે, ન્યાયનીષ્ઠ છે, કાર્ય કુશળ છે. વળી મંત્રીબળ વિના રાજ્યબળ અસંભવિત છે. આપની ઇચ્છા હોય તો તેમને બોલાવું.”

પિતાપુત્ર બંનેએ હા કહી. બંને ભાઈઓ આવ્યા. પિતાનો આરાધી વીરધવલે કહ્યું, “તમે ભલે આવ્યા. અમારા ઉપર રાજ્યભાર આવી પડ્યો છે, તે માટે તમારા જેવા કુશળ અમાત્યની જરૂર છે. સત્તા અને વિભૂતિ તો પૂર્વના પુણ્યબળે મળી આવે, પરંતુ તે નીભાવવા માટે તમારા જેવા પ્રવીણ પુરુષરત્નો તો સદ્ભાગ્ય હોય તોજ સાંપડે. કહો મંત્રીપદ સ્વીકારશો?”

“ ખુશીથી, માત્ર એકજ શરતે. અમાલપદ એટલે રાગ ને પ્રજા બંનેનું હિત સાચવવાની જવાબદારી. એમાં કેટલાએ શત્રુઓ પણ ઉભા થાય; વિનાકારણ કેટલાંએ આજ અમાલ ઉપર ઝીઠાડવામાં આવે, એ વખતે રાગ કાચા કાનનો હોય તો અમાલ્ય વિના દોષે

“ ખુશીથી માત્ર એકજ શરતે. ”

માર્ગો જાય. એટલા માટે અત્યારથીજ આપને જણાવી દેઈએ કે અમારી પાસે ત્રણ લક્ષ દ્રવ્ય છે. કોઈ પણ દેષવૃતિવાળા મનુષ્યના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને અમને રાગ આપવાનો આપને પ્રસંગ આવે તો અમને અમારું પોતાનું આ દ્રવ્ય સાથે લઈ જવામાં જરા પણ વાંધો ન આવે એવું પ્રથમથી વચન અપાવું જોઈએ. ”

રાગજો વચન આપ્યું. એ બંને ભાઈઓની માગણી માન્ય રાખી અને પ્રધાનમુદ્રા તેજપાળના હાથમાં આપી. ખંભાત અને ધોળકાનું આધિપત્ય વસ્તુપાળને મળ્યું.

આમ બંને ભાઈઓને સત્તા વરી ચૂકી. તેઓએ મંત્રીપદ પ્રાપ્ત કર્યું.

વીરની વાતો (૩)

૩ દ્રવ્ય પિપાસા.

વસ્તુપાળે અધિકાર મેળવ્યો, પરંતુ રાજ્યસત્તાને વધારે વિસ્તૃત કરવા માટે જોષ્ઠતાં સાધનોનો અભાવ તેને માલવા લાગ્યો. તેણે ઉપાયો યોજવા માંડ્યા.

સૌથી વધારે જરૂર નાણાંની હતી. ‘વસુ વિના નર પશુ’ એ કહેવત મુજબ પૈસા વિના કંઈ પણ કાર્ય સાધી શકાય તેમ નહોતું. તેણે પૈસા મેળવવાના માર્ગો શોધી કાઢ્યા.

પ્રજામાં પોકાર ન ઉઠે, અન્યાય થયો ન ગણાય અને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય તે માટે તેણે જુના અધિકારીઓ અને વેપારીઓ વિશે માહિતી મેળવવા માંડી. તેણે સાંભળ્યું કે એક અધિકારીએ પ્રજાને નીચોવીને જુદમથી પુષ્કળ ધન એકઠું કર્યું છે.

અધિકાર પ્રાપ્ત થયા પછી સાતમેજ દિવસે તેણે એ દૂરાચારી અમલદારને બોલાવ્યો, તેની તપાસ કરી અને તેણે કરેલા જુદમ માટે રાજ્ય-દંડ આપવાની આજ્ઞા આપી.

અમલદારે પોતાની નિર્દોષતા બતાવી, પરંતુ વસ્તુપાળે પોતે મેળવેલી તમામ બાતમી રજુ કરી અને અમલદારનું મોં સીવાઈ ગયું. તેણે ક્ષમાની યાચના કરી.

વસ્તુપાળે તેનો એકવીસ લાખ દામ (દ્રમ્મ) દંડ કર્યો અને હવેથી કોઈને ન રંજડવાની સખ્ત તાકીદ આપી.

આમ મળેલા એકવીસ લાખ દામની મદદથી તેણે રાજ્યનો મોભો વધારવા માટે હાથી ઘોડા આદિ ખરીદ કર્યા. અને સૈન્યની ભરતી કરવા માંડી.

વાત આટલેથીજ અટકી નહીં. રાજ્યનું પુષ્કળ દ્રવ્ય હોષ્ટયાં કરી જનારા જુના જમલા વેપારીઓ પાસેથી પણ તેણે ખુબ ધન સંપાદન કર્યું અને એ દ્રવ્યનો ઉપયોગ સૈનિક બળ સુરક્ષિત બનાવવામાં કર્યો.

કસોટી કિંવા પ્રેમપરીક્ષા.

સૈન્યનું સારું સાધન જમાવીને તેજપાળે વીરધવલને સાથે લઇને ગુજરાતમાં ફરવા માંડ્યું ને ગામેગામથી ખંડણી ઉઘરાવવા માંડી.

માણસને એક વખત ધન મળે છે એટલે ધનનો લોભ વધતો જાય છે. એ લાલસા કદી તૃપ્ત થતી નથી. તૃષ્ણા જળથી સંતોષાય છે, દ્રવ્ય પિપાસા છીપાવવાનું સાધન એક માત્ર સંતોષ છે. પરંતુ એ સાધન તો ક્રોધ વીરલાનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારમાં સંતોષ એ દુષ્પ્રાપ્ય વસ્તુ છે !

“ તેજપાળ ! ગુજરાતમાં તો આપણે ખુબ ભ્રમણ કર્યું, દ્રવ્ય પણ ખુબ મેળવ્યું, સત્તા જણુ સારી રીતે જમાવી, પરંતુ કહેવાય છે કે સૌરાષ્ટ્ર દેશ અતિ ધનસંપન્ન છે. એ તરફ આપણી સત્તા જમાવીએ તોજ આપણા ખરે જિજ્ઞાસુ વાગે. ” વીરધવલે નવી વાત કાઢી.

“ આપની વાત તો સુંદર છે રાજા ! પરંતુ સૌરાષ્ટ્ર શૂરાઓની ભૂમિ છે. એ ભૂમિના રાજવી રણશૂરા છે. યુદ્ધથી કાયર બનીને તેઓ આપનું સ્વામિત્વ સ્વીકારી લે એમ ન માનતા. ” તેજપાળે વીરધવલની વીરતાને તાવી જોવાનો યત્ન કર્યો.

“ તેથી તો ઉઘટા આપણા સૈનિકોની શૂરવીરતાની કસોટી થશે. શત્રુ બળવાન હોય ત્યારેજ તેને નમાવવાથી આપણી કીર્તિ વિશેષ ઉજવલ બને છે. ”

“ તો પછી તેમ કરવામાં કેં હરકત જેવું નથી. સૌરાષ્ટ્રમાંથી તો કીર્તિ અને કાંચન બંને પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. આપની આજ્ઞા હોય ત્યારે પ્રયાણ કરીએ. ” તેજપાળે તત્પરતા બતાવી.

“ શુભસ્ય શીઘ્રમ્. સારા કામમાં વળી ઢીલ શાની ? ”

“ ત્યારે આજેજ સારું મુક્ત નક્કી કરું છું, સૈન્યને તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપી દઉં છું. ”

સૌરાષ્ટ્ર તરફ પ્રયાણ કરવાની તૈયારીઓ થવા લાગી.

વીરની વાતો (૩)

૪ સંદેશ.

પુરતી તૈયારી સાથે વીરધવલની સેનાએ સૌરાષ્ટ્ર તરફ પ્રયાણ કર્યું. વર્ધમાનપુર-વઢવાણ આવ્યું અને તેજપૂત્રે વીરધવલને એ પ્રદેશનો પરિચય આપ્યો. આસપાસના કાકોરોને બોલાવીને વીરધવલે તેઓની પાસેથી ખંડણી લીધી અને પોતાનું સ્વામિત્વ સ્વીકારવાની ફરજ પાડી.

એમ ખંડણી લેતાં લેતાં તેઓ છેક વામનસ્થળી-વનથળી પાસે આવ્યા. આ પ્રદેશ ઉપર વીરધવલના સાળા સાંગણુ અને ચામુંડરાજની સત્તા ચાલતી હતી.

વીરધવલે આ બાબતોને પોતાની સત્તા સ્વીકારવાનો સંદેશો મોકલ્યો, પરંતુ સાંગણુ અને ચામુંડ વીરપુરનો હતા. પોતાના શૌર્યમાં તેમને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. આમ પારકી સત્તાથી ડરી જાય એવા બીકણુ તેઓ નહોતા. તેઓ ભીરુ નહીં પણ બંડ પુરુષ હતા. ખંડણી આપવાનો તેમણે સાફ ઇન્કાર કર્યો.

વીરધવલે જોયું કે વઢાલામાં વીખવાદ થવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે. શું કરવું તે તેને સુઝ્યું નહીં.

વિચાર કરતાં કરતાં એક વાતનું તેને સ્મરણ થઈ આવ્યું. પોતાની અર્ધાંગનાએ એક સમયે કુચ્ચારેલા શબ્દો તેને યાદ આવ્યા. તેની કસોટી કરવાનો ખરો પ્રસંગ આજે પ્રાપ્ત થયો હતો.

વીરધવલને સૌરાષ્ટ્રમાં ફરવાનું હોવાથી જયતલદેવીએ તેની સાથે જ રહેવાનો આગ્રહ કર્યો. સ્વામીસેવાની હોંસ અને માતૃભૂમિના દર્શન કરવાની જિજ્ઞાસાએ તેને સ્વામી સાથે ફરવા પ્રેરી અને વીરધવલે તેની એ ઇચ્છાને સહર્ષ સ્વીકારી. જયતલદેવી પોતાના સ્વામી સાથેજ રહેવા પામી.

વામનસ્થળીથી થોડે દૂર વીરધવલે પડાવ નાખ્યો હતો. જોત-જોતામાં એકાદ નાનું ગામકું વસી ગયું હોય તેવો દેખાવ ત્યાં થઈ રહ્યો હતો. સૈનિકોની દોડધામથી કોલાહલ મચી રહ્યો હતો. સૌ સગેવગે થવાની ધમાલમાં પડ્યાં હતાં.

૧૪૧૦૬ કસોટી કિંવા પ્રેમપરીક્ષા:

રાજવંશી શમીયાનામાં એક યુવાન યુગલ વાર્તાલાપ કરી રહ્યું હતું. બીના ચહેરા ઉપર ચિંતાનાં ચિહ્નો સ્પષ્ટ જણાઇ આવતાં હતાં.

“નાથ ! એ ટેકીલા રજપૂતો છે. એમ તરત માની જાય એવા નથી. એમને પણ સ્વામિમાન તો હોયજના ?”

“પરંતુ આવો ઉદ્ધત જવાબ કોને આપે છે તે તેઓએ સમજવું જોઇએ” પુરુષની બ્રકુટિ ચઢી.

“પરંતુ એ એના મનથી પોતાને શ્રેષ્ઠ સમજતા હોય એટલે બીજાની એમને શી જરૂર ?”

• પુરુષ આકળે-અધીરો બન્યો. “જયતલદેવી ! તું પણ તેમનો પક્ષ ખેંચવા લાગી કે ? સાચું છે. કાળીઓ મોં તરફજ વળે !”

“સત્ય કહ્યું, નાથ !” સ્ત્રીનાં વચનોમાં અજબ શાંતિ હતી. “કાળીઓ મોં તરફજ વળે, અને તેથીજ હું આપના હિતનો વિચાર કરીનેજ બોલું છું.”

“તેઓ અપમાન કરે એ મારું હિત ?”

“નહીંજ, પરંતુ સગાઓ સાથે સગવટ સાચવતાં ન આવડી એવી લોકનિંદા સાંભળવી ન પડે એમ કરવું એમાં આપનું હિત નહીં ?”

વીરધવલ વિચારમાં પડ્યો. ‘જયતલદેવી આજે આમ શબ્દજળ કેમ બીછાવે છે ?’ તેને સમજ પડી નહીં.

• “નાથ ! ક્ષત્રિજન્યાને દરેકને પોતાની જાત માટે અભિમાન હોયજ. એ એમના મનથી પોતાને સૌથી સવાયા માનતા હશે.....”

“તો હું તેમને બતાવી આપીશ કે શેરને માથે સવાશેર કેવા છે ?” વીરધવલ કંઠાળ્યો.

“એ બધું કરજો સ્વામી ! પરંતુ પ્રથમ તેમને સમજાવવા જોઇએ.”

“સમજાવવા માટે તો મેં સંદેશો મોકલ્યો. તેનો કેવો ઉદ્ધત જવાબ મળ્યો તે તે ન સાંભળ્યો ?”

વીરની વાતો (૩)

“ સાંભળ્યું, નાથ ! મેં એ બધુંએ સાંભળ્યું. પરંતુ એટલાથીજ આપ અધીરા ન બનેા. વીર નરને શોભે એવો ઉત્તર તેઓએ આપ્યો છે. પરંતુ આપની સત્તા અને પ્રબલ શક્તિનો ખ્યાલ તેમને નથી, એટલે તેમને વસ્તુસ્થિતિ સમજાવીને તેઓની ભુલ ભાંગવાનો યત્ન કરવો એ એક બહેન તરીકે મારો ધર્મ છે. ”

વીરધવલ સમજ્યો. જયતલદેવી પોતાના બંધુનો બચાવ કરવા માગતી હતી !

“ તો એ ધર્મ ખુશીથી બજાવો. પરંતુ જો એ, ક્યાંક પિયરના પ્યારમાં લોભાઇ પડતાં નહીં, ભાઇના પક્ષમાં ભળીને.....”

જયતલદેવીનું હૃદય વીંધાયું. “ ગુર્જરેશ ! શું હજી પણ મારી પરીક્ષા આપ ન કરી શક્યા ? આપ કસોટી તો કરવા માગતા નથીને ? ”

વીરધવલ ચમડ્યો. તે કસોટી કરવા માગતો હતો ! મનમાંજ તે બબડ્યો, “ આ પણ જખરી ! સામાનું અંતર પારખવાની આવી શક્તિ એણે ક્યાંથી મેળવી ? ”

“ ના ના, દેવી એમ તો નહીંજ, પરંતુ મને કહે તો ખરી કે તું તેમની પાસે, જઇને શું કરશે ? ” વીરધવલે વાત ઉડાવવાનો યત્ન કર્યો.

“ શું કરીશ ? મારાથી બનશે તેટલા પ્રયત્ને સમાધાન કરાવવા મથીશ. ”

“ અને તે નહીંજ માને તો ? ”

“ તો ? તો...” જયતલદેવી વિચારમાં પડી, “ એ તો વખત આવ્યે જણાઇ રહેશે. ”

“ ત્યારે જાઓ તમે પણ હોંસ બાકી રહી હોય તે પુરી કરો. ” વીરધવલે કટાક્ષ કર્યો.

“ હોંસ નહીં, પરંતુ કર્તવ્યપાલન ” જયતલદેવી જતાં જતાં બોલી.

વીરધવલ કુતૂહલભરી દ્રષ્ટિથી તેની પાછળ જોઇ રહ્યો.

૫ કટારી.

સાંગણ અને ચામુંડરાજને વીરધવલના આગમનના સમાચાર મળી ચુક્યા હતા. તે મૂર્ગમાં જે જે ઠાકેર આવે તેની પાસેથી દંડ લઈને ખંડણી ઉધરાવતો-પોતાની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરતો ચાલ્યો આવતો હતો એ પણ તેઓએ જાણ્યું હતું. પાણી પહેલાં પાળ બાંધવાની સાવચેતી તેઓએ રાખી હતી. વીરધવલને જવાબ આપવાની તૈયારી શરૂ થઈ ચૂકી હતી.

પોતાનું સૈન્યબળ સુદૃઢ કરવામાં બંને ભાઈઓ રોકાયા હતા તેવામાં એક અનુચર ખચર લાઇ આવ્યો કે જયતલદેવી પોતાના ભાઈઓને મળવા માટે આવે છે. પોતાની બહેન આવે છે એ જાણતાં તેમને અત્યંત હર્ષ થયો. બહેનનો સત્કાર કરવા તેઓ અધીરા બન્યા.

બહેન આવી. આખા વંથળી ગામમાં હર્ષ ફેલાયો. લોકોએ જાણ્યું કે મોટા ઘરની બહેન આવે છે તો ભાઈના મોભામાં-માન આપરમાં જરૂર વધારો કરી જશે.

ભાઈ બહેન મળ્યાં, એક બીજાના ખચર અંતર પુછ્યા, સુખ દુઃખની વાતો કરી અને ભાઈઓએ બહેનને થોડા દિવસ નીરાંતે વંથળીમાં રહેવાનો આગ્રહ કર્યો.

“ભાઈ, હું અહીં રહેવા માટે નથી આવી. હું તો તમને એક વિનંતિ કરવા આવી છું.”

“વિનંતી ? શાની ? જે જોઈએ તે ખુશીથી માગી લ્યો, બહેન ! અમે આપવાને લાયક છીએ, તમે લેવાને લાયક છો.” સાંગણે ઉદારતા દર્શાવી.

જયતલદેવીની જીભ ઉપડતી નહોતી. પોતે જે કહેવા આવી છે તે કેવી રીતે કહેવું તેના વિચારમાં તે પડી હતી. ચામુંડરાજને લાગ્યું કે બહેન સંકોચાય છે.

વીરની વાતો (૩)

“અહેન, શા માટે મનમાં સંકોચ પામો છો ? જે માગવું હોય તે ખુશીથી માગો. અમારી ગુંગણ હશે તો જરૂર તમને આપીશું.”

“ભાઈ ! હું કોઈ પણ વસ્તુની યાચના કરવા આપની પાસે નથી આવી. હું તો આપના હિતનું એક કામ કરવા અહીં આવી છું.” જય-તલદેવીના મુખ ઉપર ધીરેધીરે ગંભીરતા છવાતી ગઈ.

“અહેન ભાઈનું હિત ન તાકે તો પછી બીજું કોણ તાકે ?” સાંગણ અહેનના સદ્ભાવથી પ્રસન્ન થયો; તેને લાગ્યું કે અહેનના આગ-મનથી પોતાને કેં અલબ્ય લાભ થવાનો હશે.

“તો જુઓ, ભાઈ સાંગણ અને ભાઈ ચામુંડ ! તમે વીરપુરુષ છો, શૂરા છો, ટેકીલા છો, ક્ષત્રિજન્યા એવાજ હોય. મારા ભાઈના એ સદ્ગુણો માટે હું ગર્વ રાખું છું. પરંતુ સમયને માન આપવું એ પણ માનવ ધર્મ છે.....”

ચામુંડ અધીરો બન્યો. અહેનનાં વચનોમાંથી કેં જુદોજ ધ્વનિ નીકળતો જણાયો. “અહેન, જે કહેવાનું હોય તે જરા પણ બેદ રાખ્યા વિના સ્પષ્ટ કહેજો, શબ્દગ્મણ રચવાનો વૃથા શ્રમ ન લેશો.”

જયતલદેવીએ જોયું કે સત્ય હકીકત કહ્યા વિના છુટકોજ નથી. તો પછી એમાં વ્યર્થ ફાંફાં શા માટે મારવાં ?

પ્રહતાપૂર્વક કોઈ સામ્રાજી આજ્ઞા કરી રહી હોય તેમ તે બોલવા લાગી, “ભાઈ ! તમારા બનેલી મહા પરાક્રમી છે, જેઓ કોઈ દિવસ દંડાયા નથી એવાને પણ તે દંડે છે. ભલભલાને એ પોતાના ચરણોમાં નમાવે છે. ગૂર્જરદેશમાંથી તે ગામેગામ અને નગરેનગરથી ખંડણી લેતા લેતા અહીં આવ્યા છે.....”

“ખંડણી લેવા માટે ?” ચામુંડની આંખો ફાટી.

“હા, ખંડણી લેવા માટે. તમારી પાસે તેને આપવા લાયક ધન, ઘોડા અને બીજી જે અમુલ્ય વસ્તુઓ હોય તેનું તેમને નજરાણું ધરીને તેમને અહીંથી માન સહિત વિદાય કરો.”

કસોટી કિંવા પ્રેમપરીક્ષા.

“માન સહિત કે અપમાન સહિત ? શું અમે તેનું શરણ સ્વીકારીએ ?” સાંગણનાં રુવાં ઉભાં થઇ ગયાં; અત્યારેજ જાણે તે યુદ્ધ ચઢવા તત્પર બન્યો હોય, નહીં !

“એ તો જેવી તમારી મરજી” જયતલદેવી સ્વસ્થ હતી, “તમારું પોતાનું હિત તેમના મનનું સમાધાન કરવામાંજ છે.”

ચામુંડના ધૈર્યનો અંત આવ્યો. “બહેન, માહું ન લગાડશો. મને લાગે છે કે વીરધવલનો કદાચ યુદ્ધમાં દેહ પડે તો આપને વૈધવ્યનું દારુણ દુઃખ સહન કરવું પડે અને આપ નીરાધાર બની જાઓ એવા ભયથી તો આ સમાધાન કરવાનો શ્રમ નથી લેતાં ? એ ચિંતા હોય તો ચિંતાને પરહરો. યુદ્ધમાં તમારા પતિનો સંહાર કરીશું તોપણ અમે તમારા બાઇઓ છીએ અને પિતાજી આપના ઉપર જેટલો ભાવ રાખે એટલાજ ભાવથી અમે તમારું પાલણ પોષણ કરીશું.”

પતિના મૃત્યુની વાત નીકળતાં જયતલદેવીનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. બંને કાને હાથ દબાવે તે બેલી: “શિવ શિવ ! પ્રભુ ! આ હું શું સાંભળું છું ? મારા બાઇઓ અને તેમની આવી ભાવના ? બાઈ, બાઈ, આવો દુષ્ટ વિચાર તને કેમ આવે છે ? નક્કી એ તારા નબળા સમયની નિશાની છે. હું પણ તમારીજ બહેન છું, ક્ષત્રાણી છું, યુદ્ધનો મને ડર નથી, તેમાં મારા પતિનું મૃત્યુ થાય તેનો પણ મને ડર નથી. એવું મૃત્યુ તો સ્વર્ગ અપાવે. પરંતુ મને જે દુઃખ થાય છે તે એટલુંજ કે તમે બંને બાઇઓનો જે યુદ્ધમાં સંહાર થશે તો મારા પિતાના-વીર શોભણ-દેવના વંશનું ઉચ્છેદન થશે.”

“તેની ચિંતા તમે ન કરો. ડરી જઇને આપદાદાની કીર્તિને કલંક લગાડવું તેના કરતાં યુદ્ધમાં મૃત્યુ પામતાં નિર્વંશ જાય તે વધારે કીર્તિદાયક છે. વીરધવલ વીર છે તો અમે શું બાંધલા છીએ ?”

“અત્યારે તમે લાતે ચઢ્યા છો એટલે નહીંજ માનો, પરંતુ

વીરની વાતો (૩)

તમારા અનેવી કેવા છે તે જાણો છો ? તેની બરાબરી કરનાર અહીં કોણ છે ? પોતાના ઉપરવટ નામના ઘોડા ઉપર ચઢીને બાણ ફેંકતા, બાણ ફેરવતા, ખડ્ગ ખેલાવતા જેણે એમને જોયા હોય એની આંખ એમના ઉપર ફરીજ રહે, અને એ એમજ માને કે જગતમાં એમના જેવો બીજો વીર નર ભાગ્યેજ હશે. અરે એ તો પોતાના શત્રુના કાળ સમા છે. તમે તેમનો હાથ અને તેમની શક્તિનો અનુભવ નથી કર્યો ત્યાં સુધી ભલે બડાઇઓ માયાં કરો. ”

“ હશે, એમની શક્તિ રહી એમની પાસે. અમને અમારી શક્તિમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. ” સાંગણે છેવટનો ઉત્તર સંભળાવી દીધો.

“ શક્તિનું તો વખત આવે પારખું થશે. ” જયતલદેવી જવા માટે ઉઠી.

“ અને હમણાંજ પારખું કરાવું તો ? ” આમુંડનું મગજ ધમ-ધમી ઉઠ્યું હતું.

“ મને તેમ કરો તો પણ હું સ્ત્રી છું. સ્ત્રીને પીયર કરતાં પતિની ક્રોધિત વધારે હોય છે. પતિ એજ સ્ત્રીનું જીવનસર્વસ્વ છે. તમારે પારખું કરાવવું હોય તે ખુશીથી કરાવો. ” જયતલદેવી પણ હડે ચઢી.

“ હીક, સારે તું અહીંથી જવાજ નહીં પામે. યુદ્ધનું પરિણામ આવે ત્યાં સુધી આ દરબારગઢમાંજ તારે પુરાઇ રહેવું પડશે. ” જય-તલદેવી બહેન થઇને પોતાની વિરુદ્ધમાં જાય એ આમુંડને અસહ્ય થઇ પડ્યું.

“ તદ્દન અશક્ય. જોઈ છું કે મને અહીં કોણ રોકી શકે છે ? આમુંડ ! રજપુત કન્યાને શસ્ત્રાસ્ત્રના ખેલ ખેલતાં આવડે છે. પોતાની સ્વતંત્રતા કેમ જાળવવી તે એને શીખવવું પડે તેમ નથી ! ”

“ તને અહીં રોકી રાખીએ તો તું શું કરે ? ”

“ હથીઆરની મદદથી મુક્તિ મેળવું. ” જયતલદેવીના ઉત્તરમાં શાંતિ અને દૃઢતા હતી.

કસોટી કિંવા પ્રેમપરીક્ષા.

“પરંતુ અહીં તને હથીઆર આપવાનુંજ કોણ ?”

જયતલદેવીનો હાથ સપાટાખંધ પોતાના મસ્તક તરફ ઉપડ્યો, અંબોડા બણી વળ્યો અને વિદ્યુતવેગે અંબોડામાંથી તેણે કૈંક ખેંચી કાઢ્યું.

“જોઈ આ કટારી ?” રજપૂત સ્ત્રીઓનો સંકટ સમયનો સાથી તે આ કટારી. આ કટારી મારું રક્ષણ કરવાને સમર્થ છે.”

કોધાવેશમાં જયતલદેવીનો અંબોડો છુટી ગયો. એક હાથમાં કટારને વિદ્યુત સમી ચમકાવતી, આંખોમાંથી કોધાગ્નિ વરસાવતી, દેવી ચંડિકા સમી જયતલદેવી પોતાના બાઇઓ તરફ તિરસ્કાર અને કોધથી જોઈ રહી. સાંગણ અને ચામુંડ કોઇ જાદુગરના મંત્રથી મુગ્ધ બન્યા હોય તેમ આભા બની આશ્ચર્યચકિત નેત્રે તેના સામે જોઈ રહ્યા.

પોતાના બાઇઓને આવી વિચારચરત સ્થિતિમાં રાખીને જયતલદેવી જોતજોતામાં ત્યાંથી વિદ્યુતવેગે ચાલી ગઇ.

૬ શૂરાના સંઘ્રામ.

દક્ષ પ્રજાપતિને ત્યાં જઈ માનમંગ બનેલી માનુની સતી પાર્વતીની માફક પોતાના બાઇઓનું અપમાન સહન કરવાથી મનમાં બળતી ઝળતી જયતલદેવી વીરધવલ પાસે આવી અને સર્વ હકીકત જણાવી. વીરધવલ કોધથી સળગી ઉઠ્યો.

“એમ ? હવે ખાત્રી થઈ ?” વીરધવલની આંખો કોધથી લાલ-ચોળ બની ગઇ.

“હા પુરેપુરી.” જયતલદેવી વધારે ખોલી શકી નહીં.

“ત્યારે હવે શું કરવું ?”

“આપની ઇચ્છામાં આવે તે. આપની જે મરજી તેજ મારી મરજી.”

“યુદ્ધ કરી તેઓને દંડવા એજ એક કપાય હવે બાકી રહ્યો છે.

પરંતુ તારા બાઇઓ કદાચ સંઘ્રામમાં હણાય તો તું.....”

* જુઓ ચિત્ર.

વીરની વાતો (૩)

જયતલદેવી સમજી ગઇ. “ મને તેથી કેં માઠું લાગવાનું નથી. એ તો શૂરાના સંગ્રામ છે. સંગ્રામમાં હણાય તેનો શોક શો ? ”

“ ધન્ય છે જયતલદેવી ! રજપૂતાણીના મુખમાં આવાંજ વચનો શાભે. હું હમણાંજ યુદ્ધની તૈયારી કરાવું છું. ”

x

x

x

x

પ્રાતઃકાળ થયો અને બંને પક્ષના યોદ્ધાઓ રણસંગ્રામ ખેલવા નીકળી પડ્યા. જીવન કે મૃત્યુની શર્ત જીતવાની હોંસવાળા રજપૂતો પ્રસન્નવદને શસ્ત્રાસ્ત્ર સજીને યુદ્ધદેવીને દારે આવ્યા અને એ દેવીને પ્રસન્ન કરવા અધીરા થઇ રહ્યા.

કોઈના મુખ ઉપર ચિંતા નહોતી, ઝ્વાનિ નહોતી, મૃત્યુનો ભય નહોતો. રણક્ષેત્ર એ તો રજપૂતોની રંગભૂમિ સમું ગણાતું. ત્યાં વિજય-પરાજયના દાવ રમાતા, વીરશ્રીના વિજયધ્વજ ફરકતા, વિજયશ્રીનાં નિશાન મંડાતાં, એ રંગભૂમિ ઉપર શૂરાના સંગ્રામ ખેલાતા.

સાંગણ અને ચામુંડના ઉત્સાહનો પાર નહોતો. જયતલદેવીએ કરેલાં વીરધ્વજનાં અતિ વખાણથી તેમને ચાનક ચઢ્યું હતું, અને વીરતાના અભિમાનવાળા એ વીરધ્વજને પણ બતાવી આપવું કે જગતમાં શેરને માથે સવાશેર પણ પડ્યા છે એવી દ્રઢ ભાવના તેમના હૃદયમાં જગી હતી. પોતાના પ્રયત્ન સૈન્યને લઇ તેઓ યુદ્ધમાં ઉતરી પડ્યા.

ભારે યુદ્ધ મચ્યું. અનેક યોદ્ધાઓનો સંહાર થવા લાગ્યો, અનેક અશ્વો ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યા. અનેક આયુધો સામસામા પ્રહારથી ખંડિત થવા લાગ્યાં. સમરાંગણ “ મારો ! કાપો ! ” ના ધ્વનિથી ગાજી ઉઠ્યું. ધડીમાં ‘ વીરધ્વજની જય ’ ખેલવા લાગી તો ધડીમાં ‘ ચામુંડ-રાજની જય ’ના વિજયનાદો થવા લાગ્યા. સૈન્યના ધસારાથી ઉડતી ધૂળથી આપું ગગન છવાઈ ગયું.

‘જેઠ આ કટારી ?’

[પૃ. ૧૭

‘આવી જાઓ અને જળ હોય તો તમારાં ખર્ચ અખડાવો!’

[૪. ૧૬

૭ વીરધવલનો વિજય.

પ્રમુદ્ધ યુદ્ધ ચાલતું હતું એટલે પારકું કોણ અને પોતાનું કોણ એમ કોઈ કોઈને ઓળખી શકતા નહીં. સૌ કોઈ શૌર્યપૂર્વક સંહાર કરવામાંજ મગ્ન હતા.

યુદ્ધ પુર જોસમાં ચાલી રહ્યું હતું એવામાં એકાએક યુધ્ધ પડી કે વીરધવલ પડ્યો. સાંગણુ અને ચામુંડરાજના મુખમાંથી આનંદ-ધ્વનિ નીકળી પડ્યો.

પરંતુ આ શું ? એ વીર પુરુષ તો પોતાના દિવ્ય અશ્વ-ઉપરવટ નામના ઘેડા ઉપર ખેડેલો, બીમસેન જેવી કાયાવાળો, સૈનિકાની હારને બેદતો એ બંને ભાઈઓની નજીક જઈ પહોંચ્યો. બંને ભાઈઓ દિગ્મૂઠ બન્યા.

‘ત્યારે સૈન્યમાં પડેલી યુધ્ધ ખોટી હતી ?’ બંને ભાઈઓને એ શંકા થઈ. ‘નક્કી કોઈએ ખોટી ગપ મારી હશે અને આખા સૈન્યમાં એ વાત ફેલાઈ ગઈ હશે. પરંતુ કૈં નહીં, એ પોતાની મેળેજ મૃત્યુ માગતો આવ્યો છે તો હવે તેને પુરોજ કરવો જોઈએ.’ સાંગણુ અને ચામુંડ આવો મનસુઓ કરી વીરધવલના વિનાશ માટે તત્પર બન્યા.

પરંતુ વીરધવલે ઉઘાડી તરવાર સાથે તેમની સામે આવીને પડકાર કર્યો, “સોઠીઆઓ ! થાઓ સામા ! આવી જાઓ અને બળ હોય તો તમારાં ખડ્ગ ખખડાવો,* નહીં તો દંડ આપીને બચી જાઓ. બેમાંથી જે સારું તે તમારું.”

“દંડ આપવા માટેજ અમે અહીં આવ્યા છીએ, પરંતુ એ દંડ ધનભંડારનો નહીં. એ દંડ તો અમારી તરવારોજ આપશે.” સાંગણુ કટાક્ષ કર્યો.

“અને દંડ લેવાનો લ્હાવો લેવા જતાં તમે પોતેજ આજે દંડાઈ જશો.” ચામુંડે ઉમેર્યું.

---

* જીઓ ચિત્ર.

વીરની વાતો (૩)

વીરધવલનો ક્રોધ ઉછળ્યો. તેની ખાત્રી થઈ કે આ બંને ભાઈઓ હશે ચઢ્યા છે. તે સમજાવ્યા સમજે તેમ નથી.

તેણે ઉપરવટને ઝેડી મારી. ઉપરવટ કુદ્યો, છલાંગ મારી અને છેક સાંગણની સામે આવી પડ્યો. વીરધવલે પોતાની લોહીતરસી તરવાર સાંગણનું મસ્તક છેદાય એવી રીતેજ તાકી હતી. પરંતુ સાંગણ પણ છેક કાચો નહોતો. તેણે પોતાના અશ્વને એવી રીતે વાળી લીધો કે વીરધવલનો ધા નકામો ગયો.

આ તકનો લાભ લઇને આમુંડે વીરધવલ ઉપર પ્રહાર કર્યો, પરંતુ વીરધવલ સાવધ થઈ ગયો. તેના ખભા ઉપર રહેજ ધસારો કરીને તરવાર છટકી ગઇ અને તે બચી ગયો.

આમ સમોવડીઆ શૂરવીરો સંગ્રામ ખેલવા લાગ્યા, એકબીજાને પોતાના સપાટામાં લેવાનો યત્ન કરવા લાગ્યા અને ઉછળી ઉછળીને પોતાની યુદ્ધકળા બતાવવા લાગ્યા. અંતે વીરધવલનો લાગ ફાળ્યો. તેણે એકજ ધાએ સાંગણનું મસ્તક છેદી નાખ્યું, અને આમુંડ પોતાનો અચાનક કરે તે પહેલાં તેને પણ હણી નાખ્યો.

તેના સૈનિકોએ 'વીરધવલની જય' નો ગગનભેદી વિજયનાદ કર્યો. તેના સૈનિકો દ્વિયુથિત ઉત્સાહથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. સોરઠી સૈન્યમાં બંગાણ પડ્યું, ને નાસભાગ થઈ રહી. વીરધવલનો વિજય થયો.

તેણે યુદ્ધ બંધ કરાવ્યું. ક્ષેત્રની શુદ્ધિ કરી, પોતાના તેમજ સામા પક્ષના યુદ્ધમાં મૃત્યુ પામેલા સૈનિકોને ગતિએ પહોંચાડ્યા, ધાયલ થયેલાની મારવાર કરવાનો બદોબસ્ત કર્યો અને વનસ્થલીમાં પ્રવેશ કરવાની તૈયારી કરી.

૮ વિજયડંકો.

વીરધવલે વિજયનાદ સાથે વંથળીમાં પ્રવેશ કર્યો. પોતાના રાજવીનો સંહાર થતાં પ્રજા બચથી ત્રાસી ગઇ હતી તેનું વીરધવલે સાંત્વન

કસોટી કિંવા પ્રેમપરીક્ષા.

કર્યું, અને પ્રજ્ઞને જરા પણ ત્રાસ ન થાય એવો પોતાના સૈનિકોને સખત હુકમ કરી દીધો. પ્રજ્ઞજનોએ વીરધવલને અંતરના આશીર્વાદ આપ્યા.

પોતાના સાળાના ધનકોષમાં સો પેઠીનું એકઠું કરેલું ધન હતું તે સર્વ વીરધવલે લઇ લીધું. તેમના ૧૪૦૦ દિવ્ય તુરંગ લીધા, ૫૦૦ તેજ તુરંગ લીધા અને વધારામાં મણિ, મોતી આદિ જે હાથ લાગ્યું તે લઇ લીધું. આ તેના વિજયની હુંટ.

✕

✕

✕

✕

“ નાથ ! સારા સૌરજમાં આપનો વિજયડંકો વાગી ચૂક્યો છે, આપે અનેક રાજ્યો પાસેથી ખંડણી લઇને પુષ્કળ દ્રવ્ય એકઠું કર્યું છે. વંથળીનો જ્વનભંડાર પણ આપે ખુબ ખાલી કર્યો. હવે તો લોભનો થોભ રાખો તો સારી વાત. ” વંથળીના દરબારગઢની અગાસીમાં બેઠાં બેઠાં જયતલદેવીએ પોતાનાં સ્વામીને વીનંતી કરી.

“ દેવી ! કેમ ભાઇનું બહુ દાઝી આવે છે ? ”

“ ના પ્રભુ ! ભાઇનું દાઝતું હોત તો તેમનો સંહાર શા માટે થવા દેત ? મને તો મારા નિરાધાર ભત્રીજાની દયા આવે છે. તેનું બધુંજ હુંટાર્ધ જાય પછી એ બિચારાની શી દશા ? ”

“ ત્યારે તારી શી ઇચ્છા છે ? ”

“ મારી ઇચ્છા તો એટલીજ કે રાજવૈભવમાં ઉછરેલો એ કુમાર સુખસાહ્યપીમાં રહી શકે એટલું એના માટે પણ રાખવું જોઇએ. ”

વીરધવલ મનમાંજ જયતલદેવીની પતિપરાયણતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. “ કેવી આ સ્ત્રી કે પોતાના હિત આગળ પોતાના પિયરીઆનો સંધળો સ્વાર્થ ભૂલી જાય છે ? ”

“ દેવી ! એ ચિંતા ન કર. તારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે, એટલુંજ નહીં, પરંતુ તારા ભત્રીજાને મારા હાથેજ અહીં રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવશે. વંથળીનું રાજ્ય મારે જોઇતું નથી, મારે તો માત્ર તે મારું સ્વામિત્વ સ્વીકારે એટલુંજ જોઇએ છીએ. ”

વીરની વાતો (૩)

“ એ આપની કૃપા, પ્રભુ ! ” જયતલદેવીએ પતિનો પાડ માન્યો.

“ મારી કૃપા નહીં ! તારા અનન્ય પતિપ્રેમનો એ પ્રતાપ ! ”
વીરધવલે તેની પતિપરાયણતાની પ્રશંસા કરી.

x x x x

વીરધવલે પોતાના સાળાના કુંવરને વંથળાની ગાદીએ બેસાડ્યો.
અને તે દર વર્ષે પોતાને અમુક ખંડણી આપે એવો કરાર કરાવી લીધો.

વંથળામાં એક માસ રહી, પૂર્ણ વ્યવસ્થા સ્થાપીને ત્યાંથી તે
નીકળીને વામ, નમજેદ્ર, ચુડાસમા, વાલાક-આદિ ઠાકોરાની પાસેથી
દંડ લેતો લેતો ઠેક દારકા બેઠ સુધી પહોંચી વળ્યો. આ પ્રમાણે ઘણા
ધનનો સંગ્રહ કરીને આખા સૌરાષ્ટ્રમાં જય મેળવતો પોતાના મંત્રી
તેજપાળ સહિત તે ધોળકા આવી લાગ્યો. '

ધોળકાની પ્રજામાં હર્ષ ફેલાયો. પોતાના વિજયવંતા રાજવીને
વધાવી લેવા તેમણે આખા શહેરને શણગાર્યું અને વાજતે ગાજતે વીર-
ધવલનું સામૈયું કર્યું. ગામમાં ભારે ઉત્સવ થવા લાગ્યા, અને જ્યાં જુઓ
ત્યાં વીરધવલની વીરતાની વાતો થવા લાગી.

પાનનાં બીડાં

કિંવા

રત્ન પરીક્ષા.

૧ સેવાંની શોધમાં.

“ રાણાશ્રીને જય ! બહાર ત્રણ પરદેશીઓ આવ્યા છે અને આપની હજીરમાં આવવા માંગે છે. કહે છે કે રાણાશ્રીને પોતાને મળવું છે.”

“ એમ ? ઠીક, જા, લઈ આવ તેમને.”

હજીરીયો ગયો અને પોતાની સાથે ત્રણ કદાવર શરીરવાળા યુવાનોને લઈને પાછો આવ્યો. રાજાને નમન કરી તે લાંથી આદ્યો ગયો.

વીરની વાતો (૩)

એ ત્રણે યુવાનો આવ્યા-દ્રઢ અને મક્કમ પગલે. રાજને તેઓએ નમન કર્યું-શાંત અને સ્વસ્થતાથી. રાજની આજ્ઞાથી તેઓ તેની સામે ખીછાવેલી ગાદી ઉપર બેઠા-નિશ્ચિતતા અને નિડરતાથી.

રાજને આ યુવાનોના વર્તનમાં કંઈક વિચિત્રતા લાગી. પોતાને મળવા આવનાર વ્યક્તિમાં આવી નીડરતા-આટલી સ્વસ્થતા તેણે કદી જોઈ નહોતી. આ ત્રણે વ્યક્તિઓ તેને વિચક્ષણ જણાઈ.

પળવાર મૌન ફેલાયું. રાજ પોતાની જાણસાદૃષ્ટિ નજ રોકી શક્યો. સહજજ તેના મુખમાંથી પ્રશ્ન નીકળી પડ્યો, “કેમ ? ક્યાંથી આવો છો ?”

“જાઆલીપુરથી.” આ હુંકા ઉત્તરથી રાજ ન સંતોષાયો.

તેની પડખેજ તેના બે મંત્રીઓ વસ્તુપાળ અને તેજપાળ બેઠા હતા. વસ્તુપાળે વાત ઉપાડી લીધી, “અહીં આવવાનું કારણ શું ?”

“સેવાની શોધમાં.” જવાબમાં જરાયે અધિરાષ્ટ્ર નહોતી. મુખ ઉપર રજબાર પણ ગરજ કે આર્જવતાના ચિન્હો નહોતાં. વસ્તુપાળને આ પુરૂષો પાણીવાળા જણાયા.

૨. સેવાના મોંઘા મૂલ્ય.

વસ્તુપાળે વાત કાઢવાનો યત્ન કર્યો, “જાઆલીપુરથી આટલે બધે દૂર સેવાની શોધમાં આવવામાં જરૂર કંઈ રહસ્ય હોવું જોઈએ ! સાહસિક યુવાનો ! જો તમને કંઈ હરકત ન હોય તો તમારો પરિચય આપી અમને વસ્તુસ્થિતિ સમજાવશો ? અમારા રાણા વીરધવલ કદરહાન છે. તમારી યોગ્ય કદર તેઓ જરૂર કરશે.”

“અને એટલા માટેજ અમે અહીં આવ્યા છીએ. ચૌહાણ કુળના બૃષણુરૂપ શ્રી અધિરાજની શાખાના કેતુપુત્ર સમરસિંહના કુંવર ઉદયસિંહ રાવળનું નામ તો આપે સાંભળ્યુંજ હશે. અમે ત્રણે સહોદર-સગાભાઈઓ છીએ અને ઉદયસિંહના પિત્રાઈ છીએ. માફ નામ

પાનનાં બીડાં કિંવા રત્ન પરીક્ષા.

સામંતપાળ અને મારાથી નહાના આ બે ભાઇઓનાં નામ અનંગપાળ અને ત્રિલોકસિંહ. ”

“ઝોલહો ! ત્યારે તો તમે ઉદ્ધસિંહના બાપાત ! આપનો ગ્રાસ (ગિરાસ) છોડી આ તરફ આવવા કેમ પ્રેરાયા ? ” તેજપાળે પ્રશ્ન કર્યો. પુરૂં રહસ્ય જાણવાની જગાસાને તે રોકી ન શક્યો.

“કર્મ અજમાવવા માટે-લુજબળથી ભાગ્ય પરિક્ષા કરવા માટે. મળેલા ભાસ ઉપર નિર્ભાવ્ય સંતોષ ધારણ કરીને પડયા રહી આળસુ અને વિશ્વાસી બની જવું એમાં જીવનની શી સાર્થકતા ? ”

તેજપાળ તેમનાં તેજમાં અંજયો. આવા પુરૂષો પોતાની પાસે હોય તો રાજ્યસત્તા વધારે પ્રયત્ન અને એવી તેની ખાત્રી થઈ.

રાણાએ—વીરધવલે આ જોયું, આ પરદેશીઓની વાકપટુતા અને હિમ્મતથી તે પ્રસન્ન થયો. ત્રણે ભાઇઓ તરફ ભાવભરી નજર ફેંકી તે બોલ્યો, “ સામંતપાલ ! આ રાજ્યની સેવા સ્વીકારવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો હું ખુશીથી તમને રાખીશ. ”

“ તો અમે પણ રહેવાને તત્પર છીએ, પરંતુ અમારી સેવાનું મૂલ્ય આપવા આપ તત્પર છો કે કેમ તે અમારે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. ”

“ રાજ્યમાં બીજા સેવકોને મળે છે તે પ્રમાણમાં તમને પણ મળશે. ”

“ રાજા ! આપની એ કૃપા માટે ઉપકાર, પરંતુ અમારી સેવાનાં મોંઘા મૂલ્ય છે. અમને દરેક ભાઇને એકેક લાખ દ્રામ આપવા પડશે. ”

વીરધવલ આવા મોંઘા મૂલ્યની વાત સાંભળી આશ્ચર્યચકિત બન્યો.

૩. પાનનાં બીડાં.

રાણાને વિસ્મય પામતો જોઇને બીજા ભાઈ અનંગપાલથી બોલ્યા વિના ન રહેવાયું, “ રાણાશ્રી, આપને એ માંગણી વધારા પડતી લાગે છે ? ”

“ જરૂર. એટલા પગારમાં તો હું સો થોડા રાખી શકું. તમે એવી તે શી ધાડ મારવાના હતા કે આવી જાણી રકમની માંગણી કરો છો ? ”

વીરની વાતો (૩)

“એ તો વખત આવ્યે જણાય. અમે છઠ્ઠએ તો તમારા બીજા થોડા જવાન મનુષ્ય, પરંતુ માણસ માણસમાંયે ફેર હોય છે. એક હીરો પચાસનો હોય, એવોજ બીજો પાંચસોનો હોય, ત્રીજો પાંચ હજારનો હોય, અને કોઈ પાંચ લાખનો પણ હોય. એકજ સરખા એવડાજ માપના-છતાં પાણીમાં ફેર હોય. તેવીજ રીતે અમારૂં પણ સમજી લ્યો. અમેય માણસજ છીએ, પરંતુ અમારામાં શું છે, અને આપની સત્તા જમાવવાના પ્રસંગોએ પ્રભુએ બક્ષેલું શૌર્ય અમે કેવું દીપાવીએ છીએ તે આપ જુઓ ત્યારેજ સત્યની ખાત્રી થાય.”

વીરધવલે અથાગ પરિશ્રમથી સત્તા અને દ્રવ્ય મેળવ્યું હતું એટલે એને દ્રવ્યની કિંમત હતી. પૈસાનો હિસાબ ગણીગણીનેજ તે કામ કરતો હતો. આ ત્રણે ભાઈઓને ફરેકને એકએક લાખ દ્રામ (તે વખતના સીક્કા) આપવાની વાત એને ગળે કંમે કરીને ઉતરી નહિ. તેણે એ ભાઈઓને કસી જોવાનો વિચાર કર્યો.

“એ તો બહું વખત આવે જણાઈ આવશે. પરંતુ તમારો ઉત્સાહ જોઈને હું પ્રસન્ન થયો છું. તમે રીતસર માંગણી કરો તો તમને મારા રાજ્યમાં રાખી લઉં.”

“પ્રતાપી રાજન! ક્ષત્રિયનો બોલ એકજ હોય છે. અમારી ફરેકની પાસે બે બે લાખ દ્રામ ઉપજે એટલો આસ છે. એટલાથી અમારૂં પુરું થતું નથી તેથી તો અમે આ તરફ આવ્યા છીએ. એક લાખ દ્રામથી જરા પણ ઓછે રહેવાને અમે રાજી નથી.” સામંતપાણે પોતાનો છેવટનો નિશ્ચય જણાવી દીધો.

વીરધવલે જાણ્યું કે આ ક્ષત્રિયો પોતાનું બોલ્યું ફેરવનાર નથી. વાત વધારે ન લંબાય અને પોતાનું હિલ્લું ન દેખાય તે માટે એ ભાઈઓને રૂપસદ આપવાની તેણે તજવીજ કરી.

“વસ્તુપાણ, આ ક્ષત્રીય વીરનરોને પાનબીડાં તો આપો !”

“તમારો પ્રાણ લેતાં આટલીજ વાર!”

પાનનાં બીડાં કિંવા રત્ન પરીક્ષા-

વસ્તુપાળ સમજી ગયો. સેવકને આજ્ઞા થતાંજ તે પાનબીડાંને યાળ મુકી ગયો.

આ વિચક્ષણુ ક્ષત્રિય પુત્રો સમજી ગયા કે પોતાને વિદાય કરવાની આ નિશાની છે.*

વસ્તુપાળે વારાફરતી ત્રણે ભાઇઓને પાનબીડાં આપ્યાં.* તેમણે તે માનપૂર્વક સ્વીકાર્યાં, એકદમ ઉભા થઇ વીરધવલને નમન કર્યું, અને ત્યાંથી વિદાય થયા.

વસ્તુપાળ અને તેજપાળના મગજમાં આ ત્રણે ભાઇઓ વિષે સુંદર છાપ પડી હતી. તેઓ ભાવભરી નજરે તેમની પાછળ જોઇ રહ્યા. ઠ. કંઠર ન કરી !

ત્રણે ભાઇઓ મયા. જે શાંતિ અને પ્રસન્નતા તેમના મુખ ઉપર તેઓ આવ્યા ત્યારે હતી તેજ શાંતિ અને પ્રસન્નતા સાથે તેઓ પાછા ફર્યા. વસ્તુપાળ અને તેજપાળ આ ત્રિપુટીના અડગ ટેક, ધૈર્ય અને હિમ્મત જોઇને તેમના તરફ આકર્ષાયા હતા. તેમને લાગ્યું કે રાણાજીને આવા નરરત્નોની પરીક્ષા કરતાં ન આવડી. આ ભાઇઓને હાથમાંથી જવા દીધા એ બહુ ખોટું થયું છે એવો તેમના અંતરાત્મામાંથી ધ્વનિ નીકળ્યો.

વીરધવલે પોતાના મંત્રીઓની જીજ્ઞાસા જોઈ અને તેનાથી બોલ્યા વિના નજર રહેવાયું. “વસ્તુપાળ ! તમે બંને ભાઇઓ આ પરદેશીઓથી મોહમુગ્ધ બન્યા લાગો છો. શું લાખલાખ દ્રામનો પગાર માંગે એટલે તેઓ બહુ કુશળ હશે એમ તમે માની લીધું ?”

“એમ નહિ, રાણાશ્રી ! પુત્રના લક્ષણ પારણામાંથીજ જણાય એમ તેઓ અહીં આવ્યા ત્યારથીજ તેમની હીંમત અને રીતભાત જોઇને અમારી તો ખાત્રી થઈ છે કે આ ખરેખરા શૂરવીર પુરૂષો છે.”

---

* જુઓ ચિત્ર.

વીરની વાતો (૩)

“ અને આપણી સેવામાં એવા શૂરવીરો નથી ? ”

“ છે, પણ એમના જેવા તો નહિજ, વખત આવ્યે માથું વાઢી આપે એવા તો કોઈક વિરલાજ હોય. ”

“ ધારો કે તેઓ તમે કહો છો તેવા હોય, તો પણ તેઓએ કરેલી માંગણી તમને મૂર્ખતા ભરેલી નથી લાગતી ? ”

“ જરાય નહિ, મહારાજ ! આપ એનું મૂલ્ય આપણા સામાન્ય પંક્તિના સૈનિકોની સાથે સરખાવીને આંકો એ કેમ વ્યાજખી ગણાય ? ”

“ શા માટે નહિ ? જેવા તે સેવકો તેવાજ આ માણસો. ”

“ એ તો ખોટું, આપણી પાંચે આંગળીઓ સરખી છે ? નહિજ. તેવીજ રીતે માણસે માણસે ફેર હોય છે. કહેવત છે કે:—

(ગિતિ.)

નારી નર ને વારણ, વાજ પાણી ને વળી વારી;
વસ્ત્રો વિવિધતા પણ, તેમાં અંતર ગણાય અતિ ભારી.

અર્થાત:—સ્ત્રી, પુરુષ, હાથી, ઘોડો, પથ્થર (હીરા, હીલમ, લાલ વગેરે) અને પાણી તેમજ વસ્ત્રો એમાં બહુ જાત અને ફેરફાર હોય છે. ”

“ બરાબર છે, ” તેજપાળે વાત ઉપાડી લીધી, “ માણસ એક દ્રામની કિંમતનો પણ હોય અને લાખ દ્રામની કિંમતનો પણ હોય. બીજી પણ એક કહેવત છે કે:—

આણુંદ એ પરમાણુંદ, માકુએં માકુએં ફેર,
લિકડાં લખેં ન જુડે, બેયા ત્રાંબિયેજ તેર.

અર્થાત:—એક માણસ લાખ આપતાં પણ ન મળે અને બીજા ત્રાંબિયાના તેર મળી આવે.

તેથીજ અમને અફસોસ થાય છે કે આપે તેમની યોગ્ય કદર ન કરી.

“ એમાં શું ? એ ત્રણને બદલે એટલી રકમમાં તો બીજા ત્રણો શૂરવીરો જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે રાખી શકીશું. ”

પાનનાં બીડાં કિંવા રત્ન પરીક્ષા.

પણ તે આવા નહિજ નીવડે. હજી પણ આપની ઈચ્છા હોય તો તેમને મનાવીને લઈ આવીએ.

તેજપાળ ! એ વાત જવા દો, એટલી બધી ગરજ બતાવવાનું કંઈ કારણ નથી. ગરજ હશે તો એની મેજે ઠેકાણે આવશે. ”

“એમ તો નહિજ બને, કૃપાનાથ ! એમના જેવા પુરુષોનું પારખું કરનાર—રત્ન પરીક્ષા કરનાર પણ દુનિયામાં પડ્યા હશે. બહુ રત્ના વસુંધરા.”

“હશે, એ વાત જવા દો. પેલા ભીમસિંહ પ્રતિહારનું શું થયું?”

“એતો એના નિશ્ચયમાં મક્કમ છે ? એમને એમ એ શરણે આવે એમ લાગતું નથી. ”

“તો પછી એના ઉપર ચઢાઈ કરવાની તૈયારી કરી ? ગુજરાતના રજપૂત સૈનિકોની બંરંતી કરવાની હતી તેનું શું થયું ? ”

“એનીજ ગોઠવણ હાલ ચાલે છે, મહારાજ. ”

“એ કામ સત્વર પાર પાડો એટલે એ ઉદ્ધત ભીમસિંહને ઠેકાણે લાવી શકાય. ”

“જેવી આજ્ઞા ” કહી વસ્તુપાળ અને તેજપાળ વીરધવજના આજ્ઞના વર્તન ઉપર વિચાર કરતા કરતા ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

પ. વીરધવજની વીરહાડ.

. ચૌલુક્ય વંશના બાયાત ધવલકને વ્યાઘ્રપક્ષી (વાઘેલ)નો આસ મળ્યો હતો. અગાઉ જ્યાં વૈરાટપુરી હતી તે સ્થાન તેને ઉત્કૃષ્ટ જણાયાથી પોતાના નામથી તેણે ધવજકપુર—ધોળકા વસાવ્યું. તેઓ ધણી કાળથી વાઘેલના ધણી હતા તેથી તેઓ વાઘેલાની અટકથી ઓળખાતા હતા.

તેનો પુત્ર અર્જુનરાજ પોતાના મસિયાઈ ભાઈ અણુહિતવાડ પાટણના નરેશ કુમારપાળના દરબારમાં સારા અધિકાર ઉપર હતો.

વીરની વાતો (૩)

અર્જુનરાજના પુત્ર લવણપ્રસાદને ગુર્જરનરેશ ખીખ લીમદેને અર્જુનરાજના અધિકાર પર સ્થાપ્યો અને લવણપ્રસાદના પુત્ર વીરધવલને પણ ખૂબ સત્તા આપી.

વીરધવલે પોતાને થયેલ એક સ્વપ્નને અનુસરીને વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામના બે ભાઈઓને પોતાના મંત્રી તરીકે નિમ્યા હતા. આ ભાઈઓ શ્રાવક ધર્મના પ્રાગ્વાટ અથવા પૌરવાડ વાણિયા હતા. તેમના પૂર્વજ ધણી પેઢીથી અણહિલપુરમાં વસતા હતા. વસ્તુપાળ અને તેજપાળનું નામ દેલવાડાનાં બન્ન બલકાદાર દેવાલયોના સ્થાપનાર તરીકે વિશેષ પ્રખ્યાત છે.

આ બંને ભાઈઓએ રાજ્યની સત્તા વધારવાના પ્રયાસો કર્યા, અગાઉના જૂઠ્ઠામી અમલદારોને દંડ્યા, અને નાણાં મેળવીને સૈન્યમાં ભરેરા કર્યો. ધીરે ધીરે વીરધવલ સાથે સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ કરીને ત્યાંના કાકોરા પાસેથી ખંડણી લીધી અને વામનસ્થળીમાં વીરધવલના સાળા સાંગણ અને ચામુંડરાજે ખંડણી આપવાની ના પાડવાથી તેની સાથે યુદ્ધ કરીને તેમનો નાશ કર્યો. ત્યાંથી અઢળક સંપત્તિ હુંટી લઈને વીરધવલની વીરહાક વગાડતાં તેઓ વિજયનાદ સહિત પુનઃ ઘોણકે આવ્યા.

વિજયના મંદથી ધુલાયલા વીરધવલને લોભ લાગ્યો. તેણે આ પ્રદેશ ઉપર પોતાની સત્તાભુખી નજર ફેરવી.

એ વખતે કચ્છ દેશના ભદ્રેશ્વરનો લીમસિંહ પ્રતિહાર (પડીયાર) પોતાના બળ ઉપર ઝુંઝતો હતો. સમૃદ્ધિ અને શક્તિના બળથી તે સ્વતંત્રતાથી વર્તતો અને કોઈને નમ્યું આપતો નહોતો.

વીરધવલે એક કાંકરે બે પક્ષી મારવાનો વિચાર કર્યો. કાંતો પોતાનું સ્વામિત્વ સ્વીકારવાની તેને ફરજ પાડીને ખંડિયો રાજ બનાવતો, અને કાંતો તેનો પરાજય કરીને તેની સમૃદ્ધિ હુંટી લેતો. તેણે પોતાનું સ્વામિત્વ સ્વીકારવા લીમસિંહને કહેણ મોકલ્યું.

પાનનાં બીડાં કિંવા રત્ન પરીક્ષા.

લીમસિંહ એમ ગાંજ્યો જાય તેવો ન્હોતો. તેણે એ સંદેશો લાવનારને સાફ કહી દીધું કે વીરધવલને કહેજો કે સૃષ્ટિમાં એ એકજ વીરનર છે એમ ન માનતો. અમે પણ ક્ષત્રિયો છીએ. અમારી ભૂમિ ઉપર અમારો હક છે. તેનાં ઉપર બીજાની સત્તા શા માટે સ્વીકારીએ ?”

સંદેશો લાવનાર વિદાય થયો. તે જતો હતો ત્યારે લીમસિંહે વળી તેને કહ્યું, “જા, વીરધવલને કહેજો કે અમે તારી આજ્ઞા પાળવાના નથી, પરંતુ ઉલટું તારે અમારી આજ્ઞા પાળવાનો વખત આવશે.”

વિજયની ધુનમાં મસ્ત બનેલો વીરધવલ આ સંદેશો સાંભળી ઉશ્કેરાયો. તેનો પીત્તો ઉછળ્યો, અને એ ગર્વોધ લીમસિંહને દાખી જ દેવો એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો. પોતાની સત્તા પ્રખળ કરવા માટે તેણે પોતાના સૈન્યમાં ભરતી કરવા માંડી.

૬. રત્નપરીક્ષા.

વીરધવલના વર્તન ઉપર વિચાર કરતાં કરતાં ત્રણે ભાઇઓ ધોળાકાથી નીકળ્યા. ક્યાં જવું તે નક્કી નહોતું, ભાગ્ય જ્યાં દોરી જાય ત્યાં જવું એજ નિશ્ચય હતો, ધરની ચિંતા ધરેજ મુકી આવ્યા હતા, કદર-દાન સ્વામી મળે તોજ તેની સેવા કરવી એવો સંકલ્પ કર્યો હતો. એવા સ્વામીની શોધમાં તેઓ નીકળી પડ્યા.

ધોળાકાનો ત્યાગ કરતી વખતે તેમણે સાંભળ્યું હતું કે વીરધવલ અને લીમસિંહ પ્રતિહાર વચ્ચે શ્રેષ્ઠતાની સ્પર્ધા ચાલે છે. એ શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરવા માટે જરૂર પડે તો તેઓ રણયુદ્ધ આરંભવા પણ તત્પર છે. વીરધવલ જેવાને પણ પડકાર કરનાર આ વીરનરને નજરે જોવા-તેના શૌર્યનું માપ કાઢવા આ બંધુઓ ઉત્સુક બન્યા. થોડા દિવસમાં તેઓ લીમસિંહના નગરમાં આવી પહોંચ્યા.

લીમસિંહ હિમ્મતવાન નરમકો હતો. ‘બીજી કોઈપણ સત્તાનું સ્વામિત્વ શા માટે સ્વીકારવું ? શા માટે પોતાની સત્તા ઉપર મુસ્તાફ

વીરની વાતો (૩)

રહીને સ્વતંત્રતા ન ભોગવવી, કચ્છની મારી ભૂમિ ઉપર હાથ નાંખનાર એ વીરધવલ કોણ ? ' એમ તે છડેચોક કહેતો. પોતાની સ્વતંત્રતા ટકાવી રાખવાની તેના અંતરમાં અભિલાષા હતી. તેણે વીરધવલની સર્વોપરી સત્તા સ્વીકારવાનો પ્રતિકાર કર્યો હતો.

ત્રણે ભાઈઓ ત્યાં આવ્યા, લીમસિંહને મળવાની ઇચ્છા બતાવી, અને ખાનગી મુલાકાતની માગણી કરી.

લીમસિંહે તેમને બોલાવ્યા અને સર્વ હકીકત બતાવી લીધી, તેમની સાથે વાતચીત કરી, ત્રણે ભાઈઓનું પાણી પારખ્યું અને આ ઉપયોગી વ્યક્તિઓ છે એવી ખાત્રી કરી લીધી.

“સામંતપાળ !” તેણે પૂખ્ત વિચાર કરીને કહ્યું, “ધારે કે તમને હું મારી સેવામાં રાખું તો તમે શું કરી, શકશો ?”

“એ પુછવાનું જ ન હોય, રાજેન્દ્ર ! આપની ભીડના વખતમાં અમે આપના પડખે ઉભા રહીશું, મારમાર કરતો દૂશ્મન હોય તેને અમે ઠંડોગાર કરી મુકીશું, આપના ઉપર શત્રુઓનું વાદળ ચઢી આવે તો તેને અમે વિખેરી ને છિન્નભિન્ન કરી નાંખીશું, આપના શરીર અને સત્તાનું અમે સંરક્ષણ કરીશું, અને તેમ કરતાં અમારાં માથાં આપવાં પડે તો તે પણ ખુશીથી આપીશું.”

“શાઆશ ! વીરપુરુષો ! મેં તો તમને જોયા સારથીજ તમારી શૂરવીરતાની પરીક્ષા કરી લીધી છે. તમે ખુશીથી મારે ત્યાં રહો. તમારી માંગણી મુજબ તમને દરેક ભાઈને લાખ લાખ દામ આપવામાં આવશે.”

“આપના સદ્ભાવ માટે ઉપકાર ! ખરે જરૂરી હોય તેજ રત્નની પરીક્ષા કરી શકે છે, આપે અમારી ખરી કીંમત આંકી તે માટે અમને આત્મસંતોષ થાય છે. અત્યારે તો શું કહીએ, પરંતુ જ્યારે વખત આવશે ત્યારે અમે બતાવી આપીશું કે અમારી કદર કરવામાં આપે જરાપણ ભૂલ ખાધી નથી.” અનંગપાળે સંતોષ દર્શાવ્યો.

“અને અમારા સાંભળવા પ્રમાણે કદાચ એ સમય નજદીકમાં આવી લાગશે.” ત્રિલોકસિંહે ઉત્સાહ પ્રદર્શિત કર્યો.

લીમસિંહ સમજ્યો કે વીરધવલની ચઢાઇનું એ ભાવિસૂચન હતું.

“ત્યારે તમે પણ એ સમય માટે તત્પર રહેજો.” તેણે સ્મિત-હાસ્ય કરતાં ઇસારો કર્યો.

અતે વીરરત્નનો પરીક્ષક ઉદારચિત્ત ઝવેરી લીમસિંહ મળી આવ્યો તેથી ત્રણે ભાઈઓ પ્રસન્ન થયા.

૭. યુદ્ધના ભણકારો. .

“વસ્તુપાળ ! કહે છે કે ભદ્રેશ્વરથી એક ભાટ આવ્યો છે.”

“જી હા. અને લીમસિંહ તરફથી તે કંઈ સંદેશો લાવ્યો છે.” વસ્તુપાળે વીરધવલને વિશેષ સૂચન કર્યું.

તેજસિંહે કદ્દપના કરી, “અને કદાચ આપણી સાથે સંગ્રાહ કરવા-આપણું સ્વામિત્વ સ્વીકારવા તે તત્પર અન્યો હોય.”

વસ્તુપાળ વિચારમાં પડ્યો. “હું તો નથી ધારતો કે તેમ હોય. લીમસિંહને પોતાના બળ ઉપર એટલી બધી શ્રદ્ધા છે કે તે કદી પોતાની સ્વતંત્રતાનો ત્યાગ કરવા તત્પર ન થાય.”

“પરંતુ એવા તર્કવિતર્ક શા માટે કરો છો ? બોલાવો તેને અને પુછો હકીકત એટલે જે હશે તે એની મેજેજ નજીક આવશે.” વીર-ધવલે વાત ટૂંકી કરી.

ભાટને બોલાવવામાં આવ્યો.

માટે આવતાંજ સંદેશો આપ્યો, “અમારા અન્નદાતા લીમસિંહ પ્રતિહારે કહેવડાવ્યું છે કે જો તમે ખરા શૂરવીર ક્ષત્રિય બન્યા હો તો અમારી સાથે યુદ્ધ કરવા સત્વર આવો, નહિ તો અમારૂં શરણુ સ્વીકારો.”

વીરધવલને ભાટના આ વચનોથી પગથી માથા સુધી લાલ લાગી. તેનો કોપાગ્નિ બડકી ઉઠ્યો. વિદ્વરેલા વાઘની માફક તેનો હાથ તરવા-

વીરની વાતો (૩)

રની મૂઠ ઉપર ગયો, પરંતુ ભાટ અને બ્રાહ્મણ એ બંને ક્ષત્રિયોને મનથી પૂજ્ય ગણાતા, અને તેમનું અપમાન કરવામાં પણ પાપ મનાતું તો ખરી તેને શિક્ષા કરવાનું સાહસ તો કેમ થાય ? તેનો કોષ લીમ-સિંહ ઉપર ઉતર્યો.

“ એ મમતરૂં એના મનમાં શું માની બેઠું છે ? એને કહેજો કે બળીયા સાથે બાથ ભીડવામાં સાર નથી. ”

વસ્તુપાળે તેને શાંત પાડવાની યુક્તિ કરી, “ અને બારોટજી ! સાથે એમ પણ કહેજો કે વીરધવલ જેવા નરકેસરી સામે અનેક શિયાળસમા રાજાઓએ માથું ઉચકવાનો યત્ન કરીને હાથે કરીનેજ પોતાનો વિનાશ વહોરી લીધો છે તેમ લીમસિંહ પણ જાણીએછેને હલકો પડવાનો યત્ન ન કરે તેમાંજ તેની શાભા છે. ”

“ આપને એમ ભલે જણાતું હોય. પરંતુ તેમણે યુદ્ધનું કહેણ મોકલ્યું છે તેનું શું ? ” ભાટે છેવટનો પ્રશ્ન કર્યો.

“ બીજું શું હોય વળી ? વીરધવલે ત્રાડ મારી, “ તેને એવીજ ઇચ્છા હોય તો કહેજો કે વીરધવલ યુદ્ધ આપવા માટે સદાય તત્પર છે. પંચગ્રામ આગળ યુદ્ધ જામશે અને ત્યાં શ્રેષ્ઠતાની કસોટી થશે. લીમસિંહને કહેજો કે વીરધવલ પંચગ્રામ પાસે તારી રાહ જોશે અને યુદ્ધમાં તારી શક્તિની કસોટી કરશે. ”

“ જેવી આપની ઇચ્છા ” કહી ભાટ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ભાટ ગયો. વીરધવલ વિચારમાં પડ્યો. “ વસ્તુપાળ ! આ લીમસિંહ આટલી બધી હિમ્મત શાથી કરતો હશે ? ”

“ પ્રભુ જાણે ! પરંતુ મેં સાંભળ્યું છે તે સાચું હોય તો તેને કોઈ વીર શ્રેષ્ઠ પુરુષોની સહાય છે. ”

“ એવા એ પુરુષો કોણ છે ? ”

પાનનાં બીડાં કિંવા રત્ન પરીક્ષા.

“ જો ત્રણ મારવાડી બાઈએને આપે ન રાખ્યા તેમને લીમ-સિંહે સંધર્ષા છે. ”

“ એક એક લાખ દ્રામનો પગાર આપીને ? ” વીરધવલ આશ્ચર્યચકિત બન્યો.

“ જી, હા. એતો મનમનનું કારણ છે. એને એમનામાં એટલું પાણી જણાયું હશે, એમનામાં એટલી કિંમત જણાઈ હશે. એ સુભટોની સહાય ઉપર તો લીમસિંહ આટલો ગાજે છે. ” વસ્તુપાળે કટાક્ષ કર્યો.

વીરધવલ મનમાં બધુંય સમજ્યો, પરંતુ પોતાની નિર્બળતા બીજા કોઈને ન જણાય એટલી સાવધતા રાખવા જેટલું બુદ્ધિચાતુર્ય તેનામાં હતું.

કિંમત આપતો હોય તેમ તે બોલ્યો, “ અરે એના શા ભાર છે ? આપણી પાસે એમનાઢી પણ ચઢે તેવા થોડા ક્યાં નથી ? સોડિય વંશનો જેહુલ, ચૌલુક્ય, સોમવર્મા અને ગુલગુલ ક્ષેત્રવર્મા એ શું એમનાથી ગંધ એવા છે ? વિચારશીલ વીર પુરોષોએ વિતી વાતનો કશો વિચાર મનમાં આણવો ન જોઈયે. અત્યારે તો આપણી સર્વ શક્તિ એકત્ર કરીને તેને હંફાવવાનો યત્ન કરવો જોઈએ. અત્યારે તો એજ નિશ્ચય કરો કે અર્થ સાધ્યામિ વા દેહ પાતયામિ. ”

“ જેવી આપની આજ્ઞા. હમણાંજ હું સૈન્યને સજ્જ થવાનો હુકમ આપું છું. ” વસ્તુપાળે તેની ઈચ્છાને માન આપ્યું.

આખા ગામમાં વાત ફેલાઈ ગઈ કે પુનઃ રણસંગ્રામ ખેલાશે, પુનઃ રણગીતો સંભળાશે, શરના સંગ્રામ જેવા પુનઃ દેવો પૃથ્વી ઉપર ઉતરશે.

આખા ગામમાં યુદ્ધના બણકારા વાગવા લાગ્યા.

૮. પાનબીડાંનો પ્રતાપ.

પંચગ્રામ આગળ એકાદ નવું ગામ વસ્યું હોય તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. મેદાનમાં તંબુઓ અને રાવટીઓનું શ્વેત નગર બની ગયું

વીરની વાતો (૩)

હતું. ફરફરતી ધ્વજપતાકાઓ, સૂર્યપ્રકાશમાં ચમકતા આયુધો, વીરશ્રીને વરવા આતુર બનેલા સુભટો તરફ સૌ કો'ની નજર ફરતી. ભાટચારણો વીરપૂર્વજોના યશોગાન લલકારી સૈનિકોમાં નૂતન ઉત્સાહ રેડતા હતા.

વીરધવલ અને હીમસિંહનો પંચગ્રામ આગળ ભેટો થયો હતો. બંને પક્ષ તરફથી યુદ્ધ ક્યારે શરૂ થાય તેની રાહ જોવાતી હતી.

વીરધવલ પોતાના સુભટો સાથે વ્યુહરચના વિષે ચર્ચા કરી રહ્યો હતો, તેવામાં એક માણસ શત્રુપક્ષમાંથી સંદેશો લઇને આવ્યો.

“ જો ત્રણ ભાઇઓને આપ સેવામાં રાખી ન શક્યા તેમણે કહેવડાવ્યું છે કે કાલે સવારે સંગ્રામ શરૂ થશે. આપે ત્રણ લાખ દ્રામ ખર્ચાને જેટલા સંખ્યાબંધ સુભટો રાખ્યા હોય તેનાથી આપ આપના શરીરનું સારી રીતે રક્ષણ કરાવજો. પ્રાતઃકાળમાં રણસંગ્રામ ખેલતાં ખેલતાં પ્રથમ અમે આપના ઉપરજ આક્રમણ કરીશું. ”

વીરધવલ નિશ્ચિંત હતો. તેણે પ્રસન્નવદને કહ્યું, “ ઘણી ખુશીથી. તેમને કહેજો કે તમે પણ પ્રાતઃકાળમાં મુકિતનો સમય સાધવાને સજ્જ થઇ રહેજો. તમને સદાને માટે સુખી કરવાના ઉદ્દેશથી અમે પ્રથમ તમારીજ ખબર લઇશું. ”

મારવાડીઓએ વીરધવલનો ઉત્તર સાંભળ્યો અને જીવનનો આ અણમોલો પ્રસંગ ધન્ય નીવડે એવા પ્રયાસો કરવા માંડ્યા. યુદ્ધમાં શું થાય તે નક્કી નહોતું. પરિણામ પ્રભુને હાથ હતું. વિધાતાના લેખ વાંચી શકાય તેમ નહોતું. ભાવિના પેટમાં શું છે તે જાણવાનું સાધન નહોતું. ન કરે નારાયણ અને સંગ્રામમાં શરીરનો ક્ષય થાય તો પણ કીર્તિ આત્મા અમર થાય એવું કંઈક કરવાની તેઓની ઇચ્છા થઈ.

હીમસિંહ પાસેથી તેઓએ પોતપોતાનો વર્ષનો પગાર લઇ લીધો અને તે ત્રણ લાખ દ્રામ બ્રાહ્મણોને, બંદીજનોને, માંગણ લોકોને, યાચકોને અને ભાટચારણોને દાનમાં આપી દીધા. જ્યાં જુઓ ત્યાં આ

પાનનાં ખીડાં કિંવા રત્ન પરીક્ષા.

ત્રણ ભાઇઓની કીર્તિ ગવાવા લાગી. સૌ તેઓને વીરપુરુષની સાથે ઉદ્ધર પુરુષ તરીકે વખાણવા લાગ્યા. આ વાત છેક વીરધવલના કાન સુધી પહોંચી. તેને આ મારવાડી ભાઇઓ અજબ હિંમતવાળા જણાયા, હવે તે તેમની કિંમત આંકી શક્યો, પરંતુ એ વખત વિત્યા પછીના ડહાપણ જેવું હતું.

* * * *

સવાર પડી અને યુદ્ધ શરૂ થયું, બંને પક્ષમાં ઉત્સાહનાં પુર ઉલટ્યાં હતાં. બંને પક્ષમાં વિજયને વરવાની તીવ્ર આકાંક્ષા હતી. કોઇ કોઇથી ગાંજ્યું જાય એવું નીહોતું.

યોદ્ધાઓના આયુધો ચમકવા લાગ્યા, શસ્ત્રાસ્રનો ખણખણાટ, અશ્વોનો હણહણાટ, વિજેતાના વિજયનાદ અને પરાજીત થઈ હણાયલા, કપાયલા, ધાયલ થયેલાના આર્તનાદથી વાતાવરણ ગાઝ ઉઠ્યું. યુદ્ધ પૂર રંગમાં જામ્યું.

પણ એ યુદ્ધમાં ત્રણે મારવાડી ભાઇઓ ભાત પાડતા હતા. પોતાના શરીરનું સંરક્ષણ કરીને શત્રુઓનો સંહાર કરતા તેઓ વીરધવલના સૈન્યમાં આગળ વધતા હતા. તેઓને અટકાવવાના યત્નો અકળ નીવડ્યા.

જેતજેતામાં એ ત્રણે ભાઇઓ વીરધવલ પાસે આવી લાગ્યા અને તેના તરફ ધસ્યા.

વીરધવલ ચમક્યો, ચેત્યો, સાવધ બન્યો. તેણે પોતાના સુભટોને સાન કરી.

ઐહુક્યે ચતુરાષ્ટ્ર વાપરી. પોતાના અશ્વને આડો નાંખી તેણે એ ત્રણે ભાઇઓને અટકાવ્યા.

પોતાના માર્ગમાં વિરોધ કરનારને દંડ આપવા ત્રણે ભાઇઓએ પોતાની તરવારો ઐહુક્ય ઉપર ઉગામી, પરંતુ જેહુડે દૂરથી પોતાના ભાણને વચમાં નાંખી તેના ઉપર તરવારના ધા ઝીલ્યા. રખેને જેહુલ

વીરની વાતો (૩)

એ તકનો લાભ લઇને બાલો પોતાના તરફ લાંબાવે એવા ભયથી ત્રણે ભાઇઓએ પોતાના બાલા લીધા અને દૂરથીજ દુશ્મનોને વિધેવા લાગ્યા.

સોમવર્મા અને ક્ષેત્રવર્મા આ ત્રિપુટીની રણકુશલતા જોઇને દિગ્મુઢ બની ગયા. કોઈ અનેરા જાદુથી મુગ્ધ બન્યા હોય તેમ તેઓ સ્તબ્ધ બની શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા.

પરંતુ ત્રણે ભાઇઓએ તો શત્રુઓનો જાળરો સંહાર આદર્યો હતો. જીવનની આશા છોડીનેજ તેઓ યુદ્ધમાં ઉતર્યા હતા. આ પાર કે પેલે પાર કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો હતો. લાખ દ્રામનો પગાર કેમ વસુલ થાય છે તેની ખાતરી કરાવવાનો તેમનો મનોરથ હતો.

એ મનોરથ પૂર્ણ કરવાનો આજે પ્રસંગ મળ્યો. વીરધવલે જોયું કે આ બંધુત્રિપુટી આજે તેમના માલિકનું—જીમસિંહનું ગૌરવ વધારી રહી છે ! એ પણ તેમના સૌર્યતેજથી અંબયો.

જોતજોતામાં તેઓ છોક વીરધવલના અશ્વ આગળ આવી લાગ્યા. દૂરથીજ તેને પકકારીને સામંતપાળે કહ્યું, “ વીરધવલ, હવે આપણી વચ્ચે યુદ્ધ જામે છે, માટે તમારા સુમટો અને સામતોને જે સૂચના આપવી હોય તે આપી દો. સાવધાન રહેજો, તમારાથી બને તેટલું તમારું રક્ષણ કરજો અને આ તમારા વીર સૈનિકોની જોઇએ તેટલી સહાય લેજો. હવે આપ છો અને અમે છીએ. ”

વીરધવલના અંતરમાં કોઈની જવાબા જળવા લાગી. પોતાના સૈનિકોના દેખતાં આ ત્રણે ભાઇઓ આટલો બધો ગર્વ કરી પોતાનું અપમાન કરે એ તેને મરવા જેવું થયું. કોષાવેશમાંજ તેણે ત્રાડ મારી, “ પરદેશીઓ, અતિ અભિમાન ન કરો. બહુ ગર્વ કરવામાં સાર નથી. એનું પરિણામ બુઝંજ આવશે. શૂરવીર પુરોષો બોલીને બતાવતા નથી, પરંતુ કરીને બતાવે છે. તમારામાં હિંમત હોય તો આવી જાઓ મારી સાથે. ”

પાનનાં બીડાં કિંવા રત્ન પરીક્ષા.

ક્ષણભાત્રનો પણ વિલંબ કર્યા વિના ત્રણે ભાઈઓ ધસ્યા, ચોમેર વીજળીના ચમકારાની માફક ચમકતી તરવારો અને વરસાદની માફક વરસતા તીરો સિવાય બીજું કંઈ નજરે પડતું નહોતું. માર્ગમાં જે આવે તેનો સંહાર કરતા, ચોમેરથી પોતાનું રક્ષણ કરતા આ ભાઈઓએ વીર-ધવલની છેક નજીક પહોંચીને પોતાના ભાલા તેની તરફ તાક્યાં. ત્રણે ભાલાની અણી વીરધવલના કપાળ સામેજ આવી રહી.

દરેક ભાઈએ પોતપોતાનો ભાલો વીરધવલના કપાળની છેક નજીકમાં ધરી રાખ્યો. એક ક્ષણ વધારે અને એ ત્રણે જીવલેણ તિક્કણ ભાલાથી વીરધવલને વીંધી નાખતાં જરા પણ વાર લાગે તેમ નહોતું.

ત્રિલોકસિંહે ત્રાડ મારી અને કહ્યું, “વીરધવલ ! કેમ હવે ખાત્રી થાય છે ? તમારો પ્રાણ લેતાં આટલીજ વાર ! * આ ભાલાઓને જરા દાખીયે તો તમારું કપાળ ફેરાઈ જાય. પરંતુ અમે એવી રીતે તમારો સંહાર નહિજ કરીએ. અમે નગુણા નથી કે તમારી સાથેનો સમ્બંધ ભુલી જઈએ. યાદ છે પેલો દિવસ કે જ્યારે અમે તમારી સેવાની શોધમાં આવ્યા હતા ? એ વખતે અમે તમારાં પાનનાં બીડાં ખાધાં છે એટલે અત્યારે અમે લુણહરામી થઈ શકતા નથી. એ પાનબીડાં ન મળ્યા હોત તો આજે આજ ક્ષણે તમે હતા ન હતા થઈ ગયા હોત, પરંતુ અત્યારે તમને જતા કરીએ છીએ તે એ પાન-બીડાંનોજ પ્રતાપ.”

આટલું કહેતાંજ એ ભાઈઓએ પોતાના અશ્ત્રોની લગામ ખેંચી અને પાછળ હટ્યા. વીરધવલના વિરમયનો પાર ન રહ્યો !

૯. અન્ધહરણ.

મારવાડી બંધુઓ પાછા હટ્યા તે માત્ર વીરધવલને બચાવવા માટે. જતાં જતાં વીરધવલની આસપાસ જે યોદ્ધાઓ હતા તેમને પોતાના

---

* જુઓ ચિત્ર.

વીરની વાતો (૩)

બાહુબળનો સ્વાદ ચખાડ્યા વિના તેમનાથી રહેવાયું નહિ. અનેક યોદ્ધાઓનો તેમણે સંહાર કર્યો.

પરંતુ આ વિજય એ બંધુઓને બહુ મોંઘો પડી ગયો. તેમના શરીરમાં ઠેકઠેકાણે તીર ભોંકાયા હતા, બાલાઓની અણી પણ અનેક સ્થળે ખૂંચી ગઇ હતી, તરવારના ઝટકાના લા શરીરને રક્તધારાથી રંગી રહ્યા હતા. આખું અંગ ચાળણીની માફક છિદ્રમય થઇ ગયું હતું.

આવી સ્થિતિમાં પણ હજી તેમની એક આશા અધુરી રહી. પોતાને લાખ લાખ દ્રામનો પગાર આપનાર ઉદારચિત્ત સ્વામીની સેવા વફાદારીથી બળવ્યાનો સંતોષ તો આજના યુદ્ધમાં તેમને મળી ચુક્યો હતો, પરંતુ એ લ્હીમસિંહની કીર્તિ અમર અને એવું કંઈક કરી બતાવવાની હોંસ તેમના હૈયે હતી. એ હોંસ પૂર્ણ કરવા માટે તેઓ મરણીઆ થઇને લડી રહ્યા હતા.

અંતે તેમણે એ લાગ સાધ્યો. એકાએક વીરધવલ ઉપર ધસી જઇને એ બાધઓએ તેને તેના ઉપરવટ નામના અશ્વ ઉપરથી નીચે પાડી નાંખ્યો. વીરધવલના સૈન્યમાં હાહાકાર ફેલાયો. ‘વીરધવલ પડ્યો ! વીરધવલ પડ્યો !’ એવી નિરાશાજનક ચીસો સંભળાવા લાગી અને સૈન્યમાં ભંગાણુ પડ્યું.

મારવાડી બંધુઓની નજર એ ઉપરવટ ઘોડા ઉપરજ હતી. વીરધવલ પડ્યો કે તરત એ અશ્વને ઘેરી લઇને તેઓ સૈન્યને પોતાના શત્રુઓથી ભેદતા બહાર નીકળી ગયા.

સંધ્યાકાળ થવા આવ્યો હતો. રજ છવાયાથી અધેય અંધારું ઘેર થઇ રહ્યું હતું. વીરધવલના સુમરોએ તેને શોધી કાઢીને ઉપાડી લીધો અને તેના શિબિરમાં લઇ ગયા.

સાંજ પડી અને યુદ્ધ બંધ થયું. અને પક્ષના સૈનિકો પોતપોતાના મેલાણુમાં ગયા.

૧૦ શૂરા સુભટો.

લીમસિંહ આજના યુદ્ધકાર્યથી પ્રસન્ન થયો હતો. અત્યાર સુધી પોતે વીરધવલ સામે વિજ્ય સાથે ટક્કર ઝીલી તે માટે પ્રભુનો પાડ માનતો-યુદ્ધની ચર્ચા કરતો તે પોતાના શિબિરમાં બેઠો હતો.

“મહારાજ ! પરંતુ આપના આ સેવકોએ વીરધવલને અશ્વ ઉપ-
રથી પાડીને જમીન દોસ્ત કર્યો એ આપ કદાચ નહિ જાણતા હો.”
લીમસિંહના સેવકો પોતાના સ્વામીને રીઝવવાનો યત્ન કરવા લાગ્યા.

“એમ ? ત્યારે એ મહાન કાર્ય સાધવા માટે તમને ખાસ ધન્ય-
વાદ થઈ છે. મારા શત્રુને તેના આખા સૈન્યના દેખતાં ભોં આટલો
કરવો એ કંઈ જેવી તેવી શૂરવીરતા ન કહેવાય.”

“બરાબર છે, મહારાજાધિરાજ, અને એવું મહદ કાર્ય કરનારની
આપના જેવા કદરદાન સ્વામીને હાથે યોગ્ય કદર થાય એ પણ ઇચ્છવા
જેવું છે.” મારવાડી બંધુઓએ સૂચન કર્યું.

“જરૂર, યુદ્ધની સમાપ્તિ થતાં હું તેમને બર દરબારમાં પોશાક
આપીને સંતોષીશ—તેમના અધિકાર અને માનમાં વૃદ્ધિ કરીશ.”

લીમસિંહના યોદ્ધાઓ આ વાત સાંભળી લોભાયા, એ ઈનામ
ખાટી જવા લલચાયા. “એ તો અમારું કર્તવ્ય હતું. રાજાધિરાજ !
આપ અમારી આટલી પ્રશંસા કરો છો એજ અમને પુરતો ખદ્દો
છે.” સેવકોએ લીમસિંહના વિચારને વધારે દ્રઢ બનાવી સ્વાર્થ સાધી
લેવાની જાળ પાથરવા માંડી.

મારવાડી બંધુઓ ચેલા. આ લોકો ખોટો યશ ખાટી જાય છે
તેમને આ વખતેજ ઉધાડા પાડવા જોઈએ એમ તેઓને લાગ્યું. અસ-
ત્યની જાળ પુરી ફેલાય તે પહેલાં તેને છેદી નાંખવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો.

સામંતપાલ ગંભીર મુદ્રા ધારણ કરીને બોલ્યો, “રાજા ! વીર-

વીરની વાતો (૩)

ધવલ જેવા વીર પુરુષનો ભૂમિને બેટો કરાવનાર એવો સુમટ કોણુ છે તે જાણવાની મારી પણ જીજ્ઞાસા છે.”

“ એવા સુમટને જેવા હું પણ અતિ આતુર છું. ” અનંતપાળે ઉમેર્યું.

“ અને એ મહાન કાર્ય કર્યાની ખાત્રી થાય એવી કંઈ નિશાની પણ આપણને મળે તો પછી એ સુમટની શુરવીરતા માટે કોઈને શંકા કરવાનું કારણ જ ન રહે. ” ત્રિલોકસિંહે ટાપસી પુરી.

લીમસિંહ ત્રિલોકસિંહના મામિક વચનોનો ભાવ સમજ્યો, તેણે પોતાની પાસે બેઠેલા તમામ સામંતો તરફ વાચકરતી નજર કરી.

સામંતો એકબીજાના મ્હેં તરફ જોઈ રહ્યા.

“ કેમ ? કોઈ પોતાના સૌર્યની સાખીતિનું કંઈ પણ ચિહ્ન બતાવી શકે તેમ નથી ? ” લીમસિંહે પ્રશ્ન કર્યો અને જ્યોતેર નજર ફેરવી.

કોઈ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારી શક્યું નહિ. લીમસિંહે વિરમ્ય પામી ત્રિલોકસિંહ તરફ જોયું.

“ ક્યાંથી બતાવી શકે રાજન્ ! માત્ર ટાઢા પહોરના તડાકાની માફક ગપ્પા મારીને ખોટી શ્લાઘાશી ખાટી જવાની લાલસામાં જ્યાં હડહડતું જુઠાણું ચાલતું હોય ત્યાં વળી સાખીતિની વાત કેવી ? ” ત્રિલોકસિંહે તડ ને ફડ વાત કરી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ભદ્રેશ્વરના સુમટોને લાગ્યું કે આ મારવાડી બંધુઓ ધર્મીવૃત્તિથી પ્રેરાઈને પોતાની કીર્તિ સહન કરી શકતા નથી. એક જણે અધીરા બનીને પ્રશ્ન કર્યો, “ ત્યારે તમે જાણતા હો તો તમેજ એ સાખીત કરી આપોને ? ”

“ અમારી પાસે તો સાખીત તૈયાર છે ” સામંતપાળે શાંતિથી જવાબ આપ્યો.

“ રાજન્ ! વીરધવલને તેના માનીતા અશ્વ ઉપરવટ ઉપરથી બોંય પર પછાડીને તે અશ્વને અમે પકડી લાવ્યા છીએ. ”

પાનનાં બીડાં કિંવા રત્ન પરીક્ષા.

લક્ષ્મણના સામંતો ખીસિયાણા પડી ગયા. પોતે બડાઇ મારી
સારે આમ પોકળ પકડાઇ જશે એવો તેમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો.

“ ઉપરવટ અશ્વને, પકડી લાવવો એ કંઈ બાળકના ખેલ નથી.
સામંતપાળ, જે સત્ય હોય તેજ કહેજો. લીમસિંહ ગમે તેવા ગપ-
ગોળા માની લે તેવો ભોળો નથી. ” લીમસિંહ સૌ કોઇ સાંભળી શકે
તેવા મોટા અવાજે કહ્યું.

“ ક્ષમા કરજો. રાજન, અત્યાર સુધી તો આપે ગપગોળા માનીજ
લીધા છે. પરંતુ અસત્ય બોલવાની અમને ટેવ નથી. અમારા ઉતારામાં
અમે ઉપરવટ અશ્વને બાંધી રાખ્યો છે. આપને ખાત્રી કરવી હોય તો
અત્યારેજ તપાસ કરાવો. ” અનંતપાળે બેઠે ખુલ્લો કર્યો.

થયું. ગુરૂં બોલી બોલું માન ખાટી જવાની લાલસાવાળાના મ્હોં
સીવાઈ ગયા. તેઓ નીચું જોઇ જમીન ખોતરવા લાગ્યા.

ત્રિકોકસિંહ તરતજ ઉતારે જઇને ઉપરવટ અશ્વને લઇ આવ્યો
અને તેને લીમસિંહ આગળ ખડો કરી દીધો. લીમસિંહનું હૈયું ગળ
ગળ ઉછળ્યું.

હર્ષવેશમાંજ તેના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યો, “ શાઆશ !
વીર બંધુઓ, શાઆશ ! ધન્ય છે તમારી જનેતાને જેના ઉદરે તમારા
જેવા વીરરત્નો પાડ્યા. મેં કરેલી રત્ન પરીક્ષા સફળ નીવડેલી જોઇ
આજે મારા આનંદનો પાર રહ્યો નથી. શત્રુના સૈન્યમાંથી શત્રુનો-તેમાં
પણ ખુદ રાજાનો અશ્વ હરી લાવવો એ કંઈ રમતની વાત નથી. એ
તો શૂરાનું જ કામ. યુદ્ધમાંથી શત્રુનો હથેલી લાવવો એ તો સુભ-
ટાની ખરી કીર્તિ અને શૌર્ય પરીક્ષા છે. આજે તમે મારી કીર્તિનો
ધ્વજ ફરકાવ્યો છે, આજે તમે મને જગતમાં અમર કર્યો છે, આજે
તમે મને કૃતકૃત્ય કર્યો છે. કાલે થવાનું હોય તે બધે થાઓ, હાર કે
જીત હરીને હાથ છે, પરંતુ એક વખત તો મારા શત્રુનો-વીરધવલનો

વીરની વાતો (૩)

અશ્વ આખા સૈન્યમાંથી હરી લાવીને તમે મારો વિજયકેડો વગડાવ્યો છે. નરવીરો ! તમને આપેલું ધન આજે યોગણું ઉગી નીકળ્યું છે. કહો, હું તમારું શું રૂઠું કરી શકું ? ”

“ એ તો આપની કૃપાદષ્ટિનું જ પરિણામ, રાજન્ ! આપના પુણ્ય પ્રતાપેજ અમે આ કાર્ય કરવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ એમ અમે માનીએ છીએ. આપની અમીદષ્ટિ સદાય અમારા ઉપર રહે એટલીજ અમારી ઇચ્છા છે. ” સામંતસિંહે પોતાની સંતોષવૃત્તિ બતાવી.

અને એ ત્રણે ભાઈઓની કીર્તિ જોતજોતીમાં આખી હાવણીમાં પ્રસરી. તેમનો અંતરાત્મા પ્રસન્ન થયો.

૧૧. ચોપાટનો ખેલ.

ઉપરવટ અશ્વનું હરણ કરવાથી ભીમસિંહના હર્ષનો પાર નહોતો. મોટા ઉત્સવ ઉજવાતો હોય તેમ તેની હાવણીમાં આખી રાત ધ્રામધ્રુમ ચાલી રહી.

પરંતુ મારવાડી અંધુઓનું લક્ષ તેા શત્રુઓની હીલચાલ તરફ હતું. આજના યુદ્ધનું શું પરિણામ આવ્યું, આવતી કાલ માટે તેઓ કેવી તૈયારી કરી રહ્યા છે, ભીમસિંહના પક્ષ માટે શત્રુઓ કેવા કેવા વિચારો ચલાવે છે, સૈન્યમાં કેવા પ્રકારની ચર્ચા થાય છે તે જાણવા માટે તેણે ગુમચરોને શત્રુની હાવણીમાં મોકલી દીધા હતા.

પ્રાતઃકાળનો સમય. વીરધવલ પોતાના હુબુરીઆઓ સાથે ચોપાટ ખેલી રહ્યો હતો.* ગઇ કાલે જાણે યુદ્ધ થયું જ ન હોય, યુદ્ધમાં પોતાને રજબાર પણ શ્રમ પડ્યો ન હોય, આજે પણ કંઇ અવનવો પ્રસંગ બનવાનો વિચાર સુદ્ધાં ન હોય તેમ નિશ્ચિંતતાથી તે સોગઠાં ચલાવી રહ્યો હતો.

---

* જુઓ ચિત્ર.

દમ્બરીવાઓ સાથે ચોપટ ખેતી રહ્યો હતો.

પાનનાં બીડાં કિંવા રત્ન પરીક્ષા.

થોડે દૂર કેટલીક આંખો આ દ્રશ્ય કુતૂહલપૂર્વક નિહાળી રહી હતી. નહોતી એ મુખ ઉપર સ્હેજ પણ ચિંતા કે નહોતી જરા પણ આનંદ. આંખોમાં ચંચળતા, મુખ ઉપર આનંદ, અને વર્તનમાં અચળ ઉત્સાહ જણાતો હતો.

“જેને હું રણજીત ! આ તારી સોગંદી હમણાંજ મારી નાંખું છું !”

“બાપુ ! આપ તો ચોપાટના ખેલમાં એકા છે એટલે જીત આપનીજ થવાની, પરંતુ—”

• રણજીત બોલતા અટકી પડ્યો. વીરધવલની જીત્રાસા ઉસ્કેરાઈ.

“કેમ ? રણજીત, બોલતાં બોલતાં કેમ અટકી ગયો ?”

“કંઈ નહિ, બાપુ !” રણજીત મનમાં પસ્તાયો. તેણે વાત ઉઠાવવાનો યત્ન કર્યો.

“એમ નહિ ચાલે, રણજીત ! તું વાત ચોળી નાંખે છે એ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. બધ ન રાખતો. મને માફ લાગવાનું નથી. જે હું કહેવા જતો હતો તે જરા પણ સંકોચ રાખ્યા વિના કહી દે.”

“અનુદાતા ! ક્ષમા કરજો. હું જરા ઉતાવળીઓ છું. હું એમ કહેવા જતો હતો કે આ ચોપાટની રમતમાં તો આપ જરૂર જીતી જવાનાજ, પરંતુ જે યુદ્ધની રમત આપણે ખેલી રહ્યા છીએ તેમાં આપણો વિજય થાય તોજ શ્રમનું સાર્થક થાય.”

“બરાબર છે. અને એમજ થશે. રણજીત, આજે ‘આ પાર કે પેલે પાર’ કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે.”

“પરંતુ રાણાશ્રી ! આપણા અનેક યોદ્ધાઓ ધાયલ થઈને પડ્યા છે, અનેક સુભટો તીરથી વોંધાઈ ગયા છે. જુઓને આપના પોતાના કપાળ ઉપરથી પેલા મારવાડીઓના ભાલાના નિશાન હજી સુકાયા નથી,

વીરની વાતો (૩)

આપણો ઉપરવટ અશ્વ પણુ તેઓ હરી ગયા છે, એટલે આજે શું થશે તેની મને તો શંકા છે ” ચોપાટ ખેલનાર ખીબા હળુરીઆએ શંકા ઉઠાવી.

“ એમાં શું થઈ ગયું ? ક્ષત્રિયોને મન રણસંગ્રામ એ તો એક પ્રકારની રમત છે. શૂરાના સંગ્રામમાં તો ખાંડાની ધાર ઉપર ખેલવાનું હોય છે. શત્રુના ધા સામી છાતીએ ઝીલવા એમાંજ ખરી શૂરવીરતા છે. થોડા ધા લાગ્યા તેમાં કાયર થઈને પડ્યા રહેવું અથવા નો નામ-દર્દની માફક હતાશ બનીને સંકલ્પ છોડી દેવો એ કામ ક્ષત્રિયોનું નહિ, એતો કાયરનું કામ છે. મારો ઉપરવટ અશ્વ પાછો ન મેળવું ત્યાંસુધી રાજવૈભવ મને હરામ છે. ”

સંકલ્પ સિદ્ધ કરવાની ધૂનમાં આવેલો વીરધવલ પુનઃ અતિ રસ-પૂર્વક ચોપાટ ખેલવા લાગ્યો. સામા પક્ષની સોગડીને તે જોમજોમ ઉડાડતો ગયો તેમતેમ તેનો ઉત્સાહ વધતો ગયો. દાવ પુર રંગમાં જામ્યો.

મારવાડી બધુઓના ગુમચરો છૂપી રીતે દૂર ઉભાકમા આ દશ્ય જોઈ રહ્યા હતા. વીરધવલના નિશ્ચિંત વર્તનથી તેઓ આશ્ચર્યચકિત બન્યા.

૧૨ સંધિ.

“ વીર બધુઓનો જય ! શત્રુઓની છાવણીમાં તો ઉત્સાહ અને રંગરાગનું સામ્રાજ્ય ચાલી રહ્યું છે. વીરધવલ એમ ગાંજ્યો જાય એવો નથી. ”

“ તે શી હીલચાલ કરી રહ્યો છે ? ” સામંતપાલે ગુમચરને પ્રશ્ન કર્યો.

“ એ તો નિરાંતે સોગડાંબાજી ખેલી રહ્યો છે. ”

“ એમ ? એને એના વિશાળ સૈન્યની હુંફ છે. હરકત નહિ. કાલે એને જાણીજોઈને જવા દીધો છે, પરંતુ આજે તો અમારા હાથનો સ્વાદ જરૂર ચખાડવો પડશે. ” અમનંતપાણે ઉત્સાહપૂર્વક કહ્યું.

પાનનાં બીડાં કિંવા રત્ન પરીક્ષા.

“ અને હીમસિંહે રત્ન પરીક્ષા બરાબર કરી છે તે સાબીત કરી આપીશું ” ત્રિલોકસિંહે ટાપસી પુરી.

“ ગૌશ્વાલ્લભ પ્રતિપાળ હીમસિંહનો જય ! ” એક ભાટ ત્યાં આવ્યો અને આશિર્વાદ આપ્યા.

“ પધારો પધારો ગઢવીજી ! ધન્ય ભાગ્ય કે આજે પ્રાતઃકાળે આપનાં દર્શન થયા. જરૂર એ શુભ શુકનની નિશાની છે. ”

“ પ્રભુ આપનું કલ્યાણ કરે. આ ગઢવીનું એક વચન માન્ય રાખશો ? ”

“ જરૂર. પ્રાતઃકાળે આપ પધાર્યા તો આપની ઇચ્છા પૂર્ણ કર્યા વિના કંઈ ચાલે ? ” સામંતસિંહે પોતાની સંમતિ આપી.

“ તો પછી આજે યુદ્ધ બંધ રાખો. ”

સામંતસિંહને આકાશમાંથી વીજળી તુટી પડી હોય તેવું થયું. યુદ્ધ બંધ રાખવું ? આનો શો અર્થ ?

“ વીરનરો ! મારી આ માંગણી તમને ત્રિચિત્ર લાગશે, પરંતુ એમાં સર્વ કોઈનું હિત સમાયું છે. વીરધવલે અનેક રાગ્નઓને વશ કરી પોતાના ખંડીઆ બનાવ્યા છે, અનેક સ્થળોએ પોતાની સત્તા જમાવી છે, ઠેકઠેકાણે વીરધવલની વીરહાક વાગે છે, અત્યારે તેની પાસે વિપુલ સાધન સામગ્રી છે એટલે એ જલદી થાકી જાય તેમ નથી. હીમસિંહ શુરવીર છે છતાં તેના સાધનો સંકુચિત છે. તે અને તમારા જેવા યોદ્ધાઓ મરણિયા થઈને લડશો તો પણ અંતે વિજય તો વીરધવલનો જ થશે એ નિર્વિવાદ છે. આમ હોવાથી અનેક મનુષ્યોનો વૃથાસંહાર ન થાય એ ઉદ્દેશથીજ હું આ યુદ્ધનો અંત આણીને સમાધાની કરાવવા આવુર છું. તમે મને વચન આપ્યું છે. કહો તે વચન પાળશો ? ”

“ પરંતુ વીરધવલ સંધિ કરવા તૈયાર છે ? ” સામંતસિંહે શંકા કરી.

“ એ મારે જોવાનું છે. મારી ખાત્રી છે કે વીરધવલ માફ વચન પાછું નહિજ ઠેલે. ઉપરવટ અશ્વને પાછો મેળવવા તે અતિ આવુર

વીરની વાતો (૩)

છે, અને એ અશ્વ તેને આપીને હું બંને પક્ષને અનુકૂળ સંધિ કરાવી શકીશ એવી મને ખાત્રી છે.”

સામંતસિંહ વિચારમાં પડ્યો. ગઢવીના વચનોમાં સત્ય હતું, વીરધવલ સામે ટકાને પણ અતે વિનાશજ હતો, તેની સાથે સંધિ કરવામાં પોતાના-ભીમસિંહનાં નેક ટેક જળવાતાં હતાં. તે ગઢવીને લઇને પોતાના બાઇઓ સાથે ભીમસિંહ પાસે ગયો.

ભીમસિંહને તેણે સમજાવ્યો, ગઢવીએ પણ તેના મનનું સમાધાન કર્યું અને વીરધવલ જેવા વીરપુરુષનો અશ્વ ભર યુદ્ધમાંથી હરી લાવ્યા એ કંઇ ઓછી કીર્તિનું કામ નથી એમ જણાવી તેનાં શૈર્ષ્યના વખાણુ કર્યા.

“ ઠીક છે, ગઢવીજી ! સામંતસિંહ અને તેના બાઇઓમાં મેં મુકેલો વિશ્વાસ ફળીભૂત થયો છે. તેમને આપેલો મ્હોંમાંગ્યોં પગાર તેમણે પુરેપુરો વસુલ કરી દીધો છે. મારી કીર્તિ વધારીને તેમણે સિદ્ધ કર્યું છે કે મેં કરેલી રત્ન પરીક્ષા સદ્ગળ નીવડી છે, સામંતસિંહ આપને વચન આપ્યું છે, તેનું એ વચન પૂર્ણ થાય તેમ કરવું એ મારો પરમ ધર્મ છે. આપને યોગ્ય લાગે તેમ-અને પક્ષનું હિત જળવાય તેમ સંધિ કરવાની આપને છુટ છે. સૂર્યની સાક્ષીએ કહું છું કે આપ જે કરશો તે અમે માન્ય રાખીશું.”

ગઢવી પ્રસન્ન ચિત્તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

૧૩. ઉપસંહાર.

બંને પક્ષના સૈનિકો યુદ્ધનો આરંભ કરવા માટે અધીરા બની રહ્યા હતા. તેવામાં એકાએક રંગ ફેરવાઇ ગયો. સંધિ થયાની વાત જોત-જોતામાં બંને પક્ષમાં ફેલાઇ ગઇ અને તોફાની સાગરની માફક ઉછળી રહેલી સૈનિકોની ઉમિંઓની હોજો શાંત થઇ ગઇ.

પાનનાં બીડાં કિંવા રત્ન પરીક્ષા.

ગઢવીના પ્રયાસથી સંધિ થઇ ગઇ. હામસિંહે ઉપરવટ અથ્થ વીરધવલને પાછો આપવો અને હામસિંહે બહેશ્વર સિવાય બીજું કંઈ દુઆવી પડવું નહિ એવી શર્ત થઇ. નેકી પોકારતી વખતે તેમજ એવા બીજા મહત્વના પ્રસંગોએ રાગના બીરહનો ઉપયોગ થતો હતો તેવો હામસિંહે કરાવવો નહિ એવી શર્ત પણ મુકાઈ અને બદલામાં વીરધવલે વધારે હિલચાલ કર્યા વિના ત્યાંથી ચાલ્યા જવું એવું નક્કી થયું. બંને પક્ષોએ સંધિ સ્વીકારી અને શત્રોનો તરતજ અમલ થયો.

વીરધવલ પોતાનો વિજયડંકો વગાડતો પોતાના સૈન્ય સાથે ધોળકામાં આવી પહોંચ્યો.

ધારે ધીરે તે પોતાની સત્તા જમાવતોજ ગયો. થોડો સમય વિત્યા બાદ તેણે હામસિંહની સત્તા નબળી પાડી અને એ ભૂમિ ઉપર પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપ્યું.

તેણે અનેક રાજાઓને વશ કર્યા, અનેક સ્થળે વિજય મેળવ્યો અને પોતાનો કીર્તિધ્વજ ચોમેર ફરકાવ્યો.

વીરધવલની વીરતાની, મારવાડી વીર બંધુઓની સ્વામિભક્તિની, પાનનાં બીડાંની, રત્નપરીક્ષાની અને શૂરાઓના સંગ્રામની વાતો ચોમેર થવા લાગી અને બાટચારણોના મુખે તે અમર બની રહી. ધન્ય છે એવા શૂરા ક્ષત્રિયોને! ધન્ય એવા ટેકીરા વીરનરોને!

મદમદન

કિંવા

કાજળની ઢબી કે મોતનું નિશાન ?

---

૧. બળીયાના બે.

“ રામ રામ બાપુને ! ”

“ રા...મ, અહો, કોણ વીરા બારોટ ? આમ ક્યાં સુધી ? ”

“ જવાનું છે તો ગોધરા સુધી. પણ આ માણુકી થાકી ગઇ છે. બિચારીને સવારથી વિસામો મળ્યો નથી. વિચાર છે કે રાતવાસો અહિંજ કરું. ”

“ અમારા ધન્યભાગ્ય ત્યારે તો. આવો, આવો, પધારો ! લખુભા, જરા હોકાપાણી થવા દો. માણુકી માટે ધાસચંદીની પેરવી કરો અને ડાયરાને બોલાવો એટલે કસુંબા કાઢીએ. ”

પરિશ્રમથી થાકી ગયેલી-પરસેવાથી તરભોળ થયેલી, લુધાથી હણહણતી અશ્વિની માણુકીને લાઇને લખુભા આગાનું પરિપાત્રન કરવા આજ્ઞો ગયો.

વીગ ખારોટે ભેટ છોડી, ખેસના છેડાથી મ્હોં લુક્યું, બોકાની છોડીને દાઢી સમારી, અને ‘ હા...રા રામ ’ કરતા ડોઢીમાં નાંખેલા ચામડાના ચાકળા ઉપર બેઠા.

બોતબોતામાં ડાયરો ભેગો થયો.* હોકાપાણી ચાલુ થયા. કસુંબાની તૈયારી ચાલી અને સંધળા વાને ચડ્યા.

“ વીરા ખારોટ કંઈ રાજકામે નિકળ્યા લાગે : ”

“ એ તો ખારોટજી કહે ત્યારે જલાય. ”

“ વીરા ખારોટ કંઈ જેવા તેવા કામે આમ નીકળેજ નહિ. ”

ખારોટે વધારે તર્કવિતર્ક થવા દીધા નહિં. બોલ્યા વિના હવે તેનો છુટકો નહોતો.

“ બાપુને શું કહું ? આજકાલ જ્યાં જુઓ ત્યાં મારામારીનો સોદો. ગરીબને રંગડવા, નમળાને સતાવવા, દુઃખીને દયાવવા એ આજકાલ કેટલાક અનિમાની રાગઓનો મહામંત્ર થઇ પડ્યો છે...”

“ એ તો પેલી કહેવત જેવું-અળિયાના બે ભાગ ! ”

“ પરંતુ એવું વર્તન અધર્મીને હાજે. રાજપુત્રોનો એ ધર્મ નહિં. સમોવડીઆ સાથે બાથ બીડીને પોતાનું પરાક્રમ દર્શાવવું એમાંજ ખરી વીરતા છે. બાકી ગરીબોને સતાવવા એ તો ચોખ્ખી કાયરતા-નિર્ભા-શ્યતા સિદ્ધ કરે છે. ”

વીરની વાતો (૩)

એક અધીરો રજપૂત આકળો બન્યો, “ હવે એ તો બધું સમજ્યા, મુદાની વાત કરોને ! આપ શા કામે નીકળ્યા છો તે કહેને ! ”

“ ગોધ્રાનો માંડળિક રાજા હુધુલ ગર્વાધ બન્યો છે. સત્તાના મદથી તે વિવેકશૂન્ય થયો છે. અમારા રજપૂત કુળભૂષણ વીરધવલની તે અવગણ કરે છે, તેમની હદનો સંધ ગોધ્રાની હદમાં જાય તો તેઓને રંગડે છે, ગરીબ બિચારા વણજારાઓને હુંટે છે, વટેમાર્ગીઓને સતાવે છે. તેને ખચર નથી કે સાંગણુ સમા સુખડને સર કરનાર વીરધવલને છ'છેડવાથી પોતાનો સર્વનાશ થશે. વીરધવલની શક્તિથી કોણુ અજણયુંછે ? ”

કસુંબાને રંગ ચડ્યો હતો, અશીશુનો અમલ બરાબર જાણ્યો હતો, બાટના વચનોથી શૂરવીરોનું લોહી ઉકળી આવ્યું હતું. વીરતાના તાનમાં સર્વ બોલી ઉઠ્યા, “ વીરધવલનો જય ! હુધુલના પાપનો ધડો હવે ભરાઈ ચડ્યો છે. એના મદનું મર્દન કરનાર વીરધવલ જાગ્યો છે. અમે પણ વારધવલ સાથે જોડાઈયું. એના અભિમાનના ચૂરેચૂરા થશે ત્યારેજ સૌને નિરાંત થશે. ”

૨. પાપની પરિસિમા.

મધ્યાને સમય. ભગવાન સવિતાનારાયણ આખા દિવસના પરિશ્રમથી કંટાળી રક્તવર્ણ મુખ કરી અસ્તાચળમાં ઉતરી પડ્યા હતા, વનમાર્ગ ઉપર ચારો ચરીને પાછી ફરતી ગાયના ધણ અને બકરાના ટોળા પાતાના રમેવાળ રખારીઓ સાથે ભારે વેગથી પોતાના ધર તરફ વાંધતા હતા. તેઓની પાછળ વણજારાની પોઠ અને કેટલેક દૂર ચાલાજીઓનો એક સંઘ આવતો હતો.

એ જમાનો મારામારીનો હતો, હુંડકાટ ચાલતી હતી, ભારે તેની તરવાર અને બળિયાના બે જેવો ઘાટ હતો. લોકો તેથી ડરતા, ચેતીને ચાલતા, ન હુટકે વેળા કવેળા મુસાફરી કરતા અને તેવા પ્રસંગે પણ રક્ષણનું સાધન રાખવા સાવચેત રહેતા.

વણુઝારાના પોડીયા ધીમાં ડગલાં ભરતા હતા. પોતાના ઘર તરફનો પંથ જોઈને ગાયોના પગમાં જોર આવ્યું હતું એટલે રખારીને વણુઝારા સાથે વાતો કરવી પોસાય તેમ નહોતું. જતાં જતાં તેણે પોતાની કડીયાળી ડાંગ તાકીને કહ્યું, ‘‘બાઈ, પેલા ફાંફળમાં ધ્યાન રાખજો, નિકર ભૂકા વેરાઈ જશે. આ બધી કરી કમાણી રદ થશે અને બાવા જેવા બની જશે.’’

વણુઝારાએ રખારીના મોળા સ્વભાવ ઉપર હસતું આવ્યું, તેણે આપેલી ચેતવણીથી ડર લાગ્યો, અને ‘બહુ તાંતે બળિયું’ એ ન્યાયે યાત્રાળુના સંઘની સોબત કરવામાં કંઈક સલામતી જણાયાથી તેઓ જરાવાર ત્યાંજ સ્થંભી ગયા.

સંઘ આવ્યો, વણુઝારાની પોઠ આગળ વધી, પરંતુ માથે ઝંઝૂમતા બયની વાત સંઘમાં ફેલાઈ ગઈ. ‘ઓ આવ્યા, આ આવ્યા’ એવા બણુકારા થતા હોય, ખરેખર હુંટાઈ ગયા હોય એવા બેબાકળા બનેલા પથિકો ચોતરફ નજર કરતા ધડકતા હૃદયે થરથરતા પગે આગળ વધ્યા.

ભરવાડે સૂચવેલા ફાંફળ આગળ આવતાં અચાનક શિયાળના રૂદન સમો સ્વર તેઓને કાને પડ્યો. ઝાડીમાંથી શસ્ત્રાશ્રયી સર્જ બનેલા સંખ્યાબંધ ઘોડેસ્વારો નીકળી આવ્યા. સંઘની આગળ પાછળ સ્વારો ફરી વળ્યા. બંને બાજુએ ઉભી ચોરની વાડ અને આગળ પાછળ હુંટારા, એટલે નહાસી જવાને માર્ગ નહોતો. ગરીબ ખિયારા પથિકો ! સિંહના ટાળાથી ઘેરાયેલા મૃગલા સમાન તેઓની દશા થઈ પડી. મૃત્યુના મુખમાં સપડાતી વખતે પણ પ્રાણીમાત્ર જીવની બની જીવને માટે બર્થ ફાંફાં મારે છે તેમ પથિકો નહાસમાગ કરવા લાગ્યા; પરંતુ બાકાની અણીની તીક્ષ્ણતાથી, સામે તાકવામાં આવેલી બંદુકની ખીકથી અને રક્તપીપાસુ સમશેરના ચળકાટથી તેઓના માત્ર ગળી ગયા. સાથે કેટલાક ઠાકરડા અને બિંદા હતા તેઓએ તીરકામઠા ચલાવ્યા, કેટલાક સ્વારો

વીરની વાતો (૩)

ધાયલ થયા, કેટલાક વીંધાયા, પરંતુ જોતજોતામાં હુંદારાઓની બંદુકની ઝોળીઓએ એ તીરંદાજોને રામશરણ કર્યા.

સહાયની હવે આશા ન રહી. હિંમ્મત હારી ગયેલા મુસાફરો પોતપોતાનો માલ મંબળવા મંડી પડ્યા, પરંતુ હુંદારાઓ એ માલ છોડી દે તેવા નહોતા. હુંદારાટ શરૂ થયું. મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પણ તેઓની નજર બહાર ગયાં નહિ. કાળો કેર વર્તાયો.

એક યુવાન પરિચિત મૈથુન ધમધમી ઉઠ્યું. આવેશમાં તેનાથી બોલાઈ જવાયું. “આવા જૂદમી હુંદારાઓને ઠેકાણે લાવવા માટે તો આપણા પ્રતાપી રાજા વીરધવલની જરૂર છે. એ અહીં હાજર હોય તો આ બંધા ડાકુઓની બરાબર ખતર લે.”

સ્વારોમાં અગ્રેસર જણાતો સૈનિક વીરધવલનું નામ સાંભળી ચમક્યો અને અશ્વને ઝેડી મારી આગળ આવતાં બોલ્યો, “કેણુ છે ? કેણુ છે એ વીરધવલનો શાગરિત ? બોલાવી લાવ, જા, તારા વીરધવલને બોલાવી લાવ, એટલે તેની શી વલે થાય છે તે બતાવું. ડુર્ગન-સિંહ ! વીરધવલને વખાણનાર આ જુવાનીયાના નાક ઉપર તરવારનું નિશાન કરો. પછી બંધે તે વીરધવલને બતાવે કે ઝોધાના માંડલિક રાજા હુધલને વીરધવલ જોવાની બિલ્કુલ દરકાર નથી.”

કરુણરમની હાલ આવી. ઓપુરોની આંખમાંથી આવણુ બાદરવો વહેવા લાગ્યો. અંતરમાંથી ઉઠા નિશ્વાસ નીકળવા લાગ્યા.

આ ધાંધલનો લાભ લઈ એક ડોશીએ પોતાના પરિવારના જર-જોખમની એક પોટલી બનાવી, બીજાઓનું લક્ષ યુવાનની દુર્દશા તરફ હતું ત્યારે વાડની પાછળ તે ફેંકી દીધી, અને રડતાં રડતાં સરદારના ચરણમાં પડીત તે બોલી, “મહારાજા હુધલનો જય ! હું તો આપની રાંકડી પ્રજા-ગરીબ ગાય છું. માત્રાએ ગઈ હતી. એ પૈસા ભેગા કર્યા હતા તેનું ધર્મદાન કર્યું. હવે આપની છાયામાં પ્રભુ રમરણ કરીશ... પ્રભુ આપની ચડતી કળા કરે...જય મારા પ્રભુ !”

જોત જોતામાં ડાયરો ભંગો થયો

અયળાઓના અલંકારો ઉતારવાનું પણ તે ન ચૂક્યો

[૫. ૫૫

તેની પાસે કંઈ નથી એવી ખાત્રી થતાં ડાસીને જવા દેવામાં આવી. ડાસી ફાવી, પ્રભુનો પાડ માન્યો, અને પોટકી અને પરિવાર માટે દૂર એકાંતમાં રાહ જોવા લાગી.

ધુધુલે કાઠને છોડ્યા નહિ. નવપરણિત સ્ત્રીઓના-યુવાન અમળાઓના અલંકારો ઉતારવાનું પણ તે ન ચૂક્યો.* સ્ત્રીઓની આંતરડી બહુ કકળવા લાગી. સાસરીયે સંચરતી એક બ્રહ્મકન્યાએ ધુધુલને બહુ વિનવ્યો, કાલાવાલા કર્યા, અને પોતાની ઉછરતી આશાનો સમજાવો નાશ ન થાય તે માટે એક પિતા તરિકે પોતાની પાસેના અલંકાર કન્યાદાન તરીકે રહેવા દેવાની ભિક્ષા માગી, પરંતુ મદદથી અંધ અનેલો ધુધુલ સાંભળેજ શ્વાનો ? નવોદા નિરાશ બની. ગળગળા સ્વરે તે વિનવવા લાગી:

[સોરઠા.]

રંજપૂત પાલણીદાર,
ગો બ્રાહ્મણ નારી તણા;
ધર્મ ચૂકો શું રાય,
ભૂમિ રસાતળ વહી જશે.

પથ્થર પિગળે તો ધુધુલ પોતાનું ધાર્યું ફેરવે. પુનઃ તે બોલી:

સ્ત્રી અબળા કહેવાય,
નવ એને રંઝડીયે;
લાગે રંજપૂત કાય,
જુઓ વિચારી રાજવી !

ધુધુલે અલંકાર માટે જૂદમ કરવા માંડ્યો. નવોદાની આંતરવેદના ઉછળી અલંકાર ઉતારતાં તે બોલી:

* જુઓ ચિત્ર.

વીરની વાતો (૩)

ધુધુલ બન્યો કાં અંધ,
મદમાં મલકાયો અતી;
છો ખેલે તું કંદ,
(પણ) સરગનહાર ન સાંખશે!
હૈયે બળતી લાલ્લ,
અંતર કકળે આ બધાં;
હૈયાં કેરી હાય,
(તુજ) પુણ્ય સમુળાં બાળશે.
નિરાધાર આધાર,
ખેલી કો જગ જગશે;
મદમદન કરનાર,
બેઠાડે તુજને પ્રભુ !

આશાભરી સ્ત્રીના આપ સાંબળતી વખતે ધુધુલની ડાબી આંખ ફરકી, પરંતુ મદાંધ રાગએ તે ઉપર લક્ષ આપ્યું નહિં. પાપની પરિ-
સિમા થઇ. અનેક મનુષ્યોને નિરાધાર કરીને વણઝારાની પોઠો અને
સંબંધાથી મેળવેલી હુંટ લઇને તે કુચ કરી ગયો, પરંતુ સતીના આપે
તેનો કેડો ભૂંડ્યો નહિં.

૩ કાજળની ડબ્બી.

પુણ્યની સીડીનું અંકેક પગથિયું મહા કષ્ટે ચડી શકાય છે, તેમાં
સંયમ, નીતિ, ધર્મ, જપ, તપ વિગેરે શાગરીતોની સહાય લેવી પડે
છે, પરંતુ પાપની નીસરણી ઉપર પગ મૂકતાં નીચે અને નીચે જવાય
છે અને અધમતાની ઉંડાણમાં ઉતરી પડાય છે. અભિમાનથી છલકાતો
ધુધુલ-મહાકાંકામાં આવેલા ઝાઝરા (ગોદ્રહ) શહેરનો માંડલિક રાજ-
વધારે અને વધારે દુષ્ટ કૃત્યો કરવા લાગ્યો. ગુર્જર દેશમાં આવતા સંધને

રોકીને તેમને ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકરાવવી-વણઝારાની પોઠોને ધેરીને તેનો માલ હુંટી લેવો એ તેનું નિત્યકર્મ થઈ પડ્યું. તેમાં પણ વીરધવલ સામે તો એણે ખાસ બાથ બીડી. વીરધવલની પ્રજ્ઞને રંજડવી, વીરધવલના વિજયધોષને દબારી દેવો, તેની સામે ખુદ્દલી શત્રુતા બતાવવી, હરેક રીતે તેની અવગ્રા કરવી એમાંજ તે પોતાની મોટાઇ માનવા લાગ્યો. હરબારમાં આજે તેની વાતો ચાલી રહી હતી, ખુશામતિયાઓ હાજીહા કરી તેને છાપરે ચડાવતા હતા, અને ધુધુલ મર્કટને મસાલ મળી હોય તેમ ગજગજ ઉછળતો હતો. પોતાના સેવકોએ મેળવેલી હુંટ માટે તેમને શાખાશી આપતો--એ હુંટમાંથી તેઓને બક્ષીય આપીને રીઝવતો! ધુધુલ આનંદ રંગમાં રાચી રહ્યો હતો તેવામાં એક ભાટના આગમનના તેને ખબર મળ્યા. ભાટને પ્રવેશ કરાવવાની તેણે આજ્ઞા આપી.

ભાટ કાવ્યપ્રભા પ્રસરાવતો-કવિત લલકારતો આવ્યો:

ખાંડવો તણા પુનિત પગલાંથી શુદ્ધ બની
ધન્યભૂમિ જે વિરાટનગરી ગણાઈ છે,
ચૈાલુક્ય વંશતણા બૂધણ ધવલક રામે
નગરી ધવલકપુર ત્યાંહી વસાવી છે,
પૌત્ર તેના વીરજયા વીરધવલ સૂર્યસમા
જગમાં વીરહાક વાગે શૌર્યથી પ્રકાશે છે,
કુથે આ વીરો બારોટ કહોજી ધુધુલ રાય,
તારલાઓ સૂર્ય સામે કદી હામ બીડે છે ?

પોતાની સમક્ષ-પોતાના આશ્રિતોની સમક્ષ વીરધવલની પ્રશંસા!
તેની સૂર્ય અને પોતાની તારલામાં ગણના ! ધુધુલ જેવા મિથ્યાભિમાની
રાજથી એ કેમ સાંખી શકાય ? કોષથી કંપીત સ્વરે તે બોલ્યો,
“ વીરા ભાટ ! તમારૂં કવિત તમારી પાસેજ રહેવા ઘો. બીજો કોષ

વીરની વાતો (૩)

હોત તો તેની જીભ કાપી નાંખત, પરંતુ તમે બાટ છો એટલે લાચાર. કહો તમારી શી યાચના છે?”

“હું યાચના કરવા નથી આવ્યો, રાજા! મારા સ્વામીનો એક સંદેશો પહોંચાડવા આવ્યો છું.”

“સંદેશો ? હા...હા...હા...” તે ખડખડાટ હસી પડ્યો. “શો સંદેશો ?”

“એજ કે વીરધવલની વીરહાક આજ જ્યાં ત્યાં વાગે છે ! તેના વિજયડંકા ચોમેર સંભળાય છે, છેક સોરઠ સુધી તેની આજી વર્તે છે.....”

“તમારું બાટપણું જવા દો, જે કહેવાનું હોય તે ટૂંકામાં પતાવો.”

“આવા વિજયશાળી વીરની વિરૂદ્ધ તમે વર્તો છો—તેની અવરોધ કરો છો તે માટે તમારે તેની ક્ષમા માંગવી, હવે તેવું વર્તન ન થાય તેની ખાત્રી આપવી અને તેની આજી માનવી...”

“અને તેમ ન થાય તો ?”

“તો પછી તે છે અને તમે છો. જેવી સાંગણી આમુંડની વલે થઈ તેવીજ તમારી સમજ લેવી.”

“બસ કરો, વીરા બારોટ, તમારી જીમને વશ રાખો. સાંગણી તો બાયકો હશે. આ કુંધુલ કાયર પુરુષ નથી. રજપૂત લોહી હજી તેની નસેનસમાં વહે છે. મારી આસપાસ સિંહ સમા મારા શૂરવીર સામંતો છે. તેઓ ચુડી પહેરીને બેઠા નથી. મારો દરબાર બહાદુર રજપૂતોથી ઉભરાઈ જાય છે.”

“ત્યારે સંદેશાનો જવાબ ?”

“જરા સચુર કરો, જવાબ મારા બાટ સાથે મોકલું છું અને તે પછી તમારી સોખતમાંજ.”

એક અનુચરને બોલાવીને તેના કાનમાં તેણે કંઈ કહ્યું. અનુચર ગયો અને અદ્ય સમયમાં પોતાના હાથમાં એક ડબ્બી અને એક વસ્ત્ર લઈ આવ્યો. પોતાના ભાટને સંબોધીને ધુધુલ બોલ્યો, “ હો, પુંજ બારોટ, આ કાજળથી ભરેલી ડબ્બી અને આ સ્ત્રીને પહેરવાની સાડી. આ બે વસ્તુઓ વીરધવલને આપીને કહેજો કે ધુધુલનો આ જવાબ છે. તમે સાડી પહેરી આંખમાં મેસ આંજી રણવાસનાં ભરાઈ રહો. ધુધુલ પાસે તો અનેક શરવીર સુખટો પડેલા છે. અને વીરા બારોટ, તમે આ પુંજ ભાટનો સાથ કરજો, અને તમારા સૂર્યસ્વરૂપ રાણાને કહેજો કે એ સૂર્ય છે તો હું સૂર્યને ગૃહનાર રાહ છું-એ મહોન્મત હાથી છે તો હું વિકાળ સિંહ છું. જાઓ, પધારો, રામ રામ ! ” કટાક્ષ કરતાં ધુધુલે છેલ્લા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“ રામ બાપુને ! ” કહી, કાજળની ડબ્બી અને સાડીને સાચવતા બંને ભાટ ઘોળકાને પંથે પડ્યા.

૪. વીરધવલની વીરહાડ.

સમયની અજબ બલિહારી છે. તેના પ્રતાપે જળ ત્યાં સ્થળ અને સ્થળ ત્યાં જળ થઈ જાય છે, મહાન નગર ન્હાના સરખા ગામડામાં ફેરવાઈ જાય છે, મંદિરોની મસ્જિદ થઈ જાય છે, જંગલમાં મંગળ અને મંગળમાં જંગલ બની જાય છે. કાળ પોતાનું કાર્ય ક્યેંજ જાય છે. તેનો જીવતો જગતો દાખલો આપણી વાર્તાનું મૂખ્ય સ્થાન વીરાટનગરી-ધવલકપુર-હાલનું ઘોળકા છે.

પ્રતાપી પાંડવોનાં પગલાંથી પુનિત થયેલી, સંપૂર્ણ શોભાને ધારણ કરનારી, સમૃદ્ધિથી છલકાતી, જહોજલાલી ભોગવતી વીરાટનગરીએ અત્યારે ઉજ્જડ જેવા-શોભારહિત-ખંડેરી ભરપૂર ઘોળકાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. નથી ત્યાં ભવ્ય પ્રાસાદો કે નથી સમૃદ્ધિની રેલછેલ. ભગ્નશામાં ટકી રહેલાં કેટલાંક પૂરાતન સ્મરણો તેની પૂર્વાવસ્થાનું બાન.

વીરની વાતો (૩)

કરાવે છે. ખાંડવોની નિશાળ* અને રસોડાની મસ્જીદો બની ગઈ છે, જ્યાં વેદશાસ્ત્રના મંત્રોચ્ચાર થતા હતા ત્યાં બાંગ પોકારાય છે, અને સુંદર મહેલોને બદલે તેના નિશાનરૂપ ઇંટોના ઢગ અને ટેકરા નજરે પડે છે. કાળની કેવી અજબ લીલા !

જે વીરાટનગરીમાં આવીને ખાંડવો રહેલા, જ્યાં ઇ. સ. ૧૪૪ લગભગ સૂર્યવંશી પ્રતાપી કનકસેન આવી વસેલા, જ્યાંની રમણીયતા જોઈને સિદ્ધરાજ જયસિંહની પ્રતાપી માતા મયણ્વલ્લદેવિએ મયણ્વલ્લ-સર-જે હાલ મહાવનાંx નામથી ઝોળખાય છે તે-બંધાવ્યું હતું. તે સ્થળે ઇ. સ. ૧૧૬૦ લગભગ વાઘેલા ધવલકંકે ધવલકપુર વસાવ્યું, જે પાછળથી સામાન્યતઃ ઘોળકા નામથી ઝોળખાવા લાગ્યું. તેના પુત્ર અશ્વોરાજે ત્યાં રાજધાની સ્થાપી. અશ્વોરાજના પુત્ર લાવણ્યપ્રસાદે પોતાના અને પોતાના પુત્ર વીરધવલના બાહુબળથી પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવા માંડ્યો.

ગુજરાતનો નાથ-મુળરાજનો નાનો ભાઈ બીજો હીમદેવ ભોળો હોવાથી ખાંડિયા રાજાએ તેને હંફાવવા લાગ્યા. કુમારપાળે તેને સ્વપ્નમાં દેખા દઈને શૌર્યની સાક્ષાત પ્રતિમારૂપ લાવણ્યપ્રસાદ અને વીરધવલનો આશ્રય લેવા આજ્ઞા કરી. હીમે લાવણ્યપ્રસાદને ‘ સર્વેશ્વર ’નું પદ

---

* આ જે મકાનો ખાંડવના સમયના હોઈ શકે કે કેમ તેના ઇતિહાસિક પુરાવા મળતા નથી, પરંતુ ખાંડવોની નિશાળ અને રસોડાના નામથી લાંબા સમયથી તે ઝોળખાતા આવ્યા છે, અને તેની કારીગરી જોતાં તે પ્રાચીન અને હિંદુ કૃતિના છે એમ તો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. મુસલમાની સત્તા સ્થપાતાં તે મકાનો મસ્જિદમાં ફેરવી નાંખવામાં આવ્યા હાય એમ અનુમાન કરવામાં આવે છે.

x આ સરોવર બહુ સુંદર છે. આખું ગામ તેના જળનો ઉપયોગ કરે છે. આરા પાકા બાંધ્યા છે. આરેથી એક પથ્થરનો પુલ સરોવરના મધ્ય ભાગ સુધી બાંધી ત્યાં હવા ખાવા બેસી શકાય તેવી સુંદર દેરી બંધાવી છે.

આપ્યું અને ધવલ-ઉજળા ગુણવાળા વીર વીરધવલને પોતાનો યુવરાજ બનાવી તેનો અભિષેક કર્યો.

લાવણ્યપ્રસાદને ગુજરાતની રાજ્યલક્ષ્મીએ સ્વપ્નમાં શ્વેત પુષ્પ-માળા પહેરાવી હતી તેથી ગુજરાતની રાજ્યલક્ષ્મી સંપાદન કરવા તે પ્રેરાયો. તેના પુત્ર વીરધવલને ગુર્જર દેશાધિષ્ઠાત્રી મયણ્વલ્લદેવીએ સ્વપ્ન આપી વસ્તુપાળ અને તેજપાળને મંત્રી બનાવવાની શિખામણ આપી. આ બંને ભાઇઓ શત્રુજય, ગિરનાર આદિ તીર્થની યાત્રા કરીને ધોળકા આવી પુઝ્યા હતા. વીરધવલે આ પુરુષરત્નોને કારભાર સોંપવાની ઇચ્છા જણાવી. 'રત્ન લેવાનો પ્રસંગ આવે તો તેમના દ્રવ્ય સહિત સક્ષાત જવા દેવા' એવું વીરધવલે વચન આપ્યા પછી બંને ભાઇઓ સંમત થયા. તેજપાળ પ્રધાન બન્યો અને વસ્તુપાળને સ્તંભતીર્થ-હાલનું ખંભાત અને ધ્રુવણકપુર—ધોળકાનું આધિપત્ય સોંપાવ્યું.

વસ્તુપાળને અધિકાર પ્રાપ્ત થયા પછી સાતમે દિવસે તેણે એક જૂના અધિકારીનો તેના દૂરાચારને લીધે એકવીસ લાખ દામ (દ્રમ્મ) દંડ કર્યો. તે દ્રવ્યમાંથી તેણે ઘોડા, હાથી અને સૈનિકો રાખ્યા અને ધોળકાના પાંચસે ગામના ગ્રામણી પટેલો બહેકી ગયા હતા તેમને નમાવીને તેઓએ અતીતિથી એકઠું કરેલું ધન છીનવી લીધું. આ નાણાનો ઉપયોગ સૈન્ય-બળ વૃદ્ધ કરવામાં થયો, સત્તા જામતી ગઈ, શત્રુઓના હાથ હેઠા પડ્યા અને જ્યાં ત્યાં વીરધવલની વીરહાક વાગવા લાગી.

૫. બીડું.ઝડપું.

વીરધવલ તેજપાલની સાથે ગુજરાતમાં ભર્યો. જ્યાં ત્યાંથી તેણે સમૃદ્ધિ મેળવી. સંપત્તિનો સ્વાદ આપ્યા પછી લોભ દિવસે દિવસે વધતો જાય તેમ તેણે સૌરાષ્ટ્ર-સોઠઃ બંણી નજર નાંખી, વર્ધમાનપુર-વઢવાણના ગ્રાહિલો પાસેથી ખંડણી લીધી, અને પોતાના સાળા શૂરવીર સાંગણ અને આમુંડની રાજ્યધાની વામનસ્થલી-વનથલી પાસે આવ્યો. સૌજ-

વીરની વાતો (૩)

ન્યમયાદા સાચવવા માટે તેણે પોતાની રાણી જયતલદેવી સાથે ખંડણી આપવા તેઓને કહાવ્યું. સાંગણ અને ચામુંડ નમ્યું આપે તેવા નહોતા. વીરધવલ કોષે ભરાયો, યુદ્ધ મન્યું, વીરધવલે પોતે સાંગણ અને ચામુંડને હણ્યા, તેનો ધનભંડાર-મણિ મોતી ત્રિગેરે, ૧૪૦૦ દિવ્ય તુરંગ અને ૫૦૦ તેજ તુરંગ લુંટી લીધા, અને ખંડણી આપવાના કરારથી પોતાના સાળાના કુંવરને વનથલીની ગાદીએ બેસાડ્યો. વાઙ્મ, નમ-જંદ, ચુડાસમા, વાલાક આદિ ઠાકોરોને પરાજીત કરી દંડ લઇ છેક દ્વારકા-મેટ સુધી તે પહોંચી વળ્યો; કુચ દેશમાંના ભદ્રેશ્વર વેલાકુલમાં ભીમસિંહ પ્રતિહાર પોતાના બળ ઉપર બહુ ઝુંઝતો હતો તેની પથુ વીરધવલે ધીરે ધીરે જડ કહાડી નાંખી; ચક્રવર્તી રાજા ભીમદેવને ન ગાંઠનારા અને તેનાથી સ્વતંત્ર બની રહેલા માંડલિક રાજાઓને વીરધવલે વશ કર્યા. આવી રીતે તેણે વિપ્રલ ધનપ્રાપ્તિ કરી, અને તેની સહાયથી લશ્કર વધારતોજ ગયો, એટલુંજ નહિ, પરંતુ અણીના વખતે માથું આપનાર મહાન કુળના ચૌદસો રાજવંશી રજપૂતો પોતાની પાસે રાખ્યા. આવી સત્તા ધરાવનાર વીરધવલ સામે માથું ઉચકવાની કોઇ હિંમત કરતું નહિ, અને ક્યાંઇ હદબહાર ત્રાસ વર્તાતો તો તેની ફરિયાદ વીરધવલ પાસે તરત આવતી.

ધુધુલના દુરાચરણની વાત તેના કાને વારંવાર પડતી. મુસાફરો અનેક વખત ફરીયાદ લઇ આવી દાદ માગતા. આથી ધુધુલ ઉપર તે કોપે ભરાયો હતો. તેમાં ધુધુલના ત્રાસનો ભોગ બનેલા યુવાન અને નિરાધાર થઇ પડેલી નવોઢાની તેમજ સંઘના અન્ય મનુષ્યોની દયાજનક દશા જોઇ-તેઓએ નિવેદન કરેલા ધુધુલના પાપાચારની વાત સાંભળી તેને ધુધુલ ઉપર ભારે ક્રોધ ઉપજ્યો, અને તે અભિમાની રાજાને ઠેકાણે લાવવા તેણે વીરા બારોટને સંદેશા સાથે મોકલ્યો. મદમાં છેકેલા એ ધુધુલે એ સંદેશાનો ઉદ્ધત અને અપમાનભર્યો જવાબ વાળ્યો.

* . * * *

વીરધવલ દરબાર ભરીને બેઠો હતો, તેજપાળ અને અન્ય સામંતો સાથે ધુધુલના અભિમાનની ચર્ચા કરતો હતો, તેવામાં વીરો અને પુંગ્ગે બાટ આવ્યા. બંનેએ રાજાને નમન કર્યું. સાડી અને કાજળની ડબ્બી વીરધવલની સમીપમાં મુકીને પુંગ્ગ બાટે ધુધુલના શબ્દો સંભળાવ્યા. દરબારીઓ ચમક્યા, કોષે ભરાયા, સૌનો હાથ સમશેરની મુઠ તરફ ગયો, તેજપાળનો તીખો સ્વભાવ કછળી આવ્યો, પરંતુ વીરધવલની સંજ્ઞાથી સર્વ શાન્ત બન્યા. બીજે કોઈ હોત તો જીવતો જવા ન પામત, પરંતુ બારોટ ઉપર હાથ ઉગામી શકાય એમ નહોતું. વીરધવલે તેના સત્કારનો બંદોબસ્ત કરવાની આજ્ઞા આપી અને કહ્યું, “ પુંગ્ગ બારોટ, હાલ તો અમારી મહેમાનગત સ્વીકારો. જ્યારે ગોધ્રા જાઓ ત્યારે ધુધુલને કહેજો કે તેની શિખામણ માન્યા પહેલાં અમારા રજપૂત લોહીને અને અમારી રક્તપિપાસુ સમશેરોને અમારે પૂછવું પડશે. સાડી કાણ પહેરે છે-કાજળ કાણ આંજે છે તે વખત આવ્યે જણાશે. ”

પુંગ્ગ બાટ ગયા. વીરધવલ સાડી તથા ડબ્બી તરફ જોઈ બોલ્યો, “ મારા શૂરા સામંતો ! કહો, ધુધુલની બેટ હું મુંગે મોઢે સ્વીકારું એમાં મારી-તમારી કીર્તિને કલંક નહિ લાગે ? ધુધુલ જેવો માંડલિક રાજા આવું હડહડતું અપમાન કરે એ કેમ સાંખી શકાય ? એ અભિમાનથી અંધ બનેલા માંડલિક રાજાના મદનું મર્દન જેમ બને તેમ સત્વર થવું જોઈએ. કહો કાણુ છે એવો વીરજયો જે એનો મહમર્દન કરવાનું બીડું ઝડપવા તત્પર છે ? ”

સુવર્ણના થાળમાં પાનનું સુંદર બીડું મુકીને એક રાજ્યસેવક એ થાળ સભામાં ફેરવવા લાગ્યો. સૌ એક બીજાના મ્હોં તરફ જોવા લાગ્યા. ધુધુલ જેવાને વશ કરવો એ રમતની વાત નહોતી !

બીડું બર દરબારમાં ફરી વળ્યું. કોઈએ તે ઝડપવાની હામ બીડી નહિ. માત્ર તેજપાળ પાસે એ બીડું આવવાનું બાકી હતું.

વીરની વાતો (૩)

વીરધવલનો કોષાસિ સળગ્યો. વિકાળ સિંહની માફક તે ગરજ્યો, “લાવો, લાવો, બીડું આમ લાવો ! શૂરવીરતા આ સામતોને છોડી ગઇ છે, છુધુલના ડરથી તેઓના ગાત્રો ગળી ગયા છે, રજપૂત કાયા લાજે છે, લાવો એ બીડું હુંજ ઝડપીશ, હુંજ સૈન્યને મોખરે થઇને છુધુલને તેના દુષ્ટત્વનો દંડ આપીશ.”

સિંહાસનેથી ઉતરીને તે બીડું લે તે પહેલાંજ તેજાણ સફાળો ઉઠ્યો, સિંહ શિકાર ઉપર ત્રાપ મારે તેમ વચ્ચેમાથીજ થાળ-માંથી બીડું ઝડપ્યું.* અને રાજાને નમન કરીને બોલ્યો, “ક્ષમા કરો, શીરતાજ ! કાયરતાને લીધે કોઇ બીડું ઝડપતા નથી એમ માનવાનું નથી, પરંતુ મને માન આપવાની ઇચ્છાથી મારા માટે તેઓએ બીડું રહેવા દઇ મને બડભાગી બનાવ્યો છે. આપનો આ સેવક—હું આ બીડું ઝડપીને પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે આ શૂંગ સામતો અને આપણા ચાહસો રજપૂતોની સહાયથી હું છુધુલના મદનું મદન કરીશ, અને પ્રભુ કૃપા તો તેને અહીં પકડી લાવીને આપના ચરણમાં તેનું શીશ નમાવીશ. બોલો મહારાજ વીરધવલનો જય !”

‘જય’ શબ્દ અનેક મુખેથી ઝીણાં અને તેના પ્રતિધ્વનિથી દરબાર ગાજી ઉઠ્યો.

૬ ગાયોની વહારે !

પ્રભાતનો સમય. જગવાન સૂર્યનારાયણ ધીરેધીરે ક્ષિતીજમાંથી બહાર નીકળતાં જગતને પોતાના તેજકિરણોથી નહવરાવી રહ્યા હતા. ગોપીઓના અવતાર સમી ગોવાળણો ધમધમ દૂધડાં દહોતી હતી, કેટલીક પોતાના પાંત માટે ‘ભાત’ બનાવતી હતી, કેટલીક જાણ વાસીદું કરી લઇ હાથ ધોવામાં પ્રવૃત્ત બની હતી, તો કેટલાક પોતાની દેહલતાને પ્રુદ્ધીની માફક ફેરવતી, નીતબો ઉછાળતી, નેતરાં ખેંચીને જાણ વલોવી

* બુઓ ચિત્ર.

રહી હતી. દોહી લીધેલી ગાયો ધીરેધીરે પાદરમાં એકઠી થવા લાગી હતી. રખારીના નેસમાં ગાયોના ધણુને આઢવા—વગડામાં ચરાવવા લઘ જવાની તૈયારી હતી. ગોવાળિયાઓ બાતું બાંધીને તૈયાર થયા. કોઇ નવપરણિત યુવાનો ‘મારી ડાંગ ધરમાં રહી ગઇ’ કરી ધરમાં જઇને મહિયારી તરફ મીડી નજર કરી આવી મગ્ન થતા, ‘અરે પાણીની બતક તો તમે લીધીજ નહિ’ એમ કહી કોઇ લહેરી લલનાઓ જુવાનિયાઓની ઠેકડી કરી, તેના ધરમાં તેને મોકલી, મનમાં મલકાતી નિર્દોષ આનંદનો દહાવો લેતી હતી.

રંક છતાં નીતિમય સાદું જીવન ગાળનારા ગોવાળિયાઓ આમ આનંદ કલ્લેલ કરી રહ્યા હતા તેવામાં અચાનક ખૂસ પડી, કોલાહલ મચ્યો, ગોવાળિયાઓમાં નાસમાગ થઇ રહી. તેઓની ગાયો ‘હંબા... હંબા...’ કરીને ખરાડા મારતી હતી, કેટલાક ઘોડેસ્વારોએ આવીને રખારીનો નેસ ઘેરી લીધો હતો અને જ્યાં ગાયો નજરે પડે ત્યાંથી તેઓને દોરી જતા હતા.

જેત જેતામાં તમામ ગોવાળિયાઓ અને ગોવાળણો ટાળે મળ્યાં. લોહાની કડીયાળી ડાંગો લઇને ગોવાળિયા દોડ્યા, ગાયો છોડાવવા ફાંફાં માર્યા, પરંતુ શત્રુની સંખ્યા મોટી હતી, તેઓ હથિયારબંધ હતા અને વળી અશ્વારૂઢ હતા, તેથી તેઓનું કંઇ વળ્યું નહિ. ગોવાળણોની ઉશ્કેરણીથી કેટલાક ગોવાળિયા તેઓની સામે થયા, પરંતુ તેમાં તેઓને નાહક માર ખાવો પડ્યો. સ્વારોના તીરકામઠાના સપાટા અને પાણીદાર તરવારના તેજ આગળ તેમનું કંઇ ચાલ્યું નહિ, અને નિશ્વાસ નાંખી હાથ ધસીને તેઓ ખેસી રહ્યા.

પરંતુ એમ નિરાશ બનીને મુંગા ખેસી રહેવાથી કંઇ દહાડો વળે એમ નહોતું. ગાયો એ તેમની જીવનદોરી હતી. તેના વિના નિર્વાહ અલાવવાની પથ્ય મુશ્કેલી હતી. રોતા કકળતા તેઓ ધુધુલ પાસે આવ્યા.

બીરની વાતો (૩)

કુકુલ આશ્ચર્ય પામ્યો. “આજ સુધી મારી રાજધાનીના આ નગરના પાદરમાંથી કોઈ દિવસ ગાયો વાળી જવાની કોઈ હિંમત કરી શક્યું નથી અને આજે ગાયો વાળી જાય એ કેવી વાત ? આ તો બહુજ નવાઈની વાત છે !”

“આપણ ! તમ ધણી આગળ અમે કંઈ જુદું બોલીએ ? આપને પતીજ ન આવતી હોય તો આપુ કોઈ સિપઈ સપરાને મોકલીને ખર કઢાવો એટલે ઝટ આપની ખાત્રી થઈ જાય. આ આખો રખારીવાડો કકળતો આપને અરજ ગુજરવા આવ્યો છે તે કંઈ જેવા તેવા દુઃખે આવે કે આપુ !”

“તમારા વચનોમાં મને શંકા નથી. મને નવાઈ એજ લાગે છે કે એવા કોના માથામાં ગજ ધાલ્યા છે કે મારા પાદરમાં આવીને ગાયોનું હરથુ કરી જાય ?”

“અમે પણ એજ કહીએ છીએ આપુ ! કોઈ જખરો માથાને ફરેલો લાગે છે ! માળાએ એક પણ ગાવડીને બાકી રહેવા દીધી નથી. આ ગાવડીયું ઉપર તો અમારે નખવાનું, એટલે હવે અમારી શી વહે ચશે એની ફકર લાગી છે આપલીયા !”

“ચિંતા ન કરો, જાઓ, ગાયોની વહારે હું પોતે જઈ છું. હમણાંજ તમારી ગાયો પાછી લાવી આપીશ અને એ દુશ્ટોના કેવા હાલ થાય છે તે તમને બતાવીશ.”

“ધણી ખમા આપુને ! ધણી ખમા ગૌધાક્ષણ પ્રતિપાળને ! આપ તો કરસન ભગવાનના અવતાર જેવા છો !” ગોવાળિયાને ગાયો પાછી મળવાની આશા આવી અને ગોવાળણોએ કોઈએ માતાને સવાશેર સુખડીની તો કોઈએ એક ટંકનું તમામ દુધ ચડાવવાની, તો કોઈએ પાંચ શેર પતાસાંની બાધા આપડી રાખી.

કુકુલ અશ્વરૂઢ બન્યો અને લશ્કર લઇને ગાયોની વહારે ધાવ્યો.

૭ ફસાયો પણ ફાળ્યો.

ગાયો વાળી જનારા બહુ દૂર નીકળી શક્યા નહોતા. તેઓને પગલે પગલે આગળ વધી છુધુલે તેઓને પકડી પાડ્યા. ગાયો હરી જનારાએ છુધુલના લશ્કરને જોયું અને નાસતા નાસતાજ તેમના ઉપર બાણોનો વરસાદ વરસાવી દૂર નીકળી ગયા. કેટલેક દૂર જઈ તેઓ પુનઃ છુધુલની નજરે પડ્યા, પુનઃ દોડતાં દોડતાં તીરો છોડ્યાં, પરંતુ ઉમા રહીને—એક સ્થળે સ્થિર થઈને યુદ્ધ કરવાની વાતજ ન મળે. ગાયો પાછી વાળવાની ધૂતમાં છુધુલ આગળ વધતો જતો હતો નેવામાં શત્રુઓથી થોડેક દૂર એક મોટું લશ્કર. તેનો નજરે પડ્યું. છુધુલ ચમક્યો, ચેત્યો, તેને લાગ્યું કે યુક્તિ કરીને પોતાને ફસાવવામાં આવ્યો છે.

તે દિવસ હારી ગયો નહિ, તેના અભિમાની હૃદયને આઘાત થયો નહિ. પોતાની સામે મોટું લશ્કર જોઈ તે ડગમગ્યો નહિ. પોતાના લશ્કરને ઉત્તેજિત કરતો તે શૌર્યમયી સ્વરે બોલ્યો, “ મારા બહાદુર સૈનિકો! શત્રુ પ્રપંચ કરી આપણને ગુજરાતની સેના સમક્ષ લઈ આવ્યો છે. બીકણ બાવલાઓની માફક તેણે કપટયુક્તિનો આશ્રય લીધો છે, પરંતુ તેનું કપટ તેનેજ કેવું નડે છે તે હમણાં આપણે તેને બતાવીશું. ગાયોનું હરણ કરી તેણે આપણો છળ કર્યો છે. એ છળ કપટનો બદલો વ્યાજ સાથે આપણે વાળી આપીશું. ગાયોની રક્ષા કરવી એ આપણો કુળધર્મ છે, આપણા પૂર્વજોએ ગૌરક્ષણ માટે પોતાના પ્રાણ અર્પણ કર્યા છે તો આપણે શું તે ધર્મકાર્ય માટે પાછી પાની કરીશું ? ”

“ નહિ, કદી નહિ, ગૌરક્ષા માટે અમે અમારા પ્રાણ અર્પશું. ”
સૈન્યમાંથી જયઘોષ થયો.

છુધુલ બોલ્યો. સૈનિકોને પાનો ચડાવતાં તેણે આગળ ચલાવ્યું,
“ ત્યારે મારા શૂરા સુમટો! ગૌરક્ષા માટે—તમારી પોતાની કીર્તિને માટે

વીરની વાતો (૩)

યધ જાઓ યુદ્ધ માટે તૈયાર, ચાલો આગળ, અને કરો શત્રુનો સંહાર-
બોલો ભવાની માતકી જય ।”

“ ભવાની માતકી જય ” ની જયધોષણથી વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું.
સાવધ યધને તેઓ શત્રુ ઉપર તૂટી પડ્યા અને મારો ચલાવવા માંડ્યો.

આ શત્રુ ખીજો કોઈ નહિ, પરંતુ વીરધવલનો જન્મણો હાથ—
તેજપાળ હતો.

તેજપાળની સેના પણ યુદ્ધ માટે તત્પર બની. દારણ યુદ્ધ મચ્યું,
મારો કાપોની બૂમો, તરવારના ખણખણાટ અને તીરોના સણસણાટ
સિવાય ખીજો અવાજ કાને પડતો નહિ. ઘાસની માફક માણસો કપાવા
લાગ્યા, જળરો કોલાહલ જામ્યો, ધુધુલનું સૈન્ય ભારે ક્રસાહમાં આવી
ગયું, અને ધુધુલના પોતાના પરાક્રમથી હાહાકાર વર્તાયો. તેજપાળની
સેનામાં ભંગાણુ પડ્યું, તેના સૈનિકો વિખરાવા લાગ્યા, એમરે નાસ-
ભાગ ચલાવી. ધુધુલની ખાત્રી યધ કે પોતે ફસાયા નથી પણ
ફાવ્યો છે !

૮ પાંજરામાં પૂરાયલો સિંહ.

તેજપાળે પ્રથમથીજ એવી યુક્તિ રચી હતી કે અડધું સૈન્ય જધને
જોધાના પાદરથી ગાયોનું હરણ કરી આવે અને અડધું સૈન્ય થોડે દૂર
રહે. યુક્તિ આખાદ પાર પડી, પરંતુ ધારેલી ઇચ્છા ફળીભૂત ન થઈ.
ધુધુલને પરાજીત કરવાને બદલે પોતાને હાર ખાવાનો વખત આવ્યો.
તે ઝુનુતી બન્યો અને શુદ્ધ રાજકુળના સાત રજપૂતોને ઉદ્દેશીને બોલ્યો,
“ આમ જોયા શું કરો છો ? શત્રુ મહાબળિયો છે. આવી રીતે તટસ્થ
રહેવાથી શું ફલાડો વળવાનો ? આપણી સેના અસ્ત વ્યસ્ત થઈ ગઈ
છે. આપણે નાસીશું તો શી ગતિ થશે ? વીરધવલ પાસે શું મોં
લધને જઈશું ? આવી નામોશીથી પરાજીત થવું તેના કરતા યુદ્ધમાં દેહ

પાડવો એમાંજ યશ અને કીર્તિ છે. માટે આલો, તૂટી પડો. દ્રઢતાથી લડશું તો આપણે એકત્ર થઈ શત્રુનો ધાણ વાળી નાંખશું.”

તેજપાળના ઉત્તેજિત શબ્દોથી આ સાત રજપૂતોને શૂર ચડ્યું, અને તેજપાળ સહિત આઠે જણાએ શત્રુ ઉપર ધસારો કર્યો. બાણોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ધુધુલના સંખ્યાબંધ માણસો કારમી ચીસ પાડી રામશરણ થવા લાગ્યા. એ આઠ શૂરા રજપૂતોની પહાડૂરીથી નાસી જતા તેજપાળના સૈનિકોને પણ હિંમત આવી, તેઓ એકઠા થયા અને શત્રુ ઉપર તૂટી પડ્યા.

તેજપાળે એક ચમત્કાર જોયો. આકાશમાં પોતાની કુળદેવીના તેને દર્શન થયાં. દેવી પોતાના તરફ વિજયમાળ ફેંકતી હોય એવો તેને ભાસ થયો. વળી કૃપદિયક્ષ તેને પ્રત્યક્ષ થઈ ગયો. તેજપાળની ખાત્રી થઈ કે વિજય પોતાનો છે. કુળદેવીની કૃપા અને કૃપદિયક્ષની સહાયથી બળવાન બનેલો તેજપાળ મરણિયો થઇને યુદ્ધમાં ઝડપ્યો અને શત્રુનો સંહાર કરતો કરતો ધુધુલની નજદીક આવી લાગ્યો. તુમુલ યુદ્ધ મચી રહ્યું. ધુધુલને જોતાં તેજપાળની આંખો ફાટી, ચક્ષુઓમાંથી કોષાગ્નિ ઝરવા લાગ્યો અને વીરહાક પાડીને તે બોલ્યો, “ માંડલિક ધુધુલ! તારા ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી લે. તારો કાળ નજદિક આવ્યો છે એમજ મમજી લે, ધણીને તે સંતાપ્યા છે. આજે તેનો બદલો તને મળશે. ચાલ, સાવધ થા. જે હાથે તેં અમારા રાણાશ્રીને કાળજીની ડખ્ખી અને સાડી મોકલવાનું સાહસ કર્યું છે તે હાથનું બળ બતાવ.” અપમાનસૂચક શબ્દોથી ધુધુલ ધુંધવાયો અને ધનુષ્યનો ટંકાર કરતો બોલ્યો, “ શૂરવીરોની શૂરવીરતા માત્ર બોલી બતાવવામાં નથી પણ કરી બતાવવામાં છે. મારા બાહુબળનો સ્વાદ તને હમણાંજ ચખાડું છું. ચાલ થઈ જા સામે જો હિંમત હોય તો.”

વાત રસાકસી ઉપર આવી. તેજપાળ ઉપર ધુધુલે અસ્પૃશ્યતા

વીરની વાતો (૩)

પ્રહાર કરવા માંડ્યા. અતિ દારૂણ ઢંઢ યુદ્ધ થયું. તેજપાળે બહુ જ બાહોશીથી પોતાનું રક્ષણ કરી શત્રુને હંકાર્યો. અંતેના જીવ ચપટીમાં હતા. તેજપાળની યુદ્ધકળાની નિપુણતા જોઈને શત્રુ સૈનિકો પણ દિગ્મૂઢ બન્યા. જોતજોતામાં તેજપાળે હુધુલને તેના અશ્વ ઉપરથી નીચે પાડી દીધો. તેના સૈન્યમાં 'મૈયા કુળદેવીનો જય ! રાણા વીરધવલનો જય ! મંત્રીશ્વર તેજપાળનો જય !' એવો જયધ્વની ગાળી ઉઠ્યો. હુધુલ પડતાં તેના સૈનિકોના હાથ હેઠા પડ્યા. ધણી વગરના ઢોર સુના એ ન્યાયે તેઓ હતાશ બન્યા. તેજપાળનું શરણ સ્વીકારવાની તેઓને ફરજ પડી.

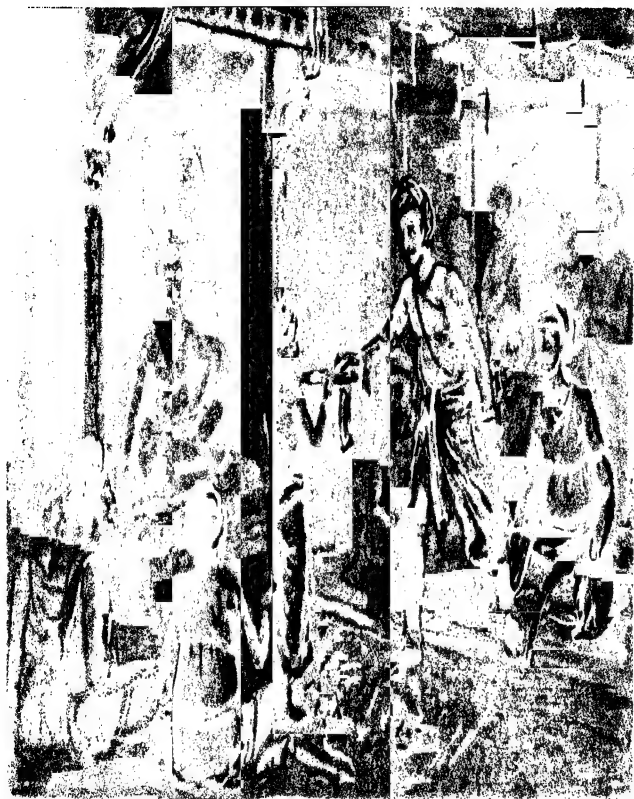
જમીન ઉપર પડેલા હુધુલને તેજપાળના માણસોએ પકડ્યો, જીવતો ને જીવતો બાંધી લીધો, અને તેને માટે તૈયાર રાખેલા લાકડાના પાંજરામાં પૂરી દીધો, હતભાગી હુધુલ ! ગોધરામાં બીષણ ગર્જના કરતો સિંહ અંતે પાંજરામાં પૂરાયો !

૯ મહામર્દન.

વિજેતા તેજપાળે પોતાના સૈન્ય સહિત, પાંજરામાં પૂરેલા હુધુલ અને બંદિવાન બનેલા સાથીઓને લઈને વિજયડંકો વગાડતાં હર્ષનાદ સાથે ગોધરામાં પ્રવેશ કર્યો. હુધુલના ત્રાસથી કંટાળેલો જનસમાજ હર્ષ પામ્યો, ગામમાં વીરધવલની દુહાઈ ફરી વળી.

તેજપાળે ગોવાળિયાઓને ગાયો પાછી સોંપી, અને થોડું થોડું દ્રવ્ય બક્ષિસ તરીકે આપીને તેઓને સંતોષ્યા. પોતાનો એક સેવક હુધુલના કુળનો રંજપૂત હતો. તેને તેજપાળે હુધુલની ગાદીએ બેસાડ્યો. વિજયના ચિન્હ તરીકે તેણે હુધુલનો અઢારકોટી સુવર્ણકોષ લઈ લીધો, ચાર હજાર ઘોડા અને એક મુઠો શુદ્ધ મુક્તાઈ લીધા, તેમજ પોતાની ઈચ્છાનુસાર દિવ્ય આભૂષણ અને ઉત્તમ અસ્ત્ર શસ્ત્ર આદિ લઈને પોતાની સત્તાનો પ્રતાપ પ્રસારીને તેજપાળ ઘોળકા તરફ જવા નીકળ્યો.

ગોધરાથી નીકળી તેજપાળ કર્માવતી-હમોષ આવ્યો. તે સમયે

..... વચમાંથીજ થાળમાંથી બી. પ્રાપ્ત ...

પ. ૬૪

ધુધુડવાળું પાંગરું હાથી ઉપર આધ્યું હતું.....

[૫. ૭૧

દર્બારીમાં અંધાધુંધી ચાલતી હતી. હુંટકાટ કરનારી ટાળીયો ચોમેર ભટકતી હતી, હુંટવાના બચને લીધે સામાન્ય વ્યવહાર અને વ્યાપાર બંધ પડ્યા જેવું થયું હતું, ગોધરા અને લાટ દેશના સામન્તોને જીતીને રાણાએ ત્યાં સત્તા ખેસાડ્યા* પછી તેઓ રાણાનું ધુંસડું ઉઠાળી નાંખવાને અને સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવાને ચલ કરતા, હુંટારાની ટાળીઓના અગ્રેસર બનતા અને ધુધુલ તેમાં સામેલ થઇ તેઓને ઉશ્કેરતો. દર્બારીમાં શાંતિ પ્રસરાવવાની વીરધવલની ઉઠકટ ઇચ્છા હતી. તેજપાળે ધુધુલવાળું પાંજરું એક મોટા હાથી ઉપર બાંધ્યું હતું અને પોતે ન્યાં બચ ત્યાં સાથેજ તે હાથીને ફેરવતો હતો* દર્બારીમાં લોકોના ટાળેટાળાં આ ચમકાર જેવા ભેગા થતાં, પોતાની દૃઢતા કરનારને યોગ્ય શાસન મળ્યું જેમ આનંદ પામતાં, તેજપાળની વાહ વાહ બોલતાં અને વીરધવલના વખાણ કરતાં.

ધુધુલ પાંજરામાં બેઠો બેઠો લોકોના શબ્દપ્રહારને સહન કરતો હતો. તેઓ અપમાન કરતા, તેના તરફ આંખળી ચીંધીને ‘સાડું થયું. એ તો એજ લાગે! જોયું, પાપનો બદલો પૂરમેશ્વરે કેવો આપ્યો?’ વિગેરે વાડ્યાણથી તેનું હૃદય વધિતા અને શિયાળ જની ગયેલો સિંહ જાહેર રીતે પોતાના મદનું મર્દન થયેલું જેમ મનમાં ધુધવાતો નિરૂપાયે સર્વ સાંભળી રહેતો. ધુધુલના પરાજયથી એક પાપ ગયું એવી લોકોને ટાઢક થઇ અને હવે વીરધવલની સત્તામાં પોતે સલાહશાંતિથી રહી શકશે તે માટે પ્રભુનો પાડ માન્યો.

તેજપાળે હોમોષની આસપાસ કોટ ચણાવવાનો આરંભ કર્યો. નર્મદાની ઉપર, નર્મદા અને ઝોર નદીના સંગમ ઉપર આવેલા આણંદ નામના પવિત્ર ધામમાં પોતાના સ્વામીના નામથી વીરધવલે-શ્વરનું મંદિર તેમજ એક બચ ધર્મશાળા અને આણંદની પાસે કુંભે-

વીરની વાતો (૩)

શ્વર આગળ પાંચ મઠ બંધાવવા માંડ્યા. ત્યાંથી પાવાગઢ જઈ સર્વ-ભદ્રનું દહેરું બંધાવવા માંડ્યું. એ માસ ત્યાં રહી તેણે સર્વ લુંટારા અને ધાડપાડુઓનો સંહાર કર્યો. એ પ્રદેશમાં સલાહશાન્તિ સ્થાપીને, પ્રજાને ત્રાસ નિવારીને, ઠેરઠેર ધુધુલના પાંજરાનું પ્રદર્શન કરતો મદમદનની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરતો તેજપાળ ઘોળકે આવી લાગ્યો.

૧૦ કાજળની ડબ્બી કે માતનું નિશાન ?

વીરધવલે તેજપાળનો ભારે સત્કાર કર્યો, ગાજતે વાજતે તેને નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો, પોતે સામે જમને તેને બેઠયો, અને તેણે પ્રાપ્ત કરેલા વિજય માટે તેને ધન્યવાદ આપ્યો.

આને ધુધુલનો ન્યાય થવાનો હતો. રાજસભા બરવામાં આવી. મુદ્દમાં વિજય પામેલા શૂરવીરો ધુધુલનું શું થાય છે તે જોવા અતિ ઉત્સુક બન્યા. પ્રજાજનોની જીજ્ઞાસા પણ તીવ્ર બની હતી. ધુધુલના પાંજરા આગળ લોકોના ટોળેટોળાં આવતાં, તેના ઉપર ફિટકાર વરસાવતાં અને તેને યોગ્ય શાસન મળે એવું ઇચ્છતાં.

ધુધુલને પાંજરામાંથી બહાર કાઢી રાજસભામાં લાવવામાં આવ્યો. નહોતી આંખમાં એ ખુમારી, નહોતી ચાલમાં એ છટા કે નહોતો મસ્તકમાં એ ઘૂમડ. એ સઘળું ગોધાના પાદરમાં મુકતો આવ્યો હોય એમ તેના દેખાવ ઉપરથી જણાતું હતું. આંખો ઉંડી ઉતરી ગઈ હતી, માત્રો ગળી ગયા હતા, અંગો શિથિલ થયા હતા, છતાં તેની ટેક ગઈ નહોતી. અભિમાન તેનું સદાનું સાથી હતું. તે ગર્વભરી ચાલથી આવ્યો અને કરડી નજર ચોમેર ફેરવતો ઉભો રહ્યો.

વીરધવલ ઉઠ્યો. સર્વ સભાજનો સાંભળે તેવા ખુલ્લું સ્વરે તે બોલ્યો, “ગર્વાધ ધુધુલ, જોયો પ્રભુનો ન્યાય ? અભિમાન કોઈનું ટક્યું નથી અને ટકવાનું નથી. સત્તાના મદમાં અંધ બની તે કંટલા નિર્દોષ મનુષ્યોને રંજાડ્યા છે ? કંટલાના સુખ ઉપર છીણી મુકી છે ? એ

કકળતી આંતરડીના આપ તારા ઉપર વર્ષા છે, પ્રભુએ તારા દુષ્ટકૃત્યોનો યોગ્ય દંડ તને આપ્યો છે, બોલ, તારાં કાર્યો માટે તને પશ્ચાત્તાપ થાય છે ? ”

હુધુત્રનું અંતર આ વાક્યાણોથી વીંધાતું હતું. બ્રહ્મકન્યાના આપનું તેને રમરણ થયું, એ ત્રાસજનક દૃશ્ય તેની સમીપ ખડું થયું, સતીનો શ્રમ તેને સાક્ષવા લાગ્યો, પાપનો પશ્ચાત્તાપ થયો, પરંતુ શત્રુ સમક્ષ તેનો સ્વીકાર કરતો એ હુધુલ જેવા અભિમાની રાજ્યથી બની શકે એમ નહોતું. તે મૌન ઉભો રહ્યો.

વીરધવલે આગળ ચલાવ્યું, “ પશ્ચાત્તાપ નહિ થાય. પત્થર કંડી પીગળ્યો સાંભળ્યો છે ? વારૂ હુધુલ, આ સાડીને-આ કાજળની ડબ્બીને તું ઝોળામે છે ? એ કાજળની ડબ્બી નહિ, પરંતુ તારા મોતનું નિશાન છે ! મારે માટે તેં તે બેટ મોકલી હતી, નહિ ? ઠીક છે, હવે જો કે તેનો ઉપયોગ કરવાને પાત્ર કોણ છે ? હાથના કપ્પો હૈયે વાગે એનો આજ અનુભવ કરી લે ! હુધુલા, હ્યો, આ તેની બેટ તેનેજ આપો, તેનેજ એનો ઉપયોગ કરવા દો. પહેરાવો તેને આ સાડી, અને આંખો એની આંખમાં આ કાજળ. આભૂષણ તરીકે લટકાવો તેના ગળામાં આ કાજળની ડબ્બી. દુનિયાને જોવા દો કે વીરધવલની સામે બાથ બીડનારની દ્રશ્યા આવી થાય છે ! ”

હુધુત્રનું અંતર બળીને રાખ થઈ ગયું. પગથી માથા સુધી તેને કોષ વ્યાપ્યો. તેનું અંગ કોષથી કંપવા લાગ્યું, પરંતુ શત્રુના સંક્રમમાં સપડાયલો સિંહ જેમ હુધવાટી કરી ખેસી રહે તેમ તે ધમપછાડા કરી નિરૂપાય બન્યો. તેને સાડી પહેરાવવામાં આવી, બને આંખોમાં આંજણ આંજવામાં આવ્યું અને કાજળની ડબ્બી ડોકમાં લટકાવવામાં આવી. લાજ મરે એવી સ્થિતિમાં તેને રાજસભામાં ફેરવવાની આજ્ઞા કરવામાં આવી.

વીરની વાતો (૩)

પોતાનું કૃત્ય પોતાનેજ નડ્યું. બલભલાને ત્રાણ ત્રાણ પોકરાવનાર ધુધુલ સ્ત્રી વેષમાં ? તેની આવી અધમ દશા ? અપમાનની હદ થઈ. ધુધુલને પોતાની જાત તરફ નિરસ્કાર ઉપજ્યો ! આવું હડહડતું અપમાન તે વધારે વાર સાંખી શક્યો નહિ. આથી 'તો મૃત્યુ વધારે સારું લાગ્યું. કંઈપણ બોલ્યા વિના પોતાની જીભ કરડીને બરસબામાં તે મૃત્યુ પામ્યો. ધરાને ધ્રુજવનાર ધુધુલ પોતાના પાપનો હિસાબ આપવા યમસદનમાં પહોંચી ગયો. પોતે મોકલેલી કાજળની ડબ્બી પોતાના ગોતનું કારણ થઈ પડી !

૧૧ ઉપસંહાર.

પાપી પોતાને પાપે પરાજીત થયો અને મરાયો. પ્રજાના માર્ગ-માંથી એક કંટક દૂર થયો. ધોળકામાં વિજયની વધાઇઓ ગાજી રહી. તેજપાળની જાહેર કદર કરવા માટે વીરધવલે એક બબ્બ જાહેર સભા ભરી, અને સભાજનો સમક્ષ તેને અમૂલ્ય પોશાક આપીને તેની ભારે પ્રશંસા કરી, અને અઢળક દ્રવ્ય બક્ષિસ તરિકે અર્પણ કર્યું.

તેજપાળ અને વસ્તુપાળ જેવા ચતુર મંત્રીઓની સલાહ અને સહાયથી વીરધવલે પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર ખૂબ વધાર્યો. શત્રુઓ કાયર થઈ તેનું શરણ સ્વીકારવા લાગ્યા અને ચોખેર તેની આજુ વર્તાવા લાગી. જૂઠ્ઠીઓના ત્રાસથી મુક્ત થયેલી પ્રજા નિર્ભય બની, તેની વીરતાના વખાણ કરવા લાગી અને સર્વ પ્રજાજનોના અંતરમાંથી એવા હૃદયારો નીકળવા લાગ્યા કે, “ વીરધવલ જેવા વીર તેમજ નીતિ અને ન્યાયપરાયણ રાજાને પ્રભુ દીર્ઘાયુ બક્ષો અને તેનું રાજ્ય અમર તથો ! ”

વોણી વચ્છરાન.

---

૧. પુત્ર-વાંચના.

“કહો, કહો, બૂદેવ ! છે કંઈ ઉપાય આ વાંઝીયામેણું ટાળવાનો ? એકજ-ફક્ત એકજ પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ માટે આપ કહો તે કરવા તૈયાર છું. કહો, છે કંઈ આશાનું કિરણ ?”

“છે, રાજન્ ! પણ જરા વિકટ.....” બૂદેવ વામ્ય પૂરું ન કરી શક્યો. રાજના મ્હોં તરફ તે શંકાશીલ નજરે જોઈ રહ્યો.

ચીરની વાતો (૩)

“ કેમ કંઈ શંકા થાય છે, દેવ ? બીનગરના રાજવીના વચનમાં આપને વિશ્વાસ નથી ? ” રાજની આતુરતા પ્રતિક્ષણ વધતી જતી હતી.

“ આપના વચનોમાં વિશ્વાસ ન હોય, એમ તે કદી અને ? ગૌ-બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ ! પરંતુ એ ક્રિયા એવી છે કે જે કરતાં મનને સંકોચ થાય. વળી એ ક્રિયા આપે કરવાની નથી પરંતુ રાણીશ્રીએ કરવાની છે. ”

“ તો તેમાં શી હરકત છે ? પુત્રરત્ન જેવી દુષપ્રાપ્ત ધંસ્તુ મેળવવા માટે રાણી ગમે તે વિધિ ખુશીથી કરશે. આપ નિઃશંક એ વિધિ અમને જણાવો. ”

“ સત્ય છે, દેવ ! મહારાજાએ યથાર્થ કહ્યું. તેમની આજ્ઞા મારે શિરસાવધ છે અને તેમાં પણ એતો મારા સ્વાર્થની વાત રહી. કડો, કહો, આપ જે કહેશે તે ક્રિયા હું વિધિપૂર્વક અવશ્ય કરીશ. ” રાણીએ પોતાના સ્વામીના શબ્દોનું સમર્થન કર્યું.

બ્રાહ્મણ ઉંડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યો. પોતાનો પ્રયોગ અજમાવીને, બરાબર ગણતરી કરીને તે બોલ્યો, “ પુત્રપ્રાપ્તિ માટે મારા પ્રયોગોમાંથી માત્ર એકજ ઉપાય નીકળી આવે છે, અને તે એ કે રાણીશ્રી રજ-સ્વલા થાય ત્યારે એથે દિવસે પ્રથમ લોહીથી ન્હાય, પછી પાણીથી ન્હાઈ સ્વચ્છ અને અને રાજ પાસે જાય. બીજે દિવસે સવારમાં પણ પાછું તેજ રીતે સ્નાન કરે. આમ થાય તો એ પ્રયોગની સિદ્ધિથી તેમને પેટે પુત્ર અવશ્ય અવતરે એવો યોગ છે. ”

લોહીથી સ્નાન કરવું ! રાણી કમ્પી ઉઠી. કેવી મલિન ક્રિયા ? પણ સ્વાર્થ ! સ્વાર્થ આગળ ભાવના ભાગ્યેજ ટકી શકે છે !

રાણીએ એ પ્રયોગ સ્વીકાર્યો, રાજ પ્રસન્ન થયો, બૂદ્ધે શુભાશિષ આપી.

૨. મહેલમાંથી જંગલમાં.

વિક્રમાદિત્યની પહેલાં જ્યારે યુધિષ્ઠિર (ધર્મરાજ) નો શક ચાલતો હતો તે વખતની આ વાત છે.

પરમ પુનિત હરદ્વારની ઉત્તરે આવેલા પૃથ્વી ઉપરના સ્વર્ગસમા ગણાતા રણિયામણા પ્રદેશના પાટનગર—શ્રીનગરના રાજાને ત્યાં પુત્રની ખોટ હતી, આ ખોટ રાજારાણીને સાલતી. રાજવૈભવ અને સુખ સાલ્યથી પુત્રના અભાવે દુઃખકર જણાતા.

તેમણે અનેક ઉપાયો કર્યા, પણ નિષ્ફળ. અંતે એક બ્રાહ્મણે એ સાધના બતાવી અને અનેક નિરાશાઓથી ઘેરાયેલી રાણીના હૃદય-આકાશમાં એક આશાનું કિરણ ચમક્યું. રાણી એ સાધના કરવા તત્પર થઈ.

તેણે રત્નેદર્શનના યોગે દિવસે બ્રાહ્મણના કલા મુજબ યથાવિધિ ક્રિયા કરી. તેને આશા બંધાઈ કે પ્રભુ તેના ઉપર હવે જરૂર દયા કરશે.

બીજા દિવસે સવારમાં ઉઠીને તે રાજમહેલની અગાશીમાં સ્નાન કરવા બેઠી. પ્રથમ તેણે ભૂદેવની સૂચનાનુસાર લોહીથી સ્નાન કર્યું. આખું અંગ લોહીથી તરબોળ બન્યું. મલિન થયેલી કાયાને પાણીથી સ્વચ્છ કરવા તે અધીરી બની.

પરંતુ આ શું ? એકાએક તેણે કારમી ચીસ પાડી. શું થયું તેનું તેને જ્ઞાન ન રહ્યું.

રાણીની ચીસ સાંભળીને દાસીઓ દોડતી આવી. જુએ તો ત્યાં રાણીજ ન મળે !

દાસીઓ હાંફળી ફાંફળી થઈને આમતેમ દોડવા લાગી. એવામાં ઉપર આકાશમાં કંઈ લાલ અને કાળા રંગનું ઉડતું તેમની નજરે પડ્યું. આ શું હશે ?

એક વૃદ્ધ દાસી સમજી. “ ભોગ લાગ્યા ! આ તો મોટો ગીધડો

વીરની વાતો (૩)

આપણી રાણીને ઉપાડી ગયો. રાણીશ્રીને ધણુંમ સમજાવ્યા પણ કાઠને પાસેજ ન રહેવા દીધી એટલે શું કરીએ ? હવે શું થશે ? અરેરે એ ગીધ તો એમને ફાલો ખાશે. ”

મહેલમાં ખૂબરાણુ થઈ પડી. સેવકો ધંસી આવ્યા, રાજા આવ્યો, બધાએ તીરોનો મારો ચલાવ્યો, પરંતુ એ ગીધ પક્ષી એટલું ઉંચું ચડી ગયું હતું કે ભલભલા તીરંદાજની કળા પણ કંઈ કામ ન લાગે !

લોહીથી તરખોળ થયેલી રાણીને માંસનો લોચો સમજીને આકાશમાં ઉડતું એક મહાન ગીધ પક્ષી સાંઝે ભક્ષ મળવાના ઉત્સાહમાં રાણીને ઉપાડી ગયું હતું. રાણી કાઠ પણુ ઉપાચે પાછી મેળવી શકાય તેમ નહોતું. રાજા હાથ ધસતો-પોતાના દૂબીએને દોષ દેતો બેસી રહ્યો.

ગીધ પક્ષી ઉડતું ઉડતું ઇડરના ડુંગર સુધી આવી લાગ્યું. રાણીને ચેતન આવતાં તેણે છૂટવાનાં ફાંફાં માર્યાં. ગીધ પક્ષીએ પણ પોતાની બૂલ બોધ, અને રાણીને ડુંગર ઉપર મુકીને પોતાને રસ્તે પડ્યું. રાણીની જીવનદોરી લંબાવાની હોય તો ગીધ તે કેવી રીતે તોડી શકે ? તેથીજ કહેવાય છે કે ‘ રામ રાખે તેને કાણુ ચાખે ? ’

રાણી બચી ગઇ. ગીધના પંજમાંથી છૂટી, પણ તે કેવા સ્થળે ? ઉજ્જડ અરણ્યમાં. રાજામહેલના સુખવૈભવમાં ઉછરેલી શ્રીનગરની રાણી અત્યારે ભરજંગલમાં એકલી અટુલી થઇ પડી. ધડીએ ધડીએ ‘ ખમા ! ખમા ! ’ કરનારા સેવક સેવીકાઓ અહીં નહોતા, પાણી માગતાં. દૂધ મળે તેમ પણ નહોતું, અહીં તો નિરાધાર દુઃખદ સ્થિતિ હતી. અહીં તેનું કાંઈ નહોતું-હતું માત્ર ઉપર આભ અને નીચે ધરતી !

૩. સિધ્ધાને શરણુ.

રાણીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. પોકેપોક મુકીને તે રડી અને હૈયું હળવું કર્યું. આવા નિર્જન સ્થળમાં આશ્રય શોધ્યા વિના છુટકો નહોતો-

ગમે તે રીતે પેટનો ખાડો પૂર્યા વિના ચાલે તેમ નહોતું. તેણે ચોમેર નજર ફેરવી.

દૂર દૂર અરણ્યને છેડે તેણે કેટલીક ઝુંપડીઓ જોઈ. જરૂર ત્યાં વસ્તી હોવી જોઈએ એમ ધારી ત્યાં જવાનો તેણે વિચાર કર્યો. પરંતુ આમ નમાવસ્થામાં જવું કેવી રીતે ?

જરૂરીયાતના પ્રસંગે મનુષ્ય ગમે તે માર્ગ શોધી કાઢે છે. જાડના પાંદડાને ગુંથી લઈને તેણે પોતાની કાયા ઢાંકી અને લથડતા પગે પ્રભુ સ્મરણ કરતી તે ઝુંપડીઓ તરફ ચાલો. સત્ય કહ્યું છે કે ‘ સુખમાં પ્રભુને કેમ ન સંભારે, દુઃખમાં પળે પળે તેને પ્રાપ્તે. ’

ઝુંપડીઓ આગળ આવતાંજ એક ઝુંપડીને ઓથે ઉભી રહીને તેણે દીન વાણીથી વસ્ત્રની યાચના કરી. વસ્ત્ર મળતાં તે પહેરીને જળાશયમાં જઈ તેણે સ્નાન કર્યું. એજ વસ્ત્ર સુકવીને તે પુનઃ ધારણ કર્યું, સિદ્ધ પુરૂષો પાસે આવીને તેણે પોતાની વીતક કહી સંમળાવી.

“ બહેન, તું શ્રીનગરની રાણી અને તારી આ દશા ?” એક સિદ્ધે કકળાટ કર્યો.

“ સત્ય કહ્યું છે કે ‘ કર્મ કરે તે કોઈ ન કરશે, મૂર્ખ મથી મરશે ’ બીજા સિદ્ધે કર્મવાદ રજૂ કર્યો.

“ એ તો એમજ. પ્રભુ ધડીમાં જંગલમાં મંગળ કરે અને મંગળનું જંગલ ખનાવે તે આનું નામ. ” ત્રીજાએ ટાપસી પુરી.

“ હશે, બહેન, ભાવિ મિથ્યા થતું નથી. પ્રભુ સૌ સારા વાનાજ કરશે. અહીં તને કોઈ વાતનો ભય નથી. અમે તારા કલ્યાણનો માર્ગ શોધી કાઢીશું ” એ સિદ્ધ પુરૂષોના ગુરૂએ રાણીને આશ્વાસન આપ્યું.

રાણી સિદ્ધ પુરૂષોના શરણે આવી રહી.

વીરની વાતો (૩)

૪. વચ્છરાજ.

અસલ પુરાણમાં ઇડરને ઇલદુર્ગ નામ આપેલું છે. ત્યાં દ્વાપર-યુગમાં ઇલ્વણ નામનો દૈત્ય પોતાના બાઈ આતાપી તથા વાતાપી સાથે રહેતો હતો. એ રાક્ષસો ત્યાં આવનારાં માણસને ખાઈ જતા હતા, તેથી આસપાસનો પ્રદેશ ઉજ્જડ થઈ ગયો હતો. આખરે ત્યાં મહાન અગરલ ઋષિ ફરતા ફરતા આવી ચડ્યા, તેમણે તે રાક્ષસોનો નાશ કર્યો. ઉજ્જડ થઈ પડેલા પ્રદેશ ઉપર ઋષિમુનીઓ અને સિદ્ધ પુરૂષો હવે નિર્ભયતાથી રહેવા લાગ્યા હતા. રાણીને આ સિદ્ધ પુરૂષોનો આશરો મળ્યો.

દસ માસ વિત્યા અને રાણીને પુત્ર પ્રસવ થયો. એ પુત્ર દિવ્ય ક્રાંતિવાળો હતો. સિદ્ધો એનું ભવ્ય લગ્નાટ ગ્નેષ્ટ પ્રસન્ન થયા. તેમણે ભવિષ્ય ભાખ્યું કે, ‘આ પ્રતાપી પુરૂષ થશે.’

રાજપુત પાંચ વર્ષનો થયો અને એને પોતાની શક્તિ બતાવવાનો તનમનાટ થયો. પરંતુ અહીં સિદ્ધ પુરૂષો પાસે રાજપુતને શોભે એવા બીજા કામ તે શા હોય ? અતે તેને તમામ સિદ્ધ પુરૂષોના વાછડા ચારવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું.

એ કળામાં પણ કુમારે પોતાની કુશળતા બતાવી અને સિધ્ધોને પ્રસન્ન કર્યા. વાછડાને-વચ્છને ચરાવતો હોવાથી સિધ્ધોએ તેનું નામ પાડ્યું વચ્છરાજ.

વચ્છરાજ શુદ્ધ રાજબીજ હતો. બાલ્યાવસ્થામાંજ ભયને તો તેણે દેશવટો આપ્યો હતો. ડુંગરોમાં તે નીડરતાથી ફરતો અને વાછડા ગમે ત્યાં આડામવળા ગયા હોય તો પણ પોતે એકસો એકાંત અને ભયાનક માર્ગોએ જઈને પણ તેમને શોધી કાઢતો.

એક દિવસ તે અચાનક આડે રસ્તે ચડી ગયો. તદ્દન નિર્જન પ્રદેશમાં માર્ગ શોધવાના તે ફાંફાં મારતો હતો તેવામાં એક સિદ્ધ તેની

નજરે પડ્યો. વચ્છરાજ દોડ્યો, મહાત્માના ચરણે પડ્યો અને તેને નમન કર્યું.

સિદ્ધ પુરુષ આ રાજપુત્રના ભવ્ય લલાટ તરફ જોઈ રહ્યો. તેની ખાત્રી થઈ કે આ કોઈ પ્રતાપી પુરુષ નિવડશે. પોતાની સિદ્ધિના થોડે તેણે તેનું ભવિષ્ય જાણી લીધું.

તેને જ્ઞાનાશિષ આપતાં સિદ્ધ પુરુષ બોલ્યો, “ બેટા, કલ્યાણ ! તારું ભાવિ ઉજ્જવળ છે, પરંતુ તે માટે હું કહું તેમ તારે કરવું પડશે. ”

“ શું ? ” વચ્છરાજે હુંકોળ પ્રશ્ન કર્યો.

“ જો ! મહાકાળેશ્વરના હુંગર ઉપર એક અધોરી રહે છે. તેની પાસે તું જ એટલે તને એક એવી વસ્તુ મળશે કે તને ઇચ્છિત સિદ્ધિ-સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે. ”

વચ્છરાજ ચમક્યો. તે વિચારમાં પડી ગયો.

“ કેમ ? શા વિચારો કરે છે ? ત્યાં જવાનો ભય લાગે છે ? ” સિદ્ધની વાણીમાં કંઈ અજબ સત્તા હતી !

“ ના, પ્રભુ ! ભય તો નહિંજ, પરંતુ મારા ગુરૂએ એ દિશામાં કદી નજ જવાની ખાસ ચેતવણી આપી છે. ”

“ અને એ અધોરી ત્યાં રહે છે એજ કારણથી ના ? ”

“ જી, હા. એ કહેતા હતા કે એની પાસે જનાર કોઈ જીવતું પાછું આવતું નથી. ”

“ પણ તું પાછો આવીશ. વચ્છરાજ ! મારા વચનોમાં શ્રદ્ધા રાખ. જો, એ અધોરીને વશ કરવાનો એક ઉપાય હું તને બતાવું. એ ઉપાય તું છૂપો રાખીશ ? ”

“ જરૂર. ”

વીરની વાતો (૩)

“ ત્યારે જો, બરાબર લક્ષ રાખજો ” એમ કહી એ સિદ્ધ પુરૂષે વચ્છરાજના કાનમાં કંઈક કહ્યું. “ જોજો હો, એમાં જરા પણ ભુલ ન થાય. જરા પણ મુંઝવણ થાય તો મારા નામનો ઉચ્ચાર કરજો. જા, પ્રજા તારો બેડો પાર કરશે. ”

વચ્છરાજ પ્રણામ કરીને ગયો. તેના અંતરમાં હર્ષ માતો નહોતો !

૫. સોનાનો પુરૂષ.

મહાકાળેશ્વરના કુંગર ઉપર એકાંત સ્થાનમાં અધોરીનું નિવાસસ્થાન હતું. માથે જટા વધારેલી, હાથપગના નખો વધી ગયેલા, વસ્ત્રોનું બાન નહિં, એવો એક અધોરી ત્યાં પોતાનો અંજો જમાવી બેઠો હતો.

સિદ્ધ પુરૂષે આપેલી નિશાની લક્ષમાં રાખીને વચ્છરાજ આ અધોરીના સ્થાન પાસે આવી લાગ્યો. તેને ક્રોધાંજ વચ્છરાજને તેના તરફ ધૂણા ઉપજી. એમરે ગંદવાડ, હાડકાં, લોહીથી ખરડાયેલા વાસણો નજરે પડતા હતા. અધોરીની આંખો ખુની જણાતી હતી.

ખીજ કોઈ પ્રસંગે આ જોઈને વચ્છરાજ જેવા નિડર યુવાનની છાતી પણ ફાટી પડત, પરંતુ સિદ્ધ પુરૂષના વચનોમાં એને શ્રદ્ધા હતી. તે નીડરતાથી ત્યાં ઉભો રહ્યો.

મનુષ્યની ગંધ આવતાંજ અધોરી સાવધ બન્યો. બમસો પોતાના શ્વિકાર તરફજ લક્ષ રાખીને કંઈ ધ્યાન ધરી રહે તેમ અધોરી કંઈ ચિંત્વન કરવા લાગ્યો. વચ્છરાજ વિચારમાં પડ્યો.

આંગણે આવેલા અતિથિનો સત્કાર કરવા ઉત્સુક હોય તેવા ડોળથી અધોરી ઉઠ્યો અને બોલ્યો “ પધારો, પધારો, આપના આગમનથી મને અત્યંત આનંદ થાય છે. ”

અને ખરેખર વચ્છરાજના આગમનથી અધોરીને તો આનંદજ થતો હતો ! આતું ઉત્તમ બક્ષ આજ અનાયાસે ઘેર બેઠાં મળી આવે થઈ આનંદ કેમ ન થાય ?

પણ વચ્છરાજ એની મનોદક્ષા સમજી ગયો. તેના મનમાં થયું કે અહીંથી નાસી છૂટું.

એજ ઘડીએ સિદ્ધ પુરૂષની આકૃતિ તેની નજર સામે ખડી થઈને* તેને હિમ્મત રાખવાનો ઉપદેશ કરતી હોય તેવો તેને આભાસ થયો, સિદ્ધ પુરૂષના વચનો યાદ આવ્યા, અને તેણે ‘આ પાર કે પેલે પાર’ નો નિશ્ચય કર્યો.

“આપના સદ્ભાવ માટે ઉપકાર.” વચ્છરાજે કાવકા મોઢે ઉત્તર આપ્યો અને જરા પણ સંકેત વગર અધોરીની પાસે ગયો.

અધોરીએ તેને આસન આપ્યું. બંને વાતે વળગ્યા.

વાત કરતાં કરતાં એકાએક કંઈ રમરણ થઈ આવ્યું હોય તેમ અધોરી ઉઠ્યો, ચુલા ઉપર* તેણની કડાઇ ચડાવી અને નીચે બળતું કર્યું.

“આ શું કરો છો?” નિર્દોષ ભાવે વચ્છરાજે પ્રશ્ન કર્યો.

“આ એક સિદ્ધિનો પ્રયોગ છે. અમુક મંત્રોચ્ચાર કર્યા બાદ મારી આગા મુજબ જે મનુષ્ય આ કડાઇની આસપાસ સાત પ્રદક્ષિણા ફરે તેની કાયા અમર બને છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. તારા જેવા ધણા યુવાનો મારી આ કિયાનો લાભ મેળવીને પોતાની કાયા અમર બનાવી ગયા છે.” અધોરીએ ખુલાસો કર્યો.

“વાહ, એતો બહુજ આનંદની વાત. ત્યારે તો મને પણ એ લાભ જરૂર લેવા ઘો. પણ મને ભય લાગે છે કે એ ક્રિયા કદી નજરે નેચેલી ન હોવાથી મારાથી કદાચ ભૂલ થઈ જાય. આપ એક વખત એ વિધિ કરી બતાવો તો પછી હું એમાં રજભાર પણ ભૂલ ન કરું.” વચ્છરાજ એ લાભ લેવા અધીરો બન્યો.

અધોરીના મુખ ઉપર પ્રસન્નતાનાં ચિહ્નો જણાયા. “ધણી

વીરની વાતો (૩)

ખુશીથી. એમાં શું ? એને તો પરાપકાર અર્થેજ જીવન ગાળનારા. તારું ભણું થતું હોય તો તે માર્ગ ખતાવવામાં અને કંઈજ વાંધો નથી. ”

જરા પણ સમય ગુમાવ્યા વિના અધોરીએ કેટલીક ત્રિધિ કરી, અનેક મંત્રો ઉચ્ચાર્યા અને ‘ બરાબર ધ્યાન રાખજો ’ એમ કહીને તે ખદખદતાં તેજની કડાઈની આસપાસ પ્રદક્ષિણા ફરવા લાગ્યો.

એક, બે, ત્રણ, એમ છ પ્રદક્ષિણા પુરી થઈ અને અધોરી સાતમી પ્રદક્ષિણા ફરવા લાગ્યો. વચ્છરાજની નજર તેની હિલચાલ ઉપર સ્થિર બની રહી હતી. સાતમી પ્રદક્ષિણા પૂરી થતાંજ વચ્છરાજ ધસ્યો, અધોરીને કમરમાંથી પકડ્યો અને પોતાના સિદ્ધ પુરુષનું નામ ઉચ્ચારીને ઉઠાડતો તેજની કડાઈમાં તેને ધકેલી દીધો. એક જબરી ચીસ, અને...

અને શા ચમત્કાર ! એ અધોરી તેજની કડાઈમાં પડતાંજ તેનો દેહ બદલાઈ ગયો. માનવ દેહધારી અધોરીને બદલે સોનાની જડ મૂર્તિ બની ઊઠી !

સિદ્ધ પુરુષે વચ્છરાજને યુક્તિ ખતાવી હતી તે આજ. તેના વચન પ્રમાણે વતન કરતાં વચ્છરાજને સોનાના પુરુષની* પ્રાપ્તિ થઈ. તેને! બાંધ્યોદયનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો.

૬ નાગકન્યા.

એ સોનાના પુરુષને લઇને વચ્છરાજ પોતાની માતા પાસે આવ્યો. તેના આશ્રયદાતા—સર્વ સિદ્ધજનો અતિ હર્ષ પામ્યા અને વચ્છરાજને તેની નિડરતા માટે ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. એ સોનાના પુરુષની સદ્વાચથી તેની કીર્તિ વધે એવા કાર્ય કરવાની અને પોતાનું રાજ્ય જમાવવાની તેઓએ સલાહ આપી.

---

* ‘ આવી એક મૂર્તિ કચ્છના જામલાખા કૂલાણી પાસે હતી, તેમાંથી ઘેટું સોનું કાપી લેવામાં આવે તેટલું પાછું નહું થઈ જાય. આ મૂર્તિ સોનાના પુરુષને નામે પ્રસિદ્ધ છે અને જીજ પાસેના કુડક નામે ધોધના દ્રોહમાં હોવાનું કહેવાય છે. ’

“પણ આટલાજ સોનાથી રાજ્યની સ્થાપના કેવી રીતે થઇ શકે ? તેમાં તો અઢળક દ્રવ્ય જોઇએ. ” વચ્છરાજે શંકા બતાવી.

“ખૂબી બધી ત્યાંજ છે તો. આ સોનાના પુરૂષની મદદથી તો તું ધાર્યું નિષ્ફળની શકે. જો, તેના એક હાથ કાપી નાંખ જોઇએ. ”

“વચ્છરાજે એ સોનાના પુરૂષનો હાથ કાપી નાંખ્યો, અને શું આશ્ચર્ય ! હાથ તો પાછો હતો તેવોજ તેવોજ થઇ ગયો. સોનાના પુરૂષની કાયા જાણે અખંડિતજ હોય ! ”

“જેયું ? વચ્છરાજ ! તું ગમે ત્યારે ગમે તેટલું સોનું કઢી લઇશ તો પણ મૂતિ પાછી હતી તેવીજ તેવીજ થઇ જશે. એટલે તને કદી પણ ધનસંપત્તિની ખેંચ પડવાની નથીજ. જા, પ્રયત્ન કર, ઇશ્વર તને યશ અપાવશે. ” સિદ્ધજનોએ આશીર્વાદ આપ્યા.

અને એ આશિષ સંત્ય નિવડી. એ સોનાના પુરૂષની સદાયથી તેણે એજ ડુંગર ઉપર ઇંડરગઢ બંધાવ્યો, આસપાસના પ્રદેશમાંના કારીગરો, ખેડુનો અને વેપારીઓને દરેક પ્રકારની અનુકૂળતા આપીને ત્યાં વસાવ્યા, અને ઇંડરગઢને આબાદ રચણ બનાવ્યું. ગઢની અંદર એક સુંદર બગીચો તૈયાર કરાવીને તેમાં ફુંડ તથા વાવ બંધાવ્યાં, અને પોતે ત્યાં રાજ્ય ચલાવતાં સુખવૈભવ ભોગવવા લાગ્યો.

થોડાજ દિવસમાં તેના કાને ફરિયાદ આવી કે કોઈ છુપી રીતે બાગના તમામ ફૂલો લઇ જાય છે. વચ્છરાજે ચોકી પહેરા મુક્યા, પરંતુ ચોરનો ચત્તો નજ લાગ્યો. અંતે તેણે પોતે એ ચોર શોધી કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એક દિવસ તે પોતેજ શસ્ત્ર સજીને બગીચાની ચોકી કરવા લાગ્યો. રખેને કોઈ પોતાની પણ નજર ચૂકવી જાય એ વિચારથી તે બાગમાં ચોમેર ફરવા લાગ્યો.

એવામાં એક કૌતુક બન્યું. વાવ પાસેની એક ગુફામાંથી રૂપરૂપના અંબાર સમી એક સુંદર કન્યા નીકળી અને ફૂલ વિશુદ્ધ લાગી.

વીરની વાતો (૩)

સ્વર્ગની અસરા સમી એ કન્યાને વચ્છરાજ અનિમેષ દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો. આવી સુંદર સ્ત્રી આજસુધીમાં તેની નજરે પડી નહોતી ! શું આ કન્યા રોજ બામના ફૂલ લઈ જતી હશે ? તે વિચારમાં પડ્યો.

એટલામાં તો એ કન્યાની ને એની મળી દૃષ્ટોદૃષ્ટ. કન્યા પણ એ યુવાનના વીરશ્રીથી ભરેલા વદનને નીરખી રહી.

એકાએક કંઈ રમરણ થઈ આવ્યું હોય તેમ એ કન્યા ગુફા તરફ દોડી. વચ્છરાજ તેની પાછળ પડ્યો. કન્યાએ ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો હતો !

એક ક્ષણ વધારે અને પોતાના બામના ફૂલો ચોરી જનાર એ ચોરનો પતો લાગવો મુશ્કેલ હતો. કન્યાનું આખું અંગ ગુફામાં ઉતરે તે પહેલાંજ વચ્છરાજે તેની વેણી પકડી લીધી.*

કન્યા મુંઝાણી. તેણે છૂટવાના ધણી ફાંફાં માર્યાં, પણ વચ્છરાજ પાસે તેનું કંઈ ફાવે તેમ નહોતું.

“ છોડી દો, છોડી દો, કૃપા કરી મારી વેણી છોડી દો. ” તે કન્યાએ કાલાવાલા કરવા માંડ્યા.

“ એમ તો નહિજ છુટે, સુંદરી ! પ્રથમ મને કહો કે તમે કોણ છો અને શા માટે મારા બામના પુષ્પો હંમેશાં લઈ જાઓ છો. ”

“ હું નાગકન્યા છું. આ ઉદ્યાનની રમણીયતા નીરખવા અને પુષ્પો વિણવા હંમેશાં હું અહીં આવું છું. મને છોડી દો. ક્ષણ પણ વધારે વિલંબ થશે તો વિપ્રીત પરિણામ આવશે. ”

અને રાજકન્યાએ ગુફામાં ધસી જવા માટે એક જબરો આંચકો માર્યો. વચ્છરાજને લાગ્યું કે આ કન્યામાં કંઈ દૈવી શક્તિ લાગે છે. એ શક્તિના આધારે તે જોતજોતામાં હાથમાંથી સરી જશે. તરતજ તેણે પોતાના ખીજા હાથથી તરવાર કાઢીને એ કન્યાની વેણી કાપી લીધી.

સિદ્ધ પુરૂષની આકૃતિ તેની નજર સામે ખડી થઈને.... [પૃ. ૮૩.

નાગકન્યા ક્ષણુ માત્રમાં અદ્રશ્ય થઇ ગઇ.

વચ્છરાજે તેનો માર્ગ શોધવાના ધણુએ ફાંફાં માર્યા, પરંતુ કંઇજ ખતો ન લાગ્યો. તે નિરાશ થયો.

પરંતુ નાગકન્યાને તે બૂલી શક્યો નહિ, કોઇ દૈવી શક્તિવાળી સ્ત્રી તરીકે તેના તરફ તેને પૂજ્યભાવ પેદા થયો. તેની વેણીને તે પૂજવા લાગ્યો.
૭ લાગ્યોદય.

કન્યા પાતાળમાં ગઇ અને પોતાના પિતાને આગમાં અનેલી હકી-કત જણાવી.

નાગ કોપ બરાયો. એ ઉદ્ધત યુવાનને પકડી લાવવા માટે તેણે દૂતો મોકલ્યા.

કન્યાએ આપેલી નિશાનીઓ ઉપરથી દૂતો આગમાં આવી લાગ્યા. તેઓએ જોયું કે રાજા તો વેણીની પૂજા કરી રહ્યો છે !

વચ્છરાજના રૂપથી તેઓ અંગ્યા. તેના લલાટમાં ચમકતા રાજ-તેજથી તેઓ દખાયા. વેણી તરફના તેના પૂજ્યભાવથી તેમના હૃદય પીગળ્યા. તેને પકડી જવાની તેમની ઇચ્છા ન થઇ.

નાગ પાસે આવીને તેમણે નજરે જોયેલો બનાવ કહી બતાવ્યો અને નાગકન્યાના તેની સાથે લગ્ન કરી આપવા માટે આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરી.

નાગ સમજી ગયો. તેણે નાગકન્યાના વચ્છરાજ સાથે લગ્ન કર્યા.

સોના અને સુગંધનો મેળ મળ્યો. વચ્છરાજ અને નાગકન્યાનું જીવન સુખી થયું. બંને શુદ્ધ પ્રેમથી એકબીજાને ચહાતા આનંદમાં દિવસો વિતાડવા લાગ્યા.

x x x x

રાજમહેલની અગાશીના ઝરૂખામાં બેઠા બેઠા રાજરાણી આનંદકેલી કરી રહ્યા હતા, તેવામાં માર્ગ ઉપર હૈયાફાટ રૂદનનો આર્તનાદ સંભળાયો. નાગકન્યા ચમકી, “સ્વામી ! આ દુઃખમય રૂદનનું કંઇ કારણુ?”

વીરની વાતો (૩)

“ પ્રિયે ! વચ્છરાજે તેના માથે હાથ ફેરવતાં કહ્યું, “ એ તો આપણા પ્રગ્ગજનોમાંથી કોઈનું મૃત્યુ થયું છે, તેથી તેના મુઠ્ઠાને તેના સગાંહાલાઓ શોક સંતાપ કરતાં--રડતાં કુટતાં સ્મશાને લઇ જાય છે.”

નાગકન્યાની મુંઝવણનો પાર ન રહ્યો. “ શું અહીં મૃત્યુ ખરું કે ? અરરર, સારે આપણે અહીં શા માટે રહેવું જોઈએ ? ”

“ ભોળી રે ભોળી ! જન્મ અને મરણ એ તો મનુષ્ય માત્રને માટે નિર્માણ થયેલું છે--પછી તે વહેલું થાય કે મોડું.

“ પણ અમારા નાગલોકમાં તો એવું કંઈ જ નહિ. ત્યાં તો બધાય અમર. મરણનો ભય મિલકુલ ન મળે. નાથ, ચાલોને આપણે ત્યાં જતા રહીએ ! ”

“ ઘેલી, પણ હું તો માનવલોકનો માનવી. મને નાગલોકમાં કોણ સંધરે ? ”

“ કેમ નહિ ? મારા પિતા કંઈ નહિ તો મારા હિતને ખાતર પણ આપનો ત્યાં સત્કાર કરશેજ, મારા સૌભાગ્યમણીને ત્યાં આવવાનો સંપૂર્ણ અધિકાર છે. ”

વચ્છરાજે રાણીને બહુ સમજાવી, પણ એતો હઠ લઇનેજ બેઠી. વચ્છરાજ તેની ઇચ્છાને આધીન થયો.

રાજા અને રાણી તારણ માતાના હુંગર ઉપર ગયા અને માતાના સ્થાનક પાસે આવેલ વિવર-ગુફામાં પ્રવેશ કરીને પાતાળમાં ઉતરી પડ્યા.

વચ્છરાજ અને તેની રાણીનું શું થયું તે કોઈ જાણી શક્યું નહિ. રાજા જતાં પ્રગ્ગજનો નિરત્સાહી બન્યા અને ધીરે ધીરે ઈડરગઢ ઉઠ્ઠી બની ગયો.

કેટલાય વર્ષો સુધી એ ભૂમિ ઉઠ્ઠી રહી. ધીરે ધીરે બીલ જાતીએ ત્યાં પોતાની સત્તા જમાવી, અને વલ્લભીપુર તટયું ત્યારે ત્યાંના રાજા શિલાહિત્યની એક રાણીએ હુંગરની એક ગુફામાં બાળકને જન્મ આપ્યો તે બાળક ગોહાએ એ ભૂમિનો પુનઃઉદ્ધાર કર્યો.

પકવાન પોથી પાકી શકે

વડોદરા

અત્રંજ, શાક, જાત જાતનાં પકવાનો બનાવવાની
રીત દર્શાવનાર પુસ્તક.

દરેક કુટુંબમાં અવશ્ય રાખવા લાયક—નાની બાળાઓએ
અભ્યાસ કરવા લાયક.

નવીન સુધારેલી ત્રીજી આવૃત્તિ—
પાકશાસ્ત્ર અથવા
પકવાન પોથી.
(વેજેટેરીયન)

લેખકા:—

મંં સ્વં લલિતાગૌરી શામરાવ, તથા
ગં સ્વં વિમલાગૌરી મગનલાલ.

એમાં ૬૦૦ થી વધુ તરેહ તરેહનાં ખાવાનાં પકવાનો
બનાવવાના બુદ્ધિ બુદ્ધિ પ્રકારે દર્શાવવામાં આવ્યા છે. જેવાં કે:—
જાત જાતનાં ચાકો, બજાયાં, કચોરી, કંસાર, પાપડ, મુઠીયાં,
માંઠીયા, ઢાળ, ખાત, ઘારી, પુરી, તવાપુરી, ચીવડો વગેરે.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

મળવાનું ઠેકાણું,

જે. એમ. પંડ્યા એન્ડ કંપની

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

અથોર બીલ્ડીંગ, પ્રોન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.

રાજકુમાર ગોહા.

૧ જગદંબાને ચરણે.

“ માતા ! અંબા બવાની ! તારી પાળે આત્રીને ખોળા પાયડું છું, તારા શુભાશીર્વાદ માગું છું. મારા સૌભાગ્યમણિનું દીર્ઘાયુષ્ય યાચું છું, તેની વંશવૃદ્ધિની દિનભાવે ભિક્ષા માગું છું. મા ! સાંચે જગત કહે છે કે તારા બારણે આવેલા યાચકોને તું નિરાશ નથી કરતી. મારી મનોકામના તૃપ્ત કરવાની તે કૃપા કરી છે, એક શેર મારીની ખોટ તે પૂરી છે. એ કૃપાના કૃણ તરિકે મને પુત્રરત્ન પ્રાપ્ત થાય એટલી વિશેષ કૃપા તું કરજે, તારી આ દીન કિંકરીની એટલી નમ્ર પ્રાર્થના તું સ્વીકારજે. જય માતા ! જય અંબા બવાની ! ”

વીરની વાતો (૩)

વલ્લભીપુરની અધિષ્ઠાત્રી આજે સારાથે જગતની અધિષ્ઠાત્રી-શક્તિ સ્વરૂપ માતા અંબા ભવાનીને શરણે આવી હતી. સંતાનની અભિલાષાએ એણે અગ્નિકાની ઉપાસના આદરી હતી, જગતજનનીએ એની એ સેવા સ્વીકારી હતી, માતાનો આશીર્વાદ ફળ્યો હતો, રાણી પુષ્પાવતીને ગર્ભ રહ્યો હતો, બાવી રાગની આશાએ વલ્લભીપુરમાં આનંદ છવાયો હતો. પોતાનો મનોરથ પરીપૂર્ણ કરનાર એ અડકાને ચરણે અર્ધ્ય અર્પણ રાણી આતુર બની હતી. આજે તેની એ ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થઇ હતી.

વિધ્યાચળ પર્વતની તળેડીમાં આવેલી અંબાવતી નામની નગરીમાં પરમાર વંશના રાગની આજુ વર્તાતી હતી. અંબાવતીની રાજકન્યા પુષ્પાવતી વલ્લભીપુરની રાજરાણી થવા ભાગ્યશાળી બની હતી,

પુત્રવાંચનાના કારણે પુષ્પાવતીએ અનેક દેવદેવીઓની ઉપાસના કરી હતી, અને પોતાના પિતાના રાજ્યમાં જગદંબા દેવી ભવાની હતાં તેની બાધા રાખી હતી. દેવી જગદંબા તેની અડગ શ્રદ્ધાથી પ્રસન્ન થયા અને પુષ્પાવતીને ગર્ભાધાનના ચિહ્નો જણાયા. પુત્રકામનાની સિદ્ધિના સર્વ લક્ષણો પ્રતીત થયેલા હોવાથી રાણી પુષ્પાવતી ષોડશોપચારથી માતા ભવાનીની પૂજા કરવા માટે પોતાના પિતાને ઘેર-અંબાવતી નગરીમાં આવી હતી.

દેવી જગદંબાના મંદિરે જઈને તેણે તેનું યથાવિધિ પૂજન કર્યું, પોતાના સૌભાગ્યમણિનું દીર્ઘાયુષ્ય યાચ્યું અને પુત્રરત્નની શિક્ષા માંગી.

પોતે રાખેલી બાધા છોડીને-પૂજન અર્ચનથી દેવીને સંતોષીને-બ્રાહ્મણોને દાન દક્ષિણાથી તૃપ્ત કરીને પુષ્પાવતી કૃતાર્થ થઇ. વલ્લભીપુર ઉપર ચલેલો આક્રમણ કર્યું હોવાથી ત્યાં જવામાં સક્ષમતી નહોતી એટલે પોતાના માતૃપિતાના અતિ આગ્રહથી તેણે સંતાનપ્રાપ્તિના સમય સુધી અંબાવતી નગરીમાં રોકાવાનું સ્વીકાર્યું.

૨ પૂર્વકથા.

રાજસ્થાનના મુખ્ય પ્રદેશ મેવાડનું રાજસિંહાસન સૂર્યવંશી રાજ-
ઓએ શોભાવ્યું છે. મેવાડના સ્થાપક મહારાજા કનકસેન લોહકોટનું
રાજ્ય છોડીને સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં આવ્યા તે વખતે એ દેશ ખતાર વંશના
રાજાના અધિકારમાં હતો. એ રાજાને પરાજિત કરીને કનકસેન સૌરા-
ષ્ટ્રના સિંહાસને બેઠો અને રાજ્યને દ્રઢ કરવામાં ચિત્ત પરાવ્યું. ઇ. સ.
૧૪૪માં તેણે વીરનગર નામક એક શહેર વસાવ્યું.

કનકસેન પછી ચોથી પેઢીએ વિજયસેન રાજ થયો. તેણે વિજ-
યપુરની સ્થાપના કરી જેના ખંડિયેરો ઉપર હાલનું ઘોળકા સ્થાપિત
થયું એમ કહેવાય છે. મહારાજા વિજયસેને વલ્લભીપુર અને વિદર્ભ
(હાલનું શિહોર) નામની બે નગરીઓ પણ વસાવી હતી.

વલ્લભીપુર ઇતિહાસમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. વલ્લભીપુર ક્યાં હતું તેના સ્થળ
નિર્ણય માટે અનેક પ્રકારની ચર્ચાઓ થઈ છે અને સંશોધનના પરિણામે
એમ સિદ્ધ થાય છે કે હાલમાં ભાવનગરથી વાયવ્ય દિશામાં પાંચ કોસના
અંતરે ‘ વળા ’ નામે ગામ છે ત્યાંજ પ્રાચીન વલ્લભીપુર હતું. અત્યારે
પણ ત્યાંના ખંડિયેરોમાંથી અસાધારણ માપના શીવલિંગ અને પોઠિયા
નીકળે છે અને વલ્લભીપુરના વર્ણનમાં જણાતા કેટલાક ઐતિહાસિક
સ્થળો પણ હાલ ત્યાં વિદ્યમાન છે.*

* એલેક્ઝાંડર ક્રીનલાક ફાર્પસ લખે છે કે-“ હાલના વળા નામના
કસબાથી વાયવ્ય દિશાએ એક મોટું પીલુડીનું જંગલ છે, તેમાં આ વલ્લ-
ભિનગરના ખંડિયેરો મુખ્ય ભાગ છે. આ જંગલમાં ફરતા રસ્તાઓ છે, તેમાં
જઈ ઘર બાંધવા સારૂ ગામના લોકો હાલમાં ઈંટો વિગેરે કાઢી બોલી લાવે
છે. ખંડિયેરોમાંથી તેમના પાયાની ભીંતો દેખાય છે તે જા કુટ પહોળી અને
મજબુત પકવેલી ઇંટ તથા માટીથી ચણેલી જણાય છે. આવી ઇંટોની ભીંતો
વળાના કસબાથી ત્રણચાર માઈલ સુધી જોવામાં આવે છે. આ ઇંટો કદમાં
ધણીખરી ૧૬ ઇંચ લાંબી, ૧૦ ઇંચ પહોળી અને ૩ ઇંચ જડી છે. આ

વીરની વાતો (૩)

કનકસેનથી આઠમી પેઢીએ શિલાદિત્ય રાજ થયો. શિલાદિત્યના જન્મ વિષે એક અદ્ભુત કથા કહેવાય છે:—

ગુર્જર દેશના કૈયર (ગુજરાતના ખેડા ગામમાં) નગરમાં દેવાદિત્ય નામે બ્રાહ્મણ વેદવેદાંગમાં નિપુણ હતો. સુભગા નામની તેની કન્યા

પીલુડીના જંગલની પાસે એક ઘેઘારે નામની નદી વહે છે તેમાં ચામાસામાં ઘણું પાણી આવી જ્યારે તેનું વેહેન ફરી વળે છે ત્યારે વલ્લભીપુરના ખંડેરા પાણીના નેરથી ખુલ્લાં પડે છે. જળા ગામથી ઉત્તરે એક જળાશય છે તેને હાલમાં લોકો ધોરાસદમન કરી કહે છે. નૈઋત્ય દિશામાં એક બીછ સપાટ વિસ્તીર્ણ જગા છે, તેને રતનતળાવ કરી કહે છે. તળાવની પાળ કોઈ કોઈ જગે આજપણ જણાય છે.

પીલુડા જંગલમાં અને જળાની આસપાસમાં શીવ અને નંદીની આનીટ પથ્થરની બનાવેલી મોટા કદની મૂર્તિઓ આપણે લેઈએ છીએ. જે બાંધેલા ચોતરા ઉપર આ મૂર્તિઓ જોવામાં આવે છે તેજ ધણું કરી તેના દેવળોની અસલ સપાટી જણાય છે. આ શીવલીંગો સાવ આખા જોવામાં આવે છે, પણ નંદીની મૂર્તિઓ કાંઈ પણ ખંડિત થયા વગર રહી નથી. અહીં એક મોટા કદની નંદીની આનીટ પથ્થરની મૂર્તિ છે તેને માધુ' નથી. એ નંદી હાલમાં બુદ્ધેશ્વર મહાદેવ નજદીક પડી છે. આમાંની દરેક મૂર્તિઓને બ્રાહ્મણોએ જુદાં જુદાં નામ આપ્યાં છે, જેમકે વૈજનાથ, રતનેશ્વર, ઈશ્વરીઆ મહાદેવ વિગેરે. નંદીની મૂર્તિઓ હાલની મૂર્તિઓ કરતાં ચતુષ્પાદી પ્રાણીની સરસ બેસવાની ઢબમાં કોત્રી કહારેલી છે. ”

જળાની હાલની સ્થિતિની તપાસ કરતાં જણાય છે કે ત્યાંના શીવ-લિંગ ૨૭ ઈંચ આસના, ૧૫ ફુટ લાંબા (૮ ફુટ જમીનમાં અને ૭ ફુટ બહાર) છે. ત્યાંના મોટામાં મોટો પોઠિયો (નંદી) ૯ ફુટ લાંબો અને ૪ ફુટ ઉંચો છે. શિલાદિત્યની સાળીની દિકરી ધોરાના નામ ઉપરથી ધોરાસદમન નામનું જળાશય બનાવેલું તે અઘાપિ ત્યાં છે અને ધોરાસદમન નામથી ઓળખાય છે. જળાથી ૬ માઇલ દૂર આવેલા લોહીયાણા ગામમાં ગુજરાતના બાદશાહ તરફથી બંધાવવામાં આવેલો ૮૮ ફુટ ઉંચો મિનારો છે. જમીનમાંથી લોહનો કાટોડો નીકળે છે તેમાંથી વેદો મંદુર બનાવે છે.

વિવાહની રાત્રેજ વિધવા થઇ. એક દિવસ સુભગા બાન લુહી અને તેના ગુરૂએ આપેલા બીજમંત્ર તેણે ઉચ્ચાર્યો. તરતજ સૂર્ય ભગવાને પ્રકટ થઇ તેને આલિંગન દીધું અને તત્ક્ષણ અતધ્યાન થઇ ગયા. સુભગાને ગર્ભના લક્ષણો જણાયા, દેવાદિત્ય મુંઝાયો, યોગજ્ઞથી તેને સત્ય હકીકત સમજાઇ, સુભગાને પોતાને ઘેર ન રાખતાં તેણે વલ્લભીપુર મોકલી દીધી જ્યાં તેને એક પુત્ર અને એક પુત્રી પ્રાપ્ત થયાં.

પુત્ર મોટા થતાં સુભગાએ તેને વિદ્યાલયમાં મુક્યો. વિદ્યાર્થીઓ તેનું યુદ્ધ જન્મવૃત્તાંત જાણીને તેને ‘યુમ્’ નામથી બોલાવી અનેક પ્રકારના મર્મપ્રહારો કરવા લાગ્યા. ‘યુમ્’ અકળાતો, મુંઝાતો, શંકાશલ બનતો. તેના પિતાનું નામ કોઇ પૂછતું ત્યારે નીરૂત્તર બની જતો. પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર પિતાને તે ઝાળખતો નહોતો, તેનું નામ તે જાણતો નહોતો, તેને કદી નજરે દીડો નહોતો. કોઇ ‘પિતા’એ એને વાત્સલ્યભાવે બોલાવ્યો નહોતો, એને એમજ લાગતું કે એને પિતાજ નહોતો !

વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓ એના બાપનું નામ પૂછી એના હૈયામાં હોળી સળગાવતા, એને ન્યાપો કહી એના જીવને બાળી નાખતા. ‘યુમ્’થી આ એટલા વધુવાર સહન ન થઇ. તેની માતાએ અનેકવાર તેના આ પ્રશ્નને ઉડાવ્યો હતો, પરંતુ હવે યુમ્ની ધીરજનો અંત આવ્યો. અતિશય ક્રોધે ભરાઇને તેણે સુભગાને કહ્યું, “ મારા પિતાનું નામ આજે તારે જણાવતુંજ પડશે, નહિ તો હમણાંજ તારો પ્રાણ લઇ લઇશ ! ”

સુભગા ગભરાઇ, તેણે સૂર્યદેવને સંભાર્યા. તત્કાળ સૂર્યભગવાન ત્યાં પ્રગટ થયા અને ‘યુમ્’ને સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યું. ‘યુમ્’ના હાથમાં એક પાષણનો ટુકડો આપીને તેઓ બોલ્યા, “ આ પાષણનો ટુકડો હાથમાં લઇને તું જેને સ્પર્શ કરશે તે તત્ક્ષણ પતન પામશે. ”

‘યુમ્’ના મનનું સમાધાન થયું. સૂર્યના અનુગ્રહથી તેને દૈવીશક્તિ પ્રાપ્ત થઇ. એ પાષણના ટુકડાના પ્રતાપે તેણે વલ્લભીપુરના રાજાને પરા-

વીરની વાતો (૩)

જિત કર્યો અને તેના સિંહાસનનો પોતે અધિકારી બન્યો. રખડતો-નખાપો ગણ્યોતો ‘યુધ્ધ’ વલ્લભીપુરનો રાજા બન્યો. સૂર્ય આપેલા પથર-શિલાના પ્રતાપે તે સત્તાવાન બન્યો તેથી તે શિલાદિત્યના નામથી પ્રખ્યાત થયો.

કહેવાય છે કે સૂર્યદેવે એક ખીજા પ્રકારનો અનુગ્રહ પણ તેના ઉપર કર્યો હતો. વલ્લભીપુરમાં એક સૂર્યકુંડ હતો. જ્યારે જ્યારે સંચા-મનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતો ત્યારે શિલાદિત્ય તે કુંડની સમીપ જતો અને સૂર્યનારાયણની સ્તુતિ કરતો. તેની પ્રાર્થના સાંભળીને સૂર્યનો રથ ખેંચનાર સમાશ્વ નામનો એક પ્રચંડ અશ્વ એ સૂર્યકુંડમાંથી નીકળતો. આ અશ્વને પોતાના રથ સાથે જોડીને શિલાદિત્ય સમરાંગણમાં સંચ-રતો અને શત્રુઓને પરાજિત કરતો. સમાશ્વની સહાયથી તે વિજયીજ થવાનો એવી સૌ કોઇની દ્રઢ માન્યતા બંધાઈ ગઈ હતી.

પરંતુ ‘વિનાશકાળે વિપરિત યુદ્ધિ’ એ ન્યાયે તેના મંત્રીને એક વખત દુર્ઘુદ્ધિ ઉપજી. વલ્લભીપુર ઉપર ચડાઈ લાવનારા યવનોએ એ દુષ્ટ મંત્રીએ ‘સૂર્યકુંડ’નો છુપો ભેદ જણાવી દીધો અને કહ્યું કે, ‘આ કુંડને તમે અપવિત્ર બનાવો તો સમાશ્વની સિદ્ધિ નષ્ટ થશે અને તેના હાથ હેઠા પડશે.’ યવનોએ તરતજ એ કુંડમાં ગોરક્ષ નાખીને તેને અપ-વિત્ર બનાવી દીધો.

યવનોએ વલ્લભીપુર ઉપર આક્રમણ કર્યું તે વખતે શિલાદિત્ય સૂર્યકુંડ સમીપ જઈને સૂર્યદેવની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા, પરંતુ સમાશ્વના તેને દર્શન ન થયા. વારંવાર વિનવવા છતાં પણ જ્યારે સાતમુખવાળો અશ્વ નજરે ન પડ્યો ત્યારે તેને લાગ્યું કે પોતાની સર્વ સિદ્ધિ હણાઈ

● વલ્લભીપુરનો વિનાશ કરનાર યવનો કોણ હતા તે બાબત ન્હાં ન્હાં મતો છે. કર્નલ ટોડ પારદ અથવા હુન લોકોથી એનો નાશ થયેલો જણાવે છે. વાઇન એ જાતિને ઇન્દુવક્ર અને એલ્ડીન્સ્ટન પારસી જણાવે છે.

ચૂકી છે. સમાધાની સહાય વિનાજ પોતાની સેના સાથે તે યવનો ઉપર તૂટી પડ્યો, પરંતુ દૈવ વિપરિત હોવાથી તેનો અને તેના સૈનિકોનો સંહાર અને વલ્લભીપુરનો વિનાશ થયો.*

* વલ્લભીનગરનો નાશ શિલાદિત્ય રાજના વખતમાં થયો તે વિષે નિચે પ્રમાણે કથા ચાલે છે. “આ વખત મારવાડનો પાલીનો એક કાકુ નામે વ્યાપારી પોતાના ઉચ્ચાળા લઈ વલ્લભી નગરમાં આવી વસ્યો હતો. થોડા દહાડા તે દરવાજા બહાર કેટલાક ગોવાળિયાની સાથે કુખમાં રહ્યો, અને તેની ધણી દરિદ્ર અવસ્થાથી લોકો તેને રંક નામે ઓળખવા લાગ્યા. કેટલાક સમય પછી કાકુ રંકને કૃષ્ણચિત્રક ૫૬ અને બીજી કેટલીક ચમત્કારીક વસ્તુઓ મળ્યાથી તે દોલતમંદ થવા માંડ્યો, એટલે દરવાજા બહાર પોતાનો કુખો હતો તે બાળી નાખીને તેણે બીજે દરવાજા મોટો મહેલ બાંધ્યો. કરોડાધિપતિ બની ગયેલા આ કાકુ રંકની પુત્રી એક દિવસ હીરા માણેકથી જડેલી સોનાની કાંશકીથી પોતાનું માથું ઓળતી હતી તે રાજકુંવરીના જવામાં આવી રાજકુંવરીએ એ કાંશકીની માગણી કરી, કાકુએ સાફ ના પાડી, કુંવરી હાંડે ચડી અને પોતાના પિતા પાસે રાવ લઈ ગઈ. શિલાદિત્યે રાજસત્તાના બળે તે જોર જીલમથી છીનવી લીધી. રંક ગુસ્સે ભરાયો, વેર વાળવા માટે તે મલેચ્છ રાજને એક કરોડ સોનામહોર આપવાનું વચન આપીને વલ્લભીપુરનો નાશ કરવા માટે પોતાની સાથે તેના લશ્કર સહિત તેડી લાવ્યો. કાકુએ સૂર્યકુંડને ગાયના લોહીથી અપવિત્ર બનાવવાની ચાવી એ મલેચ્છ રાજને બતાવી અને તે પ્રમાણે કરવાથી અપવિત્ર થઈ ગયેલા સૂર્યકુંડમાંથી સાત મુખો ધોડો નીકળ્યો નહિ” તેથી શિલાદિત્ય મલેચ્છ રાજના હાથે મરણ પામ્યો. રાત્રેએ વલ્લભીપુરને તારાજ કર્યું.”

વલ્લભીના નાશ વિષે એક બીજી કથા પણ ચાલે છે:—“ધુંડીમલ નામે એક સાધુ પોતાના શિષ્ય સાથે વલ્લભીપુરની પડોસમાં ચમારડી નજદીક ઈશાવળા નામના ડુંગરની તળાટીમાં આવી ઉતર્યો હતો તેણે પોતાના ચેલાને શહેરમાં ભિક્ષા માગવા મોકલ્યો પણ કોઈએ કંઈ આપ્યું નહિ. ચેલાએ જંગલમાંથી લાકડા કાપી તે વેચીને તેના પૈસાથી આટો ખરીદ કર્યો પણ આખા શહેરમાં કોઈએ તેના રોટલા ધડી આપ્યા નહિ. છેવટ એક કુંભારણે

વીરની વાતો (૩)

શિલાદિત્યની સઘળી રાણીઓ તેની પાછળ સતી થઈ—માત્ર એક રાણી પુષ્પાવતી આ ઘેર સંગ્રામને સમયે તેના પિયર અંધારવતી નગરીમાં હતી તે બચી જવા પામી, તેને લીધેજ શિલાદિત્યની વંશચેલ જીવંત રહેવા પામી.

અંબા બવાનીના ચરણે પોતાના સૌભાગ્યમણિનું શુભ યાચતી થીવના તેજ આ વલ્લભાધિપતિની રાણી પુષ્પાવતી !

૩. માર્ગપ્રતિક્ષા.

“ આજે મારું ડામું અંગ કેમ ફરકે છે ? શાંતિના ધામરૂપ આ

રેાટલા ઘડી આપ્યા તે લઈને તે ગુરૂ પાસે આવ્યો. પણ તેણે ગુરૂને કંઈ વાત ન કરી. ઘણા દિવસ એમ ચાલતાં ચેલાના માથામાં ટાલ પડી તે ગુરૂના જોવામાં આવી અને તેણે તેનું કારણ પૂછ્યું, હકિકત જાણતાં ગુરૂને શોક થયો. એક દિવસ ગુરૂ પોતે બિક્ષા માટે આખા શહેરમાં ફર્યો પરંતુ એ કુંભારણુ સિવાય બીજા કોઈએ બિક્ષા આપી નહિ તેથી ગુરૂને ઘણું ક્રોધ ચડ્યો. ચેલાને તેણે કહ્યું, ‘કુંભારણુને જઈને કહે કે તું આખા કુટુંબ સાથે બહાર નીકળી જા, આજે આ શહેર દટાઈ જશે.’ કુંભારણુ પોતાના ઘણી અને છોકરાં સાથે ગામબહાર નીકળી. ચાલતાં ચાલતાં સમુદ્ર કિનારે હાલ ભાવનગર કરુઓ છે ત્યાં આવી લાગતાં ગુરૂની ખાસ મના હોવા છતાં એ કુંભારણુ પાછું વાળીને જાયું એટલે તરતજ તે પાપાણુ બની ગઈ. હાલમાં તે રવાપુરી માતા એ નામથી પુખ્ત છે. ધુડીમલે આપ આપ્યા કે ‘પરણુ સો ડાહ્યું’ તેથી બધાંય પાટણુ દટાઈ ગયાં અને વલ્લભીનગર પણ દટાઈ ગયું.”

“જેન લોકો વલ્લભીનગરનો નાશ ઇ. સ. ૪૨૦ માં શિલાદિત્ય રાજાના વખતમાં થયો કહે છે. એક બીજા જેન ગ્રંથમાં સં. ૩૭૫ માં થયો કહે છે. કર્નલ ટૉડ ઇ. સ. ૫૨૬ માં થયો કહે છે. કલ્પસુત્ર અનુસાર જણાય છે કે ઇ. સ. ૪૬૫ સુધી વલ્લભીનગરનું રાજ્ય આબાદ હતું. ડૉક્ટર ભાઈને મળેલા એક તામ્રપટ ઉપરથી જણાય છે કે શાકે ૪૨૬ સુધી વલ્લભીનગરનું રાજ્ય આબાદ હતું. કોઈ ઇ. સ. ૭૭૦ માં વલ્લભીપુરનો નાશ થયો માને છે.”

—સૌરાષ્ટ્ર દેશનો ઇતિહાસ.

રાજમહાલમાં પણ આજે મને અશાંતિ કેમ જણાય છે ? દેવીના દરબારમાં પણ આજે મને અમંગળ શંકાઓ કેમ થાય છે ? મારા સ્વામી રણસંઘામમાં સંચર્યા ત્યારથી માંડે ચિત્ત વ્યાકુળ રહે છે. મારા હૃદયહારના કુશળ સમાચાર જાણવા માંડે મન નિશ્ચિન્ત તલસે છે, વલ્લભોપતિના વિજય સમાચાર સાંભળવા માંડે અંતર અધીરૂં બન્યું છે. માતા ! દયા કરજે ! તારી અમીદૃષ્ટિ આ દિન દાસી તરફ ફેરવજે, મારા નાયનું સમરાંગણમાં સંરક્ષણ કરજે, વલ્લભીનગરના રાજવીને વિજયમાળ અર્પજે ! દેવી ! તારા પનારે પડેલી તારી આ પુત્રીના સૌભાગ્ય-સૂચને જાંખો થવા ન દેજે, તેના સૌભાગ્યમણિની તું સદાય ભાળ લેજે !”

વલ્લભીપુરની ચિંતાજનક સ્થિતિ અને પોતાના માતૃપિતાના આગ્રહને લીધે રાણી પુષ્પાવતી અંધ્રાવતીમાં રોકાણી, પરંતુ રાતદિવસ તેને યુદ્ધમાં વિચરેલા પોતાના પતિનાજ વિચારો આવતા હતા.

એ પ્રેમાળ પતિએ રણસંઘામમાં વિચરવા પહેલાં પોતાની પ્રીયાંગના-રાણી પુષ્પાવતીને તેના પિયર મોકલી આપી હતી. એ પ્રેમી યુગલે એક બીજાથી છુટાં પડતી વખતે ભવિષ્યના અનેક સુખદ સ્વપ્નાઓ સેવ્યાં હતાં, એક પુત્રરત્ન અને ગાદી વારસની ભાવી આશાએ એ સ્નેહાળ દંપતિના હૃદયો આનંદથી ઉમરાઈ ગયાં હતાં, યુદ્ધની સમાપ્તિ પછી પુષ્પાવતી સમી પ્રેમાળ પત્ની અને ક્રાંતિમાન રાજકુમારના સહવાસમાં પરમ સુખશાંતિ અનુભવવાની આશાએ વલ્લભીપતિના ઉત્સાહમાં નવચેતન રેડાયું હતું, અને અંધ્રાવતીથી પોતે પાછી ફરે ત્યારે વિજયી બનેલા પોતાના વહાલમને વિજયમાળ આરોપી પોતે કૃતાર્થ થશે એવી સુખદ ભાવના સાથે પુષ્પાવતી પોતાના પતિની પ્રેમાળ પતિમાને અંતરમાં ધારણ કરીને વલ્લભીપુરથી વિદાય થઈ હતી.

અંધ્રાવતીના રાજમહેલમાં બેઠી બેઠી તે પોતાના પતિનું ચિંતન કર્યા કરતી અને પતિને બેઠ આપવા માટે કંઈ કંઈ કારીગીરીની વસ્તુઓ

વીરની વાતો (૩)

પોતાને હાથે તૈયાર કરતી. ચંદ્રાવતીનો સગેમરમરનો શ્વેત મહેલ વિધ્યાચળ પર્વતના કિનારા આગળ એક વિશાળ વટવૃક્ષ ઉપર આવેલા પક્ષીના નાના માળાની માફક ડોકીડું કરી રહ્યો હતો. એ શ્વેત અવાસમાં આવેલા એક ખંડમાં પુષ્પાવતી એકલી અટુલી બેઠી બેઠી પોતાના પ્રેમાળ પતિની વાટ જોતી મનમાં અનેક સંકલ્પ વિકલ્પો કર્યા કરતી હતી.

વિધ્યાચળની તળેટી પાસેથી વલ્લભીપુર તરફ જવાનો એક માર્ગ હતો. એ માર્ગ ઉપર કોઇ કોઇ વખતે આશ્રમતા સૂર્યના કિરણોમાં અગ્નિના તણુખા સમાન ચમકતું એકાદ તીર વિદ્યુતવેગે પસાર થતું દૃષ્ટિએ પડતું હતું. કૃષ્ણવર્ણના અશ્વ ઉપર આરઠ બનેલો એકાદ સ્વાર મારતે ઘોડે તે મહેલના સિંહાલકૃત દ્વાર પાસે આવીને બિભો રહેતો, સન્માનને ખાતર પોતાનું મસ્તક અને હાથમાંનો બાલો નીચો નમાવીને રાણીને એકાદ પત્ર આપતો અને પુનઃ મસ્તક નમાવીને ચાલ્યો જતો. હર્ષિત હૃદયે પુષ્પાવતી તે કાગળ હાથમાં ધરી રાખીને નયનપ્રિય આસમાની રંગના આકાશ અને લિલોતરીથી આનંદાદિત ટેકરીઓ તરફ જોઇ રહેતી. તેનો તે દિવસ સુખ સ્વપ્નમાંજ જતો અને તે દિવસે તેની પાસે આવનાર સૌ કોઇ મનમાની ભેટ મેળવવા બાગ્યશાળી બનતું. બીજે દિવસે એ ઘોડેસ્વાર પુષ્પાવતીનો પ્રત્યુત્તર લઇને સૂર્ય પ્રકાશમાં ઝળહળતા સુવર્ણની માફક ચળકતા બાલા અને ઢાલની સાથે પોતાનો ઘોડો ડપડાવી જતો.

સંધ્યા સમયે જ્યારે ભવાનીના મંદિરમાં ઘંટાના રણુકાર સાથે સંધ્યા આરતી થતી ત્યારે પુષ્પાવતી કસુંબલ ચીર પરિધાન કરીને પોતાના પ્રિયતમનો પત્ર પોતાના કાળા બમર જેવા કેશકલાપમાં છુપાવીને દેવીના દર્શને જતી અને પોતાના પતિ સમરાંગણમાં વિજયી બનીને સુખરૂપ સત્વર પાછા ફરે તેવી પ્રાર્થના કરતી.

રાજમહાલયના વિશાળ ખંડના અગ્રભાગે સંગેમરમરનો સુંદર નકસીદાર ઝરખો હતો, એ ઝરખામાં બેઠી બેઠી વલ્લભીપુરની સત્રાપી રાણી પુષ્પાવતી પીછાં સમાન હલકા બારીક ગાળના કિંમતી વસ્ત્ર ઉપર સોનેરી રથમાં વિરાજીત ભગવાન સૂર્યનારાયણની આકૃતિનું ભરતકામ કરતી પોતાના પ્રાણપતિ વલ્લભીપતિ રાજ શિલાદિત્યની આર્ગ્યપ્રતિક્ષા કરી રહી હતી.* તે ધન્ય પણ ક્યારે આવે કે જ્યારે રાજ શિલાદિત્ય રણવિજયી બનીને ત્યાં આવે અને પોતાની આ સુંદર બેઠ-તે ભરતકામવાળો દુપટ્ટો ધારણ કરીને પર્વતમાળને આલિંગન દેતા વાદળા જેવે ભાસ આપતા એ શ્વેત ઝરખામાં પોતાની પાસે બેસીને રણસંઘામમાં તેણે બતાવેલી વીરતાની વાતો કરે ! તેના મનમાં આવા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પો આવવા લાગ્યા. એકાએક તેનું જમણું અંગ ફરકવા લાગ્યું. અપશુકનના ચિહ્નોથી તેને અનેક અમંગળ શંકાઓ થવા લાગી. તેણે દેવી ભવાનીનું સ્મરણ કર્યું અને મનમાંજ તેની પ્રાર્થના કરવા લાગી.

એ પ્રાર્થનાથી તેના ચિત્તને શાંતિ વળી. ફરીથી તેણે ભરતકામ શરૂ કરવા માંડ્યું. પોતાના રેશમી વાળ કરતાં પણ પાતળો અને અગ્નિની જ્વાળા કરતાં પણ દેદીપ્યમાન સોનેરી દોરો તેણે હાથમાં લીધા અને સોનાની સોયમાં તે પરાવવા લાગી. એજ ક્ષણે સોય તેની ચંપાકળી સમાન કોમળ આંગળીમાં ભોંકાઇ અને તે બ્યથા પામી. તેના ચંચળ નેત્રોમાં અશ્રુબિંદુઓ આવી તેની પાંપણ ઉપર તૃલ્ય કરવા લાગ્યા. મૂલ્યવાન દુપટ્ટાવા નાણુક વસ્ત્ર ઉપર લાલ હીરાની માફક જણાતું એક રક્તબિંદુ તેની નજરે પડ્યું.

સોય વાગવાથી તેની આંગળીમાં લોહીનો ટશિયો આગ્યો હતો તેનો ડાહ દુપટ્ટા ઉપર પડ્યો હતો. જળની સહાયથી તેણે એ રક્ત-બિંદુ ધોઇ નાખવાનો યત્ન કર્યો, પરંતુ જેવી રીતે પુષ્પ પોતાની

* જુઓ ત્રિરંગી ચિત્ર.

વીરની વાતો (૩)

સુગંધ ચોમેર પ્રસરાવે છે તેવી રીતે એ લોહીનું દીપું પાણી પડવાથી પ્રસરી ગયું અને ગાજના દુપટ્ટાને લાલ રંગનો પાસ આપી દીધો.

લોહીના ડાઘવાળા એ વસ્ત્ર તરફ નજર જતાં તેના પેટમાં ફાળ પડી, હૃદયમાં નવા ભયે પ્રવેશ કર્યો, મનમાં અનેક અમંગળ શંકાઓ આવવા લાગી, ચિત્ત ચક્રાળે ચડ્યું. ગમે તેમ થાય પરંતુ હવે વધુ વખત ચંદ્રાવતીમાં ન રોકાતાં વલ્લભીપુર જઈને સ્વામીના દર્શન કરવાં એવો તેણે દ્રઢ સંકલ્પ કર્યો.

૪. વિદાય.

“માતા ! બહાલી માતા ! હવે વધારે વખત મારાથી અહીં રહી શકાય તેમ નથી. માફ અંતર આકુળઆકુળ થાય છે, હૃદય ધડકે છે, કાયા કંપે છે. મને વલ્લભીપુર જવા ધો. મારા શિરછત્રને માથે કંઈ સંકટ વાદળ આવી પડ્યું હોય એવી અમંગળ શંકાઓ મને થયા કરે છે.”

પુષ્પાવતી પોતાની માતા પાસે આવી અને તેની વિશ્વય માગી.

વિદાયની વાત સાંભળીને માતાનું વાત્સલ્ય ઉછળ્યું. આત્માસન આપતાં તેણે કહ્યું, “બેટા ! પુષ્પાવતી ! થોડો વખત રોકાઈ જા. બાળકનો જન્મ થવા દે. પછી તું સુખેથી જાજે. તથા ચિંતા ન કર. પ્રભુ સૌ સારાં વાતાં કરશે.”

પરંતુ માતાનો એ ઉપદેશ વ્યર્થ નિવડ્યો. પુષ્પાવતીએ દ્રઢ સંકલ્પ કર્યો હતો—ગમે તેમ થાય પરંતુ હવે ચંદ્રાવતીમાં ન રોકાતાં જોમ અને તેમ જલ્દી વલ્લભીપુર પહોંચી જવું. પોતાના સૌભાગ્યરક્ષક સિવાય સૃષ્ટિમાં ખીજા કોઈની તેને દરકાર નહોતી. પતિવિયોગથી જુરી મરતું હૃદય માતૃશ્રીના વચનો માન્ય રાખી શક્યું નહિ. પોતાના સંકલ્પને તે વળગી રહી.

“માતૃશ્રી ! આપનું વાત્સલ્ય મને અહીં વધારે રોકવા પ્રેરે છે, મારો પત્નીધર્મ મને વલ્લભીપુર તરફ વિચરવા આગ્રા કરે છે. આપના

તરફના પ્રેમ કરતાં અને કર્તવ્યપાલન વિશેષ મહત્વનું જણાય છે. બીજો પ્રસંગ હોત તો હું આપની ઇચ્છાની અવગણના કદિ ન કરત, પરંતુ આ વખતે તો આપની ક્ષમા યાચું છું. અને રાજીયુશીથી રજા આપો, હું સુરક્ષિત વલ્લભીપુર પહોંચું એવી ગોઠવણ કરી આપો, માફ શુભ થાય એવી શુભાશિષ આપો. ”

અંદ્રાવતીની રાણીએ જોયું કે પુષ્પાવતીનો નિશ્ચય ફરે તેમ નથી. તેણે પોતાના પતિને સર્વ હકીકત જણાવી, અને વિના વિલંબે બધો બદોબસ્ત કરી આપવા વિનંતિ કરી.

એમી રણુશૂરા રજપૂતો અંદ્રાવતીના રાજાની આજ્ઞાથી પુષ્પાવતિ સાથે જવા માટે તૈયાર થયા, અને માર્ગમાં જોઈતી સાધનસામગ્રી જોતજોતામાં એકત્ર થઈ ગઈ. પુષ્પાવતિની તહેનાતમાં તેની ઇચ્છાનુસાર દાસીઓ પણ આપવામાં આવી. અંદ્રાવતીના નગરજનોએ જાણ્યું કે રાજપુત્રી આજે અંદ્રાવતીથી વિદાય થાય છે.

પોતાની પુત્રીને વિદાય આપતી વખતે રાણીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. ગળગળી બની જઈને તેણે પુષ્પાવતિને શુભાશિષ આપી.

માતૃપિતાને પ્રણામ કરીને ચિંતાતુર હૃદયે પુષ્પાવતી રાજમહેલમાંથી બહાર નીકળી.

અંદ્રાવતી નગરીના મુખદ્વારમાંથી નીકળતી વખતે પુનઃ તેનું ડાબું અંગ ફરકવા લાગ્યું. પુષ્પાવતી ચમકી. તેના પેટમાં ફાળ પડી. કાણુ-બર થયું કે પાંછી નગરમાં ચાલી જઈ.

પરંતુ બીજીજ કાણુ તેને પોતાના સ્વામીનું સ્મરણ થયું અને તેનો નિશ્ચય દ્રઢ થયો. અંદ્રાવતીનો ત્યાગ કરતી વખતે પુનઃ પુનઃ તે નગરી તરફ-એ નગરના બવ્ય પ્રાસાદો તરફ-રાજમહેલના ઉંચા ઝરખા અને આકાશ સાથે વાતો કરતા મંદિરોના ઉંચા કળશો તરફ વારંવાર જોતી, અંદ્રાવતીને ફરીફરીને પ્રણામ કરતી પુષ્પાવતી મનમાં અનેક સંકલ્પવિ-

વીરની વાતો (૩)

કદપ કરતી ત્યાંથી ચાલી નીકળી. તેના અંતરમાંથી ધ્વનિ નીકળ્યો
‘ મારી પ્રિય જન્મભૂમિ-માતૃભૂમિ અંદ્રાવતી ! તને મારા છેવટના પ્રણામ ! ’

૫. ગુફાનિવાસ.

કેટલાક દિવસ થયાં વલ્લભીપુરથી ‘ કંઈ સંદેશો મળ્યો નહોતો
એટલે શિલાદિત્યના શુભ સમાચાર લઈને આવનાર એકાદ ઘોડેસ્વાર
માર્ગમાં મળી જાય તો જીવને નિરાંત થાય એ ઉદ્દેશથી પુષ્પાવતી
એકાદ ઘોડેસ્વાર દૂર દૂરથી જતો દેખાય તો પણ પોતાના માણસો
મારફત તેની તપાસ કરાવતી, અને જ્યારે એ ઘોડેસ્વાર તો કોઈ સામા-
ન્ય વટેમાર્ગી છે એવી ખબર મળતી ત્યારે તે અતિ નિરાશ થઈ જતી.
રાજપુત્રીની આટલી બધી જાણસા જોઈને તેના સંરક્ષકો ચકિત થતા
અને તેની પતિપરાયણતાની મનમાંજ પ્રશંસા કરતા.

કુચ મુકામ કરતાં કરતાં એ કાફલાએ મલિયા નામની શ્વેતમાળા
આગળ આવીને મુકામ કર્યો હતો. ખાનપાન અને આરામ મેળવીને
તેઓ ત્યાંથી મુકામ ઉપાડવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા તેવામાં કાળા
વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયેલો અને કાળા અથ્થ ઉપર આરઠ બનેલો એક સ્વાર
ત્યાં આવી ચડ્યો અને એ રસાલો કોનો છે તેની તપાસ કરવા લાગ્યો.

પુષ્પાવતીએ જોયું કે એ સ્વારના મુખ ઉપર શોકની છાયા ફરી
વળી છે અને તેનો આખો દેહ શોકદર્શક વસ્ત્રોથી ઢંકાયો છે. એ ક્યાંથી
આવે છે તે જાણવા તે આતુર બની.

જેને માટે પોતે છેક અંદ્રાવતી સુધી જવા નીકળ્યો હતો તે રાણી
પુષ્પાવતીનો આમ માર્ગમાંજ ભેટો થઈ જતાં એ સ્વારને સંતોષ થયો,
પરંતુ જે કાર્ય માટે પોતે આવ્યો હતો તેનો ઉચ્ચાર કરતાં તેની જીભ
લથડીયાં ખાવા લાગી-જાણે કુદરતે તેનું મ્હાં સીવી લીધું હોય નહિં ?

કંઠણ કાળજી કરીને તેણે વલ્લભીપતિ સમ્રાટ શિલાદિત્યના મૃત્યુના
શોક સમાચાર સંભળાવ્યા. સાથે સાથે એ વીરનર કેવી શૂરવીરતાથી

શત્રુઓ સામે સમરાંગણમાં ઝડપી હતા, શત્રુઓને તેણે કેવા કાયર કાયર કરી નાંખ્યા હતા, મંત્રીએ કુટીને શત્રુઓને ખાતમી આપી તે ઉપરથી તેઓએ સર્વકુંડને અપવિત્ર કર્યો, એ કુંડમાંથી સમાધિ ન નીકળ્યો, અને તેને લીધે વિપરીત પરિણામ આવીને વલ્લભીપુરનો કેવી રીતે વિનાશ થયો એ સર્વ હકીકત તેણે કહી સંભળાવી.

આ શોક સમાચાર સાંભળતાંજ પુષ્પાવતી મૂર્ચ્છિત બની. પોતાના સૌભાગ્યમણિનું અનિષ્ટ સાંભળીને કદ સતી સાધવીના હૃદયને આઘાત ન થાય ?

તેની તહેનાતમાં રહેલી દાસીઓ દોડી આવી અને તેની શુશ્રુષા કરવા લાગી.

અનેક પ્રકારના ઉપચારો કર્યા પછી પુષ્પાવતીની મૂર્છા વળી. ધીરે ધીરે તે સાવધ બની.

બાનમાં આવતાંજ તેને પોતાના સ્વામી સાંભળ્યા, તેના અનેક સદ્ગુણોનું સ્મરણ થતું ગયું, તેની સાથે ગાળેલા સુખમય દિવસો, આનંદભરી રાત્રીઓ અને પ્રેમ પ્રસંગો એક પછી એક યાદ આવતા ગયા અને તેની આંખમાંથી શ્રાવણ ભાદરવો વહેવા લાગ્યો. દુઃખાવેશમાં તે બડબડવા લાગી, “ અરેરે ! દૈવ ! આ તે શું કર્યું ? નિષ્કુર કાળ ! મારા પ્રાણધારને તારા મુખમાં સ્વાદા કરીને માફે જીવતર ધૂળ કરી નાંખવામાં તને શો લાભ થયો ? અરેરે ! હવે મારે જીતીને શું કરવું છે ? નાથ ! આમું છું ! આપની આશાએ અત્યાર સુધી જીવન ટક્યું, અને અન્નભૂખામાં આપને અને મારે છેદું પડી ગયું. જ્યાં આપ ત્યાં હું. આપની સાથે સ્વર્ગે ન સંચરી શકી તો હવે આપની પાછળ પાછળ આવું છું. દાસીઓ ! અંદનકાષ્ટની ચિતા ખડકો ! પૂજનની સામગ્રી તૈયાર કરો ! મારા સૌભાગ્યના ચિહ્નો રૂપ સર્વ આલુપણો હાજર કરો ! મારે મારા સૌભાગ્યમણિની સેવામાં હાજર થવું છે ! ”

વીરની વાતો (૩)

“ બહેન ! જરા શાંત થાઓ, સ્વસ્થ ચિત્તે વિચાર કરો. થવાનું તે થઇ ગયું છે. હવે તેનો શોક કરવો વૃથા છે. આપ અંદ્રાવતી પાછા પધારો અને આપના માતૃપિતાની છાયામાં સુખેથી દિવસો નિર્ગમન કરો. ” દાસીઓએ પુષ્પાવતીને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“ અંદ્રાવતીની સુખસાલ્યખી મારે શા કામની ? જેવી વૃક્ષ વિનાની વેલી તેવીજ પતિ વિનાની પ્રેમદા. સ્વામી વિનાની સ્ત્રીનું જીવન વ્યર્થ છે. વલ્લભીપતિ વિના મારાથી હવે ક્ષણભર જીવી શકાય તેમ નથી. બાપાઓ ! બહેનો ! તમને પગે પડીને વિનવું છું. હવે વિલંબ ન કરો, કૃપા કરીને જલ્દી ચિતા તૈયાર કરો. ” પુષ્પાવતી ચિતાપ્રવેશ કરવા માટે અધીરી બની.

અંદ્રાવતીથી આવેલા એંસી રજપૂતોએ જોયું કે શોકના આવેશમાં આવેલી પુષ્પાવતી પોતાનો નિશ્ચય ફેરવે તેમ નથી. એમ થાય તો પોતે અંદ્રાવતી જાહેર પોતાના રાજરાણીને શો જવાબ આપે ? ગમે તેમ થાય પરંતુ અત્યારે તો પુષ્પાવતીને સમજાવી લેવી જોઇએ-કાંઈ પણ ઉપાયે તે દેહત્યાગ ન કરે તેવો ઘાટ ઉતારવો જોઇએ.

તેઓએ શાંત ચિત્તે વિચાર કર્યો અને એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. એ એંસી રજપૂતો પુષ્પાવતી પાસે આવ્યા, પોતાના તમામ હથિયારોનો તેના ચરણ પાસે ઢગ કર્યો અને હાથ જોડીને જમીન તરફ મુખ કરીને ઉભા રહ્યા.

પુષ્પાવતી આશ્ચર્યચકિત થઇ. આમ કરવાનું શું પ્રયોજન ?

“ મારા બહાદુર વીરો ! આ તમે શું કરો છો ? તમારા હથિયાર છોડી દેવાનું કંઈ કારણ ? ” પુષ્પાવતીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ જમની રક્ષા કરવા અમે આવ્યા છીએ તેમના દેહનો નાશ થયા પછી અમારે અમારા રાણાશ્રીને શું મોહું બતાવવું ? એના કરતાં તો મોત બહું. આપ આપનો દેહ પાડશો તો આજથી અમે અમારા હથિયારો છોડી દેશું અને જીવનપર્યંત નિઃશસ્ત્ર રહેશું. ”

“ભાઈ ઓ ! એવી ખોટી હઠ કરો તે કંઈ કામ લાગે ?”

“અને આપ દુરામહ કરો તે કંઈ ચાલે ?” રજપૂતોએ સામો પ્રશ્ન કર્યો.

“હું દુરામહ કરું છું ?”

“દુરામહ નહિં તો ખીજું શું ?” એ રજપૂતોનો વૃદ્ધ સરદાર આક્રોશ થઈને બોલી ઉઠ્યો, “બહેન ! અવિવેક થાય તો ક્ષમા કરજો. સગર્ભા સ્ત્રી સતી ન થાય એવો સામાન્ય લોકરિવાજ છે. થોડાજ સમયમાં પ્રભુ કરશે તો આપને પુત્રરત્ન સાંપડશે અને એ આપના સ્વર્ગસ્થ સ્વામીનો વંશ સજીવન રાખશે. આપે હમણાંજ સાંભળ્યું તેમ વલ્લભીપુરનો વિનાશ થયો છે એટલે આપના સતી થયા સાથેજ વલ્લભીપાતનું નામ નિશ્ચાન નાશ્વુદ્ધ થઈ જશે. આપ જીવતા હશે તો એમનો વંશવેલો અમર રહેશે, પુલશે ફાલશે અને ભાવિ ઇતિહાસમાં પ્રભુ ઇચ્છા તો પોતાના મૂળ પુરૂષ આપના સ્વર્ગસ્થ પતિની કીર્તિને દીપાવે તેવા મહાન કાર્યો કરી નામના મેળવશે.”

પુષ્પાવતી સમજી. એ વયોવૃદ્ધ સરદાર અનુભવસિદ્ધ વાત કરતો હતો. એના વચનોની અવગણના કેમ કરાય ? તે ઉંડા વિચારમાં ઉતરી પડી.

અંતે તેણે એક માર્ગ શોધી કાઢ્યો. માન ભર્યા વચ્ચે તે બોલી, “વડીલશ્રી ! આપની આજ્ઞા હું માન્ય રાખું, પરંતુ મારી એક શર્ત પણ આપે સ્વીકારવી પડશે.”

“મારી આજ્ઞા નહિં પણ વિનંતિ, કુંવરીશ્રી !” એ વૃદ્ધ સરદાર બાવળીની નજરે તેના તરફ પૂજ્યભાવથી જોઈને બોલ્યો, “હું તો આપનો તાબેદાર સેવક છું. આપની એક નહિં પરંતુ એકવીસ શર્તો હશે તો તે પણ મારે શિરોમાન્ય છે.”

વીરની વાતો (૩)

“ જુઓ ત્યારે આપ સર્વની ઇચ્છાનુસાર હું હમણાં સતી થવાનું બંધ રાખું છું. પરંતુ હું ચંદ્રાવતિ તો નહિંજ આનું. અહિંજ આ મલિયા નામની શૈલમાળાની એકાદ ગુફામાં હું દુઃખી દિવસો નિર્ગમન કરીશ અને સંતાન પ્રાપ્તિ થશે ત્યારે એ સંતાનને કોઈના સંરક્ષણમાં સોંપીને પછી તરતજ સતી થઈશ. પછી આપ કોઈના તરફથી દુરાચલ કરવામાં ન આવે એટલું હું નમ્ર ભાવે માગી લઉં છું, ” પુષ્પાવતિએ પોતાનો મનોભાવ વ્યક્ત કર્યો.

“ ભલે, વલ્લભીપતિનો વંશજ જન્મે ત્યાર પછી તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરીને આપ સુખેથી સતી થજો. ” પ્રભુ આપનું સર્વ વાતે કલ્યાણ કરશે. ”

રાણી પુષ્પાવતિએ તેની સાથે આવેલા રજપૂતો અને દાસીઓ સાથે મલિયા નામક શૈલમાળાની ગુફામાં નિવાસ કર્યો.

૬. પુત્ર પ્રાપ્તિ.

પૂરે દિવસે પૂર્ણિમાના મંગલ દિને પુષ્પાવતિને પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ. આખી ગુફામાં તે દિવસે તુતન પ્રકાશ ફેલાયો, કોઈ બાગ્યશાળી આત્માનું આગમન થયું હોય તેમ સૌ કોઈના મન હર્ષથી પ્રદુલ્લિત બન્યા.

પુષ્પાવતિને પણ એક વાતે સંતોષ થયો. વૃદ્ધ સરદારનું કહ્યું માનીને પોતે એ વખતે સતી ન થઈ એ ઠીકજ થયું એમ તેને લાગ્યું. એ પુત્રનો યથાવિધિ નામસંસ્કાર થયો અને તે ગુફામાં-ગુફામાં જનમ્યો તે કારણથી તેનું નામ પણ ગોહા રાખવામાં આવ્યું. તે ગોહા, ગોહ, ગોહો, ગુહા, ગુહાદિત્ય આદિ નામોથી ઝોળખાવા લાગ્યો.

પુત્રમને ચંદ્ર સોળે કળાએ ખીલે તેમ ગોહ દિવસે દિવસે અધિક ખીલવા લાગ્યો. એને જોતાંજ પુષ્પાવતિને શિશુદિવનું સ્મરણ થતું અને પિતાના રૂપગુણ પુત્રમાં પૂરેપૂરા ઉતર્યા છે એવા ઉદ્દમારો ધણીવાર તેના મુખમાંથી નીકળી પડતા.

રખેને વધુ વખત રિતે તો એ પુત્ર પ્રયેનો મોહ વધતો જાય અને સંસારની માયાના બંધનમાં પોતે વધુને વધુ જકડાતી જાય એવો ભય પુષ્પાવતીના મનમાં પેદા થયો અને તેણે ગોહાની યોગ્ય તજવીજ કરવાની પેરવી કરવા માંડી.

ગમે તેમ તો પણ ગોહા રાજકુમાર હતો. વલ્લભીપુરના રાજવંશનો કુળદીપક હતો, શિલાદિત્યની વંશવેલીનો ઉદ્ધારક હતો. એના કુળને—એના ખાનદાનને છાજે તેવી તાલિમ તેને આપવાની આવશ્યકતા હતી, તેને ઉચ્ચ સંસ્કારો, પાડે એવા કોઇ પાલનહારની જરૂર હતી, એને પાળી પોષીને મોટો કરે, માતાના વાતસલ્યથી એનું જતન કરે, માતાની ખોટ પૂરે એવી ધાત્રીની જરૂર હતી. પુષ્પાવતી કાળજીપૂર્વક તે બાળતની તપાસ કરવા માંડી.

તેની બાળવયની એક સપ્તીનું તેને સ્મરણ થયું. ચંદ્રાવતીના રાજપુરોહીતની પુત્રી કમળાવતી આટલામાંજ—મલિયા શૈલમાળાની નજીક આવેલા વીરનગરમાં જ પરણી હતી, કમળાવતી સાથે તેણે બાલ્યાવસ્થામાં નિર્દોષ આનંદક્રિડા કરી હતી, એ બંનેનો જીવ મળી ગયો હતો. પરંતુ તેના લગ્ન થતાં એ પોતાને સાસરે—વીરનગર ગઇ અને પુષ્પાવતી પરણીને વલ્લભીપુર આવી. ત્યાર પછી એક બીજાને મળવાનો પ્રસંગ સાંપડ્યો નહોતો, છતાં કમળાવતી પુષ્પાવતીના સ્મરણમાંથી બુલાઇ ગઇ નહોતી. તેણે તરતજ તેની તપાસ કરાવી.

પુષ્પાવતીનું નામ સાંમળતાંજ કમળાવતી દોડતી ત્યાં આવી અને તેના દુઃખી જીવનનો ઇત્યાંત જાણી ચોધાર આંસુએ રડી પડી. તેના દુઃખમાં ભાગ પડાવવા માટે પોતાની બાળ સપ્તીના દુઃખાવલા અંતરને શાંતિ આપવા માટે તેણે થોડો વખત તેની સાથેજ—એ ગુફામાંજ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

વીરની વાતો (૩)

૭. બાળસખીના સંરક્ષણમાં.

પુષ્પાવતીને હવે એક એક દિવસ એક એક વર્ષ નેટલો લાંબો જણાતો હતો. સ્વામી વિનાનું જીવન અકાંઈ યર્ષ પડ્યું હતું. માત્ર ગર્ભના રક્ષણ માટે—સંતાન પ્રાપ્તિના સમય સુધી જીવન ટકાવવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો, અને એ સમય હવે વીતી ચૂક્યો હતો. તેણે સતી થવાનો પોતાનો સંકલ્પ કુમળાવતીને જણાવ્યો.

“બહેન ! પણ આ કુમારનો તો કંઈ વિચાર કરો ! આ કોમળ પુલ તમારી હુંફ વિના કરમાઈ જશે—એના ઉપર બાંધેલી બાવી આશાઓ ધૂળમાં મળી જશે.”

“એતો ધરણીધરે જે ધાર્યું હશે તે થશે, બહેન, પરંતુ તેની માતા તરીકે તેના સંરક્ષણની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી એ મારો ધર્મ હું સારી રીતે સમજું છું, અને એટલા માટેજ મેં તને—મારી બાળવયની પરમ પ્રિય સખીને અત્રે બોલાવી છે.”

“યોગ્ય વ્યવસ્થા થાય તો પછી આપની ઇચ્છાની આડે અમારાથી નજ આવી શકાય. એ વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરશે ?” કુમળાવતીએ જણાસાપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો.

“તારી સહાયથી. તું જે મારી એક નમ્ર માગણી સ્વીકારવાની કૃપા કર તો પછી હું તદ્દન નિશ્ચિંત બની શકું.”

કુમળાવતી વિચારમાં પડી. પુષ્પાવતીની એવી તે સી માગણી હશે ?

“એમાં કૃપા શાની ? મારા પિતા તમારા પિતાના રાજ્યપુરોહિત હતા અને રાજ્યનું લુણ બાંધને તો અમે મોટા થયા છીએ એટલે રાજ-કુટુંબના હિતને માટે અમારો દેહ અર્પણ કરવો પડે તો તેમ પણ કરવાની અમારી ધાર્મિક ફરજ છે. આપ ખુશીથી ફરમાવો—જે આજ્ઞા કરવી હોય તે કરો. મારાથી બની શકે તેમ હશે તો જરા પણ સંકોચ વિના હું આપની આજ્ઞાને માથે ચડાવીશ.”

“ તારાથી બની શકે તેમ છે ત્યારે તો તને આટલો શ્રમ આપ્યો છે. બહેન ! સખી ! આ બાળકની તું માતા બનજો-પુત્ર પેરે તેનું લાલનપાલન કરજો, માતાના વાતસલ્યથી તેને ઉછેરજો...”

કમળાવતી ચમકી. “ શું કુમારશ્રીને મારા સંરક્ષણમાં સોંપી જવા માગો છો ? ” આશ્ચર્યચકિત કમળાવતીના મુખમાંથી ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા. તે પુષ્પાવતી તરફ ટગર ટગર જોઇ રહી.

૮ સતી થઈ.

પુષ્પાવતીએ તેના મનનું સમાધાન કરવા યત્ન કર્યો, “ કેમ મારી વાતમાં તને કંઈ આશ્ચર્ય થાય છે ? ”

“ આશ્ચર્ય નહિ, પરંતુ એક વિચાર થાય છે. એ રાજપુત્ર, હું મરીબ બ્રહ્મપત્ની; એ જ્ઞાતે ક્ષત્રિય અને હું જાને બ્રાહ્મણ...”

“ એની કંઈ ચિંતા નહિ, બહેન, જન્મના સંસ્કારો એની મેજે અને ખરા ક્ષત્રિય તરીકે પ્રકાશમાં લાવશે. તારે ત્યાં તેને ન્યાય અને નીતિશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવજો, પવિત્રતાના પાકો પદ્મવજો, પરંતુ એક વાત બરાબર લક્ષમાં રાખજો...”

“ શી ? ” કમળાવતીએ આતુરતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ એજ કે વિદ્યાદાન તારી મરજીમાં પડે તેટલું દેજો, પરંતુ તેના લમ કોઇ રાજપૂત કન્યા સાથે કરજો.”

“ જરૂર. એ વાત હું નહિંજ બૂલું. કહેા બીજી કંઈ સૂચના આપવી છે ? ”

“ તને-મારી સગી બહેન સખી સખીને વધુ બલામણુ કરવાની હોયજ નહિ. બહેન ! આ કુલનું કાળજીપૂર્વક જતન કરજો-તારો પોતાનો પુત્ર હોય તેમ ગણીને તેનું લાલનપાલન કરજો અને માતાની ખોટ તેને જરીયે ન જણાય એવી રીતે તેની સંભાળ રાખજો.”

વીરની વાતો (૩)

એ વાતમાં બલામણુ કરવાની જરૂર ન હોય બહેન, હું એક વખત માતા બની હતી, મારે ખોળે પણ એક વખત લાડકવ લાલ ઝુલતો હતો, પુત્રની માતા તરીકેનો લ્હાવો લેવાનું સદ્ભાગ્ય વખત મને પણ પ્રાપ્ત થયું હતું. પરંતુ દુર્દૈવે એ રત્ન મારા હાથમ છીનવી લીધું છે. રાજકુમાર પ્રત્યે આપનો કેટલો ભાવ હશે, તેના ત કરતાં આપને કેટલું દુઃખ થતું હશે તેની કલ્પના મને પોતાને થઈ અનુભવ ઉપરથી હું સારી રીતે કરી શકું છું. ભગવાન સૂર્યનારાયણ સાક્ષીએ હું આપને વચન આપું છું કે હું રાજકુમારનું મારા પોત પુત્રવત્ પાલન કરીશ અને તેનું હિત નિશ્ચિન હૈયે ધરીશ. ”

“ બસ, બહેન, હવે હું ચિંતામુક્ત થઈ. પ્રભુ તારું કલ્યાણ મારો દેહ ચિંતામાં બળીને ભસ્મીભૂત થઈ ગય ત્યારે મારી ચહેમ મુદી ભરીને ભસ્મ લેજો અને કાશી જેવા પવિત્ર ધામ પાસેથી વાં પુનિત ગંગા નદીમાં તે ભસ્મ પધરાવજો જેથી મારા પુનર્જન્મ વિધવાપણામાંથી હું મુક્ત રહું. ”

પુષ્પાવતીએ રાજકુમાર ગોહાને છેવટનું પ્રેમમયું ચુંબન લીધું

અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે કુમળાવતીએ એ બાળકુમારને તેની માત પ્રેમાળ હાથમાંથી લઈ લીધો અને છાતી સરસો ચાંપ્યો.

રજપૂત વીરોને ઉદ્દેશીને રાણી બોલી, “ વિશ્વાસુ રજપૂતો ! બાળકને તમારા રાજકુમાર તરીકે સંભાળજો—તેના પ્રત્યે વ્રદાદાર રહે અને તેના હિત માટે તમારાથી બનતો ચત્ત કરજો. ”

પુષ્પાવતીની આજ્ઞાનુસાર એ વિશ્વાસુ એસી રજપૂતોએ મહિ શૈલમાળા ઉપર ચંદન કાષ્ટની ચિત્તા ખડકી અને શાંત ચિત્તે ત્યાં ઉભા રૂંચ્યાવિધિ પૂજનઅર્ચન કરીને, ચિતાને પ્રદક્ષિણા કરીને, મન પોતાના સ્વામીનું સ્મરણ કરીને પુષ્પાવતીએ ચિતામાં પ્રવેશ કર્યો

અગ્નિની જ્વાળાઓ આકાશે અડવા લાગી અને જોતજોતામાં વૃક્ષભીપુ-
રની રાણીનો દેહ ભસ્મીભૂત થઈ ગયો.

એક સામઠા અવાજે રજપૂત શુરવીરોએ જયઘોષ કર્યો, “ પુષ્પા-
વતીનો જય ! શીયળવતી શુદ્ધ સતીનો જય ! ”

એક હાથમાં સતીની લસ્મ અને બીજા હાથમાં એ સતીએ
સોપેલા બાળકને લઈને કુંભળાવતી પોતાને ઘેર આવી. એંસી રજપૂતો
તેની સાથે આવ્યા અને પોતાના રક્ષણ તળે મુકાયલા કુમાર પાસે તેને
માટે જીવન સમર્પણ કરનારા એ રજપૂતો વીરનગરમાં સ્થાયી બન્યા.

૯. પુત્રના લક્ષણ પારણામાં.

પોતાને સોંપાયેલી થાપણનું કુંભળાવતી જીવની માફક જતન કરતી,
સગા પુત્ર કરતાં પણ વિશેષ પ્રેમ એ રાજપુત ઉપર રાખતી અને તેના
તમામ લાડકોડ પુરા કરતી.

બાલ્યાવસ્થામાં તે ગોહા તેની આજ્ઞાને અનુસરતો, ‘ કેવો કહ્યાગરો
છે ! ’ કહી કુંભળાવતી મનમાં મલકાતી અને હેતના ઉમળકાથી તેને
હંચા સાથે ચાંપતી. પરંતુ તેનો આ હર્ષ કાયમ ટકવા પામ્યો નહિ.
ગોહા જેમ જેમ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ સ્વેચ્છાચારી બનતો ગયો.
વયની વૃદ્ધિ સાથે તેની સાહસિકતા અને ચંચળતા વધતી ગઈ. બ્રાહ્મણો
જેવી શાંતવૃત્તિ તે સહન કરી શકતો નહોતો. રોજ રોજ અચનવા
સાહસો ખેડવા એજ તેનો પ્રિય વિષય થઈ પડ્યો હતો. બ્રહ્મકુમારોની
સોખત છોડીને તે રાજપૂત કુમારો સાથે રખડ્યા કરતો. વિદ્યાભ્યાસમાં
તેનું ચિત્ત ચોંટતું નહોતું. તેનું લક્ષ પરાક્રમના કાર્યો કરવા તરફ દોરાતું
અને કોઈ કોઈવાર તે પક્ષીઓનો શિકાર કરતો અથવા પોતાના રક્ષક
રજપૂતો સાથે ધીચ જંગલમાં પ્રવેશ કરીને હિંસક પશુઓને મારતો
ત્યારે તેના જીવને પરમ સંતોષ થતો, અને આખો દિવસ હર્ષપ્રકૃદ્ધ
રહેતો. લોકો કહેતા કે “ ‘ પુત્રના લક્ષણ પારણામાંજ જણાય ’ એ

વીરની વાતો (૩)

કહેવત આ કુમારના વર્તનથી સત્ય ઠરે છે, ખરેખર સૂર્યનું તેજ કદી છૂપું રહી શકે ? ”

આમ કરતાં કરતાં ગોહા અગીયાર વર્ષનો થવા આગ્યો. હવે તે તે તદ્દન નીરંકુશ બનવા લાગ્યો, દિવસે નિવસે તેની ઉચ્છૃંખલતાની પરાકાષ્ઠા થવા લાગી, કમળાવતીના કચ્છામાં તે કદિયે ન રહેતો, પોતાની મરજીમાં આવે ત્યાં ફરતો, અને ફાવે તેમ વર્તતો. રાજપૂત બીજને બ્રાહ્મણોચિત સંસ્કારો કેમ રૂચે ? એની સાથે આવેલા એસી રાજપૂતોએ તેને રાજપુત્રને શોભે તેવા સંસ્કારો પાડ્યા હતા. એની મુખમુદ્રા, એની કાંતિ, એનાં કાર્યો અને એના સામાના વર્તન ઉપરથી સૌ કોઈ માની લેતું કે આ કોઈ બાઅશાળી રાજપૂત કુમાર છે !

૧૦ બીલોનો નાયક !

ગોહાની સાદસીક વૃત્તિએ તેને વીરનગરમાં ઠરી કામ બેસવા ન દીધો. મેવાડની દક્ષિણે આવેલી પર્વતમાળાઓમાં વસેલા ઇંડર નામના સ્થળ તરફ તે આકર્ષાયો.

એ વખતે ઇંડર ઉપર બીલ રાજા માંડલિકની સત્તા ચાલતી હતી. રાતદિવસ ટાઢતડકાની દરકાર વિના જંગલમાં રખડતા રઝળતા બીલ યુવાનો સાથે ગોહને દોસ્તી બન્યા. તેમની સોજતમાં તે પોતાની ધનુ-વિંધા અજમાવતો, આખા નિશાન તાકવાની પોતાની સર્વોત્તમ કળાનું પ્રદર્શન કરતો, હિંસક પશુઓનો શિકાર કરતો અને એ ખડતલ પરંતુ બોળા બીલો ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પાડતો. બીલ યુવાનો તેને પોતાનામાં સર્વ શ્રેષ્ઠ પુરૂષ તરીકે સ્વીકારવા લાગ્યા. તેનો પડતો બોલ ઝીલી લેવા તેઓ સદા તત્પર રહેતા અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તતા. નિશાનચાજ કે મલ્લકુસ્તીનો અખાડો જામે, શિકાર ખેલવાની હરીફાઈ થાય કે શૌર્ય પ્રદર્શનનો રણરંગ ખેલાય ત્યાં બીલોની સાથે ગોહા હાજરજ હોય અને તેમાં ગોહા બીજ બધાય કરતાં શ્રેષ્ઠ પુરવાર થાય. ધીરે ધીરે

બીલ બાળકો ઉપર તેનો એવો પ્રબળ પ્રભાવ પડતો ગયો કે તેઓ તેને પોતાનો અગ્રેસર ગણીને દરેક વાતમાં તેની સલાહ પૂછવા લાગ્યા.

એક દિવસ બીલ કુમારોને રાજની રમત રમવાનો વિચાર થઇ આવ્યો. રાજ કોને બતાવવો તેના વિચારમાં તેઓ પડ્યા હતા એજ ધડીએ રાજકુમાર ગોહા ત્યાં આવી ચડ્યો, તેને જોતાંજ બીલ કુમારો બોલી ઉઠ્યા, “ આપણો રાજ આવ્યો ! આપણો નવો રાજ આવ્યો ! ”

અને કોણ જાણે કંઈ દેવી પ્રેરણાથી પ્રેરાયા હોય તેમ વ્યાધાંબ-રથી પોતાના શરીરને ઢાંકનારા એ બીલ કુમારો તેમની પોતાની બાધાના રાજગીતો ગાતાં ગાતાં અને ઢોલ વગાડતાં વગાડતાં પોતાની રમતના રાજ સાથે ટેકરીઓમાં ફરવા લાગ્યા. આમ આનંદ કહ્લોલ કરતાં કરતાં અને દશે દિશાઓને ગજવતાં ગજવતાં તેઓ બીલ રાજ મંડલિકના મહેલ પાસે આવી લાગ્યા. ,

મંડલિક*ની આજુ એ ટેકરીઓ ઉપર અને ટેકરીઓ વચ્ચે આવેલાં લનધોર જંગલો ઉપર વર્તાતી હતી. જે જંગલોમાં અસંખ્ય ઝરાઓ ઘુઘુ કરતા વહેતા હતા, જ્યાં વિચિત્ર પુષ્પો અને લિલોતરી કુદરતની અજબ કારીગીરી દર્શાવતી હતી અને જ્યાં વ્યાધ અને સિંહ જેવા હિંસક પશુઓ ત્રાડ મારી રહ્યા હતા, જ્યાં મૃગો ઠેર ઠેર ઢેકી રહ્યા હતા, અને જ્યાં વિષધર નાગો ડુંકાડા મારીને વિષ વર્ષાવી રહ્યા હતા— તે જંગલોનો રાજ મંડલિક કાળા સર્પની ચામડી જેવા શ્યામ વર્ણવાળો, વ્યાધ સમાન બળવાળો અને સિંહ સમાન દ્રઢ હૃદયવાળો હોવા છતાં સ્વભાવે બાળક-સમાન ભોળો અને સત્યગામી હતો. પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા થવા આવી છતાં તેને સંતાનનું સુખ મળ્યું નહોતું. એક પણ સંતાનના અભાવે તેને સ્વાભાવિકજ બીજા બાળકો ઉપર મમતા થતી અને જ્યારથી ગોહા તેની નજરે પડ્યો ત્યારથી તેના તરફ તેને પક્ષપાત

* રાસમાળામાં આ બીલ રાજનું નામ મંડલિક જણાવ્યું છે.

બન્યું. ગોહાને રાજતિલક થતાં પોતાના હૃદયનો ચિંતામાર ઓછો થયો હોય એમ તેને લાગ્યું.

૧૨. કુંડળ કલહ.

માંડલિકના હર્ષનો આજે પાર નહોતો. આજે તેની મુંઝવણ મટી ગઈ હતી. આજ સુધી તે પોતાના મૃત્યુ પછી ગાદીએ કોણ આવશે એ વાતની તેને રાતદિવસ ચિંતા થયા કરતી. આજે એ ચિંતાનો અંત આવ્યો હતો. વૃદ્ધાવસ્થાના અકારા અધિકારમય જીવનમાં આશાદિપક પ્રગટયો હતો. આજે તે પરમ શાંતિનો અનુભવ કરી રહ્યો હતો.

બીલ રાજ માંડલિક રાજમહેલમાં બેઠો બેઠો રાજકુમાર ગોહાના વિચાર કરી રહ્યો હતો તેવામાં એકાએક કોષથી લાલચોળ બનેલી આંખો માંથી અંગારા વરસાવતો એક બીલ ત્યાં આવી પડ્યો અને કોષથી કંપાયમાન થતા સ્વરે બોલ્યો, “ભાઈ ! ભાઈ ! તેં આ શું કર્યું ? આવું અધરીત આચરણ કરતાં કંઈ વિચાર પણ ન થયો ?”

માંડલિક ચમક્યો. આ કોણ પોતાનો નાનો ભાઈ ? દસ દસ વર્ષ થયાં જેનો કંઈ પત્તો નહોતો તેજ પોતાનો નાનો ભાઈ ? એકદમ તેના મુખમાંથી હૃદયાર નીકળી પડ્યો, “કોણ મારો ભાઈ ? ભાઈ ! બહાલા ભાઈ ! તું આજ સુધી ક્યાં હતો ? અરેરે દસ દસ વર્ષ થયાં તારી શોધ કરાવીને યાકયો તોય ક્યાંય તારો પત્તો લાગ્યો નહિ.....”

માંડલિક પાસે આવનાર તેનો પોતાનો નાનો ભાઈ હતો. દસ વર્ષ પહેલાં કંઈ નજીવા કારણ માટે એ બે ભાઈઓ વચ્ચે કંકાસ થયો હતો. બાળકમુદ્દિનો એ નાનો ભાઈ ન કહેવાના વચનો કહીને રીસાધને લાંથી ચાલ્યો ગયો હતો. ફરીથી કદિ પણ તેના સમાચાર મળ્યા નહોતા અને માંડલિકે તેને શોધવાના અનેક પ્રયાસો કર્યા છતાં તેના નામનિશાનનો કંઈ પત્તો મળ્યો નહોતો. માંડલિકે માની લીધું કે પોતાનો એ

વીરની વાતો (૩)

સહોદર કાંતો કોઈ હિંસક પશુના મુખનો આસ બન્યો હશે, અથવા તો એકાદ ટેકરી ઉપરથી ગબડી પડતાં તેના દેહના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા હશે. કોઈપણ રીતે તેના અંત આવ્યો છે એમ માની લઈને તેણે એ સદાને માટે ગુમ થયેલા ભાઈ માટે વિલાપ કર્યો, આંસુડા સાર્યાં, અને તેના આત્માને શાંતિ મળે એવી પરમકૃપાળુ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી.

દસ વર્ષના લાંબા ગાળામાં એ રીસાઈને ચાલ્યો ગયેલો અને સદાને માટે અદ્રશ્ય થયેલો નાનો ભાઈ ધીરે ધીરે વિસારે પડતો ગયો અને પોતાના કુટુંબમાં પોતાના સિવાય બીજી કોઈ જીવંત વ્યક્તિ નથી એ વિચારથી માંડલિક સદા ઉદાસ રહેવા લાગ્યો. આ ઉદાસિનતાના કારણેજ તેણે કુમાર જોઈને જરા પણ અદેશી રાખ્યા વિના રાજકુમાર તરીકે-પોતાના વારસ તરીકે સ્વીકારી લીધો અને તેના મનની એક એટલી ચિંતા દૂર થતાં તેનું હૈયું હળવું થયું.

પરંતુ જે ઘડીએ પ્રભુનો પાડ માનીને તે અનહદ આનંદનો અનુભવ કરી રહ્યો હતો તેજ ઘડીએ તેના વિસારે પડેલા ભાઈ અર્વાચ્યો અને એ આનંદની ભરતી શોકસાગરની ઓટમાં ફેરવાઈ ગઈ. તેનો આનંદ ઓસરી ગયો અને અંતરમાં ગચ્છાની ફેલાઈ ગઈ. ગચ્છાની ભાઈ મળ્યો એ માટે નહિ, પરંતુ એ ભાઈ જરા મોડો મળ્યો તે માટે !

૧૩. ફરી રીસાઓ.

તેના નાના ભાઈના હોઠ કોષથી ફફડી રહ્યા હતા. પોતાના હૃદયની વરાળ ફલવતો હોય તેમ ક્રોધાવેશમાંજ તે બોલ્યો, “ભાઈ ! તે આ કેવું અવિચારી પગલું ભર્યું ? તને પુત્ર ન હોવાથી તારા પછી ગાદીનો ખરો હકદાર હું છું, તેને પડતો મુકીને તે એક અગ્નિપ્રવા-ર-ખડતા જીવાનને અને તે પણ બીલ જાતના નહિ પણ રજપૂતને બીલની ગાદીનો અધિકારી બનાવી દીધો એ કેવી વાત ? આટલા બધા અધિરા થવાનું અને આવું અજીવનું પગલું ભરવાનું કંઈ કારણ ?

“ વિધિનું નિર્માણ ! બાઈ, હવે તને શી રીતે સમજાવું ? તું જરા શાંત પડ તો તને મારા અંતરની વાત જણાવું. ”

“ હવે જોયું જોયું તમારું અંતર. તમે મનના આવા મેકા હશે એવું તો મેં આજે જ જાણ્યું. સગા બાઈને પડતો મૂકીને એક રખડતા રજપૂતને પોતાનો વારસ બનાવવા તત્પર થનાર મોટાબાઈનું અંતર તે કેવુંકે એકાદું હશે ? ” નાના બાઈનો ક્રોધ ક્ષણે ક્ષણે વધતો જતો હતો. જાણે જમદગ્નિનો અવતાર !

“ બાઈ ! એવા શબ્દમાણ્યથી મારું હૃદય ન વીંધ. જોઈએ તો લે આ હળાહળ ઝેરથી પાચેલું તીર અને જરા પણ સંકોચ વિના તેનાથી મારી છાતી વીંધી નાખ, એટલે હું આ મુંઝવણથી છુટું. મારા દિલની વાત હું તને કેવી રીતે જણાવું ? અને તારી ખાત્રી શી રીતે કરી આપું ? હનુમાને છાતી ચીરીને રામ નામ બતાવ્યા હતા તેવી રીતે મારી છાતી ચીરીને મારા અંતરની વાત તને બતાવી શકું તેમ હોત તો હું એમ પણ કરત, પરંતુ હું તો પામર પ્રાણી છું. આપણી કુળદેવીના સોગન બાઈને કહું છું કે...”

પરંતુ માંડલિક પોતાનું વાક્ય પૂરું કરી શકે તે પહેલાં જ સર્પ ટુંકાડા મારે તેમ તેના નાના બાઈએ ત્રાડ મારી, “ બસ બસ ! મેં જોઈ લીધું મોટાબાઈનું હેત ! હવે અહીં રહેવાનો મારો ધર્મ નથી. ”

અને માંડલિક તરફ નજર કર્યા વગર-તેનો ખુલાસો સાંભળવાની દરકાર કર્યા વગર એ નાનો બાઈ ઝપાટાબંધ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

માંડલિક આભો બની ગયો. ક્ષણમાત્રમાં આ શું બની મયું ? તેનો નાનો બાઈ રીસાયો, ગુમ થયો, પાછો આવ્યો અને ક્ષણમાત્રમાં પાછો ચાલ્યો ગયો. આ તે સત્ય કે સ્વપ્ન માત્ર એવો તેને સંશ્ચય થવા લાગ્યો. તેણે પોતે એની સાથે વાત કરી હતી, એ બાઈ પણ ક્રોધાવેશમાં કંઈક બોલ્યો હતો. ત્યારે એ સ્વપ્ન તો નહોતું જ. ખરેખર તેનો

વીરની વાતો (૩)

નાનો ભાઇ આવ્યો હતો, પરંતુ જરા મોડો-ખરો વખત વીત્યા પછી !
અરેરે કેવો વિષમ સંજોગ !

માંડલિક મુઠી વાળીને દોડ્યો, રાજમહેલની ખારીએ આવી ખૂમ પાડી,
“ ભાઈ ! ભાઈ ! બહાલા ભાઈ ! નાના ભાઈ ! પાછો આવ ! પાછો આવ ! ”

પરંતુ એ ભાઈ નજ આવ્યો, તેની નજરે નજ પડ્યો, એ તો
રાજમહેલ છોડી ગયો હતો.

માંડલિકે દોટ દીધી, રાજમહેલના યોગાનમાં જોયું, બહાર રસ્તા
ઉપર દૂર દૂર દષ્ટિ ફેંકી, પરંતુ પોતાનો ભાઈ નજરે નજ પડ્યો.

તેના અંતરમાંથી એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નીકળી પડ્યો. બમહદયે તે
રાજમહેલમાં પાછો આવ્યો.

૧૪. વિધિનું નિર્માણ.

લમણે હાથ દબને તે ઉંડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યો. “ શું કરવું ?
જેને એક વખત અસંખ્ય ભીલકુમારો સમક્ષ ગાદીના વારસ તરીકે
કબુલ કર્યો તેને ના પાડવી ? ના, ના, એ અનેજ કેવી રીતે ? કામઠાં-
માંથી છુટેલું તીર પાંછું વળતું નથી તો પછી મ્હોંમાંથી નીકળેલું વચન
પાંછું કેમ ગળાય ? અને તેમ કરવું પણ કેના માટે ? નાના ભાઈને
માટે ?—જે ભાઈ ઉદ્ધતાધથી મારી અવગણના કરીને નાસી ગયો, જે
ભાઈએ કોઢની ધુનમાં મારી વાત સાંભળવાની પણ દરકાર ન કરી અને
જે ભાઈના પત્નો મળવો પણ હવે મુશ્કેલ છે તેને માટે ? ના, ના,
એમ તો નહિંજ અને. કુમાર ગોદા શરવીર છે, બુદ્ધિશાળી છે, વિવેકી
અને આજ્ઞાંકિત છે, સિંહાસનને શોભાવે તેવો છે, ભીલકુમારોએ તેને
રાજતિલક કર્યું છે, મેં તેને બવિષ્યના રાજ તરીકે સ્વીકાર્યો છે, ભાગ્ય-
દેવી એના ઉપર પ્રસન્ન થઈ છે એટલે એજ રાજા બનશે, રાજયોગ
એનાજ લલાટે લખાયો છે તો બલે એજ ઇડરનો રાજા અને. વિધિનું
નિર્માણ બલે સત્ય ઈરે.....

“ પરંતુ નાનો ભાઈ? એ અત્યારે ક્યાં હશે? શું કરતો હશે? ખરેખર કેવળી પ્રેરાઈ એ ન કર્યાનું કરી બેસશે. ”

એકાએક તેને એક વિચાર સૂઝ્યો અને તે કંપી ઉઠ્યો, “ ધર્મો-મિત્રી પ્રેરાયેલો નાનો ભાઈ પોતાના માર્ગમાં નડતરરૂપ બનેલા ગોહાને કાંટો દૂર કરવા કંઈ બચકર કૃત્ય આદરે તો? ઓહ! તો તો.....”

તે એકદમ ઉઠ્યો. કુમાર ગોહાને શોધતો શોધતો તે મહેલના એક ખંડમાં આવી લાગ્યો.

ગોહાને લાગે તે રાજસિંહાસન-લાકડાના સિંહાસન ઉપર બેઠો, અને પોતાના સર્વ જુદા બીલ સરદારોને ત્યાં બોલાવ્યા.

સૌને સંબોધીને માંડલિક બોલ્યો, “ મારા વફાદાર બીલ બંધુઓ! ગોહાને મેં મારો ગાદીવારસ ઠરાવ્યો છે, હું તો ખર્ચ પાન ગણાઉં એટલે હવે એ તમારો ખરો રાજા છે. તમે સર્વ સરદારો મારા દેખતા સોમન હ્યો કે તમે ગોહાને રાજા તરીકે માન્ય રાખશો, તેના સુખ-દુઃખના સાથી બનશો, બચ કે અશાંતિના વખતમાં સદાય તેને સહાય આપશો, અને તેના શત્રુને તમારો પણ શત્રુજ ગણશો. ”

સર્વ બીલ સરદારોએ ગોહાના માથા ઉપર હાથ મુકીને સોમન ખાધા અને તેના ચરણે પોતાના તીરકામઠા મુકીને તેનું આધિપત્ય સ્વીકાર્યું.

સરદારોએ ગોહાના માનમાં આજે આનંદોત્સવ ઉજવ્યો. બીલોએ રંગરાગ ઉડાવી આજે અનેરો લ્હાવો લીધો. ગોહાને પણ લાગ્યું કે આજે પોતાના જીવનની ધન્ય પળ છે!

રાત પડી અને માંડલિક ગોહા પાસે આવ્યો.

“ ગોહા! જરા તારી કટારી આપ જોઉં? ”

ગોહા ચમક્યો. ‘બીલ રાજા અત્યારે-રાતને વખતે કટારી કાં માંગે?’

તેણે નત્રતાપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો, “ અત્યારે એની શી જરૂર પડી? ”

“ જરૂર છે. એ કટારીથી તારા શત્રુનો અંત આણવો છે. ”

વીરની વાતો (૩)

ગોહા સમજ્યો નહિ, પરંતુ પોતાના મુરખી સમા આ બીલ-રાજને વધારે પ્રશ્નો પૂછવાનું તેને યોગ્ય ન લાગ્યું. તેની આજ્ઞા શીર-સાવંધ મણીને તેણે પોતાના નામથી અંકિત થયેલી કટારી પોતાની કમરેથી કાઢી અને તે બીલરાજના હાથમાં મુકી.

એ કટારી લઇને બીલરાજ ત્યાંથી ગયો. ગોહાએ જોયું કે માંડલિક એ કટારી સાથે આવેશમાંજ રાજમહેલની બહાર ધસ્યો ગય છે !

૧૫ ઝુંપડીમાં.

ધોર અંધારી રાત્રીએ બીલરાજ પોતાના નાના બાઇની શોધ કરતો કરતો ટેકરીઓમાં ધુમવા લાગ્યો. ફરી ફરીને તે યાકી ગયો. બાઇનો પત્તો ન મળતાં નિરાશ બનીને તે ખીજા માર્ગે રાજમહેલ તરફ પાછો વળવા લાગ્યો.

આવતાં આવતાં માર્ગમાં એક નાનીશી ઝુંપડીમાં તેની નજર ગઇ. ત્યાં એક બીલ યુવાન ઉઘે મોઢે-જમીન તરફ મ્હોં રાખીને સુતો હતો. રખેને એ પોતાનો બાઇ હોય !

બીલ રાજ ઝુંપડીમાં આવ્યો. વાંકા વળીને તેણે એ યુવાનનું અંગેઅંગ તપાસ્યું. એજ, એજ પોતાનો બાઇ હોવો જોઇએ. વધુ ખાત્રી માટે તે ધુટણીએ ખેંસી ગયો અને છેક જમીન સુધી લળીને તેણે એ યુવાનનું સુખાવિદં જોયું.

વીળળીનો આંચકો લાગ્યો હોય તેમ તે ચમક્યો, તેના હાથમાંથી ગોહાની કટારી સરી પડી, તેના શરીરે પરસેવાના ઝેલ વળી ગયા, તેનું અંતર કંકળી ઉઠ્યું.

મનમાંજ તે બબડ્યો, “ પ્રભુ ! પ્રભુ ! મારા બાઇની આ સ્થિતિ ? રાજમહેલમાં ઉછરેલો, સુખશૈયામાં પોઢેલો મારો બાઇ આમ ખુલ્લી માટીની ભોં ઉપર સુઇ રહે ? વૈભવમાં ઉછરેલો યુવાન રાજકુમાર આવી તુટીફૂટી ઝુંપડીની કઠોર નિર્ધનતા સેવે ? હા દૈવ ! ”

તેને બાળપણના દિવસો યાદ આવ્યા. બંને બાઈઓ કેવા હેતથી એકબીજા સાથે હળીમળીને રહેતા હતા ? પોતાની માતા બંને બાઈઓને કેવા સમાનભાવથી ચલાતી હતી ? એ વખતે જરાય ભેદભાવ નહોતો. ત્યારે હવે આમ કાં ? જે બાઈને પોતાની ગોદમાં લેવો જોઈએ તેને પોતે તરછોડ્યો, હીંપ્યો, દુઃખી કર્યો અને છેવટે...ઓહ...છેવટે તેનો સંહાર કરવાનો પણ સંકલ્પ કર્યો ! તેની માતા સજીવન થઈને પોતાને ઠપકો આપી રહી હોય એવો તેને ભાસ થયો. તેનું હૃદય પુનઃ કંપી ઉઠ્યું. તેનો ક્રોધ ઉતરી ગયો. બાઈ ઉપરનો અભાવ ઓસરી મયો. પોતાના મગ પાસે પડી ગયેલી ગોહાની કટારી તેણે ઝુંપડીના ખુણામાં ફેંકી દીધી.

એ યુવાન બાઈના કાન આગળ પોતાનું મોં લઈ જઈને તે બોલ્યો, “બાઈ ! આમ ઉધે મોઢે કાં સુતો ? મારાથી રીસાયો છે તે માટે ? ઉઠ, ઉઠ, હવે એ બધું ભૂલી જા ! ”

પ્રેમના ઉમળકાથી પોતાના નાના બાઈના માથાના યુંચળાવાળા કાળા ભરૂંમર વાળ ઉપર હાથ ફેરવતાં તે બોલ્યો, “બાઈ, હવે શાંત થા. મેં ના પાડી તેથી તને ક્રોધ ચડ્યો હશે. પરંતુ હું શું કરું ? દસ દસ વર્ષના વિજોગે તારું સ્મરણ આણું કરી નાંખ્યું. તું મારી પાસેજ હોત તો ગોહા તરફ-એ ખાનદાન રજપૂત કુમાર તરફ આકર્ષાવાનું કંઈજ કારણ ન રહેત. હવે તો મેં બીજોની સમક્ષ તેને પુત્ર તરીકે સ્વીકારી લીધો છે એટલે મારું વચન મિથ્યા ન થઈ શકે. પરંતુ તું ચિંતા ન કર. હિમાલયનો અર્ધો ભાગ મારો છે અને તું તે પ્રદેશનો રાજા થઈ શકશે. ઉઠ, ઉઠ, બંધુ, આ તારા વૃદ્ધ બાઈને ક્ષમા આપ. તું નહિંજ ઉઠે ? નહિંજ બોલે ? તો પછી લે આ કટારી, અને જે કટારીથી આ તારો બાઈ તારો પ્રાણ હરવા તત્પર થયો હતો તેનાથી તેનોજ પ્રાણ તું હણી નાખ.”

વીરની વાતો (૩)

તેણે ઝુંપડીના ખુણામાં ફેંકી દીધેલી કટારી ઉપાડી અને શાંતિથી ઉંધા મુખે સુષ રહેલા પોતાના બાઈના હાથમાં મુકી.

પરંતુ આ શું ? એ હાથ જડ બની ગયો હોય તેમ કટારી હાથમાં ન પકડાતાં નીચે સરી ગઈ !

૧૬ મુંઝવણ.

માંડલિક ચમક્યો. તેણે એ હાથ તપાસ્યો. આંગળા અકડ બની ગયા હતા; તેના વાંસે હાથ ફેરવ્યો, વાંસો ઠંડોગાર હતો; અધીરાઈથી—ઉતાવળથી તેનો હાથ એ ઉંધા મોઢે સુતેલા ' સહોદરના આખા શરીર ઉપર ફરી વળ્યો. તેનું અંગ અંગ જડ—શીતળ બની ગયું હતું. નાક ઉપર આંગળીઓ મુકતાં શ્વાસોચ્છવાસનું નામનિશાન નહોતું. તેણે જાણ્યું કે પોતાના સહોદર બંધુના દેહપિંજરમાંથી પ્રાણ રૂપી પંખેડું ઉડી ગયું છે—એ સદાને માટે આ અસાર સંસારનો ત્યાગ કરી ગયો છે !

માંડલિકની આંખમાંથી શ્રાવણ બાદરવો બહેવા લાગ્યો. પોતાના બાઈના મૃતદેહ ઉપર માથું ઢાળી દબને તે નાના બાળકની માફક ધ્રુસ્કે ધ્રુસ્કે રડ્યો, અને સદગતને આંસુની અંજલી આપી.

જે બાઈને તે ક્ષણ પહેલાં મારી નાંખવા તત્પર થયો હતો તેજ બાઈની આવી સ્થિતિ થયેલી જોઈને તેનો અંતરાત્મા કંકળી ઉઠ્યો. પ્રશ્નાત્તાપનો કીડો તેના હૃદયને કોરી નાખવા લાગ્યો. “ અરેરે ! મારે લીધેજ નાનાબાઈની આ દશા થઈ ! મેં કેવી મૂર્ખતા કરી ? બાઈને ભૂલી જઈને રાજસિંહાસન એક અગ્નિયા રજપૂત રાજકુમારને સોંપી દીધું ? આ શોકજનક બનાવનું કારણ કુમાર ગોહાજ છે. એ ન હોત તો મારા બાઈને આશામંગ થવાનું કારણ ન રહેત અને આવું વિપ્રિત પરિણામ કદી પણ ન આવત. ”

મનમાં ને મનમાં તે મુંઝાવા લાગ્યો. અતિશય મુંઝવણને લીધે તેણે પોતાની શ્યામ રંગની છાતી કુટી. નિરાશાના આવેશમાં તે એકા-

એક ઉભો થયો, ઝુંપડીના ખુણામાં પડેલી કટારી ઉપાડી અને પોતાના બાઇના મૃતદેહ ઉપર આંસુભરી નજર ફેંકીને એકદમ તે ઝુંપડીમાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો.

૧૭ નિરાશા.

હતાશ બનેલો એ બીલ રાજ ચિરાઈ જતાં હૃદય સાથે મંદમંદ પગલે મલિયા ટેકરીમાં પોતાનો માર્ગ કાપતો હતો તેવામાં કેટલીક બીલ બાળાઓ સામે આવતી જણાઇ. મોડી રાત્રે આ બીલ બાળાઓ આનંદ કહોલ કરતી ક્યાંથી આવે છે તે જાણવાની જીજ્ઞાસા થતાં તે એક વૃક્ષની ઓંચે લપાઈ ગયો.

“ બહેન ! જોયું ? આજે આપણો નવો રાજ રાસ રમ્યો ત્યારે કેવો સુંદર લાગતો હતો ? ” એક બાળાએ વખાણ કર્યો.

“ ખરેખર એ રજપૂત રાજકુમાર ચાલાક રાજ નિવડશે. ” શ્રીજી બીલબાળાએ પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

ત્રીજીએ ટાપસી પુરી, “ અરે એનું કપાળજ કહી આપે છે કે તેના નસીબમાં રાજયોગ લખાયો છે. એ રાજ થશે ત્યારે આપણને ખુબ સુખસગવડો મળશે. ”

માંડલિકે આ બધું લક્ષપૂર્વક સાંભળ્યું. પોતે ગોહાને ગાદીવારસ ઠરાવ્યો તેના આનંદમાં આજે રાતે બીલ સરદારો રાજમહેલમાં આનંદ-ઉત્સવ કરવાના હતા. બીલ યુવાનો અને બીલબાળાઓને પણ એ રંગ-રાગમાં ભાગ લેવાની છુટ હતી. આ બાળાઓ પણ એ ઉત્સવનો આનંદ માણીને પોતપોતાના ઘર તરફ પાછી ફરતી હતી, અને જતાં જતાં રાજકુમાર ગોહા વિષે વાતો કરતી હતી.

માંડલિક વિચારમાં પડ્યો, “ અરે ! કુમાર ગોહાએ તો અત્યારથીજ બીલોના મન ઉપર પોતાની શ્રેષ્ઠતાની છાપ પાડવા માંડી ! મારા પોતાના માણસો-મારા જતલાઇ બીલો પણ અત્યારથી તેનો પક્ષ કરવા લાગ્યા.

વીરની વાતો (૩)

ફાટીને ઉતરી ગયેલા કપડાની માફક તેમને અત્યારથીજ મારી નીરપ-
યોગીતા જણાય છે. શું ત્યારે જગતમાં મને આહનાઈ કોઈ નથી ? ”

નિરાશાએ તેને ઘેરી લીધી. પોતાના જીવનમાં યોમેર તેને અંધ-
કાર જણાયો. સહજજ એક દીર્ઘ નિશ્વાસ તેના અંતરમાંથી નીકળી પડ્યો.

૧૮ પ્રાણ વિસર્જન.

ઝડપી ઓથેથી તે બહાર નીકળવા જતો હતો તેવામાં ઘોડાના
ડાખડા તેણે સાંભળ્યા. તે એમને એમ લપાઈજ રહ્યા.

એ રજપુત ઘોડેસ્વારો ત્યાંથી વાત કરતાં નીકળ્યા.

“ વિજય ! બીજા પ્રજ્ઞનો આનંદોત્સવ જોવાની આજે ભારે મગ્ન
પડી. પરંતુ મને એક વાતનું આશ્ચર્ય થયા કરે છે કે રાજકુમાર ગોહા
રાજ્યાસન ઉપર ન બેસતાં સિંહાસનની નીચે કેમ બેસી રહ્યા હશે ? ”

તેના મિત્રે ઉત્તર વાળ્યો, “ ભલા માણસ એટલું પથ્થુ નથી
સમજતો ? તને ખબર નથી કે જ્યાં સુધી રૂઢ બીજા રાજા માંડલિક
જીવે છે ત્યાં સુધી કુમાર ગોહાએ સિંહાસન ઉપર ન બેસતાં તેના ચરણ
પાસે-સિંહાસનની નીચેજ બેસવાનો સંકલ્પ કર્યો છે ? ”

આમ વાતો કરતાં એ ઘોડેસ્વારો ત્યાંથી પસાર થઈ ગયા. તેમની
વાતચિત સાંભળીને માંડલિકની વ્યગ્રતા ટળી ગઈ. તેનું હૃદય આનંદથી
ઉભરાઈ જવા લાગ્યું. તેના અંતરાત્માને સંતોષ અને શાન્તિ પ્રાપ્ત થયાં.
મનમાંજ તે પ્રભુનો પાડ માનવા લાગ્યો, “ પ્રભુ ! ધન્ય છે તારી અકળ
માયાને ! મારા ઉપર તારી કેવી કૃપા ! મારા ઉપર આટલી મમતા
રાખનારો ગાદીવારસ તેં ઠીક મેળવી આપ્યો ! ગોહા ! તારા પ્રેમાળ
હૃદય માટે તને પથ્થુ ધન્ય છે. પ્રભુ તારું કલ્યાણ કરે. ”

તેની ખાત્રી થઈ કે ‘ ગોહાની પસંદગીમાં પ્રભુનો પથ્થુ હાથ છે.
દૈવ ગોહાને અનુકૂળ છે. ભાગ્યદેવીએ તેના ઉપર સૌભાગ્ય કળશ ઢાળ્યો છે
તો ભલે વિધિનું નિર્માણ સત્ય થાય—ભલે ગોહા બીજોનો ભાવી રાજા થાય. ’

શોકભારથી મુક્ત થઇ રાજમહેલ તરફ જવા તેણે પગ ઉપાડ્યો એટલામાં પોતાની પાછળ દુઃખથી વ્યથિત થતા કોઇ પશુનો અવાજ તેણે સાંભળ્યો. આશ્ચર્યચકિત થઇ તેણે પાછળ જોયું તો સદાને માટે પોતાનો ત્યાગ કરી ગયેલા પોતાના નાનાભાઈનો કાળો શિકારી કુતરો બ્હીલે મોઢે ત્યાં ઉભો ઉભો દયામરી નજરે તેના તરફ જોઇ રહ્યો હતો—જાણે તે પોતાના ધણીના અવસાન માટે વિલાપ કરતો હોય અથવા એ વૃદ્ધ બીલ રાજને તેના વર્તન માટે ઠપકો આપતો હોય !

હૃદયનો ધા પુનઃ તાજે થઇ બીલરાજને વ્યથિત કરવા લાગ્યો. તેનું અંતર વલોવાઇ જવા લાગ્યું. આંખો અશ્રુથી ભરાઇ ગઇ.

બુદ્ધિશૂન્ય મનુષ્યની માફક તે ભ્રમિત ચિત્તે આગળ વધવા લાગ્યો. તે ક્યાં જતો હતો, ક્યાં અર્ગે જતો હતો તેનું તેને બાન નહોતું. આંખે અંધારા આવતા હોય, જીવ ચક્રચક્ર ફરતો હોય, માથું ફાટી જતું હોય તેમ તેને લાગ્યું અને ગાંડા માણસની માફક તે આગળ અને આગળ વધવા લાગ્યો.

ખાડા ખેંચાની દરકાર કર્યા વિના બાનવિહોણા એ બીલ રાજ ટેકરી ઉપર ચાલ્યો જતો હતો તેવામાં એકાએક તેના પગને ઠેસ લાગી. તે માથામર નીચે પડ્યો અને પડતાં પડતાં હાથમાં તેણે પકડી રાખેલી કટારી તેની છાતીમાં પેસી ગઇ. બીલરાજનો દેહ જોરથી નીચે પછડાતાં એ કટારી તેની છાતીમાં થઇને તેના દેહને વીંધીને આરપાર નીકળી ગઇ. ક્ષણભાગમાં શોક દુઃખ અને નિરાશાથી રીખાતા બીલરાજ માંડલિકના પ્રાણ નીકળી ગયા.

કૃષ્ણવર્ણની એ કાળરાત્રિમાં ટેકરીઓના એ રાજના શોકજનક અવસાન માટે વિલાપ કરતા હોય તેમ શિયાળો કશ્મીરજનક કારમી ચીસો પાડવા લાગ્યા અને તેના પડધાથી આસપાસની ટેકરીઓ ગાજી ઉઠી.

વીરની વાતો (૩)

૧૯ માર્મિક પ્રહાર.

સૂર્યોદયના સમયે લગવાન સૂર્યનારાયણના સોનેરી કિરણોમાં ચમકતા બાલા સાથે એક રજપૂત ઘોડેસ્વાર રાજમહેલ તરફ આવતો હતો તેવામાં તેણે લોહીથી તરબોળ થયેલા એક બીલનો મૃતદેહ જોયો. દૈવી પ્રેરણાથી તેણે અશ્વને થોભાવ્યો અને નીચે ઉતરીને એ મૃતદેહનું નિરિક્ષણ કરવા લાગ્યો.

તેનું મ્હોં જોતાંજ તે ચમક્યો, “ કોણ બીલ રાજ માંડલિક ? શિવ ! શિવ ! આવું દુષ્કૃત્ય કરનાર નરાધમ કોણ હશે ? ”

તેની નજર બીલ રાજના શરીરમાં સોંસરી નીકળેલી કટારી તરફ ગઈ. તરતજ તેણે એ કટારી મૃતદેહની છાતીમાંથી ખેંચી કાઢી. એ કટારી જોતાં તે પુનઃ ચમક્યો. કટારી ઉપર રાજકુમાર ગોહાનું નામ અંકિત થયેલું હતું !

“ કુમાર ગોહાનીજ આ કટારી. શું તેણે આવું નીચ કૃત્ય આદર્યું ? પોતાના મુરખ્ખીને જાતેજ હણ્યો ? જે બલા ભોળા વૃદ્ધ બીલરાજએ તેને પોતાનો ગાદીવારસ કરાવ્યો તેનુંજ તેણે આવી રીતે કાસળ કાઢ્યું ? સ્વાર્થ ! સ્વાર્થ ! તું શા શા છુરા કામો કરાવે છે ? કુમાર ગોહાની આવી અધમ વૃત્તિ ? ન માની શકાય એવી વાત છે, પરંતુ એની પોતાની કટારી એ વાતને સત્ય માનવાની ફરજ પાડે છે. આ કટારી તેના નિંદ્ય કાર્યના પુરાવા રૂપ છે. ”

ક્ષણભર લોહીથી રંગાયેલી એ કટારી તરફ તે જોઈ રહ્યો. એ ગોઝારી કટારીને દૂર ફેંકી દેવાનું મન થયું. એકાએક કંઈ વિચાર સૂઝી આવ્યો. હોય તેમ એ કટારી ફેંકવા લાંબો કરેલો હાથ તેણે સંકોચી લીધો અને કટારીને એક વસ્ત્રમાં વીંટી લઈ તે પુનઃ અશ્વારૂઢ બન્યો અને રાજમહેલને રસ્તે પડ્યો.

મોડી રાત સુધી બીલોના આનંદોત્સવમાં ભાગ લઈને શ્રમીત

થયેલા રાજકુમાર ગોહાએ નિદ્રાદેવીનું શરણુ શોધ્યું. નિદ્રામાં પથ્ય તેને એ આનંદોત્સવના ભણકારા વાગતા હતા.

સવારે તે જાગ્યો કે તરત બીજા રાજાને પાથ લાગવા ગયો. બીજા રાજાનો શયનખંડ સુનો હતો. તપાસ કરતાં જણાયું કે ગઈ રાતે શયનખંડમાં તે આવ્યોજ નહોતો.

રાજમહેલને ઓરડે ઓરડે તે ફરી વળ્યો પરંતુ ક્યાંય એ જુદા બીજા રાજા નજરે ન પડ્યો. ગોહા ચિંતામાં પડ્યો, ‘પોતાના હિતચિંતક અત્યાર સુધી કેમ પાછા નહિં ફર્યા હોય ?’

ગઈ રાતનો પ્રસંગ તેને યાદ આવ્યો. માંડલિકે જતી વખતે તેની કટારી માંગી લીધી હતી, અને એ કટારીથી તેના શત્રુનો નાશ કરવા જણાવ્યું હતું. ત્યારે શું એ શત્રુની પાછળ પડ્યા હશે ? શત્રુનો પતો ન લાગવાથી રોકાણ થયું હશે ? અથવા શત્રુ સાથે બેટો થતાં કંઈ વિપત્તિમાં આવી પડ્યા હોય તો ?...તો ?”

એની ડાબી આંખ ફરકી અને એનું મોં લેવાઈ ગયું. એમ થાય તો તો ગઈ કાલનો આનંદ આજે શોકમાં ફેરવાઈ જાય. અરે એટલુંજ નહિં, પરંતુ પોતાનું જીવન સદાને માટે કલંકિત બને !

આ વિચાર આવતાં તેની કાયા કંપી ઉડી. “ રખેને એનો જીવ ખયમાં હોય, પ્રભુ એ જ્યાં હોય ત્યાં એની રક્ષા કરજે. એના દેહને કંઈ હાની થશે તો મારા કપાળે કાળી ટીલી આવશે અને જગત મને સ્વાર્થપરાયણુ ગણી સજાશે. દોષ મારા માથે ઓઢાડશે. ”

આવી અમંગળ શંકાઓ કરતો ગોહા રાજમહેલના યોગાનમાં માંડલિકની શોધ કરવા માટે બીડોને આજ્ઞા કરી રહ્યો હતો તેવામાં એક સ્વાર મારતે ઘોડે ત્યાં આવ્યો, અને ગોહા તરફ વક્ર દષ્ટિ કરીને ઉભો રહ્યો.

“ વાહ રાજકુમાર ! તમારું વર્તન તો ખૂબ સાદું વખાણવા જેવું

વીરની વાતો (૩)

છે ! જે ઝાડની શીતળ છાયામાં ખેસવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું તેજ ઝાડનો મુળમાંથીજ ઉચ્છેદ કરતાં તમને ઠીક આવડે છે ! ”

આ મામિક વચનોનો ભાવર્થ રાજકુમાર સમજી ન શક્યો. પોતાના રક્ષક સમો આ રજપૂત સ્વાર આજે આમ કટાક્ષમાં કેમ બેસે છે ?

૨૦. મિથ્યા દોષારોપણ.

ભીલરાજને શોધવાની જીજ્ઞાસાએ તેને અકળાવી મુક્યો, “ ભાઈ ! વ્યંગમાં વાત કરવાનો અત્યારે વખત નથી. કહે, રાજા આંગલિકના કંઈ સમાચાર ? ”

“ હા ” પેલા સ્વારે કટાક્ષમાં ઉત્તર આપ્યો.

“ કહે. કહે, ત્યારે તે અત્યારે ક્યાં છે ? ”

“ પ્રભુના દરબારમાં ! ”

“ હું ? ” વીજળીનો આંચકો લાગ્યો હોય તેમ રાજકુમાર ચમક્યો. આવા અશુભ સમાચારની તેણે આશા રાખી નહોતી.

“ જી હા, હું કહું છું તે વાત ખરીજ છે. ભીલરાજનું ખુન કરવામાં આવ્યું છે. ”

“ ખુન કર્યું ? કેણે ? ” ગોદા અધીરો બન્યો. ગોદાની આસપાસ ઉભા રહેલા ભીલ લોકોની આંખમાં આંસુ કિમરાયાં. દુઃખના અનેક નિશ્વાસોથી વાતાવરણમાં ઉઠાસીનતા વ્યાપી રહી.

“ આ રાજ્યમહાલયમાંજ વસનારી એક વ્યક્તિએ ! ” એ સ્વારે ઠંડે પેટે ઉત્તર આપ્યો.

“ કેણુ કોઈ ભીલ સેવકે ? ”

“ જી ના. એક રજપૂતે. ”

ભીલોના હૈયાં હેઠાં બેઠાં. પોતાના પાલનદારને મારનારનું લોહી યુસવાની તેમને વૃત્તિ થઈ આવી.

“ રજપૂતે ? કોણ છે એવો નીમકહરામ ? કહો, કહો, તેનું નામ જણાવો. એ નરપિશ્ચાચને હું હમણાંજ યમધામ પહોંચાડી દઈશ. ” ગોહાની અધિરાષ્ટ્ર વધતીજ ગઈ.

“ નહીં અને, કુમારશ્રી, એ માણસને તમે કંઈ પણ શિક્ષા કરાવી નહિં શકો ? ”

“ એ વાદવિવાદ કરવો રહેવા ઘો. મારો સગો ભાઈ હશે તો પણ હું તેને શિક્ષા કર્યા વિના નહિંજ છોડું. ”

“ અને ખૂદ તમે પોતેજ હો તો ? ”

“ તો હું પણ એજ શિક્ષાને લાયક બનું. ” ગોહાએ પોતાનો દ્રઢ નિશ્ચય જણાવ્યો.

સઘળા બીલ લોકો પોતાના વૃદ્ધ રાજના ખુનીનું નામ સાંભળવા ઉત્સુક બન્યા.

“ તો હું ખાત્રીપૂર્વક જણાવું છું કે તમે પોતેજ બીલરાજના ખુની છો. ” પેલા સ્વારે ‘ તમે પોતે ’ એ શબ્દો ચીપાચીપીને ઉચ્ચાર્યા અને વિજયભરી નજરે ધડીમાં ગોહા તરફ તો ધડીમાં બીલો તરફ જોવા લાગ્યો.

ગોહા સ્તબ્ધ બની ગયો. આ માણસ ખોલે છે કે બંદે છે ? તેને જાણ્યું કે એ રજપૂત સ્વાર દિવાનો બની ગયો છે !

૨૧. કટારીની સાક્ષીએ.

“ મૂર્ખ ! જરા વિચાર કરીને બોલ. શા ઉપરથી કહે છે કે મેં બીલ રાજનું ખુન કર્યું છે ?

“ આ કટાર ઉપરથી ! ” એ સ્વારે પોતાની ભેટમાં છુપાવેલી કટાર કાઢી અને ગોહા તરફ તે લંબાવીને તેના ઉપર કોતરેલા અક્ષરો તરફ આંગળી ચીંધીને તે બોલ્યો, “ જુઓ તમારા દુષ્કૃત્યનો આ જીવનો જગતો પુરાવો. એના ઉપર તમારું નામ કોતરેલું છે અને એ કટાર

વીરની વાતો (૩)

તમારીજ છે એવી મારી ખાત્રી છે. ટેકરી ઉપર તેમનો મૃતદેહ પડ્યો હતો અને તેની લોહીલુહાણુ થયેલી છાતીમાં આ જીવલેણુ કટારી રમતી હતી. તમારા ક્લંકિત કાર્યના પુરાવારૂપ આ કટારી હું સાચવીને અહીં સુધી લઈ આવ્યો છું તે એટલા માટે કે તમે તમારા આ દુષ્ટલનો ઇન્કાર ન કરી શકો.”

ગોહા સમજ્યો. ‘ આ કટારીજ બધી ગેરસમજનું મૂળ છે ! ’

“ બસ ? એ એકજ પુરાવો છે ને ? મારા બહાદુર રજપૂત રક્ષક ! તમે ખોટી રીતે ભરમાઇ ગયા છો. એ કટારી તો ગઇ કાલે રાતેજ બીલરાજએ મારી પાસે માગી હતી અને જતાં જતાં તેણે કહ્યું હતું કે ‘ ગોહા ! આ કટારીથી તારા શત્રુનો સંહાર કરીશ. ’ તમારી વાત ઉપરથી એમ લાગે છે કે કદાચ મારા શત્રુનો સંહાર કરવા જતાં તે પોતે એ શત્રુના હાથે મૃત્યુ પામ્યા હોય. ’

“ બરાબર, એમજ, એમજ હોવું જોઈએ. ” ગોહાને ખરા અંતઃકરણથી ચાહનારા બીલો ખોલી ઉઠ્યા અને ગોહાના જીવને કરાર વળી.

પરંતુ પેલો સ્વાર એમ સમજી જાય તેવો નહોતો. ગોહાના ખુલાસાથી તેના મનનું સમાધાન ન થયું. તેણે ધાર્યું કે ગોહા પોતાનો બચાવ કરવા માટે આવી બનાવટી વાત ઉભી કરે છે !

“ વાહ ! તમને પણ બનાવટ કરતાં ઠીક આવડે છે. પોતાના ઉપર આવેલું આજ ઉતારવા માટે આવી બંધબેસતી વાત ઉપજાવી કાઢવાનું કામ તમારા જેવા કપટકૃશળ કુમારજ કરી શકે. ” એ રજપૂત સ્વારે પોતાનો ક્રોધ ખરો કરવા માંડ્યો.

રજપૂત સ્વારના આ વચનોથી બીલોના મન પણ શંકાશીલ થવા લાગ્યા. ગોહાએ જોયું કે બીલોના મનમાં એક વખત શંકાશી બૂત બરાબરે તો તે કાઢવું કાયમને માટે મુશ્કેલ થઇ પડશે.

કોષથી લાલચોળ બનેલી આંખો એ રજપૂત સ્વાર ઉપર તાકીને ગોહાએ પોતાની કમરે લટકતા મ્યાનમાંથી પાણીદાર તરવાર કાઢી અને તેને યુદ્ધ માટે પકકાર કરતો હોય તેમ તે ગર્જી ઉઠ્યો, “ સાવધાન ! કોઇના ઉપર કલંક ચડાવ્યા પહેલાં પુરતો વિચાર કરો, નહિં તો પરિણામ બહુ વિપરિત આવશે. ”

“ એ તો હું પણ જાણું છું. જેવી રીતે બીલરાજનું કાસળ કાઢ્યું તેવી રીતે તમારા માર્ગમાં કંટકરૂપ જણાતી દરેક વ્યક્તિનો તમે સંહાર કરશો એ અત્યારના તમારા વર્તનથી સિદ્ધ થાય છે. સાચું જોઈયું સગી માને પણ ન ગમે એ કહેવત મુજબ તમને પણ ખરી વાત જ્ઞાની ગમે ? બાકી આ તમારી કટારીજ સાક્ષી પૂરે છે કે તમેજ બીલરાજના સંહારક છો. ”

ગોહાનું ચાલત તો એ ને એ વખતે પોતાની તરવારથી એ રજપૂત સ્વારનો શીરચ્છેદ પોતે કરી નાંખત, પરંતુ તેને પોતાની નિર્દોષતા સિદ્ધ કરવી હતી. તેણે મનમાંજ નિશ્ચય કરી લીધો.

૨૨. દ્વંદ્વયુદ્ધ.

સાં હાજર રહેલા સર્વ બીલોને ઉદ્દેશીને ગોહા બોલ્યો, “ મારા પ્રિય બીલો ! હું લગવાન સૂર્યનારાયણની સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જણાવું છું કે બીલરાજના મૃત્યુ વિષે હું કંઈ પણ જાણતો નથી. મારી કટારી એ માગી ત્યાં હતા એ વાત સાવ સાચી છે. પછી શો બનાવ બન્યો હશે તે પરમાત્મા જાણે. પરંતુ આ રજપૂત કહે છે એ વાતનું નીરાકરણ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. જીવનભર મારા ઉપર જોહું કલંક રહે તેના કરતાં અત્યારથીજ હું એ વાતનું સત્યાસત્ય સિદ્ધ કરવા માગું છું. એણે મારા ઉપર ચડાવેલા આળનો જવાબ મારી તરવારથી સેવા માગું છું. આજે-અત્યારેજ અમે બંને દ્વંદ્વયુદ્ધ કરીશું. ન્યાયદેવતા બંનેની તરવારની ખાર ઉપર ખીરાજશે અને સત્યાસત્યની સાક્ષી પુરશે, દ્વંદ્વયુ-

વીરની વાતો (૩)

હમાં જેનો વિજય થાય તેના વચનો સાચાં કરશે, યુદ્ધના પરિણામમાં સાચા ખોટાનું પારખું થશે. ”

“ બરાબર છે ! બરાબર છે ! સાચની પરીક્ષા માટે એ ગોઠવણ બરાબર છે ! ” બધા ભીંસે એક સાથે પોલી ઉઠ્યા.

“ હું પણ કહું છું કે એ વાત બરાબર છે—ધર્મયુદ્ધમાં જરૂર મારો વિજય થશે અને મારા વચનો સાચાં કરશે. ” એ રજપૂત સ્વાર એક-દમ ખોલી ઉઠ્યો, અને હર્ષવેશમાં પોતાની તરવાર કાઢીને હવામાં વીંઝી.

ગોહા પોતાના એક વખતના હિતેચ્છુ પરંતુ અત્યારે શત્રુ સમા થઈ પડેલ રજપૂતને પોતાની તાતી તદ્દવારનો સ્વાદ ચખાડવા અધીરો બન્યો.

૨૩ સત્યનો વિજય !

રાજમહેલના યોગાનમાં અસંખ્ય ભીંસો તીડની માફક ઉભરાઈ જવા લાગ્યા. સૌ કોઈ આ બંને રજપૂત વીરોનું ધર્મયુદ્ધ નીહાળવા ઉત્સુક બન્યા હતા.

ઉઘાડી તરવાર સાથે રાજકુમાર ગોહા અને એ રજપૂત સ્વાર એ ભીડને ભેદતા યોગાનમાં આવી લાગ્યા.

સૂર્યોદયને નમન કરીને ગોહા એ રજપૂતને યુદ્ધની હાકલ દીધી. બંને વીરો ચંડિકાની જીભના લયકારાની માફક ચમકતી તરવારોની રમત રમવા લાગ્યા.

બંને શરૂ ઉપર ચડ્યા હતા. બંનેને પોતાના સત્યની કસોટી કરાવવાની હતી. બંનેને વિજયની હોંસ હતી. પટા ખેલતાં હોય તેમ તરવારને આડીને અવળી ધુમાવતાં એકબીજાને લાગમાં લેવાનો યત્ન કરતાં, એકબીજાનો સંહાર કરવાની ધુનમાં તેઓ તરવારો વીંઝી રહ્યા હતા તેવામાં એકાએક ‘ઝોહ પ્રભુ !’ ના ચિત્કાર સાથે એ રજપૂત સ્વાર ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો. ગોહાની તરવારથી તેનું મસ્તક ધડથી જુદું થઈ ગયું હતું.

બીલોના હર્ષધ્વનિથી વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું. તેમની ખાત્રી થઇ કે દેવતાઓએ ગોહાની સત્યતાની સાક્ષી પુરી છે, ગોહા આ આખતમાં તદ્દન નિર્દોષ છે.

સૌ કોઇ કહેવા લાગ્યા કે હંમેશાં સત્યનોજ વિજય થાય છે.

૨૪ ઇડરના સિંહાસને.

ગોહાની આજ્ઞાથી બીલો પોતાના વૃદ્ધ રાજના મૃતદેહને આદર-માન સાથે ગામમાં લઈ આવ્યા. ગોહાએ પોતે તેને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.

બીલ લોકોએ ગોહાની રાજ્યારોદધિની તૈયારી કરી. ભારે ધામધુમ સાથે ગાજતે વાજતે તેમણે રાજકુમાર ગોહાની સ્વારી આખા ગામમાં ફેરવી અને રાજમહેલમાં રાજ્યામન ઉપર બેસાડીને તેને રાજતીલક કર્યું. બીલના લોહીના તીલકથી તે રાજ્યાસનનો ભાવી અધિકારી તો અન્યોજ હતો. આજે તે યથાવિધિ રાજ્યનો માલિક અન્યો. વનપુત્રો-બીલોએ પોતાનું જીવન સર્વસ્વ તેના ચરણે ધર્યું-તેને પોતાના સર્વોપરી સત્તાધિશ તરોકે સ્વીકારી લીધો.

વલ્લભીપુરના સમ્રાટ શિલાહિત્યનો વનવગડાની ગુફામાં જન્મેલો રાજપુત્ર ગોહા ભાગ્યબળે આમ બીલોનો ભાગ્યવિધાતા અને ઇડરનો સ્વામી અન્યો. રખડતા રાજકુમારને વિધાતાએ સત્તાધિશ રાજા બનાવી દીધો. ઇડરના પ્રદેશમાં-ગામોમાં અને વન ઉપવનોમાં-ગુફાઓમાં અને ટેકરીઓમાં ગોહાની વીરહાક વાગવા માંડી.

x   x   x   x   x

ઇડર ઉપર બીલોનો આજુ વર્તાતી હતી તેને બદલે હવે રાજપૂતોની આજુ વર્તાવા લાગી. ગોહાના વંશજો ગોહીસોટ-ગેહીસોટ-ગેહસોટની સંજ્ઞાથી ઓળખાવા લાગ્યા.

શામળિયો સોડ

કિંવા

અનીતિનો અનિષ્ટ અંત !

૧ સૌંદર્ય દર્શન.

કોઇ અનિષ્ટ યોધડીએ એની નજર એ સૌંદર્યમૂર્તિ ઉપર પડી. એ નજરમાં મલિન વૃત્તિએ પ્રવેશ કર્યો અને એ પ્રજ્વળેલા પાલક મટીને પ્રજ્વળેલા બક્ષક-નીતિનો સંહારક બન્યો.

ઇડરના પાદરમાં આજે નાનું સરખું ગામ વસ્યું હોય તેવી અતુ-પમ શોભા થઇ રહી હતી. શ્રાવણ મહિનાનો સોમવાર એટલે શીવભ-કોનો પરમ પવિત્ર દિવસ. આજે મહાન ઉત્સવ હોય તેમ ઇડરની

સીમમાં પોતાનું સામ્રાજ્ય બતાવતા બધા શિવાલય આગળ મેળો ભરાયો હતો. હિંદની અનુપમ કારિગીરીની વસ્તુઓનું જાણે પ્રદર્શન ભરાયું હોય, બાળકોનું મનરંજન કરવા માટે જાતજાતનાં રમકડાંઓનું સંગ્રહસ્થાન એકઠું થયું હોય, ભાતભાતના મેવામીઠાછથી જીભના રસિયાઓનું મનરંજન કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હોય: એવો આ મેળામાં પગ મુકતાં જ ખ્યાલ થતો હતો. હસતાં રમતાં, ખેલતાં કૂદતાં, ફજેત ફાળાકામાં ફરતાં કે ચકરડી ભમરડીમાં ભમતાં નિર્દોષ બાળકો, મર્દાનગી ભર્યા ખેલો ખેલીને પોતાનું શૌર્ય પ્રદર્શિત કરતા યુવાનો, પચરંગી વસ્ત્રો અને અવનવા આભુષણો ધારણ કરીને શિવાલયમાં સંચરતી ગજગામિની લાવણ્યમયી લલનાઓ: એ આ મેળાનાં અજબ આકર્ષણો હતાં.

લોકના થોડા આજે એ મેળો જોવા ઉલટી પડ્યાં હતાં—ટૂંક સી પુરૂષો ભોળા શંભુને રીઝવવા, યુવાનો સ્પર્ધાસાધર્યના નિરિક્ષણથી ચમુઓને તૂમ કરવા અને બાળકો નિર્દોષ આનંદનો લ્હાવો લૂંટવા. એ શિવાલય તરફ આજે તો આનંદ અને ઉત્સાહનાં પૂર ઉલટયાં હતાં !

શિવાલયમાં એક વ્યક્તિએ પગ મૂક્યો અને ત્યાં દોડધામ શરૂ થઈ. મંદિરમાં રહેલા ભાવિકજનોને શિવાલયના પાછળના દ્વારથી બહાર કાઢવામાં આવ્યા. “ ચાલો ! માર્ગ કરો ! રાજજી પધાર્યા છે ! ” એવા ઉદ્ગારો જોના તેના મુખમાંથી નીકળવા લાગ્યા.

પણ પહેલાં જ્યાં માણસોની જખરી બીડ જમી હતી ત્યાં અત્યારે ચકલું પથ્થુ ફરકી ન શકે એવો બંદોબસ્ત થઈ ગયો. રાજ આવ્યો. ચોકમાં ચોમેર નજર કરી અને શિવાલયનાં પગથિયાં ચડવા લાગ્યો. અંદર જુએ તો કોઈ રૂપસુંદરી એકાગ્ર ચિત્તે ભોળા શંભુનાં કીર્તિગાન ગાઈ રહી છે !

કોઈ કિન્નરી કોમળ કંઠે ગાઈ રહી હોય તેમ શિવાલયના અર્ધ-મંડપમાંથી સંગીતના સુમધુર સ્વરો સંભળાવા લાગ્યા.

વીરની વાતો (૩)

‘ જય દેવ...જય દેવ ! !

જય શંભુ ભોળા, પ્રભુ જય શંકર ભોળા.....’

શિવાલયના ઉંચરામાં પગ મુકતાં રાગ્નએ એ કોકિલકડી જયગાન સાંભળ્યું. મોરલીના નાદથી સર્પ ડોલે તેમ રાગ્નનું મસ્તક એ સંગીતની ધૂનથી ડોલવા લાગ્યું.

પૂજારી વિચારમાં પડ્યો.

પરંતુ એ ગાન એકાએક બંધ પડ્યું. આરતી અધવચ્ચથીજ અટકી પડી. ગાનારીની દૃષ્ટિ શિવાલયમાં આવનાર એ વ્યક્તિ ઉપર પડી અને એ મનમાં સંકોચ પામી.

શંકર ભગવાનને પ્રણામ કરીને તે ગર્ભમંડપમાંથી બહાર આવી.

“ આ આપણા કારભારીનાં પુત્રી !* બહેન, રાગ્નજીને પગે લાગો ! ” પૂજારીએ પરિચય આપવા સાથે ઉપદેશ પણ આપી દીધો.

બાળાએ મસ્તક નીચું નમાવી નમન કર્યું. મેઘધનુષ્ય સમાન એ અંગ મરોડને જોઈ રાગ્ન તો આભો બન્યો.

“ તમે કારભારીની કન્યા ? તમારું નામ ? ”

“ માકું નામ મૃગાક્ષી* ” કન્યાએ મસ્તક ઉંચું કર્યું અને રાગ્ન તરફ જોઈને જવાબ આપ્યો. ફરી તેનું મસ્તક નીચું ઢલ્યું.

મૃગાક્ષીની એ આંખોએ તો અજળ જાદુ કર્યું. એ નજરરૂપી બાણથી રાગ્નનું હૃદય વિંધાયું. એ મીઠી નજરની-રૂપાની ઘંટડીના રણકાર સમા એ સુમધુર સ્વરની તેને તલબ થઈ. એ સુધાપાન માટેની લેતી જીજ્ઞાસા વધી. એ મધુરભાષિણી મધુરી સાથે સંભાષણ કરવાનું તેને મન થયું.

---

* જુઓ ચિત્ર.

* કારભારી અને તેની પુત્રીનાં આ વાર્તામાં આપેલાં નામો કલ્પિત છે. એક પુસ્તકમાં કારભારીનું નામ ગોવિંદરાય અને તેની પુત્રીનું નામ રૂપાળી જણાવ્યું છે. ચરોધરાનું પાત્ર અને નામ કલ્પિત છે.

‘आ आपला कारभारीना पुत्री!’

[पृ. १३६]

પરંતુ એની મનની મનમાંજ રહી ગઇ. એ સૌંદર્યમૂર્તિ તો ત્યાંથી આવી ગઇ હતી !

મૃગાક્ષીનાં હરીણી સમાન ચંચળ ચક્ષુઓએ રાગની નજરમાં પવિત્રતાને બદલે પાપ, માયાને બદલે મોહાંધતા, વિવેકને બદલે વિપયક્ષો-લુપ્તા જ્ઞેષ લીધાં અને એના અંતરમાં ક્ષોભ થયો. રાગની મલિન વૃત્તિ એ કૃળા ગઇ અને એની અધમતાને આગળ વધતી અટકાવવાને તે ભોળા શંભુને પ્રણામ કરીને પાણીના રેલાની માફક ત્યાંથી સરી ગઇ.

રાગએ દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખ્યો. ગર્ભમંડપ આગળ આવીને તેણે મહાદેવનાં દર્શન કર્યા, પરંતુ રચના કે શિવાલયની શોભામાં તેનું લક્ષ નહોતું. દર્શન કરતી વખતે પણ એ ચેતનવંતી ચક્રોરીમાં તેનું ચિત્ત ચોટયું હતું.

૨. શામળિયો સોડ.

પુષ્પાવતીને પેટે જન્મેલો, શીલાદિત્યનો પુત્ર રાજકુમાર ગોહા વનવન ભટકતાં ભાગ્ય બળે ભીસોનો માનીતો થઇ પડીને ઇડરગઢનો રાગ થયો. લાંબા કાળે ભીયો પરદેશી રાગના રાજ્યથી કંટાળી ગયા અને ગોહાથી આઠમી પહેડીએ થનાર રાગ નાગાદિત્યને દાર કર્યો. તેને ત્રણ વર્ષનો કુંવર બાપા બચી ગયો, જે મેવાડ વંશનો સ્થાપનાર બન્યો.

મારવાડના મંડોલર શહેરથી પરિહાર જાતના રજપૂતોએ આવીને ઉજ્જડ થઇ ગયેલા ઇડરને દરવાજો તોરણ બાંધીને તેને ફરી વસાવ્યું. કેટલીક પેઢી સૂધી તેમનું રાજ્ય ચાલ્યા પછી પરિહાર અમરસિંહ પોતાના કુંવર અને પાંચ હજાર ઘોડેસ્વાર લઇને ચિતોડ ગયો, અને પૃથ્વીરાજને મુસલમાનો સાથે લડાઇ થઈ તેમાં પોતે (અમરસિંહ) કપાઇ મુઓ. આ ખબર ઇડર પહોંચતાં તેની રાણીઓ સતી થઇ અને કેટલીક ઇડરની ઉત્તરમાં ઉંચી ટેકરી છે ત્યાંથી પડી મુઇ. આ ટેકરી આજે ' રાણીઓના ઝોલાની ગોઝરી ડુંગરી ' તરીકે ઓળખાય છે.

વીરની વાતો (૩)

અમરસિંહે ચિતોડ જતી વખતે પોતાના પરમ વિશ્વાસુ ચાકર હાથી સોડને ઇડર સોંપ્યું હતું. હાથી સોડ જાતનો કાળો હોવા છતાં શક્તિવાન હોવાથી તેણે ઇડર ઉપર પોતાની સત્તા જમાવી. તેના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર શામળિયો સોડ ઇડરની ગાદીએ આવ્યો.

શિવાલયમાં આવનાર રાજા તે આ શામળિયો સોડ.* અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલી રાજસંપત્તિથી તે ગર્વાધ બન્યો હતો. પ્રજાનું ગમે તે થાય પરંતુ પોતાની સગવડો સચવાય તે માટે તે ખાસ કાળજી રાખતો અને પ્રજાને અનેક રીતે કનડતો. માત્ર દ્રવ્યલાલસા સંતોષીને ખેસી રહ્યો હોત તો તો પ્રજા બિચારી મૂંઝે મોઢે બધું સહન કરી લેત, અને તે જેમ નિચોવત તેમ પ્રજા નિચોવાયા કરત; પરંતુ એટલેથીજ ન અટકતાં તેની વૃત્તિ વિષયલાલસા તરફ ઢળી અને પ્રજાની વહુ દીકરી ઉપર એની વિષયલોભુષ નજર ફરવા લાગી. ઇડરની પ્રજામાં કચવાટ પેદા થયો. રાજા પોતે નીતિનો રક્ષક મટીને બક્ષક બને પછી કયાં જઈને રહેવું અને કેને કહેવું ? પ્રજા આમ મનમાં બગડતી અને અંતરના છુપા શ્રાપ વરસાવતી ચિંતાતુર જીવનમાં દિવસો નિર્ગમન કરતી.

૩ કારભારીની કન્યા.

શિવાલયમાં જોયેલી સૌંદર્યદેવીનાં શામળિયા સોડને સ્વમાં આવતાં. એ કારભારીની કન્યા હતી એ તો પૂજારી પાસેથી જાણ્યું હતું. તેણે વધુ તપાસ કરી અને જાણી લીધું કે એ કન્યા અવિવાહિત છે. પછી શું બાકી રહે ? એણે નિશ્ચય કર્યો કે ' એ રૂપસુંદરીને રણુવાસમાં લાવું અને મારી માનીતી રાણી બનાવું. '

કારભારી સાથે કપટબાજી રમવાનું કાવે તેમ નહોતું. એ કારભારી પક્ષા મુત્સદ્દી ગણાતા નાગરોનો મુખી હતો, રાજ્યનીતિનિપુણ હતો, રાજ્યનું કારભાર કરવાની કળામાં કુશળ હતો. તેની સામે કપટજ્ઞાન

---

* કાઠ સોડ ને બદલે સોર્દ લખે છે.

ખીછાવવા જતાં તો પોતેજ તેમાં ફસાઈ જાય એવી સ્થિતિ હતી. તેને લાલસામાં લપટાવીને પોતાનું કામ કાઢી લેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

સોડના રાજ્યમાં નાગર બ્રાહ્મણો ધણા વસતા હતા, અનુપમ સૈંદર્યને માટે વખણાતી નાગર સ્ત્રીઓ તેણે અનેક જોઈ હતી, પરંતુ મૃગાક્ષી ! એ તો નર્યો રૂપરૂપનો અંબાર ! લલિત લાવણ્યનો બંડાર ! ‘એના જેવી રૂપસુંદરી રણુવાસમાં હોય તો આખો રણુવાસ ઝળકી ઉઠે અને અત્યારે શુષ્ક જણાતો એ આવાસ સ્વર્ગસદૃશ બની જાય !’ આવા આવા વિધવિધ પ્રકારના તરંગો સોડના મનમાં ઉઠતા અને એના ચિત્તને વ્યથા બનાવી મુકતા, તેની ધીરજનો અંત આવ્યો.

કારભારીને તેણે બોલાવ્યા, આડીઅવળી વાતો કરી અને તેના કારભારા માટે પોતાનો પૂર્ણ સતોષ જાહેર કર્યો.

“અનંતરાય ! હું જાણું છું કે તમે રાજ્યની પ્રતિષ્ઠા જાળવી રાખવા માટે તનતોડ મહેનત કરો છો. આજ સુધી તમારા કાર્યની થોડી કદર કરવાનો પ્રસંગ મને નથી મળ્યો, પરંતુ વિજયાદશમીના મંગળ દિવસના દરબારમાં તમારી જાહેર કદર કરવાનો મેં વિચાર કરી રાખ્યો છે.” સોડે મધલાળ પાથરવાનો પ્રારંભ કર્યો.

“એ આપની કૃપા ! હું તો માફ કર્તવ્ય બળવું છું. આપને પ્રસન્ન રાખવા એ મારો ધર્મ છે.” કારભારીએ-અનંતરાયે વિવેક કર્યો.

“મને પ્રસન્ન રાખવા તમે સદાય તત્પર રહો છો એ હું સારી રીતે જોઈ શક્યો છું. તેથીજ આજે એક મહત્વના કાર્ય માટે તમને બોલાવ્યા છે..કહો, માફ એક કામ કરશો ?” સોડે ભરમમાં વાત લંબાવી.

“ખુશીથી. એમાં વળી પૂછવાનું હોય ?”

“પૂછવાપણું છે એટલેજ પૂછું છું. જે કામ કરવાનું છે તેમાં મુત્સદ્દીપણાની જરૂર નથી.”

“ત્યારે ?”

“જરૂર છે થોડા સ્વાર્થત્યાગની.”

વીરની વાતો (૩)

“ આ માથું માગો તો તે પણ આપવા હું તત્પર છું. ” અનંતે પોતાનો હાથ મળા ઉપર મુક્યો. જાણે સ્વામીને માટે પોતે શીષ સમર્પણ કરવા તત્પર ન હોય !

“ રાયજી ! તમારી વફાદારીમાં મને વિશ્વાસ છે. શામળિયો સોડ જીવે છે ત્યાં સુધી માથાની જરૂર તો નહિં પડે. મને તો તમારી એક વસ્તુ જોઈએ છે. ” સોડ મુદાની વાત ઉપર આવ્યો. અનંતરાયને બધા રાયજીના ટુંકા છતાં માનીતા નામથી બોલાવતા હતા.

“ તો એમાં સંકાય શા માટે રાખો છો ? ખુશીથી માગો. ”

“ રાયજી ! એક વાત કહું ? હું રાજા ! હું માથું અને તું ના પાડે તો પછી માઈ શું ભૂષણ રહે ? મને વચન આપ તોજ હું માથું. ” સોડે અનંતને વચનથી બાંધી લેવાની બાજી રચી.

અનંત સમજી ન શક્યો કે સોડ આજે આવી ધૂને કેમ ચડ્યો છે ! વચન આપીને બંધાઈ ગય એટલો બધો ભોળો તે નહોતો. તેણે વાત ઉડાવવાનો યત્ન કર્યો.

“ અનન્યતા ! માઈ ધન દોલત અને જીવન સર્વસ્વ બધું આપનું જ છેને ! આપ શા માટે મનમાં શંકા રાખો છો ? ખુશીથી કહો, શું જોઈએ છે ? ”

“ તારી કન્યા ” સોડે સ્પષ્ટ વાત કરી.

“ મારી કન્યા ? મૃગાક્ષી ? ” અનંત ચમક્યો. તેને સમજી ન પડી કે રાજા આ શું બોલે છે ?

“ મૃગાક્ષી ! એ મૃગનયની મૃગાક્ષી ! ” આ શબ્દો ઉચ્ચારતા પણ રાજાની નજરે મૃગાક્ષીના મૃગ સમાં લોચનો તરવર્યા. જાણે મૃગાક્ષી પોતાની સામેજ ઉભી હોય એવી તેને ભ્રાંતિ થઈ.

અનંત સમજ્યો, ‘ જરૂર વાતમાં કંઈ ભેદ છે. ’

“ મહારાજ ! એતો આપની પુત્રી. ”

શામળિયો સોડ.

“ નહિં, રાયજી, એતો મારી પત્ની થવા સરળયલી છે. એને મેં શિવાલયમાં જોધ છે ત્યારથી માંડે ચિત્ત ચક્રડોળે ચડ્યું છે. એના અતુપમ અંગમરોડે મારા ઉપર ભુરકી નાખી છે. એના સૌંદર્યે મને દિવાનો બનાવ્યો છે. ”

રાયજીએ પોતાના કાન ઉપર હાથ મુક્યા. રાગના શબ્દો તેને વિષ સમા થઇ પડ્યા. તેણે જોયું કે ખરેખર રાગની મતિ આજે બગડી છે !

૪ અયોગ્ય માગણી.

એકાએક તેની પ્રિય પુત્રી તેના સ્મરણમાં ખડી થઇ. શિવાલય-માંથી પાછા ફર્યા પછીની તેની ભયમિત અવસ્થાનું કારણ તે સમજી ગયો. પોતાના કુટુંબના ભાવિ વિનાશના તેને ભણુકારા વાગવા માંડ્યા. તેણે વાત ઉડાવવાનો યત્ન કર્યો.

“ કૃપાનિધાન ! જરા વિચાર કરો. આપ રાજખીન્ન, અમે નાગર. એવો સંબંધ કદી સંભવે ? ”

“ સંભવે કે નહિં તેનો વિચાર વ્યર્થ છે, રાયજી, ઝાઝી માથા-કુટ કરવામાં સાર નથી. તમે ખુશીથી નહિં આપો તો બળજોરીથી પણ હું એને મારી રાણી બનાવ્યા વિના રહેનાર નથી. તમારું સર્વસ્વ અર્પણ કરવાની હમણાંજ વાત કરતા હતા તે ખોટી બડાશજ કે ? ”

“ એ બડાશ નહિં, મેં તો ખરા અંતઃકરણની લાગણીપૂર્વક કહ્યું હતું, પરંતુ આપ આવી અયોગ્ય માગણી કરશો એવો મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. ” અનંતે સ્પષ્ટ વાત જણાવી દીધી.

“ યોગ્ય કે અયોગ્યની ચર્ચામાં ઉતરવાની મારી ધગ્ગા નથી. મારે તો માત્ર એકજ ઉત્તર જોઈએ છીએ-હા કે ના. હા કહેવાથી તમારી પુત્રીનો અને સાથે તમારો પણ ઉદ્ધાર થશે. ના કહેવાથી જે છે

વીરની વાતો (૩)

તે ગુમાવીને રખડતા બીજારી બનવાનો વખત આવશે. ” સોડ છેલ્લે પાટલે બેઠો.

અનંતરાયે જાણ્યું કે સોડ મમતે ચડ્યો છે. રાજહઠનો તેને કડવો અનુભવ હતો. હાલ તરત તો અહીંથી છટકી જવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

“ મહારાજ ! આપની કૃપાદ્રષ્ટિ માટે હું તો સદા આપનો ઓશિંગલુ છું. પરંતુ આ બાબત જરા વિચારવા જેવી છે. આવતી કાલે હું આપને ચોક્કસ ઉત્તર આપીશ.”

“ બલે તેમ કરો. પણ કાલેજ નકકી થઇ જવું જોઇએ. આવતી કાલે મૃગાક્ષી મારી થવી જોઇએ, ” સોડે આજ્ઞા કરી.

રાયજી તેને નમન કરીને મનમાં અનેક સંકલ્પ કરતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

૫. નિર્ણય.

“ ત્યારે આપે શો નિર્ણય કર્યો ? ” અનુપમ સૌંદર્યથી ઓપતી એક પ્રૌઢાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ હજી કંઇજ નથી કર્યો. મારી મતિ તો મુંઝાઇ ગઇ છે. શું કરવું તે સુઝતું નથી. ” પીઠ જણાતા પુરૂષે ઉત્તર આપ્યો.

“ કારભારી થઇને આટલી મુંઝવણમાં પડે તો પછી સાધારણ માણસની શી સ્થિતિ ? ઈડરનું કારભાઈ પણ આવી રીતેજ કરે છો કે ? ” પ્રૌઢાએ મર્મ પ્રહાર કર્યો.

“ યશોધરા ! આજ તું પણ આમ ફરી બેસશે ? રાજાએ તો મને કાયર બનાવી મુક્યો, હવે તું વચન ખાણીથી હૃદય વિંધશે ? ”

“ ત્યારે શું કંઈ નાથ ? મારી ગરીબ ગાય જેવી દીકરીને એ દુરાચારીને સોંપવાની આપ વાત કરો એ મારાથી કેમ સાંભળી રહેવાય ? ” યશોધરાએ-કારભારીની પત્નીએ હૃદયની વરાળ કાઢી.

“પણ ત્યારે બીજું શું થાય ?” અનંત મુંઝાયો. એ મુંઝવણ મટાડવા માટે તે બહાર અગાશીમાં ચાલ્યો ગયો.

“બા ! બા ! શું તું તારી આ રંક કન્યાને એ કસાઈના હાથમાં સોંપી દેશે ?” મૃગાક્ષી દોડતી આવી અને ચુશોધરાના ખભા ઉપર માથું નાખીને રડી પડી. એની આંખમાંથી સરી પડેલા અશ્રુચિંદુઓ ચુશોધરાના વક્ષઃસ્થળ ઉપર પડ્યા અને માતાનું વાત્સલ્ય ઉછળ્યું. એ બહાલસોયી વનિતા હેતના ઉમળકાથી પુત્રીના મસ્તકે પોતાનો હાથ ફેરવતી તેને આશ્વાસન આપવા લાગી.

મૃગાક્ષીએ પોતાના માતાપિતા વચ્ચે થયેલી વાતચિત સાંભળી હતી, શિવાલયમાં તેણે જોયેલા રાજની મલિન દૃષ્ટિ વારંવાર તેની નજરે ચડતી હતી અને ભાવિ ભયની આગાહી મળતી હોય તેમ તેનું ચિત્ત ચિંતાતુર રહેતું હતું. અત્યારે રાયજીના વચનો સાંભળતાં એ ચિંતામાં વૃદ્ધિ થઈ. તેમાં પણ અનંતની મુંઝવણે તો હદ કરી. તે રડું રડું થઈ ગઈ, અને પોતાની માતાના ખોળે તેણે આશ્વાસન શોધ્યું.

“બા ! જોઈએ તો તું અરીણુ ઘોળીને મને પાછ દેજે, પરંતુ એ રૂપહીન, ગુણહીન, નીતિહીન રાજની સાથે તો માફ પાનું નજ પાડતી. અરેરે ક્યાં આપણે ઉંચ નાગર કોમ અને ક્યાં એ કોળીની જાત ? રાજ થયો તેથી શું ? જેની સાથે મનનો મેળ ન મળે તેની સાથે જીવન કેમ ગાળી શકાય ? એના કરતાં તો ગરીબ છતાં ગુણવાન નાતીલો સારો.” મૃગાક્ષીની વાણીમાં દીનતા અને અંતરના ઉંડા દુઃખની છાયા હતી.

“તું જરાય ચિંતા ન કર, બેટા ! હું બેઠી છું ત્યાં સુધી તને દુઃખી નહિં જ કરું.” ચુશોધરાએ મૃગાક્ષીને માથે હાથ ફેરવતાં પુનઃ દિલાસો આપ્યો.

વીરની વાતો (૩)

“ જોજે હો ! બા ! મને જોશવરીથી એ રાજની સાથે પરણાવીશ તો હું જીભ કરડીને મરી જઈશ.”

એજ ક્ષણે અનંત અંદર આગ્યો. આવતાં આવતાં તેણે મૃગાક્ષીએ ઉચ્ચારેલું છેલ્લું વાક્ય સાંભળ્યું અને તેનું સ્નેહાળ અંતર ચીરાયું.

મૃગાક્ષીએ પોતાના પિતાને આવનો જોયો અને એ એકદમ સદ્ગુણી બેઠી થઈ ગઈ. પિતા તરફ દ્રયાર્દ નજર ફેંકીને તે ભાંધી ચાલી ગઈ—જાણે એના સંજળ નયનો એમ સૂચવતાં હોય કે ‘ પિતા ! આ ગરીબ ગાયનું ભાવિ આપના હાથમાં છે ! ’

કારભારીની હવેલીની સામેના મકાનમાંથી કોઈ સ્ત્રીના મધુર છતાં કશ્ચુજનક સ્વરે ગવાતી પંકિતઓ કારભારીના કાને પડી:—

“ દીકરી ને બીજી ગાય, જ્યાં દોરાય ત્યાં જાય,
એનાથી કશું ના બોલાયે.....દીકરી.”

કારભારી—અનંત આ સાંભળી રહ્યો. મૃગાક્ષીના ઉદ્ગારો, અને દ્રયાર્દ નેત્રો, એ પંકિતઓ: આ બધાએ તેના અંતરમાં દયાની રેલ રેલાવી દીધી. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે ‘ ગમે તે થાય પરંતુ મૃગાક્ષીના ભવ તો નજ બગાડવો.’

“ જોયું ? મૃગાક્ષીને આ વાત સાંભળીને પણ કેટલું દુઃખ થયું છે ? એણે તો જીવ કાઢી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.” યશોધરાએ અનંતને સમજાવવાનો યત્ન કર્યો.

“ જોયું, યશોધરા, મેં સઘળું જોયું. તારા વચનો મને યથાર્થ જણાય છે. પરંતુ રાજને શું કહેવું તેનાજ મને વિચારો થયા કરે છે.”

“ બીજું શું કહેવાનું હતું જો ! ચોખ્ખી ના પાડી દો.” યશોધરાએ તડ ને ફડ કરવાની સલાહ આપી.

‘ યશોધરા ! તને હજી રાજહક્તો અનુભવ નથી. એમ કરવાથી તો એ આપણા ઉપર દુઃખનાં ઝાડ ઉગાડવામાં બાકી નહિ રાખે.”

“ તો અહીંથી ચાલ્યા જઇએ.”

“ ભોળા રે ભોળા ! સોડને તું એવો કાચો ધારે છે ? ઇડરની બહાર એક પગલું પણ આપણાથી મુકી ન શકાય એવો એણે ક્યારનોય બંદોબસ્ત કરી દીધો હશે ! ”

“ તો તો પછી ઝેર ખાઇને મરવા સિવાય બીજો શો માર્ગ ? ”

“ એક માર્ગ છે. પરંતુ તેમાં તારી મદદની પણ જરૂર છે. ”

“ હું તો સદાય આપની આજ્ઞાને આધીન છું ” યશોધરાએ તત્પરતા બતાવી.

અનંત યશોધરાના પંડખે બેઠો અને પતિપત્ની એક બીજાના કાનમાં વાતો કરવા લાગ્યાં—રખેને કોઇ સાંભળી જાય !

વાતને અંતે યશોધરા પ્રસન્ન ચિત્તે બોલી ઉઠી “ બરાબર ! એજ, એજ માર્ગ ઉત્તમ છે ! ”

૬. અરજ સ્વીકારી.

શામળિયા સોડની અધીરાઇનો પાર નહોતો. ક્યારે કારભારી આવે અને ક્યારે મૃગાક્ષી પોતાની બને એજ વાતનું રટણ તે કર્યા કરતો હતો. તેણે પુનઃ અનંતને પોતાના ખાનગી આવાસમાં બોલાવ્યો.

“ કેમ કારભારીજી, હવે ક્યાં સુધી વિચાર કર્યા કરશો ? ”

“ વિચાર બીજો શો થાય ? અમારાથી આપની ઇચ્છાની વિરુદ્ધ જવાય એમ તો થોડુંજ છે ? ”

સોડના મુખ ઉપર હર્ષની છાયા ફરી વળી. “ તારે મારી માગણી કમુલ ? ”

“ કમુલ ખરી, પણ એક શર્ત. ”

સોડ ચમક્યો. વળી એ શર્ત શાની ? “ ગમે તે કરો પણ મૃગાક્ષી

વીરની વાતો (૩)

તો મારી રાણીજ થશે. એ સિવાય બીજી એક નહિ, પણ જોઈએ તેટલી શર્તો મારે કયુલ છે. ”

“ એ આખતમાં તો આપ તદ્દન નિશ્ચિંત રહેશો. માત્ર મારે આપને એકજ અરજ કરવાની છે. મારે આ એકની એક પુત્રી છે. તેના લગ્નનો શુભ અવસર પ્રભુ આપે તે’ વખતે મારા સગાજાલાંઓ અહીં હાજર હોય તો મારી શોભા વધે, અને આપની અમારા ઉપરની રહેમ નજર તેઓ નજરે જુએ તો અમારી પ્રતિષ્ઠામાં પણ વૃદ્ધિ થાય. મારી પુત્રીનાં બહી ધામધુમથી લગ્ન કરું, બધા સગા-જાલાંઓને નોતડું અને આપ મારે ત્યાં હાથેવાળે પરણવા પધારો તો તો મારું જીવન પણ સરૂં થાય. મારા એવાં અહોભાગ્ય ક્યાંથી ? એ તો ધન્ય ધડી ધન્ય ભાગ્ય ! ”

તમારી ઇચ્છા એવી છે તો ખુશીથી તેમ કરો. હું હાથેવાળે પરણવા આવીશ, પછી કંઈ ? ”

“ આપનો મોટો ઉપકાર. ત્યારે હું આવતી કાલેજ મારા વતનમાં મારાં સગાઓને આમંત્રણ આપીને તેડી લાવવા માટે જઈ છું. વૈશાખ વદ આઠમનું શુભ મુહૂર્ત છે એટલે એ દિવસ લગ્ન માટે નક્કી કર્યો છે. ”

“ બલે, તમારે જતું હોય તો જાઓ, પરંતુ સત્વર પાછા આવજો. તમારા કુટુંબને તો અહીંજ રાખજો. ” સોડે સૂચના આપી-રખેને મૃગાક્ષીને સાથે લઈ જાય એવી શંકા થતાં તેણે વાતને વધુ સ્પષ્ટ કરી.

“ નારે, મહારાજ, જૈરાં છોકરાંને સાથે લઈ જઈ તો પછી લગ્ન માટેની બધી તૈયારી કાણ કરે ? ધરે રાજદરબારની જાન આવવાની એટલે વડી પાપડ સેવ ખેરો ઇત્યાદિ વસ્તુઓ અત્યારથીજ કરવા માંડે તોજ પહોંચી વળાય. ”

અનંત ગયો. પોતાનું ધાર્યું થયેલું જોઈ સોડ સંતોષ પામ્યો. વૈશાખ વદ આઠમની વાટ જોતો તે દિવસો ગણવા લાગ્યો.

૭ વચન !

“ મહારાજનો જય ! એક અન્નપ્પો આદમી અત્રે આવ્યો છે અને હુબુરને મળવા માગે છે. ” પ્રતિહારીએ પ્રણામ કરીને ખચર આપ્યા અને આજ્ઞા માગી. •

“ કોણ છે એ. ” આજ્ઞાસૂચક સ્વરે પ્રશ્ન પૂછાયો.

“ કોણ છે તે માત્ર આપનેજ રૂબરૂમાં જણાવવાનું કહે છે. કોઈ હથિયારબંધ યોદ્ધો છે, પરંતુ એ રજપૂત તો નથી લાગતો. ” પ્રતિહારીએ ખુલાસો કર્યો.

“એ જમે તે હોય, પરંતુ તેનાં હથિયાર છોડાવીને તેને અંદર મોકલ.”

રાજાએ આજ્ઞા કરી અને ખીંટીએ લટકતી તરવાર લઇને પોતાની કમરે લટકાવી દીધી, જમૈયો બેઠમાં ખોરયો અને પુનઃ ગાદી તકીયે પડીને એ માણસની રાહ જોઈ રહ્યો.

પ્રતિહારીએ એ અન્નપ્પો આદમીને રાજાની આજ્ઞા સંભળાવી. રાજાની ધમ્મજાને માન આપીને એ માણસે તમામ હથિયાર ઉતારી નાખ્યાં અને અંદર આવ્યો.

રાજાને જોતાંજ એ આવનારે માનપૂર્વક નમન કર્યું.

“ આવો, ખેસો, ક્યાંથી આવો છો ? ” રાજાએ એનો પ્રતાપી મહેરો જોઈને એનું સન્માન કર્યું અને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ ઇડરથી આવ્યો છું, આપના હિતનો શુભ સંદેશો સાથે લાવ્યો છું. ”

“ માઈ હિત ? કોણ કરશે ? ” રાજાએ જણાસા પતાવી.

“ હું પોતે. ” આવનારે દ્રઢતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો.

રાજા તેના તરફ આશ્ચર્યભરી નજરે જોઈ રહ્યો.

“ તમે ? તમે માઈ શું હિત કરી શકશો ? ”

વીરની વાતો (૩)

“ સોનંગજી રહોડ ! હાલ તમે માત્ર કડી પ્રગણના સામેતરા ગામના ધણી છો. તમારી હિમ્મત હોય તો એક ગામધણીમાંથી હું તમને આપ્યા ઇંડરવાડાના મહારાજ બનાવી દઉં—નવલાખ રૂપિયાની ઉપજવાળા ઇંડરની ગાદી અપાવી દઉં. ”

સોનંગજી—રાજ આ માણસની બોલવાની છટાથી મુગ્ધ બન્યો, તેણે હચ્ચારેલા વચ્ચેનાથી આશ્ચર્યચકિત થયો, પોતાના સ્વાર્થની વાત સાંભળીને વધારે વાર્તાવિત કરવા લોભાયો.

“ બીજી બધી વાત પછી, પ્રથમ તમે એ જણાવો કે તમે શા માટે મારા હિતનું કાર્ય કરવા પ્રેમી છો ? ”

“ એટલા માટે કે તમે શુદ્ધ રજપૂત છો, રહોડ કૂળદિપક છો, કનોજના રહોડ જયચંદના વંશજ છો. ઇંડરનો શામળિયો સોડ બલે રાજ રહ્યો પરંતુ ગમે તેમ તોપણ તે કોણની જાતનો. ઇંડરની ગાદી કિયર તો આપના જેવા રજપૂતજ રહેશે. ”

કનોજના રહોડ જયચંદના મરણ પછી તેનો પૌત્ર સિયોજી રહોડ કનોજ છોડીને મારવાડના રણમાં વસ્યો. તેને ત્રણ કુંવર હતા. તેમાં સૌથી મોટો આસ્તાનજી તેની પછવાડે ગાદીએ બેઠો, અને બીજા બે કુંવર સોનંગજી અને અજી લાગ્ય અજમાવવા માટે અણુદિલવાડના દરબારમાં આવ્યા. ત્યાંનો સોડકડી રાજ લીમદેવ બીજો તેમનો મામે થતો હતો, તેણે તેમને કડી પરગણાનું સામેતરા ગામ આપ્યું. અજી આવડા નામની કુંવરી સાથે પરણ્યો અને છેવટે દ્વારકા તથા એંખામંડળનો ધણી બન્યો. આમ થવાથી સોનંગજી સામેતરા ગામનો એકલો ધણી થવા પામ્યો.

ઇંડરની ગાદીની વાત સાંભળતાં સોનંગજીના મનમાં કંઈ કંઈ વિચારો આવવા લાગ્યા. ‘ ખરેખર પોતે ઇંડરનરેશ થાય તો ? તો તો

શામળિયો સોડ.

બેડો પાર થઇ જાય. પરંતુ આ માણસની વાતમાં વિશ્વાસ કેવો? એના ચત્કિચિત સ્વાર્થ વિના તે મારા હિતની વાત કરે એ બનીજ કેમ શકે?"

“તમારા વચનો વિચારવા જેવા છે, પરંતુ પ્રથમ તમારો પરિચય આપો, પછી યોગ્ય વિચાર કરી શકાય.”

“રાજન! હું ઇડરનો કારભારી છું, માફ નામ અનંતરાય. લોકો મને ‘રાયજી’ના ટુંકા નામથી ઓળખે છે.”

“તમે રાયજી! આવો, આવો, અહીં આવો, આ ગાદી ઉપર બેસો. ઇડરના કારભારી આવે મારે આંગણે આવ્યા એ મારાં અહોભાગ્ય.”

સોનંગજીએ ઉઠીઢે-રાયજીને હાથ પકડીને તેને ગાદી ઉપર પોતાના પડખે બેસાડ્યો અને તેનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો.

એ સમયમાં હથિયારનો ઇબ્બરો માત્ર રજપૂતોએ કે સૈનિકોએજ નહોતો રાખ્યો. પ્રત્યેક આદમી-પછી તે ગમે તે કોમનો હોય-સ્વરક્ષણ માટે હથિયાર બાંધતો, અને તેનો ઉપયોગ પણ કરી જાણતો. રાયજીએ પણ ઇડર છોડતી વખતે કમરે તરવાર લટકાવી હતી, બેડમાં જમૈયો ખોરયો હતો અને ખભે તીરકામઠું ધારણ કર્યું હતું. સોનંગજીએ સક્ષાત્તીને ખાતર તેને મળતાં પહેલાં તેના હથિયાર હેરાં મુકાવ્યાં હતાં.

સોનંગજી અને રાયજીએ લાંબા સમય સુધી વાતચીત કરી. અંતે રાયજીએ રજા માગી.

“જે જે, હં, રોઠોડ, જરાપણ ફેરફાર ન પડવે! જોઇએ. હું તમારા વિશ્વાસે રહું છું.”

“બેરીકર રહો, રોઠોડ ખચ્ચો! બોલ્યું કદી નહિ ફેરવે; પરંતુ તમે તમારું વચન ખરાબર પાળજો.”

“એ તો વખત આવે! આપની ખાત્રી થશે. અત્યારથી શું કહું?”

વીરની વાતો (૩)

રાયજી અને સોનંગજી પરસ્પર વચનની આપ લે કરીને જૂદા પડ્યા. બંનેના મુખ ઉપર સંતોષ અને પ્રસન્નતાના ચિહ્નો સ્પષ્ટ જણાતા હતા !

૮ લગ્નની ધામધુમ !

ઘડરમાં આજે અજબ ધામધુમ થઈ રહી છે. ઘેર ઘેર આસોપાલવના તોરણો બંધાય છે, આંગણે આંગણે રંગીન સાથીયા અને ચોક પૂરાય છે, શેરીયે શેરીયે ધ્વજ પતાકા બંધાય છે. આજે કારભારીની કન્યા સાથે ઘડર નરેશનાં લગ્ન થનાર છે !

આજે વૈશાખ વદ આઠમ છે-રાગના લગ્નનો દિવસ છે. રાગના લગ્ન એટલે રાજસેવકોને મન જામરી ધમાલનો દિવસ-પ્રગ્નને મન પણ મંગળ ઉત્સવ. રાજસેવકો ઇનામની આશાએ અને પ્રગ્નજનો ધામધુમ જોવાની ધુનમાં આનંદમગ્ન જણાય છે.

પરંતુ ઘડરનો આખોયે પ્રગ્નવર્ગ આ આનંદમય પ્રસંગને અંતઃ કરણપૂર્વક વધારી લેવા તત્પર હોય એવાં ચિહ્નો જણાતા નથી.

ઘડરના નાગર બ્રાહ્મણો આજના દિવસને અમાગી અવસર માને છે. તેમના હૈયામાં હર્ષને બદલે શોક અને સંતાપની જ્વાળા સળગ્યા કરે છે.

મૃગાક્ષીના લગ્ન શામળિયા સોડની સાથે નક્કી થયાની વાત બહાર પડી ત્યારથી નાગર બ્રાહ્મણો કંકળી ઉઠ્યા, ‘ અરેરે, હવે તો ધર્મ રસા-તાળ જવા બેઠો. પવિત્ર નાગર બ્રાહ્મણની કન્યા એક કોળીની જાતના રાજ સાથે ? આતો ગજબ કહેવાય. ’

કેટલાક ટેકીલા નાગરોએ કારભારીને ત્યાં થતી લગ્નની તૈયારી-માં ભાગ લેવાની પોતાના કુટુંબીજનોને સાક્ષ મનાઈ કરી. કારભારીની શેઠમાં દબાયલા અથવા ‘ એ કોઇ દિવસ કામના છે ’ એમ માનનારા કચવાતા મનથી પણ એ ઉત્સવમાં ભાગ લેવા લાગ્યા. ‘ ભગવાન કરે

ને લગ્નમાં કંઈ વિધન નહે અને આચ્ચોગ્ય લગ્ન અટકી પડે' એમ તેઓ અંતઃકરણપૂર્વક ઇચ્છવા લાગ્યા.

આજે પ્રાતઃકાળથી કારભારીની હવેલી પાસે થોડી થોડી વારે પડદાથી ઢંકાયેલાં, પેડામાં જડેલાં ઝાંઝથી રણુઝણુટ કરતા રથો આવતા હતા. પ્રત્યેક રથ છોક હવેલીની ડેલી પાસે ઉભો રહેતો અને તેમાંથી પચ્ચરંગી સાડીઓ ધારણ કરેલી બે ત્રણ સ્ત્રીઓ ઉતરતી. અનંત અને ચુશોદા પોતે તેમનું સન્માન કરવા ડેલી આગળ ખડે પગે ઉભા રહેતાં. એક પછી એક એમ સો નરજી આવ્યા અને ગયા અને એ દરેકમાંથી બે ત્રણ સ્ત્રીઓ ઉતરીને હવેલીમાં ગઇ.

છેલ્લા રથમાંથી માત્ર એકજ વ્યક્તિ ઉતરી, કારભારીએ તેને પૂછ્યું,
“ કેમ હવે કોઇ આવનાર છે ? ”

“ ના, બધી તૈયાર થઇ ચૂકી ? ” ઉત્તર સાથેજ પ્રશ્ન પૂછાયો.

“ બીજું તો બધું તૈયાર છે. માત્ર આપના આવવાનીજ ખોટી હતી. ” અનંતે ઉત્તર આપ્યો અને તેને હવેલીમાં લઇ ગયો.

આખા ગામમાં વાત ફેલાણી કે કારભારીને ત્યાં તેના સગાબહા-લામાંથી બસો ત્રણસો જેટલી રૂપ રૂપના અવતાર સમી નાગરાણીઓ આવી છે !

સોડને કાને આ વાત આવ્યા વિના કેમ રહે ? એ મોહાંધ રાજા તો હર્ષધેલો બન્યો. મૃગાક્ષીનો હાથ મેળવવા સાથે એ અસંખ્ય રૂપ-સુંદરીઓના સૌંદર્યનાં દર્શનને અને એ કોમળાંગીઓના કોઝીલકંઠી ગાન સાંભળવાનો અનુપમ દહાવો આજે મળશે એ વિચારે તે દિવાનો બન્યો. તેને લાગ્યું કે આજે પોતાના જીવનનો ધન્ય દિવસ છે !

લગ્નનું શુભ ચોધડીયું વધારે અને વધારે નજીક આવતું જતું હતું, સોડના હૃદયમાં વધુ ને વધુ આનંદ અને અધીરાઈના ધબકારા

વીરની વાતો (૩)

ચતા જતા હતા, જનૈયાઓ લગ્નના જમણની મેળ માણવા માટે વધુ ને વધુ ઈતેગર બનતા જતા હતા.

સાંજ પડી અને કારભારી તરફથી તેડું આવ્યું કે ‘ સર્વ સગાં-વહાલાં અને જનૈયા સાથે જમવા પધારો, જમવાનું જલ્દી પતાવી લઇએ એટલે લગ્ન પણ વેળાસર ઉકલી જાય.’

શામળિયો સોડ રાજવંશી વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ કરીને-ઘોડે ચઢી-ને-વરરાજ બનીને ગાજતે વાજતે પોતાના સગાબહાલા સાથે પરણવા આવ્યો. કારભારીએ હર્ષપૂર્વક તેમનો સત્કાર કર્યો.

૯ લગ્નમાં વિધા !

હવેલીના એક વિશાળ ખંડમાં જનૈયાને ઉતારો આપવામાં આવ્યો. જમવાની તૈયારી થઈ. જાતજાતના સ્વાદિષ્ટ પકવાનોથી ભરેલા ચાંદીના થાળો જોઇને જનૈયાના મ્હેંમાં પાણી આવવા લાગ્યાં.

રાજને રૂચતા ખાનપાનની સગવડ કરવાનું પણ કારભારી ચૂક્યો નહોતો. કોળી લોકો પાસે તેણે બકરાં અને દારૂ પણ મંગાવી રાખ્યો હતો અને તેનો છૂટથી ઉપયોગ કરવાની પોતાના માણસોને સૂચના આપી રાખી હતી.

ભાત ભાતના પકવાન્ન, માંસાહાર અને મદિરાઃ આ બધીયે વસ્તુઓ જનૈયાને આમ્રહ કરી કરીને આપવામાં આવી, અને આનંદની ધુનમાં આવેલા એ અતિથિઓએ પોતાની જીમ અને ઉદર બંનેને ખૂબ સતોષ્યાં.

ધીરેધીરે મદિરાનો કેદ ચડતો ગયો અને સર્વના મસ્તક કેદની ધુનમાં ડોલવા લાગ્યા. સૌ કોઇ વિચારમાં પડ્યા કે ‘ આજ આમ કેમ થાય છે ? દારૂ તો તેઓ રોજ પીતા હતા પરંતુ આજે આમ અનહદ કેદ ચડવાનું કારણ ? મિષ્ટાન્નમાં કંઈ ફેરી પદાર્થ તો નહિં ભેળવ્યો હોય ?’

શામળિયા સોડ.

એજ ક્ષણે કારભારીએ ખૂમ પાડી, “ અરે ઉભા ઉભા, જોઈ શું રહ્યા છો ? બીજી જાતના મેવા મીઠાધથી ભરેલા થાળો લાવો. આટલેથીજ અટકી જવાય ? ”

પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાને અમલ કરવા તમામ સેવકો દોડી ગયા.

ધેનમાં ચકચૂર બનેલા રાજા અને તેના સામિતોએ જોયું કે મીઠા-ધના થાળને બદલે હાથમાં ચમકતી તરવારો લઈને સંખ્યાબંધ માણસો એ ખંડમાં ધસ્યા આવે છે !

ક્ષણમાત્રમાં તેમનો ક્રેદ ઉતરી ગયો, આનંદ ઉડી ગયો અને પ્રાણ બચાવવા માટે ત્યાંથી પલાયન થઈ જવાની પેરની કરવા તેઓ ઉત્સુક બન્યા.

ત્યાંથી નહાસી છુટવા માટે તેઓ ખંડના મુખ્યદ્વાર તરફ ધસ્યા પરંતુ એતો બંધ હતું ! પાછળ નજર કરે તો ત્યાં કારભારી ન મળે, ખંડના બધા બારણા બંધ અને હથિયારબંધ માણસો લોહીની તરસી તરવાર સાથે પ્રાણ હરવાને તૈયાર !

માથે મોતના ડંકા વાગી રહ્યા હતા. મૃગાક્ષીને બદલે મોત પોતાને ભેટવાને તૈયાર હતું, ધડી એ ધડીમાં માથું ધડથી જૂદું થઈ જાય તેવો વિષમ પ્રસંગ હતો. શામળિયા સોડે આ જોયું, દૂબતો નર તણખલાને બાજે તેમ તે પોતાના સગા બહાલાઓની વચ્ચે ભરાઈ ગયો અને બારણાને તોડી નાખવાની તેઓને આજ્ઞા કરી.

ધડ, ધંડ, ધડ બારણાને લત્તા પ્રહારો થવા લાગ્યા. પાછળથી સોડના માણસો તલવારના ધા ઝીલતા, પોતાની તરવારથી એ ધાને ચૂકવતા, એક બીજાની પાછળ ભરાઈ જવાનો યત્ન કરતા, મુકિત માટે ચીસો પાડવા લાગ્યા. શામળિયા સોડે નિરાશાપૂર્વક પાછળ જોયું.

તેના માણસો ટપોટપ નીચે પડતા હતા. એ ખંડની ભોંય ઉપર ધડથી છૂટા થયેલાં માથાં નાળિયેરની માફક રડી પડતા હતા, જ્યાં ત્યાં

વીરની વાતો (૩)

લોહીના ખાખોચિયા ભરાયા હતા. પોતાની તરવારને મ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢીને તે ધસ્યો, પરંતુ હથિયારખંધ ચોદ્ધાઓને હાથે તે ઠેકઠેકાણે ધાચલ બન્યો.

એજ ક્ષણે કડકડક કરતું એ ખડતું ખારણું નીચે તૂટી પડ્યું અને સંખ્યાખંધ કોળીઓ અંદર ધસી આવ્યા.

મુક્તિનો માર્ગ ખુલ્લો થયો હોય એટલી જીજ્ઞાસાથી લોહી લુહાણ થયેલો શામળિયો સોડ એ તરફ ધસ્યો. કોળીઓએ પોતાના અત્રણ-તાને જોયો અને તેને ઉપાડી લઇને તેઓ ત્યાંથી નાસી ગયા.

લક્ષમાં વિદ્યન પડ્યું.

૧૦ મૃગાક્ષીને બદલે મૃત્યુ !

સોડ અને તેના માણસો નાઠા, ઇડરના કિલ્લામાં ભરાઇ રહેવા માટે પૂરવેગે નાઠા, પરંતુ શત્રુઓ પાછળજ ધસ્યા આવતા હતા. કિલ્લામાં જવાનો ચડાવ ચડતાં ચડતાં સોડના અનેક માણસોનો શત્રુના હાથે સંહાર થયો. લોહીલુહાણ થયેલો સોડ લથડતા શરીરે ઇડરગઢ તરફ ધસ્યો.

પરંતુ તેનો જીવનદીપક ખુગાઇ જવાની અણી ઉપર હતો. અનેક ધાથી છેદાયલું સોડનું શરીર ઇડરગઢના દરવાજાથી થોડે દૂર આવતાં ધબકીને ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યું. આખા ઇડરવાડાને કંપાવનાર શામળિયો સોડ એતનહીન ઢગલો થઇ પડીને તરફડિયાં મારવા લાગ્યો.

“ મહારાજ સોનંગજી રડોડને જય ! ” શત્રુઓના હર્ષધ્વનિથી વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું.

સોડે આંખ ઉઘાડી જોયું તો શત્રુઓનો સ્વામી વિજયભરી નજરે પોતાની સામે જોઈ રહ્યો છે !

“ શામળિયા સોડ ! આ તમારી કરણીનું ફળ મળે છે. પ્રજાની સ્ત્રીઓ તરફ મા બહેન કે પુત્રી સમાન પવિત્ર ભાવના રાખવી એ પ્રત્યેક

રાગનો ધર્મ છે. તમે રાજધર્મ ભૂલીને રૈયતની વહુ બેટી તરફ યુરી નજર કરવા માંડી ત્યારથી તમારા પુણ્યનો ક્ષય થવા માંડ્યો. તેમાં પણ કારભારીની કન્યાને રાણી બનાવવાના તમારા દુરાચર્યથી તમારા પાપનો ઘડો ભરાઈ ચૂક્યો. કારભારી મારી પાસે સહાય માટે આવ્યો, મારા વીર યોદ્ધાઓને રથમાં બેસાડીને હું આજે અહીં લઇ આવ્યો અને કારભારીની કન્યાને તમારી પાપવાસનાનો ભોગ થતાં બચાવી. ” એ વીરનરે વચનબાણો છોડવા માંડ્યા.

“ ત્યારે રથમાં આવેલી નાગરાણીઓ...” સોડ એ વાક્ય પુરું ન કરી શક્યો.

“ એ નાગરાણીઓ નહિ પરંતુ સ્ત્રીઓના દૂષા વેષમાં રહેલા મારા શસ્ત્રસજ્જ સૈનિકો હતા. ”

“ અને આપ ? ”

“ હું સોનંગળ રાઠોડ-કનોજના પ્રતાપી જયચંદ રાઠોડનો વંશજ-સામેતરા ગામનો ધણી-દૈવ કૃપાથી હવે અનેલો ઇડરનો રાજા. ”

“ કોણ, રાઠોડ કુળદ્વિપક ! ” સોડે પોતાનું આકીનું રહું સહું તમામ બળ એકઠું કર્યું અને બેઠો થયો.

“ રાઠોડભૂષણ ! મારી મૃત્યુ વખતની એક ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરશે ? ”

“ જરૂર ! હું શત્રુ હોવા છતાં ક્ષત્રિય પુત્ર છું. મરતાને મારવાનો મારો ધર્મ નથી. તમારી અંતિમ ઇચ્છા હું જરૂર પૂર્ણ કરીશ-જે તે નીતિ અને ધર્મથી વિમુખ નહિ હોય તો. ”

“ સોનંગળ ! આટલા અનુભવ પછી આખર અવસ્થાએ પણ હવે અનીતિ સેવું તો મારા જેવો અધોર પાપી બીજો કોઇ નહિ. હવે આપ ઇડરના સ્વામી બન્યા છો. મારા હાથેજ હું આપને રાજતિલક કરું એવી મારી અંતિમ ઇચ્છા છે. ”

વીરની વાતો (૩)

“ તો ખુશીથી તે પૂર્ણ કરો. ”

સોડે પોતાના હાથમાંથી વહી જતા લોહીમાં પોતાનો અંગુઠો
ઓળ્યો અને સોનંગલ રાઠોડના કપાળે રાજતિલક કર્યું.

રાઠોડના કપાળે રાજતિલક કર્યું.

તે વધારે વાર બેસી શક્યો નહિ. ધરણી ઉપર ઢળી પડતા તેના
દેહ તરફ વિજયી રાઠોડ દયાપૂર્ણ નજરે જોઇ રહ્યો.

‘ રાઠોડ ! એક છેલ્લું વચન...જ્યારે જ્યારે ઇડરની ગાદીએ રાઠોડ
રાવ તરીકે બેસે ત્યારે તેણે સોડના જમણા હાથના લોહી વડે તેનાજ
હાથે રાજતિલક કરાવવું, અને તેની પાસે કહેવરાવવું કે “ તપો શામ-
ળિયા સોડનું રાજ્ય ! ” આપ વચન આપો તો મારા આત્માને સંતોષ
થાય. ” સોડે છેવટની માગણી કરી.

“ બલે તેમ થશે. હું ખાત્રી આપું છું કે મારા વંશવારસો તારી

છેવટની ઇચ્છા પરીપૂર્ણ કરશે અને તને આપેલું માંડ વચન પાળશે. ”
સોનગંજીએ વચન આપ્યું.

શામળિયા સોડનો આત્મા તેના દેહ પીંજરમાંથી ઉડી ગયો.

૧૨ ઉપસંહાર.

“ બા ! બા ! તારો કેટલો ઉપકાર માનું ? તેં આજે કસાઈવાડેથી ગાય છોડાવી. તારી આ રંક પુત્રીનો પ્રાણ બચાવ્યો. ” મૃગાક્ષી દોડતી આવી અને યશોધરાની કોટે વળગી પડી.

“ પાડ માન આ તારુ પિતાનો. આજનો શુભ પ્રસંગ એને આભારી છે. ” પતિને આવતા જોઈ યશોધરા તેનો સત્કાર કરવા ઉભી થઈ ગઈ.

મૃગાક્ષીએ પાછળ જોયું તો હાથમાં દરબારી પોશાક લઈને આવેલા પોતાના પિતાને જોયા. હર્ષભરી તે તેના તરફ દોડી ગઈ. “ આપુ ! આ શું ? ”

“ ઇડરના નવા રાજા સોનગંજી રાડોડે આપેલો પોશાક. તેમણે મારી કારભારીની પદવી આ પોશાક આપીને કાયમ કરી છે. ” અનંતરાય વાતસલ્યભરી નજરે ચિંતાભારથી મુક્ત બનેલી મૃગાક્ષી તરફ જોઈ રહ્યા.

ઐટલામાં એની જ્ઞાતિના અગ્રેસરો ત્યાં આવી લાગ્યા. અનંત ઉપર અભિનંદનનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો.

“ અનંતભાઈ ! તમે તો હદ કરી ! છેવટ સુધી ભરમ સાચવી રાખ્યો અને અંતે નાગર કોમનું નાક રાખ્યું ! આમ ટાઢે પાણીયે ખસ કાઢીને તમે તમારું મુક્તદીપણું સાખીત કર્યું છે, ઐટલુંજ નહિ, પરંતુ ઇડરની પ્રજાને એ કુર અને કામી પુરૂષના પંજામાંથી છોડાવી મહાન પુણ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે ” આવા આવા અવનવા ઉદ્દગારો એના જ્ઞાતિજન-એના મુખમાંથી નીકળવા લાગ્યા.

વીરની વાતો (૩)

“ એ સર્વ આપ જ્ઞાતિખંધુઓના શુભ આશિર્વાદોનો પ્રતાપ ! ”
અનંતે વિવેક કર્યો.

x x x x

છડર ઉપર સોનંગજી રાઠોડની દુહાઈ ફરી વળી.

સંતાપમુક્ત થયેલી પ્રજાએ, આનંદ ઉત્સવ કરીને ‘ સોનંગજીની
જય ’ બોલાવી.

મૃગાક્ષીના એક રૂપવાન અને ગુણવાન નાગર યુવક સાથે ધામ-
ધુમથી લગ્ન કરવામાં આવ્યાં અને મૃગાક્ષીનો સંસાર સુખી થયો.

શામળિયાનો ગર્ભવતી સ્ત્રી ન્હાસીને મહાદેવ ખોખરનાથના પવિત્ર
દુંગરની તળાટીમાં આવેલી એક ગુફામાં સંતાઈ રહી. સાંના પૂજારીએ
એ રાણીનું રક્ષણ કર્યું. તેને પુત્ર અવતર્યો જેના વંશના મેવાડની સીમ
ઉપર સરવાણમાં ખાટણવાડામાં છે તે ખોખર કહેવાય છે.

છડરગઢના ચઢાવ ઉપર જ્યાં શામળિયો સોડ અને તેના માણસો
કપાઈ મુવા હતા અને લોહીના છાંટા પડ્યા હતા તે જગ્યાએ પોતાના
સ્વામીને માટે પ્રાણ આપનાર વીર પુરૂષો તરફનો પૂજ્યભાવ બતાવવા
માટે કાળી ચૌદશને દિવસે તથા હનુમાનની પૂજા કરવાના શનિવાર આદિ
દિવસે લોકો તેલ સિંદુર ચડાવવા જાય છે, અને શામળિયા સોડને
યાદ કરીને અતીતના અનિષ્ટ અંતનું દ્રષ્ટાંત આપી લોકોને નીતિને
પાંથે વિચરવાનો સદુપદેશ આપે છે !

હેમંતસિંહ બીહોલો

કિંવા

વચનને કાલે !

---

૧ અપમાન.

“ ઠાકોર, પધારો ! થાળી પીરસાઇ ગઇ છે ! ” એક વડારણે
આવીને ખબર આપી.

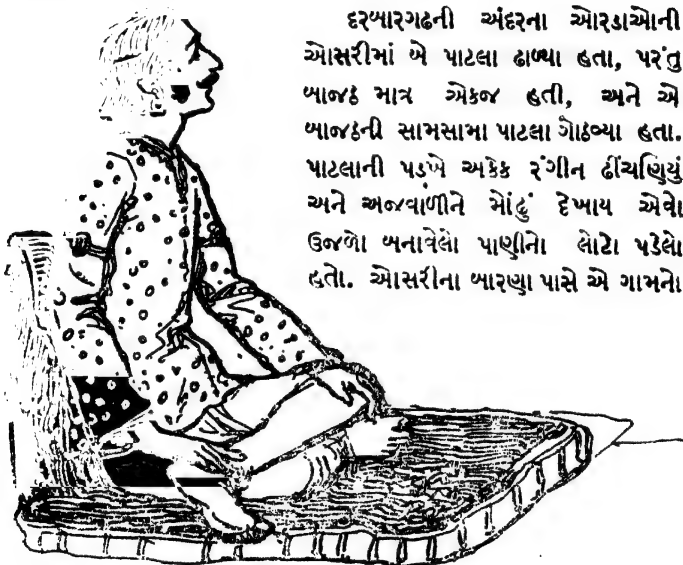
“ રાવળ ક્યાં ? એ જમવાના નથી ? ” પ્રશ્ન પુછનાર
ઠાકોર આતુરતાથી જવાબની રાહ બેઠ રહ્યો.

વીરની વાતો (૩)

“રાવળજી તો હાથ મ્હોં ધોધને ક્યારનાય તૈયાર થઈ ગયા છે, આપનીજ રાહ જોવાય છે !” વડારણે ઉત્તર આપ્યો અને ઠાકોર ક્યારે ઉડે તેની ઉત્સુકતાથી રાહ જોઈ ઉભી રહી.

“એમ ? ચાલો ત્યારે.”

ડેલીએ બેઠેલો ઠાકોર ઉઠ્યો, કપડાં ઠીકઠીક કર્યા, અને વડારણની પાછળ પાછળ ગયો.

દરબારગઢની અંદરના ઓરડાઓની ઓસરીમાં બે પાટલા ઢાળ્યા હતા, પરંતુ બાજક માત્ર એકજ હતી, અને એ બાજકની સામસામા પાટલા ગોઠવ્યા હતા. પાટલાની પડખે અકેક રંગીન ઢાંચણિયું અને અજવાળીને મોંદું દેખાય એવો ઉજળો બનાવેલો પાણીનો લોટો પડેલો હતો. ઓસરીના બારણા પાસે એ ગામનો

‘રાવળ ક્યાં ?’

ધણી રામસિંહ રાવળ મહેમાનની વાટ જોઈને ઉભો હતો.

મહેમાન આવ્યો, વડારણે હાથ મ્હોં ધોવરાવ્યા અને રાવળ અને મહેમાન બંને પાટલે બેઠા.

હેમતસિંહ બીહોલો.

કુંગરપુરના રાવળ રામસિંહને ત્યાં તેનો સાળો હેમતસિંહ બીહોલો મળવા માટે આવ્યો હતો. લાંબો વખત થયાં સાળો અનેવી મળ્યા નહોતા. અનેવી તરફથી સારો આદરસત્કાર થવાની બીહોલાને ખાતરી હતી.

અંને જણા જમવા બેઠા, કાંસાના મોટા થાળમાં કંસાર પીરસાયો, મધુર સોરમથી ખુશ થઇ જવાય એવા-ધરનીજ ભેંસોના તાલ તવાના ધીથી ભરેલી ઝારીમાંથી ધીની જાડી ધાર એ કંસારમાં પડવા લાગી અને ‘અસ, અસ, બહુ થયું’ એમ કહીને જ્યાં સુધી બીહોલાએ ઝારી આડો પોતાનો હાથ ન ધર્યો ત્યાં સુધી એ ધારા અસ્ખલિત ચાલુ રહી. જળાશયની વચ્ચે નાનો ટાપુ આવી રહ્યો હોય તેમ થાળમાં એમર ફરી વળેલા ધીની વચ્ચે કંસારનો ઢગ શોભતો હતો !

કંસાર ચોળાયો, અને ભાત-ભાતનાં ભોજનો પીરસાયા. સળી ઉભી રહે તેવા આખડી ભેંસના જાડા કસદાર મધુર દુધની તાંસ-ળીએ પણ મુકાર્ધ ગર્ધ અને રામસિંહે ભોજન ચાલુ કરવાની સૂચના આપી.

‘ઠાકાર, પધારો ! થાળા પીરસાઈ ગઈ છે !’

વીરની વાતો (૩)

સાળો બનેલી બન્ને એકજ યાળમાં જન્મવા લાગ્યા.

જન્મતાં જન્મતાં એકએક બીહોલાની આંખમાંથી આંસુનું દીપું ખરી પડ્યું.

રામસિંહે આ જોયું. જોતાંજ તેનું મ્હોં કટાણું થઇ ગયું. તેના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યો, “ અરર ! આ શું ? ”

“ એતો જરા મારી આંખો નબળી છે તેને લીધે આંખમાંથી પાણી વહે છે. ” બીહોલાએ ખુલાસો કર્યો, અને પોતાના ફાળિયાના એક છેડાથી આંખો લુછી નાંખી.

“ આ વાતનો મને બહુ કંટાળો છે. આના જેવું અણગમતું બીજું કંઇ નથી. પહેલેથીજ હું આ જાણતો હોત તો તમને મારા ભેગા જન્મવા બેસારતજ નહિ. ”

બનેલી તરફથી આવા તીરસ્કારની આશા સાળાએ નહોતી રાખી. રામસિંહના વચનો તેને બાણસમા લાગ્યા.

કંસાર તેને ઝેર જેવો થઈ પડ્યો, હાથમાં લીધેલો કોળીઓ એમને એમ રહી ગયો, તેનું દિલ ખાવા ઉપરથી ઉડી ગયું. હાથમાંના અન્નદેવને-કંસારના કોળીયાને તેણે મસ્તક નમાવી વંદન કર્યું, એ કોળીયો બાજક ઉપર મુકી દીધો, અને હાથ મ્હોં ધોઈને બીહોલો ઉલીએ આંતો રહ્યો.

રામસિંહ જોણતાં તો જોલી ગયો, પણ પાછળથી તેને લાગ્યું કે બીહોલાનું આમ અપમાન કર્યું તે ઠીક ન કર્યું. પરંતુ ટેકીલો રજપૂત ! એ વળી તેને નમતું આપે ? અને તેમાં પણ બીહોલો તો તેનો સાળો થતો હતો ! એ તેના પગમાં પડવા જાય ?

રામસિંહને રાણીએ બહુ સમજાવ્યો, “ કોક દિને કાળે મારો બાઈ તમને મળવા આવ્યો ત્યારે તમે આમ કરો તે ઠીક નહિ. ” એમ કહીને તેનું મન મનાવવા આગ્રહ કર્યો, પરંતુ રામસિંહ એકનો એ થયો નહિ. “ એમાં તે મેં એને શું કરી નાંખ્યું છે કે આમ ટરડાય મર-

હેમતસિંહ બીહોલો.

હાય છે ? મગજમાં બહુ ફાંટો હોય તો એણે ધાર્યું હોય ને ફરી લે ”
રામસિંહે શોકડું પરખાવ્યું.

બીહોલાના સાંભળવામાં આ વાત આવી. તેણે મનમાં જ નિશ્ચય કર્યો કે ‘ આ અપમાનનો બદલો યરાબર લઈશ. હું શું કરી શકું છું તે એને બતાવી આપીશ. ’

૨ વેરની ધુન.

‘ હેમતસિંહ ! ડુંગરપુર જઈ આવ્યા પછી તું આટલો બધો ઉદાસ કેમ જણાય છે ? તમે સોંપેલા કામકાજમાં તારું ચિત્ત ચોંટતું હોય તેમ લાગતું નથી. ’

“ શું કરું મહારાજન એક વ્યક્તિએ કરેલા મારા અપમાનનાજ વિચારો મારા મગજમાં રાતદિવસ ધુમ્મા કરે છે, અને મારા મનને અસ્વ સ્થ-અસ્થ બનાવે છે. ”

“ તારું અપમાન ? ઇડરના રાવના માનીતા સરદારનું અપમાન કરનાર કોણ છે એવો માયાનો ફરેલો ? ”

“ મારો બનેલી-ડુંગરપુરનો ઠાકોર. ”

હેમતસિંહ બીહોલો ઇડરના રાવનો માનીતો સરદાર હતો. ઇડરનો રાવ વીર વીરમદેવ એ વખતે વીરનર તરીકે પંકાયેલો હતો. ખુદ દિલ્લીના પાદશાહ પાસે પણ તેણે પોતાના પરાક્રમનું પારખું કરાવ્યું હતું. ઇડરના રાવ સામે કે તેના માનીતા ઠાકોર સામે માથું ઉચકવાની કોઇની હિંમત ચાલતી નહોતી. રામસિંહ જેવા ઠાકોર બીહોલાનું અપમાન કરે એ વાત વીરમદેવના માનવામાં આવી નહિ. તેણે કારણ પૂછ્યું.

બીહોલાએ સઘળી હકીકત જણાવી.

“ હોય ! ગમે તેમ તો એ તારો બનેલી ! તારા વડીલને કેકાણે. ”
વીરમદેવે તેના મનનું શાંતવન કરવા માંડ્યું.

વીરની વાતો (૩)

“ એટલે એ આવી રીતે અપમાન કરે? એણે તો મારા દોષો ઉલટા ઢાંકવા જોઈએ. ”

“ એ ખરું, હેમતસિંહ ! પણ પાંચે આંગળીઓ સરખી હોય છે? એવી વાતોને યાદ કર્યા કરવામાં શો સાર. ”

“ શું કરું મહારાજ ! એ ભૂલી જવાનો ધણોય યત્ન કરું છું, પણ મનમાં બરાબરું એ ભૂત કેમે કર્યું નીકળતુંજ નથી. જ્યાંસુધી એ અપમાનનું વેર નહિ વાળું ત્યાંસુધી મારા જીવને જરાય એન નહિ પડે. ” બીહોલાએ મનની વાત જણાવી દીધી.

“ વેર કેવી રીતે વાળીશ? ” ઇડરનરેશે જણાવ્યા બાદ.

“ ડુંગરપુરને ખેદાનમેદાન કરીને. ”

“ તારાથી એ બનશે? ”

“ આપના જેવા વીરનર જેના સ્વામી હોય તેના સેવકને કયું કાર્ય અસાધ્ય ગણાય? ધણા દિવસ થયાં આપને કહેવાનું મન થતું હતું, પરંતુ મનમાં મુંઝાયા કરતો હતો. આજે વાત નીકળી છે તો આપને બહુ સ્પષ્ટ જણાવી દઉં. જ્યાંસુધી હું ડુંગરપુર નહિ માંડું ત્યાંસુધી હું મરીશ તોપણ મારો જીવ ગતે જવાનો નથી. ડુંગરપુર મારવાનું મારા જોક્ષાનું ગજીવું નથી, માટે આપ મારી મદદે આવો અને ડુંગરપુરનો નાશ કરો એવી આપને મારી નમ્ર વિનંતિ છે. ”

બીહોલાની આ અણુધારી માગણીથી રાવ વિચારમાં પડ્યો. “ આવા નજીવા કારણ માટે ડુંગરપુર ઉપર ચઢાઈ? એતો કાગનો વાધ કર્યો જેવું થાય! ”

“ હેમતસિંહ ! ” તેણે બીહોલાને સમજાવવાનો યત્ન કર્યો, “ આવી છોકરવાદ યુદ્ધિનો ત્યાગ કર. હોય, માણસ માત્રમાં કંઈને કંઈ દોષ હોય છે. એ વાતનો તેને અણુગમે હોય અને તેથી તેણે એમ કહ્યું હોય તો તેમાં શું થઈ ગયું? આવા નજીવા કળ્યા માટે હું ડુંગર-

હેમતસિંહ બીહોલો.

રપુર ઉપર ચડાઈ કંઈ એમાં મારી પણ શોભા નહિ. ”

“ હરો, મહારાજ ! જેવા મારા ભાગ્ય. મને તો એના વચનો બાણ સમા સાહે છે. આપ જેવા મારા મુરખી મને સાથ નહિં આપે તો પછી મારે મારા એકલાનું યજ્ઞ અજમાવવું રહ્યું. આપ મારી મદદ નહિં આવો તો પછી મારી પાસે જેટલા પૈસા અને માણસ છે તેટલા વડે હું જઈને કુંગરપુર સાથે લડીશ અને ત્યાંજ મરીશ. ” બીહોલાએ છેવટનો નિર્ણય જણાવી દીધો.

રાતે જાણ્યું કે બીહોલો વેરની ધુનમાં કંઈને કંઈ કરી ખેડ્યો. ગમે તેમ તોપણ તે પોતાનો સરદાર ! સેવક સ્વામીની મદદની આશા ન રાખે તો બીજા કોની આશા રાખે ?

“ ઠીક છે, તમારો એવોજ નિશ્ચય છે તો તમારી મનની ઉમેદ પાર પાડો. હમણાં જરા ખમી જઓ. નવા વર્ષના પડવા સુધી ધીરજ રાખો. ત્યારપછી હું તમારી સાથે આવીશ. ”

બીહોલાના જીવને નિરાંત થઈ.

૩ વારે થઈ !

ક્યારે નવા વર્ષનો પડવો આવે અને ક્યારે કુંગરપુર ઉપર ચડાઈ લઈ જઈએ એજ વિચાર બીહોલાને રાતદિવસ આવ્યા કરતો હતો. ઉંઘમાં પણ તેને કુંગરપુરના, રામસિંહના, એકજ થાળમાં સાથે જમવા એસવાના, ત્યાં થયેલા અપમાનના, સ્વપ્નાઓ આવતા અને તેની અધીરાઈ વધતી જતી.

અતે નવા વર્ષનો શુભ દિવસ આવી લાગ્યો. બીહોલાએ વીર-મદેવને તેણે આપેલા વચનનું સ્મરણ કરાવ્યું. વીરમદેવે પોતાના સૈન્યને તૈયાર થવાની સૂચના આપી. પૂરતા સરંજામ સાથે તેણે ૧૦૦ સ્વારોને તૈયાર કર્યા, જેમાં તેના યુદ્ધજ્ઞાવિશારદ સરદારો પણ હતા.

પડવાના દિવસે આ સરદારો, સ્વારો અને હેમતસિંહ બીહોલા

વીરની વાતો (૩)

સાથે ઇડરનો રાવ ઇડરની બહાર નીકળ્યો અને કુંગરપુર જવા માટે કુચ કરી.

કુચ કરતા કરતા તેઓ વીંછવાડે આવી લાગ્યા. તેમનો લડાઇનો સરસામાન-માણસ અને ઘોડાનાં બખ્તર અને હથિયાર, તોપો અને જંગળો એ સર્વ ઉંટ ઉપર લાધ્યું હતું. વીંછવાડાના પ્રજાજનો આ સર્વ લડાયક તૈયારી જોઇને ભયભીત બની ગયા. તેમણે પોતાના ઠાકોરને આ વાત જણાવી.

વીંછવાડાનો ઠાકોર કુંગરપુરના તાબામાં હતો, રાવળ રામસિંહની તેના ઉપર સત્તા હતી. ઠાકોર પણ આ સંધળા સરંજામની વાત સાંભળીને હેબતાઇ ગયો. તેણે તપાસ કરવા માટે પોતાના એક માણસને મોકલ્યો.

રાવનું સૈન્ય પડાવ નાંખીને પડ્યું હતું ત્યાં એ માણસ આવ્યો. તપાસ કરતાં તેને કહેવામાં આવ્યું કે ‘ રાવ પોતાના સસરાને ત્યાં મેવાડ અને માળવાની હદ ઉપર ચંબલ નદીને કિનારે રામપુર છે ત્યાં જાય છે. ’

આ બખ્તર સાંભળીને વીંછવાડાના ઠાકોરના મનનું સમાધાન થયું નહિં. રાવ રામપુર જાય-પોતાના સસરાને મળવા જાય ત્યાં આ બધા લડાયક સરંજામની શી જરૂર? તેને શંકા થઇ કે જરૂર આમાં કંઈ ભેદ છે. ખરી વાત જાણવા તે ઉત્સુક બન્યો.

ઇડરવાડાના ઠાકોરોએ વિચાર્યું કે ‘ કુંગરપુરના રાવળને જાણ કર્યા વિના અચાનક તેના ઉપર હુમલો થાય એવો ઠીક ન કહેવાય. બીડો-લાતું તો જાણે ઠીક, પરંતુ આપણી પણ તેમાં નામેશી થાય. વીરમદેવને સમજવવા જોઇએ કે આમ અજાણ્યો ધા કરવો એ તેમના જેવા વીરનરને ન શોભે. ’

બધા ઠાકોરો એકમત થઇને વીરમદેવ પાસે ગયા. વીરમદેવ મુકામ ઉપાડીને આગળ વધવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો.

“ મહારાજ ! આપને અમારી એક નમ્ર વિનંતિ છે. ”

હેમતસિંહ બીહોલો.

“ઝોહહો ! બધાય ઠાકોરો સંપીને આવ્યા છો તે શું કંઈ મહાભારત કામ કરવાનો વિચાર રાખ્યો છે કે શું ?” વીરમદેવે સ્મિત હાસ્ય કરતાં પુછ્યું.

“જી ના ! મહાભારત કામ તો આપના જેવા વીરનરની હૂંફ વિના થોડુંજ પાર પડી શકે એમ છે ? પરંતુ આપને અમારે એક અરજ કરવાની છે.”

“અરજ ? અને તે પણ અહીંયાં ? કહો, ખુશીથી કહો. જરા પણ સંકોચ રાખ્યા વિના કહો. ફક્ત અહીંથી પાછા ફરવાની વાત ન કરશો.” વીરમદેવે ચર્તા કરી.

“નારે, મહારાજ ! એવી વાત તે હોય ? હકીકત એમ છે કે આપણે કુંગરપુર ઉપર છાંપો મારીએ તે પહેલાં ત્યાંના ઠાકોરને ખબર આપીએ તો ઠીક, કારણકે તેની સાથે શત્રુતા હોય તો તે હેમતસિંહને છે-તમારે નહિ. તમારી સાથે કોઈ જાતનો ખટરાગ ન હોવાથી એ બીચારો ગફલતમાં રહે અને પાછળથી એ ગફલતનો લાભ લેવા માટે આપની નિંદા કરે એમાં આપની શોભા નહિ.”

“બરાબર છે. પણ આપણે કયાં વાત છૂપાવીએ છીએ ? આટલું લાવ લશ્કર લઇને નીકળ્યા છીએ તે એને ખબર પડ્યા વિના રહેવાની છે ?”

“ખબર નયે પડે. હમણાંજ વીંછવાડાના ઠાકોરનો એક માણસ તપાસ કરવા આવ્યો હતો તેને આપનાજ એક માણસે એવો જવાબ આપ્યો કે રાવ પોતાના સાસરે રામપુર ગય છે !” ઠાકોરમાંનો એક બોલી ઉઠ્યો.

“એમ ? અરરર ! એતો ખોટું કહેવાય. ત્યારે તો એ ઠાકોરને કહેવરાવો કે તે કુંગરપુરના રાવળ રામસિંહને ખબર આપે કે હેમ-તસિંહ બીહોલાના અપમાનનું વેર વાળવા માટે ઇચ્છેને રાવ કુંગરપુર

વીરની વાતો (૩)

ઉપર ચડી આવે છે. એને કરવી હોય એટલી તૈયારી કરી રાખે. ”
વીરમે સૂચના આપી.

વીંછવાડાના ઠાકોરને આ ખબર આપવામાં આવ્યા, તે વિચારમાં પડ્યો, “ ભારે થયું ! કુંગરપુરનું હવે આવી બન્યું ! ”

૪ વચનને કાળે.

વીંછવાડાનો ઠાકોર મારતે ઘોડે કુંગરપુર આવ્યો અને રામસિંહને મળીને સઘળી હકીકત જણાવી.

રામસિંહ સમજી ગયો કે હિંમતસિંહને સંબંધાવેલા ફડવાં વેણું આ પરિણામ છે. વચનને કાળે તે આજે કુંગરપુર મારવા તૈયાર થયો છે !

પરંતુ હવે વિચાર કરવાનો વખત નહોતો, સાળાને પગે પડવાની કે નમતું આપવાની ઈચ્છા નહોતી, મારતું કે મરતું એ એકજ માર્ગ હવે રહ્યો હતો, અને એજ માર્ગ સ્વીકારવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

પોતાના તાબાના ઠાકોરોને તેણે બોલાવ્યા, તેમની બધીયે મુદ્દ સામગ્રી લઈ આવવાની આજ્ઞા કરી, અને પોતે પણ તૈયારી કરવા લાગ્યો.

બની શકે તેટલી તૈયારી કરીને તેણે રાવને કહેરાવ્યું કે ‘ તમને ફાવે ત્યારે લડવાને આવજો, અમે તૈયાર છીએ. ’

રાવ મેલાણુ કરીને પડ્યો હતો ત્યાં આઠેક દિવસ રોકાયો ત્યાર પછી આ ખબર પહોંચ્યા એટલે તેણે મુકામ ઉપાડ્યો અને કુચ કરતાં કરતાં કુંગરપુર આગળ આવી પહોંચ્યો.

કુંગરપુર આગળ આવતાંજ તેણે તોપોનો મારો શરૂ કર્યો. ધડોંગ, ધડોંગ, કરતાં ગોળા છુટવા લાગ્યા અને કુંગરપુરના કિલ્લાને ભેદવા લાગ્યા. રામસિંહે પણ તોપો ચલાવી અને રાવના સૈનિકોનો સંહાર કરવાનો પ્રયાસ આદર્યો. પરંતુ રાવનું સૈન્ય મોટું હતું, પોતાનું ખંડે જોર તો

હૈમતસિંહ બીહોલો

કિલ્લા ઉપર હતું, અને એ કિલ્લામાં ગાબડા પડતાં જતાં હતાં. તેને ચિંતા થવા લાગી.

દશ દિવસ સુધી બંને પક્ષે તોપનો મારો ચલાવ્યો. વીરમહેવે કુંગરપુરના કિલ્લાનો અને મહેલનો ઘણાખરો ભાગ તોડી પાડ્યો. રામ-સિંહે જોયું કે શત્રુઓને કુંગરપુરમાં પ્રવેશ કરવાનો માર્ગ મોકળો થયો છે ! તેની ચિંતા વધવા લાગી.

કિલ્લો ખંડિત થતાં રાવે તોપોનો મારો બંધ કરાવ્યો, સૈનિકોને અને અશ્વોને કવચ પહેરાવ્યા અને હથિયારોથી યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા આપી.

બંને પક્ષ વચ્ચે ઝપાઝપી થઇ, તીક્ષ્ણ તરવારોના ધાથી સૈનિકોના શરીરો ચારણી સમા બનવા લાગ્યા, રક્તની નીકા વહેવા લાગી, શત્રોના ખણખણાટથી અને ‘ઓ માર્યા, ઓ કાપ્યા’ ની બૂમોથી વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું.

બંને પક્ષના સૌ સૌ માણસો મરાયા છતાં યુદ્ધ ચાલુજ રહ્યું. રાવ પાસેના વિપુલ સાધનો જોઇને રાવળ નિરાશ થયો. તેને ખાત્ર થઇ કે તે કોઇપણ રીતે રાવના અગણિત સૈનિકો સામે ટક્કર ઝીલી શકશે નહિ. નિરાશ થઇને વધુ માણસોનો સંહાર કરાવવાનું માંડી વાળીને તે પોતાના કુટુંબ પરિવાર સહિત શત્રુઓ બાણવા ન પામે તેવી રીતે નાસી ગયો.

૫ ઉપસંહાર.

વીરમહેવની વિજયી સેનાએ વિજય નાદ સાથે કુંગરપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. આજે હૈમતસિંહ બીહોલાનો હર્ષ માતો નહોતો, વચનને કાજે તેણે લીધેલો શ્રમ સફળ નિવડેલો જોઇ તેની છાતી ગળ ગળ ઉછળવા લાગી.

વીરની વાતો (૩)

સૈનિકોએ શહેરમાં ફરીને હુટફાટ ચલાવી. સાડા ત્રણ દિવસ સુધી વીર વીરમ ડુંગરપુરમાં રહ્યો અને જોટલો મળ્યો તેટલો ખમ્મનો લઇને ઈંડર તરફ પાછો ફર્યો.

ઇંડરનું સૈન્ય શહેરનો ત્યાગ કરી ગયું એવા પાકા પાયે ખમ્મર મેળવ્યા પછીજ રામસિંહ રાવળ પાછો પોતાના શહેરમાં-ડુંગરપુરમાં આવ્યો. ખંડિત થઇ ગયેલા મહેલ અને કિલ્લા ઉપર જ્યારે જ્યારે તેની નજર પડતી ત્યારે તેને પોતાનો સાથો અને એ સાળાના અપમાનનો પ્રસંગ યાદ આવતો અને તેના અંતરમાંથી નિશ્વાસ નીકળી પડતો.

એ મહેલ અને એ કિલ્લો આજે પણ એવીજ ભાંગી તુટી અવસ્થામાં છે !

ચાંપો ભીલ.

---

૧ એક ધાએ એ કટકા.

“કોની માએ સવાશેર સુંઠ ખાધી છે કે ચાંપા ભીલની સામે માથું ઉંચું કરી શકે ?”

દાયરામાં આ પ્રશ્ન પુછાયો અને બધાય સ્તબ્ધ થઇ ગયા. બોલનારની જીભ ખેંચી કાઢીએ એવી તાલાવેલી કેટલાયના અંતરમાં જાગી. કેટલાયના હાથ પોતાની કેડે બાંધેલી તરવારની મુઠ ઉપર ગયા. પરંતુ કોઇ કંઇ કરી શક્યું નહિ.

એ દાયરામાં કેટલાય એવા શૂરા હતા જેની મૂઠ ઉપર લીંચુ ફરતા, કેટલાય એવા ટેકીલા હતા જે આવું મેંછું સાંખવા કરતાં મોતને વધુ પસંદ કરતા, પરંતુ સૌ કોઇ મુંઝે મોઢે આ વચનો સાંભળી રહ્યા.

વીરની વાતો (૩)

કારણ ? કારણ કે એ શબ્દો ઉચ્ચારનાર ચારણ હતા. રજપૂતને મન ચારણ એટલે દેવ. એને મન એ પવિત્ર પુરુષ-એનો પૂજનીક ! એના ઉપર હાથ કેમ ઉગામાય ?

“ દાના ગઢવી ! આવાં કડવાં વેણુ ન ઉચ્ચારીએ ભા ! ચાંપાની માએ ચાંપા ભીલને પેદા કર્યો છે તો કોઇ રજપૂતાણીની કુએ પણ એના માથામાં મારે એવો રજપૂત બચ્ચો પાડ્યો હશે. ”

દ્વાળિયાના ઠાકોરે મૂંછે તાવ દેતાં ગઢવીને પડકાર્યો.

“ હા, ભા, વેણુ કાઢીએ તે ત્રિચારીને કાઢીએ. દુનિયામાં શેરને માથે સવાશેર હોય છે. ” એક રજપૂતે ઠાકોરનો પક્ષ લીધો.

“ અરે એકલા ગુમાનસિંહજી એ ચાંપા ભીલને પુરા પડે એવા છે. ” ત્રીજાએ ટાપસી પુરી અને દ્વાળિયાના ઠાકોરને છાપરે ચડાવ્યો.

“ સાચી વાત, દાના ગઢવી, સાચી વાત. ગુમાનસિંહજી આપુ કંઈ ચાંપા ભીલથી ગાંભ્યા ન્ખય તેવા નથી. ” દાયરામાંથી ચાર પાંચ માણસો એક સાથે બોલી ઉઠ્યા.

દાના ગઢવીએ જોયું કે બધાય ઠાકોરને મોટા ભા કરવાનો યત્ન કરે છે.

“ હશે, આપુ, આપ બધાયની વાત સાચી હશે, પરંતુ જ્યાં સુધી આપણા અન્નદાતા વીર વીરમદેવના પ્રગ્જનોને એ ભીલ રંજડે, ઘોળે દહાડે તેમના ધર ફાડે, અને જાણે કોઇ ધણીધોરીજ ન હોય તેમ રાંકડી રૈયત બિચારી કરમરીને તેની દયા યાચે સાં સુધી તો એ ભીલ, તેના સાગ્રીતો, અને આપણી પ્રગ્જનું એકેએક માણસ એમજ માને કે હવે રજપૂતાઈ રંડાઇ ગઇ છે. ” દાના ગઢવીએ ધીરે ધીરે પાનો ચડાવવા માંડ્યો.

ગઢવીના એકએક શબ્દે ઠાકોર ઉછળવા લાગ્યો, ચાંપો ભીલ નજરે પડે તો હમણાંજ એકજ ધાએ તેના બે કટકા કરી નાંખું એવી

વૃત્તિ થઈ, તેના હાથ ચળવળવા લાગ્યા. તરવારની મૂઠ સાથે તેની આંગળીઓ રમવા લાગી.

“ ગઢવીજી ! હવે બહુ મોથુ ધાલવું રહેવા ઘો. એમ તો વીર વીરમદેવ મન ઉપર દ્યે તેમ એ ભીલડાના તે શા બાર ? ” ગુમાનસિંહ છંછેડાયો. તેણે મનની વરાળ કાઢી.

“ વાહ, આપુ, વાહ ! તમે પણ ઠીક ખીજ ઉપર દોળી પાડવાની વાત કરો છો. મગતરાને મારવા સિંહ જય એના જેવી આ વાત થઈ. એના જેવા રખડતા ભીલને મારવા માટે ઇડરનરેશ વીરમદેવ જેવા મહારથી નીકળે તેમાં એનું ચે શું બૂધણ ? તો પછી તમારા જેવા સામંતો શા ખપના ? ” ગઢવીએ દાવ જોધને સોગડી મારી.

“ તો અમારી ક્યાં ના છે ? ” ઠાકોરને પોરસ ચડ્યો, “ આજથી આઠ દિવસની અંદર એ ભીલનો કાન પકડીને અહીં ન લઈ આવું તો માફ નામ ગુમાનસિંહ નહિં ! ”*

“ શાખાશ ! શાખાશ ! ક્ષત્રિજ્ઞયાને તો આવાંજ વચનો શોભે. ” ઠાકોર ગઢવીએ આખા દાયરા તરફ જોધને આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા. જાણે તે બધાને સાક્ષી રહેવાનું સૂચવતો હોય નહિં ?

૨ ઠાકો પાણીએ ખસ ગઈ !

ચાંપો ભીલના નામથી આજે આખો ઇડરવાડો ત્રાસી ગયો હતો. ઇડરના ગામડે અને ગોઠડે એના નામની રાડ પડતી અને લોકો એનું નામ સાંભળીને થયરી ઉઠતા.

ભીલ જતીનો એ જોધો પોતાના બાહુબળ ઉપર કુદતો હતો. ઇડરનરેશ તરફથી પોતાના હક ઉપર તરાપ મારવામાં આવી છે અને પોતાને અન્યાય થયો છે એવી એની દ્રઢ માન્યતા અંધાધ ગઈ હતી.

વીરની વાતો (૩)

ઇડરના પ્રથમ રજપૂત રાજા ગોલા પહેલાં એ પ્રદેશ ભીલોની સત્તામાં જ હતો અને રજપૂતોએ જોર જુલમથી છીનવી લીધેલી સત્તા પુનઃ ભીલોના હાથમાં આવવી જ એક એક એ પોતાના જાતભાઈ-આને કહેતો અને તેમને વીરમદેવની સામે થવા ઉશ્કેરતો.

ભોળા ભીલો આંખોને પોતાનો ઉદ્ધારક માનતાં અને તે જોમ કહે તેમ વર્તવા તત્પર થતા. એ ભીલોની કુમકને લીધે આંખો ફાટ્યો ફરતો, ઇડરવાડાના ગામેગામ લુંટફાટ કરતો, લોકોને રંજડતો, અને જે હાથમાં આવે તે લુંટી જમને પોતાના સાથીતોને સંતોષતો.

કહેવાય છે કે એક મરણીયો સૌ જણને બારે પડે. આંખો ખરે-ખર મરણીયો જ બન્યો હતો. એણે જીવનની દરકાર છોડી હતી. વન વન બટકીને, મહેનત મજૂરી કરીને, કંગાલ, જીવન ગાળવું તેના કરતાં લુંટફાટનો ધંધો કરીને માલમસાલા ઉઘાડવા, પોતાના કુટુંબીજનોને દરદારીનાથી લાદી દેવા, પોતાના જાતભાઈઓમાં સૌથી વધુ શ્રીમંત અને સત્તાવાન પુરૂષ તરીકે પુજાવું એ તેને વધુ પ્રિય થઈ પડ્યું હતું. એક વખત એ દરખાસો પૈસા આપ્યો અને એને સ્વાદ લાગ્યો. દિલ્લીના પાદશાહને પણ લંકાવતાર વીરમદેવ જેવા વીરનરની સામે આખડી ન બાંધવા ધણાય ભીલો તેને સમજાવતા, પરંતુ એના ગળે એ વાત ઉતરતી નહોતી. જોમ જોમ તેને સમજાવવામાં આવતો તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે રીઢો થતો જતો અને એની બેદરકારી વધતી જતી. જતે દહાડે તે ઝુતુની બન્યો. ‘હું કેઈની તમા રાખતો નથી, વીરમદેવથી થાય તે કરી લે, જોઈ તે! ખરો કે મારી સામે આંગળી પણ કાઢ્યું ચીંધી શકે છે?’ આમ તે છોડ્યોક કહેતો! અને સાંભળનાર સૌ કોઈ તેનાથી દયાઈ જતા.

વીરમદેવના દરબારગઢમાં ભરાયલા દાયરામાં બનેલી વાતચિત આંખા ભીલના કાને આવી અને તે ચમક્યો. આજ સુધી એને પકડવાના નાનાસુના પ્રયત્નો થતા, પરંતુ તેની તેને દરકાર નહોતી. આજ

એક વ્યક્તિએ તેને પકડવાનું બીકું ઝડપ્યું હતું. એ વ્યક્તિ દધાળિયાને। ઠાકોર ! રજપૂત બચ્ચો પોતાની પ્રતિષ્ઠા પ્રાણોત્તે પણ પાળે એ ચાંપાના લક્ષ બહાર નહોતું. તે ચેત્યો-પાણી પહેલાં પાળ બાંધવા તત્પર બન્યો.

ઠાકોર ગુમાનસિંહ પોતાને પકડવાની તૈયારી કરે તે પહેલાંજ તેને મુંઝવી મારવાની તેણે વેતરણ કરી.

આજ સુધી તે ઇડરવાડાના છુટા છવાયાં ગામો હુંટતો. હવેથી તેણે બીજાં બધાં સ્થળો છોડીને ફક્ત દધાળીયામાં અને તેના ઠાકોરના કબજાના થોડાં નાનાં ગામડાં હતાં ત્યાંજ હુંટફાટ કરવા માંડી, અને કાળો કેર વર્તાવ્યો.

દધાળીયાની પ્રણુ ઠાકોર પાસે ફરીયાદે ગઈ. ચાંપા બીલને ત્રાસનું વર્ણન સાંભળી ઠાકોર કમકમી ઉઠ્યો. તેની ખાત્રી થઈ કે તેને પકડવા પહેલાં તો પોતાની પ્રજાનો તે સર્વનાશ કરી નાખશે.

એણે મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો. બીજાનું ગમે તે થાય, પરંતુ પોતાના ગામો શા માટે ડિગ્ગડ થવા દેવા જોઈએ ? ચાંપો બીલ બસેને આખા ઇડરવાડામાં રંજડ કરે, માત્ર પોતાનાં દધાળીયા અને બીજાં ગામડાંએ સુરક્ષિત રહે એટલે ગંગ નાલા.

પોતાના એક વિશ્વાસુ માણસ સાથે ઠાકોરે ચાંપા બીલને કહેવરાવી દીધું કે 'તારે મારા ગામડા ઉપર હાથ ન ઉપાડવો. હું તને પકડવાનો ડોળ માત્ર કરીશ. પરંતુ જ્યાં સુધી મારા ગામડાઓને તારા તરફથી હેરાનગતી નહિ થાય ત્યાં સુધી મારા તરફથી તને કોની આંચ પણ નહિ આવે.'

ચાંપા બીલે આ સંદેશો સાંભળ્યો. પોતાને પકડવા નીકળનાર વ્યક્તિની આમ ટાઢા પાણીએ ખસ નીકળી ગયેલી જોઈ તે મનમાં મલકાયો અને બમણાં જોરથી ઇડરવાડાના બીજા ગામોને હુંટવા લાગ્યો.

વીરની વાતો (૩)

૩ ‘થાય તેવા થઈએ.’

વીરમહેવના દરબારગઢમાં ભરાયલા દાયરામાં દધાળીયાના ઠાકોરે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાની વાત વીરમહેવના જાણવામાં આવી હતી. એને ઘણી વાર થતું કે પોતે જાતે એ બીલ ઉપર ઘડાઈ કરે અને એને! અંત આણે. પરંતુ એના તાબામાં અનેક સામંતો હોવા છતાં એના જેવા બીલડાની સાથે ખુદ ઇડરનરેશ જાય એ વાત કોઈને રચતી નહોતી. એમાં સામંતોની નામોશી ગણાય તેમ હતું અને દાના ગઢવીનો આચાર હતો કે એ કામ વીરમહેવના તાબાના અનેક ઠાકોરામાંથી કોઈ ઉપાડી લે. તેથીજ તેણે એક દિવસ દાયરા ઘરાયો હતો ત્યારે એ વાત છછેડી અને લાગ જોઈને સોગઈ મારી. દધાળીયાના ઠાકોરે ગર્વથી ધુલાઈને એ બીડું ઝડપ્યું. એના મગજમાં પદ્મન હતો કે પોતે પહેલેજ સપાટે દુશ્મનને દાખી દેશે. એ ઘણીવાર કહ્યુંતો કે એ બીલડાનો તે શો ભાર છે ?

પરંતુ વાત વચકી પડી. આંખાએ એના ગામો ઉપરજ તરાપ મારી અને ઠાકોર મુંઝાયો. પોતે દુશ્મનને ધા કરે તે પહેલાંજ પોતાના પગ ઉપર કુદાડી પડવા જેવું થયું અને તે ગભરાયો. એ દિવસે દાયરામાં દેખાડેલો દમામ નીભાવનાની પોતાનામાં તાકત નથી એવી તેની ખાત્રી થઈ ચૂકી. તેનું અભિમાન ઓસરી ગયું.

આઠ દિવસમાં આંખાને પકડવાની પ્રતિજ્ઞાનું દાના ગઢવીએ ભર દાયરામાં સ્મરણ કરાવ્યું અને શુમાનસિંહનું શુમાન ઉતરી ગયું, તેની જીભ સીવાઈ ગઈ, મ્હોં શ્યામ થઈ ગયું અને ‘તમિયત’ નરમ ચાલે છે, ‘સંજોગો અનુકૂળ નથી,’ ‘થોડાજ વખતમાં એ કામ પાર પાડીશ’ એવા ઉડાઉ જવાબ આપીને તેણે પીડા પતાવી.

દાનો ગઢવી નારાજ થયો, એ જાણતોજ હતો કે શુમાનસિંહ કંઈ મોથ મારે તેવો નથી, છતાં એને તો આંખા બીલને દાખી દેનાર

એકાદ સામંતને ઉભો કરવો હતો, એટલે ગુમાનસિંહના ગુમાનને એણે કસોટીએ ચડાવ્યું. એ કસોટીમાં દુધાળીયાનો ઠાકોર કુંદનને બદલે કથીર નિવડ્યો અને ઢાના ગઢવીએ બીજા તરફ નિશાન તાક્યું.

“ બા, એ તો એમજ., હું તો પહેલેથીજ કહેતો હતો કે ચાંપા-બીલ સામે આંગળી ચીંધે એવો ભડવીર આ દાયરામાં કોઇ દેખાતો નથી. આ ગુમાનસિંહ ઠાકોર તો પાણીમાં બેસી ગયા. હવે જોઇએ વળી કોણ એ કામ પાર પાડવા બહાર પડે છે. ”

ગુમાનસિંહ ઠાકોરના રૂંદે રૂંદે કોષ બ્યાપ્યો. બીજો કોષ હોત તો બરદાયરામાં તે તેને એકાદ લપ્પડ લગાવી દેત, પરંતુ ઢાના ગઢવી જેવા રાજ્યના માનીતા ચારણને કંઈ કરી શકાય કે કહી શકાય તેમ નહોતું. નીચું મેઢાં ધાલીને તે જમીન ખોતરવા લાગ્યો.

દાયરામાં બેઠેલા બધાય રજપૂતો વિચાર કરવા લાગ્યા. ‘ આ તો બરદાયરામાં ઢાનો ગઢવી બધાના નાક કાપે છે ! ચાંપા બીલના ત્રાસને લીધે કંઈ કહી શકાય તેમ ન હોવાથી બધા મનમાં સમસમીને બેસી રહ્યા.

પરંતુ એક રજપૂત ક્યારનોય આક્રોશ ઉતાવળો થઇ રહ્યો હતો. ‘ ક્યારે બોલું, ક્યારે ગઢવીતું મેઢાં બંધ કરું ’ એમ તેને થતું હતું. ગઢવીના શબ્દભાણે તેનું કાળજી કોરાઈ જતું હતું.

“ ગઢવીજી ! હવે હદ થાય છે. એકના વાંકે બધાયને ઝામ દેવા એ તમારા જેવા ચારણદેવને ન શોભે ! કર્તાહર્તા તો સૂરજદેવ છે, પરંતુ ભગવાનનો હુકમ તો રાવ વીરમદેવની રજ લઇને એ ચાંપા-બીલને હું જરૂર મારીશ. હું બડાઇ મારતો નથી તેમજ બાંધી મુદત પણ આપતો નથી, પણ સાચા દિવસથી કહું છું કે ઇડરવાડાને રંજ-ડનાર એ બીલની બેલો મોડી પણ હું જરૂર ખચર લઇશ. ” મોહ-હનપુરના ઠાકોર મોહનસંગે બરદાયરામાં આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા અને ઢાના ગઢવીના મેણનો ઉત્તર વાળ્યો.

વીરની વાતો (૩)

“ તો તો રંગ રહે બાપલા ! તમારા જેવા રંગપૂતને તો એમજ શોભે. આખર સિંહ તે સિંહ. પણ જોજો ! ચેતીને ચાલજો ! ચાંપો બીલ જખરો ખેલાડી છે ! ” ઢાનાગઢવીએ વાતને વધારે દ્રઢ કરવા માંડી.

“ એ ખેલાડી હશે તો હું પણ ક્યાં કમ છું. મેં રથુરંગ ખેલ્યા છે તેમજ શેતરંજના પાસા પણ ફેંક્યા છે. ‘ ધાય તેવા થઇએ ’ એ વાત હું બરાબર સમજું છું. વખત પ્રમાણે વર્તતાં મને આવડે છે, એટલે એ બાબતમાં આપ નિશ્ચિંત રહેજો અને મારા કામમાં મને વિજય મળે એવા શુભાશિષ આપ્યા કરજો. ” મોહનપુરના ધોકોરે મઢવીના મનનું સમાધાન કર્યું.

“ તમારા જેવા નિરબિમાની વીરનરનો પ્રભુ જરૂર વિજય કરશે. અમારા તો હંમેશાં આશીર્વાદજ છે, બાપલા ! ” ગઢવીએ શુભાશિષ આપી. આખો દાયરો મોહનસિંહ તરફ ઈર્ષ્યા અને કુતૂહલ પૂર્વક તાકી રહ્યો.

૪ મંત્ર મુગ્ધ.

મોહનસિંહે ચાંપા બીલ ઉપર નજર રાખવા માંડી; એ ક્યાં જાય છે. શું કરે છે, તેની બાતમી મેળવવા માંડી; એનો કેવી રીતે ઘાટ ધડવો એની યોજનાઓ રચવા માંડી, અને એ જીવતો ન પકડાય તો છેવટ એને મારી નાંખવાની પણ પરવાનગી એણે રાવ વીર-મહેવ પાસેથી મેળવી લીધી.

રાત દિવસ એને ચાંપા બીલનાજ વિચારો આવતા હતા.

એક દિવસ તે પોતાના ગામ-મોહનપુર જવા નીકળ્યો. સાથે ત્રણ ચાર ઘોડેસ્વાર સેવકો હતા. માર્ગમાં સાયળીના તળાવ ઉપર તે વિસામો ખાવા બેઠો.

તળાવની પાળે એક વિશાળ વડલો આવેલો હતો. એ વડલાની શીતળ છાયામાં અનેક વટેમાર્ગીઓ વિશ્રાંતિ લેતા. મોહનસિંહે પણ આ સ્થળ પસંદ કર્યું.

તમામ હથિયારો છોડીને ભોંય ઉપર પાથરણું પાથરીને મોહન-
સિંહ આગમ લેવા બેઠો. તેના સેવકોએ તમામ અશ્વોને વડની શાખાએ
સાથે છુટા છુટા આંધી દીધા અને જરૂરી જથ્થો લેવા માટે ગામમાં
ગયા. મોહનસિંહ એકલો પડ્યો પડ્યો ચાંપા બીલના વિચારો
કરવા લાગ્યો.

ધીરે ધીરે તાપ ચડતો ગયો અને વડલાની ઘટામાંથી ડાકિયાં
કરીને સૂરજદેવ મોહનસિંહનું અંતર નિરખવા મથતા હોય તેમ તેના
મુખ અને શરીર ઉપર પ્રકાશ પાડવા લાગ્યા. તડકાને લીધે પાથરણું
ખસેડીને મોહનસિંહ હાંચવાળી જગ્યામાં બેઠો.

પરંતુ ચડતા જતા તાપને લીધે થોડા સમયમાં ત્યાં પથ્થુ તડકો
પડવા લાગ્યો. વળી ત્યાંથી તેણે પાથરણું જરા આગળ ખસેડ્યું.

એમ કરતાં કરતાં તે પોતાની મૂળ જગ્યાએથી બહુ દૂર નીકળી
ગયો. તેના બંધા હથિયારો અને ઘોડાનો સાજ-બધુંય મૂળ સ્થળેજ
પડ્યું હતું.

એકાએક એક પ્રચંડ પુરુષ એ તળાવની પાળ ચડતો તેની નજરે
પડ્યો. કાળા બીલ જેવી શ્યામ રંગી ચામડી જેતાંજ તે ચમક્યો.
એણે અનેક બીલો જોયા હતા, અનેકને દબાવ્યા હતા, અનેકને પોતાની
સત્તાનો સ્વાદ ચખાડ્યો હતો, પરંતુ આજે-જ્યારે તે કાણે કાણે ચાંપા-
નોજ વિચાર કર્યા કરતો હતો ત્યારે-એ બીલ જાતીને જેતાંજ તે
ચમકી ઉઠ્યો.

એ વ્યક્તિ ધીરે ધીરે આગળ આવી. કોઇ હિંસક પ્રાણી પોતાના
શિકાર ઉપર નજર તાકી રાખીનેજ તેના તરફ આગળ વધે તેમ એ
માથુસ મોહનસિંહ તરફજ આગળ વધ્યો. મંત્રમુગ્ધ બનેલા માનવી
પેઠે મોહનસિંહ એના તરફ ફાટેલી આંખે જોઈજ રહ્યો.

વીરની વાતો (૩)

૫ કોણ ચાંપો ભીલ ?

એ માણસ છે તેની નજીકમાં આવ્યો ત્યારેજ તેને જાન આવ્યું કે આતો ચાંપો ભીલ ! વર્ષો પહેલાં એણે એક વખત ચાંપો ભીલને જોયો હતો. ત્યારથી એનું આંધું રેખાચિત્ર તેના હૃદમાં વસી ગયું હતું. એ છેક નજીક આવતાં એને લાગ્યું કે આ ઇકિત ખીજ કંઈ નહિ પણ ચાંપો ભીલ છે !

અને જેને મારવાને તે તત્પર બન્યો હતો તેને આમ ચાલી ચલાવીને પોતાની પાસેજ આવેલો જોઈને તેના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. તેને લાગ્યું કે પ્રભુએ તેને આવી સુંદર તક આપવાની કૃપા કરી છે !

પોતાની કમર તરફ તેનો હાથ ગયો, પરંતુ બેટ તો છોડેલી હતી. તરવાર લેવા માટે તેણે હાથ લંબાવ્યો, ત્યારંતુ તરવાર તો દૂર પડી હતી. પ્રથમ તેણે પાથરણું પાથર્યું હતું ત્યાં તેના બધા હથિયારો પડેલા હતા એટલે તેને અને તેના હથિયારોને બહુ છેદું પડી ગયું હતું. મોહનસિંહ ગમે તેવો વીરનર હોય તો પણ હથિયાર વિના શું કરે ?

પરંતુ પોતાની નિરાધારી ચાંપો ભીલ ન કળી જાય એટલા માટે જાણે કંઈ નજ બન્યું હોય તેમ તેણે પોતાનો હાથ સંકેતી લીધો અને સુઝાતા મનને મારીને તે સ્વસ્થ હોવાનો દેખાવ કરીને બેસી રહ્યો.

ચાંપો આવ્યો, મોહનસિંહને ખલે હાથ સુક્યો.* મંત્ર મુગ્ધ બનેલા એ મોહનસિંહને જાગૃત કરવા મથતો હોય તેમ તેને હડમણવ્યો અને બોલ્યો, “ કાં ? કંઈ ઝોળખાણ પડે છે ? ”

મોહનસિંહનું હૃદય ધડકતું હતું, જીમના લોચા વળતા હતા. મહા મહેનતે તેણે કહ્યું, “ હા, કોણ ચાંપો ભીલ ? ”

એક વખત તીરંદાજીની શર્ત હતી અને મોહનસિંહ એ પ્રસંગે હાજર હતો. ચાંપો ભીલની ધનુર્વિદ્યાની કુશળતા જોઈ તે છક્ક બન્યો.

* જુઓ ચિત્ર.

‘એ ભીલનો કાન પકડીને અહાં ન જાવું’ તો મારું નામ ગુમાન (સાંઘ નાંહું).

(પૃ. ૧૭૩)

Lakshmi Art, Bombay. 8.

હતો, એ ધારે તો ગમે ત્યારે ગમે તે સંજોગોમાં એવું આપાદ નિશાન તાકે કે એ નિશાન વિધાયા વિના રહેજ નહિં. ત્યારથી ચાંપા બીલની શક્તિનો તેને પરિચય થયો હતો અને એ બીલ ખીન્નની માફક બચ કે સત્તાથી ગાંજ્યો જાય એવો નથી એવી તેની ખાત્રી થઇ ચૂકી હતી.

૬ શબ્દજાળ.

“એજ ! એજ ! તમે મને પકડવા નીકળ્યા છો નહિ વારે ?” એણે કરડાકીમાં આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા અને વિકાળ વાદની માફક પોતાના લાલધુમ ડોળા મોહનસિંહ તરફ તાક્યા.

મોહનસિંહે જોયું કે તેના માથે મોત બમે છે. આ બોલ જરા પણ ઉશ્કેરાયો તો અહીંને અહીં તેના રામ રમાડી દે. તે વખત વર્તી ગયો.

“કોને તમને ? અરે રામ રામ બજો ! તમને પકડવાની તે વાત હોય ? અને તે પણ હું તમને પકડું ? અરે હું તો ઉલટો ધણા વખત થયા તમને મળવા આવુર છું. તમારા દુશ્મનોથી તમને ચેતવવા માયું છું.”

બીલ જતી ગમે તેવી ઝુનુની તો પણ બોળી હોય છે. એણે મોહનસિંહની વાત સાચી માની અને તેના ખભા ઉપરથી પોતાનો હાથ ઉપાડી લીધો.

“ત્યારે મેં સાંભળ્યું હતું કે તમે મને પકડવાનું બીડું ઝડપ્યું છે એ વાત ખોટી ? ચાંપાએ પોતાની શંકા નિર્મૂળ કરવા માટે પ્રશ્ન કર્યો,

“નહિં તો ? અરે બલા માણસ ! તમને કોણે ખોટા બર-માવ્યા છે. હું તો ઉલટો તમને પકડવાની વાતને ઉડાવી દઉં છું અને ચાંપા બીલને છંછેડવામાં સાર નથી એમ કહીને ઈડરના રાવના બધા માણસોને શાંત પાડ્યા કરે છું. તમે મોહનપુર ઉપર હાથ ઉપાડતા નથી એને લીધે આપણા વચ્ચે તો દોસ્તીનો દાવો છે. આપણા દુશ્મનોથી એ દેખ્યું ન ખમાય તેથી આપણા વચ્ચે અંતર પડાવવાને

વીરની વાતો (૩)

માટે તેમણે તમારા કાન બંનેમાં હશે એમ હું માનું છું. હશે પુરું કરનારનું પ્રભુ પુરું કરશે. આપણે શું ? આપણે મીઠા સંબંધ પર-માત્મા કાયમ રાખે એટલે ગંમ નાહ્યા. ચાલો, ચાલો, જરા અમલપાણી તો કરીએ ! ”

પેટમાં જરા પણ પાપ ન હોય તેવા નિર્દોષ ભાવે ઉચ્ચારાયલા આવા મીઠા વેણથી ચાંપા બીલના કોધનો ઉભરો ખેસી ગયો. મોહનસિંહે આ જોયું અને હેતના ઉમળકાથી એ બીલનો હાથ ખેંચીને પોતાનો સરંજામ પડ્યો હતો ત્યાં તેને લપ્ત ગયો.

૭ હજો ?

પાથરાણું પાથરીને બને નિરાંતે વાતે જૂળગ્યા. મીઠા અપ્પોની મોહનજી પાથરીને મોહનસિંહે ચાંપા બીલ પાસેથી કેટલીક જાણવા જેવી વાતો જાણી લીધી.

વાતચિત કરતાં કરતાંજ તેણે પોતાના ખલતામાંથી અચીસ કાઢીને કસુંબો તૈયાર કર્યો, અને ‘રંગ છે ચાંપાનાકાને’ ના ઉચ્ચાર સાથે અંજલી આપીને તેને હાહાકારી કસુંબો પાથો.

કસુંબાના રંગમાં રંગાયલા ચાંપા બીલની આંખો ધેરાવા લાગી. તે ઉઠ્યો, મોહનસિંહની રમ માગી.

“ બસ જશો ? એક વખત મોહનપુર જરૂર આવજો હો ! ” કહી મોહનસિંહ તેને વળાવવા માટે ઉઠ્યો.

મોહનસિંહનું ધાર્યું થયું નહિં. ચાંપાની નજર તેનું ઉપર ફરી હતી અને તેના દેખતાં હથિયાર ઉપાડી અકાચ તેમ નહોતું. “ શું કરું ? ” તે મનમાંજ વિચાર કરવા લાગ્યો, “ આવી તક ફરી ફરીને હાથમાં નહિં આવે. આ વખત જો તેને જવા દેશ તો ફરીથી તે હાથમાં નહિં આવે. અણીનો ચુક્યો સો વરસ જીવે એ ન્યાયે ચાંપો બીલ પછી પકડાવો મુશ્કેલ થઈ પડશે. ”

તેણે મનમાં જ નિશ્ચય કરી લીધો. ચાંપો બીલે જવા માટે પીઠ ફેરવી કે તરતજ મોહનસિંહે પાછળથી તેને કેડે લટકતી તરવાર ખેંચી કાઢી, અને ચાંપો ચેતે, પાછું વાળીને જુએ તે પહેલાં તો બીજા હાથથી તેની ભેટમાંથી કટાર પથ્થુ ખેંચી કાઢી.

ચાંપો ચમક્યો, આંખો ફેરવી, ‘હગો ?’ એ એકજ શબ્દ અનાયાસે તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યો, પરંતુ તે પુરો સાવધ બને—કંઈ પથ્થુ કરી શકે તે પહેલાં તો મોહનસિંહે કટાર તેના પડખામાં હુલાવી દીધી અને તરતજ તરવારના ઉપરાઉપર ધા કરીને તેના પ્રાણ હરી લીધા.

આખા ઇસ્તવાડામાં ત્રાસ ફેલાવનાર ચાંપો બીલનો દેહ કાણુ માત્રમાં નિશ્ચેતન થઈને ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો.

૮ ઉપસંહાર.

ગામમાંથી જળુસો લાવવા માટે ગયેલા મોહનસિંહના સેવકો ત્યાં આવી લાગ્યા. ચાંપો બીલનો નાશ થયેલો જોતાં તેઓ અત્યંત હર્ષ પામ્યા.

મોહનસિંહે ચાંપો બીલનું માથું કાપી લીધું અને તે પોતાના એક સેવક સાથે ઇસ્તના રાવ વીરમદેવ તરફ મોકલી આપ્યું.

ચાંપો બીલનો નાશ થયેલો જોઈ આખા ઇસ્તવાડામાં આનંદ ફેલાયો. તેનું માથું જોઈને વીરમદેવના મનને સંતોષ થયો. તેણે મોહનસિંહને ધન્યવાદ આપ્યો, ભરદ્વારમાં તેની પ્રશંસા કરી અને તેના કાર્યની કદર કરતો હોય તેમ ચાંપો બીલને સંતાપ રહેવાની જગ્યા તેને બક્ષીશ આપી દીધી.

મોહનસિંહે પોતાને બક્ષીશ મળેલી જગ્યાએ ગામ વસાવ્યું જે ચાંપાના નામ ઉપરથી ચાંપાનળિયા નામથી ઓળખાવા લાગ્યું. અદ્યાપિ એ ગામ મોહનપુરના તાબામાં છે અને પોતાના નામ ઉપરથી ચાંપો બીલના નામનું સ્મરણ કરાવે છે.

વીર વીરમ.

---

૧ નવજીવાન !

“ વાઘ છૂટ્યો ! વાઘ છૂટ્યો ! ” કાન ફાડી નાંખે એવી ચીસોથી વાતાવરણ ગાળી ઉઠ્યું. સાંભળનારનાં હૈયાં ધબકવા લાગ્યાં.

ભરી રાજસભામાં આ કોલાહલથી ખળભળાટ મચ્યો. કાયર પુરોની કાયા કંપી ઉઠી.

મહાન મોગલ સમ્રાટ અકબર પોતાના માનીતા મહેમાનો સાથે મહત્વના પ્રશ્નોની રસભરી ચર્ચા કરી રહ્યો હતો, તેવામાં એકાએક આ આતંનાદ તેને કાને પડ્યો. વાર્તાવિનોદ અટકી ગયો. રંગમાં ભંગ પડ્યો.

સાર્વભૌમ સમ્રાટે સમયસૂચકતા વાપરી. શૈર્ષપરીક્ષાનો આ ઉત્તમ અવસર હતો. તેણે પોતાના સેવકોને એ વાધને પકડી લાવવાની આજ્ઞા કરી.

યોદ્ધાઓ વિચારમાં પડ્યા. વાધને કેમ પકડી શકાય ?

“જહાંપનાહ ! એ વીફૂરેલો વાધ હાથમાં આવવો મુશ્કેલ છે, ફરમાવો તો તેને દૂરથી ધર કરી નાંખીયે.”

“દૂર રહીને તેને મારી નાંખવો એ તો સાવ સહેલી વાત છે, તેને પકડી લાવવામાં જ ખરી મર્દાનગી છે. શું આ રાજસભામાં એ વાધને પકડી લાવે એવો હિમ્મતવાન મર્દ કોઈ નથી ?”

અકબરના યોદ્ધાઓ એક બીજાના મ્હોં સામે જોઈ રહ્યા.

યોદ્ધાઓની આવી શિથિલ વૃત્તિ જોઈ એક યુવાનનું લોહી ઉછળી આવ્યું. તે સફાળો ખેડો થયો. તેનો હાથ કમરે લટકતી તરવારની મૂઠ તરફ વળ્યો.

“દિલ્લીશ્વરની જય ! અવિનય થતો હોય તો ક્ષમા કરશો, પરંતુ રાજપૂતો હજી શૈર્ષસૂતા નથી થઈ ગયા. વાધને મારી શકાય કે નહિ એ કદાચ નક્કી ન પણ કહી શકાય, પરંતુ ખરો રાજપૂત હોય તે વાધને ઝાલી તો શકે જ, પછી ભલે એમાંથી એક જીવતો ન રહે, કાં તો વાધ રજપૂતને મારે કે રજપૂત વાધને મારે. એમાંથી શું થશે તે તો પરમ દયાળુ પરમાત્મા જાણે, પરંતુ એ વાધ જીવતો છટકવા નહિ જ પામે એટલું તો આપ નક્કો માનજો.”

ન રહ્યો તે યુવાન વિચાર કરવા, કે ન રહ્યો અકબરની આજ્ઞા સાંભળવા. પોતાના વચનોના પરિપાલન માટે તે વિદ્યુતવેગે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

આખી રાજસભા દિગ્મુઠ બની. અકબર આશ્ચર્યચકિત બન્યો. એના અંતરમાંથી પ્રશંસાનો ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યો, ‘ધન્ય છે આ રાજપૂત નવજીવાનને !”

વીરની વાતો (૩)

૨ વાઘ માથો !

આંખના પલકારામાં તો એ યુવાન રાજસભામાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયો હતો. ‘એ ક્યાં ગયો, હવે શું થશે, એ શું કરશે !’ એવા અનેક પ્રશ્નો સભામાં પુછાવા લાગ્યા, પરંતુ એકેનો જિત્તર કોઈ આપી શકે તેમ નહોતું.

અકબર ઉઠ્યો, રાજસિંહાસન ઉપરથી ઉભો થયો અને આતુર નયને એ નવજુવાન ગયો તે દિશામાં જોઈ રહ્યો. કોઈ અનેરા જાદુથી આકર્ષાતો હોય તેમ તે રાજસભામાંથી બહાર નીકળ્યો.

સઘળા સભાજનોએ તેનું અનુકરણ કર્યું. અકબર મહેલના ઝરૂખામાં આવ્યો અને થંબ્યો. મહેલ આગળનાં યોગાનમાં એ યુવાન વાઘને પડકારી રહ્યો હતો. અકબર કુતૂહલભરી નજરે તેના તરફ જોઈ રહ્યો.

આખી રાજસભા અકબર પાછળ ધસડાઈ આવી હોય તેમ ઝરૂખા આગળ અનેક આતુર આંખો યોગાનમાંના એ આકર્ષક દૃશ્ય તરફ ખેંચાઈ રહી. અકબરના સેવકો અને સામંતો, માનવંતા મહેમાનો અને સભાજનો સૌ કોઈ ઝરૂખાની બંને બાજુએ વિશાળ રવેશમાં ઉભા ઉભા આ નવજુવાન તરફ-ત્રાડ મારતા વાઘ તરફ-મથ, ચિંતા અને જીજ્ઞાસાની મિશ્ર લાગણી સાથે જોવા લાગ્યા.

“આમ આવ કુતા ! ખચરદાર જે નાહો તો !” યુવાને વાઘને પડકાર્યો, અને વાઘે પોતાનું મુખ ફેરવ્યું.

આજ ધણે દિવસે નાસી છુટવાનો લાગ મળ્યો હતો, પોતાને અટકાવવાની કોઈની હિંમત ચાલતી નહોતી, પોતાને જોઈને સૌ કોઈ આડાઅવળા થઈ જતા-જ્યાં ત્યાં ભરાઈ છુપાઈ જતા, આવા સાનુકૂળ સમયમાં આ વળી પોતાને પડકારનાર કોણ નીકળ્યો તે જોવા વાઘે

પોતાની ગતી અટકાવી અને મુખ પાછળ ફેરવ્યું, પાછળ જોતાંજ તેનાં માત્ર ગળી ગયાં.

એ પ્રચંડકાય મૂર્તિ ! એ વીર યુવાન ! મુખ ઉપર તરવરતી એ દ્રઢતા ! અને આંખોમાંથી ખરી પડતી શૌર્યતેજની એ તરવારો ! ખુલ્લા મેદાનમાં નિર્ભયતાથી ઉભી રહેલી એ ક્ષાત્રતેજની મૂર્તિ તેને પોતાના કાળ સમી લાગી. ક્ષણભર એ હિંસક પ્રાણીને શું કરવું તે સ્મર્યું નહિ.

યુવાને એ અણુમોલી ક્ષણોનો સદુપયોગ કર્યો. પોતાની બેટે બાંધેલું મૂલ્યવાન કસબી સેલું તેણે પોતાના કાબા હાથ ઉપર ખૂબ લપેટીને વીંટાળી લીધું અને જમણા હાથમાં ઢાલ પકડીને તે તત્પર બન્યો.

એટલામાં તો વાઘે એકદમ છલાંગ મારી અને યુવાન ઉપર કુદી આવ્યો. એક જ બટકે તેને ખાઈ જવા માગતો હોય તેમ તેણે પોતાનું મોં ખુલ્લું રાખીને એવો ઠેકઠો માર્યો કે લાગ દાવે તો બરાબર યુવાનનું ગળું જ તે કરડી ખાય. પરંતુ યુવાનના દેહને વાઘનો એક પણ અવયવ સ્પર્શી શકે તે પહેલાં જ યુવાને પોતાના હાથમાંની ઢાલ તેના કપાળમાં એટલા બધા જોરથી મારી કે વાઘ તરત જ ખાઈને ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો.

“ શાબાશ ! શાબાશ ! ” ઉપરથી મહેલના રવેશમાંથી પ્રશંસાના ઉગદારો નીકળી પડ્યા અને બીજી જ ક્ષણે વાઘે આંખો ઉઘાડીને પોતાના શત્રુ તરફ ધુરંડીને રોષ ખાલી કર્યો.

આંખોમાંથી અંગારા વર્ષાવતો, ગર્ભિણીના ગાભ શ્રી જાય તેવી ભયાનક ત્રાડથી વાતાવરણને ગળવતો, એક જ સપાટે પોતાના પ્રતિસ્પર્ધિની પુરો કરવાનો મનમાં ઘાટ ધડતો એ વાઘ યુવાન ચેતી ન જાય એવી સાવધાનીથી ઉઠ્યો અને તેના ઉપર તરાપ મારી.

બીરની વાતો (૩)

પરંતુ યુવાન સાવધ હતો. તેનું લક્ષ ઝરખામાં બેઠેલા પ્રશંસકો તરફ નહિ, પરંતુ પોતાની સામે પડેલા--મનના મેલા--વાધ તરફ હતું. વાધનો પાંજો ઢાલ ઉપર ઝીલી લઇને વાધ ચેતે તે પહેલાં તો તેણે પોતાનો ડાબો હાથ વાધના મ્હોંમાં નાખી દીધો.*

‘ઝોઃ ઝોઃ’ ના મુંઝવણસૂચક કિચ્કાર સાથે વાધ તરફ ડીધાં ખાવા લાગ્યો.

“કેવો હિમ્મતવાન ! કેટલો નિડર ! ખરો રજપૂત બન્યો તે આનું નામ !” આવા અનેક ઉદ્દાગરો નીકળવા લાગ્યાં અને પુનઃ “શાબાશ ! શાબાશ !” ના ધ્વનિથી વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું.

આ ધ્વનિથી વાધ પુનઃ ઉશ્કેરાયો અને મુક્ત મેળવવાનાં ફાંફાં મારવા લાગ્યો, પરંતુ યુવાને તેના મુખમાં પોતાનો હાથ એવી રીતે બરાબરો હતો કે તે સ્હેલાઇથી છટકવા ન પામે.

“એને પુરો કરો, મારી નાંખો. એ વીરુરો વાધ હવે ખીન્નને વશ નહિ રહે. એને જીવતો રાખવામાં માલ નથી. મારો, તેને કાર કરો !” મહેલના રવેશમાંથી અનેક અવાજો સંભળાવા લાગ્યા, અને યુવાને સ્હેજ પાછળ વળીને જોયું તો ખુદ સમ્રાટની પણ એવી જ ઇચ્છા જણાઈ.

તરત તેણે જમણા હાથમાંથી ઢાલ ફેંકી દીધી અને જોતજોતામાં કમરે લટકતી તરવાર મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી. તરવાર ચમકી, ક્ષણ માત્ર તેની અણી વાધના અંગને સ્પર્શી, અને એ અણીથી વાધનું અંગ હેઠવા લાગ્યું. એ જ ક્ષણે યુવાને પોતાનો ડાબો હાથ વાધના મુખમાંથી ખેંચી લીધો.

પોતાનો ડાબો હાથ વાઘના મ્હોંમાં નાંખી દીધો

[૫. ૧૮૮

રત્નજાતિ કહું કાઢીને ..... તથાવમાં કુંકયું

[૫. ૧૯૬]

તરવારની અણીથી વાઘ ચીરાયો અને અનેક હૃદયોને કંપાવી મુકનાર એ હિંસક પ્રાણી-એ કુર વાઘ-વેદનાબરી એક ચીસ પાડીને મૃત્યુ પામ્યો.

૩. વીર વીરમ.

વાઘ મૃત્યુ પામ્યો અને બધાનો જીવ હેડો બેડો. એ વીરનરને પ્રશંસાના ઉદ્ગારોથી વધાવી લેવા સૌ અધીરા બન્યા.

તે આવ્યો-એક વિજેતાની માફક; સમ્રાટ અકબરને નમ્યો-એક ગૌરવશાળી વીરનરની માફક; નેણે સર્વ તરફ માનપૂર્વક જોયું-ઉદાર-ચિત્ત ખાનદાન રજપૂતની માફક.

“ધન્ય છે, વીર રાજપૂત ! મારા ભલભલા યોધાઓને આજે તેં તારા અનહદ શૌર્યથી ઝાંખા પાડ્યા છે. મને કહીશ કે તું કયા કુળને અજવાળે છે ? કયા વીરનરને તારા જેવા સપુત હોવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે ?

“ ઇડરના રાવ નારણદાસજીને, નામવર, એ સધળો પ્રતાપ મારા શરવીર પિતાના પુણ્યનો અને તેમણે પાડેલા ઉચ્ચ સંસ્કારનો. ”

તરત જ તે યુવાન એક પાતળી કાઠીના છતાં ઉંચી કાયાવાળા પુરૂષને ચરણે પડ્યો, તેને નમન કર્યું અને તેના આશીર્વાદ મેળવ્યા.

અકબર હસ્યો, “ નારણદાસજી ! તમારું આવું હલકું કાઠું અને દુબળું શરીર જોઈને હું ભુલાવામાં પડ્યો હતો એમ મારે અત્યારે સ્વીકારવું પડે છેઃ માત્ર શરીર ઉપરથી જ શૌર્યની કલ્પના બાંધવી એ ભૂલ છે એવી મને તમારા પુત્રના પરાક્રમથી ખાત્રી થાય છે. પરાક્રમી પુત્રના પિતા થવું એ પણ સદ્ભાગ્યની વાવ છે. ”

“ નામવર ! મારા વીરમના શા વખાણુ કરે ? વીરમદેવ પોતાના સાહસ, શૌર્ય, અને ઉદારતાથી ઇડરમાં ખૂબ માનીતો થઈ પડ્યો છે. ”

વીરની વાતો (૩)

“અને પ્રભુ એને લાંબુ આયુષ્ય આપે તો એ માત્ર ઇંદરમાં જ નહિ, પરંતુ દેશદેશમાં નામ કાઢશે એવાં તેનાં લક્ષણ જણાય છે” યુદ્ધીનરેશે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

“મારી તો ખાત્રી છે કે તે પોતાના પરાક્રમથી પોતાનું નામ અમર કરી જશે” જોષપુરના રાણાએ ટાપસી પુરી.

“શાઆશ ? વીરમહેવ ! હું તમારા પરાક્રમથી પ્રસન્ન થયો છું અને તેની નિશાની તરીકે આ મૃત્યુવાન પોશ્તાક તથા રતનગડિત તરવાર આપું છું. હવે તો જ્યારે જ્યારે રાવ નારણદાસજી ઇંદર આવે ત્યારે ત્યારે તમારે અહીં દિલ્લી આવવું પડશે” અકબરે, વીરમહેવની કંદર કરીને તેને મૃત્યુવાન બેઠ આપી.

“નામવર ! આપની એ વાત મને કંમુલ છે, પરંતુ આપે પણ મારી એક વાત કમુલ રાખવી પડશે.”

અકબર પોતાની પાસે પણ વાત કમુલ કરાવનાર આ યુવાન તરફ કૃતજ્ઞપૂર્વક જોઈ રહ્યો. વીરમના મુખ ઉપર નિડરતા સ્પષ્ટ જણાતી હતી.

“કહો, વળી તમારી શી વાત છે ?” અકબર જીજ્ઞાસા અટકાવી ન શક્યો.

“એ જ કે હું અહીં આવીશ તો ખરો, પરંતુ જે ધડીએ મારી મરજી ઇંદર પાછા જવાની થાય તેજ ધડીએ જવાની અને તરત જ રજા મળવી જોઈએ.” વીરમ સ્વસ્થ હતો. પોતાના વચનો સ્વીકારારો કે કેમ તેની રજામાર પણ શંકા કે ચિંતાનાં ચિહ્નો તેના મુખ ઉપર જણાતા નહોતાં.

અકબરે આ શર્ત સહર્ષ માન્ય રાખી.

દિલ્લીમાં આજે જ્યાં જુઓ ત્યાં વીર વીરમની જ વાતો થતી હતી. સૌ કોઈ તેના પરાક્રમની વાત સાંભળી મુગ્ધ બનતા. રજપૂતો

આજે સહર્ષ-સર્ગવ ઉત્તમ મસ્તકે દિલ્લીમાં ફરતા હતા. તેમના એક પ્રાંતિબંધુએ-એક રજપૂત બચ્ચાએ પાદશાહના દેખતાં તોફાની વાધને મારી નાંખ્યો હતો-રજપૂત વીરતાનો વિજયડોકો દિલ્લીના દરબારમાં વગાડ્યો હતો.

જેના તેના મુખમાંથી “ ધન્ય એ રજપૂત યુવાનને ! ધન્ય વીર વીરમને ! ” એવાજ ઉદ્ગારો સંભળાતા હતા.

*

*

*

દિલ્લીમાં ખતાવેલા પરાક્રમ પછી વીર વીરમે હેમતસિંહ બીહાલાને ખાતર કુંભરપુર ઉપર ચઢાઈ કરી અને કુંભરપુરના કિલ્લાને તોડી પાડ્યો, ઇડરવાડામાં ત્રાસ વર્તાવનાર ચાંપા બીલનો પથ્થુ નાશ કરાવ્યો, અને અહમદનગર ઉપર હલ્લો કરીને ત્યાંનું બગરહુંટયું, ખાન પકડ્યા, અને અહમદનગર શહેરના દરવાજાનું નામ ‘ઇડરિયો દરવાજો’ પાડવાનું ત્યાંના વ્યાપારિયો પાસે કબ્જુલ કરાવ્યું.

અહમદનગરની ચડાઈમાં પેથાપુરનો ઠાકોર રાવની સાથે હતો તેથી પાદશાહી ફોજે પેથાપુર ઉપર ચડાઈ કરી. રાવ પેથાપુરના ઠાકોરની મદદે જઈ પહોંચ્યો અને ફોજને પાછી હાડી મુકી. તે ઉપરથી પેથાપુરના ઠાકોરે પોતાની પુત્રી વીરમદેવને પરણાવી. પેથાપુરની કુંવરી-વાણેલી અહુ સુંદર હોવાથી રાવની તેની સાથે અનહદ પ્રીત બંધાઈ.

પેથાપુરની માફકજ રામપુરના ઠાકોર પાસેથી ખંડણી લેવા દિલ્લીની ફોજ રામપુર ઉપર ચડી આવી તેથી વીર વીરમે પોતાના અસખ્ય વીર સૈનિકોના બોલે બાદશાહી ફોજને પાછી હાડાવી. આ સહાયને લીધે રામપુરના ઠાકોરે પણ પોતાની પુત્રી-ચંદ્રાવતીના વીરમદેવ સાથે લગ્ન કર્યા.

આમ વીર વીરમની વીરતા ચોમેર પંકાતી લાગી અને માત્ર ઇડરવાડામાંજ નહિ પરંતુ રાજસ્થાનમાં પણ તે વીરનર તરીકે ખૂબ પ્રખ્યાતિ પામ્યો.

વીરની વાતો (૩)

૪. રજપૂત કુળદીપક.

“ તને જેઠું છું અને મારી આંખો ઠરે છે, વીરમ ! તારી વીરતાએ તો બલબલાને મ્હાત કર્યા છે. ”

“ એ આપના શુભાશિર્વાદનો પ્રતાપ મારા ! આપની અડગ ટેક, નીડર શૌર્ય અને ક્ષાત્રત્વનું અભિમાન તો જગજહર છે. રાણા પ્રતાપનું નામ માત્ર શૌર્યરસની રેલ રેલાવવા સમર્થ નીવડે છે. આપે તો રંડાતી રજપૂતાઇને ઉગારી લીધી છે, ક્ષત્રિવટનું સંરક્ષણ કર્યું છે, હણાતા હિંદુત્વને સજીવન રાખ્યું છે. આજે રાણો પ્રતાપ ન હોય તો હિંદુવટ હણાઇ જાય અને રજપૂતાઇ રસાતાળ જાય. ” વીરમે હૃદયની લાગણીઓ વ્યક્ત કરી.

રજપૂત સત્તાના કીર્તિચંદ્રને મોગલ સત્તારૂપી રાહુએ ઘેરવા માંડ્યો હતો. ખોટી ખુશામત, અંગત સ્વાર્થ, અધમ આકાંક્ષા અને મોટપના મોહને વશ બનીને અનેક રજપૂત રાજાઓએ પોતાની સ્વતંત્રતા અને સત્તાને દિલ્લીપતિને ચરણે ધર્યા હતાં. પોતાના સ્વાભિમાનને ભૂલી જઇને તેઓ મોગલ સમ્રાટને શરણે ગયા હતા, અને પોતાની કુલમર્યાદાને તિલાંજલી આપીને એ દિલ્લીશ્વરના ચરણમાં આત્મસમર્પણ કર્યું હતું.

પરંતુ એક એવો વીરનર મેવાડભૂમિમાં પાક્યો કે જેણે એ મિથ્યા મોહની ઇંદ્રજાળને બેદીને પોતાનો નેક અને ટેક મરણપર્યંત જીવસાટે જાળવી રાખ્યો, જેણે રજપૂતાઇને નિષ્કલંક રાખી, જેણે પોતાની માતૃભૂમિના ઉદ્ધાર માટે પોતાનું જીવનસર્વસ્વ સમર્પણ કર્યું. એ અટેકી વીરનર તે સિસોદીયા કુલદીપક વીરકેસરી મહારાણો પ્રતાપસિંહ !

મેવાડનો મહિપતિ રજપૂતકુળદીપક રાણો પ્રતાપ ક્ષાત્રત્વનો સંરક્ષક બનીને ચોમેર ધુમી રહ્યો હતો. ‘ દિલ્લીશ્વરો વા જગદિશ્વરો વા’ની ઉપાધિ ધારણ કરનાર મોગલ સમ્રાટ અકબરની સત્તા સામે આ એક જ નરપુંખવ પોતાનું મસ્તક ઉંચું રાખીને રજપૂત ગૌરવ જાળવી રહ્યો હતો. રાજસ્થાનના ઉદ્ધાર માટે તે ભગીરથ પ્રયત્નો આદરી રહ્યો હતો.

સંવત ૧૬૨૪ ના ચૈત્ર સુદી અગીયારસ અને રવિવારને દિવસે સ્વાધીનતા અને સનાતન ધર્મના અભેદ કિલ્લારૂપ માનવામાં આવતા ચિતોડની દારણ દુર્ગ શા યષ્ઠ. આ ચિતોડનો ત્રીજી વારનો ધ્વંસ. 'અઘ્લાઉદ્ધાન અને બહાદુરશાહના ક્રોધાગ્નિમાંથી પથ્થુ જે સુંદર રાજમહાલયો, મંદિરો, અને સ્તંભો બન્યા હતા, તે સર્વને અકબરે ધૂળભેગા કરી દીધા. જે નગરાંઓના બીષણ ગંભીર નાદથી ગિડગોત કુળના રાજાઓનો પુરપ્રવેશ સુચિત થતો હતો, જે મહા મૂલ્યવાન અને સુશોભિત દીપવૃક્ષ ભગવતી વિશ્વમાતા ચતુર્ભુજ દેવીના મંદિરમાં વિમળ પ્રકાશ વિસ્તારિત કરતાં હતાં અને જે દર્શનીય દ્વારો ચિતોડના સિંહદ્વારને શોભાં આપતાં હતાં તે સર્વને અકબર પોતાના ભાવી અકબરાબાદ નગરને શોભાવવાને માટે ઉપાડી ગયો. ૧

તે વખતનો રાણો ઉદયસિંહ ચિતોડનો ત્યાગ કરીને ગોહિલ લોકની પાસે ચાલ્યો ગયો. ઉદયસાગર નામનું વિશાળ સરોવર અંધાવનાર અને મેવાડના પાટનગર સમા વિશાળ શહેર ઉદયપુરની મૂળ સ્થાપના કરનાર મહાપુરુષ તે આ ઉદયસિંહ !

ચિતોડના ધ્વંસથી હૃદયમગ્ન અનેલા ઉદયસિંહે ગોગુંડા નામના સ્થાનમાં ૪૨ વર્ષની ઉમ્મરે આ લોકનો ત્યાગ કર્યો. ચાલતા આવેલા રીવાજ પ્રમાણે સૌથી મોટા પુત્રને ગાદી મળે, તેને બદલે તે પોતાના પ્રિય નાના પુત્ર જગમલને રાજ્યનો સ્વામી ઠરાવી ગયા હતા. તે મુજબ જગમલનો રાજ્યાભિષેક થયો. પરંતુ એ અધિકાર ક્ષણિક નીવડ્યો. સોનગઢા સરદારની પુત્રીને ઉદયસિંહ પરપયા હતા, તેના પેટે પ્રતાપી પ્રતાપનો જન્મ થયો હતો. પ્રતાપના મામા જાલૌરરાજે સામંતશિરોમણિ રાવત કૃષ્ણજીની સહાયથી જગમલને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકી પ્રતાપને મેવાડના રાજ્યાસન ઉપર સ્થાપિત કર્યો.

વીરની વાતો (૩)

ગાદી ઉપર આવતાં જ પ્રતાપે ચિતોડના ઉદ્ધાર માટે મનમાં દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. મારવાડ, અંબર, બિકાનેર, ખુદી વિગેરેના રાજાઓ, અરે ખુદ પ્રતાપનો બંધુ સામરજી (શક્તસિંહ) પણ પાછાહાના પ્રતાપમાં દબાઈ ગયા હતા, અને તેના પક્ષમાં બળીને ઉઠતા તેની સાથે સંઘ્રામ કરવાને તત્પર બન્યા હતા. પ્રતાપને એકલા હાથે ઝુમવાનું હતું.

છતાં પોતાની માતાનું દુઃખ કલંકિત કરે એવો કાયર પુરુષ તે નહોતો. તે એકલો પચ્ચીસ વર્ષ સુધી અકબરની સેના સાથે લડ્યો, નિદ્રા અને ભોજનનો અનેક વખત તેણે ત્યાગ કર્યો, વનવન રઝળ્યો, પહાડે પહાડે બટક્યો, પરંતુ અસહ્ય સંકટો સહન કરીને 'પણ તેણે પોતાનો સ્વધર્મ અને સ્વાતંત્ર્યતાનો ઝુંડો તો ફરકતો જ રાખ્યો.

પ્રતાપની એક જીહેનને ઇડરના રાવ નંદરાયુદ્ધસ સાથે પરણાવી હતી. તેના પેટે વીરમદેવનો જન્મ થયો. અભારે ઇડરની ગાદીને વીર વીરમ શોભાવતો હતો. એક વખત મોગલ સેના પુનઃ ચિતોડ ઉપર ચઢી આવી હતી, તેને નસાડતાં રાણા પ્રતાપના શરીર ઉપર અનેક ધા વાગ્યા હતા. પોતાના મામાના અતુલ્ય પરાક્રમની, અને તેને અસંખ્ય ધા વાગ્યાની વાત સાંભળીને વીરમ તેને મળવા આવ્યો હતો. રાણાના ધા રૂઝાયા ત્યાં સુધી તે ઘણા દિવસો સુધી ઉદયપુર રહ્યો અને મામા સાથે ભારતની અશાંત સ્થિતિ વિષે અનેક પ્રકારની ચર્ચા કરી.

પ્રતાપના ધા રૂઝાયા એટલે વીરમે ઇડર જવાની વાત કાઢી. મામાએ થોડો સમય રોકાવાનો આગ્રહ કર્યો અને ભાણેજનું મન પ્રસન્ન કરવા માટે રોજ સાંજે પીછોલા નામના તળાવમાં ફરવા જવાનો અને તેનો યોગ્ય આતિથ્યસત્કાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

મામાભાણેજ હોડીમાં બેઠા બેઠા મેવાડની હાલની દુઃખદ સ્થિતિ વિષે વાતે ચડ્યા હતા. મામાએ ભાણેજની વીરતાની પ્રશંસા કરવા માંડી, પરંતુ વીરમ તો પ્રતાપના અડગ ટેક અને સ્વદેશ અને સ્વધર્મ

પ્રત્યેની અથાગ માયામમતા જોઈને દિગ્મુદ્ધ બની ગયો હતો. તેણે પ્રતાપ પ્રત્યેનો પોતાનો પૂજ્યભાવ પ્રદર્શિત કર્યો.

“ મામા ! આપની આગળ હું તે શી વિસાતમાં ? પરંતુ જ્યારે રાજસ્થાનના બીજા કોઈ પણ રાજા પોતાની સ્વતંત્રતાની દરકાર કરતા નથી, ત્યારે આપ એકલા શા માટે આમ કષ્ટા સહન કરી રહ્યા છો ? ”

“ માતૃભૂમિના ઉદ્ધારને માટે ! વીરમ ! ચિંતોડનો પુનરુદ્ધાર ન થાય ત્યાં સુધી માઈ જીવ્યું પણ વૃથા છે, ત્યાં સુધી તો હું જીવતો મુએલો જ છું. ”

“ પરંતુ તેમાં આપનો શો દોષ ? મામા, જ્યારે તમામ રજપૂત રાજાઓ પોતાનો ધર્મ ભૂલીને, પોતાની માનમર્યાદા, આત્મગૌરવ, શિયળ અને સંપત્તિ એ અધ્યં એ મોગલ પાદશાહને ચરણે ધરી, માતૃભૂમિના કંદા શત્રુ થઈ બેસે ત્યારે આપ શું કરી શકો ? ”

“ એ જ દુઃખની વાત છે, વીરમ ! સ્વાર્થ, સત્તા અને અધિકારના મિથ્યા મોહમાં તણાઈને એ કુલાંગારો એના પડખામાં પેસતા જાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ માઈ ગૌરવ તેમનાથી જોડું જનું નથી, નેથી ઉલટા મારા પ્રયાસોને તોડીફોડી નાંખવાના નિંદ પ્રયત્નો તેઓ આદરે છે. આ બધાં ભારતની ભાવી દુર્દશાનાં માકાં ચિહ્નો છે. ”

૫ દાનવીર.

મામાભાણેજ આમ ભારતની ભાવી દુર્દશા ઉપર વાતો કરતા સરોવરમાં જળવિહાર કરી રહ્યા હતા. હોડી જગમંદિર પાસે આવી લાગી હતી. તેવામાં વીરમની દૃષ્ટિ આકાશમાંથી સડસડાટ સરોવરનાં જળમાં ડુબકી મારનાર એક પક્ષી તરફ ગઈ, અને એનું લક્ષ એ તરફ ખેંચાયું.

સૌંચાણા નામનું એક પક્ષી પૂર વેગથી ઉડતું ઉડતું એકાએક

વીરની વાતો (૩)

નીચે ઉતરી આવ્યું, શિકારી પોતાનું નિશાન તાકે તેમ હોડીથી થોડે દૂર તેણે જળમાં કુબકી મારી, પોતાના શિકારને—એક માછલીને ટપ દેતી પોતાની ચાંચમાં પકડી લીધી અને એ શિકારને પોતાના પંજમાં જ—ચાંચમાં જ રાખીને ઝડપપંથ પુનઃ આકાશમાં ઉડી ગયું. વીરમ એની હિમ્મત જોઈ દિંગ થયો.

“વાહ ! વાહ ! આ નાના પક્ષીની હિમ્મત કેવી છે ? મામા ! જોઈ આ પક્ષીની હિમ્મત ? કાર્યસાધના માટે આવી ‘તડ ને ફડ’ કરી નાંખવાની રીત પસંદ કરવા જેવી છે.” વીરમે પ્રતાપને એ પક્ષીની હકીકત જણાવી.

“એ પક્ષીએ ક્યાં કુબકી મારી ?” પ્રતાપે જણાવતા સંતોષવા માટે પ્રશ્ન કર્યો.

“પણ પેલી જગ્યાએ. એ.....અહિંયાં !” વીરમે પોતાના હાથમાંથી રત્નજડિત કડું કાઢીને તેને જ્યાં પક્ષીએ કુબકી મારી હતી ત્યાં તળાવમાં ફેંક્યું.*

“અરે ! અરે ! કડું ગયું ! કડું ગયું !” પ્રતાપના મુખમાંથી ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા. રત્નજડિત કડું તળાવમાં ફેંકવામાં આવે એ કદિ પાછું મળે ? તેને લાગ્યું કે બાણેજનું મૃત્યુવાન કડું તેની ગફલતને લીધે સુદને માટે તેના હાથમાંથી ગયું !

પણ આ શું ? વીરમના મુખ ઉપર ચિંતા કે ગભરાટની રજ-ભાર પણ છાયા નહોતી ! ઉઝડું પોતે કડું ફેંક્યું તે તરફ તે પ્રસન્ન-ચિત્તે જોઈ રહ્યો હતો.

“વીરમ ! આ શું કર્યું ? આવું રત્નજડિત કડું આમ તળાવમાં ફેંકવાનું કંઈ કારણ ?” પ્રતાપે કુતૂહલપૂર્વક પૂછ્યું.

---

* જુઓ ચિત્ર.

વીર વીરમ.

વીરમે પોતાના ખીજા હાથમાંથી એવું જ મૂલ્યવાન કડું કાઢ્યું અને પુનઃ એ જ સ્થળે તે ફેંક્યું.

“મામા ! આ બહાદુર નાના પક્ષીને રાજી કરવાને છતાંમ આપતું જોઈએ, કેમ નહિં વાર ? એની હિંમતની યોગ્ય કદર થવી જોઈએ ના ?” વીરમે પ્રસન્નવદને ખુલાસો કર્યો અને જાણે કંઈ બન્યું જ ન હોય તેમ પુનઃ પોતાના મામા સાથે વાતે વળગ્યો.

રાણા પ્રતાપ પોતાના બાણેજના આવા ઉદાર સ્વભાવથી અતિ પ્રસન્ન થયો.

“વીરમ ! તું જોવો રણવીર છે તેવો દાનવીર પણ છે એવું મેં અનેક વાર સાંભળ્યું હતું. આજે એ બાબતની મને પ્રત્યક્ષ ખાત્રી થઈ. ધન્ય છે તારા ઉદાર સ્વભાવને. તારા શૌર્યે, તારી દાનવીરતાએ તો માફ નામ માત્ર ઇડરનાડમાં જ નહિં, પરંતુ રાજસ્થાનમાં પણ જાણીતું કરી દીધું છે. અરેખર તે તો મારી બહેનની કુખ દીપાવી છે, અમારા કુળને પણ ઉજ્જવળ બનાવ્યું છે.” રાણા પ્રતાપે અંતરના ઉમંગકાથી તેને અભિનંદન આપ્યું.

“એ મારાં પુણ્ય માતૃશ્રીના સંસ્કારોનો પ્રતાપ, મામા ! એવી ઉદાર, ધીર, વીર માતાની કુખે જન્મ પામવાનું સદ્ભાગ્ય પણ મહદ્ પુણ્ય ક્યાં હોય તો જ પ્રાપ્ત થાય.”

“છોક એમ તો નહિંજ. કહેવાય છે કે સિંહના અગ્નિ સિંહ જ હોય એ કંઈ ખોટું નથી. તારા પિતાશ્રી રાવ નારાયણદાસ પણ કંઈ જોવા તેવા વીરનર નહોતા.” પ્રતાપે પોતાના બનેલીની પ્રશંસા કરી.

વીરમના સ્મરણપ્રદેશમાં પોતાના સદ્ગત પિતાની બધી પ્રતાંખી પ્રતિમા ખડી થઈ. તેણે તેને હાદિક નમન દર્શુ. પોતાની જન્મભૂમિ, પોતાનું રાજ્ય, પોતાની પ્રજા સૌ કોઈ તેને યાદ આપ્યાં અને તે ઇડર પાછા જવા માટે ઉત્સુક બન્યો. તેણે પ્રતાપની રજા માગી.

વીરની વાતો (૩)

“ વીરમ ! તું જેમ વધારે અહીં રહે તેમ મને વધુ આનંદ થાય, એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આપણે તો પ્રથમ આપણો રાજધર્મ સંભાળવો રહ્યો. બીજાં બધાં સુખો, બધા આનંદોને એક કાર મૂકી દહને સ્વધર્મનું સંરક્ષણ અને પ્રગતિનું પરિપાલન કરવું, એ જ આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય, એટલે હું તને અહીં રહેવા માટે આગ્રહ કેવી રીતે કરું ? ખુશીથી જજે, વીરમદેવ, પણ માઈ એટલું વચન તો હંમેશાં યાદ રાખજે કે પ્રાણાંતે પણ સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વધર્મનો ત્યાગ ન કરતો, કર્તવ્યપાલનમાં કદિ પણ પાછી પાની ન ભરતો. ”

“ એ આત્મતામાં તો આપ નિશ્ચિંત રહેશો મામા ! આપનો ભાણેજ સીસોદિયાણીનું દૂધ કદી નહિ લજવે ! ”

શાખાશ ! વીરમ ! તારા જેવા શૂરવીરને એ જ શોભે ! ”

વીરમને હવે ઇડરના જ વિચારો આવવા લાગ્યા. બીજા એકે વાતમાં એનું ચિત્ત ચોટતું નહોતું. પોતાના મામાની-રાણા પ્રતાપની રમ્મ લઇને તે ઇડર આવવા નીકળી પડ્યો.

૬ ઉણપ.

“ અંદ્રાવતી ! આમ દિવસે દિવસે સુકાતી કેમ જાય છે ? આવી સાલ્મથી, આવી સત્તા, આટલો રાજવૈભવ અને આટલી રિદ્ધિ સિદ્ધિ હોવા છતાં તારા મુખ ઉપર દિવસે દિવસે ઉદાસીનતાની છાયા વધુ ને વધુ કાં છવાતી જાય ? ”

“ મારા પ્રભુ ! માત્ર સાલ્મથી અને સત્તામાં જ બંધું સુખ સમાયું છે એમ સ્ત્રીઓ નથી માની શકતી. ”

“ ઠીક, ઠીક, હું સમજ્યો. એ અધાય કરતાં પતિપ્રેમની તે વધુ ભૂખી હોય છે, એમ જ તું કહેવા માગે છે ને ? ”

“ એ વાત તો સાવ સાચી છે, મારા સ્વંમી ! પરંતુ એ વાતનો

પણ મને ઝોરતો નથી. બીજી બધી રાણીઓ કરતાં મારા ઉપર આપની વિશેષ કૃપાદષ્ટિ છે, એ હું સારી રીતે સમજું છું. ”

“ ત્યારે આ ઉદ્ધતીનતા શા માટે ? ”

“ એનું કારણ જુદું જ છે, મારા નાથ ? ”

“ શું મારોથી પણ એ કારણ છૂપાવવા જેવું છે ? ”

“ આપનાથી તે કાંઈ છુપાવાય ? પરંતુ આપ કદાચ એ વાતને હસી કાઢશો. ”

“ ચન્દ્રાવતી ! એમ કરીને તું વાત ઉઘાવવા માંગે છે ? ”

“ નહિ, પ્રભુ, નહિ, હું સત્ય જ કહું છું. કાં તો મારી વાત સાંભળીને આપ તેને હસી કાઢશો અને કાં તો તે સાંભળીને આપનું અંતર દુઝાશે. ”

“ હરકત નહિ. આજે તો એ કારણ મારે જાણવું છે. હું ધણે વખત થયાં તારા આ ચન્દ્રસમા ઉજ્જવળ મુખને શોકછાયાથી ઘેરાયલું જોઉં છું. આજે તો મારે એનું કારણ જાણવું છે. ”

“ પ્રભુ ! આપ વીરનર છો, સત્તા અને સંપત્તિ આપના ચરણે ઢળ્યાં છે. ઈંડરના આખા રાજ્ય ઉપર આપનો વિજયધ્વજ ફરકે છે. બલમલા ભૂપતિઓ પણ આપના કીર્તિસૂર્યની જાંખી થતાં ધ્વર્ષાગ્નિથી બળે છે. આ બધુંય છે, પણ એક વાતની આપને ત્યાં ખોટ છે. ”
ચન્દ્રાવતી ખુલાસો કરવા ગર્હ પરંતુ માત્ર ઇસારો કરીને અટકી પડી.

“ ખોટ ? શાની ? ”

“ માત્ર એક શેર માટીની-સંતતિની, પ્રજાની. ”

વીરમ ચમક્યો. આજ સુધી એને એ વાતનો કદિ ખ્યાલ પણ નહોતો આવ્યો. પોતાની સત્તા વધારવાના વિચારોમાં જ તેનો વખત વ્યતીત થયો હતો. વીરતાનું પ્રદર્શન, પ્રજાપાલન, શત્રુઓના ગર્વનું ખંડન, વિરોધીઓના મદનું મર્દન, સ્વર્ધર્મનું સંરક્ષણ અને સ્વાતંત્ર્યનું સ્થાપન:

વીરની વાતો (૩)

એ જ તેના જીવનમંત્રો હતા. આ જીવનમંત્રોની ઉપાસના અને સાધનામાં તેને આવા પ્રશ્નોનો વિચાર સુદ્ધાં આવ્યો નહોતો. આજે પહેલી જ વાર તેના કાને આ વાત સાંભળી અને તેના હૃદયે એ વાત સ્વીકારી. તેને પણ લાગ્યું કે ખરેખર પોતાને ત્યાં શેર માટીની ઉણપ હતી !

૭. રેવાતીરે.

ચન્દ્રાવતીએ જોયું કે પોતાના સ્વામી આ વાત સાંભળીને ઉંડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યા છે !

“ મેં નહોતું કહ્યું કે આપને એ વાત સાંભળીને વૃથા સંતાપ થશે ? ”

વીરમ ચમક્યો. રખેને રાણી એને પોતાના મનની નિર્બળતા ગણી લે ! તેણે વાત ઉઘાવવાનો યત્ન કર્યો.

“ ઘેલી રે ઘેલી ! એમાં સંતાપ શાનો ? એ તો કુદરતના ખેલ છે, પ્રભુની માયા છે, એમાં હર્ષ શો અને સંતાપ શો ? સંતતિ હોય કે ન હોય તેથી લાભહાનિ શી થઇ જવાની હતી ? ”

“ એમ ન કહો નાથ ! સંતાનપ્રાપ્તિ એ તો અલૌકિક ઇશ્વરી બક્ષિસ છે. સ્ત્રીને મન માતા થવું અને પુરુષને મન પિતા બનવું, એ તો આ અવની ઉપર સ્વર્ગીય સ્થાવો છે. તેમાં પણ પુત્રરતનની પ્રાપ્તિ એ તો મહદ્ ભાગ્યની નિશાની ગણાય છે. એવો કુળદીપક કુંવર ઇકરની પ્રજ્ઞને પ્રસન્ન કરે, આપના નામને ઉજ્જવલ કરે અને સાતે પેઢિયોને તારે ! ”

“ અને કુલાંગાર પાકે તો આપદાદાની કરી કમાઇ ધૂળધાણી કરી નાંખે, એટલું જ નહિ, પરંતુ આપદાદાના નામને બટ્ટો લગાડે. ”

“ પ્રભુ ! આપની સાથે વાદવિવાદ કરવો એ મારો ધર્મ નથી. પરંતુ જો આપની મારા ઉપર કૃપાદષ્ટિ હોય તો મારી એક વિનંતી સ્વીકારો. પૂણે પાપ ઠેલાય એમાં જરાય શંકા નથી. તેથી શ્રાત્રીજીને

બોલાવીને પુત્રપ્રાપ્તિ માટે કંઈ ધાર્મિક વિધિ છે તે પૂછી જુઓ. પ્રભુની આપણા ઉપર જરૂર અમીદશિ થશે. ”

“ મેં દારકાની યાત્રા કરી તે પુણ્યકાર્ય નહિં ? ” વીરમે બીજને પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો.

“ પુણ્યકાર્ય કેમ નહિં ? પરંતુ જૂદી જૂદી ફળપ્રાપ્તિ માટે જૂદી જૂદી વિધિઓ હોય છે. કૃપા કરી મારી આટલી અરજ નહિ સ્વીકારો ? ”

ચન્દ્રાવતીના અતિ આગ્રહથી વીરમે શાસ્ત્રીજીને બોલાવી મંગાવ્યા.

વયોવૃદ્ધ શાસ્ત્રીજી આવ્યા, વીરમ અને ચન્દ્રાવતીએ તેમને પ્રણામ કર્યા, અને યોગ્ય આસન આપ્યું.

“ શાસ્ત્રીજી ! એક પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવા માટે આપને શ્રમ આપ્યો છે. ઇડરની પ્રગ્ન પોતાનાં બાવિ રાજવી માટે તલસે છે, રાણી પોતાની ગોદમાં બાળક ખેલતો જોવાને આતુર છે. આને માટે કંઈ ઉપાય છે ? ” વીરમે તેને બોલાવવાનું પ્રયોજન જણાવી દીધું.

“ છે. ”

“ શો ? ”

“ દેવોની પ્રસન્નતા ! ”

“ શાસ્ત્રીજી ! દેવોને પ્રસન્ન કરવામાં તો મેં કંઈ બાકી નથી રાખ્યું. અનેક દેવદેરીઓની બાધા આખડીઓ રાખી, છતાં એનું કંઈ ફળ ન મળ્યું. ” ચન્દ્રાવતીએ નિરાશા જણાવી.

ત્યારે યાત્રાએ જાઓ. ” શાસ્ત્રીજીએ સૂચના કરી.

“ હું હમણાં જ દારકાની યાત્રા કરી આવ્યો. ” વીરમે ખુલાસો કર્યો.

“ એ તો હું જાણું છું. અન્નદાતા ! પરંતુ ત્યાં જે વિધિ કરવો જોઈએ તે આપે નથી કર્યો. ”

“ કયો વિધિ ? ”

વીરની વાતો (૩)

“પતિપત્નીએ એક વસ્ત્રે સ્નાન કરવાનો. માઈ કહ્યું માનો તો આપ કુટુંબ સહિત રેવાતીરે જાઓ અને ત્યાં ઓંકારેશ્વર આગળ આપ તથા રાણી એકવસ્ત્ર પહેરીને નહાઓ. પ્રભુકૃપા હશે તો જરૂર પુત્રપ્રાપ્તિ થશે.”

શાસ્ત્રીજી વિદ્વાન, શાસ્ત્રજ્ઞ અને ઝનુભવી હતા, એટલે વીરમને તેમનાં વચનોમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. ચન્દ્રાવતીના મનના સમાધાન અર્થે તેણે કુટુંબ સહિત રેવાતીરે જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

રાજકુટુંબ ઓંકારેશ્વરની યાત્રાએ રેવાતીરે જાય છે એવા ખબર જોતજોતામાં ઇડરમાં ફેલાયા.

૮. ગરીબ ગાયોની બહારે !

“બહુ ભૂંડું થાય છે ! મહારાજ, અહીં તો ધર્મને બદલે ધાડ જેવો મામલો છે !”

“કેમ ? એમ માનવાનું તમને શું કારણ મળ્યું ? જ્યાં પવિત્ર આદ્યજ્ઞો, અને સાધુસન્યાસી તથા સંતજનોનો વાસ છે, જ્યાં નર્મદાજી જેવી પવિત્ર સરિતા વહે છે, જ્યાં અસંખ્ય મનુષ્યો પોતાનાં પાપો ધોષ નાંખીને પુણ્યપ્રાપ્તિ કરે છે ત્યાં એવો શો અધર્મ તમે દીઠો ?”

“કૃપાળુ ! આપ કહો છો તે બધું ખરૂં, પરંતુ એવી પવિત્ર ભૂમિ ઉપર જ્યારે હૃદય કંપી ઉઠે એવું આચરણ થવાનો પ્રસંગ આવે અને તે પણ ઇડરનરેશ જેવા ધર્મિષ્ઠ રાજવી અહીં હાજર હોય ત્યારે...” બોલનાર ગળગળો થઈ ગયો.

વીરમદેવ પોતાના કુટુંબ સહિત રેવાતીરે આવી પહોંચ્યો હતો. પવિત્ર નર્મદાજીમાં સ્નાન કરીને, ઓંકારેશ્વરનું આરાધન કરીને, પવિત્ર તીર્થસ્થાનોનાં દર્શન કરીને અને પોતાના મોખ્ખાને જાજતાં દાનધર્મ કરીને તે પવિત્ર જીવન ગાળતો હતો. શાસ્ત્રીજીની સૂચનાનુસાર તેણે તથા રાણી ચન્દ્રાવતીએ એક વસ્ત્ર પહેરીને નહાવાનો વિધિ પણ ભાવનાપૂર્વક ઉકેલ્યો હતો, અને હવે બેચાર દિવસમાં ઇડર પાછા ફરવાનો

તેમણે નિશ્ચય કર્યો હતો. એવામાં પોતાના સેવકોને મોઢે ઉપરની ફરિયાદ તેના કાને આવી, અને તે વિચારમાં પડ્યો.

“જે હોય તે સ્પષ્ટ કહો. મારાથી એ અધર્મ અટકાવી શકાય તેવું હશે તો હું જરૂર તે અટકાવીશ.” વીરમે આજ્ઞા કરી.

“અનદાતા ! અવિવેક માટે ક્ષમા; પરંતુ અમારું અંતર કંકળી ઉઠે છે તેથી કહેવું પડે છે. નર્મદાતીરની રમણીયતા નીહાળવા માટે અમે ફરતા હતા તેવામાં કેટલાક નિર્દય જેવા જણાતા માણસો દશ-બાર ગાયોને હાંકી જતા અમારી નજરે પડ્યા. અમે તેમને પૂછ્યું તો તેઓએ જણાવ્યું કે ‘અમે કસાઇ છીએ અને શાહજાદાને માટે ગાયો લઇ જઇએ છીએ’. મહારાજ ! આપ અહીં હો અને આવું ધર્મહિન કાર્ય થાય તો તો ગજબ કહેવાય !”

“ત્યારે તમે તેઓને કેમ વાર્યા નહિં ?” વીરમે તેઓને તાવી જોયા.

“અનદાતા ! એક તો આપની આજ્ઞા વિના કંઇ તોફાન ન કરવું એ કારણ, અને બીજું કારણ એ કે એ ગાયો શાહજાદાના માણસો માટે હતી.”

“તેથી શું થયું ? શાહજાદાના માણસો માટે હોય કે ખૂદ શાહજાદા માટે હોય, તો પણ આવા પવિત્ર સ્થળોમાં ગૌવધ જેવું અધર્મિત અને ધર્મહીન કાર્ય થવું નજર ધટે. આસો હું પોતે તેમની પાસે જઇને એ પવિત્ર ગૌમાતાને છોડાવી લાવું છું.”

સ્વધર્મપરાયણ ધરનરેશ ગરીબ ગાયોની વહારે ધાયા.

૯ સ્વધર્મનું સંરક્ષણ.

વીરમ પોતાના માણસો સાથે એ કસાઇઓ પાસે આવ્યો અને ગાયોની માગણી કરી.

“અમે કંઇ ગૌદાન કરવા નથી નીકળ્યા. અહીં તો પૈસા કમાવા માટે આવ્યા છીએ.”

વીરની વાતો (૩)

“તો હું ચૈસા આપું.”

“અરે ભલા માણસ, અમે સો સો ગાઉને છેટેથી આ ગાયો લાવ્યા છીએ.”

“શીકર નહિ. એકથી હજાર રૂપિયા સુધી તમે માગો તો પણ હું તે આપવા તૈયાર છું. બોલો દરેક ગાયનું શું લેશો ?”

“એ તમારું કામ નહિ. તમે ત્યારે તમારે રસ્તે જોઓને !”

“આ ગાયો લીધા વિના તો નહિંજ.”

“એટલે શું અમારી મરજી વિરુદ્ધ લઇ જશો ?” કસાઇઓ ખીખ્યા.

“નહિં, તેનું પૂરતું મૂલ્ય આપીને. દરેક ગાવના એકસોથી એક હજાર રૂપિયા સુધીની કિંમત આપવા હું તત્પર છું. કહો, કેટલા રૂપિયા આપું ?” વીરમનાં વચનોમાં અધીરાઇ સ્પષ્ટ જણાતી હતી.

“તમે લાખ રૂપિયા આપો તો પણ અમે આ ગાયો આપવાના નથી” કસાઇઓ હઠે ચડ્યા.

“તો હું એ ગાયોને લીધા વિના અહીંથી એક ડગલું પણ હઠવાનો નથી.” વીરમે દૃઢ નિશ્ચય જણાવ્યો.

“તમે નાહક હુજૂરત કરો છો. તમે જાણો છો કે આ ગાયો શાહમદા માટે છે ?”

“ગમે તેને માટે હોય, તેની મને દરકાર નથી. તમે કસાઇઓ છો. ગાયોને વધ કરવા માટે લઈ જાઓ છો. હું હિંદુ છું, રાજપૂત અથવા છું. ગાયોનું સંરક્ષણ કરવું, એ મારો પરમ ધર્મ છે. તેથી જ ફરીથી કહું છું કે સમજી જાઓ અને ગાયોને છોડી દો !”

“નહિં તો ?”

“નહિં તો મારા બાહુબળથી—મારાં શ્વેત્રોની સહાયથી હું આ ગાયોને જોરજુલમથી લઇ જઇશ.”

“ તમારી તાકાત નથી કે શાહજાદાને માટે લઈ જવામાં આવતા માણને આંગળી પણ અડાડી શકે ? ” શાહજાદાની કુમકે નીડર બનેલા કસાઈઓએ છેલ્લું બાણ ફેંક્યું.

“ એમ છે ? ” વીરમે પોતાની કમરે લટકાવેલી તલ્વાર બ્યાનમાંથી બહાર કાઢી અર્ન આગ્રાસૂચક સ્વરે કહ્યું : “ સેવકો ! દોરી દ્યો આ ગરીબ ગાયોને. કસાઈઓ ! તમને તમારો જીવ બહાલો હોય તો મૃગ્ય મૃગ્ય ઉભા રહો. જરા પણ ફાંફાં માર્યા તો જીવથી ગયા સમજજો. ”

એકાએક કંઈ યાદ આવ્યું હોય તેમ પુનઃ તે બોલ્યો : “ યાદ રાખજો કે, હું આ ગાયો સમારા હાથમાંથી ઝુંટવી લેતો નથી, તમારી ઇચ્છા થાય ત્યારે તેનું મૂલ્ય મારી પાસેથી લઈ જજો. ગરીબ ગાયોની રક્ષા માટે જ મારે આ પગલું બરતું પડે છે. અને તમારા શાહજાદાને કહેજો કે આ ગાયોને લઈ જનાર કોઈ લુટારો નથી, પણ રેવાતીરે યાત્રાએ આવેલો ઇડરનો રાવ વીરમ છે. ગરીબ ગાયોને છોડાવીને તેણે માત્ર પોતાના સ્વધર્મનું સંરક્ષણ કર્યું છે. ”

સેવકો ગાયોને દોરી ગયા. વીરમ એ પવિત્ર ગૌમાતાઓ તરફ પૂજ્યભાવભરી નજર રાખીને આત્મસંતોષ પામતો એ ગાયોની પાછળ પાછળ ત્યાંથી ગયો. કસાઈઓ દિગ્મૂઢ બની એમના તરફ જોઈ રહ્યા !

૧૦ કેવળ ગૌરક્ષાને ખાતર !

કરી કમાઈ ધૂળધાણી થતાં માણસને જે નિરાશા થાય, તે નિરાશા પોતાની ગાયોને—ખાસ પરિશ્રમ વેડીને સો સો ગાઉ દૂરથી લાવેલી ગાયોને—ખાસ શાહજાદાને રીઝવવા માટે આણેલી, મોટું ધનામ મળવાની લાલસાથી લાવવામાં આવેલી ગાયોને ગુમાવતાં આ કસાઈઓને થઈ. પરંતુ તેનો કંઈ ઉપાય નહોતો. વીર વીરમના પ્રતાપ આગળ તેઓનું કંઈ વળે તેમ નહોતું.

હતાશ બનેલા એ કસાઈઓ શાહજાદા પાસે આવ્યા અને ફરિયાદ કરી.

વીરની વાતો (૩)

અમદાવાદ તરફ પોતાની સ્વારી લઈ જતો શાહજાદો રેવાતીરે વીરમના ઉતારાથી બે ત્રણ માઇલ દૂર પડાવ નાંખીને પડ્યો હતો. પોતાનું ખાજ આમ વચમાંથી ઉપડી ગયું એ જાણીને તેના ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. ગાયોનું હરણ કરનાર અહીં હાજર હોય તો હમણાં જ તેના રાષ્ટ્ર રાષ્ટ્ર જેવડા ટુકડા કરી નાંખું એવું તેને થયું.

“નામવર ! એ તો ખોપરીનો ફાટેલો માથુસ છે. એણે તો સાફ સાફ કહી દીધું છે કે શાહજાદાને કહેજો કે ઇડરના રાજા વીર વીરમે આ ગાયોને છોડાવી છે !” કસાઇઓએ ખુલાસો કર્યો.

“એમ, ઠીક છે, જેઈ છું કે એ ગાયો કેમ પાછો નથી સોંપતો ! શેરખાં !” તેણે પોતાના વિશ્વાસુ સેવકને હાંક મારી.

શેરખાં હાજર થયો અને કુનિશ બળવી દરમાનની રાહ જોઈ રહ્યો.

“તું અત્યારે જ આ ઘડીએ જ જા.....”

“ક્યાં ?”

“જહન્નમાં. મૂર્ખ ! જરા વાત તો સાંભળ ! એ મીઠાજના ફાટેલા રાવને કહેજો કે મૂંગા મૂંગા અમારી વસ્તુ અમને પાછી સોંપી દો, નહિં તો પછી ધ્યાન રાખજો, શાહજાદા સાથે કામ લેવાનું છે ! સર્વોપરી સત્તા સામે માથું ઉચકવામાં કંઈ સાર નહિ કાઢો. ”

શેરખાંને તો બિચારાને મનમાં જ મુંઝાઇ મરવા જેવું થયું. શી વાત છે તે જાણ્યા વિના હુકમ કેવી રીતે બળવો અને અત્યારે વીર-રેલા વાઘ જેવા શાહજાદાને પૂછવાની હિંમત પણ શી રીતે કરવી ?

એક અક્ષર પણ ઉચ્ચાર્યા વિના તે પુનઃ શાહજાદાને કુનિશ બળવીને બહાર ચાલ્યો ગયો. કસાઇઓને બોલાવીને તેણે સઘળી હકીકત જાણી લીધી અને વીર વીરમના મુકામ તરફ તે તરત જ ઉપડી ગયો.

*

*

*

*

વીર વીરમ.

“ ધન્ય છે, નાથ, તમારી ધર્મપરાયણતાને ! આપે આ કાર્યથી ગૌઆહાણ પ્રતિપાલના બિરદને ખરેખર શોભાવ્યું છે. ”

“ ચન્દ્રાવતી ! એમાં ધન્યવાદ આપવા જેવું શું છે ? પવિત્ર ગૌ-માતાનું રક્ષણ કરવું એ તો આપણા પરમ ધર્મ છે. એ ધર્મ ચૂકીએ એટલે આપણા બંને ભવ બગડ્યા જ સમજવા. આ ભવમાં જગતનો શીટકાર સહન કરવાનો, અને દેવના દરબારમાં ધર્મવિમુખ અધમ પાપીની ગણનામાં ગણાવાનું. ” વીરમદેવે કર્તવ્યપરાયણતાનું રહસ્ય સમજાવ્યું.

“ આપને એક વિનંતિ કરું ? કૃપા કરી એ ગરીબ ગાયોને આપ પાછી ન આપી દેતા, અત્યારે અભય વચન આપીને પુનઃ તેમને મૃત્યુના મુખમાં ન ધકેલી દેતા. ”

વીરમ વિરમય પામ્યો. રાણી આજે આ શું બોલે છે ? ચકિત નેત્રે તે ચન્દ્રાવતીના મુખ તરફ જોઈ રહ્યા.

“ માહું ન લગાડશો, નાથ ! પણ આ તો સિંહની બોડમાંથી શિકાર ખેંચી લાવવા જેવું થયું છે. શાહજાદા માટે લઇ જવામાં આવતી ગાયો આપ વાળી લાવ્યા, એથી શાહજાદો કંઈ જાં પીને ખેસવાનો છે ? ”

વીરમ હસ્યોઃ યસ ! એજને ? એ તો હું પણ ગ્નાણું છું. પરંતુ હું શરણાગત ધર્મ સારી રીતે સમજું છું. પ્રાણાંતે પણ મેં જેને શરણ આપ્યું તેને શત્રુના હાથમાં નજ સોપું. ”

“ શાહજાદો પોતે પોતાની સત્તા વાપરશે તો ? ”

“ તો હું પણ ક્યાં ચૂકી પહેરીને બેઠો છું. આ દેહમાં ચેતન હશે ત્યાંસુધી તો હું એ ગાયોને એના હાથમાં નહિ જ જવા દઉં. અને એમ કરતાં આ દેહ પડે તો પણ શું થયું ? આવા ધર્મકાર્ય માટે આવા પવિત્ર તીર્થસ્થાનમાં કાયા પડે, એ તો વળી મહદ્ બાતની વાત. હા, પણ આપણે એક કામ કરવું પડશે ” વીરમે નવીજ વાત કાઢી.

“ શું ? ”

“ તારે બધા સ્ત્રીવર્ગ સાથે આજે અત્યારે જ અહીંથી ઈડર તરફ પ્રયાણ કરવું પડશે. ”

અન્દ્રાવતી સમજી ગઇ. શાહજહાને કાને વાત જાય એટલે એ જરૂર વેર વાળવા ચડી આવે, એ વર્ણવે સ્ત્રીઓની હાજરી પોતાના પતિને-એ શ્રી ક્ષત્રિયને અંતરાયરૂપ થઇ પડે. પતિનો ટેક સચવાય એ સતીને મન સૌથી વધુ મહત્વનું કાર્ય.

પતિથી વિખુટી પડતી એ ક્ષત્રિયાણીએ વિલાપનાં આંસુ સારવાને બદલે વીર નારીને શોભે તેવાં વચનોથી પોતાના પતિને પાનો ચડાવ્યોઃ “ આપની આજ્ઞા અમને શીરસાવંધ છે. નાથ ! પરંતુ આપ આપની ટેક જાળવજો, વીર નરને શોભે તેવુંજ પરાક્રમ કરી બતાવજો, ગૌરક્ષા કરતાં દેહ પડે તો પણ તેની દરકાર ન કરતાં શરણાંગતનું સંરક્ષણ કરજો. સ્વધર્મ માટે દેહાર્પણ કરવાથી તો ઉલટી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાય છે. ન કરે નારાયણ અને તેવો વિષમ પ્રસંગ આવે તો અમારો પ્રાણ પણ ઘડી વાર ટકવાનો નથી, અમે પણ આપની સાથેજ પ્રયાણ કરીશું, અને આપના પ્રતાપે અમર નામના મેળવીશું. સ્વધર્મ માટે આ શરીર અપમાન આવે એવાં સદ્ભાગ્ય ક્યાંથી ? ”

“ સાબાશ ! અન્દ્રાવતી ! વીરાંગનાને શોભે એવાં જ વચનો તારા મુખમાંથી નીકળ્યાં છે. હવે વિલંબ કરવામાં માલ નથી. તમે બધાં સત્વર અહીંથી ઉપડી જાઓ. ”

વીરમદેવનો કુટુંબકબીલો ખાસ કરીને સ્ત્રીવર્ગ ઈડર તરફ ઉપડી ગયો.

* * * *

શેરખાં વીરમ પાસે આવ્યો અને પોતાના સ્વામીનો સંદેશો સંભળાવ્યો.

વીરમ તેનો એકેએક શબ્દ સ્વસ્થ ચિત્તે સાંભળી રહ્યો હતો.

“ બસ ? બોલી રહ્યા ? હવે બીજું કંઈ કહેવાનું છે ? ” વીરમના

ઉપરાઉપર પૂછાયલા પ્રશ્નોથી શેરખાં મુંઝાયો, તેની અજ્ઞ સ્વસ્થતા જોઈ આશ્ચર્યચકિત બન્યો.

“કહેવાનું નથી, પૂછવાનું છે.” શેરખાંએ હુંકામાં પતાવ્યું.

શું?

“આપનો જવાબ!”

“મારો જવાબ એક જ છે. હું હિન્દુ છું, રાજપૂત છું, ગૌડા-
દાણુપ્રતિપાળ ગણાઉં છું, ગાયોની રક્ષા એ મારો પરમ ધર્મ છે, એ
ધર્મને અનુસરીને મેં એ નિર્દોષ ગાયોને કસાઇના હાથમાંથી છોડાવી છે
અને જ્યાં સુધી મારા દેહમાં જીવ છે ત્યાંસુધી હું તેમનું રક્ષણ કરવા
ધર્મથી બંધાયેલો છું.”

“પરંતુ એ ગાયો તો શાહજાદા માટે લાવવામાં આવી છે. શાહ-
જાદા તરફથી એનું મારે મૃત્યુ આપવામાં આવનાર છે.”

“તો હું પણ મૃત્યુ આપવા માટે તૈયાર છું. શાહજાદાને કહેજો
કે વીરમ હિન્દુ છે, ગૌડાદાણુપ્રતિપાળ છે. તેના દેહમાં જીવ હોય ત્યાં
સુધી એ ગાયોને પાછી ન જ સોંપે. તેને બદલે આપ એ ગાયોનું જ
મૃત્યુ દરાવો તે આપવાને હું તૈયાર છું. શાહજાદા પોતે એ ગાયોની
કિંમતનો જ આંકડો મૂકે તેટલા રૂપિયા પૂરેપૂરા આપવા હું વચનથી
બંધાઉં છું.”*

“એમને નાણાંની દરકાર નથી. એમને તો જોઈએ છીએ એ ગાયો.”

“એ તો મારાથી કદી પણ નહિં આપી શકાય.”

“તેનું પરિણામ ખૂંડે આવશે.” શેરખાંએ દમથી વાત લેવા માંડી.

“શેરખાં? દૂતને સિક્કા ન થઈ શકે એવું અમારા શાસ્ત્રનું વચન
છે, એટલે તમને હું જવા દઉં છું. વધારે વાત કરવાની તમને કાંઈ
જરૂર નથી. મારો નિર્ધાર મેં તમને જણાવી દીધો છે. રાજપૂતો પરિ-

* રાસમાળા.

વીરની વાતો (૩)

શ્યામના ભયથી કે ભાવિ વિચારથી કદી ડગતા નથી. જાઓ, કાં તો ગાયોની મરજી પડે તેટલી કિંમત મારી પાસેથી માંગી લ્યો અને નહિં તો પછી તમે જે ધાર્યું હોય તે ખુશીથી કરો. ”

શેરખાંની સ્થિતિ ઢોલકી જેવી થઈ. બંને બાજુથી ચપ્પડ જ લાગે. એક તરફ શાહજાદો ધુરંદરે, બીજી તરફ વીરમદેવ સિંહ સમી ગર્જના કરે! પોતાના હૃતબાજને દોષ દેતો આ કડવા સમાચાર શાહજાદાને આપવા માટે તે ભમ્ભદ્રે ત્યાંથી ઉપડી ગયો.

૧૧ તોપનો મારો.

“ કેમ, શેરખાં ! શા સમાચાર ? ”

“ બહુ જ ખરાબ, ગરીબપરવર ! એ રાજા તો હડે ચડ્યો છે. કહે છે કે એ ગાયોની જોડાએ તેટલી કિંમત લઈ જાઓ, પરંતુ ગાયો તો કદિ પણ પાછી નહિં જ મળે. ”

“ એમ ? તેં મારું નામ દીધું હતું ? ”

“ હા, હા, બહેનવાળ ! પણ એ તો એક જ કડકો ખરો કર્યા કરે છે. કોઈ રીતે સમજતો જ નથી. ”

“ એને મારો પણ ડર નથી ? ”

“ ખુદ પાંશાહનો પણ નહિ. ”

“ છટ ! ગુલામ ! બોલનાં સાંભળ, નહિં તો જીભ જ ખેંચી કાઢીશ. આવો શબ્દો તેં તારા સગા કાને સાંભળ્યા છતાં તું ડરપોકની માફક એમને એમ ચાલ્યો આવ્યો ? તારા કાન જ કાપી લેવા જોઈએ. ”

શેરખાં બિચારો આ અપમાનકારક શબ્દો મૂકે મોઢે સાંભળી રહ્યો. એને લાગ્યું કે પોતાનું બાગ્યચક આજે ઉલટી દિશામાં ફર્યા કરે છે !

શાહજાદો વિચારમાં પડ્યો. જેમ જેમ તે વિચાર કરતો ગયો તેમ તેમ તેનો ક્રોધ વધતો જ ગયો. એ ક્રોધની જ્વાળામાં અનેક નિર્દોષ માનવ પ્રાણીઓ બળીને અસ્ત થઈ જશે એમ શેરખાંને લાગ્યું.

“શેરખાં !”

“છા ! હજુર !”

“અત્યારે જ આપણા તમામ માણસોને તૈયાર કરો, સાથે તોપો પણ લઇ લ્યો, અને એ તુંદ્રમીઝાજી રાગના દરેકે દરેક માણસને તોપને મોઢે ઉડાવી દો. એને પણ ખબર પડે કે સાર્વભૌમ સત્તા સામે માથું ઉંચકવાથી આતું ફળ મળે છે !”

શાહજાદાની આજ્ઞા ! એનો અમલ થતાં શી વાર ?

x . x . x . x . x

વીરમના પડાવ પાસે તોપોના ધડાકા સંભળાવા લાગ્યા. વીરમે જાણ્યું કે શત્રુઓ આવી પહોંચ્યા.

વીરમ પાસે તોપોનું સાધન નહોતું. યાત્રાચે આવેલા એ રાગ પાસે નહોતું પૂરતું સૈન્ય કે નહોતાં પૂરતાં સાધનો. માત્ર એક વસ્તુ હતી—વીરનરને શોભે તેવી વીરતા, દૃઢતા અને અવિચળ ટેક !—સાથે સાથે દાનિયોને સદાય વફાદાર રહેનારી રક્તપિપાસુ તીખી તરવારો અને મરણુ પર્યંત પોતાને પડખે ઉભા રહે તેવા મરણીયા શૂરા રજપૂતો. બલભલાને આંટી દે એવી વીરતા પોતાની પાસે હાજર હતી, પરંતુ દૂરથીજ સંહાર કરી નાંખનારી કાળસમી તોપો ! એવી તોપો પોતાની પાસે નહોતી !

વીરમ વિચારમાં ન પડ્યો, જરાય ન ગભરાયો. શત્રુઓના માણસો સાથે મરણુપર્યંત રણુરંગ ખેલવાની પોતાના સેવકોને આજ્ઞા કરીને તે શત્રુના સૈન્ય તરફ ધસ્યો.

સૈન્ય પાસે આવી પહોંચતાં તેણે પોતાનાં માણસોને એ વિભાગમાં વહેંચી નાંખ્યા. એક વિભાગ શાહજાદાના સૈન્ય સાથે સંગ્રામ ખેલવા લાગ્યો, ત્યારે બીજા વિભાગને પોતાની સાથે લઇને વીરમે તોપો ઉપર છાપો માર્યો. તોપચીઓને ઠાર કરીને તેણે તોપોના છિદ્રમાં ખીલા ઠોકી

વીરની વાતો (૩)

બેસાડ્યા. તોપના કાન આવી રીતે કાણા કરી નાંખીને તેણે તોપોને નકામી બનાવી મૂકી. તોપના મારાની મોટી ચિંતા તો આમ દૂર થઈ.

૧૨ ધર્મે જય !

તોપોના કાનમાં ખીણા ઠોકી બેસાડેલા જોધને શાહજાદાના સૈનિકો નિરાશ બન્યા. તેમનું ખંડે જોર માત્ર તોપો ઉપર જ હતું. એ જોરને આમ પ્રારંભમાં જ તૂટેલું જોતાં અને પોતાના અસંખ્ય માણસોના રજપૂતોને હાથે સંહાર થયેલો જોતાં તેમનો ઉત્સાહ ભાંગી પડ્યો.

પરંતુ હિંદુઓને હાથે હાર ખાધને પાછા જવાથી તો શાહજાદો કોપે ભરાય ! શાહજાદા : કોપાગ્નિમાં બળી મરવા કરતાં અહીંજ દુશ્મનો સાથે ઘાવ ખેંચીને નસીબ અજમાવી જોવું એ તેમને વધારે સાડે લાગ્યું.

પોતાના મોંઘામાં આવેલો કોળીઓ ઝુંટવી લેનાર આ રજપૂત રાજા ઉપર તેઓ ખીજે ભરાયા, અને એના માણસોને કતલ કરી નાંખવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો.

પરંતુ તોપોને નકામો કરી નાંખવાથી નિશ્ચિંત બનેલા અને હવે પોતાની શૂરવીરતા બતાવવા માટેનો માર્ગ મોકળો થવાથી જખરા ઉત્સાહમાં આવી ગયેલા રજપૂતો શાહજાદાના માણસો ઉપર તૂટી પડ્યા અને ઘાસ કાપત : હાથ તેમ પોતાની તીક્ષ્ણ તરવારોથી તેમનો સંહાર કરી નાંખ્યો.

શાહજાદાના માણસોએ ખૂબ ટક્કર ઝીલી, કેટલાક રજપૂતોને રણમાં રોળ્યા, પરંતુ અતે ટકી ન શકવાથી અને પોતાના અસંખ્ય માણસોનો સંહાર થઈ જવાથી તેઓ ત્યાંથી પલાયન કરી ગયા.

વિજય પામેલો વીર વીરમ આ યુદ્ધભૂમિથી એકાદ આઠને છોટ પોતાનું મેલાણુ હતું ત્યાં પોતાના માણસો સાથે આદ્યો ગયો.

x

x

x

x

“અન્નદાતા ! અંતે આપણો વિજય થયો.” એક મેવકે વીરમ પાસે હર્ષ પ્રદર્શિત કર્યો.

“એ વિજય આપણો નહિ, પણ ધર્મનો ! ગાયોની રક્ષા કરવા જતાં આપણને એ યુદ્ધ કરવું પડ્યું હતું. અંતે ‘ધર્મે જય’ કહેવાય છે તે કંઈ ખોટું નથી. પ્રભુ હમેશાં ધર્મ કરનારની બહારે ધાય છે.” વીરમે ધર્મનું રહસ્ય સમજાવ્યું.

તેના સેવકો પોતાના સ્વામીની આવી નિરાભિમાની વૃત્તિ જોઈ મનમાં જ તેને અનેક ધન્યવાદો આપવા લાગ્યા.

આજના યુદ્ધની ચર્ચા કરતા તેઓ બેઠા હતા તેવામાં એક સૈનિક ફાંફળો ફાંફળો દોડતો ત્યાં આવી લાગ્યો અને ગળગળે સાદે બોલ્યો, “મહારાજ ! જીલ્લમ થયો !” અરે કાળો કેર થઈ ગયો !”

“શું થયું ?” સઘળા એક સાથે બોલી ઉઠ્યા અને ઉત્તર સાંભળવા અધીરા બન્યા.

“મહારાજ ! આપે જે ગાયોને છોડાવી હતી તેનો અહીં પત્તો નથી !”

“હું !” રાજસેવકોનો જીવ ઉડી ગયો.

વીરમદેવ શાંત બેઠો બેઠો સ્વસ્થતાથી બધું સાંભળી રહ્યો હતો. તેને આમ લાગણીહીન જોઈને સેવકોના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો.

“બાપ ! તું ચિંતા ન કર. ગાયો અહીં નથી તે તું જાણું છું.” વીરમે શાંત ચિત્તે જવાબ આપ્યો.

“અહીં નથી તો ક્યાં છે ?” સેવકોનો જીવ કપાઈ જતો હતો.

“ધરતી માતાને ખોળે, પ્રભુને આશરે, સૂર્યદેવના શરણે. બાપઓ ! આ યુદ્ધ થયાં પહેલાંજ મેં સાવચેતી વાપરીને એ ગાયોને અહીંથી દૂર મોકલાવીને છૂટી મુકાવી દીધી છે.”

“શા માટે ?”

વીરની વાતો (૩)

“તેમનો પ્રાણ બચાવવા માટે. ધારો કે આપણે આ યુદ્ધમાં ખપી ગયા હોત, તો એમનું શું થાત ?”

“પરંતુ જંગલમાં એમનું પાલનપોષણ કોણ કરશે ?”

“કુદરતે જેને દાંત આપ્યા છે તેને ચાવણું પણ આપશે. એ અવાક પશુઓ માટે ધરતી માતા પોતાનો ધનભંડાર હંમેશાં ખુલ્લો જ મૂકી દે છે. એ હજાર હાથવાળો તેમની બહારે ધારે, પછી તેમને શી કમીના રહેવાની છે ?” વીરમદેવે ખુલાસો કર્યો.

“ધન્ય ! પ્રભો ! ખરા ગૌઆહ્વાણપ્રતિપાળ તે આનું નામ !” રાજસેવકોના મુખમાંથી ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા.

૧૦ વીર વીરમ.

યુદ્ધનો ઉભરો શમી જતાં વીરમને યુદ્ધમાં ખપી ગયેલા પોતાના શૂરા સેવકો સાંભર્યા. તેમના મૃત દેહને શાંતિ મળે તે માટે તેણે રેવાતીરે તેમનો અગ્નિસંસ્કાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

એકાએક તેને પોતાનો માનીતો ખવાસ સાંભર્યો. તપાસ કરતાં જણાયું કે તેણે પણ ગૌરક્ષા માટે ઉપસ્થિત થયેલા સંગ્રામમાં પોતાના પ્રાણ સમર્પણ કર્યા હતા. વીરમને પોતાના એ માનીતા ખવાસના મૃત્યુથી બહુ લાગી આવ્યું. તેના મુઠ્ઠાને શોધાવીને મેલાણુથી કેટલેક દૂર લઈ જઈને રેવાતીરે તેને અગ્નિદાહ કર્યો.

અચાનક તેને એક વિચાર સુઝયો. આ કળ્યાનું મૂળ પેલા કસાઇ લોકો હતા. શાહગદાની સ્વારી સાથે સંખ્યાતંત્ર કસાઇઓ છે એવું તેના સાંભળવામાં આવ્યું હતું. ‘એ કસાઇઓને મારી નાંખ્યા હોય તો અસંખ્ય ગાયોનો જીવ ઉગરે’* એવા વિચારો તેના મનમાં આવવા લાગ્યા.

જેમ જેમ તે વિચાર કરતો ગયો તેમ તેમ તેના નિશ્ચય દૃઢ

---

* રાસમાળા.

થતો ગયો. રાતે ઘેર અધકાર છવાતાં તે પોતાના માણસો સાથે શાહ-
જાદાનો મુકામ હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને ઘણા કસાઇઓને ઠાર
કર્ચા. શાહજાદાના સૈનિકો પરાજયથી નિરાશ થયેલા હતા, થાકથી લોથ-
પોથ થઈ ગયા હતા અને અધુરામાં પુરું પૃથ્વી ઉપર ઘેર અધકાર
છવાયો હતો એટલે વીરમદેવની પાછળ પડવાની કોઇએ દરકાર
કરી નહિં.

વીરમે જાણ્યું કે હવે આ સ્થળે પડાવ રાખવામાં સાર નથી.
તરત જ પોતાના રસાલા સાથે તેણે પોતાનો મુકામ ત્યાંથી ઉપાડ્યો અને
સીસોદિયાના તાબાના વડવાણી ગામમાં કોઈ પોતાનું નામકામ જાણુવા
ન પામે એવી રીતે ગુપ્તવાસ કર્યો.

વડવાણી ગામ શાહજાદાના મેલાણુથી બહુ દૂર નહોતું, એટલે ત્યાં
રહ્યો રહ્યો પણ તે દિવસે કે રાતે શાહજાદાના મેલાણુ આગળ જઈ તેનાં
માણસોને મારતો અને લાગ ફાવે ત્યારે તેઓને લૂટી લેતો. તેના નામની
જખરી ધાક પડવા લાગી.

શાહજાદો અને તેના માણસો કાયર કાયર અર્ધ રાયા અને અંતે
અમદાવાદ તરફ પ્રયાણ કરવાની શાહજાદાએ પોતાના સલાહજાને આજ્ઞા
આપી દીધી.

રેવાતીરેથી તેઓનો મુકામ ઉપડ્યો જોઈ વીરમને ધરમ સંતોષ
પ્રાપ્ત થયો.

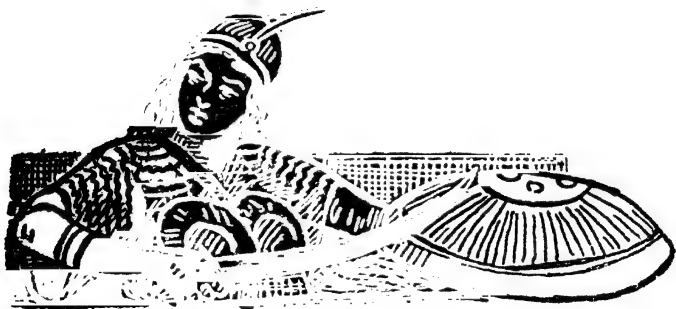
હવે તેણે ઇડર તરફ જવાની તૈયારી કરવા માંડી.

અહીંથી નીકળતાં પહેલાં તેને પોતાના મનનો એક સંકલ્પ પૂરો
કરવાનો હતો. ઇડર જતાં પહેલાં તેણે પોતાના પ્રિય ખવાસનું રેવાતીરે
સપિંડ શ્રાદ્ધઆદિ અન્ય ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરાવી અને તેનું સ્મરણ કાયમ
રાખવા માટે જે સ્થળે તેને અમિદાહ દીધો હતો, તે સ્થળ ઉપર પવિત્ર
તુળસીઆરો ચણાવરાવ્યા.

વીરની વાતો (૩)

કહેવાય છે કે આ તુલસીક્યારો આજે પણ નજરે પડે છે અને વીર વીરમની વીરતા, કર્તવ્યપરાયણતા અને સેવક પ્રત્યેના નિખાલસ પ્રેમની સાક્ષી પુરે છે.

કર્તવ્યપાલનના પરમ સંતોષ સાથે વીર વીરમ પોતાની રાજ્યધાની ઇંડરમાં પાછો આવ્યો. પ્રજાએ એ સ્વધર્મપ્રેમી રાજવીને અંતરના ઉમંગકાથી વધાવ્યો, ભાટચારણોએ એના યશમાન ગાંધને એનાં અતુલ્ય પરાક્રમે ઉપર કીર્તિકળશ ચડાવ્યો. સૌ કોઈના મુખમાંથી એક જ હર્ષોદ્ગાર નીકળી પડતો હતો:-**વન્ય વીર વીરમને !**

અટંકી વીર.

---

૧ પાદશાહી ફ્રાજ.

“ ગજબ થયો, મહારાજ ! ”

“ શું છે ? આમ હાંફળો ફાંફળો કાં થાય ? જરા સ્વસ્થ બનીને વાત તો કર કે શી હકીકત છે ? ”

“ ઓ મારા અન્નદાતા ! છડર ઉપર આજે મોટું વીપદવાદળ ચઢી આવે છે ! ”

“ પણ તે તારા ઉપર તો તૂટી નથી પડ્યું ના ! તેમાં તું આટલો બધો કેમ ગમરાય છે ? ”

“ અરે, મહારાજ, મને મારા કરતાં આપની વધુ ફિકર લાગી છે. આપે પાદશાહ સાથે વેર બાંધીને બહુ લુટું કર્યું. ”

વીરની વાતો (૩)

“પણ તેમાં તને શું ? તને તો પાદશાહ તોપને મોઢે બાંધીને મારવાના નથી ને ?”

“મને શું—આખા ઇડરને તોપને ગોળે ઉડાડી દેશે !”

“ઘેલારામ ! તારી ફાઇખાએ પુરંતો વિચાર કરીનેજ તારું નામ પાડ્યું લાગે છે. તું ખરેખર ઘેલોજ છે. તું તારું કામ કર્યા કર, ‘હુ વિચાર કરવાથી વિચારવાયુ થશે અને નાહક તારી ઘેલછામાં વધારો થશે.’”

ઘેલારામ જાતે આજ્ઞાળુ હતો, ભોળો અને ભલો એ બૂદેવ એ સમયે વીરશીરોમણી ગણાતા ઇડરનરેશની સેવામાં હતો. પોતાના સ્વામીનું હિતચિંતન એજ એનું ધ્યેય. દુનિયાની એને પરવા નહોતી, તેની પરવા કરે એવું પણ જગતમાં કોઇ નહોતું. અખંડ ધ્વજચારી સમો આ આજ્ઞાળુ સ્વામિભક્તિનો સુંદર નમુનો રજુ કરતો ઇડરનરેશની સેવા કરી રહ્યો હતો.

ઇડરનરેશ—વીર વીરમદેવ એની એકનિષ્ઠા જોઇને એના ઉપર સહાય પ્રસન્ન રહેતો. અકલ્પમાં અધુરા છતાં કર્તવ્યપરાયણતામાં પુરા આ આજ્ઞાળુ ઉપર તે હમેશાં માયાભરી નજર રાખતો. આજે આ લાડુભટ્ટને કોઇએ ખોટો ડર બતાવીને ચમકાવ્યો હશે એવી તેની માન્યતા હતી.

“મહારાજ ! ભોળા જાંભુને સાક્ષી રાખીને કહું છું કે હું ખોટું બોલતો નથી. ખરેખર ઇડર ઉપર આકૃત આવી છે. હું તો આપને ચેતવું છું, પછી એમ ન કહેતા કે ઘેલારામે મને વાત ન કરી !”

ઇડરનરેશ—રાવ વીરમદેવને હસવું આવ્યું. ‘કેવો ભોળો ! પોતાનું કેટલું મહત્વ માની બેઠો છે !’

“ઘેલારામ ! ચાલ તું કહે છે તે વાત સોળેસોળ આના સાચી. પછી કંઈ ?”

“પછી શું ? રક્ષણની તૈયારી કરો. હમણું-આજકાલ ઇંડર ઉપર તોપોના મોરચા મંડાશે અને આખું ઇંડર પડીને પાદર...”

“ શું ? ” વીરમની આંખ ફાટી.

“ સત્ય કહું છું, અન્નદાતા, હું જે કહું છું તે અક્ષરે અક્ષર સત્ય કહું છું-કાર્તે સાંભળેલી નહિ, પરંતુ નજરે જોયેલી વાત કહું છું. પાદશાહનું લશ્કર તીડની માફક ઉભરાતું આ તરફ ધસ્યું આવે છે અને સાથે સંખ્યાબંધ તોપો પથ્રુ છે. રામેશ્વર તળાવની પેલી ખેર હથિ-યારબંધ મુસલમાન ઘોડેસ્વારોની નાનીશી ફાજ તો આવી પહોંચી છે, અને તોપખાના સાથે મોટું લશ્કર પાછળ આવે છે એવા મેં પાકે પાથે ખબર મેળવ્યા છે.”

વીરમદેવ વિચારમાં પડ્યો. ‘ શાહજાદા સાથે થયેલા વિગ્રહના સમાચાર પાદશાહને પહોંચ્યા હશે અને જરૂર તેણે પોતાની સાર્વભૌમ સત્તા સિદ્ધ કરવા માટે આ ધાંધલ ઉભી કરી હશે.’

“ ઠીક છે, હું તપાસ કરાવું છું, પણ તું જ્યાં ત્યાં બકવાટ કરીને બધાને ગભરાવી ન મરતો ! ”

“ હ્યો ! આ તો ‘સાચું બોલ્યું સગી માને પણ ન ગમે’ એના જેવી વાત છે ! અમે બોલીએ તે બધું આ રાગ સાહેબને બકવાટ જેવું લાગે છે ! ” બેલારામ મનમાં બચડ્યો, છતાં ત્યાંથી જતા વીરમદેવ તરફ ભાવભરી નજરે જોઈ રહ્યો.

૨ તોપનો મારો.

બેલારામની વાત સાચી હતી. શાહજાદો અમદાવાદ તરફ સ્વારી લઈ જતો હતો ત્યારે શાહજાદા માટે લઈ જવામાં આવતી ગાયોને નીડર અટંકી વીર વીરમે પોતાના બાહુબળથી છોડાવી લીધી હતી. ક્રોધથી ધુંધવાયલા શાહજાદાએ વીરમદેવ સાથે ઝરેલી ચક્રમકની વાત મીઠું મરચું બમરાવીને પાદશાહને કહી. પાદશાહનો પીત્તા ઉછળ્યો.

વીરની વાતો (૩)

બલબલા રજપૂત રાજાઓ જ્યારે તેને વશ થયા હતા ત્યારે આ ઇડર જેવા નાના રજવાડાનું તે શું ગળું ? મીનજના ફાટેલા એ રાજાને પોતાનું શરણ સ્વીકારવાની ફરજ પાડવી જોઈએ એમ તેને લાગ્યું અને તેણે શાહજાદાને જમરું સૈન્ય તથા તોપખાનું આપીને ઇડર ઉપર ચડાઇ કરવા મોકલ્યો.

આજે ઇડરના સીમાડામાં એ ફોજના અસંખ્ય પગલાં પડ્યાં, આજે ઇડરથી થોડે દૂર પાદશાહી લશ્કરના પગરણ થયાં, આજે ઇડર ઉપર વિપત્તિના વાદળો ઘેરાયાં. પાદશાહી ફોજ આજે ઇડરને તારાજ કરવા આવી પહોંચી હતી !

ઇડરના પાદરમાં આવેલા રામેશ્વર તળાવ આગળ એ ફોજે મુકામ કર્યો. પાણીનું આનું સરમ્મ સાધન ખીજે ક્યાં મળી શકે ?—અને તે પણુ જરાય મહેનત કે ખર્ચ વિના ?

મુકામના બદોબસ્તમાંથી પરવારતાંજ શાહજાદાએ તોપચીઓને હુકમ કર્યો, “ તોપોના મારો ચલાવો, નિશાન તાકીને ગોળા એવા આપાદ ફેંકો કે ઇડરની ભીંતેભીંત જમીનદોસ્ત થઇ જાય અને મારા મોંમાં આવેલો કોળીઓ ખેંચી લેનાર એ ધુમંડી રાજા હેરાન પરેશાન થઇ જાય. ”

શાહજાદાની આજ્ઞાનો અમલ થઇ ચૂક્યો. ઇડરની સામે તોપોના મોરચા મંડાયા. ધડુક ધડુક ધડુક દારૂગોળા છૂટવા લાગ્યા, ગર્બિણીના ગાભ છૂટી પડે એવા ભયંકર પ્રચંડ ધ્વનિથી વાતાવરણુ ભેદાવા લાગ્યું, તોપના ધડાકાની સાથે ઇડરનિવાસીઓના દિલ પણુ ધડકવા લાગ્યા.

ઇડર શહેરમાં હાહાકાર વર્તાયો. ‘ તોપોના મારા સામે કેમ ટકી શકાશે ? હવે આપણી શી દશા થશે ? ’ એ વિચારો આવતાં ઇડરવાસીઓના હૃદય ધડકવા લાગ્યા.

પરંતુ આમ ડરી જનારાની સંખ્યા કરતાં ‘ એમાં શું છે ? ’ એમ

મેઘડક કહેનારાની સંખ્યા વિશેષ હતી, ઇડરની પ્રજામાં પણ વીર પુર-
ષોના તોટા નહોતો. ઇડરનરેશની સામે થનાર ગમે તેવી સમર્થ વ્યક્તિ
હોય તો પણ તેની સામે થવા માટે પોતાનો પ્રાણ આપવાને પણ
તત્પર થનારા સંખ્યાબંધ શૂરવીરો ઇડરમાં પડ્યા હતા. જોતજોતામાં
શત્રો સજીને અમેક વીરનરો લડવા તત્પર થઇ ગયા.

૩ ફરમાન !

“ યા અલ્લાહ ! આ શું ? આપણે તો આપણી તોપોના મદાર
ઉપર ગફલતીમાં રહી ગયા અને આ રજપૂતોએ તો આપણા માણસોને
ધાસની માફક કાપી નાખ્યા ! ” શાહજાદાએ પોતાના સપેહસાહાર-સેના-
પત્રિ પાસે બળાપો કર્યો.

“ નામવર ! મેં તો ધાર્યું હતું કે આપણા તોપખાનાં આગળ
આ રજપૂત લાચાર બની જશે અને આપણા પગે પડતો આવશે,
પરંતુ અહિં તો જુદોજ મામલો થઇ પડ્યો. એક તરફ આપણી તોપો-
માંથી ગોળા છૂટવા માંડ્યા અને બીજી તરફથી આ રજપૂતો પોતાની
તીખી તરવારો સાથે આપણા માણસો ઉપર ઉલટી પડ્યા. આપણા
દારગોળો બધા બરબાદ ગયો. ”

“ બરબાદ ગયો ? ” શાહજાદો ખીજ્યો.

“ હા નામવર ! શહેરની દિવાલો એવી મજબૂત છે કે ગોળા
તેની સાથે અફળાઇને પાછા પડે છે. ”

“ બીલકુલ ગલત ! એ તોપચીઓને કહી દો કે કાલથી બરાબર
દરકાર રાખે, નહિં તો હું પોતે તેમને તોપને મોઢે બાંધીને ઉડાડી
મુકીશ ! ”

“ જેવું ફરમાન. ”

“ અને આપણા લશ્કરમાં ફરમાન કાઢો કે એ રજપૂતો તો
મેદાને જંગના બડા શોખીન હોય છે, તેઓ રણધેલા રજપૂત તરીકે

વીરની વાતો (૩)

ઝોળખાય છે, લડવા નીકળ્યા એટલે પાછી પાની કદી નહિં કરવાના. એમની સામે તો મોતનો ડર છોડીને લડનારાજ ફાવી શકે. નેઓ ડરપોક હોય તે બલે લશ્કરમાંથી ચાલ્યા જાય.”

“ જી હુબુર ! ”

“ અને તમને પણ તાકીદ આપું છું કે તમે જરા વધારે સખ્તાઇ રાખતા જાઓ, કોઇ પણ રીતે આપણી ફતેહ થવીજ જોઇએ.”

સપેહસાહાર કુર્નીશ બળવીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેના મગજમાં શાહજહાના ફરમાનોનાજ વિચાર આવતા હતા. કોઇ વખતે નહિ અને આજે શાહજહામાં આટલી બધી ચીવટ અને આટલી કાળજી ક્યાંથી આવી ગઇ ?

રાતમાં તેને નિદ્રા ન આવી. એ ને એજ વિચારો તેના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યા. લાંબા વિચારને અંતે તેણે કારણ શોધી કાઢ્યું—આ રાત્રીએ ખુદ શાહજહાનું પોતાનું અપમાન કર્યું હતું, તેથીજ શાહજહા પોતાનું વેર વાળવા માટે તત્તપાપડ થઇ રહ્યો હતો !

૪ ઈંદરનો ત્યાગ.

ખીજે દિવસે શાહજહાની તોપના સતત મારાને લીધે શહેરની દિવાલમાં ઠેકઠેકણે ગામડા પડ્યા. પણ હજી એ દિવાલ તો ધાયજ થયેલા છતાં પૂર ઉત્સાહમાં ઉભેલા કોઇ અડગ યોદ્ધાની માફક ખંડિત થયેલી છતાં એમને એમ કબી હતી !

વીરમને આ વાતની ખચર પડ્યા વિના ન રહી. તેણે ગામના નગરશેઠને, મહાજનને અને જ્ઞાતિના પટેલીયાઓને એકઠા કર્યા.

આવા સંજોગોમાં શું કરવું એવી ચર્ચા ચાલી. શાંતિને ચાહનારા મહાજને શાહજહાનું મન મનાવવાની સલાહ આપી.

“ શ્રેઠીયાઓ ! વીરમ દ્રઢ સ્વરે બોલ્યો, “ આપની સલાહ આપના હિસાબે સાચી હશે, પરંતુ એવો વાલ્મીયાશાહી હિસાબ અમને રજપૂતને ન આવડે. અમે તો વચનને કાળે, ધર્મને માટે, કર્તવ્યને સાટે મરી શીટવાનું જાણીએ. ”

“ વિના કારણ લોહી શા માટે રેડવું જોઈએ ? ” નગરશેઠે બીજો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો.

“ વિના કારણ નથી, નગરશેઠ ! આ કજીઓ ગૌરક્ષાના કારણથી ઉપસ્થિત થયો છે. ”

“ એ શી રીતે ? ”

વીરમે સઘળી હકીકત જણાવી-શાહજાદાની સ્વારી અમદાવાદ જતી હતી ત્યારે ગાયોને પોતે છોડાવી હતી તે હકીકત જણાવી.

“ ત્યારે તો બરાબર છે ! આપ જે કરો છો તે યથાર્થ છે. પણ મહારાજ ! રાંકડી પ્રજાની શી વલ્લે થશે એનો આપે વિચાર કર્યો છે ? ”

“ મારા દેહમાં પ્રાણ હશે ત્યાં સુધી હું તમારું રક્ષણ કરીશ. એ આપતમાં તમે નિર્ભય રહેજો. ”

“ એની તો અમને સંપૂર્ણ ખાતરી છે. પરંતુ મહારાજ ! એક અમારી અરજ પણ લક્ષમાં લેવા જેવી છે. ”

“ શી ? ”

“ પાદશાહી ફોજ જબરી છે, સાથે તોપખાનું પણ જમડું છે, એટલે આપણે ગમે તેટલી ટકર ઝીલીએ તોપણ નુકસાન તો અંતે આપણને જ થવાનું. વળી તેમની પાસે પુષ્કળ દારૂગોળો હોવાથી શહેરનો કોટ તેઓ જીતજીતામાં તોડી નાખશે અને એ પાદશાહી ફોજ આખા શહેરને લુંટી લેશે. એમ થાય તો અમારી જીંદગી તો ધૂળનાણી થઈ જાય. ”

વીરની વાતો (૩)

“ ત્યારે તમારો શો વિચાર છે ? ”

“ આપ આજ્ઞા આપો તો અમે બીજો રસ્તો ઇડર શહેરની બહાર નીકળી જઈએ. એથી અમારા જનમાલની સલામતી થશે. ”

“ અને આખી જીંદગી સુધી ભેગું કરેલું ધન પણ જળવાઈ રહેશે. ” બજકલદારના એક ભક્તરાજથી બોલ્યા વિના ન રહેવાનું. એને મન તો પૈસો એજ પરમેશ્વર અને ધન એજ ધર્મ હતો !

“ એમજ હોય તો હું હમણાંજ આખું શહેર ખાલી કરવાની ડાંડી પીટાવું. ” પ્રજાનો હિતચિંતક આ વૃત્તિ પ્રજાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા તરફ જાયો.

“ નહિ, કૃપાનિધાન, એમ કરવાથી તો નાહક ફૂંકેરો થશે, અને શત્રુઓના જાણવામાં એ વાત આવી જશે તો પછી અમારે શહેરમાંથી નીકળવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડશે. એના કરતાં અમે સૌ પોતપોતાની જાતિમાં ખબર કહેવરાવી દેશું. માત્ર અમે ઇડર શહેરની બહાર નીકળ્યા પછી અમને એકાએક કંઈ હેરાનગતી વેઠવી ન પડે માટે થોડા હથિયાર બંધ માણસો આપવાની આપ કૃપા કરો તો બસ છે. ”

“ થોડા શા માટે ? તમારે જોઈએ તેટલા માણસો લઈ જાઓ, પેલા છુપે માર્ગે નીકળી જવાની ગોઠવણ કરજો અને જ્યારે તમને એ માણસોની જરૂર ન જણાય ત્યારે તમને પાછા મોકલી દેજો. ” વીરમે સૂચના આપી.

જેત જેતામાં આખા શહેરમાં હોહા થઈ રહી. સૌ કોઈ પોતાની મૂલ્યવાન વસ્તુઓ બાંધી લેવા લાગ્યા. પરંતુ સાથે તે કેટલું લઈ જવાય ? જરૂર જવાહીર, દાગીના કે રોકડ નાણું જે હાથ લાગ્યું તે લઈને, ધરની ધરવખરી એમને એમ રહેવા દઈને પોતાના દુર્ભાગ્યને દોષ દેતા ઇડર શહેરના પ્રજાજનો ઇડરનો ત્યાગ કરી ગયા.

૫ ગઠ લેણાં.

ત્રીજો દિવસ થયો અને શહેરની દિવાલો ડગુમગુ થઇ રહી. આજે સપેદસાલારને નિરાંતે ઉંઘ આવી. ઉંઘમાં પણ તેને શહેરનો કોટ તુટી પડતો હોય—એ દિવાલોના પથરે પથરા છૂટા ખરી પડતા હોય એવાં સ્વપ્નાં આવવા લાગ્યા. એથે દિવસે એવડા ઉત્સાહથી તેણે તોપનો મારો ચલાવ્યો.

વચમાં વચમાં પોતાના સખ્યાખંધ સિપાઇઓ રજપૂત શૂરવીરોને હાથે કપાઈ ગયાના માઠા સુમાચાર તેને મળતા હતા. આ ખખર સાંભળી શાહજહાનું મગજ ધમધમી ઉઠતું, તે પોતાનો કોષ સપેદસાલાર ઉપર કાઢતો, સપેદસાલાર બિચારો પોતાના સિપાઇઓની નખ-ગાઇને દોષ દઇને નિરાશાની હાથ નાખતો.

આજે તો ખુદ શાહજહાં પોતાના મોરચા આગળ આવ્યો અને તેણે ખૂબ મારો ચલાવવાની તોપચીઓને આજ્ઞા આપી. આખા દિવસના સતત પરિશ્રમ પછી જર્જરિત બની રહેલી કોટની દિવાલ કડકડક બૂસ કરતી તુટી પડી. શાહજહાં હર્ષથી ઉછળ્યો, સપેદસાલાર પોતાની બાહોશીના બળુગાં ફૂંકવા લાગ્યો, પાદશાહી ફોજ વિજયની ધૂનથી મસ્ત બની. “અલ્લાહો અકબર”ના વિજયધ્વનિ સાથે પાદશાહી ફોજે ઇંદર શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો.

પરંતુ આ શું ? આખું શહેર આવું ઉજ્જડ કાં ? ગામમાં એક ચક્રલું સરખુંય ફરકતું નહોતું !

પાદશાહી સિપાઇઓ શેરીએ શેરીએ ફરી વળ્યા. તમામ ધરો અને દુકાનોએ મોટાં ખંભાતી તાળાં માર્યા હતાં !

‘માણસો નહિ’ તો માલમિલકત તો છે ને ?’ એવો વિચાર કરીને પાદશાહી ફોજે શહેરમાં હુંટ ચલાવી. હુંટ કરતાં તેમને કોઇ રોકે તેવું

વીરની વાતો (૩)

નહોતું. રહીસહી જે વસ્તુ હાથ લાગી તે લઈ લેવાનું આ સિપાઈઓ ચૂક્યા નહિં.

હુંમાંથી પરવારીને ફોજે પાછા ફરવાની ઇચ્છા બતાવી, પરંતુ શાહજહાનું લક્ષ બીજીજ વાતમાં હતું. વીરમદેવ ક્યાં ? એને નમાવ્યા વિના અહીંથી કેમ જવાય ?

તપાસ કરતાં જણાયું કે વીરમદેવ તો ઇડરગઢમાં છે ! શાહજહાને ઇડરગઢ ઉપર તોપો ચલાવવાની આજ્ઞા કરી.

પરંતુ ઇડરગઢની વજ સમી કાચ એ તોપોથી વીંધાય એવી નહોતી. દસ દિવસ સુધી તોપો ચલાવીને અંતે શાહજહાને કંટાળ્યો. તેણે બીજી યુક્તિ શોધી કાઢી.

“ સરદાર ! ” તેણે સપેહસાહારને આજ્ઞા કરી, “ એ ગઢ એમ તુટવાનો નથી અને એ રજપૂત એમને એમ આપણે શરણે થવાનો નથી. એના કરતાં એને રીબાવી રીબાવીને મારવો એજ બહેતર છે. ઇડરગઢને ફરતો આપણો ચોકી પહેરો મુકી દો. ખચરદાર ! અનાજનો એક દાણો પણ અંદર જવા ન પામે ! એ તુંદમીજીજ રજપૂત જ્યારે જૂએ મરશે ત્યારેજ ઠેકાણે આવશે. ”

શાહજહાની આજ્ઞાનો અમલ થઈ ગયો. પાદશાહી ફોજે ગઢને ચોમેરથી ઘેરી લીધો.

૬. રાવ ક્યાં ?

ઇડરગઢને ઘેરો બાલીને પાદશાહી ફોજ નિશ્ચિંત બની. સિપાઈઓ નિરાંતે બેસીને સહેલ સપાટા કરવા લાગ્યા. ઇડરગઢની ચોકી કરવી, બહારથી કોઇપણ વસ્તુ ગઢમાં પ્રવેશ કરવા ન પામે એવી ખચરદારી રાખવી એટલીજ કામગીરી તેમને સંભાળવાની હતી, એટલે આ ચડાઇ તો તેમને મીઠી સાકર જેવી થઈ પડી.

શાહજહાં ધારતો હતો કે આવી રીતે મહીનો માસ ચાલશે તો રાવ મઢમાં અનાજ વિના અકળાઈને પોતાને શરૂએ આવશે પરંતુ એક મહીનો ગયો, બીજો ગયો, ત્રીજો ગયો એમ દિવસ પછી દિવસ અને મહિના પછી મહિના વીતવા આવ્યા અને એકાદ મહિનાને બદલે તો પાંચ છ મહિના વીતી ગયા. આમને આમ ક્યાં સુધી ચાલશે તેની શાહજહાંને ફિકર થવા માંડી. તેની ધીરજ ખૂટવા લાગી.

વીરમદેવ આવી સ્થિતિમાં શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યો હતો. ખુલા યુદ્ધમાં વિશાળ મોગલ સૈન્ય સામે ટકી શકાય તેમ નહોતું. વળી એ પાદશાહી ફોજ પાસે દારૂગોળાનું સખળ સાધન હતું. મઢમાં બરાબ રહેતાં તેના વીર હૃદયને આઘાત થવા લાગ્યો.

“ભાઈ, મારું કહ્યું માનો. આપ કુટુંબ પરિવાર સાથે પોણે જાઓ. ત્યાં બધા નિર્ભયતાથી રહી શકશે.”

“અને તમે ?”

“મારી ફિકર ન કરો, ભાઈ, મને અહીંં હિની આંચ પણ આવવાની નથી. અને કદાપિ કંઈ થાય તોયે શું ? કર્તવ્યસાધનામાં મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય તો પણ તેથી સ્વર્ગપ્રાપ્તીજ થશે. હું પણ વીર વીરમદેવનો ભાઈ જ છું ને ? આપની માફક મારી કીર્તિ પણ અમર થશે.”

“કલ્યાણમલ્લ, એ આગ્રહ છોડી દે. તને અહીંં મુકાને હું ચાલી જઈ એ કેમ બને ?” વીરમે તેને પણ પોતાની સાથેજ રાખવાનો આગ્રહ કર્યો.

“ભાઈ, મારે અહીંં રહેવાનું એક કારણ છે.”

“શું ?”

કલ્યાણમલ્લે તેના કાનમાં કંઈ કહ્યું.

વીરમ સમજ્યો. કલ્યાણમલ્લની કલ્પના બરાબર હતી. તે કલ્યાણમલ્લની ઇચ્છાને આધીન થયો.

વીરની વાતો (૩)

એ વખતમાં સંકટ સમયે સહીસલામત ભાગી છુટવા માટે છુપા

ભોંયરાના માર્ગો ખનાવવામાં આવતા. દુશ્મન માર માર કરતો આવ્યો હોય, તેને હાથતાળી આપવી હોય, ત્યારે આવા છુપા માર્ગોના ઉપયોગ આશિર્વાદરૂપ થઈ પડતો. ઇડરગઢમાંથી પોળે જવા માટે પણ આવો એક છુપો માર્ગ હતો અને ઇડરના રાવો બીડ પડે ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરતા. વીરમદેવ આ માર્ગે થઈને પોતાના કુટુંબ પરિવાર સાથે પોળે જઈ પહોંચ્યો.

કલ્યાણમલ્લ થોડા માણસો સાથે ઇડરગઢમાં રહ્યો.

છ છ મહિના સુધી સખ્ત ચોકી પહેરો રાખીને

‘તું જહાનનમમાં જ ! બોલ વીરમ ક્યાં છે ?’ [નુઓ પૃ. ૨૩૦]

ઇડરગઢને ઘેરીને પડેલા શાહજાદાની અધીરાઈ વધતી ગઈ. વીરમહેવ ગઢની બહાર આવે તો તેને જોતાં વેંત તેના રાઈ રાઈ જોવડા ડુકડા કરી નાખું એવું તેને થયું.

હવે શું કરવું તેના અતેક મનસુખા શાહજાદો ધડો હડો તેવામાં એક દિવસ તેનો સપેહસાહાર ચતુર્ભુજ બનાવેલા એક માણસને તેની પાસે લઈ આવ્યો.

“ ગરીબપરવર ! આ આપણા કેદી છે. ઇડરગઢમાંથી બહાર નીકળતાં આપણા માણસોએ એને જોયો અને કેદ કરી લીધો. ” સપેહસાહાર જશ ખાટવા ગયો.

શાહજાદો કંઈ પણ પ્રશ્ન કરે ત્યાર પહેલાં તો એ બંદોવાનજ બોલી ઉઠ્યો, “ આપ તો રાજાના પણ રાજા છો. હું તો ગામ ગામ રખડતો માગણ-મઢવી છું, ઉદારતાની મૂર્તિ—વીરતાની પ્રતિમા—પરદુઃખમંજન વીર વીરમહેવ...”

શાહજાદો વીરમના વખાણ સાંખી શક્યો નહિ, “ એ બધું ટાલ્યું જવા દે, તારે જે કહેવું હોય તે હુંકામાં કહો નાખ.”

“ ગરીબપરવર ! આ આપણા કેદી છે. ”

“ રાવ વીરમહેવજ પાસે દાન માગવાની આશાએ આવ્યો હતો, પરંતુ એનો ઇડરગઢમાં નથી ” દલા માટે કરગરતો હોય એવી દીનવાણીથી મઢવી બોલ્યો.

“ શું ? વીરમહેવ ઇડરગઢમાં નથી ? ” શાહજાદાનો સાદ ફાટી ગયો.

વીરની વાતો (૩)

“ ના આપજી, હોય તો હું આમ ખાલી હાથે પાછો આવું ? ”

“ ત્યારે ત્યાં કોણ છે ? ”

“ થેડાક બાકુની સિપાઇઓ. ”

“ ત્યારે વીરમ ક્યાં છે ? ”

“ એ તો કાંઈ જાણતું નથી. મારા જેવા ગરીબને કાંઈ વીરમ-
દેવ ખતાવે તો હું તો નિહાલજ થઈ જઈ. ”

“ તું જહાનનમમાં જા ! બોલ ! વીરમ ક્યાં છે ! ”*

“ હું પણ એમને જ શોધું છું ” ગઢવી પોતાનો કંઠો ખરે
કરવા લાગ્યો.

“ સપેદસાલાર, આ હેવાનને હાંકી કાઢો. બખૂચક જેવો
એકને એક વાત કર્યા કરે છે. જહાનમાં જાય એ અને એને વીરમ ! ”
શાહજાદાની આજ્ઞાને અમલ થયો.

મુકત થતાં જ ગઢવીની મુખમુદ્રા હર્ષપ્રયુક્ત બની, “ હાશ ! સાં
થયું કે જીવતો છુટ્યો. જા, અમ્યા, હવે વીરમદેવને શોધ્યા કરજે ! ”

આ કલ્યાણમંદની યુક્તિ હતી. વીરમદેવ ગઢમાં નથી એવા
ખબર પડે તોજ તે ઘેરે ઉઠાવી લે એવી સ્થિતિ હોવાથી તેણે જાણી
જોઈને આ ગઢવીને બરાબર બણાવીને મોકલ્યો હતો. ગઢવીએ પોતાનો
ભાવ બરાબર બજાવ્યો. શાહજાદાએ ઘેરે ઉઠાવી લીધો, માત્ર ગણ્યા-
ગાંધ્યા માણસો ત્યાં રાખ્યા, અને આખા ઇસ્લામમાંથી વીરમદેવ જ્યાં
હોય ત્યાંથી એને શોધી કાઢવા માટે બાકીની ફાજ સાથે નીકળી પડ્યો.

૭ બૂખમરો.

“ પ્રભુ ! હવે તો નથી રહેવાતું. બૂખને લીધે પેટમાં કુરકુરીયાં
બોલે છે, પેટમાં ઉંચા ખાડો પડ્યો છે. ઓહ ! અરે. અરે...”

“ બેઝારામ, તને કંઈ તો ખરું કે તારા જેવા લાકુબદનું અહો

---

* જુઓ પૃ. ૨૨૮ ઉપરનું ચિત્ર.

કામ નહિ. અહીં તો બૂખતરસ વેડીને શત્રુઓની સામે ટક્કર ઝીલવાની છે. જા, કોઠારમાં થોડું ધણું અનાજ ખાકી હશે તેમાંથી તારી છુધાને તૃપ્ત કર.” વીરમદેવે માર્ગ બતાવ્યો.

“ નહિ, અનદાતા ! આપ અન્ન ન લ્યો ત્યાં સુધી મારે પશુ દાણો પાણી હરામ છે.”

વક્ષાદાર શેલારામ વીરમદેવની સાથે પોણે આવ્યો હતો. એ સંકટ સમયનો સાચો સાથી બની રહ્યો હતો. પોતાના સ્વામીના નબળા વખતમાં તેમને જરા પશુ ઓછું ન આવે તે માટે તે તનતોડ પ્રયાસો કરી રહ્યો હતો.

શાહનદાએ ઈડરથી ઉપડીને લીલોડા તરફ ચાલવા માંડ્યું અને રસ્તામાં વડાલી, ગણોડુ, અહમદનગર, મોડાસા, મેમરજ, અને બીજાં જાહેરામાં થાણાં મુકીને આખો છડરવાડો તાબે કરી લીધો. તેને ઉડતા ખખર મળ્યા હતા કે વીરમ પોતાના કુટુંબકબીલા સહીત પોણે જઈને રહ્યો છે. તેણે પોણ તરફ કુચ કરી અને ત્યાં પડાવ નાખ્યો.

બાદશાહી ફોજનો બ્યારથી પડાવ થયો ત્યારથી પોણમાં અનાજ જતું અંધ થઈ ગયું. સંધરેલું અનાજ બધું ખૂટી પડ્યું. રાજવંશી ઠાઠથી રહેનારી રાણીઓ પેટે પાટા બાંધીને ભૂખે મરવા લાગી. અનાજ ! અનાજ ! ની બૂમો પડવા લાગી. વીરમ આ દુઃખથી કાયર થઈ ગયો.

શેલારામે અગમચેતી વાપરીને પોતાના અન્નદાતાને અને રાણીઓને ખરે વખતે ખપમાં આવે તે માટે કોઈ ન જાણે એવી રીતે અનાજ સંધર્યું હતું, પરંતુ એ પશુ ખૂટવા આવ્યું. શેલારામનો ભૂખે પ્રાણ જવા લાગ્યો. પરંતુ ‘ પોતાનો માત્રિક ભૂખ્યો હોય ત્યાંસુધી એક દાણો પશુ મ્હોમાં કેમ ન ખાય ? ’ શેલારામનો આવો દ્રઢ નિશ્ચય હતો. તેણે વીરમનેજ અન્નનો સ્વીકાર કરવા આગ્રહ કર્યો.

“ મારો આખો પરિવાર ભૂખે ટળવળતો હોય ત્યાં સુધી મારાથી મ્હોમાં એક દાણો પશુ કેમ ન ખાય ? શેલારામ ! તું વૃથા ચિંતા કરે છે.”

વીરની વાતો (૩)

“ નહિં, મારા પ્રભુ ! એ સત્ય કહે છે. આપના ઉપર તો અમારા બધાનો આધાર છે. આપ સુખી તો અમે સુખી, આપ અમારી ચિંતા ન કરો. આપ લાખોના પાલણુહાર છો. કહેવત છે કે ‘ લાખ જાગે, પણ લાખોના પાલણુહાર ન જાગે. ’ અમારો દેહ પડે તો પણ તેથી શી હાની થવાની છે ? ” રાણી ચન્દ્રાવતી ત્યાં આવી અને વીરમને આચ્છાદ્યક મનાવવા લાગી.

“ પણ એમ ક્યાં સુધી નિભી શકશે ? ”

“ પ્રભુની ઇચ્છા હશે ત્યાં સુધી. આપ આપના મામા રાણા પ્રતાપની વાત કરતા હતા તેના જેવીજ આપણી સ્થિતિ અત્યારે થઈ છે. તેમની માફક અત્યારે આપણને પણ અન્નને અને દાંતને વેર થયું છે. ”

“ આ ! ત્યારે આપ એમને સમજાવોને કે પોતાનો આચ્છાદ્ય છોડી દે અને શાહજાદા સાથે સંધિ કરે. ” ઘેલારામે જીજ્ઞાસાપૂર્વક રાણીને સૂચના કરી.

“ ઘેલા ! એ તે એમ માની જાય એવા થોડાજ છે ! એ પણ રાણા પ્રતાપનાજ ભાણેજને ! શાહજાદા સાથે સંધિ કરવી હોત તો પછી આટલું દુઃખ શા માટે વેડત ? આટલા માણસોનો સંહાર, ઇડરનો ત્યાગ અને છેવટે આ બૂખમરો એ બધું શા માટે સહન કરત ? ” વાઘેલી વચ્ચમાં બોલી ઉઠી.

“ પણ આ બધી પીડા શા માટે સહન કરવી જોઈએ ? ” ઘેલા-રામે આજે રાણાને સમજાવી કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો !

એકાએક ઉંડા વિચારમાંથી જાગૃત થયો હોય તેમ વીરમ બોલી ઉઠ્યો, “ ધર્મને માટે ! રજપૂત ટેકને માટે ! ઘેલારામ ! દુઃખ સહન કરવાનું તો અમે ગળથુથીમાંથીજ શીખ્યા હોઈએ છીએ. એટલે તું એ વાતની ચિંતા ન કર. ફક્ત એક કામ કર. ”

“ એક નહિં પણ એકવીશ, કહો શો હુકમ છે ? ”

“તું આ રાણીયોને અને અન્ય કુટુંબપરિવારને કોઇ પણ યુક્તિ કરીને અહીંથી સહીસલામત ખીજા કોઇ સ્થળે લઇ જા.”

“અને આપ ?”

“તું મારી ચિંતા ન કર. મેં તો હવે આવી પરવશ જીંદગી ગાળવાને બદલે શ્રાદ્ધજ્ઞાની સામે લડીને—સામી છાતીયે લડીને મરવાનો અને બને તેટલાને મારવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.”

“આપને મુકીને અમે કદી નહિં જઇએ, અમે આપની સાથેજ યુધ્ધમાં આવશું. અમે પણ રજપૂતાણીઓજ છીએ ના ? અમે પણ રજપૂત માતા—સિંહણમાં દૂધ પીધાં છે. મોતથી ડરી જઇને અમે અહીં બેસી રહીએ—શત્રુના હાથમાં સપડાઇને શરમભરેલું જીવન ગાળીએ તેના કરતાં યુધ્ધમાં પ્રાણાર્પણ કરીને સ્વામી સાથે સ્વર્ગે સંઘ-રીએ એજ અમારા મનથી તો જીવનનો અનુપમ દહાવો છે.” રાણીઓ હસે ચડી.

વિરમ વિચારમાં પડ્યો. શું કરવું ? અનાજની તંગીને લીધે સૌના શરીર દિવસે દિવસે વધુને વધુ કૃશ થતા જતા હતા. આવી સ્થિતિમાં શત્રુ સામે ખુલ્લું યુધ્ધ કરવાથી પણ શું દહાડો વળે ? તે કંઇજ નિશ્ચય કરી શક્યો નહિં.

૮. કમળપૂજા.

ખીજા બે ત્રણ દિવસ વિત્યા અને હવે તો ક્ષુધાદેવીએ સૌને પુરેપુરા સંતાપ્યા. વીરમદેવને બે દિવસની પાકી લાંબણ થઇ હતી, અનાજનો ઝોંક દાણો પણ પેટમાં જવા પામ્યો નહોતો, જડરાગિ બડબડ બળ્યા કરતો હતો અને વીરમના આંતરડામાંથી રૂધીર શોષી રહ્યો હતો !

ખીજા દિવસની રાત એણે અકસ્માતીય અશાંતિમાં વિતાડી. જીવન હવે ધડી બેઘડીનું મહેમાન બની રહ્યું હોય, કંઈ પ્રાણ આવી રહ્યો

વીરની વાતો (૩)

હોય, પોતાનું ક્ષાત્રતેજ હણાઇ રહ્યું હોય એવો દુઃખદ અનુભવ વીરમને થયો. આવી નિર્માલ્ય સ્થિતિ એ રજપૂતથી સહન થઇ શકી નહિં.

‘દુઃખના વખતમાં રામ સાંભરે છે’ એ કહેવત કંઈ ખોટી નથી. આવા અતિશય સંકટના સમયે તેને પોતાના ઇષ્ટદેવ ભોળા શંભુ સાંભર્યા. આમ રીઆઇને મરવા કરતાં પોતાનું જીવન એને અર્પણ કરવાનો-કમળપૂજ કરવાનો તેણે ક્ષણ માત્રમાં નિશ્ચય કરી લીધો.

વીરમ જેવા અટંકી વીરનરનો નિશ્ચય, પછી પૂછવું જ શું ?

પ્રાતઃકાળ થતાંજ પોતાની સર્વ શક્તિને એકત્ર કરીને તેણે સ્નાન કર્યું, અને ચંદન પુષ્પ આદિ પૂજની સામગ્રી લઇને તે શિવાલયમાં આવ્યો.

શેષનાગની કૃષ્ણાથી વિભૂષિત અનેલા શીવલીંગને પવિત્ર જળનો અભિષેક કરીને વીરમે તેને ચંદન, પુષ્પ, ખીલીપત્ર આદિ ચડાવ્યા, ધીના દીવા પ્રકટાવ્યા, અને એકચિત્તે તેમનું ધ્યાન ધર્યું.

ધ્યાનમાંથી જાગૃત થતાંજ તેણે પોતાની જીવનસખા સ્વરૂપ પાણી-દ્વાર તરવાર ઉપાડી અને “હે ભોળાનાથ ! હે શંકર ભગવાન ! આ તારા સેવકની સેવાનો સ્વીકાર કરવાની કૃપા કરજે.” એમ કહેતાંજ એ તરવારથી પોતાનું માથું વાઢી નાંખીને શંકરને ચરણે ધરી દેવાના પૂર્ણ ઉત્સાહમાં તેણે તરવાર પોતાના ગળા ઉપર ઉતારી.

પરંતુ આ શું ? મંદિરમાંથી “મા ! મા !” એવો ઉચ્ચાર કાણ કરે છે ?

ગળા ઉપર ઉતરતી તરવાર ઉપાડી લઇ તેણે મંદિરમાં ચોમેર નજર કરી. કોઇ ન મળે ! તેને લાગ્યું કે ભૂખમરાની અસરને લીધે તેને એવી ભ્રાંતિ થાય છે !

ફરી તેણે તરવાર ઉગામી, ગળા ઉપર માંડી અને ફરી એજ સ્વર “મા ! મા !”

1

2

3

4

5

6

7

શા મટે તું કમાલપૂર્વક કરે છે /

[પૃ. ૩૫૨.]

વીરમ વિચારમાં પડ્યો. ‘મા ! મા !’ એટલે ‘મ કર ! મ કર ! આમ ન કર’ એવો ઉપદેશ આપનાર કોણ હશે ?

ત્રીજી વાર તરવાર ઉગામતાં એનો એજ સ્વર. વીરમે લક્ષપૂર્વક મંદીરની ચારે બાજુ નજર દાળી પણ કોઈ ન મળે !

તે અકળાયો. “ પડ્યા ઉપર પાડુ મારતો હોય તેમ આવા શબ્દો ઉચ્ચારનાર અને મારા કાર્યમાં ખલલ કરનાર કોણ છે ? જો હો તે હાજર થઈ જાઓ. ”

વીરમે જોયું કે ઝળહળતા દીપકના પ્રકાશને પણ ઝાંખો પાડનાર કોઈ દિવ્ય પ્રકાશ આખા મંદિરમાં ફેલાય છે ! “ હું મહાદેવ છું ! ” એજ સ્વરથી ઉચ્ચારાયલા શબ્દો તેના કાને પડ્યા.

“ હું કદી ન માનુંઃ આપ ખરેખર મહાદેવ હો તો મારી કમળ-પૂજા સ્વીકારો, મને ન અટકાવો. ” વીરમની અધિરાધ વધતી જતી હતી.

“ કમળપૂજા ન કરવાની હું તને આજ્ઞા કરું છું. તારા ઉપર હું પ્રસન્ન થયો છું. ” એજ સ્વર ! પણ એ સ્વર ઉચ્ચારનાર ક્યાં ?

“ મને આ બધું બ્રાંતિ જેવું લાગે છે. જો આપ ખરેખર મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો મને દર્શન આપો. સાક્ષાત સ્વરૂપે દર્શન આપીને મારી ભ્રમણા બાંધો, નહિં તો મને ભમાવ્યા વગર મારી કમળપૂજા સ્વીકારો. ”

“ તથાસ્તુ ” એવો સ્વર સાંભળતાંજ વીરમને પોતાની સામેજ સાક્ષાત મહાદેવ પ્રગટ થયેલા જણાયા. તેણે ભાવપૂર્વક એ ત્રિશોકના નાથને નમન* કર્યું.

તેને ધુભાશિર્વાદ આપીને ભગવાન શંકરે દિવ્ય વાણી ઉચ્ચારી, “ હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું. શા માટે તું કમળપૂજા કરે છે ?* આમ આત્મઘાત કરવાનું કંઈ કારણ ? ”

* જુઓ ચિત્ર.

વીરની વાતો (૩)

“ દેવ ! આપ તો સર્વદા છો ! છતાં આપ અંતર્યામી આમ પૂછો છો તો મારે કહેવું પડે છે કે હવે તો જીવ ઉગરે એટલું પણ ખાવાનું રહ્યું નથી, એટલે મરું નહિં તો બીજું શું કરું ? ”

“ વીરમ ! તું ખરો વીરનર છે. રાજપૂતોમાં તું રત્ન સમો છે, તારી અડગ ટેક જોધને હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. ગૌઆહાણની રક્ષા કરનાર રાજવી ! ગભરાતો નહિં, આતો તારી કસોટી થઇ રહી છે, એ કસોટીમાંથી તું પાર ઉતર્યો છે, હવે આત્મઘાતનું ઘટ્યાં પાપ ન વહોરીશ. જા, તું જે ધ્રુવ છે તે તને કાલે મળી જશે.

ભગવાન શંકર અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા. વીરમ પોતાના ઇષ્ટદેવના વિશ્વાસે કમળપૂમ્નનો વિચાર ત્યાગીને પોતાના ઉતારે આવ્યો.

૯. કેવો દાનવીર !

“ જુગજુગ જીવો રાવ વીરમદેવજી ! ઇડરનરેશની કીર્તિ અમર તપો ! ”

“ કોણ ! આપ્તા ગઢવી ? અત્યારે અહીં ક્યાંથી ? ” વીરમદેવે પ્રશ્ન કર્યો.

“ આપની પાસે ત્યાગ (દાન) માગવા ! ”

વીરમદેવના પેટમાં ફાળ પડી. આવી નીરાધાર દશામાં આ ગઢવીને આપવા જેવું પોતાની પાસે શું હતું ?

“ ગઢવીજી ! આપ કફેડા સંજોગોમાં આવ્યા. ”

“ દાનવીરને તો બધાય દિવસો સરખાજ દોષ છે, રાજા ! તમારા ખારણેથી ચારણ કદી ખાલી હાથે પાછો ન ફરે. ”

“ ગઢવી ! કોઇ બીજો વખતે આવજો. રાજાજી તમને નિહાલ કરી દેશે. ” શેલારામે પીડા પતાવવાનો ચત્ત કર્યો.

પણ અત્યારે શું કરું ? રાજાજીનો શ્રાપ ફળ્યો છે. હું અત્યારે તદ્દન મરીબ અવસ્થામાં આવી પડ્યો છું. ”

આલોછ મારવાડી ચારણ હતો. દર પુનમને દિવસે રાણા રામ-પુરવાળી રાણી ચન્દ્રાવતીને રંગમહેલે જતો, ત્યાં ચન્દ્ર દેખાતા સુધી પૂર્વમણીની બારીએ બેસતો અને લાખ પસાવતું દાન કરતો. એક વખત આ મારવાડી ચારણ આલોછ ત્યાં જઈ ચડ્યો. વીરમે તેને દાન આપવા માંડ્યું, પરંતુ રાતની વેળાએ તો ગણિકા કે કોઈ વેરાગણ હોય તે દાન લે ' એમ એ ગઢવીએ મિગ્મજ કરીને કહ્યું. રાવે કહ્યું કે ' લેવું હોય તો અત્યારે જ લ્યો, સવારે નહિં આપું '. ચારણ હડે ચડ્યો, ' સવાર થતાં હું ઇડર છોડીને ચાલ્યો જઈશ ' એમ તેણે જણાવ્યું. રાવ ખીગ્મયા અને બેઠ્યા, ' તમારા પોતાના વાંકે તમે ચાલ્યા જાઓ તો તમને ખાવાનું પણ નહિં મળે !'

રાવનો આ શ્રાપ ફળ્યો હતો, આલો ગઢવી રીસાઇને ગયો ત્યારે તેની સાથે ચાલીશ ઘોડા, પાંચ ઉંટ, અને તંયુ તથા બીજા અશ્વા-રીતો સરસામાન હતો, પણ રજવાડામાં જ્યાં જ્યાં તે ગયા ત્યાં તેનું અપમાન થયું અને પેટનું પુરું કરવાને માટે પોતાનો સરસામાન વેચતાં વેચતાં નેને બેવાડ જવું પડ્યું. દિવસે દિવસે તે તદ્દન નિર્ધન અવસ્થામાં આવી પડ્યો અને અંતે વીરમદેવ પાસે યાચના કરવા આવ્યો.

“ બલા માણસ ! તને શરમ પણ નથી આવતી ? રાવને અત્યારે અન્ન અને દાંતને વેર જેવું છે એ વખતે ત્યાગ માંગતાં તમે લજવાતા નથી ? ” ત્યાં બેઠેલા માણસોએ ગઢવીને કપકો આપ્યો.

“ અરે, ગમે તેમ હોય તો પણ રાવ તે રાવ ! તમે પણ કેમ આમ મુંગા બેસી રહ્યા છો ?

(સોરઠો)

વીરમદે વનવાસ, કાંસુ કીરતિયાં તણે;
લંકા લીલ વિલાસ, રામ ન દીધી રણજીત:

વીરની વાતો (૩)

(અર્થાત—ઓ રણુમલ વંશના વીરમદેવ ! વનવાસમાં પણ કીર્તિને વાસ્તે લીલા વિલાસવાળી લંકા રામે આપી નથી કે શું ?)

વીરમનું હૃદય વીંધાયું, “ ચારણુ આટલી આજીજી કરે અને હું તેને કંઈ ન આપી શકું ? ઓ પ્રભુ ! કેવી વિપ્રિત દશા ?”

“ ચારણુદેવ ! આપના વચનો યથાર્થ છે, પરંતુ અત્યારે મારી પાસે કંઈજ નથી, હોય તો હું તમને કદી પણ નિરાશ કરું ?”

“ તમારી સત્યનીષ્ઠા હશે તો પ્રભુ જરૂર તમારી વહારે ધારો” ચારણુના અંતરમાંથી ઉદ્ભવેલી નીકળી પડ્યા.

અને ખરેખર પ્રભુ વીરમની વહારે ધાયો. એજ ઘડિયે ચાર પાંચ સ્વારો પોતાના અશ્વોને પૂરપાટ દોડાવતા ત્યાં આવી લાગ્યા અને ખખર આપ્યા કે રાણા પ્રતાપે અનાજ અને દ્રવ્યનંદાર વીરમ માટે મોકલી આપ્યો છે !

વીરમના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. ચારણુ પોતાને ખારણે ટેલ નાખતો આવે અને તે કુતે મોંઢે પાછો જાય ? તો તો પોતાનું નામ કલંકીત બને. પ્રભુએ અણીને વખતે લાજ રાખી તે માટે તે જગત્રિયતાનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનવા લાગ્યો.

ઉદયપુરમાં ખખર પહોંચ્યા હતા કે પોળમાં વીરમદેવ વખામાં છે. આવા ખખર મળતાંજ રાણા પ્રતાપે કોટા ઉપર અનાજ અને દ્રવ્ય લાદીને પોતાના માણસો સાથે મોકલ્યું હતું, જે અણીને વખતે પોળે આવી પહોંચ્યું હતું.

વીરમદેવે સર્વ દ્રવ્ય એ આલા મઢવીને ઘનમાં આપી દીધું. એને દ્રવ્યની જરૂર નહોતી !

મઢવી ઢિંગ બન્યો. “ આવા નબળા સમયમાં પણ આટલી ઉદારતા બતાવનાર તો આ એકજ વીરસો જોયો ! આ તે કેવો જખરો ઘનવીર !”

૧૦ બીલાડી અને કચુતર.

“મકના ! ધ્યાન રાખજો હો ! બરાબર અહીંજ ઉભો રહેજો. એક ડગલું પણ ન ખસતો. ઘોડાને બરાબર તૈયારજ રાખજો. જો જરા પણ ગફલત કરી તો બાર વાગ્યા સમજજો !”

“એ બાળક આપ તદ્દન નચિંત રહો, અન્નદાતા ! આ મકને તો આવા ધણાય કપરા સંજોગોનો અનુભવ કર્યો છે.”

વીરમદેવ પોતાના ઘોડાવાળાને—મકનને સૂચના આપતો લીલોડાની ઉંચી હવેલી તરફ જોઈ રહ્યો.

* * * *

રાણા પ્રતાપ તરફથી આવેલી અનાજની સડાય મળતાં વીરમદેવ અને તેની સાથેના આણસોમાં નવું ચેતન આવ્યું હતું. ફરીથી પાદશાહી ફોજ સામે ટકકર ઝીલવા તેઓ તત્પર બન્યા હતા.

પરંતુ એવી જંગી ફોજનો નાશ કરવાનું કામ જરા અઘરું હતું, અશક્ય હતું એમ કહીએ તો ચાલે. વીરમે બીજો વિચાર કર્યો.

‘યુદ્ધ કરીને અત્યારે પાદશાહી ચાણું ઉઠાવી મુકીએ તો પણ પોતાની વિશાળ સત્તાના પ્રતાપે તે ફરીથી બેસાડે. તેના કરતાં એવું કંઈક કંઈ કે જેથી તેમના મનમાં ધાક પેસી જાય અને ફરી ઘડર સામા કદી નજરજ ન કરે.’ વીરમે મનમાંજ કંઈ નિર્ણય કરી લીધો અને શાહજાદો લીલોડા મુકામ નાખીને પડયો હતો ત્યાં ગયો. જતાં પહેલાં પોતાની કમરની બેટમાં તેણે એક નાનીશી કટારી અને છરો ખોસી લીધો હતો.

x x x x

પોતાના ઘોડાવાળાને આજ્ઞા કરીને તે હવેલીના મુખદ્વાર આગળ આવ્યો. પહેરેગીરે તેને રોક્યો.

“જા, જમને શાહજાદાને કહે કે વીરમદેવ તને મળવા આવ્યા છે.”

વીરની વાતો (૩)

આમ રવાબથી ખોલનાર વીરમ તરફ પહેરેગીર વક્ર દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો.

“જા્ય છે કે નહિં ? નહિં તો માર્ગમાંથી દૂર હક, હુંજ જાઉં છું.”

પહેરેગીર દબાયો. મુંગે મોઢે તે અંદર ગયો. શાહજાદાને વાત જણાવી.

“ડીક છે, એના હથિયાર હેઠા મુકાવીને આવવા દે !” શાહજાદાએ આજ્ઞા કરી.

પહેરેગીર પાછો આવ્યો અને એ આજ્ઞાનો અક્ષરે અક્ષર પુનઃ ઉચ્ચાર કર્યો.

વીરમે પોતાની કમરે બાંધેલી તરવાર છોડી અને કંઈજ દરકાર ન હોય તેમ તે એક બાજુ ફેંકી. પહેરેગીર તેમ આ નરકેસરીની નીડરતાથી રતબ્ધ બન્યો.

વેગભર્યા પગે વીરમ ઉપર આવ્યો. શાહજાદો અગાશીમાં ઉંચા આસને બેઠો બેઠો વીરમની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. તેના મનમાં કંઈ કંઈ કલ્પનાઓ થતી હતી.

વીરમ આવ્યો. શાહજાદાએ તેને પોતાની સામેના આસન ઉપર બેસવાની સૂચના કરી અને આમનનું કારણ પૂછ્યું.

“સહજ ! આપ અહીં છો એવું જાણવામાં આવતાં મને એમ થયું કે આપને મળું.”

“પણ કંઈ કામ તો હશે ના ?” શાહજાદો અધીરો બન્યો.

“કામ હોય તોજ મળાય ? તમે પાદશાહના શાહજાદા. હું ઇશરનો ધણી. બંને રાજવંશી. સરખે સરખાને મળવાની ઇચ્છા થાય એ સ્વાભાવિક છે.

“આપણે સરખા ? વીરમદેવ ! બૂલ થાય છે. હું તો દિલ્લીનો શાહજાદો. સાર્વભૌમ સત્તાનો પ્રતિનિધિ. તમે તો નાની સરખી રિયા-

સતના ધણી ! તમે કષ્ટ વિસાતમાં ? આપણા વચ્ચે સરખાપણું હોય
અકેજ નહિં.”

“આપના મનથી આપ મોટા હશે, મારા મનથી નહિં !”
“ એટલે ? ”

“ એટલે એમ કે હું તમને મારાથી કોઈ પણ રીતે ચઢિયાતા
માનતોજ નથી.”

“ વીરમ ! વન વન રખડતો થયો છતાં હજી અભિમાનનો આંકડો
નમ્યો નથી ? ”

“ શા માટે નમે ? હું મારા બાહુબળ ઉપર ઝંઝુમું છું, તમારી
કૃપા ઉપર નહિં ! ”

“ તું કજીયો ઉભો કરવા આવ્યો છે ? ”

“ ના. તમને સમજાવવા આવ્યો છું.”

“ શું ? ”

“ કે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ.”

“ નહિં તો ? ”

“ નહિં તો પરિણામ ખુફ આવશે.”

“ મારા ધરમાંજ આવીને મને આમ ધમકાવનાર તું કોણ ? ખબર
છે કે મારો એક અવાજ થતાં મારા સેંકડો સેવકો અહીં આવી લાગશે
અને તારા રાષ્ટ્ર રાષ્ટ્ર જેવડા ટુકડા કરી નાખશે ? ”

“ ખબર છે, શાહજાદા, સારી રીતે ખબર છે. એ સમજવા
છતાં અહીં આવવાની હિંમત કરનાર બંધી વાતનો વિચાર કરીને
આવ્યો હશે એટલું પણ નથી સમજતા ? ”

વીરમદેવનો હાથ તેની બેઠ તરફ વાળ્યો, પરંતુ એવામાં એક
એવો બનાવ બન્યો કે જેથી તેનો વિચાર બદલાઈ ગયો.

બાળુના ધરના છાપરા ઉપરથી એક બીલાડી કબુતરને લઈને નીચે

વીરની વાતો (૩)

વીરમ અને શાહજાદો એકા હતા તે અગાશીમાં પડી. બીલાડી એ કચુતરને નીચે રાખીને બરાબર તેના ઉપરજ પડી તેથી કચુતર અગદાઈ મરી ગયું અને બીલાડી જીવતી રહી ગઈ.

પોતાના મરણશરણ થયેલા શિકારને પોતાના પંખમાંજ રાખી મુકીને એ બીલાડી ધીરે ધીરે કચુતર ઉપરથી પાછી હડી. વીરમ અને શાહજાદો બંને એ બીલાડી અને કચુતર તરફ જોઈ રહ્યા ! *

૧૧ પસાર !

એકાએક એક વિચાર વીરમના મગજમાં ઉપસ્થિત થયો, ‘આ બીલાડીએ કચુતરને પોતાની નીચે રાખીને આટલે ઉંચેથી પડતું મુક્યું છતાં તે જીવતી રહી તો હું આ શાહજાદાને લઈને નીચે પડતું મુકું તો ? તો જરૂર એ કચડાઈને મરી જાય અને હું અહીંથી જીવતો છટકી જાઉં.’

મનમાં તેણે નિશ્ચય કરી લીધો.

શાહજાદાની નજર તો એ કચુતર તરફજ હતી.

“ શું વિચાર કરો છો, શાહજાદા ? દુનિયાનો એવો નિયમજ છે ! બળિયો હંમેશાં નબળાને દયાવનોજ રહે છે. ”

“ અને બળિયાનોજ હંમેશાં વિજય થાય છે ! ” શાહજાદો મનમાં મલકાવ્યો.

“એમ પણ હોય.”

“હોય નહિં, છે ! જોતો નથી તારી હમણાં શી વસ્ત્રે થાય છે ? ધરબાર છોડ્યા, ભૂખે મર્યો, અને ચાક્યો ત્યારે અહીં સલાહ કરવા આવ્યો.”

“ સલાહ કરવા ? કોણે કહ્યું કે હું સલાહ કરવા આવ્યો છું ? ”

“ ત્યારે બીજું શું કરવા ? ”

અરાધર નગર રાખીને વીરમે પડતું મૂક્યું.

“ આપણે હિસાબ કરવા ! કાં તો હું નહિં અને કાંતો દિલ્લીનો શાહજહાં નહિં ! ”

શાહજહાં અમકયો. વીરમની ક્રોધે ભરાયલી લાલ આંખો જોષને તેના હાંજ ગગડી ગયા. ‘ આ રજપૂત ખરૂં કહેતો હશે ? ’

શાહજહાં બોલ્યો, “ ખબરદાર ! તું અત્યારે અમારા મકાનમાં છે, અમારા કમળમાં છે, અમારો કેદી છે. હવે તો તને દિલ્લીજ લઈ ગયે છુટકો.”

“ તે પહેલાં તો શાહજહાંના હાડકાં અહીંજ ખોખરા થઈ જશે. શાહજહાં ! તમારા પ્રભુને સંભારવા હોય તો સંભારી લ્યો ! ”

“ કેમ ? ” શાહજહાંના શરીરમાં ઝણઝણારી પેદા થઈ.

“ તમારો કાળ આવી લાગ્યો છે એમ ! ” વીરમદેવે ક્રોધભર્યાં વચનો ઉચ્ચાર્યાં, પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠ્યો, વાઘ તરાપ મારે તેમ તેણે શાહજહાં ઉપર તરાપ મારી, તેનું ગળું પકડ્યું, ઉભો કર્યો અને કમરથી પકડીને વિદ્યુતવેગે તેને પાછળની બારી પાસે લઈ આવ્યો.

શાહજહાંએ ખૂંસો પાડવા યત્ન કર્યો, પરંતુ વીરમદેવના લોખંડી હાથના પંજાએ તેનું મોં ઢાંકીને તેને ગુંગળાવી નાખીને માન બનાવી દીધો. શાહજહાંએ જાણ્યું કે પોતાની છેલ્લી ઘડીઓ ગણાય છે !

વીરમે બારીમાંથી બહાર ડોકિયું કર્યું. એ ઉંચી દરેલીનો પાછળનો ભાગ તદ્દન નીર્જન હતો—એ દરેલીથી થોડેજ દૂર ખૂણા આગળ પોતાનો ઘોડાવાળો મકન આતુરતાથી તેની સાફ જોષને ઘોડા પાસેજ ઉભો હતો.

એક ક્ષણ પછી ગુમાવવા જેવો વખત નહોતો. તેણે શાહજહાંને કમરમાંથી ઉપાડ્યો, તોલ્યો અને પથ્થરને ફેંકતો હોય એવા ભેરથી એ શાહજહાંને તેણે નીચે—માર્ગ ઉપર ફેંક્યો.

વીરની વાતો (૩)

શાહનદો જમીન ઉપર પડ્યો ન પડ્યો એટલામાં—આખા મીઝીને ઉઘાડીયે તેટલા વખતમાં તો વીરમે તેના ઉપર બરાબર નજર રાખીને પડતું મૂક્યું.*

શાહનદો જમીન ઉપર ઉઘે માથે પછડાયો અને ભોં ભેગો થતાં તેના પ્રાણ ઉડી ગયા. વીરમ તેના ઉપર પડ્યો, ઉઠ્યો અને સાવ-ધાનીથી એકદમ ઉભો થઇ ગયો.

તેણે ચોમેર નજર કરી, કોઇ નહોતું, હતો માત્ર તેનો ઘોડા-વાળો મકન !

વીરમે મનમાંજ પ્રભુનો પાડ માન્યો અને વગર વિલંબે પોતાના અશ્વ પાસે આવી તેના ઉપર સ્વાર થયો.

આવા અનેક પ્રસંગોના અનુભવથી ટેવાઇ ગયેલો અશ્વ પોતાના માલિકનો દશરો થતાં એકદમ ઉપડ્યો અને એ પાણીપંથો ઘોડો જોત જોતામાં દૂર દૂર નીકળી ગયો.

પોતાના માલિકને દૂર નીકળી ગયેલો જોઇને ઘોડાવાળો મકન પણ આડે માર્ગે પસાર થઇ ગયો.

૧૨ ઉપસંહાર.

વીરમને પાછા ફરતાં ધણીજ વિલંબ થયેલો જોઇને પહેરેગીરને શંકા થઇ. તેણે પોતાની શંકા બીજા સેવકોને જણાવી. અગાશીમાં તપાસ કરતાં ત્યાં શાહનદનો પત્તો ન મળ્યો. સૌના પેટમાં કાળ પડી. શાહનદો ક્યાં ?

તેઓ આખી હવેલી ફરી વળ્યા, ખુણે ખાંચરે તપાસ કરી, રાય-રચીલું ઉઘડપાયડ કરી નાંખ્યું, પણ શાહનદનો પત્તોજ ન મળે !

રાત્રે અંધારામાં હવેલીની પાછળ શાહનદનો સૂતદેહ કોઇના પગની સાથે અથડાયો. એ માણસે ચીસ પાડી અને સેવકો એકઠા થઇ

ગયા. મશાલ સળગાવીને જુએ તો પોતાના શાહજાદા—મૃત્યુ પામેલા !
તેમના હોશકોશ ઉડી ગયા. શું કરવું તેની કોઇને સમજ ન પડી.

જેતજેતામાં પાદશાહી ફોજમાં આ ખબર ફેલાયા. એની સાથે
નિરાશા પણ ફેલાઇ. હવે વધારે વાર અહીં રહેવાનો કોઇનામાં ઉત્સાહ
ન રહ્યો.

સપેદસાલારની સ્થિતિ તો દયાજનક થઇ પડી. પાદશાહને શું
મોહું અતાવવું એજ ચિંતાથી તેનું કાળજી કોરાવા લાગ્યું. બસ હૃદયે
તેણે અધાય થાણા ઉઠાવી લઇને અધી પાદશાહી ફોજને દિલ્લી તરફ
પ્રયાણ કરવાનું ફરમાન કાઢ્યું.

આખો ઇડરવાડો એ ફોજના ત્રાસથી મુક્ત અન્યો.

વીરમદેવ મારતે ઘેરે પોતે આવ્યો, શુભ સમાચાર પોતાના કુટુંબ
પરિવારને સંભળાવ્યા અને અમેરો થાય તો ટક્કર ઝીલવા તત્પર અન્યો.

બીજે દિવસે તો એને ખબર મળ્યા કે પાદશાહી ફોજ અહીંથી
ઉપડી ગઇ, અધાં થાણાં ઉઠાવી ગઇ, આખી ફોજ દિલ્લી તરફ પ્રયાણ
કરી ગઇ.

વીરમદેવે છુટકારાનો દમ એવ્યો. પોતાની ટેક જળવાઇ તે માટે
તેણે પરમકૃપાળુ પરમાત્માનો પાડ માન્યો.

પોતાના કુટુંબપરિવાર સાથે તે ઇડર આવ્યો, પોતાના ભાઇ કેસા-
શુમશને બાવપૂર્વક ભેટ્યો, અને તેની હિમ્મત માટે તેને ધન્યવાદ આપ્યો.

પુનઃ શુભ ચોષડીયે ઇડર શહેર વસ્યું, પુનઃ ઇડરગઢમાં રાજનો-
અતો ગડગડવા લાગી, પુનઃ ઇડરના રાજમહેલ કેપર વિજયધ્વજ ફર-
ફરવા લાગી, પુનઃ ઇડરની પ્રજા પોતાના ધર્મપરાયણ નૃપતિની છત્ર
છાયામાં સુખસંપત્તિ ભોગવવા લાગી, પુનઃ બાટ ચારણોના યશોમાનથી
ઇડરગઢનું વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું:—“ ઇડરનરેશનો જય ! અટંકી રજ-
પૂત કુળદીપકનો જય ! ગૌઆહાણ પ્રતિપાળ વીર વીરમનો જય ! ”

વચનબાણ.

૧ રત્નો !

છડરમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં આજે શાહ સોદાગરની વાત થતી હતી. ઘોડાને એક વેપારી શાહ સોદાગર દેવમણી સમા એ ઘોડા લાવ્યો હતો. એ ઘોડાને જેવા લોકના થોક ઉલટી પડ્યાં હતાં.

શાહ સોદાગર દેવમણી સમા એ ઘોડા લાવ્યો હતો.

“ કેવા સુંદર અશ્વો છે ? શાહ સોદાગર ! આ રત્નો તમને ક્યાંથી સાંપડ્યાં ? ” એક વૃદ્ધ ગઢવીએ પ્રશ્ન કર્યો અને પુનઃ ગૌરવથી હણહણતા થનથનાટ કરી રહેલા એ અશ્વોને તે ભાવભરી નજરે નિહાળવા લાગ્યો.

“ ગઢવીજી ! અમારો તો એ ધધો રહ્યો. ખૂણેખાંચરેથી પણ નામી ચીજ શોધી કાઢીયે. પરંતુ રત્નોની પરીક્ષા કરવાવાળા ક્યાં છે ? એની કિંમત સાંભળીને ભલભલા પણ ભડકી ઉઠે છે. ” સોદાગરે ઉત્તર આપ્યો અને ગઢવી તરફ આતુર નયને જોઈ રહ્યો. એને ગઢવીના અંતરની વાત જાણવી હતી !

“ એમ ન કહો સોદાગર ! બહુ રત્ના વસુંધરા ! હીરા હોય તો હીરાના પારખનાર ઝવેરી પણ દુનિયામાં પડ્યા હોય છે. ”

“ હશે, પણ આ ભૂમિમાં તો નહિ જ. ”

“ કેમ જાણ્યું ? ”

“ જાતઅનુભવથી. દરેક અશ્વની બાવીસ હજાર રૂપિયા કિંમત કહું છું કે તરત સાંભળનારને ‘અધધ’ થઇ પડે છે, અને ‘એક ઘોડાના બાવીસ હજાર ખર્ચાને બાવા નથી થઇ જતું’ એવો જ જવાબ મારે સાંભળવો પડે છે. ”

ગઢવીની આંખો ચમકી ! દરેકના બાવીસ હજાર ! એ ઘોડાના ચુંવાલીસ હજાર રૂપિયા ! “ સોદાગર ! લોકો તમને શાહ સોદાગર કહે છે તે બરાબર છે ! તમારા ભાવ પણ શાહીબાદશાહી જ છે. ”

સોદાગર હસ્યો. “ ગઢવીજી, એ તમારું ગળું નહિ. એ તો રાજા મહારાજાનાં કામ. કિંમત ખરી વસ્તુની લઈ છું, કોઇને લૂટી લેતો નથી. બતાવોને તમારા ઘડરમાં આવા અશ્વની જોડ ! આવી જાઓ હું હોડ બકું છું કે આવી જોડી અહીંથી મળે તો આ બંને અશ્વો હું હારી જઈ. ”

વીરની વાતો (૩)

ગઢવીએ માથું ધુણાવ્યું. મનમાં જ તે બોલ્યો, “ અરેરે ! આવા ઘોડા અહીં હોત તો કેવું સાઈ ? આ બંને અશ્વો મને હોડમાં મક્કત મળી જાત ! ”

“ ભગવાનનો હુકમ તો આ બંને અશ્વો ઇડરમાં જ રહેશે. ” એટલું બોલીને ગઢવી ચાલ્યો ગયો. જતાં જતાં પશુ તેની નજર એ દિવ્ય અશ્વો તરફ ખેંચાતી હતી.

સોદાગર કંઈ કંઈ તકેવિતકે કરતો તેની પાછળ જોઈ રહ્યો.

“ ઇડરનરેશનો જય ! વીર વીરમનો જય ! ” ઇડરના રાજમહેલમાં પ્રવેશ કરતાં સાચા ચારણે આશીર્વાદો ઉચ્ચાર્યા.

“ આવો, આવો, ગઢવીજી ! આજ કંઈ અત્યારમાં પધારવાનું થયું ? ”

“ ગૌઆદ્યજીપ્રતિપાળ ! એક અગત્યની વાત કહેવા આવ્યો છું, ઇડરની આખર ન જાય તેવી અરજ ગુજારવા આવ્યો છું. ”

વીરમ હસ્યો. “ તમારે વળી અરજ ગુજારવાની હોય ? તમે તો અમારા પુજનીય. કહેા શી આજ્ઞા છે ? ”

“ આપુ ! રાવ નારણદાસની કીર્તિમાં તમે ખૂબ ઉમેરો કર્યો છે, ‘આપ કરતાં બેટા ચડે’ એ કહેવત સત્ય કરી બતાવી છે. ”

“ એ તો પ્રભુકૃપા અને આપ જેવાના આશીર્વાદનો પ્રતાપ ! પરંતુ આપ શી વાત લાવ્યા છે તે તો કહેા. ”

વીરમ-દિલ્લીના દરબારગઢમાં વાધને મારનાર નવજીવાન ઇડરનો રાજકુંવર નહોતો રહ્યો, એ તો ઇડરના રાજ્યાસનનો માલિક-ઇડરનરેશ બન્યો હતો.

કુનોજના રાજ જયચંદ્ર રોડોડના એક વંશજ સોનીગે ઇડર જીતી લીધું અને સન ૧૨૫૭ માં ‘રાવ’ પદવી ધારણ કરી. ત્યાર પછી તેરમી પેઢીએ રાવ નારણદાસ (બીજા) ઇડરની ગાદીએ આવ્યા. આકબરના દરબારમાં જેના પુત્રે અદ્ભુત પરાક્રમ બતાવ્યું તે આ જ નાર-

શુદ્ધસનો પુત્ર-વીર વીરમ. નારણુદાસને પરતંત્રતા તરફ તિરસ્કાર હતો, અકબરના ગુજરાતના સુબા ખાન અઝીઝકોકા સામે બંડ ઉઠાવવામાં તેનો પણ હાથ હતો, પરંતુ અકબરે પોતે એ બંડ શમાવી દીધું હતું. પાછળથી આદશાહી ફેળે ઇડર ઉપર ચડાઇ કરી ત્યારે નારણુદાસે ઇ. સ. ૧૫૭૬માં પર્વતોનો આશ્રય લીધો હતો, છતાં પાછળથી આદશાહી ફેળ સાથે લડતાં તેનો પરાજય થયો હતો.

વીર વીરમ પોતાની સત્તા જમાવતો જતો હતો, આસપાસના રાજાઓ તેની વીરતાથી આકર્ષાઈ સદાય તેને પડખે ઉભા રહેવા તત્પર હતા. તેણે પુનઃ ઇડર ઉપર પોતાની સત્તા સ્થાપી અને પોતાના પિતા રાવ નારણુદાસના મૃત્યુ પછી તે ઇડરની ગાદીએ બેઠો.

ગાદીએ બેઠા પછી તેણે પોતાના પરાક્રમથી, ઉદારતાથી, પ્રજા-પાલન અને કર્તવ્યપરાયણતાથી લોકોનાં દિલ જીતી લીધાં અને પોતાની સત્તાનો વિસ્તાર વધાર્યો. આજે તેની સામે માથું ઊંચું કરવાની કોઈ હિંમત કરી શકતું નહોતું.

ગઢવીએ વીરમને શાહ સોદાગરના બે અણમુલા અશ્વોની દફા-કત જણાવી. ગઢવીના વર્ણનમાં શી મણા હોય ? વીરમ એ અશ્વોને જોવા ઉત્સુક બન્યો.

શાહ સોદાગરને ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યો. સોદાગર પોતાના અશ્વોને સુંદર સાજ સજાવીને રાજમહેલ આગળ લાવ્યો, અને રાજને નમન કરીને પોતાના અશ્વોની લગામ પકડીને આગાની રાહ જોતો ઉભો રહ્યો.

વીરમે સોદાગરનું નમન ઝીલ્યું, અશ્વ તરફ નજર ફેંકી અને તેનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરતો હોય તેમ અશ્વના અંગો તપાસવા લાગ્યો.

સોદાગર સમજી ગયો. તેણે જોઈ લીધું કે રાજા અશ્વપરીક્ષામાં પ્રવીણ છે !

વીરની વાતો (૩)

“નામદાર ! આ અશ્વનું નામ નરુવો અને આનું નામ છાલાહર. હવે આપ ખુદાવિંદની નિગાહમાં આવે તે રીતે બંનેની પરીક્ષા કરો અને જે ખોડખાપણ હોય તે બતાવો.” સોદાગરે અશ્વોના નામ જણાવતાં આડકતરી રીતે તેમની પ્રશંસા કરવાનો મત્તન કર્યો.

“બંને અશ્વો દેવમણી સમા છે. એમાં એકેમાં કોઇ જાતની ખામી નથી. હા, માત્ર એક ઉણપ છે...”

સોદાગર અને ગઢવી બંને અધીરા બન્યા.

“આ અશ્વોના શરીરમાં જોઇએ તેટલું લોહી જામ્યું નથી.” રાજાએ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

સોદાગરનો શ્વ હેઠો ખેઠો. “એ તો એવું જ તો નામવર ! આ ચીજ તો રાજદરબારે શોભે. રાજદરબારમાં જેવી ચાકરી થાય તેવી કંઇ અમારે ત્યાં થાય ? અમારે તો ઉલટી એમાંથી જવાબ કાઢવાની. રાજવંશી અશ્વ રાજવંશીને ત્યાં જ પોષાય અને ત્યાં જ તેનું યોગ્ય કાલનપાલન થાય.”

“ત્યારે એને કોઇ રાજવંશીને ત્યાં કેમ રાખતા નથી ? ”

“કોઇ આહક થાય ત્યારે ને ? બધાય પૈસાનો હિસાબ ગણે છે. કોઇ ગુણુઆહક હોય તે જ એને સંધરી શકે.”

“ મને એ અશ્વો આપશો ? ” રાજાએ એ અશ્વોને જોયા ત્યારથી જ તેમને ખરીદવા તે ઉત્સુક બન્યો હતો.

“ શા માટે નહિ, નામવર ? ”

“ કહો શું મુદ્દ્ય લેશો ? ”

“ બંનેના ચુંવાલીસ હજાર રૂપિયા.”

ગઢવી તો આગુર નયને રાજા તરફ જ તાકી રહ્યો હતો. ચુંવાલીસ હજારનું નામ પડતાં જ રાજાના મુખ ઉપર કેવી લામણી થાય છે તે તે જોવા લાગ્યો.

રાજ્યએ સ્વસ્થ ચિત્તે વિચાર કર્યો, પળવારમાં નિર્ણય કર્યો, અને ગઢવી તરફ ફરીને બોલ્યો, “ગઢવીજી ! લઇ જાઓ આ બંને અશ્વોને અને બાંધી દો આપણી અશ્વશાળામાં. દસેરાની સ્વારીને આ અશ્વો શોભાવશે. અને જુઓ, આ સોદાગરને બંડારી પાસે લઇ જઈને ચુંવા લીસ હજાર રૂપિયા અપાવી દેજો—કહેજો કે શાહ સોદાગર ઇડરમાં રહે ત્યાં સુધી તેને પાકું સીધું મળે એવો બંદોબસ્ત કરે.”

શાહ સોદાગર વીરમની ઉદારતા ઉપર મુગ્ધ બન્યો. જતાં જતાં તેણે ગઢવીને કહ્યું, “ગઢવીજી ! હું ઘણા મુશ્કેલીમાં ફર્યો છું, પરંતુ આવા ઉદાર રાજવી તો મેં અહીં જ જોયા. ધન્ય છે તેમની ઉદારતાને. હું તો એમની અશ્વપરીક્ષા જોઈને જ આફ્રીન થઇ ગયો છું.”

“ત્યારે ? એ વીરમ બાપો તો બડો બડો નરવીર છે !” ગઢવીએ પોતાના અજ્ઞાતાની કિંમત વધારી અને સોદાગર અને ગઢવી બંને અશ્વોને લઇને અશ્વશાળા તરફ ચાલતા થયા.

૨ આનંદોત્સવ.

આજે વિજયાદશમીનો મંગળ દિવસ હતો, ક્ષત્રિયોનું તો આજે પરમપવિત્ર પર્વ હતું, ખાંડાના ખેલ ખેલનારા વીરનરો માટે તો આજે ધન્ય દિવસ હતો.

ઇડરમાં આજે પ્રભાતથી જ જબરી ધામધુમ થઇ રહી હતી. દસેરાની સ્વારી જેવા માટે આસપાસના ગામેગામથી લોકના થોડા આવતા હતા. શેરીએ અને ચૌટે આજે સ્વારીની જ વાત ચર્ચાતી હતી.

અને એ ચર્ચામાં એ અશ્વોને ગાયસ્થાન મળતું. મહારાણાએ ખરીદ કરેલા એ ઉમદા ઘોડા નટુવો અને ઝાલાહર પણ આજે સ્વારીમાં નીકળવા જ જોઇએ એવો અભિપ્રાય સૌ કોઇ આપતા અને ‘એમ થશે જ, એવો નિર્ણય પણ મનમાં કરી લેતા.

બીરની વાતો (૩)

દૂરદૂરની હિંદની કારિગીરીની વસ્તુઓ લાવીને વેપારીઓએ માર્ગની અંતે બાજુએ નાની શી દુકાનોની હાર લગાવી દીધી હતી. સુખડીયાઓએ ગોઠવી દીધેલા ભાતભાતના મેવા મીઠાઇ અને પકવાનો જોઇને લોકોના મ્હોંમાં પાણી છુટતું અને એનો સ્વાદ ચાખવાની લાલચ ન અટકાવી શકતાં તેમના મગજમાં હળવાં થતાં. બાળકોને પ્રસન્ન કરવા માટે ભાતભાતના માટીનાં, લાકડાનાં, લાખનાં તેમજ મીણનાં રમકડાં પણ ડેરડેર નજરે પડતાં હતાં.

એ વખતે હાથકારિગીરીનો નાશ થયો નહોતો, પરદેશની મોહક છતાં તકલાદી વસ્તુઓની હરીફાઇ નહોતી, હાથકારિગીરીને પુરતું ઉત્તેજન મળતું અને કારિગરો પોતાની કળાને ખીલવવા-અવનવી કારિગીરી કરી બતાવવાનો પુર્ણ ઉત્સાહ ધરાવતા. આનંદોત્સવના દિવસોએ, વાર-તહેવાર નિમિત્તે ભરાતા મેળાઓમાં આમ ખાસ પ્રયાસ કે પ્રયત્ન કર્યા વગર હિંદની અનેક પ્રકારની કારિગીરી અને કળાકૌશલ્યનું પ્રદર્શન ભરાતું અને સ્થાનિક કારિગરોને શિક્ષણશાળા સમાન નિવડતું. કારિગરોને પોતાની ખામીઓ જાણવાનું, પોતાનાથી ચઢિયાતી કળા જોવાનું અને તેમાંથી કંઈક શીખવાનું મળતું અને જનસમાજને પણ હિંદના ગામેગામની કળા અને કારિગીરીનું નિરીક્ષણ કરવા સાથે એ વસ્તુઓ ખરીદવાનો લાભ અનાયાસે પ્રાપ્ત થતો. હિંદની કળાકારિગીરી આ રીતે પોષાતી અને ઉત્તેજનરૂપી જળસિંચનથી પ્રદુહિત બનતી.

લોકોના ધૈર્યની પૂરેપૂરી કસોટી કરીને અંતે સ્વારી નીકળી. તેઓના હર્ષનાદથી વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું.

સ્ત્રીઓ અટારીએ આવીને ઉભી હતી, પુરૂષોએ ધરને મોખરે બેઠક જમાવી દીધી હતી, ગામડીઆઓ માર્ગ ઉપર ઉભા રહ્યા હતા, કેટલાક રસિયા તો સ્વારીનું બરાબર નિરીક્ષણ કરી શકાય તે માટે ઝાડ ઉપર કે છાપરે ચઢીને બેઠા હતા. અસંખ્ય આતુર નયનો સ્વારીને-છડરનરેશને —તેમણે ખરીદેલા બે અપ્પોને નિરખવા તલસી રહ્યાં હતાં.

બાજીમરની મોરલીની માફક મુગ્ધ કરી નાખતા સુંદર વાજીત્રોના કર્ણપ્રિય સ્વરો મધુરતા રેલાવી રહ્યા હતા. બંદીજનો નેકી પોકારી રહ્યા હતા, ‘અહાહર સામંતો ખુલ્લી તરવારે અશ્વાશ્ઠ થઇ મોખરો સાચવતા હતા. તેમની પાછળ સોનાની અંબાડીવાળો હાથી નીકળ્યો અને પ્રેક્ષકોએ ‘મહારાજ વીર વીરમનો જય’ ધ્વનિ કર્યો. એ જયધ્વનિ આખી મેદની-એ ઝીલી લીધી.

પોતાને આજે અપૂર્વ માન મળતું હોય એવી ભાવનાની મસ્તીમાં ડોલતો ગજરાજ આજે પોતાના માલિકની કપાદશિથી કૃતકૃત્ય બન્યો હતો. કીર્તિપ્રાપ્તની જીલ્લી અને એક પગમાં સોનાના સાંકળાથી શોભતો માતંગ પોતાની પીઠ ઉપર મુકેલી સોનાની અંબાડીમાં વિરાજીત થયેલા વીર વીરમને લીધે વધારે દીપી રહ્યો હતો. અંબાડીની પાછળ હાથીની પીઠ ઉપર ઉભો રહીને એક રાજસેવક ચમર ઢોળી રહ્યો હતો.

પાછળ સોનાચાંદીના કોતરકામવાળો રથ, ચાંદીનું નગાઈ, સોનાના પતરાંથી મઢેલી સુખપાલ—પાલખી, ઉત્તમ પ્રકારની તોપો અને એવી અનેક રાજ્યની રિયાસત નીકળી અને તરત જ એ સુંદર અશ્વોએ લોકોનું ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું.

‘આ પેલા એ ઘોડા—શાહસોદાગર પાસેથી ચુંવાલીસ હજાર રૂપિયે ખરીદ કર્યા તે!’ એમ બોલતા આતુર નયને સૌ એ અશ્વોને જોવા લાગ્યા.

આ બંને અશ્વો વીરમને ગમી ગયા હતા. આજે સ્વારીમાં પોતે નંદુવા ઉપર સ્વાર થઇને નીકળવાનો વિચાર કર્યો હતો, પરંતુ પ્રજાને એ અશ્વોનું ખારીક નિરીક્ષણ કરવાનો લાભ આજે મળે એ હેતુથી એ બંને અશ્વોને ઉંચામાં ઉંચો મુલ્યવાન રાજવંશી સાજ સજાવીને સ્વારીમાં જૂદા જ કાઢ્યા હતા. નંદુવા અને ઝાલાહરનો સુંદર દેખાવ, તેમની ગૌરવશાળી ચાલ અને તેમનો ઉત્સાહભર્યો થનથનાટ જોઇને પ્રેક્ષકોનાં ચિત્ત પ્રસન્ન થયાં.

વીરની વાતો (૩)

અંતે વિધવિધ રસસામગ્રીથી શોભતી સ્વારી પુરી થઇ, છતાં લોકો ન વિખરાયા. શમીપૂજન કરીને સ્વારી પાછી એ જ રસ્તે દરબારગઢ તરફ જનાર હતી !

પ્રચંડ કાયાવાળા એક પાડાને ખૂબ ખવરાવીને અલ્પમસ્ત બનાવ્યો હતો. એનો આજે વધ કરવાનો હતો. વિજયાદશમીનું વીરશ્રીને સંતોષવાનું એ મુદ્દર્ત હો કે દેવી ચંડીકાને બલિદાન આપી પ્રસન્ન કરવાની એ પ્રથા હો-ગમે તેમ-પરંતુ દરેક દસેરાને દિવસે લગભગ દરેક રજવાડામાં પાડાનો વધ કરવાનો-તેને દેવીને ચરણે વધેરવાનો રિવાજ હતો. સદ્ભાગ્યે જીવદયાની શુભ લાગણીથી એ રિવાજ-મણે ખરે સ્થળે બંધ થયો છે, તો પણ એ છેક નામુદ તો નથી જ થયો. હજી પણ એ પુરાતન પ્રથા કોઇ કોઇ સ્થળે પ્રચલિત છે, અને પોતાના શૌર્યથી પાડાનો સંહાર કરીને પરાક્રમનું પ્રદર્શન નથી થતું, પરંતુ મુંગા પ્રાણીને દોરકાથી બાંધી જકડીને તરવારના ઝાટકાથી તેનો નિર્દય સંહાર થાય છે. ‘સાપ ગયા અને લીસોટા રહ્યા’ એ ન્યાયે વીરતા ગઇ-માત્ર પ્રથા રહી છે !

ગામની બહાર કાલિકા માતાનું મંદિર હતું. ત્યાં એ યોગાનિયા પાડાને છુટો મૂક્યો. વીરમે પોતાના બાલાની પીઠે તેને દોડાવ્યો. ખૂબ ખાધને મસ્તાન બનેલો-તોફાને ચડેલો પાડો નાડો. વીરમના સામંતો પોતાના અમ્બેને એડી મારીને બાલાની અણી પાડા તરફ તાકીને પાડા પાછળ પડ્યા અને જેમ લાગ ફાળ્યો તેમ તેને બાલાથી વીંધતા ગયા. પાડો પણ પોતાનો જીવ બચાવવાને ઘોડેસ્વારની સામે થઇ જતો, ઘોડાને ધીક મારવાનો યત્ન કરતો, પરંતુ ચાલાક સામંતો તેની એ નેમ ચૂકવતા* અને તેને બાલાથી ધાયલ કરતા. સામંતોના બાલાઓએ અંતે પાડાને ધમધામ પહોંચાડ્યો અને તેઓએ શુભ મુદ્દર્ત સાચવ્યાનો સંતોષ પ્રાપ્ત કર્યો.

* બુઓ ચિત્ર.

ચાલક સામતો તેની એ નેમ ચુકવતા. [પૃ. ૨૫૪.

સોનામહોરોતો આ દગ શો અને વાત શી ?

[૫. ૨૬૮.

શમીપૂજનની તૈયારી થઇ. વીર વીરમ અને તેના સરદારોએ શસ્ત્રોનું તેમજ શમીનું યથાવિધ પૂજન કર્યું અને વિજયશ્રીની પ્રાર્થના કરી.

શમીપૂજનમાંથી પરવારીને સૌ કોઇ પોતાની અશ્વકળા બતાવવા લાગ્યા. ઘોડા ઉપર બેસવામાં પોતે કેટલા ચતુર છે તે બતાવવાની હરી-ફાઇ ચાલી અને અશ્વોને દોડાવીને, કુદાવીને, ચકાવામાં નાંખીને અને એમ અનેક રીતે સૌ પોતપોતાની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરવાનો યત્ન કરવા લાગ્યા.

નિર્દોષ આનંદને ખાતર ઉદ્ધાનમાં ઝાડ સાથે હાંચકા બાંધ્યા હતા ત્યાં સૌ ગયા અને થોડો સમય હાંચકે હાંચીને, પદાબાજી ખેલીને હાંધ્યું કરીને અને શારીરિકન્યાયામકજાનું દિગ્દર્શન કરાવીને પ્રપ્રુલ્લ બન્યા.

સંધ્યાકાળ થયો એટલે મશાલો સળગાવવામાં આવી અને પુનઃ સ્વારી વ્યવસ્થિત ગોઠવાઇ ગઇ. અસંખ્ય મશાલોના ઝળહળતા પ્રકાશ વચ્ચે પૂર્ણ દબદબાથી સ્વારી પાછી વળી અને દરબારગઢ તરફ ચાલી. પ્રજાજનોને પુનઃ સ્વારી જોવાને! લાભ મળ્યો અને તેમના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. વિજયાદશમીનો આનંદોત્સવ પૂર્ણ ઉત્સાહથી ઉજવાયો.

૩ વચનબાણી !

“ પધારો ! પધારો ! સ્વામીનાથ ! આજે તો કંઈ ખુબ રાહ જોવાની ? ” ક્ષાત્રતેજથી ઝળહળતી દેહીખમાન કાંતિવાળી લાવણ્યવતી લલનાએ હર્ષપૂર્વક વીરમનો સત્કાર કર્યો અને તેને લેવા માટે આનંદગૂહના દાર પાસે આવી.

“ વાલેલી ! આજે તો મારા આનંદની અવધી થઇ. આજના જેવું દાન તો મેં કદીયે આપ્યું ન હોય એટલો બધો આત્મસંતોષ મને થયો છે. ”

વાલેલીના હર્ષમાં વધારો થયો. આજે વીરમ પ્રસન્ન હતો ! પોતાનો પતિ પોતાને મહેલે પધારે તે દિવસે તેનું મન પ્રસન્ન હોય એ રાજપૂત રમણીને માટે ધન્ય પળ મળ્યાય ! આજે તો પતિપ્રેમનો

વીરની વાતો (૩)

પૂર્ણ લ્હાવો લૂટી શકાશે એ વિચારથી વાઘેલીનું હૈયું ગળગળ ઉછળ્યું.
વાઘેલી પોતાના પતિને પ્રણામ કરીને તેને માટે રાખેલા ખાસ
આસન આગળ લઈ ગઈ. જળથી પોતાના પતિના ચરણો ધોઈને એ
જળ પવિત્ર બાવનાથી પીધું અને તેને માટે પોતે તૈયાર કરેલી સુવા-
સિત પુષ્પોની માળાથી તેને વધાવી લીધો.

તરત જ દાસી વિધવિધ ભોજનસામગ્રીથી ભરેલો કનકથાળ લઈ
આવી અને તે ચાંદીથી મઢેલા નકશીદાર બાજેઠ ઉપર મુકીને રાગના
ઓવારણા લઈને ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

કનકથાળમાં બત્રીસ ભાતનાં ભોજન પીરસ્યાં હતાં. સુવાસ
માત્રથી જ દ્રાણેન્દ્રિય તૃપ્ત થઈ જાય એવી સ્વાદિષ્ટ વાનાંઓ બનાવ-
વામાં આવી હતી. જીભને નાસિકાની ઇર્ષા થઈ આવી અને એ ભોજન
નનો સ્વાદ ચાખવાને અધીરી બની.

વાઘેલીએ વીરમને ભોજન આરોગવાનો આમંત્ર્ય કર્યો. આજે તો
ખૂબ હોંસથી પોતે પોતાના પતિને ભોજન આરોગાવાશે એવી તેની
મનોવાંચના હતી.

વીરમે બે ચાર આસ મહોંમાં મૂક્યા અને એકાએક કંઈ સ્મરણ
થઈ આવ્યું હોય તેમ તે બોલ્યો, ‘શો એ સાચા ગઢવીનો આનંદ !
એ તો જાણે હર્ષધેસો જ થઈ ગયો હોય નહિ ?’

વાઘેલીની ધીરજ ન રહી. ‘‘ શા માટે એને એટલો બધો હર્ષ
થયો નાથ ? ’’

‘‘ એની મનની માની ચીજ મળવાથી. પેલા બે અણુમૂલા અશ્વો
વિષે તો તે સાંભળ્યું છે ને ? ’’

વાઘેલીએ મસ્તક હલાવીને હકારમાં ઉત્તર આપ્યો.

‘‘ એ નડુવા અને ઝાલાહરને જોયા ત્યારથી જ એની નજર
એ અશ્વોમાં ખૂંચી હતી. ’’

વાઘેલી કંઈ ન બોલી. તેનું ચિત્ત તો વીરમ ક્યારે પોતાના સ્વાગતનો પુરો સત્કાર કરે એ જોવામાં જ પરોવાયું હતું. તેણે પુનઃ બેચાર સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓ તેની આગળ ધરી.

પરંતુ ખાવામાં તેનું લક્ષ નહોતું. તેના મગજમાં કંઈ જુદી જ ધૂન ભરાઈ હતી.

“ આજે દાન કરવાનું શુભ મુહૂર્ત હતું એટલે ગઢવીની ઇચ્છા તૃપ્ત કરી-ઝાલાહર અશ્વ તેને દાનમાં આપ્યો. ” વીરમે વળી એની એ વાત ઉચ્ચારી.

વાઘેલીએ જોયું કે આજે વીરમને બોજન તરફ અશ્વથી થઈ હોય તેમ જણાય છે. તેણે ઝારીમાંથી શીતળ જળનો પ્યાલો ભરીને વીરમ આગળ ધર્યો.

જળપાન કરીને મૂંઝે તાવ દેતાં દેતાં પુનઃ વીરમ બોલ્યો, “ વાઘેલી ! ઝાલાહર તાદ્રશ્ય નડુવા જેવો જ છે. માત્ર નડુવાને જોયો ત્યારથી જ તેના તરફ મને પક્ષપાત ઉપજેલો, તેથી એ મેં સ્વારી માટે રાખી લીધો અને ઝાલાહર સાચા ગઢવીને આપી દીધો. ”

વીરમના આવા વર્તનથી વાઘેલી કચવાઈ. કેસર કસ્તુરી અને અનેક મસાલાથી ભરપુર પાનનાં ખીડાં અને તજ લવિંગ એલચી સોપારી આદિ મુખવાસની વસ્તુઓથી ભરેલો થાળ તેણે વીરમ આગળ ધર્યો.

વીરમની ધૂન પુરી થઈ નહોતી. ગર્વ ભરી નજરે વાઘેલી તરફ જોતાં પુનઃ તે બોલ્યો, “ ખીચારો સાચો ગઢવી થોડોજ બાવીસ હજાર રૂપિયા ખર્ચીને કદી એવો થોડો ખરીદ કરી શકે એમ હોતો ? અને રાજવંશી સાજથી સજેલો એ ઝાલાહર અશ્વ મેં તેને ઇનામમાં આપી દીધો ત્યારે તેં એનો આનંદ જોયો હોત...”

વીરની વાતો (૩)

વાઘેલીના ઘેરની હદ આવી. “હવે જોયો એ ઝાલાહર! એક ટકું ચારણને ઇનામમાં આપ્યું એમાં આટલું બધું મોણ શું ધાસો છો? એ તે એવી કષ્ટ મોટી વાત હતી કે આપ એ ને એ વાત ફરી ફરી ત્રણ ચાર વખત કહ્યા કરો છો?”

હસેરાની સ્વારીમાં લોકોએ જ્યારથી નડુવા અને ઝાલાહર અશ્વને જોયા ત્યારથી જ જ્યાં ત્યાં તેનાં વખાણની જ વાતો થતી હતી. સાચા ગઢવીની નજર એ અશ્વોમાં ખૂચી હતી. ‘એવો અશ્વ પોતાને ત્યાં હોય તો કેવું સાફ?’ એવી બાવના અનેક વાર તેના મનમાં થઈ આવતી, પરંતુ પોતાના ભાગ્યને વશ થઈ તે મન મનથી ~~સંતોષ~~ હતો. વીરમદેવ પાસે તેણે હસેરાની સ્વારીના ખૂચ વખાણ કર્યા, એ વખાણમાં આ અશ્વોનું નામ અસંખ્ય વાર લીધું અને એવા અશ્વનો માલિક મહા ભાગ્યશાળી ગણાય એમ કહીને પોતાની મનોવ્રતિ પણ જણાવી દીધી. વીરમ સમજ્યો, એ ગઢવીની જીત્રાસા તૃપ્ત કરવાનો પોતે નિશ્ચય કર્યો. અને હસેરાને ચોથે દિવસે જ—ચૈત્રદશને દિવસે તેણે ઝાલાહર અશ્વ એ સાચા ગઢવીને ઇનામમાં આપ્યો. માનવસ્વભાવ જ પ્રશંસાનો શોખીન હોય છે. વીરમ રાજા હતો, તેણે અમૂલ્ય વસ્તુની ચારણને ભેટ ફરી હતી. લોકો તેની કદર કરે, પોતાના આમજનો તે માટે પોતાને ધન્યવાદ આપે, એટલું તો તેનો માનવસ્વભાવ જરૂર માગી લે. વાઘેલી પોતાના આ કાર્ય માટે પોતાને ધન્યવાદના ઉદ્દગારોથી વધાવી લેશે એમ તે માને તો એમાં કંઈ ખોટું નહોતું.

પરંતુ અહીં તો કિડટો જ પ્રકાર બન્યો. એ વાતમાં કંઈ દમ જેવું ન હોય તેમ વાઘેલીએ તેની અવગણના કરી, એટલું જ નહિ, પરંતુ આવા મૂલ્યવાન અશ્વને પણ ટકુંની ગણનામાં ગણી કાઢ્યો. વાઘેલીનાં આ વચનો વીરમને માટે મર્મભેદક નિવડ્યાં. તેના વચન-બાણથી વીરમનું અંતર વીધાયું.

કોધાવેશમાં તે એકદમ ઉભો થઈ ગયો.

[૫. ૨૫૯

આ વચનખાણુથી તેની રગેરગે ક્રોધ વ્યાપ્યો. વાઘેલી શું પોતાનું આવું અપમાન કરવાની હિંમત કરે? વીરમથી એ સહન ન થયું. તેનું મગજ એ અપમાનના વિચારથી ધમધમી ઉઠ્યું. ક્રોધાવેશમાં તે એકદમ ઉભો થઈ ગયો.*

“ શું ઝાલાહર અથ તે ટકુ? તમારા બાપને ત્યાં પેથાપુરમાં અવા કેટલાક અશ્વો છે તે તો ખતાવો? હશે, હું જોઈ છું કે પેથાપુરમાં આવા કેટલાક અશ્વો છે! તમારો બાપ બ્યારે ઝાલાહર જેવા ઘોડા ચારણને ભેટ આપશે ત્યારે જ હું તમારે મહેલે આવીશ. ત્યાં સુધી ઘ્રાણ કરજો. આવવાનો નથી.”

ક્રોધામિત્રી બળતા આ વાક્યો વાઘેલીને વસમાં થઈ પડ્યાં. તેમાં પણ છેલ્લા વાક્યે તો તેના હૃદયના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા.

તેણે જોયું કે રાજા રીસાયો! કણભાવમાં તેણે વીરમની ક્ષમા ચાચી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો, પરંતુ વીરમ તો એ આનંદગુદનો-વાઘેલીના મહેલનો ત્યાગ કરી ગયો હતો!

વાઘેલીને માથે વીજળી તુટી પડી હોત તો તેને આટલું દુઃખ ન થાત. અનેક રાણીઓ જેને રીઝાવવા સદા તત્પર હોય તેવા રાજવીના પ્રેમપાનનો શુભ પ્રસંગ સાંપડ્યો તે પણ આવી રીતે એને ગયો તેથી તેના શોકનો પાર ન રહ્યો. વચનખાણુથી વીંધાયેલો રાજા હવે કેમે કર્યો મનાય એવી આશા નહોતી. હા, એક માર્ગ હતો. તેણે ઉચ્ચારેલા શબ્દો સિદ્ધ કરી ખતાવાય તો પુનઃ તે તેને મહેલે પધારે. પરંતુ આ માર્ગ વિકટ હતો—કદાચ અસંભવિત પણ!

વચનખાણુ છુટી ચૂક્યું હતું. એ આણે બે હૃદય વૌંધ્યાં—માનભંગથી ઘડનરેશનું, વિપરિત પરિણામથી વાઘેલીનું! એ આણ પાછું વાળી શકાય તેમ નહોતું, બોલ્યો બોલ મિથ્યા થઈ શકે તેમ નહોતું. એની

વીરની વાતો (૩)

અસર વજ્રલેપ સમી બની ગઇ. વાઘેલીની વિભાસણુનો, તેના મનની મુંઝવણનો પાર ન રહ્યો.

૪ પેદાપુરને પથે.

ઇડરનરેશને વાઘેલી જેવી બીજી ઘણી રાણીઓ હતી. રામપુર-વાળી અંદ્રાવતી અને વાઘેલી વચ્ચે તો ખાસ હરીફાઇ ચાલતી. બીજાં ઘણાં નાના રાજ્યોની કન્યાઓ ઇડરનરેશનો રણવાસ શોભાવતી હતી. રાજ્ય નાનું હો કે મોટું, પરંતુ રાજની કન્યા તો ગાદીને જ વરે-કોઇ રાજને ત્યાં જ પડે એવો રિવાજ હોવાથી એક જ રાજને અનેક રાજકન્યાઓ પરણાવવામાં આવતી અને તેને પરિણામે રાજને ત્યાં અનેક રાણીઓ થતી. સ્વાભાવિક રીતે રાજનો પ્રેમ અનેક રાણીઓમાં વહેંચાઇ જતો અને જેનામાં વધારે સૌંદર્ય, વધારે વાકપટુતા, વધારે આકર્ષણ કે વધારે સ્વામિભક્તિ હોય તે તેટલે અંશે એ પ્રેમમાં વધારે ભાગ પડાવી શકતી. એકલી સ્વામિભક્તિ પણ કામ લાગતી નહોતી. રાજ્યખટપટના પાસા ખેલવાની કળા જાણવાની પણ જરૂર રહેતી, અને જે એ કળામાં વધારે નિપૂણ તે રાજ ઉપર વધારે સત્તા ભોગવવા પામતી. રાણીઓની સખ્યાના પ્રમાણમાં રાજ કેટલે ય દિવસે અમુક રાણીને ત્યાં પધારવાની કૃપા કરતો અને તે દિવસ જાળવી લેવો, રાજને રીઝવવો, તે પ્રસન્ન થઇ કોઇ વખતે પણ પોતાને યાદ કરવાની કૃપા કરે એવી ભાવના તેના અંતરમાં જગાવવી: આ માટે બહુ જ કુશળતા વાપરવી પડતી, જનસ્વભાવ પારખવાની કળા કેળવવી પડતી, અને રાજની તે વખતે જેવી મનોવૃત્તિ હોય તેવું વર્તન રાખવું પડતું.

ઇડરનરેશ પોતાના ગઢવીને એક અશ્વનું દાન કરે તેમાં આટલા બધા કુલાઇ જાય અને એ ને એ વાત ચીપી ચીપીને ફરી ફરીથી કરે એ વાઘેલીથી સાંખી ન શકાયું, એમાં એને અતિશયોક્તિ જણાઇ, અને તેણે ઇડરનરેશને રોકડું પરખાવ્યું.

વીરમે તેની સાથે વાક્યુદ્ધ આદ્યું હોત તો વાઘેલી જરૂર જીતી જાત, એટલું જ નહિ, પરંતુ વાઘેલીના દિલાવર મન માટે વીરમને માન ઉપજત. પરંતુ અહીં તો વચનખાણુ વાગતાં જ કમાન છટકી, વીરમનો મીઝાજ ગયો અને તે રીસાઇને વાઘેલી સાથે ઓલવાની પથુ બાધા લઇને ચાલ્યો ગયો. હવે શું થાય ?

પોતાનું જીવનસર્વસ્વ હરાઇ જતું હોય, સકળ સુખસાલ્યખી સરી પડતી હોય. પોતાનો સૌભાગ્યમણી સદાને માટે પોતાનો ત્યાગ કરી જતો હોય એવી તેને બ્રાંતિ થઇ. એ બચકર કલ્પનાથી તેના ગાત્ર ગળી ગયાં. નેનું. અભિમાન ઓસરી ગયું અને વજ્ર હૈયાની વાઘેલીની આંખમાંથી નિરાશાનાં-દુઃખનાં આંસુ સરી પડ્યાં.

“ઓ પ્રભુ ! મને આવી કુમતિ ક્યાંથી સુઝી ?” તેનાં સુખમાંથી આર્તનાદ નીકળ્યો અને એ એકાંત ઓરડામાં તેનો પ્રતિધ્વનિ થયો.

તેણે એમર નજર કરી. ઝળહળતી રોશનીમાં પથુ તેને ઘોર અધકારનો ભાસ થયો. ધૂપદીપ અને પુષ્પ અત્તર આદિની સુવાસ પથુ તેને અચ્ચીકર લાગી. એકાએક શયનખંડ તરફ નજર ગઈ. શયનખંડ સુનો હતો. સાલ્યખાને માટે સેજ સમારી હતી તે પથુ સુની હતી. પુષ્પની આદર એ શય્યાને શોભાવતી હતી, પરંતુ એનો ઉપભોગ કરનાર ત્યાં નહોતો, એ તો રીસાઇને અઓલા લઇને ચાલ્યો ગયો હતો !

વાઘેલીના અંતરમાંથી ઉજ્જુ નિશ્વાસ નીકળી પડ્યો.

નિરાશામાં અટવાતી આ લલના વિચાર કરી કરીને થાકી, પરંતુ એકે માર્ગ સુઝ્યો નહિ. અંતે તેણે નિદ્રાદેવીનો આશ્રય શોધ્યો.

પરંતુ આજે તો સુખશય્યા પથુ તેને ખાવા ધાતી હોય તેવી લાગી. શાંતિ અર્પનારા શીતળ પદાર્થો પથુ તેના અંતરમાં ઉકળાટ કરવા લાગ્યા. પુષ્પની આદર આજે અનેક કાંટાઓની માફક તેને ખૂંચવા લાગી. સ્વામી વિનાની સુની સેજલડીમાં અનેક રાત્રીઓ ધૈર્યથી ગાળનાર ગેરી

વીરની વાતો (૩)

આજે આકુળ બાકુળ થવા લાગી. અન્ય દિવસોએ સ્વામી કોઈ દિવસ આવશે એવી આશા રહેતી, એમ વિચારતાં સુખસ્વપ્નમાં મીઠી નિદ્રા આવી જતી. આજે તો એ સુખસ્વપ્ન પણ ઉડી ગયું હતું, એ મધુરાં સોણલાં પણ સ્વપ્નવત્ બની ગયાં હતાં, સ્વામીના મેળાપની આશા સદાને માટે ટળી ગઈ હતી. આજે તો નિદ્રાદેવી પણ તેના ઉપર રૂઠી હતી !

પોતાના દુઃખની વાત કોઈને કહેવાય તેવું નહોતું. શોક્યો, અન્ય રાણીઓ તો આ કલહથી ખૂબ આનંદ પામે તેવું હતું. કલહનો અંત આણવાને બદલે બળતામાં ધી હોમવાને અને દાઝ્યા ઉપર ડામ દેવાને તેઓ તત્પર થાય તેવો વખત હતો.

અને વીરમદેવ ? એ બીજી કોઈ રીતે માને તેવો નહોતો. ક્ષત્રિયના વચનની કિંમત વાઘેલી સમજતી હતી. વીરમના વચનો પરીપૂર્ણ થાય તો જ તે ફરી પોતાનો થાય. એટલે હવે એ માર્ગ રહ્યા હતા—કાં તો વિધિને વશ થઈ સદા પતિપ્રેમથી વંચિત રહેતું, કાં તો વીરમે કહેલાં વચનો પ્રમાણે કરી બતાવતું.

પહેલો માર્ગ દુઃખદાયી હતો. બીજો માર્ગ વિકટ હતો. જીવનપર્યંત દુઃખમાં રીઆયા કરવું એમાં નિર્માલ્યતા જણાઈ. સુખને માટે સાહસ ખેડી જોવું એ જ ઉત્તમ માર્ગ જણાયો. અંતે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે કાલે સૂર્યોદય થાય તે પહેલાં જ પેથાપુર તરફ નીકળી જતું . અને ત્યાં બાગ્ય અજમાવતું.

* * * * *

બીજે દિવસે સવારે આખા ઈડર ગામમાં ચર્ચા ચાલી કે ‘વાઘેલી પેથાપુરને પથે પળ્યાં છે !’ શા માટે તે કોઈ જણી શક્યું નહિ. રણ-વાસમાં રાણીઓના આનંદનો પાર ન રહ્યો. જરૂર કંઈ ચક્રમક ઝરી હશે, રીસાયા હશે, કજીઓ થયો હશે એવી અનેક કલ્પનાઓ થવા

લાગી, અને ‘બહુ થયું કે આ એક શૌર્યનું સાલ તો અહીંથી ટળ્યું’ એમ કહીને અન્ય રાણીઓ મનમાં હર્ષ પામવા લાગી.

૫ સોના મહોરને સાટે !

“ સાચા ગઢવી છે કે ? ”

ચારણના નેસમાં પગ મુકતાં એક પ્રચંડકાય પુરૂષે પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, પધારો, શું કામ છે ?” કૃષિઆમાં હાથમાં દૂધની તાંબડી લઈને ઉભેલી એક પ્રૌઢાએ ઉત્તર આપતાં સામે પ્રશ્ન પુછ્યો અને ગાયને દોવાની તૈયારી કરવા લાગી. આ ચારણી સાચા ગઢવીની ઓ હશે એવી આવનારે કલ્પના કરી દીધી.

“ જરા રૂપરૂ મૂળવું છે. ઘરમાં છે ? ”

“ના, ઓ પેલી ખોડીયાર માતાની દેરી દેખાય ત્યાં ગયા છે. આવતા જ હશે. ખેસો ને.” ચારણીએ બકરાના વાળની વણેલી દોરીથી ભરેલો ખાટલો કૃષિઆમાં ઢાળી આપ્યો.

આવનાર આવા ભાવભર્યા સ્વાગતથી ચકિત થયો. ‘ કેટલો બધો વિવેક ! કેવી નમ્રતા ! કેવો હૃદયનો શુદ્ધ ભાવ ! ’ શું કરવું તેના વિચારમાં જ તે ઉભો હતો. તેની નજર તો ચારણીએ બતાવેલી દેરી તરફ હતી.

“ભાઈ ખેસો ને ! બહુ વાર નહિં લાગે. પ્રભાતના પ્હોરમાં નહાઈ ઘોષને પૂજપાઠ કરીને દેવીના મંદિરે ધીનો દીવો કરી આવ્યા પછી જ મ્હોંમાં અન્ન નાખવાનો તેમનો નીમ (નિયમ) છે. ”

આવનાર બેઠો. ચારણી ગાયને દોવા લાગી. દૂધથી ભરપૂર ખાંચ-ળમાંથી ઘોષમાર કરતી દૂધની શેડો નીકળવા લાગી. જોતજોતામાં ઘોષરૂં (તાંબડી) દૂધથી છલકાઈ જવા લાગ્યું. કાંઠા ઉપર શીણ ઉભરાવા લાગ્યું. ગાયના આંડમાં હજી દૂધનો ભંડાર ભરેલો હતો, ખીન્નું ઘોષરૂં દૂધથી ભરાય એટલું દૂધ નીકળી શકે એમ હતું, પરંતુ ચારણીએ ગાયના

વીરની વાતો (૩)

વાછડાને છુટું મુક્યું અને તરત જ તે પોતાની માને વળગી પડી પચ-
યાન કરવા લાગ્યું. ચારણી એ બાળ પશુની ઉત્સુકતા અને અધીરાઈ
કુતૂહલપૂર્વક જોઈ રહી. તેને થતો અનિવાર્ય આનંદ જોઈ તે સંતોષ પામી.

આવનાર ખાટલા ઉપર બેઠો બેઠો આ દૃશ્ય જોઈ રહ્યો હતો.
ચારણીની ઉદ્ધર વૃત્તિ માટે તેના મનમાં અનહદ માન ઉપજ્યું. બીજું
બોધકે ભરાઈ જાય એટલું દૂધ હજી ગાય આપી શકે એમ હોવા
છતાં આ ચારણી ગાયના સંતાન માટે એ જાણી જોઈને રહેવા દે છે
એ એનું કેટલું બધું મોટું મન? અનાયાસે તેનાથી બોલાઈ જવાયું,
“બહેન, હજી તો તમે જો ગાયને દોવો તો બીજું આથી પણ વધુ
દૂધ નીકળી શકે! આટલું બધું વાછડાને શા માટે ધવરાવવું પડે?”

“તેના આત્માને સંતુષ્ટ કરવા માટે. બાપ! ગાયમાં જેટલું દૂધ
હોય તેટલું બધું દોહી લઈએ તો પછી તેના વાછડાવાછડી શું પીએ?
તેને પણ પોતાના સંતાનને પોષવાની હોંસ હોય કે નહિ? ગાય,
ધરતી અને પ્રજા એ ત્રણેનો અતિશય કસ બેઝી લેવાથી તેના ધણીને
જ નુકસાન થાય છે. કોઈ ખેડુત ધરતીમાંથી બધાય કસ બેઝી લેવાની
દાનત કરે તો છેવટે ધરતી રસકસ વગરની થઈ જાય અને અંતે
ખેડુતને માથે લાથ દઈને પોક મુકવાનો વખત આવે. કોઈ રાજા
પોતાની પ્રજા તદ્દન નિર્ધન અને નિઃસત્વ બની જાય ત્યાં સુધી તેને
દંડે અને કરવેરા આદિ અનેક રીતે તેની સમૃદ્ધિ લૂટ્યા કરે તો તેથી
તે પ્રજા તદ્દન દુર્બળ થઈ જતાં રાજાને પણ દુઃખ વેઠવાનો વારો
આવે. તેવી જ રીતે ગૌમાતાનું. તેના પોતાના સંતાનને બાળે
પણ જો તેનું થોડું બાળું દૂધ ન રહે તો જરૂર તેની આંતરડી દુભાય
અને તે દીલ ચોરે એટલે દૂધ પણ સૂકાય. જ્યાં નીતિત્યાં જ બરકત.
પારકાનું સુખ તાકવાથી પ્રભુ આપણને પણ વધુ સુખી બનાવે છે.”

આવનારના મુખ ઉપર આ વચનોની અજબ અસર થઈ. તે
હંડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યો.

ચારણીએ આ જોયું. તેને ધારકો પડ્યો કે રખેને મહેમાનનું દિલ કચવાયું હોય ! “ બાઈ, કેમ આમ હિંદસ થઇ ગયા ? મારા વચનોથી કંઈ મારું તો લાગ્યું નથી ને ? ”

“ ના રે, બહેન ! તમારાં વચનો તો સાવ સાચાં છે. હું એ જ વિચાર કરતો હતો કે આજકાલ રાજઓ પણ પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલી જાય છે અને પોતાનો રાજવૈભવ વધારવાની લાલચમાં પ્રગ્નને આડા-અવળા બહાનાથી પણ લૂટી લેવામાં જ મોજ માને છે. ”

“ એ તો જેવાં કર્મ તેવું ફળ ! અનાથોનો નાથ તો બધું જોયા જ કરે છે. તે કોઈને છોડે એવો નથી. દ્યો, ગઢવીજી આવી લાગ્યા. ”

સાચો ગઢવી આવ્યો. ખડકીમાં પ્રવેશ કરતાં જ તેણે રામરામ કર્યા અને ચારણીને પુછ્યું, “ ક્યાંના છે ? ”

“ એ તો હું પુછતું જ ભુલી ગઈ, આપને મળવા આવ્યા છે. ”

સાચા ગઢવીને જોતાં જ તે આવનાર ગૃહસ્થે ખાટલા ઉપરથી ઉડીને ગઢવીને રામરામ કર્યા.

“ રામ રામ ! પધારો, પધારો, જરા માતાજીનો દીવો કરવા ગયો હતો. ક્યાંથી પધારો છો ? ” સાચાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ પેથાપુરથી. ”

“ પેથાપુરથી ? અત્યારમાં ? ” સાચો આશ્ચર્ય પામ્યો.

“ હા ગઢવીજી ! તમારું એક જરૂરનું કામ પડ્યું છે. ”

“ એમ ? ઠીક, ઠીક, પણ ચાલો શીરામજી તો કરી લઇએ, પછી બધું ય થયા કરશે. ”

સાચાનો ઇશારો થતાં ચારણી શીરામજીની તૈયારી કરવા ઘરમાં ચાલી ગઈ.

આવનારે એમ્બેર જોયું કે ગઢવી સિવાય બીજું કોઈ નથી.

વીરની વાતો (૩)

“ગઢવીજી ! અહોં નિરાંતે બેસો. મારી વાત સાંભળો. પહેલાં માઈ કામ, પછી બીજી બધી વાત. માઈ કામ ન થાય ત્યાં સુધી મારે તમારા ધરતું પાણી પણ ન ખપે.”

ગઢવી ચમક્યો. આ વળી ત્રાણું ફરનાર અત્યારના પહેરમાં કોણ નીકળી આવ્યો ? ફળિયામાં એક ખૂણે પડેલી માચી તથા હોકા લઈને તે ખાટલાની સામે બેઠો અને હોકા પીતાં પીતાં વાતે વળગ્યો.

“ભાઈ ! પહેલાં કંઈ વાત તો કરો, કે વાત કર્યા પહેલાં જ પાણી હરામ ?”

“વાત કરૂં, પણ વાતનો વફર રહે તો. નાહક-સોનાલી જાળ પાણીમાં નાખવાથી શો લાભ ?”

સાચો વિચારમાં પડ્યો, આમ ગોળ ગોળ વાતમાં શું સમજાય ?
“ભાઈ, ભગવાન કરશે તો તમારી વાત મારી નહિ જાય.”

“તો આપો વચન.”

“પણ મારાથી બની શકે એવી વાત હોય તો વચન આપું ને ?”

“બની શકે એવી જ છે. મારી ખાત્રી છે, એટલે તો હું તમારી પાસે આવ્યો છું.”

“જાઓ, બની શકે એવું હશે તો જરૂર કરીશ. પછી છે કંઈ ?”

આવનારના મુખ ઉપર પ્રસન્નતા છવાઈ.

“ગઢવીજી ! હું તમારો ઝાલાહર અશ્વ લેવા આવ્યો છું.”

ગઢવી ચમક્યો. આ ધડીએ જ એ અશ્વ ઉપડી જતો હોય તેવી બ્રાંતિમાં વિચ્છળતાથી તેની આંખો ચોમેર ફરી વળી.

“મુંઝાશો નહિ, મારે તે મદત નથી જોઈતો. તેનું મૂલ્ય આપીને લઈ જવો છે.”

“અરે, પણ વીર વીરમદેવે તેના બાવીસ હજાર રૂપિયા આપ્યા

છે !” ગઢવીએ માન્યું કે એ કિંમત સાંભળીને જ સામાની છાતી બેસી જશે !

“ બસ એ જ ને ? આ લ્યો હું ત્રેવીસ હજાર આપું છું, ” કહી આવનાર માણસે પોતાની કમરે બાંધેલી બેટ છોડી નાંખી અને બેટ નીચે છુપાવેલી—કેડે બાંધેલી વાંસળી (નાણાંથેલી) કાઢી. થેલીનું મ્હોં ઉઘાડીને તેને ઉંધી વાળતાં જમીન ઉપર રણકાર થયો અને ગઢવી ચમક્યો. પોતાની સામે તેણે સોનામહોરોનો ઢગ જોયો. આ સ્વપ્ન છે કે સત્ય તેની જ તેને શંકા થઇ.

. “ ગઢવીજી ! ગણી લ્યો આ સોના મહોરો. આ આપના ઝાલા-હર અશ્વનું મૂલ્ય. ”

ગઢવીને ખીજી શંકા થઇ. કણુખી જેવો પોશાક ધારણ કરનાર આ ખરેખર કણુખી ન જ હોય ! તેનાં વચનો, બોલવાની છટા, તેની તેજસ્વી મુખમુદ્રા અને એ મુખ ઉપર તરવરતું ગૌરવઃ એ બધું કંઈ ખીજું જ સૂચવતું હતું. તેણે એ જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“ ભાઇ ! મેં તમને વચન આપ્યું છે તેમ મારે પણ તમારી પાસેથી વચન માગતું પડશે. ” સાચાએ તેને બાંધી લેવાની યુક્તિ રચી.

“ ખુશીથી, એક નહિં પણ બે. ”

“ ઠીક. ત્યારે પહેલું તો તમે કોણ છો તે સૂચવેલી સામે સત્ય જણાવો. ”

મહેમાને બોકાની છોડી નાખી અને માથે વીંટાળેલું ફાળિયું ઉતારી ઓટલા ઉપર મુક્યું. “ સાચા ગઢવી ! ઓળખો છો આ પૈથાપુરના ગામઘણીને ? ”

સાચાએ તેની સામે જોયું, એક વખત ધારી ધારીને જોયું અને તે એકદમ ઉભો થઇ ગયો. ચકિત થઇને તે બોલ્યો “ અહોહો ! ગૌઆ-હણ્યપ્રતિપાળ ! તમે આ વેષમાં ? ”

બીરની વાતો (૩)

“હા, આ ઝાલાહર અશ્વને માટે! માત્ર એક વચનને ખાતર!”
રાજાએ તેના કાનમાં કેટલીક વાતો જણાવી.

ગઢવી સમજ્યો. વાઘેલીના ચાલ્યા જવાનું કારણ હવે તેના ધ્યાનમાં આવ્યું. એ જ ક્ષણે ચારણી શીરામણ માટે બોલાવવા આવી, પરંતુ ઓરડાના બારણામાં જ તે સ્થંભી ગઈ. ઓરડાની બારસાખ ઉપર જ તેના હાથપગ રહી ગયા. આ શું? આવનાર તરફ ગઢવીની આટલી પૂજ્યપ્રતિષ્ઠા શી? સોનામહોરોનો આ ઢગ શો અંતે વાત શી? * તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.

“આવો બહેન! આ જરા સંભાળીને લઇ લ્યો. અને સાચવીને ઠેકાણે મુકી દો.”

“એ પછી. પહેલાં હજી બીજું વચન બાકી છે તે કબુલો. પછી બીજી વાત.” ગઢવીને એકાએક કંઈ સ્મરણ થઈ આવ્યું.

“માગી લ્યો.”

“એટલું જ કે આ ઝાલાહર ત્રાહિતના હાથમાં ન જાય. કાં તો એ પેથાપુરપતિની અશ્વશ્રાળને દીપાવે, કાં તો આ સાચાની રંક ઘોડારને.”

પેથાપુરનો ઠાકોર સમજ્યો, સાચા ગઢવીની એ અશ્વ તરફની મમતાની વાત તેના જાણવામાં આવી હતી.

“કણુલ છે ગઢવીજી! આ સૂર્યદેવની સાક્ષીએ એ વચન આપું છું.”

ગઢવીએ ચારણીને બોલાવી. તેણે શીરામણનું સ્મરણ કરાવ્યું.

“પધારો રાજન્! આજ તો અમારી રંક ઝુંપડીને પાવન કરો. વિદુરની બાજી અને સુદામાના તાંદુલ સમું આ ગરીબ ગઢવીનું સ્વાગત સ્વીકારી કૃતાર્થ કરો.”

“ગઢવીજી! મને ક્ષમા ન કરો? આપનું ખાધને હું ક્યા બેઠું છું? વળી આમને મેં બહેન કહ્યાં છે.....”

---

* જુઓ ચિત્ર.

“અને તેથી જ બહેનને ત્યાંથી બાઇ ભુખ્યા જાય એ કદી ન બને. હા, બાઇ વીરપસલીના વિચારથી ડરી જતા હોય તો કંઈ કહેવાય નહિં.” ચારણીએ આગ્રહ કર્યો.

બંનેના આગ્રહ પાસે રાજાને નમવું પડ્યું.

લીલી ટેટી જેવી બાજરીના તાગ્ન ફળેલા લોટના બનાવેલા રોટલા અને શેકકઢા દૂધની લહેજત રાજાને પોતાના રણુવાસમાં મળતાં બત્રીશ જાતનાં ભોજન કરતાં પણ વધારે જણાઇ. આવપૂર્વક પીરસાયેલું એ ભોજન તેને અતિ સ્વાદિષ્ટ લાગ્યું અને તે પ્રસન્ન થયો.

‘ગઢવીએ ઝાલાહરને તૈયાર કર્યો. તેનાથી જુદા પડતાં તેનું કાળજી કપાઈ જતું હતું.

“ગઢવીજી ! બહેન ! આપ બંનેને મારી વિનંતિ છે કે આ વાતનો જરાય ફેરો ન કરશો. મારી પુત્રીના સુખને ખાતર-માત્ર એક વચનને ખાતર મારે આ બધું કરવું પડે છે, પરંતુ બ્યાં સુધી એ વચન પરીપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ કરી બતાવાય નહિં ત્યાં સુધી કોઇને એ વાતની જાણ ન થાય એટલી સાવચેતી રાખવાની ખાસ જરૂર છે.”

“એ બાબત આપ નિશ્ચિંત રહો. પ્રભુ આપને યશ આપે.” ગઢવીએ હિંમત આપી.

“ઠીક, હોય બહેન આ બાઇ તરફની ભેટ” કહી રાજાએ મૂઠી ભરીને સોનામહોરો ચારણી આગળ સુકી. “આ તો માત્ર કુલને બદલે કુલની પાંખડી છે. તમારી વીરપસલી તો હજી બાકી છે. પ્રભુ એ પણ સમય આપશે.”

“દેવી તમારા મનના મનોરથ પુરા કરશે, રાજા !”

ચારણીએ આશીર્વાદ આપ્યા અને દેવી સ્વરૂપ ચારણીને તથા ગઢવીને નમન કરીને પેથાપુરનરેશ ઝાલાહર અથ્થ સાથે ત્યાંથી નીકળી પડ્યો.

વીરની વાતો (૩)

૮ પુત્રીના સુખ માટે.

વાઘેલી પૈથાપુર આવવા નીકળી. માનભંગ માતુની માર્ગમાં મનમાં અનેક મનસુખા ઘડતી હતી, અનેક સંકેષ વિકેષ કરતી હતી, વીરમદેવના માર્મિક વચનો પરીપૂર્ણ ન્હરવાની કંઈ કંઈ યોજનાઓ યોજતી હતી, પરંતુ અંતરમાંથી નિરાશાનો ધ્વનિ ગાજી ઉઠતો.

પૈથાપુરમાં પોતાનો કેવો આદરસન્ધાર થશે, પિયરિયાં આ વાત જાણીને પોતાને શું કહેશે, ઇડરનરેશ જેવા બળિયા સાથે બાથ બીડવા તેઓ કેવી રીતે તત્પર થશે, ઝાઝાદર જેવો મુલ્યવાન અશ્વ ચારણને ભેટ આપી દેવા જટલી ઉદારતા પોતાનો પિંતા કેવી રીતે બતાવી શકશે? એવી પ્રશ્નમાળાના મણકા એક પછી એક ફરવા લાગ્યા, અને જેમ જેમ વિચારમાળા ફરતી ગઈ તેમ તેમ કાંઈ વધારે ને વધારે વિકટ જણાવા લાગ્યું.

અંતે પૈથાપુર આવ્યું. જાણે માળાનો મેર આવી લાગ્યો! વિચારમાળા બંધ પડી.

વાઘેલીને એકાએક આવેલી જોધને પૈથાપુરમાં આશ્ચર્યનું વાતાવરણ ફેલાયું. ‘કુંવરીઆ કેમ આમ એકાએક આવી લાગ્યા?’ એવી જ્યાં ત્યાં ચર્ચા થવા લાગી. જીજ્ઞાસુઓ કારણ શોધવા આતુર બન્યા.

પરંતુ રાજ્યમાતા કાર્યકુશળ હતાં. લોકોને જરાય શંકા ન પડે તેવી રીતે તેમણે દાસીઓ મારફત વાત ફેલાવી કે રાજમાતાની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ રહેતી હોવાથી ‘ખહેનઆ’ ને ખાસ તેડાવ્યાં હતાં!

થયું, એ ચર્ચાનો અંત આવ્યો. એ ચાર દિવસમાં તો જાણે કંઈ બન્યું જ ન હોય તેમ વાત ભૂલાઈ ગઈ. ‘ખહેનઆ રાજમાતાની પ્રકૃતિ જેવા આવ્યાં છે, એટલે હમણાં તો અહીં રોકાય જ તો’ એવી સામાન્ય માન્યતાએ કૂતૂહલવૃત્તિને શમાવી દીધી, અને વાત વિસારે પડી.

રાજમાતાએ ધીરે ધીરે સઘળી વાત જાણી લીધી, કંઈકનું કારણ

જાણી લીધું, પોતાના જમાધરાજે કરેલી શર્ત પણ જાણી લીધી. તેણે જોઈ લીધું કે જમાધરાજની શર્ત પરીપૂર્ણ થાય તો જ પોતાની પુત્રી પતિસેવાનું સુખ પુનઃ પ્રાપ્ત કરી શકે એમ છે !

તેણે જોયું કે એ કલહનું મૂળ કારણ તો પોતાની પુત્રી જ છે, એ વિખવાદમાં પ્રથમ દોષ વાધેલીનો જ છે. પરંતુ ગમે તેમ તો પણ મા ! બાળકોની હજાર બૂલોને બૂલી જનારી, તેના અનેક દોષોને ઘોળીને પી જનારી, તેના દોષોમાં પણ નિર્દોષતા અને સ્વાભાવિકતા જોનારી અને પોતાના સંતાનના અનેક દોષોને ઢાંકવાનો યત્ન કરનારી મા તે મા જ છે ! એ દિલાવર દિલની, રેનેહાળ, માયાળુ માનો વાત્સલ્યભાવ અનેરો છે. ‘મા’ માં અસ્ખલિત સ્નેહ, અનહદ પ્રેમ, અને અકથ્ય માયા મમતાનો અખૂટ ભંડાર પ્રભુએ ભરેલો છે. એ તો દયાની દેવી છે. તેથી જ કહેવાય છે કે ‘મા તે મા અને બીજા સંસારના વા.’

આ માનુસનેડે પુત્રોનો દોષ ઢાંકી દીધો, જમાધરાજે સાદસ કર્યું છે એમ મનમાં માની લીધું અને ‘પોતાને મેણું મારવા માટે-પોતાની પરીક્ષા કરવા માટે-પોતાનું ગળું માપવા માટે તેમણે આ લાગ શોધ્યો છે’ એવા સ્વરૂપમાં પોતાના પતિ પાસે સંઘળી દડકીત રમ્યુ કરી.

પૈયાપુરનો વાધેલો ઠાકોર સમજ્યો. સ્ત્રીને મોંઢે સાંમળવામાં આવતી વાતમાં અતિશયોક્તિનું મીઠું મરચું ભભરાવેલું હાય જ એમ એ કાર્ય-દક્ષ અનુભવી રાજ્જીવી સારી પેઠે સમજ્યો હતો, છતાં પોતાની કુંવરીને એકાએક પૈયાપુર આવવું પડ્યું એટલે વાતમાં કંઈક સત્યાંશ તો હશે જ એમ માનીને તેનો ઉપાય કરવાના વિચારમાં તે પડ્યો. વાત બહાર ન જવા પામે એટલી સાવચેતી રાખવા માટે તેણે પોતાની પત્નીને ધન્યવાદ આપ્યો.

માત્ર શબ્દોથી કે સમજવટથી ઇડરનરેશ માની જાય તેવો નહોતો, કોઈ પ્રકારની લાલચથી તેને રીઝવી શકાય તેમ નહોતું, એની

વીરની વાતો (૩)

મેળે જ તે ઠેકાણે આવે એવી આશા નહોતી. હતો માત્ર એક માર્ગ—
તેણે ઉચ્ચારેલાં વચનો સિદ્ધ કરી બતાવવાં—ઝાલાહર જેવો અશ્વ દાનમાં
આપીને પોતાનું સામર્થ્ય બતાવવું.

અશ્વપરીક્ષામાં કુશળ એવા પોતાના અશ્વપાળ (ઘોડાવાળા) ને
તેણે બોલાવ્યો, અશ્વોના ગુણદોષ વિષે આડીઅવળી વાતો કરી અને
અંતે કહ્યું, “ સાંભળ્યું છે કે આપણા રાવ વીરમહેવે હમણાં બે નામી
અશ્વો ખરીદ કર્યા છે. તેમાં એક ઝાલાહર નામનો દેવમણી સમો અશ્વ
છે. તેની જોડીના એક અશ્વની ખાસ જરૂર છે. ”

“ ઝાલાહર અશ્વને મેં જોયો છે, અત્ર દાતા ! મળશે તો આંખાદ
તેની જોડી થઈ રહે તેવો અશ્વ કાઢ્યાવાડના ખૂણેખૂણા ફરી વળીને
હું લઈ આવીશ. ” અશ્વપાળે ઉત્તર આપ્યો અને આજ્ઞાની રાહ
જોઈ રહ્યો.

“ એમ ? તો તો બહુ જ ઠીક. તમારે વાટખર્ચોના જોઈએ
તેટલા રૂપિયા લઈ જાઓ, અને અશ્વ મળી આવે તો મ્હોં માગ્યું
મૂલ્ય કમુલ કરીને પણ અહીંયા લઈ આવો. અશ્વનો માલિક અહીં
સુધી ન આવે તો તમે આવીને દરાવેલો અવેજ અહીંથી લઈ જાજો.
પણ જુઓ, એ અશ્વ બરાબર ઝાલાહર જેવો જ હોવો જોઈએ. તેને
પણ બૂલાવી દે તેવો ! તેનાથી ચઢિયાતો હોય તો હરકત નહિં. જેમ
વધારે પાણીદાર તેમ વધારે સારું. ”

“ એમાં મને નહિં કહેવું પડે, ઠાકોર સાહેબ ! ” અશ્વપાળ આજ્ઞા
લઈને ત્યાંથી અશ્વની શોધમાં નીકળી પડ્યો.

જ્યાં જ્યાં તેને સારા અશ્વોના વાવડ મળ્યા ત્યાં ત્યાં અશ્વપાળ
ગયો, જાતજાતના અશ્વો તેણે જોયા, પરંતુ એકે ઉપર તેની નજર
ફરી નહિ.

અતે તે કાકિયાવાડમાં ગયો. મૂળી, ઘોડીલા, લાડલા, હસા, હુળવઢ વિગેરે સ્થળોના વખણાતા ઘોડા જોયા; એક બીજાથી ચઢિયાતા, પાણીદાર તેજસ્વી સશક્ત અથ્થો તેની નજરે પડ્યા, પરંતુ ઝાલાહર જેવો મૂલ્યવાન અથ્થ કોઈ સ્થળેથી ન મળી આવ્યો. અથ્થપાળ બહીસે મોઢે પાછો આવ્યો.

કાકોરે આ ખબર સાંભળ્યા. તેની નિરાશાનો પાર ન રહ્યો. તેણે પોતાની પત્નીને-કકરાણીને આ વાત જણાવી.

બંને વિચારમાં પડ્યાં. હવે શું કરવું? પોતાની પુત્રીનું દુઃખ ટાળવાનું એક માત્ર ઔપચ તે પશું ન ગણ્યું. એ જડીયુટ્ટી ક્યાંયથી હાથ ન લાગી. હવે શું થાય?

વાઘેલીથી આ વાત છુપી રહી શકી નહિ. તેને તો પોતાનો આશાકોટ તુટી પડવા જેવું થયું.

રાજમાતાને-કકરાણીને એક યુક્તિ મુઝી.

“આપણે એમ કરીયે તો?”

“શું!” કાકોરની જીજ્ઞાસા ઉચ્ચેરાઈ.

“ઝાલાહરને જ મેળવવાનો યત્ન કરીયે.”

કાકોર કકરાણી તરફ જોઈ રહ્યો. વાત તો સોળ આનાની હતી! કકરાણીની ચતુરાર્થ માટે તેને માન ઉપજ્યું.

“શું કરીયે? જ્યારે ઝાલાહર જેવો અથ્થ મળતો જ નથી ત્યારે પછી ઝાલાહરને જ લઈ આવીયે અને ચારણને તે જ્ઞાનમાં આપીયે તો શું ખોટું?” આપણે તો જ્યાં ત્યાં જમાઇરાજે આપેલું મહેલું જ ભાંગવાનું છે ને?” કકરાણીએ મુસ્કેલીમાંથી માર્ગ શોધી કાઢ્યો.

પાસેના ખંડમાં એડીએડી વાઘેલી આ ચર્ચા સાંભળતી હતી. નિરાશાના વાદળમાં આશાનું એક કિરણ ચમક્યું.

“બરાબર છે. પછી તો વીરમદેવથી કંઈ બહાનું કહાય નહિ.”

વીરની વાતો (૩)

અને એ ખરે રજપૂત બચ્ચો છે, વચનનો ટેકોલો છે, એનું વચન પરીપૂર્ણ થાય એટલે એ ખોટા દોષો કાઢવા બેસે એવી હલકી વૃત્તિ તેનામાં નથી. તેમના સ્વભાવનો મને સારો અનુભવ છે. પરંતુ ઠકરાણી ! તમે જાણો છો ?”

“ શું ?” આશાવાન બનેલી ઠકરાણી ઠાકોરના આ પ્રશ્નથી વળી અધોરી બની.

“ ઝાલાહર અશ્વ સાચા ગઢવીને પ્રાણથી પણ પ્યારો છે. તેનામાં એનો જીવ ભરાઈ રહેલો એટલે તો વીરમદેવે એ અશ્વ એને ભેટ કર્યો. બાકી વીરમદેવ નહુવા અને ઝાલાહરની બેડી લાખ વાતે કદી પણ ખડિત ન થવા દે. ગઢવી ઝાલાહરનું જીવની માફક જતન કરે છે.”

“ પરંતુ દામ કરે કામ અને બીજી કરે સલામ એ કહેવત આપ ક્યાં નથી જાણતા ? પૈસા દેખીને મુનીવર પણ ચળે, તો પછી સાચા ગઢવીનું શું ગઝુ ?” ઠકરાણીને તો ક્યારે ઝાલાહર મળી જાય એની તાલાવેલી લાગી હતી.

“ ભુલો છો, ઠકરાણી ! તમે જાણો છો કે વીરમદેવે ઝાલાહરના બાવીશ હજાર રૂપિયા આપ્યા છે ? ગઢવી એથી પણ વધારે માગશે. એક અશ્વને ખાતર એટલા રૂપિયા આપી દેવા એ આપણા ગળ ઉપરની વાત છે.”

“ ગમે તેમ હોય, પરંતુ પુત્રીના સુખને ખાતર ગળ ઉપરાંતનું કાર્ય પણ કરવું પડે. શું કરીએ ? પેટનાં છોકરાંને ખાતર વખતે જાત પણ વેચવી પડે !”

ઠકરાણીનો માતૃસ્નેહ બેઠ ઠાકોરની ઉર્મી ઉછળી.

“ ત્યારે મારે પોતાને હવે અહીંથી જવું પડશે.”

“ ક્યાં ?”

“ સાચા ગઢવીને ત્યાં.”

“ તમે જાતે ? કેમ બીજું કોઈ જાણ એવું નથી ?”

“ જનાર તો અનેક છે. સેવકોની શી ખોટ પડી છે ? પરંતુ પારકાથી એ કામ નહિંજ પાર પડે. સાચો ગઢવી પૈસાથી નહિં પક્ષળે.....”

“ ત્યારે ?” દકરાણીને સમજણ ન પડી કે કાકોર શું કરવા માગે છે, ”

“ ઝાલાદરનો ત્યાગ કરતાં ગઢવીનો પ્રાણ કંઈ આવશે. મમે તેટલું મૂલ્ય આપતાં પણ એ બીજાને ચોખ્ખો ના જ પાડશે. હું પોતે જમ્મશ તો જ કદાચ એ આંખની શરમ નહિં છાંડી શકે અને મને કે કમને ઝાલાદર સોંપવા કમુલ થશે.”

“તમે પોતે જશો ?” દકરાણીને આશ્ચર્ય થયું.

“હા, પુત્રીના સુખને ખાતર હું પોતે જમ્મશ, સાચા ગઢવીને સમજાવીશ, વિનવીશ, નહિં માને તો છેવટે તેને પગે પડીશ, પરંતુ ઝાલાદર અથ્થ જરૂર તેની પાસેથી લઈ આવીશ. જરૂર પડશે તો છેવટે પુત્રીના હિતનો ખાતર એ ચારણ પાસે ઝાલાદરનો મિલ્કત માગીશ, કોઈ પણ ઉપાયે એ અથ્થને અહીં લઈ આવીશ.”

દકરાણીની આંખનાં પ્રેમાશ્રુ ઉભરાયાં. ગાળુના ખંડમાં બેઠેલી રાજકુંવરી વાઘેલીના અંતરમાંથી શુભાશિષના ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યાં, ‘ધણું જીવો આવા દયાળુ બાપ અને અમર તમે તેનું સુખી રાજ !’

x   x   x   x

વાત બહાર ન પડે, કોઈ જાણવા ન પામે તેવી રીતે કામ લેવાનું હતું તેથી કાકોરે વેષપલટો કર્યો, કણબી ખેડુતનો સ્વાંગ સજ્યો, કોઈ ન કળી શકે એવી રીતે સાચા ગઢવીને ત્યાં આવ્યો, તેને સમજાવ્યો, વિનવ્યો અને સોનામહોરોને સાટે ઝાલાદર અથ્થ ખરીદી લાવ્યો. પેથાપુરના રાજાએ રંકનો વેષ ધર્યો, ગઢવીને ઘેર જમ્મ તેને

વીરની વાતો (૩)

વિનમ્રો અને શ્રમ વેઠીને તથા મ્હોં માગ્યું મૂલ્ય આપીને ઝાલાહર અશ્વને લઈ આવ્યો—કેવળ પુત્રીના હિતને ખાતર !

૭ મહેલું ભાંગ્યું.

સાચા ગઢવીને ત્યાં ઝાલાહરનું ગમે તેટલું જતન થાય તો પણ રાજવંશી ચાકરી આગળ તો તે ઉતરતા પ્રકારનું જ. પાણી માગતાં દૂધ મળે એવા રાજખર્ચથી મળતાં સુખ સગવડમાં અને ગઢવીને ત્યાં મળતા સાધનોમાં ફેર તો પડે જ. ઝાલાહર અશ્વ વીરમદેવ પાસે હતો ત્યારે તેનું શરીર હુણ્તપુષ્ટ હતું, ગઢવીને ત્યાં તે જરા સુકાયું હતું.

કાકારને તો વીરમદેવે ઝાલાહરને જેવી સ્થિતિમાં ચારણને ભેટ કર્યો હતો તેથી જ—અની શકે તો તેથી પણ સારી સ્થિતિમાં આપવાની ઇચ્છા હતી. તેણે ઝાલાહરને પુષ્ટિકારક મસાલા ખવરાવવાનો, તેને પુરતા પ્રમાણમાં રાત્રી આપવાનો, તેને નિયમસર માલીસ કરવાનો, અને તેની સારામાં સારી રીતે ચાકરી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

છ મહિના વીસા અને ઝાલાહર ખાઈપીને તૈયાર થયો. શરીરમાં નવું ચેતન આવ્યું હતું, રંગરંગે નવું લોહી સંચર્યું હતું, પુષ્ટિકારક મસાલાના સેવનથી તેના બળમાં અતિ ઘણી વૃદ્ધિ થઈ હતી, તેના ચનચનાટને! કદ નહોતો.

કાકારે ઝાલાહરને જોયો અને તેની આંખ ફરી. હવે વીરમદેવ આવે જુએ તો જરૂર પોતાના ઝાલાહરને પણ ભૂલી જાય. તેનું અંતર હર્ષથી ઉછળ્યું.

તેણે જોયું કે હવે વીરમદેવનું મેલું ભાંગવાનો શુભ પ્રસંગ પોતાને પ્રાપ્ત થયો છે. જોશીને બોલાવીને તેણે દાન આપવાનું શુભ મુહૂર્ત જોવડાવ્યું અને સાચા ગઢવીને પંચાપુર તેડી લાવવા માટે માણસ મોકલ્યો.

ગઢવી આવ્યો, કાકારની દાન આપવાની ઇચ્છા જાણી આનંદ પામ્યો, તેમાં પણ ઝાલાહરનું દાન કરવાનું છે એ વાત જાણી ત્યારે

તો તેનું હૈયું હર્ષથી ગળગળ ઉછળ્યું. તેણે ઠાકોરને ધન્યવાદ આપ્યો.

પેથાપુરમાં આજે જ્યાં જુઓ ત્યાં ઝાલાહર અશ્વના દાનની જ વાત ચર્ચાય છે. પેથાપુરની અશ્વશાળામાં ઝાલાહરને વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત કરીને—રાજવંશી સાજ સજ્જીને ખુબ શણગાર્યો છે. લોકો એ અશ્વને જોઈને પ્રસન્ન થાય છે અને તેને જોતાં જ તેના રૂપ ગુણની—તેના સૌંદર્ય અને શક્તિની પ્રશંસા કરવા મંડી જાય છે. રાજ્યને આંગણે શોભે એવો આ દેવમણિ સમો અશ્વ એક ગઢવીને આપી દેતાં ઠાકોરનો જીવ કેમ ચાલે છે એ વાતનું જ સૌ કોઈને આશ્ચર્ય થાય છે.

જોતજોતામાં રાજ્યના તમામ બાયાતો, સામંતો, સરદારો, રાજ-સેવકો અને પ્રજાજનો દરબારગઢમાં એકત્ર થયા. ઠાકોર આવ્યા, શાસ્ત્રિનિપુણ પવિત્ર રાજગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે શાસ્ત્રાકત વિધિથી અશ્વનું પૂજન કર્યું, તેને પુષ્પમાળ પહેરાવી અને સમાજનોના દેખતાં જ ઝાલાહર અશ્વનું તમામ સાજ અને વસ્ત્રાભૂષણો સહિત સાચા ગઢવીને દાન કર્યું.

“ ગઢવીજી !” ઠાકોરે ગઢવીને પ્રણામ કરતાં કહ્યું, “મારા તરફની આ નમ્ર ભેટ સ્વીકારો. મારા જેવા ઠાકોરનું શું ગભું ? છતાં ફૂલ નહિ તો પુલની પાંખડી એમ આ અશ્વ આપને અર્પણ કરીને હું કૃતાર્થ થાઉં છું.”

“ ઘણું છે બાપ ! તું તો ખરેખર દાનેશ્વરી નીકળ્યો. આવા ઉદાર દિલના રાજા આજે બહુ ઓછા છે—એક ઇસ્ત્રનો રાવ વીરમ અને ખીજો તું. વીરમને પણ ભુલાવી દે એવી તારી ઉદારતા જોઈને આજે મારો આત્મા ખરેખર પ્રસન્ન થયો છે. પ્રભુ તારૂં કલ્યાણ કરે, અને તારા મનના મનોરથ ફળે !”

વીરની વાતો (૩)

“આપનો આશીર્વાદ ફળો. ગઢવીજી, વીરમહેવે ઝાલાહરને ખરીદી લઇને આપને ભેટ કર્યો હતો. મેં એ અશ્વ આપની પાસેથી ખરીદ કર્યો અને એ પાછો આપને જ સોંપું છું. આપનું હતું તે આપને મળે છે. એમાં મેં શું વિશેષ કર્યું?”

“કેમ નહિ?” પેથાપુરનો એક ભાયાત ઉછળી પડ્યો, “ઝાલાહરને ખરીદતી વખતે તમે મેં માગ્યું દામ આપ્યું હતું તે મફતમાં ગયું કેમ?”

“અને આટલા માટે જ તમે ઝાલાહરને અહીં લાવ્યા હતા?” બીજા ભાયાતનો પણ કોપ ઉછળ્યો.

“બલેને ગમે તે કિંમતે લાવ્યા, પરંતુ તે પાછો દાનમાં શા માટે આપી દેવો પડે? અહીં રહીને તે પેથાપુરની અશ્વશાળાને શોભાવત અને પેથાપુર રાજ્યની કીર્તિમાં ઉમેરો કરત.” ત્રીજા ભાયાતે ટાપસી પુરી.

ઠાકોરના બધા ભાયાતો વક્રદષ્ટિથી ધડીમાં ઠાકોર સામે તો ધડીમાં સાચા ગઢવી સામે જોવા લાગ્યા. તેમનું અંતર ઈર્ષાગ્રિથી બળી રહ્યું હતું.

ઠાકોરે જોયું કે ગઢવીનું મન કચવાશે તો તે દાન લીધા વિના ચાલ્યો જશે અને આજ સુધી કરેલી બધી મહેનત ધૂળમાં મળી જશે.” વાત વણસે તે પહેલાં જ પાણી પહેલાં પાળ બાંધવાની તેણે સાવચેતી વાપરી.

કોઈથી હુંઆટુંઆ થયેલા ભાયાતોને સમજવતાં તેણે કહ્યું, “ભાઈઓ, જરા શાંતિથી મારી એક વાત સાંભળો. પેથાપુરની કીર્તિ વધે એવું જ કાર્ય મેં કર્યું છે. ઝાલાહર જેવો અશ્વ હું દાનમાં ન જ આપી શકું” એવું ઇંડરના રાવ વીરમહેવે મહેણું માર્યું હતું. એ મહેણું ભાંગવા માટે જ ઝાલાહર જેવો બીજો અશ્વ ક્યાંયથી ન મળી આવવાથી મેં

મેંધું મૂલ્ય આપીને ઝાલાહર અશ્વ ખરીદ કર્યો હતો અને હવે એ જ અશ્વને હુણ્ડપુષ્ટ બનાવીને—વત્સાલકાર સખનીને આજે ગઢવીને દાનમાં આપું છું. હવે વીરમદેવ જાણુશે કે તેમની માફક પેથાપુરના ઠાકોર—તેનો સસરો પણ ઝાલાહર જેવા અશ્વનું દાન કરી શકે છે. કેમ ગઢવીજી ખરી વાત ને ?”

ઠાકોરે ગઢવી તરફ અર્થસૂચક દૃષ્ટિ કરી. ચકોર ગઢવી ચેતી ગયો. “બરાબર છે, ઠાકોર શ્રી, દુનિયામાં તો વા વાત લગ્ન જાય છે તો પછી આવી વાત કંઈ વીરમદેવથી અગ્નણી રહેવાની છે ?”

“હા, અને એ વાત જાણુશે એટલે મનમાં સમજી જશે કે ઠાકોરે બરાબર મેળું ભાંગ્યું, કેમ ખરું કે નહિ ?” ઠાકોરે પોતાના બાયાતો તરફ પ્રશ્ન કર્યો. . .

“ત્યારે તો બરાબર. અમને શી ખબર કે જમાઇરાજે એવું મેળું માર્યું હશે. જ્યારે એ આ વાત જાણુશે ત્યારે તો કંડાગાર થઈ જશે.” બાયાતો અભિમાનમાં તણાયા. ‘આજે તો ધકરનરેશનું પણ પાણી ઉતારી નાંખ્યું’ એવા મિથ્યાઅભિમાનથી તેઓ મનમાં મલકાવા લાગ્યા.

ઠાકોર સ્વસ્થ થયો. તેની એક ચિંતા ટળી ગઈ. સાચો ગઢવી ઝાલાહરને લઈને ઠાકોરની પ્રશંસા કરતો ઠેરઠેર તેનાં કીર્તિગાન ગાતો ગાતો ચાલ્યો ગયો. ઝાલાહરના દાનની વાત જોનજોતામાં ચોમેર પ્રસરી ગઈ.

૮ સમાધાન.

ઝાલાહરની માગણી કરતી વખતે પેથાપુરના ઠાકોરે માર્મિક શબ્દોમાં વીરમદેવ તરફથી થયેલી પોતાની પુત્રીની અવગણનાની હકીકત સાચા ગઢવીને જણાવી હતી. સાચા ગઢવીએ આવા કંઈ કંઈ પ્રસંગો

વીરની વાતો (૩)

જોયા હતા, જાણ્યા હતા, અનુભવ્યા હતા. રાજગોના મગજની કમાન વાતવાતમાં છટકી જાય છે એ તેણે અનેક વાર અનુભવ્યું હતું. એમને ઠેકાણે લાવવામાં અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિની જરૂર પડે છે એ પણ તે સારી રીતે જાણતો હતો અને તેથી જ વાઘેલીના સુખને ખાતર ઠાકારને સહાય કરવાનો તેણે મંકડપ કર્યો હતો.'

એ મંકડપ તેણે પાર પાડ્યો. ગામેગામ પેથાપુરના ઠાકારની ઉદારતાનાં અને ઝાઝાહર અશ્વના દાનનાં કીર્તિગાન ગાતો ગાતો તે ઇડર આવ્યો. ત્યાં પણ તેણે એ વાત ફેલાવવામાં જરા પણ ખામી ન રાખી.

વીરમદેવ સમજ્યો. વાઘેલીને પોતે મહેણું માર્યું હતું તેનું આ પરિણામ હતું. ગમે તેમ તો પણ પોતે 'ઉચ્ચારેલું વચન પરિપૂર્ણ થયેલું જોઈ તેને સંતોષ થયો.

વાઘેલી ઉપર તેનો અનહદ પ્રેમ હતો. એ જ્યારથી ઇડર છોડી ગઈ ત્યારથી ઘણીવાર તેને વાઘેલીનું સ્મરણ થઈ આવતું, તેનો શુદ્ધ પ્રેમ સાંભરી આવતો, પરંતુ ક્ષાત્રવટ આડે આવતી. જોઈયો જોલ ન પળાય તો રાજપૂતને કંઈક લાગે ! પછી પોતાના વચનની કિમત શી ! ગમે તેમ થાય પણ મ્હોંમાંથી નીકળેલું વચન તો પાછું ન જ ગળાય !

અંતે એ આડખીલી પણ નીકળી ગઈ. પોતાનું વચન પણ રહ્યું. વાઘેલીને પોતે મહેણું માર્યું હતું અને એ મહેણું તેના બાપે ભાંગ્યું હતું. પોતે ઉચ્ચારેલાં વચનો વાઘેલીના પિતાએ પરીપૂર્ણ કરી બતાવ્યાં હતાં.

વાઘેલી માટે તેના મનમાં માન ઉપજ્યું. બીજી સ્ત્રી હોત તો રીસાછતે પિયરમાં પડી રહેત. અને કેવો સ્નેહરસસ્રવ પિતા કે પુત્રોને માટે આટલું સાહસ ખેડ્યું ! ઠાકોર પ્રત્યે તેને પૂજ્યપુદ્ધિ ઉપજી.

અને તેનું અંતર પેથાપુર આવવા માટે અધીરું બન્યું. ‘ક્યારે પેથાપુર પહોંચું’ અને સસરાજીને તેમના આ કાર્ય માટે ધન્યવાદ આપું ! ક્યારે વાઘેલીને મળું’ અને તેને પુનઃ ઇડર લઇ આવી પ્રેમમંદિરમાં સ્થાન આપું !’ એવી એવી બાવનાઓ તેના અંતરમાં જાગી અને તે પેથાપુર આવવા નીકળ્યો.

જમાઇરાજની એકાએક પધરામણી થયેલી જોઇને પેથાપુરની પ્રજા આશ્ચર્ય બની ગઇ. ઇડરનરેશ ! અને તે આમ અહીં પધારે !

દાકોરે પણ વીરમદેવ જાને અહીં આવશે એવી સ્વપ્ને પણ આશા રાખી નહોતી. તે ધારનો હતો કે કદાચ માણસો મોકલીને કુંવરીને તેડાવી લેશે. વીરમદેવને આમ એકાએક આવેલો જોઇને તે મનમાં મુંઝાયો. રખેને તેના સ્વાગતમાં કંઈ ઉણપ રહી જાય !

વીરમદેવે સસરાજીને પ્રણામ કર્યા. તેના મનની મુંઝવણ તે કહી ગયો. “ વડીલશ્રી, મનમાં જરા પણ સંકેત ન રાખશો. હું માન મેળવવા કે મહેમાનગત ચાખવા નથી આવ્યો. હું તો તમારા આ કાર્ય માટે ધન્યવાદ આપવા આવ્યો છું. મેં ધૂનમાં ઉચ્ચારેલા શબ્દોને બદલે આપને આપ્તો શ્રમ પડ્યો તે જોઇ મને બહુ ક્ષોભ થાય છે.”

“ એમાં ક્ષોભ શાનો ? તમે તો ઉલટો મારી કીર્તિમાં ઉમેરો કર્યો છે. આવો પ્રસંગ ઉપરિચિત ન થયો હોત તો મારી આવી નામના ક્યાંથી થાત ? તમે એ વચનો ઉચ્ચાર્યા ત્યારે તો મારે હાથે આવું ગજા ઉપરાંતનું કામ થવા પામ્યું અને તેથી તો ગામે ગામ મારી નામના થઇ. પ્રભુ જે કરે તે સારાને માટે.”

* * * *

દુકરાણીએ જમાઇને આશીર્વાદ આપ્યા અને વાઘેલીને ઇડર લઇ જવાની સૂચના કરી.

વીરની વાતો (૩)

“હું એટલા માટે જ આવ્યો છું. તમારા જેવી માતા મેળવનાર પુત્રી અહોભાગ્યશાળી ગણાય. પુત્રીના સુખને ખાતર આટઆટલું કોણ કરે ?” વીરમદેવે સાસુની યોગ્ય પ્રશંસા કરી.

“એમાં શું ? માઆપનો તો પરમ ધર્મ છે કે પોતાની પુત્રીનું સુખ પ્રથમ સંભાળવું. ગમે તેમ તો પણ પુત્રી તો સાસરિયે જ શોભે. પિયરનો ગમે તેનો વૈભવ પણ એને નકામો. એટલે એના સુખને ખાતર અમારાથી બનતો યત્ન અમે કરીયે એમાં શું પાડ કરવા જેવું છે ? તમારે ઘેર ગમે તે થાય તો પણ એ ત્યાં જ શોભે. અમે તો એને ઇડર મોકલવા માટે તૈયાર જ કરી રાખી છે.”

પેથાપુરનું બહાલસોયું સ્વાગત પામીને વીરમ વાઘેલી સાથે ઇડર જવા નીકળ્યો.

* * * *

ઇડરના રંગમહેલના શયનખંડમાં સોનાની દીવીઓમાં સુગંધી દીપકો ઝળહળ બળતા દિવ્ય તેજ ફેલાવી રહ્યા હતા. ધૂપદીપ અને અત્તર ગુલામજળ આદિથી ખંડમાં સુગંધ પ્રસરી રહી હતી. એ ખંડને અધિષ્ઠાતા પોતાની પ્રેમમૂર્તિ સાથે આનંદકેશી કરી રહ્યા હતા.

“વાઘેલી ! તું પણ જામરી ! હું નહોતો ધારતો કે તારામાં આટલું બધું દૈવત હશે !” વીરમ પ્રેમભીની નજરે એ યૌવના તરફ જોઈ રહ્યો.

“એ સર્વ આપના સત્સંગનો જ પ્રતાપ, પ્રાણેશ ?” વાઘેલીની આંખમાં પ્રેમભરી મસ્તી ચમકી રહી હતી.

“પણ આટલી બધી ધાંધલ કરવાનું કંઈ કારણ ?” વીરમ લોહચુંબકની માફક વાઘેલી તરફ આકર્ષાયો. વાઘેલીના શુદ્ધ પ્રેમે એને પુનઃ છતી લીધો હતો.

“ કેવળ પતિપ્રેમને ખાતર, માત્ર આપની ચરણસેવાની આકાંક્ષા ને લીધે!” વાઘેલીએ પોતાનું મસ્તક સ્વામીના વક્ષસ્થળ ઉપર ઢાળી દીધું.

“ અરે વાહ રે મારી મીડી મેના! જીમમાં તો નર્યું અમૃત જ ભર્યું છે ને શું?” હર્ષાવેશમાં આવી જઈ વીરમે પોતાના વક્ષસ્થળ રૂપી પ્રેમાસન ઉપર વિરાજેલી પોતાની પ્રેમપ્રતિમાના સુરખીમર્યા કપોડ પ્રદેશ ઉપર એક મધુરં ચુબન કર્યું, અને પતિપત્ની પ્રેમરંગે રંગાયાં.

પ્રેમસરોવરમાં વિહાર કરતા આ રાજહંસોને જોઈ આકાશે ચડેલો ચંદ્ર પણ એ ધડી સ્થંભી ગયો અને દિવ્ય પ્રેમનો દહાવો હુંડનાર આ પ્રેમી-રાજહંસપતિને આશીર્વાદ આપતો હોય તેમ પોતાની શાંત મુધામય તેજધારા એ રંગમહેલ ઉપર વરસાવી રહ્યો. અને સૃષ્ટિસાંધ્યનું નિરિક્ષણ કરવા નીકળી પડેલી અપ્સરાઓ પણ આ દિવ્ય દૃશ્ય જોઈને એ ધડી સ્થંભી ગઈ!

ઝાલાહર.

૧ પાણીપથો !

“ ઝાલાહર ! ઝાલાહર ! મારો ઝાલાહર લાવો ! બીજો એકે અથ અત્યારે કામ લાગે તેમ નથી. રાણા વાઘની સામે પડવામાં તો ઝાલાહરનુંજ કામ ! ”

અધીરો અનેકો સરદાર ફળીયામાં આંટાફેરા મારવા લાગ્યો. પોતાના તમામ સેવકોને તેણે એ પાણીદાર ઘોડાને લઈ આવવા માટે દોડાવ્યા.

ઘડરના વીર વીરમદેવનો સરદાર માલજી ડાબી રાજ્યની કામગિરી ઉપર બ્રહ્મપેડમાં આવી રહ્યો હતો. એકાએક ગામમાં જૂમ પડી કે તરસંગમાનો રાણો વાઘ ખેડના દોર વાળી ન્યથ છે !

પોને ગામમાં હોય અને શત્રુ ત્યાંના ઢોર વાળી જાય ? માલજી ડાભીથી એ કેમ રહેવાય ? તેણે તરતજ શત્રુની પાછળ પડવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ફળિયામાં એક ઘોડો બાંધેલો હતો, પરંતુ એના ઉપર ડાભીની નજર ન હતી. સંધારણ કામ હોત તો એ ઘોડો ખુશીથી ખપમાં આવત, પરંતુ અત્યારે તો પોતાની શક્તિ માટે ગર્વ ધરનારા શત્રુની પાછળ પડવાનું હતું, ગામના ઢોર લઈ તે પરહદમાં પેસી જાય તે પહેલાં તેને પકડી પાડવાનો હતો. એ શત્રુના અશ્વને આંટી દે એવા અશ્વની જરૂર હતી અને એવો પવનવેગી અશ્વ ઝાલાહર પ્રભુકૃપાથી અનાયાસે થોડા દિવસ થયાં તેના હાથમાં આવ્યો હતો. આવા સંકટના સમયમાં તેનો લાભ કો ન લેતો ?

તેણે નિશ્ચય કરી લીધો. તપાસ કરતાં જણાયું કે અશ્વપાલ તેને ખેલવવા સીમમાં લઈ ગયો છે. તરતજ તેણે માણસોને દોડાવ્યાં.

ઝાલાહર આવ્યો. યતનન યતનન કરતા એ ઉમદા અશ્વને ડાભી કુતૂહલપૂર્વક જોઈ રહ્યો.

ઝાલાહર સામાન્ય કોટીનો અશ્વ નહોતો. રાજરથાનમાં એની જોડ જડવી મુશ્કેલ હતી. રાજવંશી દમામ અને ઉત્તમ લક્ષણોવાળા એ અશ્વને ઇંડરનરેશે આવીસ હજાર રૂપિયે મુલ્યવ્યો હતો.

આવીસ હજાર રૂપિયા ? લોકો સાંભળીને દિંગ થઈ જતા અને સોદાગર ગામેગામ ફરીને નિરાશ થઈને અંતે ઇંડર આવ્યો. ત્યાં તેને હીરાનો પારખુ ઝવેરી મળી ગયો. ઇંડરના રાવે એ અશ્વની પરીક્ષા કરી લીધી, અને એ ઝાલાહર નામના અશ્વ સાથે એના જોગજ બીજો નંદુવા નામનો અશ્વ હતો એ બંનેને ચુવાલીસ હજાર રૂપિયે ખરીદી લીધા.

રાજ્યની શોભારૂપ આ અશ્વો ઇંડરની રિયાસતના ગૌરવરૂપ ગણવા લાગ્યા.

વીરની વાતો (૩)

ઝાલાહરની કીર્તિ દરેક રાજ્ય રજવાડામાં ફેલાણી. આ અશ્વને જોવાનું ધણુપતે કુતૂહલ થતું, છેક ઇડર આવીને તેઓ એ દિવ્ય અશ્વ જાતે જોઈ જતા અને એના બાવીસ હજાર રૂપિયા વસુલ છે એવા ઉદ્ગારો તેમના મુખમાંથી નીકળી પડતા.

એક વખત આ અશ્વ ઇડર રાજ્યની અશ્વશાળાનું અણુમોહું રત્ન ગણાતો હતો, પરંતુ પૈથાપુર વાળી રાણીના વચનબાણને લીધે આજે તે સાચા ગઢવી નામના ચારણની માલિકીમાં આગ્યો હતો.

સાચા ગઢવીએ ઇડરના રાવને કહ્યું કે ચોમાસામાં ઘોડાને સાચવવા રાખો. રાવે એ અશ્વ પોતાના સરદારે માલજી હાભીને સાચરવા માટે આપવાની સલાહ આપી અને ગઢવીએ તેમ કયું. રાજ્ય મહારાજાની તજરમાં ખુંચેલો એ અશ્વ અત્યારે હાભીના હવાલામાં હતો. હાભીએ આવા કટોકટીના પ્રસંગે એ અશ્વનો ઉપયોગ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું.

માલજી હાભી દોર વાળવા જાય છે એવી ખબર પડતાંજ ગામના જુવાનો પણ તૈયાર થઈ ગયા અને ઘોડેસ્વાર બની તેની સેવામાં હાજર થયા.

ઝાલાહરને સાજાં સમગ્યો અને સ્વામીની સેવા કરવાને સદાય ઉત્સુક એ અશ્વ ઉપકું ઉપકું થઈ રહ્યો. હાભીએ તેની પીઠ ધાબડી, તેના ઉપર સ્વાર થયો, એડી મારી અને પોતાને પાંખો આવી હોવા તેવા વેગથી ઝાલાહર પુરપાટ દોડવા લાગ્યો. ‘ઓ જાય ! ઓ જાય !’ કરતા ગામના માણસો એ પાણીપંથા ઘોડા પાછળ પ્રસન્નતા પૂર્વક જોઈ રહ્યા !

૨. પાછળ પડ્યો.

રાણો વાધ કંઈ દિશામાં ગયો એ વાતની માહિતિ હાભીએ મેળવી લીધી. તેણે ઝાલાહરને એ દિશામાં વાળ્યો. જુવાનો તેની પાછળ પાછળ આવતા હતા.

લાંબો પંથ કાપ્યા પછી આગળ દોડતા ખેડના વાળી લીધેલા ઢોર અને પાછળ પોતાના માણસોને અશ્વને પૂર વેગે દોડાવવાની ફરજ પાડતો રાણો વાધ ડાબીની નજરે ચડ્યો. તેણે ઝાલાહરને દબાવ્યો. ઝાલાહર સમજ્યો, અને પગે ઉછળ્યો, અને લાંબી ફલંગો ખરતો હોય તેમ ધસમસ્યો શંત્રુની પાછળ પડ્યો. જોનારને એમજ લાગે કે એ ઘોડાના પગ જમીન ઉપર ઠરતાજ નથી !

ઘડીમાં ચાલ ધીમી પાડતો તો ઘડીમાં ઘોડાઓને પુરપાટ દોડાવતો રાણો વાધ વાધવા ગામની પાસે મનદાવરી ટુંગર છે ત્યાં સુધી આવી લાગ્યો. તેણે જોયું કે શત્રુઓ છેક નજીક આવી લાગ્યા છે.

૩ ઝપાઝપી.

રાણા બાધે પોતાનાં માણસોને સાવધ કર્યા અને ટુંગર ઉપર ચઢવાની ઇશારત કરી.

“પણુ આ ઢોરનું શું ?” વાધના એક માણસે પ્રશ્ન કર્યો.

“એટલુંય ન સમજ્યા ? આ ટુંગરના આપણે ભોમિયા છીએ, શત્રુઓ અજાણ્યા છે, તે આપણી પાછળ પાછળ ટુંમર ઉપર આવશે એટલે ટુંગર ચડનાં ચડતાંજ અધમુઆ થઇ જશે. આપણે ખીજા રસ્તે આવીને આ ઢોરને વાળી જઇશું. એમ કરવાથી આપણું ધાર્યું થશે અને શત્રુઓનો હાથ થશે. ”

સેવકોએ સ્વામીની આજ્ઞાનો અમલ કર્યો.

ડાબીએ આ જોયું અને પોતાના અશ્વનો વેગ વધાર્યો. તેની સાથેના જીવાનો પોતાના ઘોડાઓને વારંવાર એડી મારીને ઉચ્કેરતા તેની પાછળ ધસડાવા હતા.

ટુંગરની તળેટી આગળ આવતાંજ તેણે જોયું કે ચાકથી લોથપોથ ખતેલા, આખા શરીરે પરસેવાથી રેખાજેમ થયેલા ઢોર દયાની યાચના કરતા હોય તેમ હાંફતા હાંફતા ચકળચકળ નેત્રે ચોમેર જોઇ રહ્યા હતા.

“તમારામાંથી અડધા જીવાનો આ ઢોરને આપણા ગામ તરફ પાછા વાળી જાઓ, બાકીના મારી સાથે આવો ! ” ડાબીએ સૂચના

વીરની વાતો (૩)

આપી અને ઝાલાહરની લગામ ખેંચીને તેને ડુંગર ઉપર કુદાવ્યો.

ડુંગરનો પાએક ભાગ ચડ્યા હશે તેવામાં બંને પક્ષનો ભેટો થઈ ગયો. ઝપાઝપી થઈ. જાંને પક્ષના માણસો ધાયલ થયા. પરંતુ ડાબી સાથેના જુવાનો પૂર જોસમાં પોતાના શૌર્યનું પ્રદર્શન કરાવી રહ્યા હતા. ૪ વફાદાર ઝાલાહર !

ડાબી શત્રુઓને પોતાના હાથનો સ્વાદ ચખાડી રહ્યા હતા તેવામાં તેણે જોયું કે પોતાના ઉપર ભાલાનો ધા થાય છે. તેણે ઝાલાહરની લગામ ખેંચી. ઝાલાહર પાછળના બે પગ ઉપર ઉભો થઈ ગયો. એ વફાદાર પ્રાણીએ પોતાના સ્વામીને બચાવી લીધો.

પરંતુ અફસોસ ! એ ભાલો પોતાનો ભોગ લેવાનું ચૂક્યો નહિ. ઝાલાહરની છાતીમાં તેણે ઉડા ધા કર્યો.

ઝાલાહરની છાતીમાં તેણે ઉડા ધા કર્યો.

ડાભીના પક્ષનો વિનય થતો જોઇને રાણો વાઘ પોતાના માણસો સાથે ડુંગર ઉપર ચડવા લાગ્યો. ડાભીએ જોયું કે હાથમાં આવેલા શત્રુઓ જોતજોતામાં છટકી જશે !

તે રાણા વાઘની પાછળ પડ્યો. જીતના પણ તેની સાથે ડુંગર ચડવા લાગ્યા.

પરંતુ હવે માર્ગ અતિ વિકટ થતો જતો હતો. ઘોડાઓ વારંવાર આથડતા અને પડતા. ડાભીએ અશ્વોને ત્યાંજ અટકાવવાની સાન કરી.

અને ઝાલાહર ? ધાયલ થયેલો એ જાતવાન અશ્વ તો ધાયલ થયો હોવા છતાં વિકટ માર્ગને વચાવતો આગળને આગળ ડુંગર ચડી રહ્યો હતો. ખાડાખેંચા અને ટેકરાને લાંબી ફાગ ભરીને કુદી જતો ઝાલાહર દેવતાઇ અશ્વ સમો શોભતો હતો.

આમ કરતાં કરતાં લગભગ અડધા ડુંગર ઉપર ઝાલાહર આવી લાગ્યો. આ જગ્યા અદુર્ગ કયોલી હતી. અશ્વ તો શું પરંતુ માણસો પણ મહામુશ્કેલીએ આગળ વધી શકે તેવું હતું. છતાં મરણિકા થયેલા માણસની માફક ઝાલાહર તો આગળ ને આગળ વધ્યેજ જતો હતો.

પરંતુ આ શું ? ઝાલાહર એકાએક અટકી કાં પડ્યો ?

હેંકો મારીને ડાભી નીચે ઉતરી પડ્યો. તેણે જોયું કે ઝાલાહરની નસેનસ તૂટી પડે છે. તેની આંખો ઉડી ઉતરતી જાય છે !

છેવટના રામરામ કરતો હોય તેમ એ વફાદાર અશ્વે મમતાભરી એક નજર ડાભી તરફ ફેંકી. એ છેલ્લીજ નજર હતી. ક્ષણ માત્રમાં ચેતનહીન અંશો તેનો દેહ ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો.

૫. માલિકને ખાતર !

ડાભીએ નિશ્વાસ નાખ્યો. તે વિમાસણમાં પડ્યો, ‘એના માલિકને શો જવાબ આપીશ ?’

વીરની વાતો (૩)

રાણા વાઘ અને તેના માણસો ડુંગરમાં લરાઈ રહ્યા હતા. તેમનો પીછો લેવામાં હવે કંઈ સાર નહોતો. ખેડ ગામના ઢોર પાછા વાળ્યા હતા એટલે પોતાનો ઉદ્દેશ પાર પડ્યો હતો. રાણા વાઘે વાળેલા ઢોરને પાછા વાળી લેવા પોને શક્તિમાન થયો હતો એજ એનો ખરો વિજય હતો. તે ત્યાંથી પાછો ફર્યો.

પોતાનાં ઢોર પાછા વળતાં લોકોના હર્ષનો પાર ન રહ્યો, ડાબી ઉપર ચોમેરથી ધન્યવાદનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો, પરંતુ એના અંતરમાં આનંદ નહોતો. ‘સાચા ગઢવીને શું મોઢું ખતાવીશ ?’ એજ વિચાર તેને સતાવી રહ્યો હતો.

તેને એન ન પડ્યું—પોતાની કામગિરીનો અંદાજરત કરીને તે સાચા ગઢવીને ગામ આવ્યો.

ગઢવીએ તેનો સત્કાર કર્યો, “આવો, આવો ! માલજી ડાબી ! તમે તો રંગ રાખ્યો. હમણાંજ વાત સાંભળી કે તમે ખેડ ગામના ઢોર રાણા વાઘના હાથમાંથી પાછા વાળ્યાં !”

“હા, હા !” ડાબી ઉંડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યો હતો.

ગઢવીએ જોયું કે ડાબીના મનમાં કંઈ ઉડી ઉડી મુંઝવણ છે !

“ ડાબી ! આજે કેમ આમ અસ્વસ્થ જાણાએ છો ? મારા લાયક કાંઈ કામ સેવા ? ”

“ એક છે. ”

“ ફરમાવો ત્યારે. ”

“ ફરમાવવાનું નથી, હું આપની પાસે ક્ષમા યાચવા આવ્યો છું. ”

“ ક્ષમા ? મારી ? સરદાર ! અજ્ઞાન આપ આમ કેમ બોલો છો ? હું તો કંઈ સમજતો નથી. જે હોય તે સ્પષ્ટ મોકળું મન મુકીને ન કહો તો તમને મારા ગળાના સમ ! ” ગઢવીએ સોગન આપ્યા.

“ ગઢવીજી ! આપની થાપણુ સદાને માટે ગુમ થઈ ! ”

“કાણુ મારો વ્હાલો ઝાલાહર ?” ગઢવી ચમક્યો. તેનો સાદ મળગળો થઇ ગયો. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યા.

ડાભીએ સધળી હકીકત જણાવી.

ગઢવીનો શોક ઘડી ગયો. જાણે કંઈ બન્યુંજ ન હોય તેમ ઉત્સાહમાં આવી જઈને તેણે કહ્યું, “એમાં આટલો બધો ક્ષોભ શા માટે રાખો છો બાપલા ? એ ઘોડો ધણીના કામમાં આવ્યો એ તો અહોભાગ્ય ! મારો પોતાનો ઘોડો હોત તો પણ મને એમાં કંઈ દુઃખ ન થાત.”

“આ ઘોડો પણ આપનોજ હતો ને !” ડાભીના મનનું સમાધાન હજી થયું નહોતું.

“મારો ? હા મારો ખરો. પણ તે સ્વદારની નજરે. બાકી તો એ ઇડરનરેશ વીર વીરમની માલિકીનોજ હતો. એમણે તો એનું બે વખત મને દાન કર્યું હતું. એમણે મને એ બક્ષિસ આપ્યો અને મેં આજસુધી તેનો ઉપયોગ કર્યો. ઢેર પાછા વાળવાના પૂણ્ય કાર્યમાં અને તે પણ તેના માલિકનાજ પ્રજ્ઞજનોના હિતની ખાતર ઝાલાહરે દેહ પાડ્યો એ એના સદ્ભાગ્ય. અને એ અશ્વને હજી પણ આપ મારો માનતા હો તો મારા માલિકને ખાતર મારો એ અશ્વ ખરા ખપમાં આવી ગયો એ પણ મારા અહોભાગ્ય !”

“એ વાત તો ખરાબર. પરંતુ મારા મનનું સમાધાન થતું નથી. એ મૃત્યુવાન અશ્વની કિંમત આપને બરપાઇ કરે એનું મારું ગજું નથી.” ડાભીએ સ્પષ્ટ વાત સંભળાવી.

“સરદાર ! એક વાત પુછું ? આપ જીવની પરવા કર્યો વિના શણા વાધ જેવા વિકાળ શત્રુ પાછળ શા માટે પડ્યા ?” ગઢવીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“મારા માલિકની આબરુને ખાતર ! તેમની પ્રજ્ઞના જન માલની સલામતી સાચવવાનો તેમનો ધર્મ છે. એ ધર્મ જળવાય અને

વીરની વાતો (૩)

તેમની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ ન આવે એટલા ખાતર !” ડાબીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ તો પછી આ તો મૂળ જેની માલિકીની વસ્તુ હતી તેનાજ ઉપયોગમાં તે આવી તેમાં શો ફરખ શોક ? અને મારી માલિકી ગણુતા હો તોપણ ખાસ માલિકને ખાતર એટલો ભોગ આપવો પડે તો તેમાં શું ? દરનરેશ વીર વીરમ માટે મારો જીવ આપવો પડે તો તે પણ આપવા હું તત્પર છું, પછી એ ઝાલાહર તે કદાચ ગણુત્રીમાં ? મારા માલિકને ખાતર હું એનો ન્યોમ્છાવર કરું છું, તમને એ દોષમાંથી મુક્ત કરું છું, પછી છે કંઈ ?”

“ ધન્ય છે, માલિકના વફાદાર પ્રજ્ઞમન-સાચા ગઢવી તમારી એકનિષ્ઠાને !” ડાબીના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યો.

“ અને અનંકવાર ધન્ય છે માલજી ડાબી ! તમારી અવિચળ સ્વામિભક્તિને !” ગઢવીએ પ્રશંસા કરી.

અને હર્ષપૂર્વક એકબીજાને ભેટી પડ્યા. બંનેની આંખમાં સ્વામિ-ભક્તિ તરવરતી હતી !

રાણી ચંદ્રાવતી

કિંવા

વચનનું મૂલ્ય.

૧. વધામણી !

“ આ ! આ ! એક વધામણી આપું ! ”

“ શાની ? ” સ્વરમાં સત્તા સાથે જણાસા જણાતી હતી, હપ અને ઉઘાસનો ધ્વનિ હતો.

“ રાજાજીએ તો આજે જખરૂં પરાક્રમ કર્યું. ”

“ એ તો રોજ પરાક્રમો કરે છે, આજે એ વાતની કંઈ થોડીજ નવાઇ છે ! તમને વડારણીને તો એજ ધંધો લાગ્યો. કંઈને કંઈ નવી વાતનો તુકડો ઉઘાવીને ઇનામ મેળવવાની ખોટી ટેવ તમને પડી છે. પણ આ ચંદ્રાવતી એવી ભોળી નથી કે રોજને રોજ તમારી વાચાળતાથી ભરમાઇ જાય. ”

“ તો કંઈ નહિં, રાણીજી, અમેય ક્યાં એવા નવરા છીએ કે

વીરની વાતો (૩)

રણવાસમાં કોઈ ન જાણુવા પામે એવી ખચર મેળવીને તે રાજને રાજ આપની પાસે લઈ આવીયે ? ” છબીલીએ છણકો કર્યો.

છબીલી જાતે ખવાસણ હતી, ઇડરનરેશના રણવાસમાં તે રાણી ચંદ્રાવતીની વડારણ-દાસી તરીકે રહેતી હતી, વડારણ તરીકેના કાર્યમાં કુશળ હતી, ખેલવામાં ચચરાક હોવાથી તે બધાની માનીતી થઈ પડી હતી. એની જીભની મીઠાશ, કંઠની કામળતા અને કામ કઢાવવાની ચાલાકીથી લલમલા રાજસેવકો એને વશ થઈ જતા અને એ ધાર્યું કામ કરી શકતી રાજ નવાનવા રંગબેરંગી કપડા પહેરવાની એની ટેવ, વીજળીથી ચેતનવંતી એની ચાલ, કામચાણો ફેંકતી એની ચપળ આંખો અને જોતનની મસ્તી ભર્યો એનો ઠસ્સો જોઈને લોકોએ એને છબીલીનું નામ આપ્યું હતું. એ નામ રણવાસમાં પણ

લોકોએ એને છબીલીનું નામ આપ્યું હતું.

જાણીતું થઇ પડ્યું અને એની કૃષ્ણાએ પારણામાં પાડેલું નામ વિસારે પડ્યું. ખુદ રાણી ચંદ્રાવતી પણ એને છખીલીના નામથી સંબોધતી હતી.

છખીલીને પ્રભુએ ૩૫ રંગ આપ્યાં હતાં તેની સાથે પવિત્રતાનો સદ્ગુણ પણ આપ્યો હતો. જાતની ખવાસણ હોવા છતાં, અનેક વૈભવ વિલાસ વચ્ચે વસતી હોવા છતાં, અનેક વિષયલોલુપ પાપાત્માઓની ઝેરી આંખો એના ઉપર ઢળતી હોવા છતાં એ કોઇને ચમક આપતી નહોતી. એક રસિયા વ્હાલમે એક વખત એને અડપલું કર્યું અને એ છખીલીએ એના મુખ ઉપર એવો તમાચો લગાવી દીધો કે એ ખિચારો ફરીથી એનું નામ લેવાનું ભૂલી ગયો. સારથી છખીલીને છેલ્લાની કોઇની છાતી ચાલતી નહોતી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ આ પ્રસંગને લીધે એની પવિત્રતાની પરોક્ષ ચર્ચ ચૂકી અને હલકી ખવાસણની ગણનામાં ગણાતી છખીલી તરફ અન્ય દાસીઓ અને રાજસેવકો માનભરી નજરથી જોવા લાગ્યા.

ચંદ્રાવતીને કાને આ વાત આગ્યા વિના નહોતી રહી. આવી પવિત્ર અને ચાલાક દાસી મેળવરા પોતે ભાગ્યશાળી થઇ તે માટે તે પ્રભુનો પાડ માનતી, અને એને ખે બદામની લોંડી ગણીને હડધુત કરવાને બદલે તેના તરફ માયા મમતા રાખતી અને તેની યોગ્ય કદર કરતી.

રણુવાસની અન્ય રાણીઓની તહેનાતમાં અનેક દાસીઓ હતી, તેમને રાજ્યમાંથી જે પગાર મળતો હતો તેજ પ્રમાણે છખીલીને પણ મળતો હતો, પરંતુ ખુશાલીના પ્રસંગોએ કે સરઅવસરે ચંદ્રાવતી તેને વસ્ત્ર દાગીના કે રોકડ ઇનામ આપતી અને પવિત્રતાથી જીવન ગાળવાના દ્રઢ સંકલ્પવાળી છખીલી જે મળતું તેનાથી સંતોષ પામતી. તે હસતી, ખીજને હસાવતી, કોઇને બનાવતી, કોઇની મીઠી મશ્કરી

વીરની વાતો (૩)

સાંખી પણ લેતી, પરંતુ એ બધાની પાછળ પવિત્રતાની ઉચ્ચ ભાવના તો સદાને માટે જવલંત રહેતી, અને રણવાસની અનેક ખટપટો અને લોભ લાલચો વચ્ચે પણ એ જળમાં રહેલા કમળપત્રની માફક અલિપ્ત રહેવા પામતી.

છબીલીએ ખતાવેલી બેદરકારીથી ચંદ્રાવતીની જીજ્ઞાસા ઉચ્ચેરાઈ. એ શા નવા ખબર લાવી હશે એ જાણવા તે અધીરી થઈ.

“છબીલી ! તું હવે બહુ બોલકી થઈ ગઈ છે હો ! ”

“ ખરું બાપ. સાચું કહીએ તે સગી માને પણ ન ગમે. અમારું બોલવું ન ગમતું હોય તો અમે આ ચાલ્યા ! ” છબીલીએ પેલાનું અંગ મરોડ્યું અને ત્યાંથી ચાલી જવા માટે બેચાર ડગલાં મૂક્યા.

“ ગાંડી ! જો એમ વાતવાતમાં તું મ્હોં મરડે તો પછી આપણું ગાકું કેમ ચાલશે ? ” ચંદ્રાવતીએ તેને ફાસલાવવા માંડી.

“ ન ચાલે તો કંઈ નહિં. હું થોડીજ કંઈ તમારી સાથે પરણી છું તે ! ” છબીલીની આંખો તોફાનમાં નાચી રહી.

“ હું પુરૂષ જન્મી હોત તો જરૂર તને પરણેત, મારી છબીલી ! ” ચંદ્રાવતીએ તેના ગોરા ગુલાબી ગાલ ઉપર અંગુલીપ્રહાર કર્યો.

“ અને એમ થયું હોત હું આમ આપના ચરણની સેવા કરત, મારા મુગટમણી ! ” છબીલી ચંદ્રાવતીના ચરણે પડી અને તેના પગ ચાંપવા લાગી.

“ લે હવે એ બધો ઢોંગ જવા દે ! તારે વાત કહેવી હોય તો કહી દે, નહિં તો તારી મરજી. હવે તો હું થાકી. ” ચંદ્રાવતીએ કંટાળો ખતાવ્યો.

છબીલી સમજી કે બહુ ખેંચવામાં માલ નથી, ગંભીર મુદ્રા ધારણ કરીને તે બોલી, “ બાપજી ! અમારા મહારાજ સાહેબે આજે

હસેરાના વિનયોત્સવમાં એક જામરા યોગાનીયા પાડાને પોતાના હાથે માર્યો ! ”

“ એમ ? ”

“ જી. હા. અને તે પછી તેને બંધનમાં રાખીને કે ચોમેરથી ઘેરી લઇને નહિ, તદ્દન છુટો મુકી દઇને. ખાઇપીને માતેલા બનેલા એ મદમસ્ત પાડાને એમણે ખુબ હંફાવ્યો અને અતે એને ઠાર કર્યો.” છખીલીના હર્ષ ઉમરાઇ જતો હતો. પોતાના સ્વામીનું આવું અદ્ભુત પરાક્રમ સાંભળીને રાણી રાજ થશે તેવી તેની ખાત્રી હતી.

પરંતુ આ શું ? ચંદ્રાવતીના મુખ ઉપર કંઇજ ફેરફારના ચિહ્નો જણાતા નથી ! જે ચંદ્રાવતી ઉપર પોતાની તમામ રાણીઓ કરતાં રાગ ઉપર વધુ હેતુ રાખે છે, તેજ રાણી ચંદ્રાવતી પોતાના સ્વામીના આવા પરાક્રમથી પણ હર્ષ પામતી નથી ! બીજી કેઇ સ્ત્રી હોય તો તે હર્ષધેલી થઈ જાય !

આવા આવા વિચારો કરતી છખીલી દિગ્મૂઢ બનીને ચંદ્રાવતી તરફ વિસ્મયભરી નજરે જોઈ રહી.

૨ સ્વાગત.

છખીલી આમ દિગ્મૂઢ બનીને ઉંડા વિચારમાં ઉતરી પડી હતી તેવામાં એક બીજી દાસી દોડતી આવી.

“ કેમ કંચન ? ” છખીલીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ ઘણી ખમ્મા બાઇજીને ! કંચને શ્વાસ ખાતાં ખાતાં રાણીને નમન કરતાં કહ્યું, ” ડોઢીયેથી ખમર કઢાવ્યા છે કે રાવતી સ્વારી અહીં પધારશે. ”

“ બહુ સારું. ” છખીલીએ ઉત્તર વાળ્યો.

કંચન આ માનીતી ખવાસણનો શ્વાસ જોઇ મનમાંજ બળી મરતી. તેના તરફ ધર્મામરી નજર ફેંકીને તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

વીરની વાતો (૩)

“બાઈજી ! આજે તો સોનાનો સુરજ ! દસેરા જેવા ઉત્સવના દિવસે મહારાજા આપના રંગમહેલે પધારવાની કૃપા કરે એ આપનાં અહોભાગ્ય !”

“ખરૂં છે છત્રીલી ! જા, તેમના સત્કાર માટે સર્વ પ્રકારની તૈયારી સત્તર કરી નાંખ. આ શયનખંડને દુલ્હામાળાઓથી શણગારી દે, ભાતભાતના દુલ્હો આખા ખંડમાં વેરી દે, મધમધતા અત્તર ગુલાબની ફારમ ફેલાવી દે, ઝગમગતા દીપકો પ્રકટાવી દે, આ શયનખંડને સ્વર્ગસદન સમો બનાવી દે !”

“એ બધુંય થઈ જશે, રાણીજી !”

“એટલુંજ નહિં, એમના માટે ભાતભાતના ભોજનો તૈયાર કરાવી દે, શીતળ જળની સુવર્ણઝારીઓ ભરાવી દે, તાંબુલ આદિ મુખવાસ તૈયાર કરી દે ! આજે તો મારા હૃદયહાર મારે મંદિરીયે પધારે છે !”

છત્રીલી આ પતિપરાયણ પ્રમદાનો પતિ પ્રત્યેનો અત્રૌકિક પ્રેમ જોઈને મનમાંજ તેને ધન્યવાદ આપવા લાગી.

“હું તો જોતજોતામાં બધી તૈયારી કરી નાખું છું, રાણીજી ! પરંતુ આપ આપના પ્રેમપાશમાં.....”

“જા, જા, ડાહ્યાલી, વળી પાછી જીમ છુટી મુકી કે ?”

એક અર્થસૂચક દ્રષ્ટિ અન્દ્રાવતી તરફ ફેંકીને છત્રીલી ત્યાંથી સર્વ તૈયારીઓ કરવા માટે ચાલી ગઈ.

+

x

x

“પધારો, પધારો, સ્વામીનાથ ! આ દાસી ઉપર આપે આજે ખૂબ અનુગ્રહ કર્યો.”

છંડરનરેશને આવતા જોઈને તેનો મત્કાર કરવા અન્દ્રાવતી હર્ષભરે સામી ગઈ અને શયનખંડમાં લઈ આવી.

૩. રંગમાં ભંગ.

“ઓહહો ! આજે તો આ શયનખંડને કંઈ ખૂબ શણગાર્યો લાગે છે ?”

“કેમ નહિ, અમારે આંગણે આપના જેવા મોંઘા મહેમાન પધારે ત્યારે તેમનું યોગ્ય આતિથ્ય તો થવું જ નેમ્યે ના ?”

“વાહ ! આટલો બધો વિવેક અને આવી વાચાળતા ક્યાંથી શિખ્યા ?”

“આપની પાસેથી. આપનું પડખું સેવીએ તો એટલી આવડત પણ ન આવે ?”

“શામાશ ! આડકતરી રીતે સામાના વખાણ કરીને તેને પ્રસન્ન રાખવાની આ રીત બહુ સારી છે !”

“આપની પ્રસન્નતા એજ અમારો આનંદ, આપની અમીઘ્રિ એજ અમારું સંસારસુખ, આપનો પ્રેમ એજ અમારું જીવનસાક્ષ્ય. પધારો પ્રભુ ! આ દાસીની સેવા સ્વીકારવાની કૃપા કરો !”

બગલાની પાંખ જેવી સફેદ ચાદર જેના ઉપર બીછાવેલી હતી એવા મશરૂના ગાદી તકિયાના આસન ઉપર એ રાજવી બેઠો. ચંદ્રાવતી તેના ચરણ પાસે બેઠી, અને મોતીથી ભરેલા-ચાંદીની ડાંડીવાળા અને રૂપાની ધુવરીથી રણજણતા વીંઝણાથી તેને વાયુ ઢોળવા લાગી.

“ચંદ્રાવતી ! આજનો દિવસ તો એવો આનંદમાં ગયો કે દિવસ ક્યાં ચાલ્યો ગયો તેની પણ ખબર ન પડી.”

“આજનો દિવસજ એવો મંગલ હતો, નાથ ! વિજયાદશમી એટલે રજપૂતોનું મોટામાં મોટું પર્વ !-રજપૂતોના ધનરૂપ શસ્ત્રોના પુજન અર્ચનનો અને શૌર્યપરીક્ષાનો શુભ દિન !”

“બરાબર, એ ઉત્સવ નિમિત્તે આજે શૌર્યપ્રદર્શન ભરાયું હતું,

વીરની વાતો (૩)

શાસ્ત્રોની તેમજ અશ્વોની પરીક્ષા ક્ષેત્રમાં આવી હતી, વીરતા આજે કસોટીએ ચડેલી હતી. ”

“ એમજ થવું જોઈએ. ક્ષત્રિયોને એજ શોભે ! ”

“ તે સાંભળ્યું છે ચંદ્રાવતી ? ”

“ શું ? ”

“ મેં એકલાએજ આજે પાડાને ઠાર કર્યો. ”

“ હ. ”

“ અને એ પણ કયો ? ચોગાનીયો પાડો ! આખું વરસ ખાધ પીને માતેલા સાંઠ જેવો બનેલો ! ”

“ હશે. ”

“ એ પાડાને તદ્દન છુટો મુકી દીધેલો, કોઈ પણ પ્રકારના અંકુશ કે બંધન વિનાનો એ પાડો એવો તો વિદ્યર્થો હતો કે એની કરડી નજર જોતાંજ તારા જેવી સ્ત્રી તો દૂર ઉભી ઉભીજ ચરચરી જાય ! ”

“ માફ કરજો, સ્વામી ! એમ પાડાને જોતાંજ કંપી ઉઠે એ સ્ત્રીઓ ખીજી ! આ ચંદ્રાવતી નહિ. ચંદ્રાવતી રજપૂતાણી છે. એવા જનાવરથી ડરી જાય એ રજપૂતાણી નહિ ! ” ચંદ્રાવતીનું અભિમાન ઉછળી આવ્યું. માનભંગ બનેલી માતુનીની માફક તેણે રોષભરી આંખે ઉંચું જોયું.

છડરનરેશ—વીર વીરમને આ ન ગમ્યું. પોતાની સમક્ષ પોતાની સ્ત્રી અભિમાનભરી વાતો કરે એ એના ગૌરવશાળી સ્વભાવને ન રૂચ્યું. તેમાં પણ પોતાના કાર્યની જરાયે કદર ન કરતાં ઉલટું તેને ઉતારી પાડવાનો યત્ન કરે એ તેના પ્રતાપી હૃદયથી ન સાંખી શકાયું.

“ ત્યારે એવા મોટા મદમસ્ત પાડાને મારવો એ તારા મનથી રમત વાત લાગે છે કેમ ? ” વીરમે કરડાકીમાંજ પ્રશ્ન કર્યો.

“ મહારાજ ! ક્ષમા કરજો, પાડા તો જુદી જુદી જાતના હોય છે. આપે માર્યો એ તો સાધારણ પાડો. ખરો તો અરજો પાડો ગણાય. ”

“ એમ ? ત્યારે તું ખરી હોય તો મને એવો અરજો પાડે
બતાવ. ” વીરમ હડે ચડ્યો.

“ પ્રભુ ! હું કંઈ પેલી પેથાપુરવાળી વાઘેલી રાણી જેવી નથી
કે એમ ગભરાઈ જઉં ” ચંદ્રાવતીએ પણ પોતાની જક પકડી રાખી.

વીરમને આં વચનો બાણ જેવાં લાગ્યાં. એક વર્ષ પહેલાં અરામર
વિજ્યાદશમીને દિવસેજ પેથાપુરવાળી વાઘેલી રાણીએ આવાજ પ્રકારનાં
વચનબાણો છોડ્યાં હતાં ! એ દિવસના પ્રસંગનું ચંદ્રાવતીએ અનાયાસે
સ્મરણ કરાવ્યું. વિપર્ણ સ્થિતિમાં પણ વાઘેલીએ તો પોતાનાં વચનો
સિદ્ધ કરી બતાવ્યાં હતાં. વીરમને વિચાર આવ્યો કે ‘ વાઘેલીની માફક
આ ચંદ્રાવતીને પણ તાવી જોઈએ ! જોઈએ તો ખરા કે એનામાં પણ
કેટલું દૈવત છે ? ’

એકાએક તે આસન ઉપરથી ઉભો થઈ ગયો અને શયનખંડના
દ્વાર તરફ જતાં બોલ્યો, “ ઠીક છે, ચંદ્રાવતી ! ત્યારે એવો જુદો
બતતને પાડે મને બતાવજે. હું પણ જોઉં તો ખરા કે એ કેવોક છે ! ”

વીરમને ઉભો થતાં જોઈને ચંદ્રાવતી ચમકી ઉઠી, તેને શયન-
ખંડને ત્યાંમ કરી જતો જોઈને તેના પેટમાં ફાળ પડી. આ શું થઈ
ગયું ? જેના સ્વાગત માટે પોતે આટઆટલી તૈયારી કરી હતી, જેની
પાસેથી ત્રેમનિકા નયના માટે પોતે સોજે શણગાર સજીને તૈયાર થઈ
હતી તે-પોતાના સુગંધમણી આમ ચાલ્યા નય ? તેણે વીરમને હાથ
પકડ્યો.

“ સ્વામી ! મારા સ્વાગતને તો સ્વીકાર કરો ? ”

“ એ નહિ બને, ચંદ્રાવતી. જ્યાં સુધી તું તારું વચન સિદ્ધ કરી
ન બતાવે ત્યાં સુધી તો નહિજ. ”

વીરમે તેને હાથ તરછોડ્યો, અને જતાં જતાં ચંદ્રાવતી તરફ

વીરની વાતો (૩)

વક્ટદિ ફેંકીને તે બોલ્યો, “ચંદ્રાવતી ! તારે હવે ઇડરમાં રહેવાનું ન રામપુર-તારે પિયર જઈને રહેજે, અને જ્યારે તારાં વચનો તું પ કરી બતાવે ત્યારેજ અહીં પાછી આવજે !”

ચંદ્રાવતીએ જોયું કે કમાન છટકી છે-ધનુષ્યમાંથી બાણ ૫ ગયા પછી તેને પાછું વાળવાનું હવે અસંભવિત છે !

પોતાનો ત્યાગ કરી જતા-રોષે ભરાયલા હૃદયનાથના અંગરખા ચાળ પકડીને તેણે તેને રોકવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તેના પગે પડે તેણે છેવટની વિનંતિ કરી.

“ પ્રભુ ! આપની આજ્ઞા મારે શીરસાવંધ છે, પરંતુ એ વચન આપો...”*

“ શાનું ?” એક હાથે પોતાના વસ્ત્રને છેડે પકડી રહેલી એ બીજા હાથે પોતાના પગ પૂજતી પોતાની પત્ની તરફ રોષભરી નજર ફેંકી વીરને પ્રશ્ન કર્યો.

“ આવતી દિવાળીએ રામપુર પધારવાનું. ”

“ આવીશ. બીજું કંઈ ? ”

“ બીજું તો આપની કૃપાદ્રષ્ટિ. ”

રોષ ભર્યો વીરમ સાંધી ચાલ્યો ગયો. ચંદ્રાવતી ધડત્તા હૃદય આતુર નયને તેના તરફ જોઈ રહી.

૪ વચનનું મૂલ્ય.

વીરમનો સત્કાર કરવા માટેની સર્વ તૈયારીઓ કરીને રાણી આજ્ઞાની રાહ જોઈ રહેલી છબીલીએ વીરમને જતાં જોયો અને સમજી ગઈ કે જરૂર રાગ રોષે ભરાયો હશે. ચંદ્રાવતી આવીને તે જુએ તો રાણીનું મોં ઉતરી ગયેલું-આંખો રડું થઈ રહેલી !

“પ્રભુ! એક વચન આપો ....”

| પૃ. ૩૦૨.

शिगडा पकडीने पाजाने दयमयाग्या.

“ શું થયું ? આ ! ”

“ રંગમાં ભંગ પડ્યો, છખીલી. અહીં તો હસવામાંથી ખસતું થઈ પડ્યું ! ”

ચંદ્રાવતીએ બનેલી સઘળી ખીના પોતાની વિશ્વાસુ દાસીને કહી સંભળાવી. .

“ તમે બહુ મોટી બૂલ કરી, આ ! જે વીરનરને આખું જગત ગૌઆહલ્યપ્રતિપાળ તરીકે ઝોળખે છે, જેણે ગાયોની રક્ષા માટે શાહ-જાદા સાથે વેર બાંધ્યું હતું, એટલુંજ નહિ, પરંતુ ખુદ પાદશાહી લસ્કર સામે પણ ટક્કર ઝીલી હતી, જેણે પોતાના સસરા-પૈથાપુરના ઠાકોર સામે ચડી આવેલી દિલ્લીની ફાજને પણ પાછી હાવી હતી તે નર-કેસરીના પરાક્રમને આપે ઉતારી પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો એ તમારી કેવી અતડાઈ ? હવે તો ફક્ત એકજ ઉપાય છે. ”

“ શો ? ”

“ તમારા વચનનું મૂલ્ય આપવાનો-ગમે તે ખર્ચે તમે કહેલું ખરું કરી બતાવવાનો. ”

“ એટલે ? ”

એટલે એમ કે જેમ પૈથાપુરવાળી વાઘેલી રાણીએ પોતાને પિયર જમને પોતાનાં વચનો સિદ્ધ કરી બતાવ્યા હતા તેમ આપ પણ રામપુર જમને આપના વચનો સિદ્ધ કરી બતાવો. ” છખીલીએ સ્પષ્ટતા કરી.

ચંદ્રાવતી વિચારમાં પડી. “આમ માનભંગ બનીને પિયર જતું ? આવી સ્થિતિમાં ત્યાં કેવો સત્કાર મળે ? ” તે મનમાં મુંઝાવા લાગી.

પણ બીજીજ ક્ષણે તેને વીરમના વચનો માઠ આવ્યા-‘ તારે હવે ઘડરમાં રહેવાનું નથી, રામપુર-તારે પિયર જમને રહેજે અને બ્યારે તારા વચનો તું ખરા કરી બતાવે ત્યારે જ અહીં પાછી આવજે. ’

આ પોતાના પતિના વચનો હતા, વચનો નહિં પણ આગા !

વીરની વાતો (૩)

એ આજ્ઞાનો અનાદર કરવાની તેની તાકાત નહોતી, તાકાત હોય તો પણ એમ કરવાથી પરિણામ અનિષ્ટ આવે એ તે સારી પેઠે જાણતી હતી.

રામપુર જવું ? અને ભાઈ ભોળામીના એશિયાળા બની રહેવું ? ચંદ્રાવતીના માઆપ સ્વર્ગે સંચર્યા હતા. તેનો ભાઈ અત્યારે રામપુરના રાજ્યાસને વિરાજતો હતો. તેની બાબી રામપુરની ગણી હતી. ચંદ્રાવતી એના ભાઈ કરતા ઉંમરમાં મોટી હતી, રામપુરમાં તે હતી ત્યારે તો એ ભાઈ પોતાની જાહેન તરફ પૂજ્ય ભાવ રાખતો હતો, બાબી પણ નણદ ઉપર મરી પડતી હતી. પણ એ વખત જુદો હતો, ભાઈને રાજ્ય અમલનો નીશા ચડ્યો નહોતો, બાબીને સત્તાના પદનો પાસ લાગ્યો નહોતો. હવે ? હવે પોતાનો સત્કાર ત્યાં કેવો થાય એ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન હતો, ઘણા વર્ષો થયાં તે ભાઈ બાબીથી જુદી પડી હતી, એક ખીજ તરફનો સદ્ભાવ કેટલે અંશે ટકી રહ્યો હશે તે જાણવાનું સાધન નહોતું, એટલે રામપુરમાં કેવો અનુભવ કરવો પડે એ જરા વિચારવા જેવું હતું !

ચંદ્રાવતીનું ચિત્ત ચક્રોળે ચડ્યું. કેવી હાંસથી તેણે સ્વામીના સત્કાર માટે તૈયારીઓ કરી હતી ! અને કેવી રીતે તેણે સ્વામીનો સત્કાર કર્યો ? એને આનંદ આપવાને જાહે ઉઘટો એને ખીજવ્યો, એના પ્રેમનું પાન કરવાને જાહે એણે અધવચથીજ એ સ્તેહરસ ઢોળી નાખ્યો ! અને તે પણ શા માટે ? મિથ્યા અભિમાનમાં તણાઈને-ગૌરવની ખોટી ધૂનમાં ખેંચાઈને !

તેણે તૈયાર કરાવેલાં ભાતભાતનાં ભોજનો એમને એમ પડ્યાં રહ્યાં. શણગારેલાં શયનખંડ સૂત્રો થઈ રહ્યાં અને જ્યાં સ્વર્ગસદન સમો રંગ જમત ત્યાં અત્યારે ઉદ્ધસીનતાનું સામ્રાજ્ય છવાઈ રહ્યું.

જેમ જેમ તે વિચાર કરવા લાગી તેમ તેમ તેનો શોક સંતાપ વધતો ગયો. ધીરે ધીરે પોતે કરેલી ભૂલ સમજતી ગઈ. પશ્ચાતાપનો કોડો તેનું કાળજી કોરી ખાવા લાગ્યો.

રાણી ચંદ્રાવતી.

પરન્તુ હવે બીજો ઉપાય નહોતો. વીરમ વીરનર હતો, અડગ ટેકીલો હતો, બોલ્યા વચનને વળગી રહેનાર હતો. ચન્દ્રાવતી તેને ગમે તેટલું સમજાવે તો પણ તે એમ માની જાય એ સર્વથા અસંભવિત હતું.

એટલે હવે એકજ માર્ગ હતો. છબીલીના વચનો યથાર્થ હતા, 'રામપુર જઇ ને પોતાનાં વચનો સિદ્ધ કરી બતાવવા, અને એમ કરીને વીરમનો પ્રેમ પુનઃ સંપાદન કરી લેવો. તેણે રામપુર જવાની તૈયારી કરવા માંડી.

સવારમાં રણુવાસમાં ખખર ફેલાયા કે ચન્દ્રાવતી પોતાને પિયર ચાલી ગઇ. અન્ય રાણીઓ એક શોકમયનું સાલ ઓછું થયું એમ સમજીને રાજી થઈ ગઇ. કંચને વીરમને ક્રોધાવમાન થઇને રંગમહેલમાંથી ચાલ્યો જતાં જોયો હતો એટલે એ સમજી ગઇ કે જરૂર કંઈ ચક્રમ્ભ કરી છે ! તેણે રણુવાસમાં વાત ફેલાવી કે વીરમે ચન્દ્રાવતીને પિયર કાઢી મુકી છે ! 'રાં...છબલી ! હવેજ તારો આંકડો નમશે !' એમ છબીલી ઉપર પોતાનો ઇર્ષા ભર્યો રોષ ફલવતી એ કંચનના શબ્દો રણુવાસમાં સૌ કોઇ હોંસ પૂર્વક સાંભળતા અને 'સાંચું થયું, બહુ માનીતી થઇ પડી હતી તે હવે ખખર પડશે, એ તો એજ લાગતી !' એવા ઉદ્ગારો કાઢીને સૌ કોઇ મનમાં મલકાઇ જતાં !

૫ બહેનને ખાતર !

ચન્દ્રાવતી રામપુર આવી. વગર તેડે-વગર પ્રસંગે કુંવરી રામપુર આવી એ જોઇને તેના પિયરિયાના પેટમાં ફાળ પડી- 'શું હશે ?'

છબીલીએ સર્વ હકિકત જણાવી, ચન્દ્રાવતીને માફ લાગે એવું એક પણ કડવું વચન ન ઉચ્ચારવા તેણે ચન્દ્રાવતીના તમામ સગા બહાલાને સૂચના આપી, અને એ વાત બહાર જવા ન પામે તેવી સાવ-એતી રાખવા ખાસ બલામણુ કરી.

વીરની વાતો (૩)

રામપુરનો ઠાકોર વિચારમાં પડ્યો, ‘મોટા બહેન કેવા ઉદ્ધત ? આવું સાફ ઠેકાણું મળ્યું, આટલા બધા માનીતા થઇ પડ્યા, અને અતે આમ છોકરવાદીમાં બધો ખેલ બગાડ્યો ? હવે શું કરવું ?’

“ કેમ ? શા ઉંડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યા છો ? ”

ઠાકોર ચમક્યો, ઉચ્ચ જોયું, જુએ તો સમ્રે પોતાની પત્ની ઉભી છે !

“ વિચાર તો બીજો શો હોય ? મોટા બહેનનું શું થશે એનીજ ચિંતા થયા કરે છે. ”

“ એમ ચિંતા કયે શો દહાડો વળગતો હતો ? એનો કંઇ ઉપાય કરવો જોઇએ ? ”

“ શો ઉપાય ? વીરમદેવ જેવાનું મન મનાવવું એ કંઇ નાની સુની વાત નથી. ઇડરનો રાજવી એવો કાચો પોચો નથી કે એમ રહેલાઈથી સમજી જાય. ” ઠાકોરે નિરાશામાં ડોકું ધ્રુણાવ્યું.

દુરાણીએ આ જોયું. પતિની નિરાશા જોઇ. ક્ષણભર એનું મન પણ હચમચ થયું, પરંતુ બીજીજ ક્ષણે નણંદના સુખદુઃખનો પ્રશ્ન ઉભો થયો. ચન્દ્રાવતીના ચિંતાતુર ચહેરો તેની નજરે પડ્યો અને એ બહાણ-સોષ બાળીએ નણંદનો પક્ષ ખેંચ્યો. ચન્દ્રાવતી પ્રત્યેનો તેનો મમતા ભર્યો સ્નેહભાવ એવો ને એવો અખંડ ટકી રહ્યો હતો !

“ નહિં કેમ સમજે ? એ તો માત્ર હડે ચડ્યા છે, ચન્દ્રાવતી બહેને ઉચ્ચારેલા વચનો ખરા કરી બતાવીએ તો તે તરત પાછા માની જાય. ”

પણ ઇડરમાંયે ન હોય એવો પાડો તે ક્યાંથી લાવવો ? ”

“ ગમે ત્યાંથી. બહેનના સુખને માટે ગમે નેટલા પૈસાનું પાણી થાય તે પણ કરવું જોઇએ. ચન્દ્રાવતી બહેને અધીત વચનો ઉચ્ચાર્યાં તો એ વચનનું મૂલ્ય પણ આપવું પડે. ”

“ એ મુશ્ય બહુ મોંઘું પડી જશે. હશે, હું તો તપાસ કરાવું છું. પરિણામ શું આવશે તે તો પરમાત્મા જાણે. ”

“ પરિણામ માટે આપ નિર્ચિત રહો. વીરમદેવ એકવચની છે. તે પોતાના વચનો કદી પશુ ફેક નહીં કરે. ગમે ત્યાંથી શોધ કરાવીને ઉંચામાં ઉંચી ઓલાદનો પાડો મંગાવો અને સીમમાં તેને છુટો ચરવા મુકી દો, એટલે તે ખાઈ પીને એવો માનેશે બનશે કે વીરમદેવ પશુ એને જોઈને પ્રસન્ન થશે. ” ઠકરાણીએ સૂચના કરી.

“ સીમમાં છુટો મુકી દઉં? એટલે એમ કે ગરીબ પ્રજાના ખેતરોમાં તે ઉભો મોઝ બગાડે અને મહેનત કરીને મરી જનારા પિત્રાસ ખેડૂનો માથે હાથ મુકીને રડી ઉઠે! આપણા પોતાના હિતને માટે પ્રજાને નુકસાન કરવું એ આપણો ધર્મ નથી ” ઠકરાણીએ પોતાનો રાજધર્મ સમજાવ્યો.

“ પરંતુ ખેતરોના ઉત્પન્નમાં રાજભાગ તો હોય છે ના? ”

“ એ તો પાક તૈયાર થઈને તેનાં ખર્ચાં બરાબ ત્યારે. તેથી કંઈ ઉભા મોઝને નુકસાન કરવાનો આપણો હક્ક નથી. હા, આડી રાજ્યની માલિકીની વાડીઓ અને ખેતરો છે તેમાં એવી વ્યવસ્થા થઈ શકે ખરી. ”

“ તો તેની જોડવણી કરજો. ”

“ હીક છે, જેકું છું, એમેર તપાસ કરાવું છું. ”

ઠકરાણીનો જીવ હવે હડો બેઠો.

૬ રંજાડ.

કહેવાય છે કે ‘ વા વાત લાઇ જાય. ’ ચંદ્રાવતીની ધણીએ ધ્રુજા હતી કે ઈંડરના રાજ સાથે થોડા અણબનાવની વાત પોતાના બાઈ જુદેન સિવાય રામપુરમાં કોઈ જાણવા ન પામે. પરંતુ એ વાત અંતે એક અથવા બીજા સ્વરૂપમાં લોકોમાં ચર્ચાવા લાગી અને એનું

વીરની વાતો (૩)

શું પરિચામ આવશે એ બાજતમાં લોકો અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા લાગ્યા.

x

x

x

x

રામપુરની સીમમાં આજે જખરો કાલાહલ મચ્યો છે. ખેડુતો ખૂંમરાણુ કરતા ચોમેર નાસભાગ કરે છે. “સંભાળજે, ખસી જજે,” ની ચેતવણી અને “પકડો ! પકડો !” ની વિનવણી ભરેલી કાન ફાટી નાખે એવી રાડેથી સીમ ગાજી ઉઠી છે. લોકો ફાંફળા ફાંફળા દોડતા, માર્ગમાં જે મળે તેને પુછતાં, આડા અવળા ફાંફાં મારે છે. હાથમાં મોટી મોટી કડીયાળી ડાંગો લઇને જીવાનીયા આમતેમ ધુમ્યા કરે છે.

“ભાઇ, જો જો, એ પાડો એમ વશ થાય એવો નથી. એ તો આખું ચોમાસું ચરીને એવો માતેલો સાંઢ બન્યો છે કે કાઇને પડખે પણ ચડવા દેતો નથી.” એક ખેડુતે બીજાઓને સાવધાન કર્યાં.

“હા, ભાઇ, હા, એવુંજ છે. તેમાં પણ હમણાં તો એણે ખૂંમ રંગડ કરવા માંડી છે. ગમે તેના ખેતરમાં પેસી જઇને તે ઉભો મોલ બગાડી નાખે છે. કાલે મારા ખેતરમાંજ પેસીને બાજરીના કચ્ચરધાણુ વાળી નાખ્યો હતો.” બીજા ખેડુતે પેટની બળતરા કાઢી.

“સારે એને પકડીને એટ વખત ખૂંમ મેથીપાક ખવરાવીયે તો એ સીધો દોર થઇ જાય.” ત્રીજાએ ઉપાય સૂચવ્યો.

“ભાઇ, શું કરીયે ? એ તો રાજનો પાડો ! એના તરફ આંગળી પણ કેમ ચિંધી શકાય ?” ચોથા ખેડુતે નવીનજ વાત સંભળાવી.

“રાજનો પાડો એટલે ? આ વાત તો આજેજ જાણી. રાજને એની શી જરૂર ?” એ ટોળામાં એક ચારણુ ઉભો હતો તેની જાણસા ઉઠકેરાઇ. તેણે ખુલાસો પુછ્યો.

“તમે નથી જાણતા ? ચંદ્રાવતી બા ઇડરથી રીસાઇને આવ્યા છે. ઇડરના રાવે રામપુરમાં કેવાક જોરાવર પાડા છે તે જોવાની હક

લીધી છે. આ દિવાળીએ તે પોતે અહીં પધારનાર છે. એટલા માટે જ આ પાડને ખૂબ ખવરાવીને તાજાં માંને રાખવામાં આવે છે.” પેલા ચોથા બેડુને ખુલાસો કર્યો.

“એમ ?” ચારણે આશ્ચર્ય બતાવ્યું અને કંઈ હંધ વિચારમાં ઉતરી પડ્યો.

ત્યાંથી જતાં મનમાંજ તે બચડ્યો, “ઠીક લાગ મળ્યો છે ! રાધા ! આ ગઢવીનું અપમાન કરવાનું કેતું ફળ મળે છે તે હવે હું બરાબર બતાવી દેશ.”

રામપુરનો એક દસોંદી ચારણુ ઘડર ગયો હતો ત્યારે તેનું સાંઈ સન્માન ન થવાથી તેણે મનમાં આંટી વાળી હતી કે ‘વખત આવ્યે રાવને જરૂર ફરજત કરીશ.’ આજે તેને લાગ્યું કે ‘હવે જરૂર લાગ મળશે !’ પોતાની ઇચ્છા કેમ પાર પાડવી તેના તે મનમાં ને મનમાં મનસુખા ધડવા લાગ્યો.

x

x

x

x

રામપુરના ઠાકોરે ગામેગામ તપાસ કરાવીને એક જગરો પાડો ખરીદ કરાવી લીધો હતો અને તેને તદ્દન નિશ્ચિંત અને નફકરો રહેવા દેખને અને સારામાં સારો ખોરાક આપીને ખૂબ ફાલી જવા દીધો હતો. હમણાં હમણાં એ પાડો ખૂબ વિકસ્યો હતો અને સીમમાં ગમે તેના ખેતરમાં પેસી જઈને રંજડ કરી મૂકતો. આજે કેટલાક બેડુનોએ તેને હાંકી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરતાં તે તેમની પાછળ પડ્યો હતો અને સીમમાં નાસભાગ થઈ રહી હતી. સંખ્યાબંધ બેડુનો હાથમાં કોશ, કોદાળી, પાવડો કે જે હથિયાર આવ્યું તે લઈને તેની પાછળ પડ્યા અને એ વીકરેલો પાડો આડે રસ્તે બીજા ખેતરોના મોલ ચાંપતો ચાંપતો તેમના હાથમાંથી છટકી ગયો !

વીરની વાતો (૩)

કાકેરના જાણવામાં આ વાત આવી. પોતાની પ્રજાને આવી રીતે કનડગત થાય એ તેને કીક ન લાગ્યું. તેણે એ પાડાને છુટા ન મુકતાં એક વાડામાં પૂરી રાખવામાં આવે અને ત્યાં તેની પુરતી આવજત કરવામાં આવે એવો અંદાજસ્ત કર્યો.

૭ આ શું ?

બાર મહિના વિલા અને પુનઃ વિજ્યાદશમીનો મંગળ દિવસ આવી લાગ્યો. એ દિવસનો વિજયેશ્વર ઉજવતાં વીર વીરમતે એક વર્ષ પહેલાં-દશેરાને દિવસે ઓગ્રો એક પ્રમંથ યાદ આપ્યો, રાણી ચંદ્રાવતીએ પોતાને કહેલાં વચ્ચો યાદ આપ્યાં, પોતે ચંદ્રાવતીને આપેલું વચન પણ યાદ આપ્યું.

એ વચન યાદ આવતાંની સાથેજ એ વચન પાળવાનો પોતાનો ધર્મ લક્ષમાં આવ્યો. “ દિવાળી ઉપર હું જરૂર આવીશ એમ મેં ચંદ્રાવતીને કહ્યું છે-નાહિ-વચન આપ્યું છે. મારે કાંઈ પણ રીતે તે વચન પાળવુંજ જોઈએ ! ”

વીરમ રામપુર જવા નીકળી પડ્યો.

ગમે તેમ થાય, પરંતુ દિવાળી ઉપર રામપુર પહોંચવુંજ જોઈએ એવો વીરમનો નિશ્ચય હોવાથી તે ક્યાંય પણ વિશ્રાંતી લેવા માટે રોકાયા વિનાજ પોતાના ચાર પાંચ વિશ્વાસુ સેવકો સાથે પોતાના અશ્વને પૂર વેગે દોડાવતો રામપુર તરફ મુસાફરી કરી રહ્યો હતો. એવામાં પાછળથી પંદરેક ઘોડેસ્વરોનું ટોળું તેમની પાછળ ધસી આવતું હોય એમ જણાયું. વીરમ વિચારમાં પડ્યો, “ કાણુ હશે ? ”

વીરમ નીડર-વીરનર હતો. એક કગડું પણ આમળ વધ્યા વિના તે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. પેલા સ્વારો આમળ આવ્યા. વીરમે જોયું કે આતો મોગલ સૈનિકો ! મોગલ સૈનિકો અહીં ક્યાંથી ? આ શું ?

રાણી ચંદ્રાવતી.

તે અવનવા વિચારો કર્યા કરતો હતો તેવામાં એ ઘોડેસ્વારો છેક તેની નજીક આવ્યા અને પોતાના અશ્વોને જીદીજીદી દિશામાં વાળીને વીરમને ઘેરી લેવાનો યત્ન કરવા લાગ્યા.

“સાવધાન !” વીરમના એક સેવકે જૂમ પાડી અને પોતાની કમરે બાંધેલા મ્યાનમાંથી તરવાર ખેંચી. વીરમે પોતાના સેવકોને ધસારો કર્યો. જોતજોતામાં તરવારો સૂર્યના પ્રકાશમાં ચમકવા લાગી.

“રાજા સાહેબ ! આપ તરવારને મ્યાન કરી દો. શાહજહાના હુકમથી અમે આપને કેદ કરવા આવ્યા છીએ.”

“શાહજહા ! કયો શાહજહા ?”

“જો શાહજહાને તમે મારી નાખ્યો હતો તેમના બાપ ! પાદશાહના ખીજા શાહજહા !”

“એમ ? પોતાના બાપનું વેર વાળવા આવ્યા છે ?”

“આવ્યા છે તો જોધપુરના અમરસિંહને મદદ કરવા, પરંતુ માર્ગમાં તમે આટલામાં છો એવી બાતમી મળી એટલે તમને પકડી લાવવાનું તેમણે અમને ફરમાન કર્યું છે.”

“અને તમે અમને પકડી જવા માગો છો ?”

“એમાં શો શક ?”

“બલે, પચ્ચ પહેલાં હું કહું તેમ કરો.” વીરમ શાંત-સ્વસ્થ હતો. મોગલ સૈનિકો વિચારમાં પડ્યા, “શું ?”

“તમારા પ્રભુનું છેવટને માટે સ્મરણ કરી લ્યો.”

“કારણ ?”

“કારણ કે અમને પકડવા જતાં તમારે આ દુનિયાનો ત્યાગ કરવો પડશે.”

“એટલે શું અમારામાં તમને પકડવા જોઈલી તાકાત નથી ?

વીરની વાતો (૩)

અમારા પંદર પહેલવાનો આગળ તમારા પાંચ છ માથુસોની શી મળેલ ?”

“ એ તો વખત આવ્યે જણાય. તમને હેંસ હોય તો હમણાંજ પરીક્ષા કરી લ્યો.”

“ ચલાવ ! ચલાવ ! એના સાથે નાહક લમણાંઝીક કરવાથી શો લાભ ? પકડી લ્યો આ બટકમોલા હિંદુ રાગને !” મોગલ સરદાર ત્રાહુકથો અને તેણે પોતાના અશ્વને એડી મારીને વીરમ ઉપર કુદાવ્યો.

વીરમની નજર ચોમેર ફરતી હતી. તેણે આ હુમલો જોયો અને પોતાની લાંબી તીક્ષ્ણ તરવાર ઉગામીને પોતાના અશ્વને એ સરદારના અશ્વની સામે ઉછાળ્યો. શિરોહીની અનાવટની એ તીખી તરવારે પોતાનું પાણી બતાવ્યું, અને એ સરદાર “યા ખુદા !” ની ખૂમ મારતો ધાયલ થઇને ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો.

પોતાનાં સરદારને ધાયલ થપેલો જોતાંજ મોગલ સૈનિકો અનુનમાં આવી ગયા અને રજપૂત સ્વારો ઉપર તુટી પડ્યા.

ખાંડાના ખેલ ખેલવાને ટેવાઇ ગયેલા રજપૂતોને મન તો એ રમત જેવું હતું. શત્રુઓના હુમલામાંથી છટકીને તેઓને સામા પ્રહારો કરવાની કળામાં તેઓ કુશળ હતા એટલે મોગલ સૈનિકોનો સંહાર થતો ગયો. વીરમ વીરનરની માફક ધુમી રહ્યો હતો. એની તરવાર એની સામે થનારનું માથું એકજ ઝટકે ધડથી જૂદું કરી નાખતી હતી. જેતજેતામાં સાત આઠ મોગલ સૈનિકો ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યા. બાકીના પણ તરવારના ધાથી લોહીલુહાણ થઇ ગયા હતા.

બાકી રહેલા સૈનિકોએ જોયું કે વધુ વખત અહીં રહેવાથી એક પણ સૈનિક જીવતો જવા નહીં પામે. તેઓ પોતાના સરદારને અશ્વ ઉપર નાંખીને ત્યાંથી પલાયન થઇ ગયા.

વીરમ વિચારમાં પડ્યો, ‘આ એક આદ્ય તો ટળી, પરંતુ શાહ-જાદો આટલામાંજ પડાવ નાખીને પડ્યો હશે તો જરૂર મોટા સૈન્ય સાથે પોતાની પાછળ પડશે—અને એમ થાય તો તો મારે લીધે રામપુરવાળાને ઉલટી ઉપાધિ થઇ પડે. આગળ વધ્યા પહેલાં શાહજાદાની હિલચાલ વિશે ખાતરી કરી લેવી જોઇએ.’

“વાધજી! તું આ નાસી જતા સૈનિકો પાછળ જા, એટલે શાહજાદાની છાવણીને પત્તો લાગશે. ત્યાં જઇ કોઇ ન જાણે તેની રીતે એ શાહજાદો જોધપુર જવા શા માટે નીકળ્યો છે, અત્યારે અહીં બનેલી હકીકત જાણીને તે શી હિલચાલ કરે છે વિગેરે મળી શકે તેટલી ખાતરી મેળવી આવ. તું આવીશ ત્યાં સુધી અમે આ સામે ડુંગર દેખાય છે તેની પાછળ તારી રાહ જોઇશું.” વીરમે પોતાના એક સેવકને આજ્ઞા કરી.

સેવક એ નાસી જતા મોગલ સૈનિકો પાછળ મારતે ઘોડે ત્યાંથી ઉપડી ગયો.

૮ વિપદવાહળ.

“જય મહાદેવ ! આપ રજપૂત લાગો છો ! ક્યાં જાઓ છો ?”

“શાહજાદાની છાવણી તરફ. જોધપુરના અમરસિંહનો સંદેશો શાહજાદાને પહોંચાડવાનો છે.”

“એમ ? ચાલો ત્યારે તો સાઈ થયું. મારે પણ છાવણી તરફ જવું છે. આપણો સાથ થયો તે સાઈજ થયું. એક કરતાં બે ભલા.”

વાધજી મારતે ઘોડે આગળ વધતો હતો તેવામાં એક વાવ આગળ તેણે એક અશ્વને છુટા ચરતો જોયો. અશ્વ ઉપર બધો સાજ નાખેલોજ હતો એટલે તેને શંકા થઈ કે તેના ઉપર બેસનાર સ્વાર આટલામાંજ હોવો જોઇએ વાવમાં નજર કરતાં તેણે એક રજપૂત સ્વારને જોયો. પોતાના અશ્વને ઉભો રાખીને એ સ્વાર સાથે તે વાતે વળ-

વીરની વાતો (૩)

ઓ. એના ઉત્તરથી તો 'ભાવતું હતું અને વૈદે ખતાવ્યું' એના જેવું તેને થયું.

વાઘજી અને પેલો રજપૂત સ્વાર બંને અશ્વારૂઢ થઇને છાવણી તરફ આગળ વધ્યા.

વાઘજીએ વાતવાતમાં જાણી લીધું કે 'જેઠપુરનો રાજપુત અમરસિંહજી મૃગયા રમવાને નીકળ્યો હતો, તેણે એક વરાહને ધાવલ કર્યો. એ વરહ દોડતો દોડતો વિક્રાનેરના રાજ્યમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાંના રાજાએ તેને મારી નાંખ્યો. એ અમર મળતાં અમરસિંહ કોષે ભરાયો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે "મારા વરાહને મારનારને મારી નાંખ્યા વિના હું નહિ છોડું." તેણે વિક્રાનેર ઉપર ચઢવાની તૈયારી કરી. દિલ્હીના પાદશાહના સાંમળવામાં આ વાત આવી એટલે તેણે કળ્યાનું સમાધાન કરવા માટે પોતાના શાહજાને મોકલ્યો હતો.'

"પણ શાહજા કેના પક્ષમાં છે? જેઠપુરના કે વિક્રાનેરના?" વાઘજીએ બંને તેટલી માહિતિ મેળવી લેવાનો યત્ન કર્યો.

"અમે તો માનિયે છીયે કે વિક્રાનેરના." પેલા રજપૂત સ્વારે ઉત્તર આપ્યો.

વાઘજી વિચારમાં પડ્યો. 'મોગલ સૈનિકો કહેતા હતા કે શાહજાદો અમરસિંહજીની મદદે જાય છે, અમરસિંહજી માને છે કે શાહજાદો વિક્રાનેરનો પક્ષ ખેંચે છે, આ પણ હીક આંધળે બહુરં કુટાય છે!'

"બાઈ, એક કામ ન કરો?" વાઘજીએ નવી વાત કાઢી.

"શું?"

"શાહજાદો દોરદમામ જેવાની મારી છત્તા છે. એમને એમ મને ત્યાં દાખલ થવા નહિ દે. એને બદલે જે મને આપ આપના માણસ તરીકે સાથે રાખે તો કોઈ વાધો નહિ લે. આપની પાણીની સરાઈ

અને હુકકો ઝાલીને આપની પાછળ પાછળ હું આરીશ.”

જોધપુરી સ્વાર એ ધડી તેની સામે ધારી ધારીને જોધ રહ્યો.

“ભાઈ, આપને કંઈ શંકા થાય છે ? હું સૂર્યદેવની સાક્ષીએ સોમન લઉં છું કે હું કદી પણ વિશ્વાસઘાતી નહિં થઉં, એટલુંજ નહિ, પરંતુ આપને હલેટો સહાયરૂપ થઈ પડીશ.”

“ભલે તમારી એવી ઇચ્છા હોય તો તેમ કરો.”

હાવણી આગળ આવી લાગતાં વાદળોએ પોતાના પોશાકમાં જરા ફેરફાર કર્યો અને માત્ર અડધું મોઢું દેખાય એવી રીતે મોઢે બુકાની બાંધી લીધી. એક હાથમાં પાણીની સળાઈ અને બીજા હાથમાં હુકકો રાખીને તેણે એવો વેપ પલટો કર્યો કે કોઈ તેને ઝાળખી શકે નહિં !

તેણે એવો વેપ પલટો કર્યો કે...

જોધપુરનો સન્દેશો લાવનાર આ ઘોડેસ્વારને શાહજહાની પાસે જતા કોઈએ રોક્યા નહિ.

શાહજહાદો ગાદી તક્રિયા ઉપર શરીર ઢાળીને નિરાંતે બેઠો હતો. સામે વીરમનો માર ખાઈને નાસી આવેલા સૈનિકો હાથ જોડીને જ-

વીરની વાતો (૩)

મીન તરફ નીચું મ્હોં રાખીને ઉભા હતા.

“હું, પછી ? તમે એને પકડ્યા વિનાજ નાસી આવ્યા કે ? તમે મારા લશ્કરમાં નોકરી કરવાને તદ્દન નાલાયક છો. જાઓ, તમારું મ્હોં કાળું કરો.”

દાઝ્યા ઉપર ડામ સહન કરતા બિચારા સૈનિકો નિશ્વાસ નાખી ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

“સપેહસાહાર !” શાહજાદાએ હુકમ કર્યો, “આપણે પ્રથમ એ મિજબાના ફાટેલા વીરમદેવને ઠેકાણે કરવો જોઈએ. મારા ભાઈનો જીવ લેનાર એ રજપૂતનું માથું એના ઘડથી જુદું કરીશ ત્યારેજ મને કરાર વળશે. જાઓ, લશ્કર તૈયાર કરો.”

વાઘજી મૃગો ઉભો ઉભો આ બધું સાંભળી રહ્યો હતો. શાહજાદાનો નિર્ણય સાંભળીને તેની છાતી ધડકવા લાગી.

સપેહસાહાર ગયો.

“કેમ ? તમે શો સદેશો લાવ્યા છો ? લાવો એ ખરીતો !”

જોધપુરી સ્વારે પોતાના સ્વામીનો પત્ર શાહજાદાના નોકરને આપ્યો.

શાહજાદાએ એ પત્ર ઉકેલ્યો-વાંચ્યો:-

નામદાર શાહજાદા,

સાંભળ્યું છે કે તમે વિકાનેરનો પક્ષ ખેંચીને લડવા આવો છો. તમારે મારી સામે લડવાનીજ મરજી હોય તો હું તૈયાર છું.

અમરસિંહ.

શાહજાદાની બ્રકુટી ચડી. તેના મુખ ઉપર ક્રોધ વ્યાપ્યો. ક્રોધાવેશમાંજ તે બોલી ઉઠ્યો, “કેવો મુર્ખ ! હું તો ઉલટા એની મદદે જવા નીકળ્યો છું, અને એને તો લડવાની હોંસ થાય છે ! ઠીક છે, ત્યારે હવે તો એની હોંસ પુરી થવા દ્યો !”

“ સપેહસાહાર ! ” જરા વિચાર કરીને તે બોલ્યો, “ હાલ વીરમદેવ પાછળ પડવાનો વિચાર માંડી વાળો. હવે તો હમણાંજ આપણે ત્રિકાનેર તરફ કુચ કરીયે. બલે પછી અમરસિંહ પોતાની બહાદુરી બતાવ્યા કરે ! ”

“ જોધપુરી રજપૂત ! તારા માલિકને કહેજે કે તમારી હોંસ લડવાની છે તો હવે વે પુરી કરજો : ” શાહજહાં જોધપુરી સ્વાર તરફ ફરીને બોલ્યો અને તેને જવાની આજ્ઞા આપી.

વાઘજીએ છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો. વીરમદેવ ઉપર આવેલું વિપદવાદળ આમ અમરસિંહ ઉપર ઉતરી પડેલું જોધને તેના આનંદનો પાર ન રહ્યો.

વીરમદેવ આગળ આવીને વાઘજીએ બનેલી સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. વાઘજીની ચાલાકી માટે વીરમદેવે તેને શાખાશી આપી. શાહજહાં તરફની ડબલગીરીથી નિશ્ચિંત બનેલો વીરમ પોતાના માણસો સાથે રામપુરને પંથે પડ્યો.

૯ અરણી પાટો !

રામપુરથી ૩૦ માઈલ દૂર આવી પહોંચતાં વીરમે પોતાના આગમનના ખતર રામપુર મોકલ્યા.

ચન્દ્રાવતી દિવસો ગણી રહી હતી—ક્યારે દિવાળી આવે અને પોતાના સ્વામી રામપુર પધારે ! વીરમના આગમનના ખતર જાણીને તેના હૃદયનો પાર ન રહ્યો.

રામપુરના ઠાકોરે પોતાના બનેલીના સ્વાગતની તૈયારી કરવા માંડી. ઇડરનરેશ પોતે પોતાને ત્યાં પધારે એને તે પોતાના અહોભાગ્ય માનતો હતો.

રામપુરથી બે માઈલ દૂર એક ગામ હતું ત્યાં હાલના ઠાકોરના બાપદાદાના વખતની એક નાની શી મહેલાત બાંધેલી હતી. મહેલાતની પાછળના ભાગમાં તળાવ હતું અને તળાવને સામે કિનારે ઝાડોના ઝુંડ

વીરની વાતો (૩)

હોવાથી મુસાફરો ત્યાં ખે ઘડી વિશ્રાંતી ભોગવવા બેસતા.

વીરમ આ તળાવ પાસે આવ્યો અને જળાશય તથા વૃક્ષોની રમણિયતા જોઈને પોતાના માણસોને ત્યાં થોડો વખત મુકામ કરવાની આજ્ઞા કરી.

તળાવને કિનારે શોભતી એ મહેલાત જોવાનું તેને કુતુહલ થયું. પોતાના માણસોને ત્યાંજ રહેવા દઈને તે એકલોજ તળાવના બીજા છેડે આવેલી મહેલાત તરફ નીકળી પડ્યો.

મહેલાતની આગળના ભાગનું તે નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો તેવામાં ‘ખસી જજો ! ખસી જજો !’ ની ઝૂમ મંભળાઈ. સામે જુએ તો વિદુરેલા વાઘ જેવો વિકાગ અરણ્યો પાડો આંખો ફાડીને પૂરવેગે પોતાની સામે ધસ્યો આવે છે !

એકાએક વીરમના મગજમાં વિચાર ઉદભવ્યો, “આ પાડાને જણી જોઈને તો મારી સામે છુટો નહિ મુક્યો હોય ? ગમે તેમ હોય તો પણ હું રજપૂત બન્યો છું. ડરીને એક કોર ખસી જઉં તો તો મારું નામ ક્ષજવાય.”

ક્ષણભાવમાં તેણે નિર્ણય કરી લીધો હોય તેમ માર્ગમાંથી ખસી ન જતાં પાડો આવતો હતો તેની બરાબર સામે તે ઉભો રહ્યો.

પોતાના માર્ગમાં નડતર સમા આ મનુષ્યને જોઈને પૂરવેગે ધસી આવતા એ પાડાએ તેને પોતાના માર્ગમાંથી એકજ ઝટકે દૂર કરવા માટે પોતાનું માથું નમાવી, શિંગડા બરાબર તાકીને વીરમ ઉપર હુમલો કર્યો.

વીરમે આ જોયું, જરાપણ ધક્કા વગર શિકારી પોતાના શિકાર ઉપર તરાપ મારે એટલી તીવ્રતાથી તેણે ચડપ દઈને એ પાડાના શિંગડા પકડી લીધા અને પોતાનું સર્વ બળ એકઠું કરીને એ પાડાનો વેગ અટકાવ્યો.

રાણી ચન્દ્રાવતી.

એજ ક્ષણે એ મહેલાતના એક ઝડપાની બારી ઉઘડી. એક સુકુમાર સ્ત્રીએ માર્ગ ઉપર નજર કરી અને તેના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. અનિમેષ દ્રષ્ટિથી તે એ દ્રશ્ય જોઈ રહી.

પોતાના શિંગડા પકડનાર એ માણસને ઠીક મારીને નીચે પછાડવા માટે એ પાંજરે પોતાનું આખું શરીર વીરમ તરફ ઉઠાવ્યું, પરંતુ વીરમના શરીરને તે સ્પર્શી શક્યો નહિ. પોતાના બન્ને હાથથી વીરમે તેના શિંગડા એવા મજબૂત પકડ્યા હતા કે પાડો જરા પણ ચસવા ન પામે !

એ અરણ્ય પાડને આજે આ નવો અનુભવ થયો. પોતાની પ્રત્યેક સત્તા સામે થનાર આદમી આખી જીંદગીમાં આ પહેલોજ હતો ! એણે ફરી પોતાનું સ્વર્ગનું બળ એકત્ર કર્યું અને વીરમના હાથમાંથી છટકી જવાનો યત્ન કર્યો.

પરંતુ વીરમે પોતાના જમણા પગને આગળ નમાવીને એથ પગને જમીન ઉપર બરાબર સ્થિર ગોઠવીને, શરીરને આગળ નમાવીને બન્ને હાથથી પોતાના શિંગડા મજબૂત પકડીને પોતાની સ્થિતિ એવી જમાવી કે પાડો જરાય અગળ ખસવાની દિશ્મનજ ન કરી શકે. પાડાએ બંધન્યું કે આજે આ કોઈ પોતાના માથાનો મળ્યો છે !

નાસી જતા પાડાની પાછળ કડીયાળી ડાંગ લઇને પડેલા ચાર પાંચ માણસો પાડને ઉઘટા ઉશ્કેરી રહ્યા હતા ! કોઈ લાકડો ઉંચી કંદીને તેને નસાડવાનો યત્ન કરતો હોય તો કોઈ ડાંગ લઈ કંદીને તેને બડકાવવા માગતો હોય, કોઈ મોઢે હાથ દબને ખૂંચે પાડીને તેને આનંદ ચડાવતો હોય તો કોઈ દૂર ઉભો ઉભો પોતાના હાથમાંની લાંબી ડાંગ બતાવી તેને ઉશ્કેરવા ઇચ્છતો હોય તેવો તાલ વીરમની ચક્રોર આંખોએ જોઈ લીધો. તેણે નિશ્ચય કર્યો ‘ કે આજે તો કાંતો આ પાડો નાહિ’ અને કાંતો હું નહિ !’

વીરની વાતો (૩)

પગને થાંભલાની માફક જમીન ઉપર બરાબર ટેકવી શરીરની તમામ શક્તિને એકત્ર કરીને મજબુત હાથે શિંગડા પકડીને વીરમહેવે પાડાને હથ્થમચાવ્યો.* એને એજ સ્થિતિમાં નાના બાળકને પારણે ઝુલાવતો હોય તેમ તેણે પાડાને બેચાર વાર આગળ અને પાછળ ઝુલાવ્યો. પાડાના પગ ખસુ ખસુ થઇ ગયા, તેની નાડીઓ ઢીલી થઈ ગઇ, તેના શ્વાસ ભરાઇ આવ્યો, આંખમાંથી આંસુની ધારાઓ નીકળી પડી, શિંગડા જાણે હમણું તૂટ્યા કે તૂટશે એમ થયું. જરાપણ વિરોધ દર્શાવ્યા વિના તે ઢીલો ઢહ બનીને શાંત ઉભો રહ્યો.

મહેલાતના ઝરખામાં ઉભેલી સુંદરી ઝમને દૂર ઉભા ઉભા તમારો જોતા અને પાડાને ઉશ્કેરતા પેલા માણસો આ જોઇને આશ્ચર્યચકિત બન્યા. તેમના મુખમાંથી વીરમહેવને માટે ધન્યવાદના ઉદ્ગારો નીકળી રહ્યા હતા !

વીરમે જોયું કે પાડાનો મદ ઉતરી ગયો હતો, તેનામાં સામે થવાની તાકાત રહી નહોતી, અતિ પરિશ્રમથી તે હાંશી રહ્યો હતો. નાના શા જનાવરને દૂર ખસેડતો હોય તેમ તેણે પાડાને પાછળ ધકેલ્યો અને તેના શિંગડા છોડી દીધા. વિજય ભરી નજરે આ નરકેસરી એ મહાત બનેલા પાડા તરફ જોઈ રહ્યો.

પાડાએ આંડું અવળું જોયું, નાસી જવા માટે પાછળ ફર્યો, પાછળ લાકડીઓ લઇને ઉભેલા માણસો જોયા, ફરી વીરમ તરફ મુખ ફેરવ્યું, સ્વમાન ધવાયું. હોય તેમ તે કરડી નજરે વીરમ તરફ જોઈ રહ્યો !

વીરમે તેની આંખમાં ભરાયલું ખુન્નસ જોયું. તે સમજ્યો. પાડાનો વિચાર પોતાના અપમાનનું વેર વાળવાનો હતો !

ક્ષણ માત્રમાં પોતાને માથે વીતેલી વીતક બૂલી ગયો હોય તેમ

---

* જુઓ ચિત્ર.

એ અરણ્યા પાડાએ પોતાનું શરીર ધણધણાવ્યું અને આંખો વીરમદેવ ઉપર તાકીને તે તેની ઉપર ધસી આવ્યો.

વીરમ તેનો મનસુઓ જાણી ગયો હતો. એ અરણ્ય પાડો પોતાનો જીવ લીધા વિના નહિં છોડે એવી તેને ખાત્રી થઇ. તેણે પોતાની તરવાર મ્યાનમાંથી ખહાર કાઢી.

પોતાનું માથું નમાવીને એકજ ધીક ભેગો વીરમને ભોં ભેગો કરી દેવાના નિશ્ચયથી ઉલટ બર્યો પાડો વીરમ ઉપર ધસ્યો, પરંતુ એટલામાં વીરમની પાણીદાર તરવારના જીવલેણ ધાથી તે મોટેથી બરાડવા માંડ્યો. પળવારમાં એ અરણ્ય પાડાના પ્રાણ છુટી ગયા.

૧૦ આતું સ્વાગત ?

આ દુઃક યુધ્ધમાંથી પરવારીને વીરમે ચોમેર નજર કરી તો ત્યાં કોઇ ન મળે ! 'લાકડીઓ લઇને પાડાંની પાછળ પડેલા પેલા માણસો ક્યાં ગયા હશે ? મને લાગે છે કે મારા આવવાની વાત સાંભળીને આ પાડાને જાણી જોઇનેજ મારી પરીક્ષા લેવા માટે છુટો મુક્યો હશે. સાફ થયું કે મેં એને ઠાર કર્યો, નહિં તો આજે મારી લાજ જત. પણ એ લોકો કેવા અવિચારી કે આમ અચાનક મારી પરીક્ષા લેવા ધારી ? માફ લક્ષ ન હોત તો એ પાડો મને અડફેટમાં લઇને જરૂર પછાડેત. પ્રભુ જે કરે તે સારા માટે. આમ અનાયાસે મારી કસોટી થઇ ગઇ એ પણ ઠીક થયું. હવે રામપુર જવાની પણ શી જરૂર છે ? હવે તો અહીંથીજ પાછાં વળતું જોઇએ.'

વીરમ અહીંથીજ ઈડર તરફ પાછા ફરવાનો નિશ્ચય કરી રહ્યો હતો તેવામાં એ મહેલાતમાંથી એક સ્ત્રી દોડતી તેના તરફ આવતી હોય એમ તેને જણાયું.

'આ સ્ત્રી કોણ હશે ? આમ વેગભરી દોડતી તે શા માટે આવતી

વીરની વાતો (૩)

હશે ?' વીરમના મગજમાં આ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થયા, એવામાં તો પેલી સ્ત્રી ત્યાં આવી પહોંચી અને વીરમના પગે પડી.

“ કાણુ છખીલી ? તું અહીં ક્યાંથી ? તમે બધાએ મળીને આ શો તાગડો રચ્યો છે ? આવી રીતે માંડે અપમાન કરતાં તમને શરમ ન આવી ?”

છખીલી ચમકી, વળી અપમાન કેવું ?

બંને હાથ જોડીને તે બોલી, “મહારાજ ! આપના સ્વાગત માટે બધી તૈયારીઓ થઇ ચૂકી છે. ”

“ આવુંજ સ્વાગત કે ?” વીરમનો કોષ વધતોજ ગયો.

“ કેમ એમ કહો છો, મહારાજ !” છખીલી મુંઝાણી.

“ આ પાડાને મારી સામેજ છુટો મુકી દઇને માંડે જેવું તેવું સ્વાગત કર્યું નથી !” વીરમદેવે કટાક્ષ કર્યો.

છખીલી સમજી ગઇ. “ આ પાડો કાંતો નાસી છુટ્યો હોવો જોઇએ અથવા તો કોઇ તોફાની જીવડાએ બાણી જોઇનેજ તોફાન કર્યું હોવું જોઇએ. ” તેણે ખુલાસો કર્યો.

“હું એ ન માની શકું. વાર, ત્યારે તું અહીં શા માટે આવી હતી ? બધા તમારો જોઇને મનમાં મલકાવા માટે ?”

“કૃપાનિધાન ? હું આપને કેવી રીતે સમજાવું ? મને તો આપના આગમનનો શુભ સંદેશ પહોંચ્યાડવા માટે અને આપ અત્રે પધારો ત્યારે આપનું સ્વાગત કરવા માટે મારા બા-રાણી ચંદ્રાવતીએ અહીં મોકલી છે.”

“ અને તે તેને સંદેશો પહોંચ્યાડ્યો તે ઉપરથીજ માંડે આવું સ્વાગત થયું નહિ ?”

“ રાજા ! સંદેશો ક્યાંથી પહોંચ્યાહું ? મને આપના આગમનના ખબર હમણાંજ મળ્યા. માર્ગ ઉપર થતું જૂમરાણુ સાંભળીને મેં પેલા ઝડપામાંથી બહાર નજર કરી તો પાડા સાથે આપનું હૃદયજી જોયું.

મારી ખાત્રી થઇ કે એ ઇડરનરેશન હોવા જોઇએ. પછી તો આપનું પરાક્રમ નજરે જોયું અને અહીં દોડતી આવી. ”

“ ઠીક કર્યું. ” વીરમનો ક્રોધ હજી ઉતર્યો નહોતો.

“ મહારાજ, આ મહેલાતમાં પધારો ! આપના શ્રમને નિવારો. ખાનપાન આદિ તમામ સગવડો તૈયાર રાખવામાં આવી છે. અહીંથી થામધૂમથી ગાજતે વાજતે આપને રામપુર લઇ જવાની આપના સ્ત્રી-ગાએ ગોઠવણ કરી છે. ”

“ હશે, હું હવે રામપુર આવવાનોજ નથી, મેં માફ વચન પાળ્યું છે. હવે રામપુર આવવાની શી જરૂર છે ? ”

“ કૃપાનિધાન ! કૃપા કરી આપનો રોષ શમાવો, પાડાને અમે જાણી જોઇને છુટો મુક્યો છે એવી માન્યતા મનમાંથી કાઢી નાંખો, આપ અહીં-આ મહેલાતમાં રહો, અને આવતી કાલે અમે તપાસ કરનારીશું કે એ પાડાને કોણે છુટો મુક્યો હતો. એ કામ અમારું ટોપનું નથી એવી આપની ખાત્રી થાય તો પછી રામપુર પધારવામાં આ રો કાંઈ વાંધો છે ? ”

વીરમ વિચારમાં પડ્યો. છત્રીલીના શબ્દો પણ વિચારવા જેવા હતા. ‘ એ કહે છે તે કદાચ સત્ય પણ હોય ! ઉતાવળ કરીને ચાલ્ય જવાથી નાહક દોષને એટો અન્યાય થઇ જશે. જોઇએ, ખાત્રી તો કરીએ કે સત્ય હકીકત શી છે ? ’

“ ઠીક છે, છત્રીલી, માત્ર તારા વચનોના વિશ્વાસે હું ફક્ત આ-જની રાત અહીં રહીશ. આવતી કાલે હું અહીંથી ઇડર તરફ પાછો ચાલી નીકળીશ. ”

વીરમ એ મહેલાતમાં મહેમાન બન્યો. તળાવના સામે કંઈ અડોના ઝુંડમાં વિશ્રાંતી લેના પોતાના સ્વારોને તેણે ત્યાં એલાવી લીધા.

વીરની વાતો (૩)

૧૧ શું કરવું ?

“ શું કહે છે ? છત્રીલી ! ખરેખર મારા મુગટમણી પધાર્યા ? ”
ચંદ્રાવતીનો હર્ષ ઉછળ્યો.

“ જી, હા, પરંતુ એ તો આવ્યા એવા પાછા જાય છે, ” છત્રી-
લીએ ઉત્તર આપ્યો.

ચંદ્રાવતીના પેટમાં ફાળ પડી, “કેમ ?”

“ એમને યોગ્ય લાગ્યું એમ ! ” છત્રીલીએ છણકો કર્યો, “ તમે
મદમસ્ત માતેલા અરણ્ય પાડાને એમના માર્ગમાં છુટો મુકીને એમનું
અપમાન કરો તે એ સાંખી શકે ? ”

“ અરણ્ય પાડો છુટો મૂક્યો ? શું વાત કરે છે ? અરે એ રંગડ
કરતો હતો ત્યારથી તો એને વાડામાં પૂરેલોજ રાખતા હતા. કદાચ એ
છુટી ગયો હશે. ”

“ના રે ના, મને લાગે છે કે આ કોઇએ તોફાન મચાવ્યું છે.
જ્યારે વીરમદેવ એમની સામે દ્વંદ્વયુદ્ધ કરતા હતા ત્યારે કેટલાક
માણસો ઉઘટા એ પાડાને ઉશ્કેરી રહ્યા હતા, એટલે મને શંકા થાય છે
કે કોઇએ જાણી જોઇને આ કામ કર્યું છે. મારી શંકા વધારે સત્યજ થાય
છે તેનું કારણ તો એ કે જ્યારે રાવ વીરમદેવજીએ એ પાડાને મારી
નાખ્યો ત્યારે એ માણસો એકદમ ક્યાંક નાસી ગયા.”

“ પાડાને મારી નાંખ્યો ? ” ચંદ્રાવતી એક એક નવી વાત સાંભ-
ળીને આશ્ચર્યચકિત થતી ગઇ.

“ જી, હા. મારી નાંખ્યો. એ તો જાણે ઠીક, પણ બા ! જ્યારે
રાવે એ પાડાના શિંગડા પકડીને તેને હચમચાવ્યો અને બાળકના
ચારણાની માફક ઝુલાવ્યો ત્યારે તેમની હિમ્મત અને શૂરવીરતા જોઇને
હું તો છક્કજ થઇ ગઇ. એ દેખાવ હજી પણ મારી નજરે તથા

કરે છે. તમે જો એ વખતે ત્યાં હોત તો તમે વીરમહેવજીનું એ પરાક્રમ જોઈને એવા તો પ્રસન્ન થાત...એવા તો પ્રસન્ન થાત..."

"શું કહે છે ? ત્યારે તો એ નજરે જોવાનું સદમાગ્ય મને પ્રાપ્ત ન થયું. પરંતુ હવે કરવું શું ? શું ખરેખર એ ક્રોધે ભરાયા છે ?"

"અરે ક્રોધે ભરાયા શું, એ તો એજ ઘડીયે પાછા ઇંડર ચાલ્યા જતા હતા, પરંતુ મેં પગે પડી પડીને વિનવ્યા ત્યારે ફક્ત આજની રાત એ મહેલાતમાં રોકાયા છે."

"એમને મનાવવાનો કંઈ ઉપાય ?" ચંદ્રાવતી મુંઝાણી. નાવ કિનારે આવીને ડુબી જતું હોય તેમ તેને લાગ્યું. વીરમહેવ રીસાઈને ચાલ્યા જાય તો ? તો ?...જીવનભર વિયોગ ! ઓ પ્રભુ ! કેવી ભયંકર કલ્પના !

તેનો સાદ ગળગળો થઈ ગયો. "છત્રીલી ! ગમે તેમ કર, પરંતુ કંઈ માર્ગ શોધી કાઢ."

"માર્ગ તો સહેલો છે. એ અરણ્ય પાડને આપણે એમની સામે છોડી મૂક્યો નથી એવી એમની ખાત્રી કરી આપવી જોઈએ. એવી ખાત્રી થાય તો એમને જરૂર મનાવી શકાય."

"પણ એ ખાત્રી કેવી રીતે કરી આપવી ?"

"આપના ભાભીશ્રી મારફત ઠાકોર સાહેબને કહેવરાવો કે તે તપાસ કરાવે. તપાસમાં જણાઈ આવે કે અમુક માણસે ગદ્ગદતથી કે જાણી જોઈને પાડને છુટો મુક્યો હતો તો પછી ઠાકોરશ્રી એ માણસને વીર-મહેવ પાસે લઈ જઈને એમના મનનું સમાધાન કરે અને તેમને વિનવીને મન મનાવીને અહીં તેડી લાવે."

"બરાબર છે, એમજ કરવું પડશે. પણ આછ માત્રશે ?" ચંદ્રાવતીએ શંકા ઉઠાવી.

"અરે તમારા ભાભી સાહેબ જમરા ઉસ્તાદ છે ! એ તો તમારા બાઈને હથેળીમાં નચાવે એવા છે. અને તમારા ઉપર તમારા ભાભીનો પુરો

વીરની વાતો (૩)

બાવ છે એટલે તમારા માટે તો એ પ્રાણ પાથરવા પણ તત્પર થશે.”

“ અમે તેમ તોપણ એ મારા ભાભી ! કેમ માયાળુ ! કેવા હેતાળ !” ચંદ્રાવતીના અંતરમાંથી ભાભીની પ્રથંસાના ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા. “ હું હમણાંજ તેમને મળીને વાત કરું છું. તું પાછી એ મહેલાતમાં જા ! રખેને એ પાછા આપ્યા જાય.”

ચંદ્રાવતી ઝડપબંધ ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

“ થયું ? લ્યો, પાછી જા ! એ માછલથી ચાલતી ચાલતી આવી, પાછી ત્યાં જઈ ! ખરું કહ્યું છે કે ‘સકરમીની જીભ અને અકરમીના ઠાંટીયા. ગરજવાનને અકકલ ન હોય તે આનું નામ !’ ચાલ જીવ, એને કોણ નારાજ કરે, રાવ આપ્યા જશે તો મિચારી હાથ ધસતી બેસી રહેશે !” છબીલી મનમાં બચડી અને વીરમ પાસે આવવા ચાલી નીકળી.

૧૨ રામપુરમાં.

રામપુરની ઠકરાણી પોતાની નણુંદની બહારે ધાધ. તેણે પોતાના ખતિને સમજાવ્યો. ઠાકારે તપાસ કરી, જે વાડામાં પાડાને પુરવામાં આવતો હતો તે વાડાના રખેવાળને બોલાવ્યો. તેણે જણાવ્યું કે “ ‘પાડો પડ્યો પડ્યો ખામ પીને માતેલા સાંઢ જેવો મસ્તાન થઈ ગયો છે તે છોડી મુકો એને, એની મેજે ભુખે મરતો ઠેકાણે આવી જશે,’ એમ કહીને આપણા દસોંદી ચારણ એને છોડાવી ગયા હતા. મારા મનને એમ કે આપે એ ચારણને એવો હુકમ આપ્યો હશે.”

ઠાકાર સમજ્યો. એણે પણ સાંજળ્યું હતું કે આ દસોંદી ચારણ છૂંદર ગયો હતો ત્યારે એનું સન્માન ન થવાથી તે વીરમદેવનું જ્યાં ત્યાં વાંકું બોલતો હતો. દેવચુદ્ધિને લીધે જરૂર તેણે આ લાગ સાધ્યો હશે !

તેણે એ ચારણને બોલાવ્યો. ચારણે પોતાનો ગુન્હો કચ્છ્યો અને ક્ષમા માગી.

“ ગઢવી ! તમે તો તમારી દ્વેષબુદ્ધિને સતોષી, પરંતુ મોટા બહેનનો ભવ બગડત તેનો પણ તમને વિચાર ન આવ્યો ?”

ચારણ જમીન તરફ નીચું મ્હોં રાખીને ઉભો રહ્યો હતો.

“ગઢવી, હવે એક કામ કરો. રાવ વીરમદેવ પાસે આવો, તેમને સત્ય હકીકત જણાવો, તેમનું મન મનાવો. નહિં તો એ રીસાઇને અહીં આવ્યા વિનાજ પરબારા ચાલ્યા જશે, અને મોટા બહેનનું જીવ-તર ધૂળધાણી થઇ જશે.”

વીરમદેવ પાસે જવું ! ગઢવીને માથે આભ તુટી પડવા જેવું થયું. પણ શું કરે ? રામપુર રાજ્યનો તે આશ્રિત હતો. ઠાકોરની ઇચ્છાને-આજ્ઞાને વશ થયાં વિના ચાલે તેવું નહોતું.

ઠાકોર ગઢવીને લઇને રામપુરથી બે માઇલ દૂર પેલી મહેલાત આગળ આવી પહોંચ્યો.

વીરમદેવનો ક્રોધ હજી પણ શમ્યો નહોતો. ઠાકોરને જોઇને તેનો ક્રોધ વધુ ઉછળ્યો.

પરંતુ ઠાકોરના મુખ ઉપરની નિર્દોષતા જોઇને વીરમદેવ કંઇક શાંત થયો. ઠાકોરે ખુલાસો કર્યો. આ તોફાનના કારણરૂપ ગઢવીને તેણે આગળ ધર્યો.

“ એમ ? આ ગઢવીજીએ આવી રીતે પોતાની રીસ કાઢી ? વાહ, ગઢવીજી વાહ, તમારું સ્વાગત સારી રીતે ન થયું તેમાં વાંક તમારો હશે, મારો નહિં. તમે ચારણદેવની જીએ તો સાક્ષાત સરસ્વતી વસે તમારા મુખમાંથી તો અમૃતવાણી ઝરવી જોઇએ, તેને બદલે તમે કટુબચનો ઉચ્ચારો તો તમારો સત્કાર કોણ કરે બલા ? અને બીજી વાત. ચારણદેવમાં આવી ઇર્ષાવૃત્તિ શોભે ? એ તો ઉદ્ધારતાનો અવતાર ! એનો જન્મ તો જગતના બલા માટે. આવી દુષ્ટબુદ્ધિ તમને ક્યાંથી સૂઝી ?” વીરમના વાક્યપ્રહારોથી ગઢવીનું અંતર યુગળાઇ જવા લાગ્યું. તે એક શબ્દ પણ બોલી શક્યો નહિં.

વીરની વાતો (૩)

“હશે, ગમે તેમ તો પણ તમે તો અમારા પૂજ્યનિક. ‘ચારણ એટલે દેવ’ એવી અમારી ભાવના છે તેથીજ તમે આજ બચી જવા પામે છે, નહિંતો...” વીરમ બોલતાં બોલતાં અટકી પડ્યો.

“જાઓ. આજથી આવું કામ કદી ન કરતા. કોઇનું સાઈં ન બની શકે તો કંઈ નહિ, પરંતુ કોઇનું પણ કદીયે ‘લુઈં’ નજ કરવું એવું આજથી જળ મુકજો.” વીરમે ગઢવીને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા આપી.

સાળો અનેવી વાતે વળગ્યા. વીરમને શાંત સ્વરથ “બેલો જોઈ ઠાકોરે કહ્યું, “કૃપા કરી આપ રામપુર પંધારો. મારી પ્રજા આપના દર્શન માટે ઉત્સુક બની છે.”

“બલે, એવીજ તમારી ઇચ્છા હોય તો હવે મને તે બાબત જરાય વાંધો નથી.” વીરમે તત્પરતા બતાવી.

ઠાકોરના હર્ષનો પાર ન રહ્યો.

ગાજતે વાજતે ધામધુમથી વીરમદેવની પધરામણી રામપુરમાં ચમ. રામપુરની પ્રજાએ આ રાજવીના આગમનના આનંદમાં કિસવ ઉજવ્યો.

૧૩ ઉપસંહાર.

“ચંદ્રાવતી ! તેં પણ તારાં વચનો ખરા કરી બતાવ્યા હો !” પ્રસન્ન વદને વીરમદેવે ચંદ્રાવતીને ધન્યવાદ આપ્યો.

“શું કહું નાથ ? આપની મારા ઉપર અવકૃપા - ચમ તો પછી આપ પ્રસન્ન થાઓ એવું મારે કરવું જોઈએ ના !

“ખરેખર આ અરણ્યો પાડો જૂઠા પ્રકારનો તો ખરો-ખડુ જ મસ્તાન !”

“અને એવા મસ્તાન પાડાને પણ આપે મહાત કરીને આપનું

ખરૂં પાણી બતાવી આપ્યું. અહીંની પ્રજા તો આપની વીરતાનાં એટલા બધા વખાણ કરે છે કે.....”;

“ અને તારા નહિ ! ” વીરમ હસ્યો.

“ મારા વખાણ શાના કરે ? હા, આપને લીધે હું વખણાઉં ખરી. આપની પત્ની તરીકે મને એટલો લાભ તો મળેજ ના ! ” ચંદ્રાવતીએ પોતાનું અર્ધાંગનાપદ સિદ્ધ કરતાં કહ્યું.

“ એ તો એવુંજ તો. અને મારી કસોટી પણ બરાબર થઇ ગઇ. ”

“ ક્ષમા કરો, નાથ, ખીજના દોષથી જે થવા પામ્યું તે બધું ભૂલી જાઓ અને આ દિન દાસીને ફરીથી આપના હૃદયમાં સ્થાન આપો. ”

“ તું તો જીવનભર મારા અન્તરમાં વસેલી છે, ચંદ્રાવતી ! આલો, હવે ઇડર જવાની તૈયારી કરો. ”

“ આગાને આધીન છું, પ્રભુ ! પરંતુ અહીંથી આપણે જઇએ તો પહેલાં મારે આપને એક તકલીફ આપવાની છે. ”

“ વળી શું છે ? એક મહીનો હું અહીં રહો તોપણ સંતોષ નથી ? હજી ખીજ કસોટી કરવાની છે કે શું ? ”

“ નારે નાથ, એ વાતજ જવા દો. પરંતુ છુદ્દીનો રાવ મારા પિતાશ્રીના મૃત્યુ પછી મારા બાઇને નહાનો ગણીને તેના કેટલાંક પ્રગણ્યાં દુઆવી પડ્યો છે. આપ અહિં પધાર્યા છો તો કૃપા કરીને તે એને પાછા અપાવો. ”

“ બીજું કંઇ ? ”

“ નહિ, પ્રભુ, આટલું કરો એટલે આપનો મોટો ઉપકાર. આપના જેવા વીરનરં બનેલી હોય તેના સાળાને એટલો લાભ તો મળવો જ જોઇએને ! ”

“ તને પણ કામ કઢાવતા હીક આવડે છે હો ! ” વીરમે સ્નેહભરી આંખે ચંદ્રાવતી તરફ જોયું. ચંદ્રાવતીની આંખો આભારભરી સાગણી અને પ્રેમજ્યોતિષી ચમકી રહી હતી. !

વીરની વાતો (૩)

વીરમે છુંદીના રાવને લખ્યું કે ‘ઠકોરના જે પ્રગણા તમે પચાવી બેઠા છો તે પાછા સોંપો, નહિંતો યુદ્ધ માટે તૈયાર થાઓ અને સીમાડા ઉપર આવો.’ છુંદીના રાવે ન માન્યું. અને રાવે સીમાડા ઉપર મળ્યા અને ત્યાં લડાઈ થઈ તેમાં બંને બાજુના માણસો માર્યા મયા. વીરમ દ્રઢાચ્છદી હતો, તેણે ઠકોરના ગથેલા પ્રગણાં પાછાં જીતી લીધાં.

વીરમ પાછો રામપુર આવ્યો. ચંદ્રાવતીએ એને અંતરના ઉમળકાથી વધાવ્યો. આ પ્રેમાળ દંપતી અને ચંદ્રાવતીની પેલી માનીતી દાસી—છત્રીલી ઇડર આવ્યા, ઇડરમાં પણ આનંદ વર્તાયો. ન્યાં ત્યાં વીર વીરમની અદ્ભુત વીરતાનીજ વાતો થવા લાગી.

આવું વેર ?

૧ આટલી બધી લાગણી !

“ મહારાજકુમારનો જય ! આપને રાજમાતા બોલાવે છે. કહે છે કે અતિ અગત્યનું કામ છે. ”

એક અનુચરે આવીને જયપુરના રાજકુમારને નમન કર્યું અને રાજમાતાનો સંદેશો સંભળાવ્યો.

“ એવું ઉતાવળનું તે શું કામ છે ? ”

“ હું નથી જાણતો, અન્નદાતા ! હું તો ચીઠ્ઠીનો ચાકર. મને કશું કે કુંવરને લઈનેજ આવજો. ”

વીરની વાતો (૩)

“ ઠીક જા, હું હમણાંજ આવું છું. ” રાજકુમાર વિચારમાં પડ્યો. કદી નહિં અને આજે અત્યારે—મોડી રાતે રાજમાતા કાં બોલાવે ?

રાજમાતા આતુરતાથી પોતાના પુત્રના આગમનની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં. કુંવર આવ્યો અને તેના મુખ ઉપર હર્ષની છાયા છવાઈ.

રાજમાતા ઉઠ્યાં, અંતરના ઉમળકાથી પોતાના પુત્રના ઓવારણાં લીધાં અને તેની પ્રતાપી મુખમુદ્રા તરફ વાતસલ્યભરી નજરે જોઈ રહ્યાં.

“ કેમ માતા ! આજે અત્યારે મને શા માટે બોલાવવો પડ્યો ? ” કુમારે પ્રશ્ન કર્યો.

“ એક મહત્વના કાર્ય માટે, બેટા ! તારે આવતી કાલે કાશી જવું પડશે. ”

“ શા માટે ? ” કુમાર આશ્ચર્યચકિત થયો. “ કાશી જવાનું શું કામ ? અને તે પણ કાલેજ શા માટે ? ” તે વિચારમાં ઉતરી પડ્યો.

“ બાઈ ! તારા મામા ગંગાજીની યાત્રાએ આવ્યા છે. આજેજ મને ખબર મળ્યા કે તે ચાર પાંચ દિવસમાં પાછા ફરવાનો વિચાર કરે છે. છેક ઇંડરથી આટલે સુધી મારા ભાઈ આવ્યા છે તો તે જતાં બે ચાર દિવસ અહીં આવી જાય તો મારા મનને શાંતિ થાય અને વળી એમાં આપણી શોભા પણ જણાય. ” રાજમાતાએ ખુલાસો કર્યો.

“ કયા મામા ? ઇંડરના વીરમદેવજી ? એ તો જખરા ટેકીલા છે ! મેં સાંભળ્યું છે કે એણે તો શાહજહાને પણ પોતાનો હાથ ખતાવ્યો હતો અને મોગલ બાદશાહ સામે પણ માથું ડંચક્યું હતું. ”

“ તેથીજ હું કહું છું કે એના જેવા વીર નરના આગમનથી જયપુરમાં આપણી પ્રતિષ્ઠા વધશે અને પ્રજાના તારા પ્રત્યેના પૂજ્ય ભાવમાં વૃદ્ધિ થશે. ”

“ પણ એ ઇંડરનરેશ અહીં આવશે ? ”

“ એ વાત વિચારવા જેવી છે. એટલા માટેજ તને બોલાવ્યો છે. ”

એના મોભાને છાજે તેવી રીતે તેને આમંત્રણ મળવું જોઈએ. તું પોતે જ્ય તોજ તેનું મન માને અને તે અહીં આવવા હા પાડે.”

“ એમજ હોય તો હું જવા તૈયાર છું. પરંતુ મારા આપુને પૂછવું ?”

“ એમની સંમતી તો મેં ક્યારનીયે લઈ લીધી છે. વીરમદેવ જેવા વીર નર જંગપુરને આંગણે પધારે એવો ધન્ય દિવસ ક્યાંથી ? મારા ભાઈ તરીકે તો તે કદાચ એમની બહુ દરકાર ન કરે, પરંતુ વીર બંકા તરીકે—એક રજપૂત નરકેસરી તરીકે તેમને વીરમદેવ પ્રત્યે માન છે અને તેથીજ તેમણે વાત કરતાં વેંતજ સંમતી આપી છે.”

“ એ કદાચ નહિ માને તો ?”

“ તેથી જ તારી સાથે દિવાનને મોકલવાનો મેં વિચાર રાખ્યો છે. ગમે તેમ તો પણ હું તું બાળક ગણાય. એમની સાથે કળથી કવી રીતે વાત કરવી તે એને વધારે આવડે.”

“ છતાં ન માને તો એની મરજી. એમાં આપણે શું કરીયે ?” કુમારે તડ ને ફડ કરી નાખવાની વૃત્તિ બતાવી.

“ ના, ના, જોજો, રામે એમ આકરો થઈ જતો !” રાણી અધીરી બની.

“ અને એ ન આવે તોય અહીં શું બગડી જવાનું છે !”* કુમારે એક ધાયે બે દુકડા કરવા જેવો પ્રશ્ન કર્યો.

“ બેટા, તું એ વાતમાં ન સમજે. ગમે તેમ તો પણ એ મારો ભાઈ !”

“ પણ એ તો તમારો ઝોરમાન ભાઈ થાય એમ તમે એક દિ’ કહેતા હતા તે ?”

“ બહેને ઝોરમાન ભાઈ હોય. પણ અમે એકજ બાપના સંતાન કે નહિ ? એ અહીં સુધી આવે અને મને મળ્યા વિના જાય તો તો

વીરની વાતો (૩)

મારો જીવ કપાઈ જાય. બેટા ! ગમે તેમ સમજવીને પણ તેમને અહીં જરૂર લાઈ આવજો. એ નહિ આવે તો મને બહુ માફ લાગશે, અને મનમાં ધોખો રહી જશે.”

કુમાર વિચારમાં પડ્યો. ‘લોકો કહે છે કે ઓરમાન ભાઈ બહેનમાં કદિ હેત હોયજ નહિ, અને મારાં માતૃશ્રી તો એમના આ ઓરમાન ભાઈ માટે આટલી બધી સ્નેહભરી લાગણી ધરાવે છે ! ત્યારે દુનિયા કહે છે તે ખોટું ?’

ખીજે દિવસે રાજકુમારે પ્રધાન અને યોગ્ય રસાલા સાથે કાશી તરફ પ્રયાણ કર્યું.

૨ આમંત્રણ સ્વીકાર્યું.

ગંગાતીરે હમણાં તો ખૂબ ધામધુમ થઈ રહેતી. સામાન્ય દિવસોમાં પણ એ પાપમેચની સરિતામાં સ્નાન કરીને પાપ નિવારણ કરવાની ઉત્કંઠાથી અનેક યાત્રાળુઓ ત્યાં આવતા, ગંગાસ્નાનનું પૂણ્ય પ્રાપ્ત કરતા અને ગંગાજીના સેવકો—એની ઉપાસના ઉપર જ જીવનનિર્વાહ ચલાવનારા ભૂદેવોને યથાશક્તિ દાનધર્મથી સંતોષી તેમના શુભાશિર્વાદ મેળવી જીવનને દૃઢકૃત્ય માની લેતા. પરંતુ હમણાં તો ત્યાં જમ્મરી ધામધુમ ચાલી રહી હતી. ઝડરનો રાજવી થોડા દિવસ થયા ગંગાસ્નાન કરવા આવ્યો હતો. રાજ ગંગાજીના જૂદાજૂદા ઘાટે સ્નાન કરીને તે બ્રાહ્મણોને ઉદાર ચિત્તે દાન દેતો; સુવર્ણદાન, રૂપાદાન, વસ્ત્રદાન, ગૌદાન આદિ અનેક પ્રકારનાં દાન દઈને તેણે કાશીના બ્રાહ્મણોને સંતોષ્યા હતા. બ્રહ્મભોજન તો રાજ ચાલતું અને એક પણ બ્રાહ્મણ ભૂલે ચૂકે એ ભોજનનો લાભ લેતાં ન રહી જાય એની એ પવિત્ર ભાવના વાળો રાજવી ખાસ કાળજી રાખતો.

આખા ગામમાં વાતો ચાલતી કે ‘આતો જેવો શૂરવીર ગણાય છે તેવો દાનવીર પણ છે ! કેવું મોટું મન ? પ્રભુએ એને સત્તા આપી

આવું વેર ?

તેનું એ ખરું સાર્યક કરે છે ! એના કરતાં પણ મોટા રામઓ અહીં આવી ગયા છે, પણ આના જેવો દિલગજો કોઈનો નહિ !’

સંતોષાયલા યાચકો તો અહનિશ તેના ઉપર આશીર્વાદ વરસાવતા. ગંગાતીરે હમેશાં ‘મહારનરેશની જય’ બોલાતી. વીર વીરમનું નામ આખાળવૃદ્ધ સૌ કોઈની જીભે રમી રહ્યું હતું.

ભૂદેવો આમ પરમ પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી રહ્યા હતા તેવામાં તેા કાશીમાં બીજા ખુશ ખજર ફેલાયા કે જયપુરના રાજકુમાર ગંગાસનાન માટે પધાર્યા છે ! ‘અધિકસ્ય આધકમ ફલમ્’ લોકો એ સૂત્ર ઉચ્ચારવા લાગ્યા. પોતાને જખરો તડકિ પડશે એ વિચારથી તેમને અનહદ આનંદ થયો.

પરંતુ બીજોજ દિવસે તેમણે જાણ્યું કે પોતે એ માન્યતામાં ઠગાયા છે—જયપુરના રાજકુમાર યાત્રાર્થે નહિ, પરંતુ વીરમદેવને આમંત્રણ આપવા આવ્યા છે !

રાજકુમાર વીરમદેવને મળ્યો, પોતાની માતાની મન્દ્રા જણાવી, અને જયપુર પધારીને એ નગરને કૃતાર્થ કરવાની વિનંતિ કરી.

વીરમ વિચારમાં પડ્યો. બહેન—એક ઓરમાન બહેન આટલો બધો વિવેક કરે એમાં જરૂર કંઈ કારણ હોવું જોઈએ. એણે બીજો દિવસે પોતાનો નિર્ણય જાણાવવાનું વચન આપ્યું.

વીરમ તે દિવસે ઊંડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યો. કોઈ દિવસ નહિ અને આજે એ બહેનને પોતાનો આ ઓરમાન બાઈ ક્યાંથી સાંભરી આવ્યો ? વિચાર કરતાં કરતાં પોતાના જીવનના જૂતા પ્રસંગો તેના સ્મરણમાં તાજ થયા. વર્ષો પહેલાં—એક દિવસ વડાલીમાં સમજેશ્વર તળાવની બાજુએ પોતે મેલાણ કુળને પડ્યો હતો તેવામાં એ બહેનનો બાઈ પોતાનો ઓરમાન બાઈ—રાવસિંહ એક દિવસ મૃગયા કરવા નીકળ્યો. એણે એક હિંસક પશુને એકજ તીરથી બરાબર નિશાન તા-

વીરની વાતો (૩)

કીને ઠાર કર્યું. એનો પ્રયત્ન દેહ, એનું માંસલ શરીર, એની તેજસ્વી

હિંસક પશુને એકજ તીરથી નિશાન તાકીને ઠાર કર્યું.

આંખો, ગૌરવયુક્ત એની મુખમુદ્રા, વીરતાનો પ્રતિમા સમો એ રાયસિંહઃ
એ સર્વ પોતાની નજરમાં ખુચ્યું; રખેને એ કોઈ દિવસ પોતાનો સામે
માથું ઉંચકે એવો ભય પેદા થયો, પોતાના માર્ગમાં એ કંટક સમાન
જણાયો, એ કંટકને દૂર કરવાનો પોતે નિશ્ચય કર્યો અને એક દિવસે...
એક દિવસે...ઓહ !.....

તેની આંખે અંધારા આવવા માંડ્યા. નિષ્કંટક રાજ્ય કરવાની
છત્તાથી-રખેને કોઈ દિવસ રાયસિંહ પોતાની ગાદી ખુચવી લેવાનો
યત્ન કરે એ વિચારથી-પોતે વડાલીથી પાછા ફર્યા બાદ રાયસિંહનો
વાંક કઢાડીને તેણે તરવાર વતે તેને ઠાર કર્યો હતો ! એ વખતનું દૃશ્ય
તેની નજરે ચડ્યું. રાયસિંહ પોતાની તરફ દયાભરી નજરે જોઈ રહ્યો
હોય, પોતાનો શો દોષ હતો એવો પ્રશ્ન કરી રહ્યો હોય એવો ભાસ
થયો અને વીર વીરમનું હૃદય વ્યથિત થયું. ‘અરેરે, પ્રભુએ પોતાને
આવું શૌર્ય-આવી શક્તિ આપી હતી છતાં આવું કાર્ય કરવાની ખુદ્દિ
આથી મર્ધ હશે ?’

પરંતુ એ વિચાર હવે વ્યર્થ હતો. અત્યારે તો જવું કે ન જવું- જયપુરનું આમંત્રણ સ્વીકારવું કે ન સ્વીકારવું એ પ્રશ્ન હતો. એ ઓર- માન બહેન પોતાના સગા ભાઇના મૃત્યુનો ડંશ હૃદયમાં રાખે તો ? તો તો.....

આખી રાત એણે વિચાર કર્યો, પરંતુ કંઈજ નિર્ણય થઈ શક્યો નહિ. બીજો દિવસે પુનઃ રાજકુમારે એ વાત કાઢી.

“ભાણુભાઈ ! તમારી માગણી માટે ઉપકાર માનું છું. બહેનને પોતાના ભાઈ તરફ ભાવ હોય એટલે એનું દિલ ખેંચાય, પરંતુ મારે હવે ઇડર તરફ તરતજ જવું જોઈએ. ઇડર છોડ્યાને ધણા દિવસો થયા.” વીરમે વાત ઉઠાવવાનો યત્ન કર્યો.

જયપુરના પ્રધાને વાલ ઉપાડી લીધી, “મદારાજધિરાજ ! આપને ઉતાવળ હોય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ આપ ક્યાં ફરીફરીને અહીં પધારવાના હતા ? આટલે સુધી આવ્યા છો તો હવે જયપુર આવ્યા વિના જાઓ તે ઠીક ન કહેવાય.”

“એમાં અડીક શું છે ? એમ દરેક સ્થળે રોકાતા જઈએ તો પછી પાર કેમ આવે ?”

“બીજા સ્થળે ન રોકાએ એ વાત જુદી છે, પરંતુ જયપુર આવ્યા વિના તો ન જ ચાલે. આપ કુમારશ્રીના મામા, કાશી સુધી આવ્યા અને ભાણુજની ભાળ લીધા વિના એમને એમ ચાલ્યા જાઓ તો જમતમાં કેવું ખોટું ગણાય ?”

“પરંતુ ભાણુભાઈ અહીં આવ્યા, મને મળ્યા, એ દિવસ સાથે રહ્યા, પછી એથી વિશેષ શું જોઈયે.”

“એમ ન ચાલે મદારાજ ! આપની બહેનને મળ્યા વિના જાઓ તો એમને કેવું ખોટું લાગે ?”

“ખોટું લાગે તો મારા વતી ક્ષમા માગજો, તેમની ભલી લાગણી

વીરની વાતો (૩)

માટે હું ઓર્શાંગણ છું, પરંતુ શું કરું, ઇડર પાછા ફરવાની મને બહુજ ઉતાવળ છે. ”

રાજકુમાર ઓશીયાળો બની ગયો, “ મામા ! મારા માતૃશ્રીએ ખુબ આગ્રહ કરીને મને કહ્યું છે કે આપને લીધા વિના નજ આવતું. હું એમને એમ પાછો જઈ અને મારે ઇપકો સાંભળપો પડે એ આપને થોડા લાગે છે ? ”

“ અને જયપુરમાં અમારું નાક કપાય તેનો પણ આપે વિચાર કરવો જોઈએ. આપના સત્કારને માટે જયપુરમાં કેટલી ધામધુમ થઈ રહી છે, કેવી તૈયારીઓ ચાલી રહી છે તેનું વર્ણન આપની પાસે શું કરું ? આપને કદાચ એ અતિશયોક્તિ જણાશે. આવી તૈયારી ક્યાં પછી આપ ન પધારો એટલે અમારી હાંસી થાય અને પ્રજા આગળ અમારે નીચું જોવું પડે એ વધારામાં. આપ તો સમજી છો. આથી વિશેષ મારા જેવા અદના આદમીથી આપને શું કહી શકાય ? ”

દિવાનના એ પાસા પોખાર પડ્યા. વીરમે જોયું કે વસ્તુસ્થિતિ ખરેખર આવી જ હોય તો પછી તેણે જયપુર જવું જ જોઈએ. એણે એરમાન બહેનનું આમંત્રણ સ્વીકારી લીધું.

૩ એરમાન તો પણ બહેન !

જયપુરમાં આજે જખરી ધમાલ મચી રહી છે. ઇડરનરેશની સ્વારી આજે પધારવાની છે, ગાજતે વાજતે સામૈયું થવાનું છે, રાજવંશી મહેમાન આજે જયપુરના રાજમહેલને પાવન કરવાના છે !

ફરવાળે નોખત ગડગડી, અને લોકોએ જાણ્યું કે ઇડરનરેશ પધાર્યા. જાતજાતના વાજત્રોથી વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું.

જયપુરનરેશ ફરવાળ સુધી આવ્યા, વીરમહેલને ભેટ્યા, ખરેખર અંતર પૂછી, તેના આમમનથી પોતાને થયેલો અનહદ હર્ષ પ્રદર્શિત

આવું વેર ?

કયો અને પોતાના રાજવંશી હાથી ઉપર રત્નજડીત સોનાની અંખા-
ડીમાં પોતાને પડખે બેસાડ્યો.

સૂર્યપ્રકાશમાં ચમકતી તરવારો અને બાલાઓ સાથે બેઠેલા સેંકડો
ધોડેસ્વારોની ટુકડી એ હાથીની આગળ તેમજ પાછળ ગોઠવાઈ ગઈ.
સ્વારીના મોખરે ભાતભાતના વાઘો વગાડનારા અને બંદીજનો ચાલતા
હતા, અને જયપુરનરેશ તથા ઇડરનરેશની જય બોલાવી રહ્યા હતા.
સ્વારીની શોભા જોવા અસંખ્ય માણસો માર્ગની બંને બાજુએ ગોઠ-
વાઈ ગયા હતા. માર્ગ ઉપરના મકાનોની અગાશીઓમાં પણ મનુષ્યો
ખીચોખીચ બરાબ્ર હતા. ઇડરનરેશને જોવા માટે જયપુરનિવાસીઓ
અતિ આતુર બની રહ્યા હતા.

સ્વારી આગળ વધી અને લોકોએ જયપુરનિથી વાતાવરણ ગળગળી
મુક્યું. વીરમહેવને લાચું કે પોતે જયપુર આવવાનું આમંત્રણ સ્વી-
કાર્યું તે ઠીકજ થયું.

જયપુરમાં વીરમહેવનો સુંદર સત્કાર થયો. જયપુર એટલે કારી-
ગીરીનું ધામ. પીતળમાંનું મીનાકારી કામ, રમકડાં, કેતરકામ, રંગની
બાંધણી, રંગકામ, છાપકામ, હાથીદાંતનું કેતરકામ અને એવી અવનવી
કારીગીરી માટે જયપુર પંકાય છે. આ કારીગીરીની વસ્તુઓની બનાવટ
જોવામાં વીરમહેવને બહુ રસ પડતો, અનેક કારીગીરીની વસ્તુઓ તે
ખરીદતો અને જયપુરના કારીગરો આ ઉદાર નરવીર માટે પ્રશંસાના
ઉદ્ગારો કાઢતા.

જયપુરનરેશે એવી ગોઠવણો કરી હતી કે વીરમહેવને વખત ક્યાં
મર્યો તે પણ ન જાણાય. બિનબિન આકર્ષક સ્થળો, પૂરાતન મંદિરો,
બપકાદાર ભવ્ય રાજબુવનો અને મોટા મોટા મનોરમ મહાલયોમાં વારત-
ફરતી તે વીરમહેવને લાગ જતો અને તેનો ઉત્સાહ અને આનંદ જળવાઈ
રહે તેવી વ્યવસ્થા રાખતો.

વીરની વાતો (૩)

જયપુરની રાણી-વીરમની બહેન તો ભાઇ માટે ઝાઝી ઝાઝી ચઢ જતી. “મારા ભાઇ આવ્યા છે !” એ ઉમળકા ભર્યો ઉદ્ગાર દિવસમાં દસ વખત એના મુખમાંથી નીકળી પડતો, અને વીરમ સાંભળે તેમ પોતાની દાસીઓને, સેવકોને, અરે ખૂદ રાજકુમારને પણ વીરમના આતિથ્યમાં જરા પણ ન્યૂનતા ન આપે એવી તાકીદ આપ્યા કરતી. વીરમ બહેનનો આવો ભાવ જોઇને દિંગ ચઢ જતો.

રાણી વીરમ માટે ભાતભાતના ભોજનો કરાવતી, પોતાને લાંબ જમવાની ગાઠવણ કરતી અને વીરમ તેના આગ્રહને ઠેલી શકતો નહીં. પરંતુ એક વાત તેના મગજમાંથી ખસતી નહોતી, ‘રખેને બહેન દગો દે ! રખેને એના ભાઇ રાયસિંહને મેં માર્યો છે એનું વેર ત્રાણ ! ખોરાકમાં વિષ ભેળવી દેતાં એને શી વાર ?’ જ્યારે જ્યારે એ જમવા બેસતો ત્યારે ત્યારે તેને એ વિચાર આવતો અને એ બહુ કાળજીપૂર્વક પહેલેથી ખાત્રી કરી લેતો. તેનો એક વફાદાર અંગરક્ષક સદૈવ તેની સાથેજ ફરતો. પહેલેથી એ ખાનપાનનો સ્વાદ આખીને ખાત્રી કરતો અને ત્યારપછીજ વીરમદેવ એ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરતો.

અનેકવાર તેણે રાણીનું અંતર પારખવાનો ચત્ત કર્યો, પણ નિષ્ફળ. જ્યારે જુઓ ત્યારે એ તો શાંત-સ્વસ્થ જ હોય ! કોઇ પણ પ્રકારની મુંઝવણને બદલે પોતાના ભાઇના આગમનનો અનહદ આનંદ માત્ર એના ચહેરા ઉપર જણાતો હતો !

આમ આનંદમાં ને આનંદમાં આઠ દસ દિવસ નીકળી ગયા અને જયપુરથી વિદાય થવાનો વખત આવી લાગ્યો. ભાઇએ બહેનને પસલી આપીને વિદાય માગી.

“બહેન ! તમારી લાગણીના શા વખાણુ કરું ! ઝોરમાન બહેન હોવા છતાં મગી બહેન કરતાં પણ તમારો સ્નેહ તો વધારે નિવડયો.

“ભાઇ, એમાં મેં શું પાડ કર્યો ? બલે મા જુદી, પરંતુ આપણે બંને એક જ પિતાના સંતાન કે નહિ ? મારે તો ઝોરમાન કે સગો

‘ઐ ન આવે તોય શું બગડી જવાનું છે?’

[પૃ. ૩૩૩]

ਪੀਰ-ਪੀਰੀ ਕਾਹੀ (੩)

ਅਮਰੁ ਪ੍ਰੇਰ

ਪ੍ਰੇਰ ਪ੍ਰੇਰ ਪ੍ਰੇਰ ਪ੍ਰੇਰ

[੨. ੩੨]

બાઈ ને ગણું તે તમેજ છો. મને ‘ જ્ઞેન ’ કહીને ખરા હેતથી બોલાવનાર તમારા વિના બીજું કાણુ છે ? ”

“ એ વાત તો ખરી, જ્ઞેન, પણ તમે તો સગી જ્ઞેન કરતાં પણ ચડી ગયાં. અહીં માઈ ને સ્વાગત થયું છે તેવું સગી જ્ઞેન પણ ન કરી શકે. એક વખત ઇડર પધારો ને ? ” વીરમે વીવેક કર્યો.

“ આવીશું વળી જીવતા હાથું તો. પણ બાઇ મેં અહિંના ઉસ્તાદ કારીગરો પાસે હિંદા મોતી ટંકાવીને જરિયાન પોશાક તૈયાર કરાવ્યો છે તે તમે સાથે લેતા જાઓ. એ પોશાક જ્યારે જ્યારે તમે પહેરો ત્યારે આ તમારી જ્ઞેનને યાદ કરજો. ”

રાણીએ પોતાની દાસીને બોલાવી. તે હાથીદાંતના કોતરકામવાળી નાનીશી પેટી લઇ આવી. એ પેટી ઉઘાડીને રાણીએ તેમાંથી હીરામોતીથી ઝગમગતો જરિયાન પોશાક કાઢ્યો અને દૂરથી જ તે પોતાના બાઇને ખતાવતાં કહ્યું, “ જોયું બાઇ ! આ પોશાક કેવો સુંદર છે ? ઇડરની ગાદી ઉપર બેસતી વખતે તમે એ ધારણુ કરશો તો આખી કચેરી દિગ્ધ થઈ જશે ! ”

“ છે તો ખરેખર એવો, જ્ઞેન, પણ તમારી પાસેથી કોઇપણ વસ્તુ મને ન ખપે ! ”

“ એ કંઈ મારા પૈસાથી થોડાજ કરાવ્યો છે ને ? એ તો તમારા બનેલીએ ખાસ મારી ઇચ્છા અને પસંદગી મુજબ કરાવ્યો છે અને એ તમનેજ આપવાનો છે. બીજા સામાન સાથે હું એ ગોઠવાવી દર્શા. માઈ આપેલું ન હોય પણ એમનું તો માન રાખવુંજ જોઇયે ને ! ”

વીરમ નિરુત્તર બન્યો. જયપુરનરેશ પોશાક આપે તેને! અનાદર કેમ કરી શકાય ? જ્ઞેનની સ્નેહમરી લાગણીના ફરીફરીને વખાણુ કરતો વીરમ જયપુરથી પોતાના રસાલા સાથે વિદાય થયો.

વીરની વાતો (૩)

૪ ઝેરી પોશાક.

ઈડરથી નીકળ્યાને ધણો વખત થયેલો હોવાથી વીરમ હવે પોતાની પ્રજાની બાળ લેવા અધીરો બન્યો હતો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે પરિશ્રમના નિવારણ માટે સુકામ કરવો. પહે તે સિવાય બીજા કોઈપણ સ્થળે માર્ગમાં રોકાવું નહિ.

હામજલ કરતાં તે ઇડરવાડાની સરહદ આગળ હીલોડ ગામે આવી પહોંચ્યો. ઇડરની સીમ જોતાં-પોતાની ભૂમિ જોતાં તેને હર્ષ ઉછળ્યો. તેની નજરે ઇડર, ઇડરની પ્રજા, પોતાનો કુટુંબકામીલો વિગેરે ચડ્યાં. ઇડરનું રાજસિંહાસન યાદ આવ્યું, એ સિંહાસન ઉપર પોતે પોતાની બહેને આપેલો પોશાક પહેરીને સર્વ સમાજનોને પોતાની બંહેનના અનહદ સ્નેહની નિશાની ક્યારે બતાવે એવી અધીરાઇ તેને થઇ અને તેનું મન એ હીરામેતીથી મઢેલા પોશાક તરફ આકર્ષાયું. તેને વિચાર થયો કે એક વખત એ પોશાક પહેરી તો જોઈ ? કેવો લાગે છે ?

જેમ જેમ એ વિચાર કરતો ગયો તેમ તેમ તેને એ પોશાકના વધુ ને વધુ વિચારો આવતા ગયા. ' કેવો સુંદર પોશાક ? જયપુરની કારીગીરી ખરેખર સર્વોત્તમ છે. એ પોશાક જોઈને ઇડરની મારી પ્રજા પણ છક્ક થઇ જશે ? કેવું સુંદર ભરતકામ ? કેવી અદ્ભૂત કારીગીરી ? '

અને ઇડરના એ રાજવીની અધિરાઇ વધતી ગઇ. એ પોશાક તરફના પોતાના આકર્ષણને તે રોકી ન શક્યો. તેણે પોતાના સેવકને એ હાથીદાંતની પેટી લાવવાની આજ્ઞા કરી.

સેવક પેટી લઇ આવ્યો, એ પેટી ઉઘાડી, અને આજ્ઞાની રાહ જોતો ઉભો રહ્યો.

વીરમે ઝડપ બંધ પોતાનો પોશાક ઉતારી નાખ્યો. હાથીદાંતની એ પેટીમાંનો જરીયાન પોશાક ઉપાડ્યો અને સપાટાબંધ તે પહેરી લીધો. એ પોશાકમાં જડેલા હીરાના ઝળહળાટથી ત્યાં પ્રકાશ ફેલાયો.

આવું વેર ?

પરંતુ આ શું ? બહાર આટલો પ્રકાશ અને પોતાના અંતરમાં આમ અંધકાર કાં ફેલાય ? પોતાનું મગજ શૂનકાર કાં થતું જાય ? અંગમાં આમ દાહ કાં લાગે ?

અસંખ્ય વીંછીના કારમા ડંખ થતા હોય તેવી કારમી વેદના તેને થવા લાગી. બજ સમા કંઠજી કાળજીવાળા એ વીરનરના મૂખમાંથી એ અસહ્ય વેદનાથી દુઃખની ચીસ નીકળી પડી. એનો દેહ બળું બળું થઈ રહ્યો.

પેલો સેવક તો દિગમૂઠ બનીને અવાઈ ઉભો ઉભો જોઈ રહ્યો.

વીરમની ચીસ સાંભળીને તેના સેવકો દોડતા ત્યાં આવ્યા. “ શું છે ? શું છે ? અન્નદાતા ? ”

“ મારો કાળ આવી લાગ્યો છે, મારા વફાદાર સેવકો ! મારા ભાવિએ મને ભૂલાવ્યો છે. ભલભલાને ભૂ પાનારો તમારો રાજા પોતાની ઓરમાન બહેનના દગાનો ભોગ થયો છે. એ બહેને આપેલો પોશાક વિષથી ભરેલો છે. એ ઝેરી પોશાક પહેરવાથી મારા અંગેઅંગમાં વિષ વ્યાપી ગયું છે ! ”

“ હું ! ” સેવકો આભા બની ગયા. તેઓ એ પોશાક કાઢી નાખવા ગયા.

“ રહેવા દો, રહેવા દો, એ કાઢવાથી હવે કંઈજ લાભ નથી. મારા મોતના ડંકા વાગી ચૂક્યા છે—એ બહેનના સ્વરૂપમાં રહેલી વેરણે વેર વાળ્યું છે ! ” દાહથી બળતા વીરમે બળાપો કર્યો.

“ આવું વેર ? ” સેવકોના અંતરમાંથી એ અબળા તરફ તીર-સ્કારના ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા.

“ હા, આવું વેર ! પણ એમાં એનો દોષ નથી—દોષ મારો છે. જે ઓરમાન બહેનના ભાષને મેં માર્યો હતો તે બહેનના ઉપર અતિ વિશ્વાસ રાખવાનું આવુંજ ફળ મળે. ખરું કહું છે કે—

વીરની વાતો (૩)

‘ દશા ફરે ત્યારે બુદ્ધિ ફરે,
જય ચુલે ચડી ચતુરાઈ;
હાથ કેરા હથિયાર રહે હાથમાં
એમના એમ કટાઈ. ’

મરતી વખતે મને અફસોસ એટલેજ થાય છે કે વીરનરને શોભે એવું મારું મૃત્યુ ન થયું. કોઈની સાથે સામી છાતીએ લડતા મુઓ હોત તો મારા આત્માને શાંતિ થાત. જેવી પ્રભુદમ્ષ્ટા. ”

ભલભલા ભૂપાલોને ધુળવનાર વીર વીરમ આમ દગાનો ભોગ થયો. એ ઓરમાન બહેને પોતાના ભાઈના મરણનું વેર બરાબર વાળ્યું. મોતનો બદલો એણે મોતથી જ લીધો. ભાઈનું વેર વાળવાની પોતે લાંબેલી પ્રતિજ્ઞા બરાબર પૂર્ણ કરી.

વીરમનું શરીર બળું બળું થઈ રહ્યું. એ દ્રઢ મનનો નરકેસરી દ્રઢતાપૂર્વક એ કારમી વેદના સાંખી રહ્યો. તેની નાડીએ નાડી તૂટવા લાગી, શરીર નીલવર્ણ થતું ગયું, તેનો આત્મા એના દેહનો ત્યાગ કરો ગયો. એનો જીવનદીપક ઓગળવાઈ ગયો.

+   x   x   x

વીર વીરમના જીવનનો અંત આણનાર એ ઝેરી પોશાકના ચીરેચીરા કરીને અગ્નિને સ્વાધીન કરવામાં આગ્યો. વીર વીરમના સેવકોએ ભીંસોડાનાં દરવાજા આગળની ટેકરી ઉપર ચંદન કાષ્ટની ચિતા ખડકી અને એ નરકેસરીના મૃતદેહને ત્યાં અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.

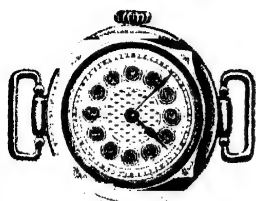
x   x   x   x

જેતજેતામાં આ ખગર ઇડર પહોંચ્યા. તેની રાણીઓ આ સમાચાર સાંભળતાં જ પતિ પાછળ સતી થઈ.

વખતની કિંમત હોય તો

પળેપળેના હિસાબ મણવાના આ જમાનામાં

ચોક્કસ ટાઇમ આપનાર

ધડીયાળ

વિના તમને ન જ ચાલે!

પાંચ વરસની ગેરંટીના-૧૫ બુલેલના-બુદાબુદા શેપના

ઓરીએન્ટલ લીવર વોચ

વાપરે અને પુરતો સંતોષ મેળવો.

૯ કેરેટ ગોલ્ડ

કિં. રૂ. ૧૧

૧૪ કેરેટ ગોલ્ડ

રૂ. ૨૦

૧૮ કેરેટ ગોલ્ડ

રૂ. ૨૪

ચાંદીના

રૂ. ૧૩

૧૦ વરસની ગેરંટી-શાલ્ડ ગોલ્ડના

રૂ. ૧૪

વિશ્વાસપાત્ર ધડીયાળો માટે—

—અમારે ત્યાં જરૂર પધારશે.

એક વખત કામ પાડવાથી ખાત્રી થશે.

એલ. ભગતની કંપની.

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ બેંકની સામે, મુંબઈ નં. ૩

તનદુરસ્તી, તાકાત અને તાઝગી માટે

એલેબિક દ્રાક્ષાસવ-શરદીના દરદો, તથા નવી જુની ખાંસી મટાડે છે, ચાલુ કબજાત તોડી દસ્ત સાફ લાવે છે, બુખ લગાડે છે, ઉંઘ લાવે છે, તન મનનો થાક દુર કરી તાકાત વધારી તનદુરસ્તી સાથે તાઝગી બક્ષે છે. ખડી રોગમાં વાપરવાથી દરદનો ખાસ અટકાવ કરે છે. નાનાં બચ્ચાંઓનાં ઉંટાટીયામાં પણ અકસીર છે.

૧૥૧ રતલ બાદલીની કિંમત રૂ. ૧-૨૨-૦

વધુ વિગત માટે ગુજરાતી કેટલોગ આજેજ મંગાવો.

ખરોડા કંપ. } એલેબિક કેમિકલ વર્કસ કં. લી.
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨.

રાત્રિયોગ

કિંવા

લલાટના લેખ !

૧ ભાવિ સૂચન !

“ શ્રી દ્વારકાધિકારી જય ! ” દર્શનની રાહ જોઇને ઊભેલા ભાવિક ભકતોએ જય ગજવી અને આખાએ વિશ્વમાં વિખ્યાત અનેહું દ્વાકરાનું જગતમંદિર ગાજી ઉઠ્યું.

શ્રી કૃષ્ણથી રમેલી સોનાની દ્વારિકા નગરી સમુદ્રમાં અદ્રશ્ય બની ગઈ, ત્યાર પછી કોઇની માન્યતા પ્રમાણે વજનાભે બંધાવેલા અને કોઇની માન્યતા પ્રમાણે ભગવાન વિશ્વકર્માએ એકજ રાત્રીમાં ખડા કરેલા એ પાંચ માળના ભવ્ય મંદિરનું શિખર વાદળ સાથે વાતો કરતું- સમુદ્રમાં સફર કરનાર યાત્રીઓનું દસ દસ ગાઉ દૂરથી લક્ષ ખેંચતું-

વીરની વાતો (૩)

બાવન હાથની લાંબી વિજયધ્વજ ફરકાવતું અને બીજાં બધાય મંદિરો કરતાં પોતાની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરતું હોય તેમ ‘ જગત મંદિર ’નું *

* હિંદુસ્થાનમાં આવેલાં તીર્થસ્થળોમાં મહત્વનાં મુખ્ય ચાર ધામો ગણાય છે-ઉત્તરે બદ્રીનાથ, દક્ષિણે સેતુબંધ રામેશ્વર, પૂર્વે જગન્નાથજી અને પશ્ચિમે દ્વારકા. આ ચારે ધામમાં દ્વારકા યાત્રાનું ‘ મોટું ’ ધામ ગણાય છે, કારણકે સાક્ષાત્ પરમાત્મા સ્વરૂપે પૂજાતા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની રાજધાનીનું સ્થળ અહીંજ હતું અને તેમણેજ એ નગર વસાવ્યું હતું.

દ્વારકા નગરી એ વખતે સોનાની હતી, પરંતુ યાદવારથળી પછી એ નગરી સયુદ્રમાં ડુબી ગઈ અથવા તેનો ક્ષય થયો તેવી માન્યતા છે. ત્યાર પછી વસેલી નગરી પણ દ્વારકા નામેજ ઓળખાતી આવી છે.

શ્રી દ્વારકાધીશનું મંદિર એ આ સ્થળનું ખાસ આકર્ષણ છે. આ મંદિર દેશ વિદેશમાં જગત મંદિર તરીકે ઓળખાય છે. કોઈ એને ત્રેલોક્યસુંદર મંદિર પણ કહે છે. મૂળ મંદિરની રચના માટે એવી માન્યતા ચાલે છે કે અનિરૂદ્ધના પુત્ર વજ્રનાભનો રાજ્યાભિષેક થયો તેવા સમયમાં વિશ્વકર્માએ ગોમતીના તટ ઉપર એક લઘુ મંદિરની રચના કરી અને તેમાં સ્વયંબૂ દય્યાથી પ્રગટ થયેલી શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માની મૂર્તિ પધરાવવામાં આવી. કોઈ કહે છે કે શ્રીકૃષ્ણના પ્રપૌત્ર વજ્રનાભે એ મંદિર પોતાની દૈવી શક્તિથી એકજ રાત્રીમાં તૈયાર કર્યું; ઇતિહાસકારોની માન્યતા મુજબ તે ગુપ્ત રાજ્યે બંધાવેલું છે, જ્યારે એમ પણ મનાય છે કે સને ૧૪૮૦ માં મહમદ બેગ-ડાએ એ મંદિર તોડી પાડ્યું હતું અને તે શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યે ફરીથી બંધાવ્યું હતું. ગમે તેમ હોય પરંતુ હાલમાં જે મંદિર દ્વારકામાં છે તે એટલું બધું સુંદર અને લઘુ છે કે યાત્રાસ્થળોનાં બધાય મંદિરો કરતાં તે ચડી નય તેડું છે અને તેથીજ તેનું નામ ‘ જગતમંદિર ’ સાર્વક છે.

જગતમંદિર સામાન્ય રીતે શ્રી દ્વારકાનાથજી અથવા શ્રી રણછોડરા-યજ્ઞના મંદિર તરીકે ઓળખાય છે. સાત માળનું અને આસરે ૧૫૦ ફુટ ઉંચું આ મંદિર અતિ લઘુ અને રળીયામણું લાગે છે. તેનું કોતરકામ અને નકશી એવાં તો સુંદર છે કે બે ઘડી જોયાજ કરીએ. એ એટલું બધું વિશાળ છે કે તેમાં હજારો માણસોનો સમાવેશ થઈ શકે. પહેલા અને બીજા માળમાં

માનનીય પદ પ્રાપ્ત કરતું એ શ્રી દ્વારકાનાથનું મંદિર આજે યાત્રાળુઓના મોટા સમૂહ ઉપરાંત બ્રાહ્મણોની અપાર સેનાથી ઉમરાઈ જતું હતું. એ ભૂદેવોના મુખ ઉપર અજબ ઉત્સાહની ઝાંખી થતી હતી!

ધણા પ્રેક્ષકો એસી શકે અને શ્રી રણછોડજીના ચોકમાં જોઈ શકે એવી સગવડ છે. ચોથા માળમાં શક્તિદેવીની સ્થાપના છે જેને લોકો શ્રીફળ, સિંદુર વિગેરે ચડાવે છે. પાંચમા માળ ઉપર ધ્રુમટનું દહેરું છે તેને લાડવા દહેરું કહે છે. એના ઉપર દિવાદાંડી જેવો પત્થરનો સ્થંભ છે. જ્યારે નવી ધ્વજ ચડાવવામાં આવે છે, ત્યારે રાત્રીને વખતે તેમાં દિવા સળગાવવામાં આવે છે. આ દિવાનો પ્રકાશ દૂરથી આનંદદાયક લાગે છે.

દહેરા ઉપર ટૂંક ટોચ સુધી જવાનો અંદરથી રસ્તો છે, ટોચ આગળ એક ન્હાની બારી છે તેમાંથી બહાર નીકળતાં મંદિર ઉપર ચડાવેલો એક સોનાના ગીદટવાળો ચાંદીનો કળશ નજરે પડે છે. આ કળશ (શિખર) શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર શ્રી સયાજીરાવ મહારાજની સ્વારી સંવત ૧૯૬૧ માં દ્વારકા પધારેલી તે વખતે ચડાવવામાં આવ્યો છે. આની નજીકજ એક સાધારણ જડાઈનો સ્થંભ ઉભો કરેલો છે. તેના ઉપર એક માલુસ સારી રીતે ઉભો રહી શકે એવી પાટલી છે ને તેના ઉપર ધ્વજદંડ ઉભો કરેલો છે. આ ધ્વજદંડ ઉપર આવન જાનની રંગબેરંગી રેશમી અથવા સુતરાઉ લુગડાંની બાંધેલી ધ્વજ ફરક્યા કરે છે.

આ મંદિર એટલું ઉંચું છે કે દરિયામાંથી આવતા સુસાફરોને ૨૦ માઈલ દૂરથી આ દહેરું દેખાય છે.

જગતમંદિર બાંધનાર વિષે “સૌરાષ્ટ્ર દેશના ઇતિહાસ” માં આ પ્રમાણે લખ્યું છે:—

‘ત્રેલોક્યસુંદર અગર જગતનું દેવળ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલું મંદિર દ્વારીકાના તમામ દેવળોમાં સર્વથા જુનામાં જુનું ગણાય છે. એનો બંધાવનાર કોઈ ગુપ્ત વંશનો રાજા હશે, કેમકે એ રાજાઓ વિષ્ણુભક્ત હતા, એટલુંજ નહિ, પણ તેઓએ સૌરાષ્ટ્રમાં કંઈ વખત અમલ કર્યો હતો, અને ઉજ્જયંત (ગિરનાર) ઉપર એક વિષ્ણુનું દેવળ બાંધ્યું હતું એમ સ્કંદગુપ્તના કોના-

વીરની વાતો (૩)

કારણ શું ? કારણ કે આજે ઇડરના બે રાજકુમારો ગોપાળદાસ અને કલ્યાણમલ યાત્રાએ આવ્યા હતા, આજે તેઓ જાતે શ્રી દ્વારકાધિ-શ્વને કેસરનાન કરાવનારા હતા, આજે બ્રહ્મણેને દાનદક્ષિણાનો મનમા-ન્યો લાભ મેળવવાની સુંદર તક લાંબી હતી !

જગતમંદિરના દ્વાર ખુલ્યાં અને બહાર મંદિરમા વિશાળ ચોકમાં ઉભેલા દર્શનાતુર ભકતોએ 'શ્રી દ્વારકાધિશ્વની જય' ગજવી.

એજ ધડીએ પાછળથી 'હઠો ! હઠો !' ની બૂમ પડી અને ચોકમાં ચિકાર ભરાયલી મેદનીમાં માર્ગ પડી ગયો. લોકોએ જોયું કે આગળ છડીદારો સોનાની છડીથી માર્ગને મોકળો કરતા ચાલતા હતા અને બે રાજવંશી યુવાનો પોતાના રાજતેજનો પ્રભાવ પ્રેક્ષકો ઉપર પાડતા તેમની પાછળ પાછળ ગૌરવયુક્ત પગલે મંદિરના દ્વાર તરફ આવતા હતા. લોકોમાં નવું કુતુહલ જગ્યું—આ પ્રભાવશાળી પુરૂષો કોણ હશે ?

એ બંને યુવાનોએ સ્નાન કરીને રેશમી પીતાંબર પહેર્યા હતાં, અને અંગ ઉપર રેશમી ઉપરણો ધારણ કર્યો હતો. તેમણે ધારણ કરેલાં હીરા માણિક આદિ રત્નજડિત અલંકારો અને તેમની પ્રભાવશાળી

વેલા જુનાગઢના શિલાલેખ ઉપરથી જણાય છે. આ દેવળનો બાંધનાર શુભ રાજ હતો એમ માનવાનું બીજું કારણ એ છે કે દ્વારકાની મૂર્તિઓમાં આ દેશના લોકો વામન કિંવા ત્રિવીક્રમની મૂર્તિને જુનામાં જુની ગણે છે. શુભ રાજનો પણ વિષ્ણુના અવતાર વામનજના ભક્ત હતા એમ તેઓના લેખના મંગલાચરણમાં વામનજની સ્તુતિ કરી છે તે ઉપરથી જણાય છે. જુનાગઢથી ચાર ગાઉ પશ્ચિમે વંચલી ગામ છે તેને જૈન લોકોના દ્વિયાશ્રય નામના ગ્રંથમાં વામનસ્થળી કરી લખ્યું છે. અહીં આજ પણ વામનજનું મંદીર છે. સોરઠના લોકો કહે છે કે ગીરનારનું દામોદરજ (વિષ્ણુ) નું દેવળ અને જગતનું દેવળ બંધાવનાર એકજ રાજ હતો. માટે જો ગીરનારનું દેવળ શુભ રાજનું બંધાવેલું શિલાલેખમાં કહે છે તો આ જગતનું દેવળ બંધાવનાર પણ એજ રાજ હોવો જોઈએ. '

સુખસુકા આ કોઈ રાજ્યવંશી પુરૂષો છે એમ માનવાનું સખળ કારણ આપતા હતા.

બને યુવાનોએ મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. શ્રી દ્વારકાધિશની મનોહર મૂર્તિને કેસરસ્નાન કરાવ્યું અને પૂજારીની સૂચનાનુસાર યથાવિધિ પૂજન કર્યું.

પૂજન કરતાં કરતાંજ એક ચમત્કાર બન્યો. બંને યુવાનો બેઠા બેઠા પૂજનવિધિ કરી રહ્યા હતા તેવામાં શ્રી દ્વારકાધિશની મૂર્તિના બાહ્ય પ્રદેશમાં શોભી રહેલું રૂપાનું તિલક આવીને એક યુવાનના ખોળામાં પડ્યું અને પૂજારીઓ ચમક્યા.

“કુમારશ્રી ! કહો ન કહો, પરંતુ આપના ભાગ્યમાં રાજયોગ નિર્માણ થયો છે !” એક પૂજારીથી સદજ બોલી જવાયું.

બીજા યુવાનની આંખ ચમકી. “મહારાજ ! માફ કરો, ફરીથી એવું ન બોલશો. તમને ખબર નથી કે હું મોટોભાઈ છું ? રાવ વીર-મદેવ પછી છડરની ગાદીનો હક્કદાર તો હું છું.”

પૂજારી બોલતાં તો બોલી ગયો, પરંતુ આ વચનો સાંભળીને તે પરતવા લાગ્યો.

બીજા પૂજારીએ વાત ઉપાડી લીધી, “ક્ષમા કરજો, કુંવર સાહેબ ! મોટાનેજ રાજ્ય મળે એ તો વ્યવહારની વાત છે, પરંતુ લલાટના લેખની વાત જુદીજ હોય છે. શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ઇચ્છા કદાચ એવીજ હોય કે નાનાભાઈને ગાદીનો લાભ મળે અને તેથીજ આ તિલક તેના ખોળામાં નાંખીને તેમણે ભાવિસૂચન કર્યું હોય !”

“ભાઈ, એ વાત જવા દોને ! પ્રભુએ ધાર્યું હશે તે થશે. વિધિનું નિર્માણ કોઈથી મિથ્યા થવાનું છે ?” ત્રીજા પૂજારીએ વાત વાળી લીધી.

વીરની વાતો (૩)

પુનઃ પૂજનવિધિ શરૂ થઈ. પરંતુ મોટાભાઈનું ચિત્ત એ વિધિમાં ચોંટ્યું નહિ. એના મગજમાં તો તિલક પોતાના નાના ભાઈના ખોળામાં પડવાનો પ્રસંગ અને એ ઉપરથી પૂજારીએ કરેલા ભવિષ્યનની વાતજ ઘોળાયા કરતી હતી !

૨ રાજ્યાભિષેકની તૈયારી.

છડરની પ્રજામાં આજે ભારે શોક ફેલાયો હતો. દશે દિશ છડર રાજ્યનો ડંકો વગાડનાર, ખુદ દિલ્લીના પાદશાહને પણ પોતાના અનહદ શૌર્ય અને અપ્રતિમ વીરતાનું પારખું ફરાવનાર, ધર્મવીર, કર્મવીર, દાનવીર અને શૂરવીર છડરનરેશ વીર વીરમદેવ આજે પોતાની ઓરમાન બહેન-જયપુરનાં રાણી-ના દમાનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો.

આવા વીરનરના મૃત્યુથી આખો છડરવાડો શોકસાગરમાં ડુબ્યો હતો ત્યારે એક વ્યક્તિના અંતરમાં આનંદની ઉર્મિઓ ઉછળી રહી હતી. એ વ્યક્તિ તે વીરમદેવનો ભાઈ ગોપાળદાસ !

છડરના રાવ નારાયણદાસને છ પુત્રો હતા. વીરમદેવ, ગોપાળદાસ, કેશવદાસ, સામળદાસ, કલ્યાણમલ અને પ્રતાપસિંહ. રાવ નારાયણદાસના મૃત્યુ પછી વીર વીરમદેવ ગાદીએ આવ્યા. માત્ર છડરવાડામાં નહિ, પરંતુ આખા રાજસ્થાનમાં અને છેક પાદશાહી પાટનગર દિલ્લી સુધી વીર વીરમદેવની વીરહાક વાગતી. એ અટકી વીરે પ્રજાપ્રિય નૃપતિ તરીકે, ગૌઆદાશુપ્રતિપાળ તરીકે, ટેકીલા રજપૂત તરીકે, નામના મેળવી હતી.

કેશવદાસ અને સામળદાસને સંયગવાડ અને હાથિયા વસંધનો આસ મળ્યો હતો. પ્રતાપસિંહનું મોસાળ તરસંગમે હતું તેથી તે ધણુ-ખંડે ભાંજ રહેતો અને તરસંગમાના રાણાનું તેણે કંઈ નુકસાન કર્યું તે ઉપરથી રાણાએ તેને મારી નાખ્યો હતો.

કલ્યાણમણનું મોસાળ ઉદયપુર હતું. ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ રાણા પ્રતાપનો તે બાણેજ થતો હતો. વીર વીરમનું મૃત્યુ થયું તે વખતે તે ઉદયપુર હોવાથી કારભારીઓએ ગોપાળદાસના રાજ્યાભિષેક ઉપર તેને ઇડર આવવાનું આમંત્રણ મોકલ્યું હતું.

વીરમના મૃત્યુ વખતે તેનાં બધા બાઇઓમાંથી માત્ર ગોપાળદાસ એકલોજ ઇડરમાં હાજર હતો.

વીરમદેવના મૃત્યુથી પ્રગ્લને શોક થયો ત્યારે ગોપાળદાસના આનંદની અવધિ થઈ. આજે તે ફટાયો કુંવર મટીને ઇડરનો રાજવી થનાર હતો ! પછી તે હર્ષ કાં ન પામે ? રાજ્યના મામલા એવાજ હોય છે !

આજે રાજ્યાભિષેકનું મુદ્દત હતું. ગોપાળદાસને માદીએ ખેસાડવાની સઘળી તૈયારી થઈ રહી હતી. જોશીઓ હોરાયત્ર માંડીને શુભ ચોઘડીઆની તપાસ કરી રહ્યા હતા. ગોપાળદાસ વસ્ત્રાભૂષણ સજ્જ રહ્યો હતો.

અંતે એ શુભ ચોઘડીયું આવી પહોંચ્યું. ગોપાળદાસને દરબારમાં પધારવાની વિનંતી થઈ.

“ થાય છે ! ” તેણે બેદરકારીથી જવાબ આપ્યો અને ડાકમાં પહેરેલો એક દાગીનો પસંદ ન પડનાં તે કાઢી નાંખી બીજો પહેરવા લાગ્યો.

આખો દરબાર આતુરતાથી આજના નવા રાજવી ગોપાળદાસની રાહ જોઈ રહ્યો હતો ત્યારે એ રાજવી અનિશ્ચિત મનથી ઘડીમાં એક દાગીનો પસંદ કરતો, ઘડીમાં બીજોજ દાગીનો ધારણ કરતો, ઘડીમાં મન ન માનતાં તે કાઢી નાંખતો, કયા દાગીનો પહેરવા અને કયા નહિ તેના વિચારમાંજ વખત વિતાવી રહ્યો હતો.

રાજકુમાર ન આવવાથી કારભારીઓ અધીરા બન્યા. તેમણે એક વૃદ્ધ રાજસેવકને મોકલીને ઉતાવળ કરવાનું કહેવરાવ્યું.

વીરની વાતો (૩)

રાજસેવક આવ્યો, પ્રણામ કર્યા અને વિનિત ભાવે કહ્યું, “કુમારશ્રી ! પધારો ! સુહૃત વીતી જાય છે !”

“શાય છે, અવાય છે, એટલી બધી રી ઉતાવળ આવી છે ?” રાજકુમાર ખીજ્યો અને પુનઃ દાગીનાની પસંદગી કરવામાં ગુંચાચો.

રાજસેવકે પાછા આવીને ત્યાં બેસી હકીકત કહી સંભળાવી.

કારભારીઓએ વિચાર કર્યો કે રાજ્યાભિષેકનું શુભ યોગદાયું વીતી જતું હોય એ વખતે જો રાજા કયો દાગીનો પહેરવો એનો પણ નિશ્ચય ન “પધારો ! સુહૃત વીતી જાય છે !” કરી શકે તે રાજ્યનું કે પ્રજાનું શું હિત સાધી શકે ? આવા નળના મનના કુંવરને ગાદીએ બેસાડવામાં શો સાર ?”

૩ રાજયોગ !

એજ વખતે પાંચ છ ઘોડેસ્વારો મારતે ઘોડે ઇડરના રાજમહેલ પાસે આવી લાગ્યા. કારભારીઓએ જણ્યું કે પોતે બેસાડ્યા પ્રમાણે કલ્યાણમલ પાંચ સ્વારો લઇને ઉદયપુરથી અહીં આવી પહોંચ્યા છે !

“ભાઇ, કહો ન કહો, પણ રાજાની પદવીને તો આજ લાયક

છે. બરાબર મુક્ત ઉપર તે આવી પહોંચ્યા.” એક દરબારીએ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

“કારભારીજી ! હવે તો ઉતાવળ થાય તો ઠીક. શુભ ચોધડિયું હવે પુરું થવા આવ્યું છે. બહુ વખત વિતાડવામાં રાજ્યનું કિત નથી.” જોષીએ ઉતાવળ કરવા માંડી.

કારભારીએ
અંદર અંદર
વિચાર કરવા
લાગ્યા, “શું
કરવું ? ગો-
પાળદાસ તો
હજી દાગીનાજ કાઢ-
ધાલ કર્યા કરે છે.
વારંવાર કહેવરાવવા
છતાં એનું તો ફેવાડુંય
ફરકતું નથી. આના
કરતાં તો કસ્યાણમ-
લને ગાદિયે બેસારવા
એજ ઉત્તમ.”

“બરાબર છે !
બરાબર છે ! માફ
જ્યોતિષ પણ એમજ
કહે છે. આ કુંડળી
ઉપરથી હું જાતી
ઠાકીને કહું છું કે

“થાય છે, અવાય છે, શી ઉતાવળ છે ?”

વીરની વાતો (૩)

રાજયોગ કલ્યાણુમલના લગાટે લખાયો છે !” જોશીએ જ્યોતિષદ્વારા એ વાતનું સમર્થન કર્યું.

“એમ ? તો પછી લાંબો વિચાર કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? શુભ ચોક્કસીયું વીતી જાય તે પહેલાં આપણે કલ્યાણુમલને જ ગાદિએ બેસાડી દઈએ.”

સર્વાનુમતે એ વાત મંજૂર થઈ ગઈ, કલ્યાણુમલને રાજ્યાસન ઉપર બેસાડીને રાજતિલક કરવામાં આવ્યું, યથાવિધિ રાજ્યાભિષેક થયો અને એ મંગળ પ્રસંગને જાહેરાત આપતી હોય તેમ રાજ્યમહેલની મેડીએથી નોખતો ગડગડી.

દાગીનાની પસંદગીમાં શુચિવાસલા ગોપાળદાસે રાજનોખતના સૂરો સાંભળ્યા અને તે ચમક્યો. અત્યારથીજ નોખત કાં વાગી ?

તેણે તપાસ કરાવી તો જણાયું કે કલ્યાણુમલનો રાજ્યાભિષેક થયો. એના હોશકોશ ઉડી ગયા.

એજ ક્ષણે તેને પૂર્વનો એક પ્રસંગ યાદ આવ્યો. દારિકામાં-જગતમંદિરમાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું-દ્વારકાધિશનું પૂજન કરતી વખતે એ એ મૂર્તિનું રૂપાનું તીલક કલ્યાણુમલના બોળામાં પડ્યું હતું અને પૂજન-રીતોએ તેના બાજ્યમાં રાજયોગ હોવાનું ભાવિસૂચન કર્યું હતું એ દ્રશ્ય તેની કલ્પનાસૃષ્ટિમાં ખડું થયું. એ ભાવિસૂચન સત્ય નિવડેલું તેણે જોયું અને કલ્યાણુમલને ગાદિ મળવામાં ઇશ્વરી સંકેત હોવો જોઈએ એવી ભાવના તેના મનમાં જાગી.

૪ રીસાથો !

પરંતુ પોતે કલ્યાણુમલ કરતાં ઉમરમાં મોટા હોતો, કાયદા પ્રમાણે રાજ્ય ઉપર તેનો અધ હક હતો, પોતે જીવતો હોય ત્યાં સુધી કલ્યાણુમલને ઇડરની ગાદી ઉપર નજર નાખવાનો જરાયે હક નહોતો. ત્યારે

આમ કોં બન્યું? ઇશ્વરી સંકેતની માન્યતા ક્ષણભરમાં નષ્ટ થઇ ગઇ, તેણે માની લીધું કે કુલ્યા કારભારીઓનીજ આ ખટપટ છે !

તેણે કારભારીઓને ધમકાવ્યા, કુલ્યાણુમલને ડરાવ્યો, રાજ્યમાં ઉથલપાથલ કરવાની ઝંઘીકે બતાવી, પરંતુ હવે એ બધું નકામું હતું. તીર છુટી ગયું હતું. કુલ્યાણુમલની ગાણુ વર્તાઇ ચૂકી હતી, હવે ગોપાળદાસ એક સામાન્ય કુંવર-ફટાયો કુંવર હતો, રાજા કે કારભારીઓ તો શું પરંતુ ઇડરનો સામાન્ય પ્રમજન પણ એની શેઠમાં દબાવા તૈયાર નહોતો!

કોઇએ તેને દાદ ન આપી. કુલ્યાણુમલ વિરુદ્ધ બળવો જગાવી શકે એવી નહોતી તેના હાથમાં સત્તા કે નહોતું તેની પાસે સાધન. રીસાઇને તેણે ઇડરનો ત્યાગ કર્યો.

૫ લલાટના લેખ.

“ ગોપાળદાસ ! આજ સુધી નહિ અને હવે તું મારી ચાકરીમાં રહેવા કેમ આવ્યો એ વાતનું મને આશ્ચર્ય થયા કરે છે ! ”

“ જહાંપનાહ ! આપનાથી સાચી વાત શા માટે છુપાવું ? મારા માર્ઘ કુલ્યાણુમલે મારા હક્ક ઉપર તરાપ મારીને ઇડરની ગાદી મારા હાથમાંથી છીનવી લીધી છે. આપની મદદની આશાએ અહીં આવ્યો છું. ”

“ પરંતુ તને મદદ કરવાથી મને શા લાભ ? ”

“ મને ગાદી મળશે તો હું આપનું આશિષત્વ સ્વીકારીશ અને ઇડર ઉપર સર્વોપરી સત્તા આપની ગણાશે. ”

“ એમ ? ત્યારે તો જરૂર તને મદદ મળશે. તારી મરજીમાં આવે એટલી ફોજ લઇ જજે. પરંતુ ખચરદાર ! જે જરા પણ દગો રમીશ તો એજ વખતે મારા સિપેહસાલારો તને પૂરો કરી નાંખશે. ”

“ એ બાબત આપ ખેરીકર રહો નામવર ! અમે રખપૂતો બોલ્યું વચન જીવ જતાં પણ ફેરવતા નથી. ”

વીરની વાતો (૩)

ગોપાળદાસ રીસાઇને દિલ્હીના પાદશાહ પાસે આવ્યો, તેની ચાક-રીમાં રહ્યો અને લાગ જોઇને તેણે મદદની માગણી કરી.

દિલ્હીના પાદશાહને તો એટલું જ જોઇતું હતું. રજપૂતોમાં અંદર અંદર કલેશ કરાવીને, એક બીજાનો પક્ષ ખેંચીને, તેમની સત્તા નબળી પાડવી અને લાગ ફાવે ત્યાં પોતાનું સર્વોપરીપણું સિદ્ધ કરી બતાવવું એ તો એના જીવનનું ધ્યેય હતું. તેણે ગોપાળદાસ સાથે ઇંડર સર કરવા માટે જખરી ફોજ મોકલી.

દિલ્હીથી ફોજ લઇને ગોપાળદાસ ઇંડર આવવા નીકળ્યો. માર્ગમાં લાલમિયાંના માંડવા આગળ આવતાં તેને વિચાર થયો કે આ ફોજની મદદથી હું માંડવા જીતી લઉં તો કેવું સાફ ?

તેણે માંડવા ઉપર એચિંતો છાપે માર્યો. લાલમિયાં માંડવા-માંથી છુપી રીતે નહાસી ગયો. ગોપાળદાસે માંડવા ઉપર પોતાની સત્તા સ્થાપી.

વિજયના ગર્વથી ધુન્ધાવલા ગોપાળદાસને ઇંડરની રાજગાદી ‘આ મળી ! આ મળી !’ એમ થવા લાગ્યું.

ગાદી ઉપર આવતાં જ આમ કરીશ અને તેમ કરીશ એવા શેખ-અલ્લીના વિચારો કરતો ગોપાળદાસ ફોજ સાથે ઇંડરના માર્ગે આગળ વધ્યો.

પોતાના વફાદાર બાવન રજપૂતો સાથે તે આગળ ચાલતો હતો અને પાછળ થોડે દૂર પાદશાહી ફોજ આવતી હતી.

ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં એક નદી આવી. નદીના કોતરમાં પ્રવેશતાં જ સંખ્યાબંધ માણસો તેના ઉપર તૂટી પડ્યા.

વેરની શક્તિથી ધુંધાવલો લાલમિયાં તેની રાહ જોઇને જ નદીની કોતરોમાં સંતાઇ રહ્યો હતો. પોતાના શત્રુને જોતાં જ સિંહ જેમ પોતાના શિકાર ઉપર તૂટી પડે તેમ લાલમિયાં ગોપાળદાસ ઉપર તૂટી પડ્યો

અને તેને લાંબ પૂરો કરી નાંખ્યો. ગોપાળદાસની સાથેના આવન રજ-પૂતો પણ લાલભિયાંના માણસો સાથે લડતાં લડતાં મરણશરણ થયા.

છડરની ગાદીને કાયદેસર હક્કદાર આમ છડરથી દૂર દૂર રણવ-ગડમાં રઝળી પડ્યો. આનું નામ તે લલાટના લેખ !

૬ ઉપસંહાર.

ગોપાળદાસ જ્યારે દિલ્લી ગયો ત્યારે તે પોતાના કુટુંબને વલા નામના ગોવાળને લાં મુકી ગયો હતો. ગોપાળદાસના મૃત્યુ પછી તેઓ લાંબ રહ્યા અને ત્યાં તેમણે ગામ વસાવ્યું. વલા ગોપાળના નામે એ ગામનું નામ તેમણે વડાસણ પાડ્યું. ધીરે ધીરે આસપાસનો પ્રદેશ દખાવીને તેમણે પોતાનો આસ વધાર્યો અને છેવટે ગોપાળદાસના બે કુંવરો હરિસિંહ અને અજયસિંહ એ આસ વહેંચી લીધો જે વલા-સણનો ન્હાનો આસ અને મોટો આસ એ નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. કલ્યાણમલ્લ ગાદિએ એકો ત્યારે તેને દ્વારકાના મંદિરમાં બનેલો પ્રસંગ યાદ આવ્યો હતો. જ્યારે તેણે ગોપાળદાસના મૃત્યુના સમાચાર સાંભ-ળ્યા ત્યારે તેને એ પ્રસંગ ફરીથી યાદ આવ્યો. તેની ખાતરી થઇ કે લલાટના લેખ કદી મિથ્યા થતા નથી !

રાણો વાઘ

કિંવા

સૌંદર્યનો પૂનરી !

૧ પથ્થર પર ખાણી.

“રાણાશ્રી ! આ વઢનું કહું માનો ! સિંહની બોડમાં હાથ ધાલવામાં સાર નથી !”

“ શું કહું ? એ સિંહ ? અને હું ? ” ક્રોધથી ધખધખતી આંખો. એ વઢ પુરૂષ તરફ ટાંપી રહી. જઢે એ જોયું, અને વાત ફેરવી.

“ આપ પણ સિંહજ છો, પરન્તુ બળિયા સાથે બાથ બીડવામાં મજા નથી. ગમે તેમ તો પણ એ ધડરનો રાજા ! ”

“ એ ઇડરનો રાજ છે તો હું ક્યાં કમ છું ? હું રાણા વાઘ-
મારો હરણાવ સુધી ભાગ ! ” રાણા વાઘે મૂઠ ઉપર હાથ ફેરવ્યો.

વૃદ્ધ કારભારીએ માથું ધુણાવ્યું. મનમાં જ તે બબડ્યો, “ કેટલો
ધુમન્ડ ? સીંદરી બળે તો પણ વળ ન મુકે તે આનું નામ ! ”

રાણાને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું : “ રાણાજી ! હું તો આપના હિતની
વાત કહું છું. ઇડરના રાણીને જોવાની આપની અધમ ઇચ્છા પૂર્ણ
થશે તો પણ તેનું પરિણામ બચકર આવશે. ”

“ જે થવાનું હશે તે થશે, પરંતુ હું તો મારા નિશ્ચયમાંથી
જરાયે અળવાતો નથી. એ રૂપસુંદરીના સૌંદર્યના મેં એટલા બધા
વખાણુ સાંભળ્યા છે કે તેને નજરે જોવાની જીજ્ઞાસાને હું કોઈ પણ
રીતે રોકી શકું તેમ નથી. તમે તમારું કામ સંભાળો, મારા ખાનગી
જીવનમાં હાથ નાખવાનો તમારો અધિકાર નથી. ” રાણાએ રોકકું પરખાવ્યું.

“ આમાં અધિકારનો પ્રશ્ન નથી, રાણાજી ! આપનું હિત તપા-
સવું એ એક સેવક તરીકે મારો ધર્મ છે. થોડાજ વખત પહેલાં-ઇડ-
રના રાવ વીર વીરમદેવના વખતમાં તમે અહલખેડ સુધી ઉપદ્રવ કરીને
અને ખેડના ઢોર વાળીને એ રાજ્ય સાથે શત્રુતા ઉભી કરી હતી એ
વાત તો હજી વિસારે પડી નથી, એવામાં એનાજ ભાષ કલ્યાણમલની
રાણીને નજરે જોવાની અને હાથે કરીને રક્ષાઈ ગયેલા ધાને ફરીથી
તાળે કરવાની પેરવી કરી રહ્યા છો તે ઠીક થતું નથી. ” કારભારીએ
રાણાને સમજાવવાનો પ્રયાત કર્યો.

“ એ મારે જોવાનું છે. હું નાનો ગીગલો નથી કે માંડે હિત
અહિત હું ન સમજી શકું. એ બાબતમાં આપની સલાહની જરૂર
નથી. ” રાણાએ તડ ને ફડ ચોખ્ખો જવાબ સંભળાવી દીધો.

વૃદ્ધ કારભારીએ જોયું કે આ તરંગી રાજવીને આપેલો ઉપદેશ
‘પથ્થર પર પાણી’ સમો છે. એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખી તે બોલ્યો,
“ જેવી આપની ઇચ્છા, પ્રભુ આપને સન્મતિ આપો ! ”

વીરની વાતો (૩)

૨ રાણા વાઘ.

પરમાર વંશનો આ રાજા અત્યારે તરસંગમામાં રાજ્ય કરતો હતો. વિક્રમથી આળીસમો રવપાળજી પરમાર થયો. માતા અંબિકા તેના ઉપર પ્રસન્ન થતાં તેણે નગરઠ્ઠામાં રાજ્યધાની સ્થાપી. તેના પુત્ર જશરાજે મુસલમાનો સાથે લડાઈ થતાં નગરઠ્ઠા ખોડ્યું, અને આરાસુરમાં આવી માતાજીને પ્રસન્ન કરી એ સ્થળની આસપાસ સાતસેં ને સાઠ ગામનો આસ મેળવ્યો. તેના પુત્ર કેસરીસિંહે તરસિંગના લીઝ સાથે લડીને તેને ધાર કર્યો, તરસંગમા જીતી લીધું, અને ત્યાં રાજ્યધાની કરી.

કેસરીસિંહ પછી કેટલીક પેઢી સુધી તરસંગમા તેના વંશજોના હાથમાં રહ્યું, પરંતુ કાનડદેવના મૃત્યુ પછી ઇડરના રાવ ભાણે તરસંગમા લઇ લીધું. કાનડદેવનો વધાદાર ખવાસ માર રાવને અમદાવાદથી પાદશાહની મદદ લઇ આવીને તરસંગમા પાછું મેળવ્યું અને કાનડદેવના કુંવરોને તે સોંપ્યું.

આશકરણજી રાણા જ્યારે તરસંગમામાં રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે અકબરનો એક શાહજહાં દિલ્લીથી ન્હાસી આવ્યો હતો. આશકરણજીએ તેને દુઃખના વખતમાં આશ્રય આપ્યો હતો તેથી પાછળથી પાદશાહે તેને મહારાણાની પદવી આપી અને શાહજહાંએ અતિ મૂલ્યવાળી હીરાથી જડેલી વીંટીની તેને ભેટ કરી.

આશકરણજીને ત્રણ પુત્રો હતા-વાઘ, જયમલ અને પ્રતાપસિંહ. અત્યારે તરસંગમા ઉપર રાણા વાઘની આજીવ વર્તતી હતી. પોતાના રાજ્યને વિસ્તાર વધારવા તે ઉત્સુક હતો અને બીજાઓ સ્વીકારે કે નહિ તેની પરવા ન કરતાં પારકા પ્રદેશ ઉપર પણ તે પોતાનું આધિપત્ય સિદ્ધ કરવા મથતો. હરણાવ નદી જે સતલાસણા પાસે બાંટયોના ભાણુપુર આગળ સાગ્રમતિને મળે છે તેના ઉપર રાણા પોતાની સરહદ તરીકે દાવો કરતો હતો. વાતવાતમાં તે કહેતો-“હું રાણા વાઘ, મારો હરણાવ સુધી ભાગ.”

૩ સોંદર્યનો પૂજારી !

હરણાવ નદીને આરે આજે જખરી મેદની જમી છે. ગાયત્રીના મંત્રો ઉચ્ચારતા, જોળા શંભુનું સ્મરણ કરતા, હરહર મહાદેવની ધુન યજ્ઞવતા, શ્રી શામળીયાજીની જયગર્જના કરતા ભૂદેવો એ નદીને આરે આજે હર્ષની ધુનમાં સ્નાન સપ્ત્યા આદિ નિત્યકર્મથી બહેલા પરવારી જવા ઉત્સુક જણાય છે ! આજે ત્યાં મોટો ઉત્સવ હોય તેવી ધાંધલ મચી રહી છે.

સામાન્ય દિવસોમાં નિર્જન જણાતી આ નદી આગળ આ ધામધુમ શાની ?

આજે ઇડરની રાણિયો શામળિયાજીની યાત્રાએ આવનાર છે, આજે એ રાણિયો હરણાવના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરી, શામળિયાજીના દર્શન કરી દાનધર્મ કરનાર છે, આજે દાનભૂખ્યા ભૂદેવો એ રાજવંશી યાત્રાળુઓની દાનદક્ષિણાથી તૃપ્ત થનાર છે.

સને ૧૨૫૭ માં કુનોજના જયચંદ્ર રાહોડના વંશજ સોનીંગે ઇડર જીતીને રાવ પદવી ધારણ કરી ત્યાર પછી નવમી પેઢીએ રાવ ભાણુ ગાદીએ આવ્યો. તેના વખતમાં તરસંગમાનો રાજા કાનડદેવ મરણ પામતાં રાવ ભાણુ તરસંગમાનો કબજો લઈ લીધો. કાનડદેવનો વફાદાર ખવાસ માફ રાવત અમદાવાદના પાદશાહની મદદ લઈ આવ્યો. લશ્કરે ઇડર માર્યું અને રાવનો મહેલ જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યો. માફ રાવતે કહ્યું, “આ મહેલનો અડેક ઇંટાળો લખને જે હરણાવ નદી આગળ નાખશે તેને અડેક મ્હોર ધનામ આપીશ.” તે ઉપરથી ધણા સિપાઈઓએ અડેકો પત્થર લઈ જમને હરણાવ આગળ ઢગલો કર્યો. તેનું શામળાજીનું મંદિર બંધાવ્યું જે ગદા ગામ આગળ નદીને કિનારે છે.

શામળાજીના મંદિર બાબત એક બીજા પ્રકારની હકિકત પણ મળે છે. કહે છે કે ઇડરના રાવ કલ્યાણમલની જાડેજી રાણી-ભૂજના

વીરની વાતો (૩)

રાવની કુંવરી વિનયામતી જડેજીએ પચાસ હજાર રૂપિયા ખરચીને ધનાલના ગ્રાસમાં ગઢે કરીને ગામ છે તેની ધરતીમાં શામળાજીનું મંદિર બંધાવ્યું.

આ બેમાંથી કઇ હકીકત સાચી તે જાણવા વિશેષ સાધન નથી, પરંતુ કદાચ એમ પણ બને કે માર રાવતે ઇડરના મહેલના પથ્થરના હરણાવ નહિને આરે હમલો કરાવ્યો હોય એનોજ ઉપયોગ વર્ષો પછી ઇડરની રાણીએ મંદિર બંધાવવામાં કર્યો હોય.

ઇડરના રાવ વીર વીરમદેવ પછી તેનો ભાઇ કલ્યાણમલ ગાદીએ આવ્યો. તેને બે રાણિયો હતી-રાણી ભાણુવંતી ઉદયપુરના રાણાની કુંવરી અને રાણી વિનયામતી જડેજી ભૂજના રાવની કુંવરી. આ બંને રાણિયો સ્વરૂપવાન હતી, પરંતુ તેમાંજ જડેજીના રૂપના બહુજ વખાણ થતા.

ભાટ ચારણોને મોઢે અનેકવાર રાણા વાઘે જડેજીના સૈંદર્યનાં ગુણગાન સાંભળ્યાં હતાં. રૂપ રૂપના અંબાર સમી એ રાણી મેળવવા માટે તેઓ રાવ કલ્યાણમલને બડભાગી માનતા હતા. સૈંદર્યનાઉ પાસક રાણા વાઘને એ બડભાગીની ધર્ષા થઇ, એ સૈંદર્યદેવીના એક વખત દર્શન કરવાની તીવ્ર જીજ્ઞાસા ઉદભવી, ક્યારે એ સૈંદર્ય મૂર્તિને નિહાળીને નેત્રાને તૃપ્ત કરે એવી તાલાવેલી જગી. કઇ રીતે એ ઇચ્છા પાર પાડી શકાય તેના માર્ગો તે શોધવા લાગ્યો.

તેણે સાંભળ્યું કે જડેજી શામળાજીની યાત્રાએ આવે છે. આ પ્રસંગનો લાભ લેવાનો તેણે નિશ્ચય કરી લીધો.

૪ શામળાજીને શરણે.

શામળાજીનું મંદિર આજે આનંદ ઉત્સાહથી ભભકી ઉઠ્યું છે. પૂજારીઓ પ્રાતઃકાળથીજ મંદિરને શણગારવા મંડ્યા છે.

શ્રી શામળીયાજીની મૂર્તિને આજે અતિ મૂલ્યવાન વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કરાવ્યાં છે. પીળાં પીતાંબર, જરિયાન વાઘા, માથે હીરા માણેક અને મયુરપીચ્છથી શોભતો શીરપેચ, અંગ ઉપર હીરા મોતીથી મઢેલા અલંકારો, પગમાં સોનાનાં સાંકળાં, કાનમાં કિંમતી કુંડળ, હાથે સુંદર બાજુબંધ અને એ સર્વ મૂલ્યવાન વસ્તુથી પણ વધુ આકર્ષણ કરતી મંત્રમગ્નતા મનોહર પુષ્પોથી શોભતી ફૂલમાળાઓઃ આ સર્વથી શામળિયાજીની મૂર્તિ અત્યંત આકર્ષક-મનમોહક બની હતી. જાણે હમણું હતી પડશે એવી મનોહર મુખમુદ્રા અને સામાનું દિલ આકર્ષે એવી મધુર કાંતિવાળી મૂર્તિમાં અલૌકિક આકર્ષણ હતું.

“ રાણીજી પધારે છે ! રાણીજી પધારે છે ! ” ની બૂમો પડી અને મંદિરમાં દોડધામ ષષ્ઠ રહી. રાણી પધારે ત્યારે બ્રાહ્મણો સિવાય મંદિરમાં બીજી કોઇપણ વ્યક્તિને રહેવાની છુટ નહોતી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ રાણી દર્શન કરીને પાછાં જાય ત્યાં સુધી જે માર્ગેથી મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનો હતો તે માર્ગ ઉપર પણ બ્રાહ્મણ સિવાય બીજા કોઇને ફરવા હરવાની છુટ નહોતી.

રણુવાસમાં રહેનારી આ રમણીયો ઓઝલ પાળતી. દેવ મંદિરમાં દર્શન કરતી વખતે એ પડદો દૂર થતો, કારણ પૂજારી કે બ્રાહ્મણ એ તો પવિત્ર પુરૂષ ગણાતો અને પૂજ્ય ગુરૂ તરીકે-પવિત્ર ભૂદેવ તરીકે તેનાં દર્શન કરવા એ તો જીવનની સાર્યકતા ગણાતી.

અને એ વખતે ભૂદેવો એવાજ પૂજનીય હતા. એ વખતે બ્રાહ્મણ એટલે પવિત્ર પુરૂષ-ધર્મનિષ્ઠ, ક્રિયાકર્મ યથાવિધિ કરનાર, પરસ્પરે મા-બહેન ગણનાર, અને સંયમી શુદ્ધ જીવન ગાળનાર ! તેથીજ બ્રાહ્મણ છુટથી રણુવાસમાં જઈ શકતો, પુરૂષોની ગેરહાજરીમાં પણ યજમાનોના ધરમાં છુટથી-વિના સંકોચે જઈ શકતો, અને એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે જતી સ્ત્રીને સંરક્ષક પણ બની શકતો.

વીરની વાતો (૩)

આજે એ બધું પક્ષટાઇ ગયું છે. એ ધર્મનિષ્ઠને બદલે ઢોંગધ-
તુરા વધ્યા છે અને સાત્વિકતાને બદલે આડંબરનો આશ્રય લઇ ભૂદેવો
પોતાનું મહત્વ પોતાને હાથે ઘટાડી રહ્યા છે !

ઇડરની બંને રાણિયો આવી, શ્રી શામળાજીને દંડવત પ્રણામ કર્યા,
પવિત્ર તુલસી અને પુષ્પોનો તેમના ચરણે દગ કર્યો, ' પોતાને હાથેજ
અત્યંત કુશળતાથી રંગભેરંગી પુષ્પો પરાવીને તૈયાર કરેલી ફૂલમાળાઓ
તેમના કંઠમાં આરોપી, મૂલ્યવાન વસ્ત્રો અને આભુષણો સાથે ૫૦૦
સોનામહોરો તેમના ચરણે બેઠ ધરી અને પાલવ પાચરીને પોતાના
પતિના-સૌભાગ્યમણિના શ્રેયની યાચના કરી. શામળાજી તેમના ઉપર
અમી દ્રષ્ટિથી પ્રસન્ન વદને જોઇ રહ્યા હોય એવી આ ભક્તિપરાયણ
પ્રમદાઓને પ્રતિતિ થઇ.

જડેજીને શામળાજીમાં અનન્ય શ્રદ્ધા હતી. અનિમેષ દૃષ્ટિથી તે
શામળાજીનાં દર્શન કરવા લાગી. તેને લાગ્યું કે એ દીનદયાળુ પોતાના
ઉપર શુભાશિર્વાદ વરસાવી રહ્યા છે.

પૂજારીઓએ પ્રસાદ આપ્યો, અને ' સુખી થાઓ, આયુષ્યવાન
થાઓ, પુત્રવાન થાઓ, અખંડ સૌભાગ્યવતી થાઓ ' એવા ભૂદેવોના
આશિર્વચનો ઝીલતી એ બંને રાણીઓ મંદિરમાંથી બહાર નીકળી.

મંદિરની બહાર ખુલ્લા યોગાનમાં બ્રાહ્મણોની જમરી ભીડ જમી
હતી. જડેજી બ્રાહ્મણ દીઠ અકેક સોના મહોરની દક્ષિણા આપનાર છે
એવી વાત ક્યારનીએ પ્રસરી ગઇ હતી. એ દાનની આશાએ અડખે
પડખેના ગામડે ગોઠડેથી અસંખ્ય બ્રાહ્મણો ત્યાં આવી લાગ્યા હતા.
રાણીઓને બહાર નીકળતી જોઇને બ્રાહ્મણોએ ' ઇડરનરેશ કલ્યાણમ-
લ્લનો જય ! જડેજી રાણીજીનો જય ! રાણી બાણવન્તીનો જય ! ' એવી
જયઝર્જનાથી વાતાવરણ ગળવી મુક્યું.

૫ વિચિત્ર આહ્વાણ !

જરા પણ ધાંધલ કર્યા વિના શાંત ચિતે આહ્વાણો હારખંધ ગોઠવાઈ ગયા, અને રાણીઓએ દક્ષિણા આપવા માંડી.

એક આહ્વાણ સૌથી અલગ રહેવાનો યત્ન કરતો, પણ પળે પળે પાછળ હકતો, બાધાની માફક રાણી તરફ જોઈ રહ્યો હતો. તેની નજીકમાં ઉભેલા આહ્વાણોએ માની લીધું કે આ બિચારો કોઈ ભોળિયો ભટક છે, એણે કોઈ દિવસ કોઈ રાણીને કે રાજવંશી કાઠને નજરે નહિ જોયેલ હોય તેથી તે આમ ચક્રાવકળ નેત્રે રાણી સામે તાક્યા કરે છે !

દરેક આહ્વાણને બંને રાણી કંકુનો ચાંદલો કરો, ચોખા ચોડી, એ રીતે પવિત્ર ભૂદેવનું પુજન કરીને તેને અકેક સોનામહોર દક્ષિણા તરફ આપતી. દક્ષિણા મળતાંજ એ આહ્વાણ શુભાશિર્વાદ આપીને ત્યાંથી મન્દિરમાં ચાલ્યો જતો.

આમ એક પછી એક તમામ આહ્વાણોને દાન દક્ષિણાથી સંતોષીને રાણીઓ મનમાં પ્રસન્ન થઈ. હવે ફક્ત એકજ આહ્વાણ બાકી હતો—પેલો બાધા જેવો જણાતો આહ્વાણ !

અત્યાર સુધી એ આહ્વાણ રાણીઓ તરફ ધારી ધારીને જોઈ રહ્યો હતો. ધડીમાં એમણે પહેરેલી કસબી કોરવાળી રંગીન રેશમી સાડીઓ તરફ, ધડીમાં એમણે ધારણ કરેલા હીરા મોતીના અલંકારો તરફ તો ધડીમાં તેમના હાથમાં શોભી રહેલા સુવર્ણના પૂજનચાળ તરફ તેની નજર ફરતી હતી. પરંતુ એ સર્વ કરતાં વિશેષ આકર્ષણ તો એ બન્ને રૂપસુંદરીઓના ચન્દ્રસમા મુખમંડળમાં હતું. ધાટીલો દેહ, ઔર વર્ણ, સૌંદર્યથી નીતરતું વદન, કમળ સરખાં નેત્રો, ભવ્ય બાલ પ્રદેશ અને બાલ પ્રદેશમાં સોહંતુ સૌભાગ્યનું ચિહ્ન—કુમકુમનો ચાંડલો, કાળો ભમ્બર કેશકલાપઃ આ સર્વ એક બીજાને ભૂલાવી દે એવાં એક

બીરની વાતો (૩)

એકથી ચડિયાતાં આકર્ષણ હતાં. પેલો બ્રાહ્મણ આ બધું જોયા કરતો હતો, તેની આંખો એ સૌંદર્યમૂર્તિઓ ઉપર ઠરી હતી !

એ રૂપ નીરખવામાં તે એટલો બધો ધ્યાનમગ્ન થઇ ગયો હતો કે રાણીઓ છોક તેની પાસે આવી તેનું પણ તેને બાન ન રહ્યું.

જાડેજીએ ચાંદલો કરવા પોતાનો હાથ લંબાવ્યો અને તે ચમક્યો ! રાણીના અંગુઠાનો સ્પર્શ થતાંજ તેના શરીરમાં ઝલ્લઝલ્લાડી થઇ. એની નજર તો રાણીના વદન ઉપરજ ઠરી હતી !

રાણીએ ચાંદલો તો કર્યો, પરંતુ એ ભૂદેવ ઉપર નજર પડતાં તેણે જોયું કે એની આંખમાં નિર્દોષ પવિત્રતા નથી પરંતુ અધમ વિલાસ ભર્યો છે ! ગમે તેમ હોય પરંતુ એને દક્ષિણા આપ્યા વિના કેમ ચાલે ? તેણે થાળમાંથી એક સોનામહોર ઉપાડી અને દાન આપવા પોતાનો હાથ લંબાવ્યો.

“ હવે, મહારાજ આ દક્ષિણા ! ”* જાડેજીએ મહોર આપવા માંડી.

પરંતુ એ બ્રાહ્મણ તો પ્રથમની પેઠેજ અદમ વાળીને ઉભો હતો ! અનિમેષ નેત્રે તે રાણીના સૌંદર્યનું પાન કરી રહ્યો હતો !

જાડેજીના મનથી તો એ પવિત્ર ભૂદેવ હતા ! ફરીથી તેણે વિનિત બાવે કહ્યું, “ મહારાજ, કૃપા કરો. આ દક્ષિણા સ્વીકારી અમને કૃતાર્થ કરો. ”

એ બ્રાહ્મણે ડાકું ધુણાવીને દક્ષિણા લેવાની ના કહી.

“ કેમ મહારાજ ! આ બધા ભૂદેવોએ દક્ષિણાનો સ્વીકાર કર્યો અને આપ શા માટે તે નથી લેતા ? ” જાડેજીએ ખુલાસો પુછ્યો.

બ્રાહ્મણે જોયું કે હવે બોલ્યા વિના છુટકો નથી.

---

* જુઓ ત્રિરંગી ચિત્ર.

“ મેં કાશિયે જમને નિયમ લીધો છે કે કોઈની દક્ષિણા લેવી નહિ ! ” તેણે હુંકારમાં જ પતાવ્યું.

રાણી વિચારમાં પડી, ‘ આ વળી નવી જાતનો નિયમ ! આવો નિયમ તો કદિયે જાણ્યો નથી. કેવો વિચિત્ર આદર્શ ! ’

૬. અપમાનનું ઘેર !

“ મહારાજ ! કૃપા કરી આ દક્ષિણા સ્વીકારો. આટલા આદર્શોને દાન દક્ષિણા આપી અને આપજ રહી જાઓ તેથી અમારો આત્મા દુભારો. આપની ઇચ્છા હોય તો વધુ સોના મહારો આપું. ” જડેજીએ આગ્રહ કર્યો.

“ રાણીજી ! હું પૈસાનો ભૂખ્યો નથી !

“ ત્યારે ? ”

“ હું નાણાનો ઉપાસક નથી, હું તો સૌંદર્યનો પૂજારી છું. ”

“ મહારાજ ! કંઈ ભાંગ્યાંગ તો નથી પીંધીને ? દક્ષિણા લેવી હોય તો લ્યો, નહિં તો ..... ”

“ એક વખત તો મેં કહ્યું કે હું સૌંદર્યનો પૂજારી છું ” આદર્શ નફરત થતો ગયો, તેની વિલાસી આંખો અને રાણીયોના મુખચંદ્ર ઉપર ટાંપી રહી હતી.

“ હશે, આપ આ દાન લ્યો છો કે..... ” રાણી કંટાળી.

“ સુંદરી, હું સુવર્ણદાન કરતાં પ્રેમદાન...”

“ ચાલો જુદેન ચાલો, ” આજીવંતીએ જડેજીનો હાથ ખેંચતા કહ્યું, “ કાંતો આ કોઈ પાગલ છે, અથવા તો આદર્શના વેશમાં કોઈ વિષયલંપટ નરાધમ છે ! ”

અને રાણીએ ત્યાંથી ચાલી નીકળી. પેલો આદર્શ હજી પણ એ રાણીઓ પાછળ અનિમેષ નેત્રે જોઈ રહ્યો હતો !

* * * *

વીરની વાતો (૩)

“આપુ ! અભયવચન આપો તો એક વાત કહું.”

ઘડરના રાજમહેલમાં રાજદાસીએ અને હાથ જોડીને ઘડરનરેશ કલ્યાણમલને વિનંતિ કરી.

“અભયવચન ? ગુન્હો કર્યો હોય તેને શિક્ષા કરવાનો મારો નિયમ છે એ તું જાણે છે ને ?

“હા, આપુ ! ગુન્હેગારને શિક્ષા થવીજ જોઈએ, પરંતુ ખીજના વાંકે મારા ઉપર કે કોઈ પણ ત્રાહિત માણસ ઉપર કોષ ન કરવાનું વચન આપો.”

“બલે, તેમ થશે, બોલ શું કહેવું છે ?”

“એક કડવી વાત. તરસંગમાનો રાણો વાધ તો હવે નફટાંધની હદ કરે છે !”

“તેમાં તને શું ? એના ગિરાસમાં એ ગમે તેમ કરે !”

“આપુ ! એ તો હવે આપણી છેડતી કરતાં પણ નથી શરમાનો !”

“કદી અનેજ નહિ, એમ કરવાની એની છાતીજ ન ચાલે.”

“ખરૂં કહું છું, મહારાજ ! જડેજ શામળાજીની યાત્રા કરવા મધ્ય ત્યાં એ પહોંચી ગયો.”

“હે ?” કલ્યાણમલનો હાથ પોતાની તલ્વારની મૂઠ ઉપર ગયો.

“જી હા, અને તે પણ આદાણના વેષમાં !”

“કેવો નીચ ?” કલ્યાણમલે દાંત કચકચાવ્યા.

“આદાણની માફક રૂદ્રાક્ષની માળા પહેરીને ડોકમાં જનોઈ નાખીને કપાળે ત્રિપુડ તાણીને તે આદાણ ભેગો ભળી ગયો અને જડેજએ દક્ષિણ આપવા માંડી ત્યારે તે લેવાનો સાફ ના પાડી.”

“પછી ?” કલ્યાણમલ અધીરો બન્યો.

“પછી તો એ ગાંડો છે એમ માની જડેજ તથા રાણી ભ્રમણવંતી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા...”

“પણ તે રાણો વાધ હતો તે કેમ જાણ્યું ?

દક્ષિણ લેવામાં થયેલી રકઝકને લીધે કેટલાક બ્રાહ્મણો ત્યાં દોડ્યા આવ્યા. તેમને આવતા જોઈને પેલો ઢોંગી બ્રાહ્મણ ત્યાંથી પલાયન થઈ ગયો. પેલા બ્રાહ્મણોમાંથી એકે કહ્યું, ‘અરે આતો તરસંગમાનો રાણો વાધ ! એને પણ કેવી દુર્મતિ સુઝી છે ? ક્ષત્રિય થઈને બ્રાહ્મણનો વેષ લેવો અને ભિક્ષાંદેહી કરવા આવવું એ તે કેવી રીત ?’

કંથ્યાણુમલનો ક્રોધ અને સાથે સાથે આશ્ચર્ય પણ વધતું જતું હતું. “એ બ્રાહ્મણે કહ્યું એટલે તે રાણો વાધજ હતો એમ કેમ કહેવાય ?”

“મેં એ સાંભળ્યું એટલે હું ક્રોધ ન જાણે તેમ તે ઢોંગી બ્રાહ્મણની પાછળ પડી. શામળાજીના મંદિરથી થોડે દૂર ધીમ ઝાડીમાં બે ત્રણ ઘોડેસ્વારો ઉભા હતા તેમની સાથે એક વધારાનો ઘોડો હતો. પેલો બ્રાહ્મણ ત્યાં ગયો, બ્રાહ્મણનો વેષ બદલીને તેણે રજપૂતનો સ્વાંગ સજ્યો, ઘોડેસ્વાર થયો, અને તેની રાહ જોઈને ઉભેલા ત્રણે સ્વારો સાથે તરસંગમાની દિશામાં પૂરવેગે ચાલ્યો ગયો.”

“એમ ? પછી રાણીએ શું કર્યું ?”

“મહારાજ ! એમને મેં એ વાત આજ સુધી કરીજ નથી.”

“કારણ ?”

“જાડેજ એટલે સાક્ષાત સતી ! પર પુરૂષે પોતાના ઉપર કુદ્રષ્ટિ કરી એટલું જાણે તો પોતાનો જીવ કાઢી નાખે.”

“એ પણ તેં ઠીકજ કર્યું. એ વાત ક્રોધ ન જાણે એજ ઠીક છે. એ મગજના ફાટેલા વાધે જાણી જોઈને માફ અપમાન કર્યું છે. એક વખતે એણે મારા ભાઈ વીરમના વખતમાં ઇડર સામે માથું ઉચક્યું, બીજીવાર તે મારી સામે માથું ઉચકે છે. એનો બદલો હું બરાબર લઉંશ, એ વાધને પાંજરામાં પુરીશ, અને ઇડરના રાવતું અપમાન કરનારની શી વલે થાય છે તે બતાવી આપીશ.”

વીરની વાતો (૩)

૭ હાથરામાં.

“ રાણાજી ! માંડે કહ્યું માનશો ? ”

“ શું ? ”

“ આપ આજે હાંક ન જાઓ ! ”

“ મંજી વાછાવત ! દુનિયા યશુ અજન્મ છે ! કોઇ કોઇનું સાંઠે નોંધને રાજ થતું નથી. વેગરણા જમાદાર સાથે મારે મૈત્રી થઇ છે એ કોઇથી દેખી ખમાતું નથી. ” રાણા વાઘનું મ્હોં કટાણું થયું. એને એમજ લાગ્યા કરતું કે ધર્માણુ સોફો મારા કામમાં વિના કારણ ડખલ કર્યા કરે છે !

હું તો આપના હિતની વાત કહું છું. મારી ખાત્રી છે કે આપના કુળને ઋષિનો શાપ છે કે ‘તમે બધા પાપજનમતિયા થશો’ એટલે તમને અગાઉથી સારી મતિ નહિંજ સૂઝે. પરંતુ આપને માટે મને લાગણી છે, એટલેજ કહું છું કે ત્યાં જવાનું માંડી વાળો. ”

“ મયા વિના તો નજ ચાલે. વેગરણાએ મને કસુંગા પાણીમાં નોતર્યો છે અને મેં હા પાડી છે એટલે મારે જવું તો જોઈએજ. ”

“ તો પછી આપ એકલા ન જાઓ. મને સાથે આવવા દો. ” મંજી ઠાકોરે આગ્રહ કર્યો.

“ કંઈ જરૂર નથી, ઠાકોર ! એ ત્રણ ચાકરને તહેનાત માટે સાથે રાખીશ. તમારે ત્યાં કામ નહિં “ વાઘ કંટાળ્યો અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

“ કેવી રાજહક ! ખરેખર રાણાને વિનાશકાળે વિપરીત યુદ્ધિ સુઝી છે. મને તો આમાં પ્રપંચ જણાય છે. ગમે તેમ તોપણ એ મારા મુરખી છે. એ બલે હડે બરાય પણ મારાથી કેમ મુંગા બેસી રહેવાય ? મારે તેમની સંભાળ લેવીજ જોઈએ. ” મંજી ઠાકોરે સંકલ્પ કર્યો, શસ્ત્રો સજ્યાં અને બહાર નીકળી પડ્યો.

તરસંજમાના રાણા જશપાળે રોહીડા ગામમાં મોટો યત્ન કરવા માંડ્યો, તે વખતે ક્રિયા કરનાર બ્રાહ્મણને એવો ક્રોધ ચડ્યો કે તેણે

અગ્નિકુંડમાં પડતું મુક્યું અને શાપ દીધો કે ‘ તારા કુળમાં સર્વ પાછળમુકિયા થશે અને આવેલો લાગ ખોધને પછવાડેથી પરતારશે. ’ આ શાપ રાણા જગતસિંહનાં વખત સુધી ચાલ્યો.

રાણા વાઘના પિતા આશકરણના વખતમાં અકબરના શાહજહાને તેણે આશ્રય આપ્યો હતો તેની કદરમાં જ્યારે શાહજહાએ મુલ્યવાન હીરા જડેલી વીંટી આપવા માંડી ત્યારે ‘ પછી વાત ’ એમ આશકરણે જણાવ્યું, પરંતુ પાછળથી તેને બુદ્ધિ સુઝી કે આ લાગ જવા દીધો તે કીડ કર્યું નહિ, એટલે તેણે શાહજહા પાસે વીંટી માંગી. શાહજહાએ હું જમીન ત્યારે આપીશ એમ વાયદો કર્યો અને આશકરણ પોતાની પાછળ-બુદ્ધિ માટે પરતાવાં લાગ્યો. કેટલાક વખત પછી પાદશાહ અને શાહજહા વચ્ચે સમાધાની થઇ ત્યારે શાહજહાએ વીંટી આશકરણ તરફ મોકલી હતી.

આ પ્રસંગને યાદ કરીનેજ મંજુ વાઘાવતે રાણા વાઘને ચેતાવ્યો. પરંતુ ઋષિનો શાપ કૃષ્ણા વિના રહે ? તે નજ સમજ્યો, અને પોતાનું ધાર્યું કર્યું.

* * * *

સાબ્રમતીના લાંકને આરે દાયરો જામ્યો છે. અરીણના બંધાણીઓ ‘ બાપુને બણી ખમ્મા ’ કરતા હોકાપાણી પીતા કસુંબાની રાહ લેછ રહ્યા છે. રગડા જેવો કસુંબો તો ક્યારનોય તૈયાર થયો છે, પણ જોને માટે આ દાયરો ગોઠવાયો છે તે મહેમાન ક્યારે આવે તેની રાહ લેવાય છે !

એ મહેમાન આવ્યા, દાયરાનો મુખી ઉઠ્યો, દોડ્યો અને એ મહેમાનને હર્ષ પૂર્વક ભેટી પડ્યો.

“ આવો, આવો, રાણાજી ! બરાબર વખતસર આવી લાગ્યા. અને તો લાગ્યું કે કદાચ આપ ન પણ આવો. ”

“ જમાદાર ! હજી પણ મારી મૈત્રિયાં તમને શંકા છે ? તમારે

વીરની વાતો (૩)

માટે તો માથું આપવું પડે તોય આપું. તો પછી તમે ખરા ભાવથી મને દાયરામાં બેસાવો અને હું ન આપું એમ તે કદિ બને ? હું તો એક વચની. કાં તો હા પાડું નહિ, અને હા પાડું તો કોઈ કાળે આવ્યા વિના રહું નહિ.” રાણા વાણે પોતાની પ્રહતા દર્શાવી.

“આપના જેવા રાણાને તો એજ શોભે ! મધારો, કસુંબો તૈયાર છે, આખો દાયરો આપની રાહ જોઈ રહ્યો છે.”

જમાદારે પોતાના હાથેજ કસુંબો રાણાને આપ્યો. પછી તો આખા દાયરામાં અરીણીનું એ અમૃત ફરી વળ્યું અને બધા દ્વેરમાં આવી ગયા.

૮. નજર કેદ.

“રાણાજી ! આપને કદાચ ખબર નહિ હોય. મૂળ તો હું નાગર બ્રાહ્મણ, પરંતુ મોટા હોદ્દાની આશાએ વટલાઈને મુસલમાન બન્યો. પછી તો નજીવા કારણે પાદશાહ સાથે કળયો થયો અને મારે અમદાવાદ છોડવું પડ્યું. સદમાગ્યે મને વડાવીની જમાદારી મળી અને આપની મિત્રતાનો લાભ સંપાદ્યો. આપણે બંને જો સંપ કરીએ તો છંદના રાવને પણ હંફાવી શકાયે.”

“બરાબર છે, બરાબર છે, એમજ થવું જોઈએ.” કસુંબાના કેદમાં રાણાએ હામાં હા મેળવી.

“અને આજનો પ્રસંગ જીવનભર યાદ રહી જાય તે માટે મેં ખાસ અમદાવાદથી ઉત્તમ શરાબ મંગાવ્યો છે. જરા જીઓ તો ખરા એની લિજ્જત.” જમાદારે એ લાલચગના પીણાની પ્યાલી ભરી અને રાણાના હાથમાં મુકી.

મિત્રનું મન રાખવાની ઇચ્છાથી રાણો તે ગટગટાવી ગયો. પછી તો બીજી, ત્રીજી, ચોથી એમ ઉપરાઉપર પ્યાલીઓ ભરાઈ અને રાણાના પેટમાં ઠલવાઈ. શરાબની ધુનમાં રાણો ગમે તેમ બકલ લાગ્યો. તેને પોતાનું જ્ઞાન નહોતું !

એકાએક ચાર પાંચ માણસો ત્યાં ધસી આવ્યા અને રાણાને પકડી લીધો. રાણાના બંને ચાકરો તેને છોડાવવા આવ્યા. તેમાંના એકને તો જમાદારે ઠાર કર્યો અને બીજો છટકી ગયો.

“આલો, બાંધી દ્યો એ રાણાને! જોજો એ છટકવા ન પામે!” જમાદારે પોતાના માણસોને આજ્ઞા કરી.

“બપ્પરદાર! જો રાણાને બાંધ્યા છે તો! આ બાલાથી વીંધા-ધ્વજ જશો!” બાલાને બરાબર એ માણસો સામે તાકીને એક માણસ દાયરામાં ધસી આવ્યો.

“કોણ છે એ મારા કામમાં આડે આવનાર?” જમાદારે ત્રાડ મારી.

“દીવડીનો ઠાકોર મંજુ વાછાવત—રાણાજીનો ઉમરાવ અને વફાદાર હિતચિંતક! જમાદાર! ધિક્કાર છે તમને કે મિત્રતાનો ડાળ ધાલીને આમ દગો દો છો!” બાલાને એ માણસો તરફ તાકીનેજ આવનારે ઉત્તર આપ્યો.

રાણાની સજામતીની ચિંતા કરનાર મંજુ વાછાવત ચોરીછુપીથી રાણાની પછળ પાછળ આવ્યો હતો અને તેને દગાનો ભોગ થયેલો જોધને તેના બચાવ માટે તે દાયરામાં ધસી આવ્યો હતો.

“કોણ મિત્ર અને શી વાત? ઠાકોર! તમે વચમાં ન આવો, નાહક માર્યા જશો.”

“મોતને તો હું ભેથુંજ લઇને આવ્યો છું, જમાદાર! મારા રાણાને છોડો છો કે નહીં?”

જમાદારે જોયું કે મરણિયો બનેલો આ ઠાકોર પોતાની બધી બાજુ ઉંધી વાળી નાખશે.

“છોડી દો, મુખાંચો! આ ઠાકોર સાહેબ આજ્ઞા કરે છે તે સાંભળતા નથી?” જમાદાર કરડાકીમાં બોલ્યો અને પોતાના બીજા માણસોને તેણે પ્રશ્નારત કરી.

વીરની વાતો (૩)

ઠાકોરે જોયું કે ઉઘાડી તલ્વાર સાથે દસ પંદર માણસો પોતાના ઉપર તુટી પડે છે.

મોત તેની સામેજ આવતું હતું, પરંતુ મરતાં મરતાં પણ પોતાના ધૌર્યનો સ્વાદ શત્રુને ચખાડવાનું તે ચૂક્યો નહિ. પોતાના અણીદાર બાલાથી તેણે જમાદારના એ માણસોને વીંધી નાખ્યા. એક સાથે અનેક તલ્વારો તેના ઉપર તુટી પડી, અસંખ્ય ઘાથી તે લોહી લુહાણ બન્યો અને રાણાને તેની મૂર્ખતા, હઠ, અને પાછળપુદ્ધિ માટે ઠપકો આપતો હોય તેમ રોષભરી આંખો તેના તરફ તાકીને એ ઠાકોર મરણશરણ થયો.

આ મારામારીને લીધે રાણાનો નીશો ઉતરી ગયો. સાવધનતાંજ તે વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયો. તેણે જોઈ લીધું કે પોતે દગાનો ભોગ થયો છે !

“ જમાદાર ! મિત્રતા તો ઠીક બતાવી. આ બધું છળકપટ શા માટે ? ” ચતુર્બુજ બનેલા વાઘે પ્રશ્ન કર્યો.

“ કેવળ સ્વાર્થ માટે ! ”

“ તમારો શો સ્વાર્થ ? ”

“ જર અને જમીન બંનેનો. ઇંડરના રાવે અને આશ્રમ આખો છે. તમને પકડી આપવા માટે વડાલી ગામ અને ઇનામમાં આપ્યું છે. વડાલી અને મળતાંજ મેં ત્યાં મારી હકુમત સ્થાપી, તમારી સાથે મિત્રતા બાંધી, અને મારે કાર્ય સાધવાનું હતું તે આજે સાધ્યું. ”

“ જમાદાર, આ તો મિત્રદોહ થાય છે ! ” રાણાએ જમાદારને સમજાવવા ચત્ન કર્યો.

“ કોણ કોનો મિત્ર ? સ્વાર્થસાધના માટે મિત્રતાનો એ માત્ર ડોળ હતો. તમારા જેવા રાણા માણસનું પારખું કરી ન શકે એમાં મારો શો દોષ ? ”

જમાદારનાં વચનો અક્ષરે અક્ષર ખરા હતા, રાણાએ જોયું કે પોતે ખોટું પારખું કર્યું એ પહેલી જૂલ-ઠાકોર મંજી વાછાવતે આપેલી

ચેતવણી ન માની એ બીજી ભૂલ. એ ભૂલનો પોતે ભોગ બન્યો એમાં બીજાનો શો દોષ ?

રાણા વાઘને ચતુર્ભુજ બનાવીને જમાદાર વડાલી લઈ આવ્યો અને સખ્ત પહેરા તથા તેને નજરકેદ રાખ્યો.

૯. જયમલ ક્યાં? .

“ એ...આ પચીસ ! બીજી પચીસ !.....

“ અને હવે ત્રીજી પચીસ એટલે અઘાય દાણા ફેંક ! ”

“ બે દાણા ! બે દાણા ! એ આ પડ્યા બે દાણા ! ” રમનારે ચીપી ચીપીને દાણા નાખ્યા અને ખરેખર બરાબર બેજ દાણા પડ્યા !

“ જોયું રાવ ! બરાબર બેજ દાણા પડ્યાને ? એ આ તમારી રાત્રી સોગડી ઉઠી ગઈ ! ” રમનારે પોતાની કાળી સોગડીને બે ઘર ચલાવી અને રાત્રી સોગડી ઉપર એવા જોરથી મારી કે એ ધ્યાકાથી આખી મેડી ગાજી ઉઠી !

રાવ મનમાં બળી જતો હતો, છતાં હસતું મોં રાખીને બોલ્યો, “ શાખાશ જયમલ ! પણ અમારાય વખત આવશે હો ! એ વખતે હું બાજ સાથે બહારો લઈશ. ”

છડરનો રાવ જયમલ સાથે ચોપટ ખેલી રહ્યો હતો. સોગડા બાજમાં બંને પોતાની કુશળતાની કસોટી કરાવી રહ્યા હતા. બંને રંગમાં આવી ગયા હતા એવામાં જયમલે રાવની સોગડી મારી અને રાવનો હર્ષ ઉઠી ગયો. જયમલને ક્ષાર આપવા તે ઉત્સુક બન્યો અને ખાસ કાળજી રાખીને બેવડા ઉત્સાહથી દાણા નાખવા લાગ્યો.

રાવ મેડી ઉપર ચોપટ ખેલી રહ્યો હતો, નીચે નીસરણી આગળ ચાંપા અને ખાપરેટાનો રજપૂત કાકોર સાચુબૂત કોષ ઉપર જઈને રંગમાં ભંગ ન પાડે તે માટે ચોકી કરતો બેઠો હતો, તેવામાં પરસેવથી રેબરેબ થઈ ગયેલો એક કાસદ ત્યાં આવી લાગ્યો.

હાંફતાં હાંફતાંજ તે બોલ્યો, “ રાવજી ક્યાં છે ? હું વડાલીથી

વીરની વાતો (૩)

કાગળ લઇને આવ્યો છું.”

“એમ ? શાનો કાગળ છે ?”

કાસદ વિચારમાં પડ્યો.

“શા માટે સંકેત પામે છે ? હું રાવનો વિશ્વાસુ સેવક છું, મને કહેવામાં જરાય ડર ન રાખવો.” સાલુભૂતે તેને આશ્વાસન આપ્યું.

“એ હું શું જાણું ? પરંતુ વેગરણા જમાદારે રાણા વાધને પકડીને કેદ કર્યો છે તે સંબંધીનો આ પત્ર હોવો જોઈએ.”

“ઠીક, ઠીક, રાવજી હમણાં પોઢ્યા છે. તું પેલાં જાડના ડાયા નીચે બેસ. હું જઈને જોઈ આવું. જો રાવ જાગતા હશે તો હું તને બોલાવીશ.”

કાસદ અધીરો બન્યો. “પણ જમાદારે કહ્યું છે કે.....”

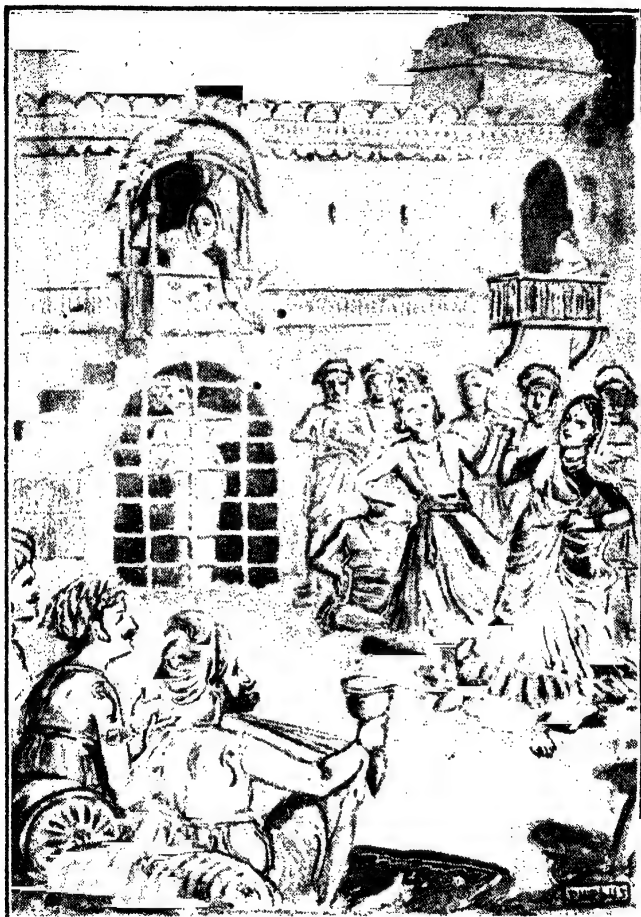
“ચુપ ! ચુપ ! ધીમે બોલ ! આમ રોડા પાડીને બોલે છે એથી જો રાવની ઉધ જોડી જશે તો નાહક તારા ઉપર ક્રોધે બરાશે.” સાલુભૂતે બીક બતાવી.

કાસદ બિચારો ચુપ થઇ ગયો અને થોડે દૂર આવેલા લીંબડાના જાડની છાયામાં જઈને બેઠો.

જયમલ રાણા વાધનો સગો ભાઈ. રાણા વાધે કરેલા અપમાનનો બદલો લેવા માટે રાવે જયમલ સાથે મિત્રતા કરી અને તેને ઇડર બોલાવીને પોતાની પાસે રાખ્યો. જયમલ મનમાં એમજ સમજતો હતો કે રાવના ચારે હાથ પોતાના ઊપર છે !

સાલુભૂતને જયમલ સાથે સાચો મિત્રભાવ અંધાર્ધ ગયો હતો. કાસદે આપેલી ખબર ઉપરથી તેની ખાત્રી થઇ ચૂકી કે રાણા વાધને રાવે કેદ પકડાવ્યો તેમ જયમલને પણ કેદ કરશે અગર મારી નાખશે. પોતાના મિત્રને ઉગારી લેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

બીલાડીની માફક પગલાનો જરા પણ અવાજ ન થાય તેમ નીસરણી ચડીને તે મેડી ઉપર આવ્યો અને રાવની પછવાડે અને

સૌ કોઈ એ લીલા જોવામાં તરલીન બન્યા ! પૃ. ૩૮૬.

‘राव तमाईं माथु उगवी दशे !’

[पृ. ३७७]

જામલની નજર પડે એવી રીતે ઊભા રહીને પોતાના હાથથી પોતાનું ગળું ઉડાવી દેવાની ધશારત કરીને તેને સાનમાં સમજવવાનો યત્ન કર્યો કે ‘રાવ તમારું માથું ઉડાવી દેશે !’*

જામલે આ જોયું પણ તે કંઈજ સમજ્યો નહિં. જાણે કંઈ અન્યુંજ ન હોય. તેમ તે રાવ, સાથે ચોપટ રમવા લાગ્યો.

ફરીથી સાલુભૂત અને જામલની નજર મળી અને સાલુભૂતે નીચે આવવાની તેને ધશારત કરી.

સાલુભૂત જરા પણ અવાજ કર્યો વિના નીચે ઉતરી ગયો. રાવને જોઈ ન પડે તે માટે જરા વાર રમત પૂર રંગમાં ચાલુ રાખીને કુદરતી હાજતનું જહાનું કાઢીને જામલ નીચે આવ્યો.

સાલુભૂત આતુરતાથી તેની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. તેણે સઘળી હકીકત તેના કાનમાં કહી સંભળાવી.

જામલે પોતાના એ સાચા સન્મિત્રનો અંતઃકરણ પૂર્વક ઊપકાર માન્યો. ઉતાવળે પગલે તે પોતાને ઊતારે આવ્યો, પોતાના માનીતા ઘોડા માથે તેણે સામાન નાંખ્યો અને ધડરને છેવટના પ્રણામ કરીને ઘોડાને ઉત્તર દિશા તરફ મારી મુક્યો.

જામલ ગયો એટલે સાલુભૂતે કાસદના ખબર રાવને આપ્યા. રાવે કાગળ વાંચ્યો, રાણો વાઘ પકડાયો એ જાણીને તે અત્યંત હર્ષ પામ્યો, રાણાના બાઈ જામલને પણ હવે કેદ કરવાનો તેણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો.

પરંતુ જામલ ક્યાં ? ‘હમણું આવશે’ ‘હમણું આવશે’ કરી તેણે ખૂબ રાહ જોઈ, પરંતુ જામલનો પત્તો ન મળે ! ઉતારે તપાસ કરાવતાં જણાયું કે એતો ઘોડો લાઇને ક્યારનો ગામ બહાર ગયો છે !

રાવ સમજી ગયો કે જામલ જરૂર છટકી ગયો !

તેણે તેને પકડી લાવવા ચોમેર પોતાના માણસો દોડાવ્યા.

વીરની વાતો (૩)

૧૦ નસીબ એ ડગલાં આગળનું આગળ !

“ ચેત ! બેટા રેશમીયા ચેત ! હવે કિનારે આવેલા વહાણને ડુબાવવું છે કે શું ? ”

લથડીયા ખાતા ધોડાની પીઠ ચાખડતો, પ્રશંસાના શબ્દોથી તેને ઉત્તેજિત કરતો, ધોડાનો પગ લથડતાં તેની લગામ ખેંચી પુનઃ તેને આગળ વધવાની પ્રેરણા કરતો એક ધોડેસ્વાર ધોડાને પૂરપાટ દોડાવતો આગળને આગળ વધતો જતો હતો. ક્યારે ધારેલા રથને પહોંચી જઈ એ એકજ વાતની તાલાવેલી તેને લાગી હતી !

રેશમ જેવી ચુંવાળી ચામડીને લીધે રેશમીયા નામથી ઓળખાતો એ અશ્વ એકજ સાથે પચીસ માઇલની મુસાફરી કરી આવ્યો હતો. જરા પણ શ્વાસ ખાધા વિના તેણે પોતાના માલિકની આજ્ઞાનો અમલ કર્યો હતો, એ વફાદાર જનાવર દેહની દરકાર કર્યા વિના આગળ ધસ-મર્યો જતો હતો. તેનું અંગેઅંગ પરસેવાથી રેખાંતર થઈ રહ્યું હતું, કંઠે સોસ પડતો હતો, ફેફસાં ધમણની માફક ડ્રુલાતાં હતાં, નાકના નરકોરાં ડુલી રહ્યાં હતાં, આંખો હમણાં નીકળી પડશે એમ ફાટફાટ થઈ રહી હતી, એના જીવનની ધડીયો ગણાતી હતી !

પરંતુ તે સાથે મુસાફરનો પણ જીવ જતો હતો. ‘ શું થશે ? શનુઓ આવી લાગશે ? પકડી પાડશે ? આટલી મહેનત ધૂળમાં મળશે ? ’ એવા વિચારવાયુથી તે ઘેરાયો હતો, એવામાં એકએક ‘ રેશમીયા ’ ને ઠોકર વાગી. તે લથડ્યો, ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો.

અચરાક સ્વાર ચેત્યો. ધોડાને લથડતો જોઇને તેણે અશ્વ ઉપરથી કુદકો માર્યો.

પોતાના માલિક તરફ માયાભરી છેલ્લી નજર કરીને એ અશ્વે આંખો ઢાળી દીધી. તેના રામ રમી ગયા.

“ નસીબ એ ડગલાં આગળનું આગળ કહે છે તે આનું નામ. ઇંડરના રાવના પંજમાંથી છટકવા ફાંફાં માઈ છું ત્યાં આ અશ્વે અધ-

વચ દ્વગો દીધો. એ પ્રાણી પણ શું કરે ? એનોય કંઈ વાંક છે ? મારો સ્વાર્થ સાધવા જતાં આવું વફાદાર પ્રાણી મેં ગુમાવ્યું. હવે શું થાય ? આ સામેજ આકાડિયા ગામ દેખાય છે ત્યાં જઈ. જેઉં કોઈ હરીના લાલ મળી જાય તો !”

આ ઘોડેસ્વાર તે ખીન્ને કોઈ નહી, પરંતુ ઇંડરથી નાસી છુટેલો જયમલ !

૧૧. ધન્ય ચારણ !

જયમલ પગે ચાલતો આકાડિયા ગામે આવ્યો. વરજંગ આકુવા ચારણ અહીં રહે છે એમ તે જાણતો હતો. તેના ધર આગળ આવતાં તેને જણાયું કે આ ચારણની દીકરો સદુજી ધરમાં છે. તેણે પોતાને છુપાવવા વિનંતિ કરી.

“ તમે કોણ છો ? શા માટે છુપાવા માગો છો ? પ્રથમ સત્ય હકીકત જણાવો એટલે યોગ્ય આશ્રય મળશેજ. ” સદુજીએ ખુલાસો માંગ્યો.

“ તરસંગમાના રાણા વાલનો હું ભાઈ, જયમલ માફ નામ. રાવના માણસો મારી પાછળ પડ્યા છે, જીવન મરણનો સોદો છે, કાંતો મને છુપાવી અભયદાન આપો, કાંતો મને દૂર પહોંચાડી દો. ” જયમલે હકીકત જણાવી. ”

“ જયમલજી ! તમે મારા માથા સાટે છો. મારો આશ્રય શોધતા આવ્યા છો એટલે હું તમને રાખીશ, પરંતુ રાવ એ જાણ્યા વિના રહેશે નહિ, અને હું મરીશ નહિં ત્યાં સુધી તમારો સગડ મુકશે નહિં. એના કરતાં એક ઉત્તમ ઉપાય બતાવું તે કરશો ? ”

“ જરૂર. ”

“ તોં જુઓ. આ મારી કેસર અને કસ્તૂરી નામની બે ઘોડી છે તેમાંથી તમને જે સારી લાગે તે લઈને અહીંથી નાસી છુટો. ”

જયમલે કેસર નામની ઘોડી લીધી, તેના ઉપર સ્વાર થયો, આભાર ભરી નજરે સદુજી સામે જોયું અને બોલ્યો, “ આપનું આ ઝણુ કયે બવ ચુકવીશ ? ”

વીરની વાતો (૩)

“ એ વિચાર પછી, તમે હેમક્ષેમ હો અને ગ્રાસ પાછો મેળવો ત્યારે વળી આ ચારણને યાદ કરજો. હાલ તો પ્રભુનું નામ લખને રવાના થઈ જાઓ, જાઓ ! ”

રેનનો ઇસારો ચતાં કેસર પાંખાળી બની. એ પવનવેગી ઘોડીની મદદથી જીયમલ દૂર નીકળી ગયો.

એક દુખીયા માણસને પોતે સહાય કરી શક્યો તે માટે સદુજી આજે મનમાં જ પ્રભુનો પાડ માનતાં હર્ષપ્રવૃત્તિ બની રહ્યા હતા તેવામાં તેણે ઇડરના માણસોને પોતાના ઘર તરફ આવતા જોયા. તેના હર્ષ ઉડી ગયો.

રાવે દોડાવેલા માણસોમાંના ઘોડાક આકોડિયાની સીમમાં આવી લાગ્યા તેવામાં જમીન ઉપર ફાટી પડેલા ફેશમીયો ઘોડો તેમની નજરે પડ્યો. તેમની ખાત્રી થઈ કે જીયમલ આકોડિયા ગામમાં જ હોવો જોઈએ.

વરજંગ આડુવા ચારણનું અને તેના દીકરા સદુજીનું નામ જાણીતું હતું. જીયમલ કદાચ તેના આશ્રયે જ ગયો હોય ! તેઓ ચારણને ત્યાં આવ્યા.

“ ગઢવી ! અમારો ચોર આપો ! ચોર તમારા ઘરમાં સંતાયો છે ! ”

“ ચોર કોણ અને વાત શી ? તમે આ શું કહો છો તેજ સમજાવું નથી ! ”

“ અરે રાવનો ગુન્હેગાર જીયમલ અહીં નાસી આવ્યો છે ! ”

“ એમ ? અરરર ! મને શી ખબર ? હાય હાય, ત્યારે તો એ મને પણ ઠગી ગયો. ” ચારણ રડવા જોવો થઈ ગયો.

“ એ કવી રીતે ? ”

“ એ તો કાંઈ મોટા સોદાગર હોય તેમ ડુલકટાકીયો થઈને આવ્યો અને મારી ઘોડિયો ખરીદવાની વાત કરી. મેં સાંઠું કપ્પલ કર્યું. ‘કેસર’ ની પરીક્ષા કરવાનું મિષ કહાડીને તેને તળાવે પાણી પાવા

જતો હોય તેવો ડાળ કરીને ક્યારનાય ગયો છે તે હજી પાછો આવ્યો નથી. અરે ત્યારે શું એ મારી 'કેસર' ઉઠાવી જશે?" સદુજનો સાદ ગળગળો થઇ ગયો, તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

"ઉઠાવી જશે શું? ઉઠાવી ગયો એમજ સમજીને! તમારા જેવા હૈયાકુટા હોય ત્યાં બીજું શું થાય? ચાલો, બાદ ચાલો, આપણે તરતજ તેની પૂંઠ પકડીએ. જઇ જઇને એ કેટલે દૂર જશે?"

રાવના માણસો પુનઃ જામલની પાછળ પડ્યા. વીસ પચીસ માઇલ સુધી તેઓ રખડ્યા તો પણ જામલનો પત્તો લાગ્યો નહિં અંતે મળ્યો તેઓ ઇંડર પાછા આવ્યા.

સદુજએ અરામર યુક્તિ ચલાવી. ખરા અણીના વખતે તેણે જીવના જોખમે જામલનો જીન બચાવ્યો. ધન્ય ચારણ!

૧૨. પાંજરામાં પુરાયલો વાઘ!

ગઢવીએ આપેલી કેસર નામની ઘોડીની મદદથી જામલ હેમક્ષેમ જોરાજે જઇ પહોંચ્યો, ત્યાં માણસો એકઠાં કર્યા અને ઇંડરના રાવે રાણા વાઘને કેદ કરીને તરસંગમામાં પોતાની સત્તા સ્થાપી હતી તે સત્તા ઉઘાપીને ત્યાં પોતાની વીરહાક વગાડી.

રાવે આ સાંભળ્યું, ફોજ લઇને તે તરસંગમા ઉપર ચઢી આવ્યો, બંને પક્ષ વચ્ચે યુદ્ધ થયું, પરંતુ રાવ નિષ્ફળ નિવડ્યો અને ઇંડર પાછો જતો રહ્યો.

વારંવાર તે પોતાના માણસોને મોકલતો, વારંવાર બંને પક્ષ વચ્ચે હમકલાં થતાં, પરંતુ જામલે એટલી બધી સાધનસામગ્રી અને સંરક્ષણની યુક્તિઓનો સંગ્રહ કર્યો હતો કે રાવનું તેમાં કંઈ વળતું નહોતું.

આ પરાજયથી રાવ વધુને વધુ ક્રોધે ભરાતો ગયો. એ ક્રોધ તે રાણા વાઘ ઉપર ઠલવવા લાગ્યો.

*

*

*

*

વીરની વાતો (૩)

વેગરણા જમાદાર તરફથી આવેલા કાસદ સાથેના પત્ર વાંચીને ઇડરના રાવે રાણા વાધને તરતજ પુરતા ચોકી પહેરા સાથે ઇડર મોકલી આપવાનું તેને ફરમાન કર્યું, અને જાતેજ સાથે આવવા તેને સૂચના કરી.

વેગરણા આવ્યો, સાથે ચતુર્ભુજ બનાવેલા રાણા વાધને લાવ્યો. રાવ કલ્યાણમલે રાણા વાધના દેખતાંજ વેગરણાને તેની કાર્ય-કુશળતા માટે ધન્યવાદ આપ્યો, સરદારની પદવી એનાયત કરી અને સોનાની મુઠવાળી તરવાર અને પોશાક ભેટ કર્યા.

મિત્રહોદીને આવો અદસો મળતો જોમ રાણા વાધનું કાળજીનું કષાયું. તેનું ચાલત તો એજ સોનાની મુઠવાળી તરવારથી તે વેગરણાનું માથું ઉડાવી દેત. પરંતુ અત્યારે તો તે પરવશ હતો—ઇડરનરેશની સમક્ષ બંદીવાન તરીકે ઉભો હતો!

રાવે વેગરણાને રજા આપી, બીજા માણસોને બદલે ચાલ્યા જવા ઇશારો કર્યો, અને હાથમાં ખુલ્લી તરવાર રાખીને રાણા વાધ તરફ વક્ર દ્રષ્ટિથી જોઇ રહ્યો.

“કેમ રાણા વાધ! ઇડર સાથે વેર કરવાથી કેવું પરિણામ આવે છે તે જોયું?”

વાધ મુગેજ ઉભો હતો.

“મારા બાપ વીર વીરમના વખતમાં તેં એડ ગામના દોર વાક્યા તેમાં તું ન ફાળ્યો. છતાં તને લાજ ન વળી કે મારા જનાના તરફ નજર કરી? ઇડરના રાવની રાણી ઉપર નજર કરવાથી કેવું ફળ મળે છે તે હવે જો અને ભોગવ તારા કર્મનાં ફળ!”

બોલું બોલું થઇ રહેલા વાધના હોઠ કોષથી કંપતા હતા, પરંતુ એક શબ્દ પણ તેના મુખમાંથી ન નીકળ્યો. મનમાં તેને એકજ વાતનું આશ્ચર્ય થતું હતું—‘હું ઇડરની રાણીએને જોઈ ગયો એ વાત રાવે કેવી રીતે જાણી હશે?’

ખીજે કોઈ હોત તો ઇડરની રાણિયોનું અપમાન કરનાર એ નરા-
ધમને હું જીવતોજ જમીનમાં જાંડારી દેત, અથવા તરવારના એકજ
ઝાટકે તેનું માથું ઉડાવી દેત. પરંતુ તને તો ખીજ પ્રકારની શિક્ષા
કરવી પડશે-તું જીવનભર યાદ કર્યો કરે તેવી !

“ રાવ ! સ્ત્રીયોની માફક મેણું મારવા તે ઇડરના રાવને ન શોભે !
તમારે કરવું હોય તે ખુશીથી કરો. એમ કટાક્ષમાં બોલવાની કંઈ જરૂર
નથી. તરવાર જેમ તમને ચલાવતાં આવડે છે તેમ મને પણ આવડે
છે ખરી મૂર્દાઈ તો તરવાર ચલાવવામાં છે, ગમે તેમ બોલવામાં નહિં ! ”

“ ઓહ હો ! આટલી બધી બહાદુરી ? તમારા જેવા બહાદુર
રૂબપૂતને એક નારીના સુખમંડળના દર્શન કરવા માટે બ્રાહ્મણનો વેષ
કેમ સજવો પડ્યો તેજ હું સમજી શકતો નથી ! ”

“ આમ પડ્યા ઉપર પાટુ અને ઘઝયા ઉપર ડામ આપીને તમે
શું કરવા માંગો છો ? પારખું કરવું હોય તો કરો મને બંધનમુક્ત, અને
જેમ ઇચ્છો પછી મારો હાથ ! ” વાઘે ત્રાડ મારી.

“ હાહાહાહા ! ” રાવ હસી પડ્યો. હું એવો મૂર્ખ નથી કે હાથમાં
આવેલા શિકારને એમ રહેલાઈથી છટકી જવા દઉં. રાણાજી, હવે તો
અહીં ઇડરમાંજ નજરકેદ રહો અને મગ્ન કરો. અને એક બીજી વાત
કહું ? મારા દરબારગઢના યોગાનમાંજ-પાંજરા જેવી જણાતી પેલી
સળિયા જડેલી ઓસરીમાંજ તમારો હવે કાયમને માટે નિવાસ થશે,
જેથી દરબારગઢમાં આવનાર જનાર સૌ કોઈ જોઈ શકે કે રાવનું અપમાન
કરનારની આવી વલે થાય છે ! ”

“ હું રાણો વાઘ-મારો હૃદયણાવ સુધી ભાગ ” એમ જ્યાં ત્યાં
અભિમાનથી બોલનારો તરસંગમાનો રાણો વાઘ ઇડરના રાવનો કેદી
બન્યો-બલભલાને ડરાવનારો વાઘ પાંજરામાં પુરાયો !

૧૩. સ્વામિભક્ત દેખો.

વાઘને પાંજરે નાંખ્યો એ વાત તરસંગમામાં પહોંચ્યા વિના ન
રહી. વાઘના વક્રાઘર સેવકો એ સમાચાર સાંભળી કંકળી ઉડ્યા.

વીરની વાતો (૩)

“ મહેપા ઠાકોર ! સાંભળ્યું ? આપણા રાણા ઇડરમાં કેદ થયા. વનસણાન દેપા ઠાકોરે મહાવડના ઠાકોરને ખબર આપ્યા.

“ હા ભાઈ હા, આ મારા ભાઈ રાજધરે હમણાંજ મને એ ખબર આપ્યા. રાવે પણ ભારે કરી ! ” મહેપાએ અફસોસ કર્યો.

“ ભારે કરી એ તો બધાય જાણે છે, પરંતુ હવે કંઈ રસ્તો કાઢવો પડશે ને ? આપણે જીવતા જાગતા બેઠા હોઈએ અને આપણો ધણી એમ કેદમાં સડ્યા કરે એમાં આપણી શી શોભા ? ” દેપાએ આનંદ ચલાવ્યું.

“ શોભા શાની ? આ તો આપણાં નાક કપાયા જેવું થયું. પણ રાવની પાસે આપણું શું ગળું ? ” રાજધરે શંકા કરી.

“ ગળું હોય કે ન હોય, પરંતુ આપણું કોઈ પણ રીતે રાણાને છોડાવવાજ જોઈએ. ” દેપાએ નિશ્ચય જણાવ્યો.

“ એ તો તમારા જેવા જીવાનીયા હામ બીડે તો થાય. અમે તો હવે ખર્ચુ પાન ! ” મહેપાએ સધળો ભાર દેપા ઉપર નાખ્યો.

“ ખુશીથી, એ કામ મારું, પરંતુ રાણા જીયમલની હા હોય તોજ. ” દેપાએ તત્પરતા બતાવી.

રાણા વાઘના એ ત્રણે વફાદાર સેવકો જીયમલ પાસે ગયા અને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો.

ગમે તેમ તો પણ માડીજયો ભાઈ ! જીયમલ પોતાના ભાઈને છોડાવવા ઉત્સુક હતો તેમાં અનાયાસે દેપા ઠાકોર જેવો હામ બીડનારો મળ્યો, પછી વિચાર કરવા જેવું શું હોય ? તેણે પોતાની સંમતિ દર્શાવી.

૧૪. ભવાયાની ભવાઈમાં.

રાવ હમેશાં પાંજરે પડેલા વાઘ પાસે આવતો—તેને પશ્ચાતાપ થાય છે કે કેમ તે જોવા માટે, કે પછી તેને દાઝ્યા ઉપર ડામ આપી આપીને પોતાના કરેલા અપમાનની વૈરવૃત્તિને શાંત કરવા માટે.

રોજ તે રાણાની ખચર અંતર પુછતો, પરંતુ એ તપાસ હૃદયની લાગણીની નહોતી, દુસ્મનના અંતરને વિદ્યારવાની એ એક યુક્તિ હતી !

“ કેમ રાણા ? કેમ છે ? પાંજરે પડેલા વાઘને છુટવાનું મન થાય છે ? છુટવું હોય તો તારાં થોડાં ગામો મને લખી આપ, તરસ-મમાના ગામો ઉપર મારું આધિપત્ય સ્વીકાર ! ”

“ કદી નહિ અને ! હું જીવતો છું ત્યાં સુધી તો તરસંગમાની એક તસુ જમીન પણ તમારા હાથમાં ન આવવા દઉં. હું કોણ ? હું રાણો વાઘ, મારો હૃરણુવ સુધી ભાગ ! ”

રાવ રોજ આવા પ્રશ્નો પુછતો અને રાણો એકજ જવાબ આપતો, ‘ હું રાણો વાઘ, મારો હૃરણુવ સુધી ભાગ ! ’

વજસણાના કોળી ઠાકેર દેપા પાસે ૮૦ માણસો હતા. એ માણસોને ઇડરવાડમાં નાનાં નાનાં ગામમાં છુટક છુટક મુકીને, એ ત્રણ માણસો પોતાની સાથે લઇને તે ઇડર આવ્યો અને બની શકે તેટલી ખાતમી મેળવી.

એક દિવસ એણે સાંભળ્યું કે આજે દરબારગઢમાં ભવાયા ભવાઇ કરવાના છે. ભવાઇની રમતમાં ભણી જઇને ત્યાંનો બધો તાલ જોવાની-એ પ્રકારે રાણા વાઘને છોડાવવાની યુક્તિ શોધી કાઢવાની દેપાને જાણાસા થઇ.

રાત પડી અને દરબારગઢના ચોકમાં ભવાઇ શરૂ થઇ. ચાર પાંચ મશાલચી બધે ઠેકાણે બરાબર અજવાળું પડે તેવી રીતે એક હાથે મશાલ ઉંચી ધરી રાખીને ઉભા હતા, અને બીજા હાથમાં પકડેલી તેલની ઝરીથી એ મશાલમાં વારંવાર તેલ પુરતા હતા. ભવાયા જાત જાતના સ્વાંગ ધરીને, હાથના મોઢાના અને આંખના અવનવા ચાળા કરીને, ધડીમાં ભુંગળ વગાડીને તો ધડીમાં લાંબા રાગડા તાણીને ભવાઇમાં પોતાની કુશળતાનું દર્શન કરાવી રહ્યા હતા એવામાં ‘ રાવના ભાઇ પધારે છે ! ’ એવી ખૂસ પડી અને ભવાઇ જોવા એડેસો પ્રજા-વર્ગ સ્થાન પામીને સ્થેજ પાછળ ખસી ગયો.

બીરની વાતો (૩)

રાવનો બાપ—કેશવદાસ ત્યાં આવ્યો અને સૌના આગળ ગાદી તકિયે બેઠો. બવાયાએ “ ધણી ખમ્મા રાવને ! ધણી ખમ્મા કેશવદાસજીને ! ” કહી તેના નામની જય બોલાવી, અને તેની આરા થતાં પુનઃ બવાઇ આગળ ચલાવી.

કેશવદાસની આરાથી બવાયાએ કહાન ગોપીનો વેષ લીધો અને રાસલીલા ભજવવા માંડી.

નજરકેદ અનેલો રાણો વાધ આ લીલા જોવા માટે છેક ઓસરીની જાળી પાસે આવ્યો. ઝરખામાં બેઠેલો સ્ત્રી વર્ગ પણ કુતૂહલપૂર્વક એ દ્રશ્ય જોઈ રહ્યો, ગોપાળદાસ, તેના સાથી, અને અન્ય પ્રેક્ષકો સૌ કોઇ એ લીલા જોવામાં તદ્દલીન બન્યાં !*

પ્રેક્ષકોના ટાળામાં બેઠેલા એક માણસનું ચિત્ત આ બવાઇમાં જરાય નહોતું લાગતું. ધડીમાં તે કેશવદાસ તરફ અને ધડીમાં સળી-યાવાળી ઓસરીમાં પુરાયલા રાણા વાધ તરફ જોયા કરતો અને પોતાના એ વર્તન તરફ કોઇનું લક્ષ ખેંચાય છે એવું જણાતાં જાણે કંઈ બન્યુંજ ન હોય તેમ બવાઇમાં રસ લેવા મંડી જતો.

આ માણસ તે વજનસણાનો કાળી ઠાકોર દેપો. કોઇ ન જાણે તેમ તે બવાઇ જોનારાઓમાં ભળી ગયો હતો અને બધી ચિકિત્સા જોયા કરતો હતો !

એકાએક બવાયા અને પ્રેક્ષકો હસી પડ્યા અને સાથે સાથે કેશવદાસ પણ હસ્યો. દેપો ચમક્યો. આ શું ? રાણા વાધે કારમી ચીસ કેમ પાડી ?

સૌનું લક્ષ દરબારગઢના ગોખમાં બેઠેલી એક બાળા તરફ ખેંચાયું. એ બાળા પોતાના એક હાથમાં પાંચીકાની કાંકરીઓ રાખીને બીજા હાથથી બરાબર રાણા વાધ તરફ તાકીને એકેક કાંકરીનો તેના ઉપર છુટો ધા કરતી હતી. લોહા જેવી એ કકણ કાંકરી રાણા વાધના માથામાં, કપાળમાં, આંખ ઉપર, કાન ઉપર અને ગમે ત્યાં લાગતી અને

---

* જુઓ ચિત્ર.

આ મુંઝા મારથી અકળાયેલો રાણો નાના બાળકની માફક ચીસ પાડતો.

છોકરીને તો આ રમત જેવું લાગતું, કોઇની શિખવણીથી હો કે સ્વયંસ્ફુરણથી હો પરંતુ એ તો પોતાનું બધું જ જોર અજમાવતી હોય તેમ બરાબર તાકીને કાંકરી ફેંકતી અને રાણા વાઘને જીવ જવા જેવું થતું.

નાના બાળકની માફક રડવા જેવા થઇ જતા અને વેદનાની ચીસો પાડતા આ રાણાને જોઇને રમનારા અને જોનારા બધા હસી પડ્યા. તેમને તો આ નવો તમાશો જોવાનો મળ્યો.

રાણાનો મિજબાન ગયો, “ શું કરે ? બંધનમાં પડ્યો છું, નહિ તો હમણાં આ બધાને બતાવી દેત. આ છોકરી પરમવની મારી કોઇ વેરણુ હશે. નહિ તો એ મને આમ શા માટે સતાવે ? એ મને પળવે છે તેમ જ્યાં સુધી મારો કોઇ વારસ આ છોકરીને રડાવશે નહિ ત્યાં સુધી મારો જીવ ગતે જવાનો નથી. ”

દેખા ઠાકારે આ સાંભળ્યું. તેનું સ્વામિભક્ત અન્તર ખગભળી ઉઠ્યું. તેણે મનમાંજ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે ‘રાણાની આ ઇચ્છા હું જરૂર પૂર્ણ કરીશ.’

૧૫ છોકરીને રડાવી !

ભવાઇનો ખેલ ભજવાઇ રહ્યો અને ભવાયાએ પૈસા ઉધરાવવા માટે થાળી ફેરવી. અચાનક થાળીમાં સોનાનું કડું આવી પડ્યું. ભવાયા વિચારમાં પડ્યા. જ્યાં રૂપાનાણું નાખનાર કોઇ નહિ ત્યાં આ સોનાનું કડું નાખનાર દાનવીર દાતા કોણુ નીકળ્યો ?

“રંગ છે ! રંગ છે ! આ દાનવીર કરણુ સમા દુહા રાખને ! આ કડું કોણુ નાખ્યું ! અમે કોના ગુણુ ગાઇએ ? ” ભવાયા એ કડાનાં દાતાને જાણવા ઉત્સુક બન્યા.

પણ કોઇએ જવાબ ન આપ્યો. એ કડું ફેંકનાર રાણા વાઘનો વફાદાર સેવક દેખો હતો ! જાણુ પોતે કંઈ જાણુતોજ ન હોય તેમ ખીજ પ્રેક્ષકોની માફક જીજ્ઞાસાથી તે કડાવાળી થાળી તરફ જોઇ રહ્યો.

ભવાયાએ ફરી એજ પ્રશ્ન કર્યો. પણ કંઈ જવાબ ન મળ્યો !

વીરની વાતો (૩)

“ બલા માણસ ! તમારે એ વાતની શી ખજુખોદ ! કોઇ દાર-
ડીયાએ એ નાંખ્યું હશે. એને બાન હોય તો એ બોલેને ? એ તમારા
ભાગ્યનું હશે એટલે ભગવાને તમને અપાવ્યું તો હવે તે તમે ભોગવો.
તમારે રોટલા સાથે કામ છે કે ટપટપ સાથે. ” એક ઉતાવળા સ્વભાવના
પ્રેક્ષકે મનમાં આવ્યું તેવો માર્ગ શોધી કાઢ્યો.

રાજી થયેલા ભવાયાએ ફરીથી તાસક ફેરવી. કોઇ ન જાણે તેમ
ખીબું એક સોનાનું કડું એ ચાળીમાં આવીને પડ્યું અને પ્રેક્ષકોની
જીભાસા ઉરકેરાઇ.

મધરાત વીતી હતી, આંખમાં ઉંધ ઘેરાતી હતી, બગાસાં આવતાં
હતાં, અને હવે તો અહીંથી જઇએ તો ઠીક એમ પ્રેક્ષકોને થતું હતું,
પરંતુ રાવનો ભાઇ-કેશવદાસ ત્યાંથી ન ઉઠે ત્યાં સુધી ખીજથી ઉડી
શકાય તેમ નહોતું અને એ ક્યારે ઉઠે તેની સૌ કોઇ આતુરતાથી રાહ
જોઇ રહ્યા હતા.

એટલામાં કેશવદાસ ઉઠ્યો, એક મશાલથી સળગતી મશાલ સાથે
તેની આગળ ચાલ્યો અને પ્રેક્ષકો હકુકુડ કરતા જવા માટે ઉઠ્યા.

ચિત્તો જેમ પોતાના શિકાર ઉપર ચોટ મારે તેમ દેવો ઉઠ્યો
અને જાણે કંઈ જાણતોજ ન હોય તેમ જરાપણ અવાજ કર્યા વિના
કેશવદાસની પાછળ પાછળ લપાતો છુપાતો ચાલ્યો. યોગાનના છેડા
આગળ મહેલમાં જવાના ખાંચા આગળ ખુમ અંધારું હતું. લાગ જોઇને
દેવાએ મશાલથીના હાથ ઉપર એવો ઝાટકો માર્યો કે મશાલ તેના
હાથમાંથી પડી ગઈ, મશાલના પ્રકાશથી મળતું અજવાળું બંધ થયું
અને મધ્યરાત્રીનો ઘોર અંધકાર વ્યાપી ગયો.

ધનધોર વાદળમાં વીજળી ચમકે તેમ એ અંધકારમાં દેવાની
તરવાર ચમકી, પોતાનું સઘળું જોર એકઠું કરીને તેણે એ તરવાર
કેશવદાસના ગળા ઉપર ઝીકી અને માથું ધડથી ભુડું કર્યું.

એક હાથમાં લોહીથી ટપકતું એ મસ્તક અને ખીજ હાથમાં

ઝમ્કતી વીજળી જેવી ચમકતી તરવાર રાખીને દેપો પાણીના રેલાની માફક દરબારગઢની બહાર સરકી ગયો !

આ બધું ક્ષણમાત્રમાં બની ગયું. શું થયું ? કોણે કયું ? એ જાણવા પામે તે પહેલાં તો દેપો છટકી ગયો અને કેશવદાસની મરતી વખતની ચીસ અને મશાલચીની મદદ માટેની ખૂમો સાંભળીને લોકો તે તરફ ધસી આવ્યા ત્યારે લોહીમાં તરફડતું કેશવદાસનું શબ માત્ર નજરે પડ્યું. મશાલચીએ બનેલી બીના કહી સંભળાવી, પરંતુ એ રાવના બાઇનું માથું વાઢી જનાર કોણ તેનો કાંઈ પતો લાગ્યો નહિ.

“ કેશવદાસ મરાણા ! કેશવદાસ મરાણા ! ”ની ખૂમોથી દરબારગઢનું યોગાન ગાજી ઉઠ્યું.

ગોખમાં બેઠેલી છોકરીએ—કેશવદાસની પુત્રીએ આ સાંભળ્યું અને તે એકદમ રડી પડી. આપનું મોત સાંભળીને કયું આજક રડ્યા વિના રહે ? એ છોકરીએ પોક મુકી, કપાળ કુટ્યું, છાતી કુટી અને આપને સંભાળીને ધુરકે ધુરકે રડવા લાગી.

રાણા વાઘે થોડાજ વખત પહેલાં પોતાને કાંકરી મારનાર છોકરીને આમ પોક મુકીને રડતી સાંભળી અને એનું અંતર હસી ઉઠ્યું. તેને લાગ્યું કે પોતાનો કાઈ હિતચિંતક ત્યાં પહોંચી ગયો લાગે છે—તેણેજ આ છોકરીને રડાવી છે. તેના મનને ટાઢક વળી.

૧૬. ઉપસંહાર.

રાણા વાઘે જાણ્યું કે હવે પોતાની ખુરી વસે થશે—રાવને તેના બાઇના કમેતની જાણ થતાંજ તે પોતાને રીખાવી રીખાવીને મારી નાખશે. એમ કમેતે મરવા કરતાં આપઘાત કરીને દેહનો અંત આણ્યો. એજ તેને વ્યાજખી લાગ્યું. જીભ કરડીને તેણે પોતાનો જીવ કાઢી નાખ્યો.

તરસંગમાં વીરહાક ગળવતા રાણા વાઘનો દેહ અત્યારે ઘડરના દરબારગઢના કેદખાનામાં નિશ્ચેતન થઈ પડ્યો.

કેશવદાસના મૃત્યુના ખબર મળતાંજ રાવ હાંફતો હાંફતો ત્યાં દોડી

વીરની વાતો (૩)

આવ્યો. તેને રાણા વાધ ઉપર શંકા ગઇ. તેને પુર્યો હતો ત્યાં તે ધસી આવ્યો. જુએ તો રાણો વાધ ચેતનહિન-નિષ્પ્રાણ થઇ પડ્યો છે !

પોતાના ભાઇના મૃત્યુથી થયેલા શોકમાં પણ પોતાનું અપમાન કરનાર રાણા વાધનો આવી રીતે અંત આવેલો જોઇને રાવને સંતોષ થયો.

* * * *

દેવો તરસંગમે આવ્યો, પોતે કરેલા કામની હકીકત કહી અને રાવના ભાઇનું માથું રાણા વાધના ભાઇને-એ વખતે તરસંગમામાં રાજ્ય કરતા જાયમલને ભેટ કર્યું. જાયમલે પ્રસન્ન થઇને તેને હાથમાલ ગામ બક્ષિસમાં આપ્યું, જ્યાં દેવાના વશજો હજી પણ ખેતી કરે છે.

* * * *

અને પેલો બહાદુર ગઢવી સદુજી ? રાવે તેને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે ‘તે’ મારા ચોરને બચાવ્યો માટે તારે મારા રાજ્યમાં રહેવું નહિ.’ જાયમલે આ વાત જાણી, તેણે સદુજીને તરસંગમા બોલાવ્યો અને પોતાના જીવનરક્ષક એ ગઢવીના ચરણે પાણિયાલી ગામની ભેટ ધરી, તેને પોતાનો દસોંદો સ્થાપ્યો અને જીવ્યો ત્યાં સુધી પોતાની પાસે રાખ્યો.

“મારા જીવનદાતા ! આ તો પુલ નહિ ને પુલની પાંખડી છે. બાકી આપને તો મારી ચામડીના જોડા રીવડાવીને પહેરાવું તો પણ આપે કરેલા ઉપકારનો બદલો ન વળે !” જાયમલે વિવેક કર્યો.

“રાણાજી ! એ આપનો વિવેક છે. બાકી મેં તો મારી ફરજ બજાવી છે. દુઃખના વખતમાં દુઃખીને મદદ કરવી એ તો મનુષ્ય માનવો પરમ ધર્મ છે. એ ધર્મ મેં બજાવ્યો તેમાં મેં વિશેષ શું કર્યું ? ખરો ધન્યવાદ તો તમને ધટે છે, કારણ કે રાજસત્તા મળ્યા પછી માણસને બીજાના ઉપકારો બાળેજ સાંભરે છે, અને સાંભરે તો એ ઝણમાંથી મુક્ત થવાનો વિચાર પણ કાઢતેજ આવે છે. તમારી આવી ધર્મપરાયણતા માટે તમને મારા અભિનંદન. તમારો સદા જય હો !”

પાઘડીની પ્રતિજ્ઞા.

૧ હવે શું થશે ?

“ અબરદાર ! એક ડગલું પણ આગળ વધ્યા તો હમણું જ ધાર થઈ જશે ! ” સત્તાવાહક સ્વરે ઉચ્ચારાયલા આ શબ્દો કાને પડતાં સૌ ચમક્યા. તેઓની કાયા કંપી ઉઠી.

સામે નજર કરે તો એક ઘોડેસ્વાર હાથમાં અણીદાર ભાલા સાથે તેમના તરફ કરડી નજરે જોઈ રહ્યો છે !

“ બાપિજી ! અમે તો તમારા પગની રજ છીએ. તમારી દયા ઉપર જ નભીએ છીએ. ”

“ શેઠ ! એ વાચાળ જીભનો ઉપયોગ તમારા હાટે કરજો. એ વાણિયાગત અહીં નહિં ચાલે. ”

“ પણ અમારો કંઈ બાંક-કંઈ ગુનો ? ”

વીરની વાતો (૩)

“ ગુન્હો એ જ કે તમે ઇડરની પ્રજા છો. ઇડરના રાવ સાથે મારે દુશ્મનાવટ છે ! ”

“ તો આપનું વેર એ રાવ ઉપર વાળો. અમને મહાજનને સંતાપવાથી આપનું શું શ્રેય થવાનું છે ? ”

“ શ્રેય થશે કે નહિં તે મારે જોવાનું છે. વધારે જીભાજોડ કરશે તો જીભ જ ખેંચી કાઢીશ. બહુ ચાંપલા બનો છો કેમ ? ” એ ઘોડે-સ્વારનો મિનજ ગયો. તેની આંખમાંથી ક્રોધના અંગારા વરસવા લાગ્યા.

ઇ. સ. ૧૮૨૯ની સાલનો સમય. ઇડરનું મહાજન ચિત્રોડ ગામમાં એક વણિકનું મૃત્યુ થવાથી ત્યાં લૌકિકે ગયું હતું. સાથે જૈરાં છોકરાં પણ હતાં, અને એ સો માણસનો કાફલો ચિત્રોડમાં એ મૃત્યુ પામેલા વણિકની મેકાણુ કરીને ઇડર આવવા પાછો વળ્યો હતો. ચિત્રોડનું મહાજન ઇડરના મહાજનને માત્ર ગામના ગ્રાંપા સુધી નહિં, પરંતુ છેક સીમ સુધી વળાવવા આવ્યું હતું અને ‘ ભાઇ, પ્રભુએ માથે નાંખી તે હપાડ્યા વિના કંઈ છૂટકો છે ? હવે હિંમત રાખજો. દુનિયામાં છાતી પથ્થર જેવી કરીને રહીએ તો જ રહેવાય, એ તો બધી પ્રભુના ધરની માયા છે. ’ વિગેરે વચનોથી ઇડરના વણિકોએ આપેલો દિલાસો સાંભળીને, ‘ આવજો, હેતમાયા રાખજો, બોલ્યું ચાલ્યું માફ કરજો, અમારાથી તો તમારી કંઈ સરભરા થઇ શકી નથી ’ વિગેરે વિવેકનાં વચનો સંભળાવીને એ ચિત્રોડનું મહાજન પાછું વળ્યું હતું. સ્મશાન-વૈરાગ્ય પામીને નીકળેલો એ ઇડરનો સંઘ માર્ગમાં જીવનની ક્ષણભંચુરતા વિશે વાતો કરતો, પોતાના અનેક સદ્ગત સગાંબાલાંઓનું સ્મરણ કરતો, સંસારની અસારતા સિદ્ધ કરતો આગળ વધવા લાગ્યો. ચિત્રોડની સીમને સામે કઠિ પહોંચે તે પહેલાં તો બંને તરફ ચોરની ઉંચી વાડ અને ઝાડીની ધીચ ઘટાવાળા માર્ગમાં પ્રવેશતાં જ તેમણે યથરાવી નાખે તેવી હાકલ સાંભળી અને તેમનાં ગાત્ર ગળી ગયાં. તેમને લાગ્યું કે ચિત્રોડથી નીકળતી વખતે જરૂર કંઈ અપશુકન થયાં હશે !

‘બાપજી ! અમે તો તમારા પગની રત્ન છીએ.’ [જુઓ પૃ. ૩૬૧]

વીરની વાતો (૩)

એ ઘોડેસ્વારની કોષથી લાલચોળ થયેલી આંખો અને વિકાળ ચહેરા જોઈને સંધમાંની સ્ત્રીઓ અને છોકરાંઓએ તો રોક્કળ કરી મુકી. જમાનાના ખાધેલા કેટલાક વણિકોએ લાંથી વંજે માપી જવાનો વિચાર કર્યો.

પરંતુ તેમનો વિચાર એ વિચાર માત્ર જ રહ્યો. નાસી જવાના ઇરાદાથી તેઓ પાછા ફરવા જાય ત્યાં તો સંધની પાછળ વીસેક હથિયારબંધ માણસો સંધને ઘેરીને ઉભા રહેલા નજરે પડ્યા !

“ શું કરવું ? ક્યાં જવું ? કેવી રીતે નાસી છુટવું ? ” તેનો નિર્ણય કરી શકે તે પહેલાં તો પેલા ઘોડેસ્વારે ત્રાડ મારી, “ ઇડરવાસીઓ ! તમને તમારો જીવ બહાલો હોય તો નાસી છુટવાના વ્યર્થ ફાંદાં મારવાં રહેવા દો અને એક અક્ષર પણ ઉચ્ચાર્યા વિના હું જ્યાં લઇ જઈ લાં મુંગામુંગા ચાલ્યા આવો. નાસી છુટવાનો વિચાર સુદ્ધાં કર્યો છે તો મરી ગયા જ સમજજો. એક જ વાત—સીધેસીધા મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો ! ”

મંત્રમુગ્ધ બન્યો હોય તેમ એ ઘોડેસ્વારની કરડી નજરથી ભયભિત થયેલો એ સંધ સંજોગને આધિન થઈને આગળ આંખોમાંથી અમ્મિ વરસાવતા એ ઘોડેસ્વાર અને પાછળ શસ્ત્રોથી સજ્જ બનેલા તેના માણસોથી ઘેરાઈને લથડતે પડે જ્યાં એ ઘોડેસ્વાર દોરી જાય ત્યાં દોરાવા લાગ્યો. ચાલતાં ચાલતાં તેઓના મનમાં એક જ વિચાર ઘોળાયા કરતો હતો કે ‘ કાળુ જાણે આ બહારવટિયો આપણને ક્યાં લઇ જશે અને હવે શું થશે ? ’

૨ પ્રજાપીકાર.

ઇડરના રાજમહેલ આગળ આજે જળરો કોલાહલ મચ્યો છે. નથી આજે કંઈ આનંદ ઉત્સવ, નથી આજે કંઈ વારતહેવારનો દિવસ, નથી રાજનો જન્મદિવસ કે નથી રાજ્યમાં બીજો હર્ષનો પ્રસંગ. એવા માંગલિક પ્રસંગે પણ ન થાય એટલી મોટી બીડ આજે રાજ-

મહેલ આગળ જમી છે. એ બીડમાં બરાચલા માણસોના મુખ ઉપર હર્ષને બદલે શોક અને સંતાપની દુઃખદ છાયા છવાઈ છે. ‘ભાઈ, હળાહળ કળિયુગ આવ્યો છે ! રાજ્યો પોતાનો ધર્મ ચૂક્યા ત્યારે પ્રજાને માથે આવાં દુઃખનાં ઝાડ ઉગવાનો વખત આવ્યો !’ એવા નિશાસો લોકોના મુખમાંથી નીકળી પડે છે. ઇડરનું મહાજન આજે રાજમહેલ આગળ રાજ પાસે પોતાનું દુઃખ ગાવા આવ્યું છે.

રાજ ક્યારે બહાર નીકળે અને ક્યારે પોતાના કર્મની કથની તેને કહી બતાવીએ એવી અધીરાઈથી તેઓ રાજના દર્શન માટે આવુર ખસ્યા છે. પરંતુ એ તો રાજ ! ઇડરના મહારાણા ! એનાં દર્શન એમ તરત જ થાય ? તો તો પછી એ રાજ કેમ કહેવાય ! દેવનાં દર્શન તો દૂર્લભ જ હોય ને !

પ્રજાજનોનો પોકાર વધતો ગયો. ઉછાંછળા યુવાનો ફાવે તેમ બોલવા લાગ્યા, રાજની નિષ્કાળજી માટે તેને અનેક પ્રકારે દોષ દેવા લાગ્યા. લોકોએ નિશ્ચય કર્યો કે જ્યાં સુધી રાજ આપણી દાદ ફરિયાદ સાંભળે નહિં ત્યાં સુધી અહીંથી ખસવું જ નહિં.

અને રાજ અતે લોકહઠને વશ થયો હોય તેમ તેઓની ફરિયાદ સાંભળવાને તત્પર બન્યો. છડીદારે રાજમહેલના ઝરખામાંથી ‘નીધા રખો મહેરબાનની નેકી પોકારી અને ઇડરનેશની સ્વારી સુંદર કોતર કામથી મનોહર લાગતા એ ઝરખામાં પધારી.

“ મહારાણા ગંભિરસિંહનો જય ! ધણું જીવો મહારાણા ગંભિરસિંહ ! ” નો જયધ્વનિ પ્રજાજનોના મુખમાંથી નીકળી પડ્યો. કેટલી અટલ રાજભક્તિ ! ગમે તેમ તો પણ પોતાનો રાજ ! રાજ એટલે દેવ ! આર્યજનોની આ અનેરી આસ્થા !

“ નગરશેઠ ! આજે આ શી ધાંધલ મચાવી છે ? ” ગંભિરસિંહે ઝરખામાં ઉભાં ઉભાં પ્રશ્ન કર્યો.

મહાજનના શેઠ-નગરશેઠ બંને હાથ જોડીને રાજને નમન કર્યું.

વીરની વાતો (૩)

અને અતિ દીન વાણીથી તે બોલ્યો, “ રાજધિરાજ ! જીલ્લમ થયો. આપના પ્રજાજનોને હવે તો ઠરીને ખેસવાનું પણ કામ નથી. ”

“ કેમ ? એવો તે શા જીલ્લમ મારાથી થયો કે આમ આખું ગામ અહીં ઉલટી પડ્યું છે ? ”

“ મહારાજ ! આપનો જીલ્લમ તો નથી, પરંતુ અમારા ઉપર આપની જોષએ એવી નજર નથી, એટલે એનો લાભ ખીજા લોકો લે છે અને અમને દ્રશ્ય દુઃખ દે છે. ”

“ ખીજાઓ દુઃખ દે તેમાં હું શું કરું ? ”

“ એ જ અમારા ભોગ છે ને ? અમારે માથે કોઈ ધણીધોરી નથી એમ માનીને ખીજા લોકો અમારી સાથે ફાવે તેમ વર્તે છે. નહિં તો વળી મહુનો કાકોર ચિત્રોડની સીમમાંથી ઇડરના વાણિયાઓને પોતાની મરજીમાં આવે તેમ દબાવીને ઉપાડી જાય એવું તે કદી બની શકે ? તમે અમારા મહારાજ બન્યા, પરંતુ અમારા ઉપર તમે શું ધણિયાપું કર્યું ? ”

નગરશેઠની નિડરતા જોષને પ્રજાજનો દિંગ બન્યા. ‘ આનું નામ તે ખરો નગરશેઠ ’ પ્રજાજનો મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા, ‘ સત્તાધિશની સેહમાં દબાઈ ન જતાં પ્રજાનાં દુઃખો નિષ્પાલસતાથી સત્ત સ્વરૂપમાં રજુ કરે અને સત્ત વસ્તુસ્થિતિ રજુ કરતાં જરા પણ ન ડરે તેજ ખરો લોકનાયક. એ આપણી વતી કહેવાનું છે તે બધું ય કહી દે છે, પછી આપણે શા માટે વચમાં બોલવું જોષએ ? ’

આ નગરશેઠની પદવીનું ખરું સ્વરૂપ. અત્યારે તો એ પદવી સત્તા જમાવવા, મોટા ગણાવા, સત્તાધિશોને ખુશ રાખીને-પ્રજાજનોના સુખદુઃખના પ્રશ્નને ઉડા ખાડામાં પધરાવીને-ચાતવાતમાં પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાના સાધનરૂપ ગણાય છે. અને જોને પોતે લોકનાયક ઠરાવ્યો, જોને નગરશેઠ નીચો તેના તરફ રાખવાં જોષતાં માન અને સદ્ભાવની ભાવના પણ આજે ક્યાં છે ? આજે તો લોકસમૂહ પણ મમત્વને

વળગી રહીને પોતાનો કકકો ખસે કરાવવાનો દુરાચલ પકડી ખેંઠો છે. અને જેના હાથમાં સત્તા છે, જે અગ્રેસર ગણાય છે, તે જરાય નમતું મુકવા તૈયાર નથી. એમને સત્તાનો શોખ લાગ્યો છે અને એ શોખનો ત્યાગ કરવો પડે એ તેમને મરવા જેવું થઈ પડે છે. અત્યારે નથી રહી ખરી નગરશૈક્ષાઈ અને નથી રહી એવી શૈક્ષાઈ તરફ રહેવી જોઈતી માનવૃત્તિ.

૩ પ્રતિજ્ઞા.

ઇડરનરેશને નગરશૈક્ષની આ તડ ને ફડ કહી નાખવાની રીત ન રચી આટલા માણસોની વચમાં એક વ્યક્તિ પોતાને ઉતારી પાડે એ કેમ સહેવાય ? પરંતુ બીજું શું થાય ? ગમે તેમ તોપણ એ નગરશૈક્ષ-પોતાની પ્રજાનો નાયક ! એ તો રાજ્યનું નાક ! એને અપમાનનો એક અક્ષર પણ કેમ કહેવાય ? શો ઉત્તર આપવો તે રાજાને સુઝ્યું નહિં. પરંતુ ઉત્તર આપ્યા વિના છુટકો નહોતો.

“ તમારાં વચનો વ્યાજબી છે, નગરશૈક્ષ ! તમારો ધણી તો રમે-શ્વરની પાળે સુતો. અને તમે જાણો જ છો ને—હું તો હવે ધરડો થયો. ”

રાજાનાં આ વચનો સાંભળી પ્રજાજનો નિરાશ થયા. તેમને ભાવિ રાજ-ગામિરસિંહનો પાટવી રાજકુમાર ઉમેદસિંહ રાજ્યગાદીનો ઉપભોગ કરવાનો શુભ પ્રસંગ સાંપડે તે પહેલાં જ સ્વર્ગે સંચર્યો હતો.

રાજકુમાર ઉમેદસિંહ પ્રજાપ્રિય હતો. તેના રાજ્યઅમલ દર-મ્યાન પોતાને સુખશાંતિ મળશે એમ પ્રજા માનતી હતી, પરંતુ પ્રજાને એ સદ્ભાવ્ય પ્રાપ્ત થાય તે પહેલાં જ ઇ.સ. ૧૮૨૪ માં કુંવર ઉમેદસિંહ શીતળાના રોગથી ૨૭ વર્ષની વયે મરણ પામ્યો. તેની બે પત્ની—એક ધરોળના ઠાકોર રતનસિંહ ચૌહાણની દીકરી અને બીજી માણસાના આવાડાની દીકરી તેની પાછળ સતી થઈ. ઉમેદસિંહના મૃત્યુ વખતે એક બારેડે ઉદ્ગાર કાઢ્યા હતા:—

વીરની વાતો (૩)

(ગીત)

‘દેહુમેળ આ ઘાટ ગળખાળ અત દૂધિયાં
જ્ઞાન ગંભિર સુત સમત ગૂઢો
આવ ચિત્ત રખણુ ચઢુવાણુ અર આવડી
વલો સુરપત તણો લેણુ વૃદો.’

[અર્થાત્—કવિયોને આસ, હાથી, ઘોડા ધણું આપનારો, ગૂઢ જ્ઞાનવાળો, સુમતિવાળો, ગંભિરસિંહનો પુત્ર, તેનું મન ચાહીને રાખનારી ચઢુવાણી તથા આવડીજી સુદ્ધાંત તે ઇંદ્રનો વૈભવ લેવા ગયો.]

આ કુંવરને રમેશ્વર તળાવની પાળે અગ્નિદાહ દીધો હતો. એ સ્થળે તેના સ્મારક તરીકે છત્રી બંધાવી હતી. (જે હજી પણ હયાત છે એમ કહેવાય છે) એ છત્રી જોતાં પ્રજાજનોને પોતાના પ્રિય સદ્-ગત રાજકુમારનું સ્મરણ થતું હતું.

આ રાજકુમાર જીવતો હોય તો આવો લાચારીનો પ્રસંગ ન આવે એમ પ્રજા માનતી હતી. પરંતુ હવે શું? અત્યારે તો પોતાના શ્વિરછત્ર સમો પોતાનો રાજા વૃદ્ધાવસ્થાના બદાના હેઠળ પોતાની જવાબદારીમાંથી છટકી જવા માંગતો હતો. પ્રજાજનોનું અંતર આ વિચારથી કંકળી ઉઠ્યું.

“ બહે ને તમે વૃદ્ધ થયા, તેથી શું? બૂખ્યો તો પણ સિંહ ! તમે વૃદ્ધ છો છતાં શરવીર છો ! તમે નિશ્ચય કરીને બહાર પડો તો શી મળલ છે એ મગતરાંની કે આપની સામે હાથ બીડે? ક્યાં ઈંડરના મહારાણા અને ક્યાં મહુનો ઠાકોર? બાકી અમને રક્ષણાવવાનો જ આપની મરજી હોય તો.....”

નગરશેઠનો સાદ ગળગળો થઇ ગયો. તેનું હૃદય બંરાધ આવ્યું.

“ મહારાજ, કંઈક કૃપા કરો, તમારા છોર સમાન આ રૈયતની ધા સાંભળો. તમે અમારી બહાર નહિં ધાઓ તો અમારું બીજું કાણુ બેધી ? ” મહાજનના બીજા અંગ્રેસરે વાત ઉપાડી લીધી અને ‘બરાબર છે ! બરાબર છે !’ એવા ઉદ્ગારો પ્રજાજનોના મુખમાંથી નીકળવા લાગ્યા.

અસ થઈ ચૂક્યું. રાજના હૃદયમાં રામ વસ્યા. પ્રજાપાલનના કર્તા-
વ્યનું તેને બાન થયું. જોતજોતામાં તેણે મનમાં સંકલ્પ કરી લીધો.
પોતાના માથેથી તેણે પાધડી ઉતારી અને તેને હાથમાં રાખીને પ્રજાજનો
સાંભળી શકે તેવા સ્વરે તે બોલ્યો, “ ચિંતા ન કરો, પ્રજાજનો ! હું
ભગવાન સૂર્યનારાયણની સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે તમારું દુઃખ હું
જરૂર દૂર કરીશ. એ ઠાકરડાએ પકડેલાં માણસોને છોડાવીને અહીં સહી-
સલામત લઈ આવીશ. જ્યાં સુધી મારા પ્રજાજનોને મુકત ન કરાવું
ત્યાં સુધી મારે આ પાધડી બાંધવી હરામ છે ! ”

મનમાં જ તેણે સંકલ્પ કર્યો, “ જ્યાં સુધી ઝાપાલસિંહને મારી
ન નાખું ત્યાં સુધી આ પાધડી કદી માથે નહિં મુકું ! ”

પ્રજાજનોના દેખતાં જ તેણે પાધડી પોતાના પડખે-નીચે મુકી
દીધી અને જાણિયું માથે બાંધી લીધું.

યોગાનમાં ઉભેલા પ્રજાજનો પોતાના રાજવીની આ પ્રતિજ્ઞા
સાંભળીને-તેનો દૃઢ નિશ્ચય જોઈને સંતોષ પામ્યા અને ‘ મહારાજાધિ-
રાજનો જય ’ ‘ વીર ગાંભિરસિંહજીનો જય ’ એવો જયધ્વનિ કરતા
અને નગરશેઠની કાર્યકુશળતા માટે પ્રશંસાના ઉદ્ગારો કાઢતા ત્યાંથી
વિખરાઈ ગયા.

૪. ઠંડાયા !

“ પાનાચંદ પારેખ ! હવે તો હૈયું હાથ નથી રહેતું. આ ભૂખે
ટળવળતાં છોકરાં, આ બીકથી ફફડી મરતી બાયડીઓ અને પોચા
મનના ડોસાઓનો કકળાટ નજરે જોયો નથી જતો. ”

“ ખરૂં છે, ઝોનજી મેતા ! તમારી વાત સોળેસોળ આના સાવ
સાચી છે, પણ એમાં બીજો શો ઉપાય ? આપણે પડ્યા વાણિયા
બાઈ. નથી પાસે કંઈ હથિયાર કે...”

“ હં, હં, જરા ધીરે બોલો. હથિયાર બથિયારની વાત અહીં રખે
ઉચ્ચારતા. આ તો બહારવટે ચડેલો ઝાપાલસિંહ ! આવી વાત એના

વીરની વાતો (૩)

કાને પડશે તો તો આપણા બાર વાગી જશે. એક તો એ આપણા ધરના મહારાજા ઉપર ધુધવાઈ રહ્યો છે, તેમાં વળી આવી વાત તે સાંભળી જાય તો તેના કોપનો પાર નહિ રહે. એ તો એક ધાને બે ટુકડા કરી નાંખે એવો છે ! મૂળમાં તો તે ગાંભિરસિંહજી ઉપર કોપે બરાબો છે જ, તેમાં વળી આપણે કાવે તેમ બોલીએ તો વાત વચકી પડે.” પાનાચંદ પારેખે ચેતવણી આપી.

“ તેથી જ જીએ તાળું માર્યું છે ને ! ” મોનજી મેતા બબડ્યા, “ પણ હવે કંઈક માર્ગ કાઢવો પડશે કે નહિ ? આમને આમ કેદી અવસ્થામાં ક્યાં સુધી સડ્યા કરવું ? ”

“ જ્યાં સુધી ગોપાલસિંહ આપણને મુક્ત ન કરે ત્યાં સુધી.” પાનાચંદ પારેખે ઠંડે પેટે જવાબ આપ્યો.

“ પણ એ મુક્ત કરશે ક્યારે ? ” મોનજી મેતા અકળાયા.

“ જ્યારે એને મનમાન્યો પૈસો મળશે ત્યારે. એ તો કહે છે કે હું કહું તેટલો દંડ આપો એટલે બધાને ખુશીથી જવા દઉં.”

“ પછી તમે શું ધાર્યું ? ”

“ હું શું ધારું ? તમે બધા મળીને દસ હજાર રૂપિયાનો માલ મેળવી આપો તો-”

“ તમે કેટલા આપશો ? ” મોનજી મેતાએ વાત ચોક્કસ કરવા માંડી.

“ એક પાછ પણ નહિ. મેં તો બધાની દયા ખાધને વધી ચલાવી અને મહા મુશીબને ગોપાલસિંહને સમજાવ્યો. બાકી એ તો વીસ હજારથી એક પાછ પણ ઓછી લેવાની ના કહેતો હતો.”

“ ઠીક, બાકી ઠીક, એ તો અમે જાણીએ જ છીએ કે તમને પારકાને જતી કરતાં ઠીક આવડે છે.” મોનજી મેતાથી ન રહેવાયું. પાનાચંદ પારેખની સ્વાર્થપટુતા ઉપર તેને તિરસ્કાર ઉપજ્યો.

‘ સાચું કહું સગી માને પણ ન ગમે.’ એ ન્યાયે પાનાચંદને મોનજીનાં આ શબ્દો ન ગમ્યાં. જાણે પોતાને જરાય લાગતું વળગતું ન હોય તેમ બેઠકારીથી તે બોલ્યો, “ તમને એમ લાગતું હોય તો રહેવા ઘો. મારે કંઈ જરૂર નથી. તમે જાણો અને તે જાણે. હું તો એને કહી દઉં કે આ તલમાંથી તેલ નીકળે એમ નથી. ”

મોનજી મેતાંએ જોયું કે અત્યારે કોઈ પણ રીતે અહીંથી મુક્તિ મેળવ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. પાનાચંદ ગમે તેવા સ્વાર્થપદ્ધતિ છે, છતાં તેનામાં વાકપટુતા પણ છે એટલે જોપાલસિંહને સમજાવી શકે એવો એના જેવો બીજો કોઈ માણસ સંધમાં ન હોવાથી હાલ તો તેને મોટા બા બનાવી કામ કાઢી લેવાની જરૂર છે. હાવકું મોં રાખીને તેણે કહ્યું, “ પાનાચંદભાઈ, એમ માહું કાં લગાડો? તમે કહેશો તેમ કરશું. પણ અહીં તો એક એક પળ એક એક બવ જેવી લાગે છે. ”

“ કાં ? પાનાચંદ પારેખ ? શું વિચાર કર્યો ? ” સત્તાવાહક સ્વરે પ્રશ્ન પૂછાયો.

મોનજી મેતાંએ ચમકીને પાછળ જોયું તો એજ હુંદારો, જેણે આખા સંધને કેદ કર્યો હતો ! એને જોતાંજ મોનજી મેતાના હાળાં ગમડી ગયા ! એણે આંખની ધસારતથી પાનાચંદને સમજાવી દીધું કે તમારી સૂચના અમારે કયુલમંજુર છે !

“ વિચાર બીજો શું હોય ગરીબપરવર ! આપ આજ્ઞા કરો એ અમો માથે ચડાવી લઈએ. ” બને હાથ જોડીને પાનાચંદ ઉત્તર આપ્યો.

“ ત્યારે લાવો અત્યારે જ દશ હજાર રોકડ કે દાગીનો જે હોય તે. ”

“ મહારાજ મારી એક ચરજ છે. અમારી પાસે જે હોય તે અત્યારે હાજર કરી દઈએ. બાકીનું ઇંડર જઈને મોકલી દેશું. ” મોનજી મેતાંએ ડરતાં ડરતાં ચરજ કરી.

વીરની વાતો (૩)

“ એમ નહિં ચાલે. ખૂટતા અવેજ માટે આ પાનાચંદ પારખ બાંહેધરી આપે તો પછી મને હરકત નથી. ”

પાનાચંદ વિચારમાં પડ્યો ? જમીન થવું એ કંઈ સહેલી વાત છે ? અતે જોનજી મેતાએ પાનાચંદ પારખને શાહજેગ હુંડી લખી આપવાનું કયુથું અને એ હુંડીના આધારે પાનાચંદ બાંહેધરી આપવા તત્પર બન્યો. સંઘના દરેક માણસના દાગીના ઉતર્યા, રોકડ રકમ ભેગી થઈ, બાકીના અવેજની હુંડી લખાઈ અને પાનાચંદ પારખની બાંહેધરી ઉપર ઇડરના વાણિયાનો સંઘ એ હુંટારા ગોપાલસિંહના પંજમાંથી છુટ્યો. સિંહના પંજમાંથી નાસી છુટેલા હરણ માફક છુટકારોનો હમ જેતીને એ સંઘ મૂઠી વાળીને દોડતો હોય તેમ બંતી ત્વરાએ ઇડરના પંથે પહોંચ્યો.

૫ બાંહેધરી !

જીવનાથ મહાદેવ પાસેથી પસાર થનાર વટેમાર્ગુ વિચારમાં પડતો કે હાથમાં શ્રાવણ માસ ન હોવા છતાં મેળા જેવી ધમાક અહીં ક્યાંથી ? લોકો આવતા ને જતા, જીવનાથની પાળ પાસે દારબંધ તંબુઓ નજરે પડતા, અશ્વોની હણહણાટીથી વાતાવરણ ગાળ ઉઠતું, જંગલમાં મંગલ જણાતું.

શ્રાવણ માસમાં દરેક સોમવારે જીવનાથની ભૂમિ ઉપર મોટો મેળો ભરાતો, આસપાસના લોકોનો ત્યાં જખરો જમાવ થતો, આડે દહાડે શૂન્યકાર લાગતા સ્થળમાં નાનું ગામડું વસી ગયું હોય તેવો દેખાવ થઈ રહેતો. પરંતુ હમણું તો ભર ઉનાળો હતો, વૈશાખ મહીનાનો તાપ તપતો હતો, એ વખતમાં જીવનાથ આગળ આ ધાંધલ શાની ? વટેમાર્ગુના મનમાં તરતજ આ વિચાર ઉપરિચિત થતો.

ઇડરનો રાજા આજે મહુ પાસે હાવણી નાંખીને પડ્યો હતો. મહાજનની ફરિયાદ પછી ગોપાલસિંહે વાણિયાને દંડયાની વાત પણ તેને કાને આવી હતી. ત્યાર પછી તો તેણે છડેચોક બહારવટું ખેડવા માંડ્યું. ઇડરના

ગામડાંઓ તેણે હુંટવા માંડ્યાં, નાનાં નાનાં ગામડાંઓ ઉપર ગોપાલસિંહ પોતાના સાથીતા સાથે એકાએક ચડી આવતો, રક્ષણ વિનાના ગામડી-આઓના પેટમાં ફાળ પડતી, અને ઈડરના રાગની બેદરકારી માટે બખડાટ કરી પ્રજાજનો જીવ બચાવવા માટે નાસી છુટતા. ‘તમારા મહારાજને કહેવું હોય તો કહેજો કે ગોપાલસિંહનાં ગામ તમે માર્યા છે, તો હવે ગોપાલસિંહ તમારા ગામ ભાંગે છે’ એમ કહીને, ધોળે દિવસે ધાડ પાડીને, હુંટફાટ કરીને ગોપાલસિંહ ચાલ્યો જતો, અને ઇડરનરેશના ગામડામાં ગોપાલસિંહના નામની ધાક બેસી જતી. આ સ્થિતિ ચાલુ રહે તો પોતાની સત્તા નષ્ટ પડી જાય એવો ભય ઇડર-નરેશના મનમાં પેદા થયો, તેણે એ ઉગતા શત્રુને દાખી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને મોટા રસાલા સાથે મહુ ઉપર ચડી આવીને મહુ પાસે આવેલા ભવનાથના મંદિર પાસે મેલાણુ કર્યું.

મહુ પાસે મેલાણુ કરવાનું ખાસ કારણ હતું. ઇડરનાં ગામડાંઓ હુંટીને ગોપાલસિંહ મહુના ડુંગરામાં બરાધ રહે છે એવી ભાળ ઇડર-નરેશને લાગી હતી. સલામતીને ખાતર તેણે પોતાના કુટુંબકર્મીવાને પણ મહુના ડુંગરમાં જ રાખ્યો છે એવી ખાતમી પણ તેને મળી હતી, ગોપાલસિંહને દબાવવા માટે આજ સ્થળ ઉત્તમ હતું. મહુના ડુંગરાથી થોડે દૂર ભવનાથનું ભવ્ય શિવાલય હતું ત્યાં સુકામ કરવાની સારી સગવડ હતી. આસપાસ જલાશય અને ઝાડનાં ઝુંડો હતાં તેથીજ છાવણી માટે ઇડરનરેશે આ સ્થળ પસંદ કર્યું હતું.

પોતાની પ્રજાને પીડનાર એ બહારવટિયાને એકદમ દાખી દેવાની પૂરતી તૈયારી સાથે તે અહીં આવ્યો હતો, પરંતુ સુકામ કર્યા પછી ધીરે ધીરે તેના વર્તનમાં શિથિલતા જણાવા લાગી, તેના માણસો સમજી ન શક્યાં કે ઇડરનરેશ શું કરવા માંગે છે !

એક દિવસ પ્રભાતના પહોરમાં તેની છાવણી આગળ બે ઘોડેસ્વાર આવ્યા. સૈનિકો વિચારમાં પડ્યા, “દામોદર પારોટ અહિયાં ક્યાંથી ?”

વીરની વાતો (૩)

ઇડરનરેશે વિજયપુરના બારોટ દામોદરને તેડી લાવવા માટે ખાસ માણસ મોકલ્યું હતું. બારોટ આવવાના ખતર મળતાં ગંભીરસિંહ જાતે તેને સામે લેવા આવ્યો અને સમિયાણામાં લઈ આવ્યો.

“કહો રાજા! આમ એકાએક માંડું શું કામ પડ્યું?”

“આપનું કામ તો અમને સદાય પડે. આપ તો સાક્ષાત શારદાના કૃપાપાત્ર, આપને વેણે ભલ્લભલા મહાત થાય. જે કામ શરવીર થોડાથી ન થાય તે આપના એક વચને થઈ જાય.” ગંભીરસિંહ મીઠા શબ્દોનો પ્રવાહ વહેવડાવ્યો.

બારોટ એટલે મહા ચક્રોર જાત. નાનપણથીજ અનેક રાજમહારાજના પરિચયમાં આવનાર-જાતજાતના ગુણ અવગુણોનો અનુભવ મેળવનાર-જૂદા જૂદા સ્વભાવના મનુષ્યોના સંસર્ગમાં આવનાર બારોટ સામા માણસની વૃત્તિ રહેલાઈથી પારખી શકે છે. દામોદર બારોટ જોયું કે ગંભીરસિંહ ગરજનો માર્યો આજે પોતાની ખુશામદ કરી રહ્યો છે! તેણે પણ પોતાની વિદ્યા અજમાવવા માંડી.

“એ આપની મોટાઈ, બાકી અમે તો આપ જેવા રાજમહારાજના આશ્રિત, આપની કૃપા વડે જીવનારા, આપ અમને મોટા કરી બતાવો એ આપની લાયકાત.....”

ગંભીરસિંહે જોયું કે દામોદર બારોટ આડી વાતે ઉતરે છે! તેને તો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો હતો. તેણે મૂળ વાત છેડી.

“બારોટજી! ગોપાલસિંહે તો આજ કાલ બહુ ઉપારો લીધો છે. ઇડર ગામે એના નામનો ત્રાસ પોકારાય છે.....”

“એ પણ રજપૂત બચ્ચો જ છે ને” બારોટે વચમાંજ ઉદગાર કાઢ્યા.

“રજપૂત એટલે મરીબ માણસોને રંજડે એમ?”

“એમ તો નહિ, પરંતુ જેવા સાથે તેવા થતાં તો તેને જરૂર આવડે.”

“મારી પ્રજાએ તેનું શું બગાડ્યું છે ?”

“પ્રજાએ નહિં તો આપે, એ ઠાકોરનું મહુ ગામ મારતી વખતે આપે કંઈ વિચાર કર્યો હતો ? આરોટ તડ ને ફડ સંભળાવી દીધું.

ગંભીરસિંહે જોઈ લીધું કે આરોટ સાચી વાત કરતાં ડરે તેવો નથી. આરોટના કથનનો ઈન્કાર કરી શકાય તેમ નહોતું. પોતે જાતે જોપાલસિંહને અન્યાય કર્યો હતો, વળી તેણે ફેરરી બાંધ્યું.

“એ મારી જીલ થઈ, ઢામોદર આરોટ ! એ જીલ હું સંધારવા માગું છું.”

“કેવી રીતે ?”

જોપાલસિંહનું મન મનાવીને, તેની સાથે મારે શત્રુતા છે એવી તેને શંકા હોય તો તે દૂર કરીને.”

“તો તો બહુ સારી વાત.” આરોટે ટુંકો ને ટચ ઉત્તર આપ્યો.

“પરંતુ એમાં આપની મદદની જરૂર છે. જોપાલસિંહને આપ બોલાવી લાવો, રૂબરૂમાં તેના મનનું સમાધાન કરી નાંખીયો.”

“અને એ ન આવે તો ?”

“અરે, તમારાથી ન આવે એમ તે કદી બને ?” ગંભીરસિંહે આરોટને છાપરે ચડાવવાનો યત્ન કર્યો.

“એ કેવી રીતે આવે, રાજન ? જેને તે પોતાનો શત્રુ ગણતો હોય તેની પાસે સલામતીની ખાત્રી વિના તે કદિ આવે ખરો ?”

“એ બાબતમાં તમે શું સૂચવો છો ?

“બીજું શું સૂચવું ? એને કંઈ હરકત ન થાય એવી ખાત્રી થવા માટે કોઈની બાંહેધરી મળે તો કદાચ આવવા તૈયાર થાય.” આરોટે માર્ગ સૂચવ્યો.

“ત્યારે આપજ આપની બાંહેધરી આપજો. બીજા કરતાં આપની બાંહેધરી ઉપર તેને વધુ વિશ્વાસ આવશે.”

ગંભીરસિંહનું અંતર પારખવાનો યત્ન કરતી હોય તેમ આરોટની

વીરની વાતો (૩)

આંખો તેના મુખ ઉપર ઠરી રહી, પરંતુ એ ચક્રોર આરોટ પાછુ પોતાના ચત્રમાં નિષ્કળ નીવડ્યો. ગંભીરસિંહની મુખમુદ્રા ઉપર ગંભીરતા સિવાય ખીન્નું કંઈ નજરે પડતું નહોતું !

આરોટના મુખમાંથી શબ્દો નીકળી પડ્યા, “જેવી આપની ઇચ્છા.”

૬ મન મનાવ્યું.

લવનાથના મંદિરની પરસાળમાં આજે ડાયરો જામ્યો હતો. કસુંબા પાણીની તૈયારી થઈ રહી હતી. અરીણના બંધાણીઓ ક્યારે કસુંબા લેવાય તેની આતુરતાથી વાટ જોઈ રહ્યા હતા.

કસુંબો તૈયાર કરીને રાજસેવક સોનાની કટારી ભરીને ગંભીરસિંહ પાસે લઈ આવ્યો. તેણે પ્રથમ હામોદર આરોટને તે આપવાનો ઇશારો કર્યો.

“કૃપાનિધાન ! પ્રથમ આપ અંજલિ ભરો, ત્યાર પછીજ ડાયરામાં તે ફેરવી શકાય.” આરોટ સૂચના કરી.

“પરંતુ જ્યાં સુધી ગોપાલસિંહના મનનું સમાધાન ન થાય ત્યાં સુધી મારે કસુંબાપાણી હરામ છે” ગંભીરસિંહે આખા ડાયરાના સાંભળતાં પ્રતિજ્ઞ લીધી.

અરીણના બંધાણીઓને આ પ્રતિજ્ઞા ઝેર સમી થઈ પડી. તેઓ જાણતા હતા કે બહારવટે નીકળેલો ગોપાલસિંહ એમ તરતજ માની જાય તેવો નથી !

“ગોપાલસિંહજી !” હામોદર આરોટ તેને સમજાવવા માંડ્યો, “હવે ગાંધી ગુજરી ભૂલી જાઓ, ઇડરનરેશનું એટલું માન રાખો.”

“મારી ક્યાં ના છે ? આરોટજી ! પરંતુ એમના મનનું ઝેરવેર જ્યાં સુધી ઝોણું ન થાય ત્યાં સુધી સમાધાન વ્યર્થ છે.”

ગંભીરસિંહે જોયું કે ગોપાલસિંહ એકેક શબ્દ વિચારી વિચારીને ઉચ્ચારે છે !

“અરે એ શું બોલ્યો, બાહ ! તું તો માફ છોઈ છે. મારે તારાથી

બહુ બીજું કાણ છે ? તને જોઈ છું અને મારો ઉમેદસિંહ યાદ આવે છે અને તેને જોયા જરૂરેજ સંતોષ તને જોઈને થાય છે.”

“ તેથીજ તમે મને મહુમાંથી કાઢ્યો અને હજી પણ એની હકુમત મોગવી રહ્યા છો ! ” ગોપાલસિંહે લાગ જોઈને સોગડી મારી.

“ એ મારી બૂલ થઈ. તેથીજ તારું આટલું મેલું આંખવાનો વખત આવ્યો. મને કુચુદિ સુઝી. હવે તો પારાવાર ખસ્તાઈ છું. મહુ તને પાછું સોંપી દેવા માટેજ તને અહિં ખોલાવ્યો છે. ભાઈ, જે તારું છે તે તું પાછું લે, અને ગઈ ગુજરી ભૂલી જઈને મારા તરફ મીઠી નજરે જો, એટલે મારા જીવન નિરાંત થાય.” ગંભિરસિંહ મળગળો થઈ ગયો. તેની આવી દીનતા જોઈને આખો ડાયરો આશ્ચર્યચકિત બન્યો.

દામોદર બારોટના આશ્ચર્યનો પણ પાર રહ્યો નહિ. ગંભિરસિંહની આવી નમ્રતા જોઈને તેણે ગોપાલસિંહને ખૂબ સમજાવ્યો.

ગોપાલસિંહે જોયું કે મહુ પોતાને પાછું મળે છે, ઇડરનરેશની કૃપા અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે, દામોદર બારોટનું પણ માન સચવાય છે; તેણે બારોટનાં વચનો ક્યુલ રાખ્યાં.

“ જો એમજ હોય તો બારોટજીના માનને ખાતર અને આપના વચનના વિશ્વાસે હું ગઈ ગુજરી ભૂલી જઈ છું અને એની નિશાની તરીકે આપની સાથે કસુંબો લેવા તૈયાર છું.” ગંભિરસિંહને ઉદ્દેશીને તેણે આ વચનો ઉચ્ચાર્યા અને કસુંબો લેવા માટે પોતાનો હાથ લાંબાવ્યો. ગંભિરસિંહે પોતે ગોપાલસિંહને કસુંબો આપ્યો અને પછી તો આખા ડાયરામાં અમલ પાણીનો રંગ જમ્યો. જાણે કોઈ કોઈને કદી વેરજ ન હોય તેવું વાતાવરણ આખા ડાયરામાં ફેલાયું. દામોદર બારોટે ગંભિરસિંહને ધન્યવાદ આપ્યો કે “ આપે ગોપાલસિંહનું ઠીક મન મનાવ્યું.”

૭ કારભારાંતું કામણ.

વનવન ભટકતું ગોપાલસિંહનું કુટુંબ મહુમાં આવીને વસ્યું. મહુમાં પુનઃ ગોપાલસિંહની આજીવ વર્તીઈ.

વીરની વાતો (૩)

ઇડરનરેશનું ગોપાલસિંહ પ્રત્યેનું વર્તન જોઇને મહુના પ્રગ્મજનો પશુ નવાઇ પામ્યા. સૌ કોઇ એકજ શંકા કરતું, “ગંભિરસિંહમાં આવું પરિવર્તન ક્યાંથી ?”

પરંતુ એ શંકાનું સમાધાન થાય તે પહેલાં વળી બીજી વાત લોકોમાં ચર્ચાવા લાગી. લોકોએ ઉડતા ખમર સાંભળ્યા કે ગોપાલસિંહને ઇડર બોલાવી લાવવા માટે ગંભિરસિંહે માથુસ મોકલ્યું છે.

અને એ ખમર સાવ સાચા ઠ્યા. ગંભિરસિંહ તરફથી એક ઘોડેસ્વાર સંદેશો લઇને આવ્યો હતો, ‘તમારા વિના મને ખાવાનું પશુ બાવતું નથી, માટે તમે આ સંદેશો મળતાં તરત જ ઇડર આવજો’ એમ ગંભિરસિંહે એ સ્વાર સાથે કહેવરાવ્યું હતું, અને ગોપાલસિંહની ખાત્રી થાય તે માટે પોતાની મહેરવાળો પત્ર પશુ મોકલ્યો હતો.

ગોપાલસિંહ વિચારમાં પડ્યો. ઇડરનરેશ જેવો સમર્થ રાજવી પોતાના ઉપર આટલી કૃપાદષ્ટિ રાખે એ પોતાનાં અહોભાગ્ય જણાયાં. મળતો લાભ ન ગુમાવવો એવી તેની ઇચ્છા થઇ. ઇડર જવા તે તત્પર અન્યો.

+ + + + +
ઇડરમાં ગોપાલસિંહને આવ્યે ત્રણ માસ વીતી ગયા. એક દિવસ એકાએક તેણે રજા માગી.

“મહારાજ ! આપનો મારા ઉપર આટલો બધો બાવ છે તે માટે ઉપકાર, પરંતુ હવે ઇડરમાં હું વધારે રહું તેમાં સાર નથી.”

“કેમ ? અહીં કંઈ અમલડ જણાય છે ?” ગંભિરસિંહના પેટમાં ફાળ પડી કે રખેને ગોપાલસિંહ ઇડરમાંથી ચાલ્યો જાય !

“આપની કૃપાદષ્ટિ જેના ઉપર હોય તેને શી વાતની અમલડ હોય ? હું તો આપના પોતાના-આપના રાજ્યના હિતને માટે અહીંથી જવા માગું છું.”

ગોપાલસિંહના આ વચનોનું રહસ્ય ન સમજતું હોય તેવા બા-

વધી ગંભિરસિંહ બોલ્યો, “તારી હાજરીથી મારા હિતને નુકસાન નહિ, પરંતુ ઉલટો લાભ જ છે.”

“આપને લાભ હોય, પરંતુ ખીજ કાંઈ વ્યક્તિનું હિત ખગડતું હોય તો ?”

“એવી વ્યક્તિ તે વળી કંઈ છે ?”

“આપના પ્રધાન દુર્જનસિંહ !”

“હે !” ગંભિરસિંહે આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

“જી હા, આપ મારા તરફ મમતા ખતાવો છો, માફ સન્માન કરો છો, એ એને નથી રૂચતું. મારા તરફનો આપનો પક્ષપાત એને સાહે છે. એને બય લાગે છે કે ઇડરનું કારભાર કદાચ એના હાથમાંથી ચાલ્યું જાય.”

“એનો એ બય સાચો છે.” ગંભિરસિંહે ગંભિર મુખે એ વચનો ઉચ્ચાર્યા અને ગોપાલસિંહના મુખ ઉપર શા ફેરફારો થાય છે તે લક્ષ-પૂર્વક જોવા લાગ્યો.

પરંતુ ગોપાલસિંહના મુખ ઉપર જરા પણ ફેરફાર થયો નહિ.

ગંભિરસિંહને ગોપાલસિંહના મનની વાત જાણવી હતી, પરંતુ એમાં એ નિષ્ફળ નિવડ્યો.

અંતે તેને પોતાનેજ બોલવાની ફરજ પડી. “ગોપાલસિંહ ! તારી લાયકાત અને પ્રવિણતા જોઈને હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. દુર્જનસિંહના ઉદ્ધત વર્તનથી હું કંટાળ્યો છું, તેની જોડકામીથી ઇડરનું કારભાર લજવાય છે, તારા જેવાના હાથમાં રાજતંત્ર હોય તો તે શોભી ઉઠે.”

ગોપાલસિંહ સાંભળી જ રહ્યો. એક અક્ષર પણ તેણે ઉચ્ચાર્યો નહિ.

“તને કદાચ આ વાત અશક્ય લાગતી હશે, દુર્જનસિંહે પોતાની સત્તાનાં મૂળ ઉડાં ઉતાર્યા છે એવું કદાચ તને લાગતું હશે—”

“લાગતું હશે શું ? એવું જ છે. આખું ગામ જાણે છે કે

વીરની વાતો (૩)

દુર્જનસિંહના હાથમાંથી સત્તા છીનવી લેવા જતાં કંઈ કંઈ નવાજૂની થઈ જાય. ” ગોપાલસિંહના મુખમાંથી અનિચ્છાએ પણ આ શબ્દો નિકળી પડ્યા.

ગોપાલસિંહની માન્યતા પણ આવી હશે એવી કલ્પના ગંભિરસિંહને કદિ નહોતી આવી. દુર્જનસિંહને પ્રધાનપદે સ્થાપતી વખતે તેની દુર્જનતાનો પોતાની સ્વાર્થ સાધનામાં ઉપયોગ કરી લેવાની તેની વૃત્તિ હતી. એ દાનતથી જ તેણે દુર્જનસિંહને પ્રધાનપદે સ્થાપ્યો, પરંતુ ‘યથા નામાઃ તથા ગુણાઃ’ એ ન્યાયે દુર્જનસિંહ પરેખર દુર્જન જ નીવડ્યો. રાજ્યએ આપેલી સત્તાનો ઉપયોગ પોતાની જ સ્વાર્થસાધનામાં તેણે કર્યો અને ધીરેધીરે એવી સત્તા જમાવી કે ઇડરનો ધણી તે પોતે જ હોય તેવી આપણુદી ચલાવવા માંડી. ગંભિરસિંહને આ સ્થિતિ અસહ્ય થઈ પડી, તેણે દુર્જનસિંહને દૂર કરવાનો વિચાર કર્યો, પરંતુ એણે ઇડરમાં એવો સખળ પક્ષ જમાવી દીધો હતો કે દુર્જનસિંહને જરા પણ છંછેડવા જતાં આખું રાજ્યતંત્ર ખળમળી ઉઠે.

આવી મુશ્કેલીમાંથી કંઈક માર્ગ કાઢવા તે ફાંફાં મારી રહ્યો હતો, તેવામાં જ ગોપાલસિંહ બહારવટે નીકળ્યો. ગંભિરસિંહે તેનું મન મનાવીને છેવટે તેને ઇડરમાં રાખ્યો, તેના તરફ ખૂબ મમતા બતાવીને તેને પોતાના પક્ષમાં લીધો અને દુર્જનસિંહને દૂર કરવાના પ્રયાસમાં હોળીનું નાળિયેર બનાવવાનો મનસુખો રચ્યો. આજે લાગ જોઈને તેણે એ વાત છેડી.

“ નવાજૂની ન થાય એવું કંઈ કરીયે તો ? ” ગંભિરસિંહે ધીરે ધીરે રહસ્ય પ્રકટાવવા માંડ્યું.

“ એ કેવી રીતે ? ”

“ જે ઝાડનાં મૂળ બહુ ઉંડાં ગયાં હોય તે ઝાડનું નામનિશાન ઉડાવી દેવા માટે તેને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવું જોઈએ ! ”

“ પણ એ જ મુશ્કેલી છે ને ? દુર્જનસિંહ જીવતો જાગતો

બેઠો છે ત્વાં સુધી તો તે કોઈથી પણ માંજ્યો જાય તેવો નથી. ”

“ ગોપાલસિંહ ! તમારા જેવા વીરનર એમ નાહિમત અને તે કેમ પોસાય ? ”

“ એમ તો દુર્જનસિંહ જેવા દસને હું પહોંચી વળું તેવો છું. પરંતુ મારે તેની સ્ત્રી નાહક દુઃખનાવટ શા માટે કરવી જોઈએ ? ”

“ ઇડરનું કારભારું મેળવવા માટે ! ” ગંભિરસિંહે લાગ જોઈને તીર ફેંક્યું અને તેની શી અસર થાય છે તે લક્ષપૂર્વક જેવા લાગ્યો.

“ શું આપ આ સાચું કહો છો ? મને લાગે છે કે આપ મારી મસ્કરી કરી રહ્યા છો ! ” ગોપાલસિંહને લાગ્યું કે ગંભિરસિંહ પોતાને તાવીં જેવા માંગે છે !

“ ગોપાલસિંહ ! તારી મસ્કરી તે કદી હોય ? તું તો મારા પુત્ર સમો. તારી ચડતી કળા જેવા હું ઉત્સુક છું, તારા હાથમાં ઇડરનું રાજતંત્ર સોંપવા આતુર છું, તને કારભારીની જગ્યાએ સ્થાપવા ઇચ્છું છું, માત્ર એક જ વાતની રાહ જોયા કરું છું. ”

ગંભિરસિંહની પોતાના પ્રત્યેની આવી મમતા જોઈને ગોપાલસિંહ હર્ષ પામ્યો. આતુરતાથી તેણે પ્રશ્ન કર્યો, “ શાની રાહ જુઓ છો ! ”

“ તેના મૃત્યુની ! ”

ગોપાલસિંહ ચમક્યો. “ એ તો આયુષ્યની વાત છે. ”

“ પણ એ આયુષ્યનો અંત આણવાની જરૂર છે. ”

“ એ બાજુ પ્રભુને હાથ છે. ”

“ ના, માણસ પણ એ કામ કરી શકે છે. ”

ગોપાલસિંહ સમજ્યો, “ ત્યારે આપની શી ઇચ્છા છે ? ”

“ એક ધા અને બે કટકા ! તારી તરવારના એક જ ઝાટકાથી તેને હતો ન હતો કરી નાંખ. ”

ગોપાલસિંહ વિચારમાં પડ્યો. એક બાજુ માનવહત્યા અને બીજી બાજુ ઇડરનો કારભાર ! સત્તાના શોખે તે લોભાયો, તેના મુખમાંથી વચ્ચેના નીકળી પડ્યાં, “ ઠીક છે, લાગ નહિં ચૂક. ”

વીરની વાતો (૩)

૮ ચેતવણી !

ગોપાળસિંહ લાગ શોધ્યા જ કરતો હતો, પરંતુ દુર્જનસિંહની આસપાસ તેના પાશવાનોનું ટોળું ફર્યાજ કરતું અને તેની સામે આંગળી ઉંચી કરવાની પણ કોઈની હિંમત થતી નહોતી.

પોતાના કુટુંબકબીલાની ભાળ કાઢવા માટે ગોપાલસિંહ મહુ જવા તત્પર થયો. ગંભિરસિંહે રાજવંશી શીરપાવ આપીને તેની જાહેર કદર કરી. દરબારીઓ ગંભિરસિંહના આ પક્ષપાતથી આશ્ચર્ય પામ્યા.

વાત આટલેથી જ અટકી નહિં. ગોપાલસિંહ મહુથી પાછો આવ્યો ત્યારે પણ બર દરબારમાં ગંભિરસિંહે પોતાના સદગત પુત્ર ઉમેદસિંહની સુવર્ણજડીત હાલ અને રતનજડીત મૂઠવાળી તરવાર તેને બક્ષિશ આપી. દરબારીઓને લાગ્યું કે ગોપાલસિંહ તરફ આટલી બધી મમતા બતાવવાનું કંઈ ખાસ કારણ હોવું જોઈએ !

ગોપાલસિંહનો હર્ષ માતો નહોતો. આખો દિવસ એને પોતાની બાવી ઉત્તલિના વિચારો આવતા હતા, અને ઇડરનું રાજતંત્ર હાથ કરવાને તે વધારે ને વધારે ઉત્સુક બનતો.

તેનો સસરા ટોડડાનો ઇકોર પુહાડસિંહ એ વખતે ઇડરમાં હતો. ગંભિરસિંહના વર્તન તરફ તે સદાય શંકાની નજરે જોતો અને ગોપાલસિંહ તરફના તેના વર્તનમાં પણ તેને કંઈ ઉંડા ભરમ જણાતો હતો. આજે પોતાના જમાઇને મળેલા અપૂર્વ માનથી તેના મનમાં હર્ષને બદલે શંકા થઈ. પોતાના જમાઇને ચેતાવવા માટે તે તેને ઉતારે આવ્યો.

ગોપાલસિંહ, તમે સમજુ છો, તમને કંઈ શીખામણ આપવી ન હોય, પરંતુ આજ નરા વધુ સાવચેત રહો તો સાફ.” પુહાડસિંહે ચેતવણી આપી.

“ પણ તમને બધાને આવી કુશંકાઓ કરવાનું ક્યાંથી સુઝે છે ? માનવસ્વભાવ જ એવો હોય છે કે પારકાનું સાફ દોષ્યું ખમાડું નથી. ” ગોપાળસિંહને એમ જ લાગતું હતું કે ભોંકા એની સત્તાની છર્પા કરે છે !

“એ તો તમને જેમ ઠીક લાગે તેમ માની લ્યો. બાકી આખું ગામ કહે છે કે ગંભીરસિંહ કંઈ કારણ વિના કોઇને આટલો નવાજે નહિ.”

“તમે પોતે શું માનો છો ?”

“મારી તો, ખાત્રી છે કે આમ કરવામાં તેની કંઈ ખાસ મતલબ હોવી જોઈએ.”

“શા ઉપરથી એમ કહો છો ?”

“આમળના દાખલાઓ ઉપરથી. એના ધરની રીત જ એવી છે. જુઓ, ભવાનસિંહે આંદણીના ઠાકોર સૂરજમલને દગાથી માર્યો હતો, એદાસણના ઠાકોર ખુમાણસિંહના કુંવર જયસિંહને પણ તેણે માર્યો હતો. બધા લોકો મને કહે છે કે તમારા જમાઇની પણ એવી જ દશા થશે.” પહાડસિંહે ખુલાસો કર્યો.

ગોપાલસિંહ હસ્યો, “લોકો તો નવરા છે. ટીટાઇના ઠાકોર કનકાળને ઇડરના દરબારથી વેગળો રાખ્યો, વાંકાનેરના ઠાકોર ધીરજીને પણ વેગળા રાખ્યા અને મને પણ એવો વહેમ બતાવીને વેગળો રાખવા ઇચ્છે છે ! પણ હું એવો ભોળો નથી કે માફ પોતાનું હિત જતું કરું.”

પહાડસિંહે જોયું કે ગોપાલસિંહ અત્યારે મધસાળમાં લપટાયો હોવાથી કોઇનું કહ્યું માને તેમ નથી.

જતાંજતાં તેણે કહ્યું “જેવી તમારી મરજી, પણ મારાં વચનો યાદ રાખજો અને ગંભીરસિંહથી સદાય ચેતતા રહેજો.”

૯ ન જ સમજ્યો !

ગોપાલસિંહનો સિતારો આમ દિવસે દિવસે અધિકાધિક ચમકતો જતો હતો તેવામાં તેને ખબર મળ્યા કે તેનાં માતૃશ્રી રામશરણ થયાં છે. ગંભીરસિંહની રમ લાઇને તે પોતાને વતન મહુ ગયો.

પોતાની માતૃશ્રીના અંતકાળે પોતે હાજર ન થઇ શક્યો તે માટે તેણે શોક દર્શાવ્યો, અત્યંત બાવપૂર્વક અને ખૂબ ખર્ચ કરીને તેણે

વીરની વાતો (૩)

તેની ઉત્તરક્રિયા કરી, અને આલ્મશોને દાનદક્ષિણા આપીને તથા નિરાધાર, અપંગ અને રંકજનોને અન્ન અને વસ્ત્રદાન આપીને સતોષ્યા.

મહુમાં બેઠાં બેઠાં પણ તેને ઇડરના જ વિચારો આવતા હતા. તેની આરમાન મા, તેની ઠકરાણી અને તેની પ્રજા: સૌ કોઈની એવી ઇચ્છા હતી કે ઠાકોર હવે તો મહુમાં જ રહે તો સ્નાહ, પરંતુ ગોપાલસિંહ તો ઇડર જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

ઠકરાણીએ જાણ્યું કે આવતી કાલે તો પિયુ પરદેશ પધારશે. આજે ગમે તેમ કરી પોતાના પતિને સમજાવવાનો—તેને મહુમાં જ રોકવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

રાત્રે રંગ મહેલમાં પગ મુકતાં જ “ગોપાલસિંહ” જોયું કે આજ તો ઠકરાણાં ખૂબ ખીલ્યાં છે ! યૌવનાવસ્થાના તનમનાટ અને અનુપમ સૌંદર્યથી ખીલી નીકળતી એ નવોદા નારી સોજે શણગાર સજીને મધ-મધતાં સુગંધી પુષ્પોની માળા તૈયાર કરતી સ્વામીનું સ્વાગત કરવા અધીરી બની રહી છે !

“ઓહો ! આજ તો ખૂબ રંગમાં આવી ગયાં છો !” ગોપાલસિંહે કટાક્ષ કર્યો.

“આવીયે જ તો ! અમારા માથાના મુગટમણિની અભિદૃષ્ટિ અમારા તરફ હોય પછી રંગમાં કેમ ન હોઈયે ?” ઠકરાણીનાં નયનો નાચ્યાં. એ નયનબાણ બલમલા પુરુષના હૃદયને વીંધવા સમર્થ હતાં, પરંતુ ગોપાલસિંહ ? એને તો ઇડરના કારભારાંની લગની લાગી હતી. સત્તાનું શોખીન એનું હૈયું સ્નેહસ્રવું ચર્ષ ગયું હતું !

“પણ અમે તો એ દિનના મહેમાન.” વચનોમાં બેદરકારી સ્પષ્ટ જણાતી હતી.

“અરે એમ તે થાય ? અહિંથી તમને જવા જ કોણ દેશે ?” ઠકરાણીના અંગે અંગમાંથી જેમ લાવણ્ય નીતરતું હતું તેમ તેના શબ્દ-શબ્દમાંથી મીઠાશ ઝરતી હતી, પરંતુ એ મીઠાશ ઝીલવાને ગોપાલસિંહ કિત્તુંક નહોતો !

“કેમ મને કાણુ અટકાવનારૂં છે ?”

“અમે.”

“પણુ મારી ઇચ્છા ન હોય તો તમે શું કરી શકવાના છો ?”

“સ્નેહબંધનમાં જકડી રાખીશું.” ઠકરાણાના મુખ ઉપર હાસ્ય તરવરતું હતું.

“એવા સ્નેહબંધનથી બંધાય એ બીજા. રંગમહેલના રંગરાગ કરતાં મને સત્તાનો વિશેષ શોખ છે.”

“પંચું એવી વિનાશક સત્તામાં મિથ્યા કાં સપડાએ છો ? આપું ગામ કહે છે કે ઇડરનેશ મેલા મનના છે. એ પેટમાં પેસીને પહોળા પંચ કરનાર પ્રપંચી પુરૂષ છે.....”

“ગમે તેવા તોણુ એ મારા મુરખી છે. એની મમતાને લીધે તો આખા ઇડરમાં હું પુખ્ત છું.....”

“પરંતુ આપની પ્રજા એથી પણુ વિશેષ ભાવપૂર્વક આપને પૂજે છે.” ઠકરાણાએ જાણ્યું કે હવે સ્વામી નિરૂત્તર બનશે, પરંતુ એને તો એક જ ધૂન લાગી હતી.

“એ બધું હશે, પરંતુ ઇડરના કારભારીની માનમરી પદવી.....”

“એ પદવી તો પાંચ દિવસની. સ્વામી ! જરા વિચાર તો કરો. કારભારી તો પણુ રાજ્યના સેવક તો ખરાને ? અહીંની પ્રજા તો આપને પોતાના પ્રભુ માને છે. મહુના તો આપ ધણી છો. ઇડરના કારભારી કરતાં મહુના ઠાકોરની પદવી વધારે સન્માનમરી છે.”

“હશે, તમને એમ લાગતું હશે. હું તો ઇડર જવાનો અને ત્યાંનો કારભારી થવાનો. નાહક વિખવાદ કરવામાં શો સાર ?” જોપાલ-સિંહ કંટાળ્યો. તેણે પોતાની ઇચ્છા સ્પષ્ટતાથી જણાવી દીધી.

ઠકરાણાએ જાણ્યું કે ઠાકોર હશે ચડ્યા છે. તેણે છેલ્લો ઉપાય અજમાવ્યો.

વીરની વાતો (૩)

“નાથ! મારી આટલી વિનતિ માન્ય નહિં રાખો? હું ખોળો પાથરીને આપને વિનવું છું કે કૃપા કરી ઇંડર જવાનો વિચાર માંડી વાળો, મહુમાં રહી પ્રગળે પ્રેમથી પાળો!”

ઠકરાણાંએ ખોળો પાથર્યો, કમળહંડ સમાન કામળ હાથથી તેના ચરણને સ્પર્શી આર્જવતાથી વિનવી રહી—જાણે ઇંડરને વિનવી રહેલી કોઈ અસરા!

પરંતુ ઠકરાણાંનું સૈંદર્ય, તેનાં મધુર વચનો, તેની આર્જવતા; એ સર્વ નિષ્ફળ નિવડ્યાં. ગોપાલસિંહે તેનો હાથ તરછોડી નાખ્યો.

“એ બધો ઢોંગ રહેવા ઘો. આ ગોપાલસિંહ એવી વિનવણીથી પલળે તેવો નથી. મારો નિશ્ચય દૃઢ છે. અને તે બ્રહ્મા ઉતરી આવે તોપણ ફરનાર નથી.”

ઠકરાણાંએ જોયું કે ઠકોર કોઈથી સમજાવ્યા સમજે તેમ નથી. તેના અંતરમાંથી ઉડા નિશ્વાસ નીકળી પડ્યો.

૧૦ અપશુકન.

“આમજી! હવે તો ધીરજ રહેતી નથી. એમનાથી ઇંડરનો મોહ છોડી શકાતો નથી. કોઈનું કહેવું એ માનતા નથી.”

“એવું જ છે બેટા! મેં તો બહુ સમજાવ્યા, પરંતુ ગમે તેવી તોપણ હું તેની સાવકી મા! એટલે હું વધારે કહું તો તેને નાહક શંકા આવે અને ઉલટી બાજી બગડે.”

“ના. ના, આમજી, તમે બધે સાવકી મા રહ્યાં, પરંતુ સગી મા કરતાં તમારું હૈત ચડી જાય તેવું છે. અને હવે તો મારા સગાં સાસુને ઠેકાણે આપ જ છો ને? આપ જો મારી દયા નહિ ખાઓ તો ખીજી કોણ ખાશે?” ઠકરાણાંએ વિનંતિ કરી.

ગોપાલસિંહનાં માતૃશ્રી સ્વર્ગે સંચર્યા હતાં, તેની સાવકી માની મૂળથી જ તેના તરફ મીઠી નજર હતી. તેને પેટે એકે સંતાન થયું નહોતું, એટલે રજવાડામાં સામાન્ય રીતે ઉત્પન્ન થતા ધર્માભાવનો

તેનામાં સર્વથા અભાવ હતો. ઇડરનરેશના પ્રપંચી સ્વભાવ વિષે તેણે ખૂબ સાંભળ્યું હતું, અને એવા રાજવીની પ્રપંચમળમાં રખેને ગોપાલસિંહ ફસાઇ પડે એવો ભય લાગતાં તેણે ગોપાલસિંહને ઇડર ન જવા ખૂબ સમજાવ્યો, પરંતુ પથ્થર પર પાણી ! તે એકનો એ ન થયો ! સાસુવહુએ ખૂબ વાતો કરી, અનેક વિચારો કર્યા, પરંતુ એકે માર્ગ સુઝ્યો નહિ.

નિરાશાના વાદળમાં એકએક આશાનો તારો ચમક્યો. “ વહુજી ! એક ઉપાય અજમાવી જોઈએ. એનાથી કદાચ એ અટકે તો અટકે. ”

સાસુએ વહુને કાનમાં વાત કરી. ઠકરાણાના મુખ ઉપર પ્રસન્નતાને ચમકારો થયો.

“ બરાબર, એ ઉપાય સારો છે. એ વાર્યા નહિ રહે તો હાર્યા રહેશે. ”

સારથે મહુ ગામની અવગણના કરીને ગોપાલસિંહ ઇડર જવા નીકળ્યો. એને તો કારખાનાના સ્વમાં આવતાં હતાં !

દરબારગઢના દરવાજામાંથી બહાર નીકળતાં જ એક રાજસેવકે હાંકિ ખાંધી. ગોપાલસિંહે વક્ર દ્રષ્ટિથી તેના તરફ જોયું. સેવક બિચારો ખસિયાણો પડી ગયો. તેને મરવા જેવું થયું.

જરા પણ અચકાયા વિના તે બહાર નીકળ્યો. માર્ગ ઉપર આવતાં જ એક પનિહારી એની નજરે પડી. કેવાં શુભ શુકન ? તે મનમાં જ મઝકાવા લાગ્યો.

પરંતુ આ શું ? એ પનિહારી જેમજેમ નજીક આવતી ગઇ તેમ તેમ ગોપાલસિંહના મુખ ઉપર પ્રસન્નતાને બદલે ત્રિપાદનાં ચિહ્નો જણાવા લાગ્યાં. એ પનિહારી હતી, પરંતુ શુકનવંતિ નહિં. ત્યારે ?

એ સ્ત્રીએ ધારણ કરેલાં તમામ વસ્ત્રો કાળાં રયામ રંગનાં હતાં અને માથે પણ કાળું માટલું હતું. અંધરામાં પૂરું એ માટલાનો કઠો ફુટેલો હતો !

वीरणी वातो (३)

પ્રુટેલાં હાંધામાં પાણી ભરી લાવનાર, કાળાં વસ્ત્રો ધારણ કરનાર આ સ્ત્રીનાં શુકન થતાં ગોપાલસિંહનો હર્ષ ઉડી ગયો. ગોપાલસિંહે પાછળ જોયું તો જણાયું કે તેના સેવકો ચાલતા અટકી ગયા છે !

“અનદાતા ! જરા થંભી જાઓ ! આવાં અપશુકન થાય ત્યારે આગળ ન વધાય.” સેવકેએ વિનંતિ કરી.

“ મૂર્ખાઓ નહિં તો ! એવાં શુકન અપશુકન જેવા બેસીએ તો પાર ન આવે. શુકન જેવા બેસવું એ તો કાયરતું કામ છે. તમને શંકા રહેતી હોય તો તમે અહીં જ રહી જાઓ. મારાથી જરા પણ વિલંબ કરી શકાય તેમ નથી.”

એટલામાં તો ઈડર જતા પોતાના માલિકને વળાવવા આવેલા મહાજને વાત ડિપાડી લીધી, “ન જવાય ! અનદાતા, એમ ન જવાય. આવાં અપશુકન થવા છતાં આપ હઠ કરીને જાઓ. તે ઠીક નહિં. આપને શુકનની દરકાર બલે ન હોય, પરંતુ આમ જાણી જોઇને આવાં અપશુકને આપને જતા જોઇને અમને કેટલી ચિંતા થાય તેનો તો આપ વિચાર કરો !”

સેવકોની વિનંતિ અને મહાનનની શિખામણ એ બધુંય નિષ્ફળ નીવડ્યું. જોડાણસિંહ તમામ હિતચિંતકોની અવગણના કરીને ઘર તરફ રવાના થઈ ગયો.

+ + + +
 “આમણ ! આપણી બાજુ ઘૂળ મળી. એ તો કેમે ક્યાં ન
 અટક્યા તે ન જ અટક્યા.”

“ શું કરીયે, વહુજી ! આપણે તો બધાય ઉપાય અજમાવી ગયા, મારી તો ખાત્રી હતી કે કાળાં વસ્ત્ર અને ડુટેલાં હાંધાંવાળી સ્ત્રી સામી મળતાં, આવાં ખરાબ અપશુકન થતાં, તે જરૂર રોકાઈ જશે, પરંતુ એ બધી મહેનત નકામી ગઈ. હશે, પ્રભુઈમ્મ. હવે તો પ્રભુ તેને કુશળ રાખે એવી પ્રાર્થના કરીને મનમાં હિંમત રાખો. ”

ગોપાલસિંહની સાવકી માએ જાણી જોઇને જ આ અપશુકન થાય એવી ગોઠવણ કરી હતી. ગોપાલસિંહ દરબારગઢમાંથી બહાર નીકળે ત્યારે પ્રથમ આ સ્ત્રી કાળાં વસ્ત્રો અને કાંઠાતુટેલા કાળાં બેડાં સાથે સામી આવે એવી પ્રથમથી જ પેરની કરીને એ રીતે ગોપાલસિંહના મનમાં અપશુકનની શંકા ઉપજાવીને તેને રોકવાની તેણે બાજી ગોઠવી, પરંતુ એ બાજી પણ અફળ ગઇ. ગોપાલસિંહે તો પોતાનું ધાર્યું જ કર્યું.

૧૧ આવતી કાલે !

દુર્જનસિંહની સત્તા તો દિવસે દિવસે વધુ પ્રબળ થતી જતી હતી. ગોપાલસિંહ ધણીવાર ઇડરનરેશ સાથે એ સત્તાને નબળી પાડવાની વાત કરતો અને ઇડરનરેશ એક જ જવાબ આપતો, ‘એ કામ તમને સોંપ્યું. ફાવે ત્યારે એ કાંટા માર્ગમાંથી દૂર કરજો.’

ઇ. સ. ૧૮૩૧ના મહા વદ તોરસને રોજ ગંભિરસિંહ એક જમાદાર નામના સિંધી સાથે કંઈક મસલત ચલાવી રહ્યા છે. બંનેના મુખ ઉપર કાળાં કર્મોની કારમી છાયા ફરી વળી છે. બંને કિસ્મત છે—એક પોતાનું ધાર્યું કામ કરાવવા, બીજો એ કામ પાર પાડીને ધાર્યું ઇનામ મેળવવા !

“ ત્યારે એક જમાદાર ! કાલે જરૂર ! જો જો હો, જરા પણ ગફલત ન થાય ! ”

“ અરે ગફલત થાય તો તો પછી થઈ જ રહ્યું ને, અનઘાતા ! આ એક જમાદારનું હજી આપને પારખું નથી પડ્યું. ”

જમાદાર ગયો એટલે ગંભિરસિંહે ગોપાલસિંહને બોલાવ્યો.

“ ગોપાલસિંહ ! તમે તો કંઈ જ કરતા નથી. ”

“ શું કરવું છે, મુરખી ! ”

“ હવે દુર્જનસિંહનું સાલ આરે કાઢવું છે ? ”

“ લાગ આવે ત્યારે. એમ ઉતાવળે આંખા પાકે ? ”

વીરની વાતો (૩)

“ હા, ધારીયે તો. હવે મારી ઇચ્છા છે કે કાલે જ એનું કાસળ કાઢી નાંખીયે.”

“ એ કંઈ ખાવાનું કામ નથી એને માટે બરાબર બંદોબસ્ત કરવો જોઈએ. ”

“ એ બધું ય હું કરી લઉંશ. જુઓ કાલે શિવરાત્રી છે. એ બહાને એને કાલે મહેલમાં બોલાવીશું. તમે પોતે જમ અને તેમ વહેલા આવજો અને પછી બરાબર રંગ જામે ત્યારે હું નિશાન કંઈ એટલે તેને પૂરો કરી નાંખજો. ”

“ એમાં મને નહિં કહેવું પડે, સુરખખી : ”

“ શાઆશ ! ત્યારે હવે કાલે સવારે-જમ અને તેમ વહેલા ! ”
ગંભિરસિંહે ફરી સૂચના કરી અને ગોપાલસિંહ એના શબ્દોનું મનમાં ચિંતન કરતો ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો.

૧૨ એકજ થાળીમાં !

શિવરાત્રીના શુભ દિન. ભોળા શંભુની જયન્તિનો એ પુણ્યદિવસ. એ પવિત્ર દિવસના પ્રાતઃકાળથી જ ભાવિક જનો પાર્વતિપતિના પવિત્ર નામસ્મરણ અને યશોગાનમાં લીન બની ગયા હતા, ત્યારે ગંભિરસિંહ કંઈ જુદી જ પ્રવૃત્તિમાં પડ્યો હતો.

પ્રાતઃકાળમાં જ શય્યાનો ત્યાગ કરીને તે મેર જમાદારની રાહ જોવા લાગ્યો. ક્યારે સૂર્યોદય થાય અને મેર આવે ! તેના મનમાં અત્યારે મેરના નામનો જપ જપાતો હતો !

ભગવાન સવિતાનારાયણે પોતાના તેજસ્વી કિરણોની કળા પૃથ્વી ઉપર ફેલાવવાની પ્રવૃત્તિ આદરી દીધી. ઇંડરનરેશને એ કળાનાં દર્શન ન રૂચ્યાં. એ તો મેર જમાદારના દર્શનનો અગ્રાસુ હતો.

તેની ધીરજ ખૂટે તે પહેલાં જ મેર જમાદાર આવ્યો અને બધી તજવીજ બરાબર કરી દીધી છે એવી ‘આલખેલ’ પોકારી.

“ચાલો, આજે મારી પ્રતિજ્ઞા પરિપૂર્ણ થશે.” ગંભિરસિંહ મનમાં જ બબડ્યો અને મેરને સૂચના આપવા લાગ્યો.

બંને વાતે વળગ્યા હતા તેવામાં એક રાજસેવકે ખબર આપ્યા કે ગોપાલસિંહ આવ્યા છે અને ડોઢીયે આગાની રાહ જોઈને ઉભા છે.

“ઠીક છે, હથિયાર ડોઢીયે મુકાવીને આવવા દો.” ગંભિરસિંહે આજ્ઞા આપી.

સેવકે ડોઢીયે આવીને આજ્ઞા સંભળાવી. નિત્ય નિયમ પ્રમાણે ગોપાલસિંહે પોતાનાં બધાં હથિયાર ઉતારી નાખ્યાં અને ડોઢીવાળાને સોંપી દીધાં. મહુના એ દરેકે નિઃશસ્ત્ર બનીને મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. તેની સાથે તેનો સસરો પહાડસિંહ અને પોતાનાં બાર માણસો હતા.

ગંભિરસિંહે પ્રસન્ન ચિત્તે તેનો સત્કાર કર્યો, અને પોતાની પડખે જ બેસાડ્યો. ઇડરનરેશ તરફથી આવતું બધું સન્માન મળતું જોઈને ગોપાલસિંહ મનમાં મલકાયો.

મારવાડના જેસલમેરવાળાના ભાયાત-એમશવાના ભાટી ઠાકોરની કુંવરી દોલતકુંવરબા ગંભિરસિંહની વડી રાણી હતી. આ વડી રાણીના મહેલના દિવાનખાનામાં આજે ઇડરનરેશે ગાદી તકિયાની બિછાવત કરાવીને બેઠક જમાવી હતી.

ગોપાલસિંહ ગંભિરસિંહને પડખે બેઠો, તેની સાથે આવેલા તેના બાર માણસો દૂર એક ખૂણામાં બેઠા. તેનો સસરો પહાડસિંહ આંટા-ફેરા મારવા લાગ્યો.

પહાડસિંહને ગંભિરસિંહનું વર્તન વિચિત્ર લાગતું હતું, ગોપાલસિંહ તરફના તેના અનિપ્રેમમાં પણ કંઈ બેદ જણાતો હતો. ગોપાલસિંહ ગમે તેમ તોપણ પોતાનો જમાઇ હતો, પોતાની પુત્રીનો જીવન આધાર હતો. એના જીવનમાં જ પોતાની પુત્રીનું સુખસર્વસ્વ સમાયું હતું. એ જીવન દોષના દ્રેષ કે કપટનો ભોગ ન થઈ પડે તે માટે જ્યારે જ્યારે ગોપાલસિંહ બહાર જાય ત્યારે ત્યારે તે તેની સાથે જતો

વીરની વાતો ૩)

અને આસપાસની હિલચાલ ઉપર લક્ષ્યપૂર્વક નજર રાખતો. આટલા ઘાટે જ અત્યારે તે એક સ્થળે બેસી જવાને બદલે આંટાફેરા મારતો હતો.

ધડનરેશૈ આડીઅવળી વાતો કરી, ગોપાલસિંહની હાજરીથી પોતાને થતો અવર્ણનીય આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો અને તેના અબ્યુદય માટે પોતાની ઉત્સુકતા દર્શાવી.

ગોપાલસિંહના મનમાં દુર્જનસિંહના જ વિચારો આવતા હતા. આજે તો એનો ઘાટ ઘડવાનો હતો, એ કાર્ય માટે તો ગંભિરસિંહે પોતાને વહેલો બોલાવ્યો હતો, છતાં દુર્જનસિંહ ક્યાં નજરે ન પડે ?

“ મહારાજ ! દુર્જનસિંહ કેમ દેખાતા નથી ? ” ધીરજ ન રહેતાં તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“ હું પણ એ જ વિચારમાં છું. ” ગંભિરસિંહે ઠાવકું મ્હોં રાખીને ઉત્તર આપ્યો.

“ એ એતી તો નહિ ગયો હોય ? ” ગોપાલસિંહે શંકા ઉઠાવી.

“ અરે એને જરા પણ વહેમ ન પડે એવી સાવચેતી રાખતાં અને આવડે છે. આપણે હમણાં જ તેને બોલાવવા માણસ મોકલીએ. અરે કાણુ છે હાજર ! ”

તરત જ અંદરના ખંડમાંથી એર જમાદાર આવી હાજર થયો અને મુજરો કરીને બંને હાથ જોડી આગ્રાની રાહ બેઠ રહ્યો.

“ જમાદાર ! તમે પોતે જાઓ અને દુર્જનસિંહને સત્વર બોલાવી લાવો. કહેજો કે અતિ અગત્યનું કામ છે. ” આ શબ્દો ઉચ્ચારવાની સાથે તેણે પોતાની આંખનો એવો ધસારો કર્યો કે તરત જ જમાદાર તેના અંતરની વાત પારખી ગયો હોય તેવું નેત્રપલ્લવીથી જણાવી ‘જુ હુઝુર’ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ફરી ગંભિરસિંહ અને ગોપાલસિંહ વાતો વળગ્યા. એવામાં એક વડારણુ આવીને બોજનનો થાળ ત્યાં મુકી ગઇ.

પહાડસિંહ ચમક્યો. ભોજનનો થાળ અહિં કેમ ?

“ ગોપાલસિંહ ! તને જોઈ છું અને મને મારો વહાલો કુમાર ઉમેદસિંહ યાદ આવે છે. તેના જેટલું જ હેત તારા ઉપર ઉભરાય છે. હવે તો તું જ જાણે મારા કુંવરને ઠેકાણે. આજે મહાશિવરાત્રીનો મહોત્સવ હોવાથી આપણે એક જ પાત્રમાં જમીએ એવી મારી ઇચ્છા છે. ” ગંભિરસિંહે હેતનો ઉભરો ખાલી કર્યો.

પહાડસિંહે આ સાંભળ્યું. રખેને ભોજનમાં વિષપ્રયોગ હોય ! ગંભિરસિંહની નજર ચૂકવીને તેણે પોતાના જમાઇને નેત્રપલ્લવીથી ચેતવણી આપી કે “સાવધાન !”

૧૩ પહાડસિંહ પસાર !

એક જ પાત્રમાં જમવું ? સામાન્ય કોટીના મનુષ્યોને તેમાં જરાય વાંધો કે શંકા હોતી નથી. પરંતુ રાજવંશીઓ, રાજકારભારીઓ, રાજસેવકો એમને એ વસ્તુ બહુ વિચારવા જેવી થઇ પડે છે, કારણ કે દુર્ભાગ્યે એમાં જ તેઓનું મોત નિર્માણ થયું હોય છે !

ગોપાલસિંહને પણ એ જ વિચાર આવ્યો. તેના સસરાએ કરેલા ઇશારાથી એ વિચારને પ્રુષ્ટિ મળી. શું કરવું ? ના કહેવી ? જે માણસ પોતાના તરફ આટલો બધો પ્રેમ રાખે છે તેના સ્નેહભર્યા સત્કારની અવગણના કરવી ? એમ થાય તો સ્નેહબંધન છૂટી જાય, ભાવી ઉત્તતિનો આશાકોટ તૂટી જાય !

એ નિર્ણય કરી શકે તે પહેલાં તો ગંભિરસિંહે એ જ ચાળીમાં પીરસેલું પકવાન ખાવા માંડ્યું. હવે વિચાર કરવા જેવું શું હતું ? ખૂદ ઇડરનરેશ જે વસ્તુ ખાતો હતો તે વસ્તુ ખાવામાં આનાકાની કેમ કરી શકાય ? ગોપાલસિંહે પણ એ ભોજનને ઇન્સાફ આપવા માંડ્યો.

પહાડસિંહ જોઈ જ રહ્યો. ઇડરનરેશ જેવો રાજવી ગોપાલસિંહ જેવા નાના ઠાકોરને પોતાની સાથે એક જ ચાળીમાં જમાડે એ ઓછા આશ્ચર્યની વાત નહોતી. ગંભિરસિંહનું અંતર તે પારખી ન શક્યો.

મીરની વાતો (૩)

ગંભીરસિંહ હેંસપૂર્વક વાતો કરતાં કરતાં પોતે ખાતો હતો અને ગોપાલસિંહને આગ્રહ કરીને ખવરાવતો હતો. ગોપાલસિંહ ને તો આજે સોનાનો સરજા ઉગવા જેવું થયું.

બોજન પુરું થયું એટલે વડારણ મુખવાસની ઉમદા વસ્તુઓથી ભરેલો સુવર્ણચાળ ત્યાં મુકી ગઈ.

મુખવાસ લેતાં લેતાં જ ગોપાલસિંહે દુર્જનસિંહને યાદ કર્યો. ગંભીરસિંહ ઉડા વિચારમાં પડી ગયો હોય તેમ બોલ્યો, “કાણે જાણે આજે આમ વિલંબ કેમ થાય છે. એ મીજાણ પુતળાંને મેં આપેલી સત્તાથી બહુ અભિમાન આવી ગયું છે. એ સત્તા આજે તેના હાથમાંથી ઝુંટવી લઈને તને સોંપી દઈશ ત્યારે જ અમલમાં આંધળા થયેલા એ દુર્જનનું અભિમાન ઉતરી જશે, અને પછી-પછી તો તને ખબર જ છે ને !” આ છેવટના શબ્દો ઉચ્ચારતાં ગંભીરસિંહે તરવાર તરફ આંગળી ચીંધી.

ગોપાલસિંહ સમજી ગયો કે ગંભીરસિંહ એ તરવારથી દુર્જનસિંહને પૂરો કરી નાંખવાનું સૂચન કરે છે.

ઉધરસનું ઠસકું આવ્યું હોય, થુંકવા માટે બહાર જતો હોય તેમ ગંભીરસિંહ ગાદી ઉપરથી ઉઠીને અંદરના ખંડમાં ગયો.

પહાડસિંહની ડાબી આંખ ફરકી. તેનું અંતર કંઈ માદા પરિણામની આગાહી કરવા લાગ્યું. તેના આત્મામાંથી ધ્વનિ નીકળ્યો, ‘અહીંથી નાસી છુટ.’

ધીરે રહીને તે ગોપાલસિંહ પાસે આવ્યો. ગંભીરસિંહ જે બારણામાંથી ગયો તે બારણા ઉપર બરાબર નજર રાખીને પોતાના જમાઈના કાનમાં તેણે કહ્યું, “ગોપાલસિંહજી ! હજી પણ માફ કરી આપો, મને તો આ અતિ વિવેકમાં પણ કંઈક કારરચાનના અશુભ ચિહ્નો જણાય છે. મારો અંતરાત્મા તો પોકારી પોકારીને કહે છે કે આજે આ સ્થળેજ આપણા બંનેનો વધ થશે, ગંભીરસિંહ જરૂર આપણને મારશે.”

ગોપાલસિંહ ચીડાયો, “અરે બહા માણસ ! અહીં પણ તમને એ જ વાત કરવાનું સુઝે છે ? સગા દીકરા કરતાં મારા તરફ વધારે મમતા ખતાવનાર માટે તમને આવા હલકા વિચારો કેમ આવે છે ? મને લાગે છે કે તમારા મનમાં ખોટા વહેમ આવી ગયો છે.”

“ ખરી વાત અત્યારે તમારા માનવામાં નહિં આવે, કારણ તમે એના ઢોંગ ધતુરાથી છેતરાઈ ગયા છો. તમને ખબર નથી કે ‘દગલ-ખાજ દુના નમે, ચિત્તા ચોર કમાન !’ દુર્જનસિંહને મારવાની વાત તો બનાવટીં લાગે છે, ક્યાંક તમે પોતે લાગમાં આવી જશો. તમે મારા જમાઈ છો એટલે આટલો ન્યાયક કંઈ છું. કંઈ નહિં તો મારી ચૌદ વર્ષની પુત્રી તમને પરણાવી છે તેના બલિષ્ઠનો તો વિચાર કરો ! ”

“ તમારે જવું હોય તો ખુશીથી જાઓ, હું તો આ સ્વાગત અને સન્માનને નહિં તરછોડી શકું. આજે તો મારો ભાગ્યોદય સાધવાની અનુપમ તક છે. ”

“ જેવી તમારી મરજી. હું જરા બહાર જઈ હુકકો પી આવું.”
પહાડસિંહ હુકકો પીવા માટે બહાર ચાલ્યો ગયો.

ગંભિરસિંહ દિવાનખાનામાં આવ્યો ત્યારે તેણે જોયું કે પહાડસિંહ ત્યાં નથી !

“તારા સસરાજી ક્યાં ?” પ્રશ્નમાં જીજ્ઞાસા હતી.

“હુકકો પીવા ગયા છે.” ગોપાલસિંહે સહજ ઉત્તર આપ્યો.

“ બહા માણસને ! એમાં બહાર શા માટે જવું પડે ? મારી આમન્યા ખીજ બલે રાખે, પરંતુ એ તો તારા સસરા એટલે મારે પણ વડીલ સમા; મારી અદ્ય રાખવાની તેને જરૂર ન હોય. લાવ, હું જ તેમને બોલાવીને તેમની શરમ ભાંગી નાખું.”

ગોપાલસિંહ તરફ નજર કર્યા વિના ગંભિરસિંહ બહાર આવ્યો. જુએ તો પહાડસિંહ ન મળે ! તેનો આનંદ ઉડી ગયો.

વીરની વાતો (૩)

તેણે મહેલના યોગાનમાં તપાસ કરાવી, પણ પતો ન મળ્યો. તેના ઉતારે માણસ મોકલ્યું તો જણાયું કે એ તો હમણાં ઘોડેસ્વાર થઈને બહાર ગયા. ગંભિરસિંહની ખાત્રી થઈ ચૂકી કે પહાડસિંહ પસાર થઈ ગયો છે !

૧૪ અત્તરની શીશી.

ડાહીયે ખેઠેલા સ્વારોને તેણે ધમકાવ્યા, “ મરખાઓ ! આટલું પણ ખાન નથી રાખતા ? ખખરદાર હવે મારી રજા વિના એક ચકલું પણ ફરકવા દીધું છે તો ! ”

પોતાના રોષને ત્યાં જ રહેવા દધને શાંત મુખમુદ્રા ધારણ કરીને તે ગોપાલસિંહ પાસે આવ્યો. ગાદી ઉપર બેસતાં બેસતાં તે બોલ્યો, “ બહુ જ શરમાળ માણસ. હુકમો પીવા માટે છેક ઉતારે ગયા લાગે છે. ”

પુનઃ બંને આડીઅવળી વાતે વળગ્યા. ગોપાલસિંહે બેચાર વખત દુર્જનસિંહને સંભાર્યો, ગંભિરસિંહે બેચાર વખત દુર્જનસિંહની બેઠ-રકરી વિષે બળાપો કર્યો, પરંતુ ન મળે દુર્જનસિંહ કે ન મળે તેને બોલાવવા ગયેલો એક જમાદાર !

“ અરે કાણુ છે હાજર ! ” તેણે આગ્રા કરી.

તત્કાળ એક હજુરીઓ હાજર થયો અને પ્રણામ કરીને આગાની સાહ બેઠ રહ્યો.

“ ઉપરથી જરા અત્તરની શીશી લાવ તો ! ” રાજાએ આગ્રા કરી.

સેવક ગયો, મધમધતા અત્તરની શીશી લઈ આવ્યો અને તેના અરણે ધરી.

એ શીશી જોતાં જ તે તાડુકી હક્યો, “ અરે આવી તે શું લાવ્યો ? મરખા, તને આદમીની ગતાગમ જ નથી ! ”

સેવક પાછો મેડી ઉપર ગયો અને બીજી શીશી લઈ આવ્યો. એ પણ ગંભિરસિંહને પસંદ ન પડી. ત્રીજવાર સેવક ઉપર જઈને નવી શીશી લઈ આવ્યો, એ પણ ન ગમી. ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી એમ

સાત આઠવાર અત્તરની નવી નવી શીશી આવી, પરંતુ એકે શીશી ગંભિરસિંહને પસંદ ન પડી.

તે બબડ્યો, “આપ મુઆ વિના તે કદી સ્વર્ગે જવાતું હશે ? જા, તું તાંડે કામ કર. હું જાતે જ ઉત્તમ જાતના અત્તરની શીશી લઈ આવું છું.”

સેવક બિચારો ખીસિયાણો પડીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

અત્તરની શીશી જેવી નજીવી ચીજ માટે જાતે મેડો ઉપર જનાર આ રાજવીનાં નિરબિમાનીપણાની મનમાં જ પ્રશ્નસા કરતો ગોપાલસિંહ દાદર તરફ જતા ગંભીરસિંહ તરફ કુતૂહલભરી દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો ! રૂપ દગો ! દગો !

સીડીના પગથિયાં ઉપર ધબધબ અવાજ કરતો ગંભિરસિંહ મેડો ઉપર ગયો અને દાદરો બંધ કરી દીધો.

મેડીની બારીમાંથી તેણે રાડ પાડી, “મેરૂ જમાદાર ! સાવધાન ! એ જીવતો જશે તો તાંડે માથું વાઢી નાંખીશ.”

ધબોધબ ચારે તરફનાં આરણ્ય બંધ થવા લાગ્યાં અને મેરૂ જમાદાર પોતાના હથિયારબંધ માણસો સાથે દિવાનખાનામાં ધસી આવ્યો.

ગોપાલસિંહ ચમક્યો. આ શું ? “દુર્જનસિંહ ક્યાં ?” તેના મુખમાંથી સહજ પ્રશ્ન નીકળ્યો.

“જહન્નમમાં !” જમાદારે જવાબ આપ્યો, “અત્યારે તો તું જ દુર્જનસિંહ એમ માની લે અને તારા પ્રભુને સંભાળી લે !”

“દગો ! દગો ! એ પ્રભુ !” ગોપાલસિંહના મુખમાંથી ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા.

“ખબરદાર ! અમારા માલિકને આંગળી પણ અડાડી છે તો !” ગોપાલસિંહના આર માણસો તેની વહારે ધામા અને ચોમેરથી તેને ઘેરી લીધો.

ગોપાલસિંહની આસપાસ મનુષ્યોનો મજબુત કોટ બની રહ્યો, એ કોટને બેઢ્યા વિના ગોપાલસિંહનો સ્પર્શ પણ કરી શકાય તેમ નહોતું.

બીરની વાતો (૩)

“ આની જાઓ જેની માએ શેર સુંઠ ખાધી હોય તે ! અરે જીવતા છીએ ત્યાં સુધી કોઈની મગદૂર નથી કે અમારા અન્નદાતાનો વાળ પથ્થુ વાંકો કરી શકે ! ” ગોપાલસિંહના એક માણસે ત્રાડ મારી અને રોષે બરાયલા વિકાળ વાઘની માફક શત્રુને પૂરો કરવા તે ટાંપી રહ્યો.

એજ ક્ષણે ધડીંગ ધડીંગ ધડીંગ કરતી બંદુકો છુટી અને ગોળીઓ છૂટી. એ ગોળીઓએ ગોપાલસિંહને ઘેરીને ઉભા રહેલા તેના સેવકોને વીંધી નાખ્યા.

ગોળી વાગવા છતાં હિમાલયની માફક અચળ ઉભા રહેલા એ શરવીરાએ પડકાર કર્યો, “ બાવલાઓ ! દૂર ઉભા ઉભા નિઃશસ્ત્ર મનુષ્યો ઉપર ગોળીઓ ચલાવવામાં શી બહાદૂરી બતાવો છો ? બડના દીકરા હો તો આવી જાઓ ખાંડાના ખેત્ર ખેલવા કે ઠંદયુદ્ધ કરવા ! ”

પરંતુ તેમના શબ્દો સાંભળીને પાનો ચડે તેવા કોઈ ખરો રજ-પૂત બચ્યો ત્યાં હાજર નહોતો. ત્યાં તો નાણાથી મૂલવી લીધેલા અને પેટને માટે વેઠ કરનારા સિપાઈઓ હતા, ઠંદયુદ્ધને બદલે પ્રપંચયુદ્ધ કરવામાં પ્રવીણ પુરૂષો હતા !

પુનઃ બંદુકમાંથી ઉપરાઉપરી ગોળીઓ છૂટી અને એ માનવદુર્ગને વીંધીને આરપાર નીકળી ગઇ. ગોપાલસિંહના સેવકો નિશ્ચેતન બનીને ધરણી ઉપર ઢળી પડ્યા.

મહુતા કાકેરના મુખમાંથી એક ચિત્કાર નીકળી પડ્યો. તેના માણસને વીંધીને આરપાર નીકળેલી એક ગોળીએ તેને પોતાને પથ્થુ ધાયલ કર્યો હતો !

મેડી ઉપરની બારીમાંથી કોઈએ ડોકિયું કર્યું. ગોપાલસિંહે જોયું કે ગંભિરસિંહ અટ્ટહાસ્ય કરી રહ્યો છે !

૧૬ એ તરવાર !

“ મુરખી ! આ શું ? આવી રીતે વિશ્વાસ કરતાં આપને કંઈ વિચાર થતો નથી ? ” ગોપાલસિંહે વ્યથિત ચિત્તે ગંભિરસિંહને પ્રશ્ન કર્યો.

ઇડરની વાણિયણીને પકડતી વખતે તેં કંઈ વિચાર કર્યો હતો ?” ગંભિરસિંહે સામે પ્રશ્ન કર્યો અને પુનઃ ભયંકર અટકાવ્ય કર્યું.

“ પરંતુ મારા પ્રત્યે આવું વર્તન ચલાવવું આપને ઘટે છે ? ”

“ અને મારા પ્રજ્ઞાનનો પ્રત્યે નિર્દય વર્તન ચલાવવું તને ઘટતું હતું ? ” ગંભિરસિંહે કટાક્ષ ભર્યો સામે પ્રશ્ન કર્યો.

એ કટાક્ષ તીરતી માફક એના અંતરમાં ઝુંચ્યો.

વનવગડામાં તેણે લૂટેલા ઇડરવાસીઓ તેની નજર સામે ખડા થયા હોય, મહુના કીલ્લામાં ભૂખ, તરસ અને ભયના માર્યા ત્રાસી ગયેલાં અને મુક્તિ માટે વૃક્ષમાં મારતાં એ સ્ત્રીપુરુષો તેની આવી હાઈણ દુર્દશા જોઈને તેની હાંસિ કરી રહ્યા હોય એવી તેને આંતિ થઈ. તેનો દેહ કંપી ઉઠ્યો. તેના મુખમાંથી એક અક્ષર પણ ન નીકળ્યો.

“ ગોપાલસિંહ ! આ બધી ગોડવણ દુર્જનસિંહને મારવા નહિં, પરંતુ તને ફસાવવા માટે છે. મારી પ્રજ્ઞાને રંગડનર ગોપાલસિંહને ન માફ ત્યાં મુઠ્ઠી પાઘડી માથે ન મુકું એવી મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. આજે મારે એ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવી છે. ”

ગોપાલસિંહે જોયું કે ગંભિરસિંહ, પોતે ધારતો હતો તેવો વાત્સલ્યભાવભર્યો મુરખખી નથી, પરંતુ પ્રપંચમાં પૂરો નરપિશાચ છે !”

“કરો, ખુશીથી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરો, પરંતુ કાયર પુરુષની માફક નહિં. નિઃશસ્ત્ર મનુષ્ય ઉપર હા કરવો એ બીકણ, આયલાનું કામ છે. શૂરા ક્ષત્રિયને એ ન જાને.” ગોપાલસિંહ મરણીયો બન્યો.

“એમ છે ? તો લે આ એકને અદલે બે તરવાર ! હજી પણ જે જોર કરવું હોય તે કરી લે. ”

ગંભિરસિંહે આરીમાંથી બે તરવારો ગોપાલસિંહ તરફ ફેંકી. દિવાનખાનાની જમીન ઉપર પડતી એ તરવારોનો રણકાર વાતાવરણમાં ગાજી રહ્યો !

વીરની વાતો (૩)

૧૭ ભટિયાણીને શરણે !

ચિત્તો પોતાના શિકાર ઉપર ચોટ મારે તેમ બંદુકની ગોળીથી ધવાયલા-લોહીથી ખરડાયલા ગોપાલસિંહે નિમિષ માત્રમાં બંને તરવારો ઉપાડી લીધી, અને પોતાના બંને હાથથી તેને હવામાં તોળી જોઇ.

ગંભિરસિંહે જોયું કે આ એક મુરશિયો સો, જણાને મારશે ! તેણે મેર જમાદારને આંખનો ધસારો કર્યો.

ક્ષણમાત્રમાં તમામ બંદુકો તેના તરફ તાકવામાં આવી. ગોપાલસિંહે આ જોયું. બંદુકની ગોળી આગળ પોતાની તરવારો નકામી જણાઇ. તેના હાથ હેઠ પડ્યા.

મોત તેની સામે ડાચીયાં કરી રહ્યું હોય, પોતાની સામે સાક્ષાત્ ચમદ્ગતો ઉભા હોય, પોતાની જીવનલીલા ઉપર પડેો પડી રહ્યો હોય એવી ભયંકર ભ્રમણા તેને થવા લાગી. હવે તેને પોતાની બૂદ સમજવા લાગી, ગંભિરસિંહ જેવા પ્રપંચી પુતળાંની કપટજળમાં ફસાવાની પોતાની મૂર્ખતા ઉપર તિરસ્કાર ઉપજ્યો, પોતાની અપર માતા અને પત્નીના આગ્રહની અવગણના કરવા માટે આંતરિક વેદના થવા લાગી, પહાડસિંહની સાચી સલાહ ન માનવા માટે પારાવાર પશ્ચાતાપ થયો, પરંતુ એ રાંડયા પછીનું ડહાપણ શા કામનું ?

પગે પડીને વિનવતી-ખોળા પાથરતી પોતાની પરણેતર-દકરાણી તેના સ્મરણપટ ઉપર તરી આવી. ' કેવી ભોળી ભામા ? કેવી પ્રેમાળ પત્ની ? એણે કેટકેટલી વાર મને વિનવ્યો, ચેતાવ્યો, મહુ ન છોડવા સમજાવ્યો ! પરંતુ મારી બુદ્ધિ બહેર મારી ગઇ હતી, સત્તાના શોખમાં-કારભારાંના લોભમાં મેં કોઈનું ન માન્યું, અરે ખરાબમાં ખરાબ અપશુકનની પણ અવગણના કરી ! હું કેવો મૂર્ખ ! '

કાળાં વસ્ત્ર અને કાંઠા ડુટેલા કાળાં બેડાં સાથે સામી મળેલી પનીહારી તેની કંપનાચક્ષુ સમીપ ખડી થઇ. બલબલાને ટુંબવનાર

મહુનો ઠાકોર-એક વખતનો બહારવટીયો-પોતાના અમંગળના વિચારથી ક્રુણ ઉઠ્યો.

તેની ખાત્રી થઇ ચૂકી કે મોતને અને પોતને હવે બહુ છેડું નથી. બંદુકની ગોળાઓ છુટે એટલી જ વાર ! અસંખ્ય ગોળાઓનો વરસાદ વરસે એટલે પોતે એકજ ધડકે ખલાસ !

એ બીકણું નહોતો, પરંતુ સંજોગો પ્રતિકૂળ હતા. મરણિયા બનીને બેચાર સિપાઇઓને ધડનરેશે આપેલીજ બે તરવારોથી સ્વધામ પહોંચાડી દેવળી ઉર્મિ તેને થઇ આવી. પરંતુ પછી તો મોત ચોક્કસ જ હતું, અને એમ કમોતે મરવાની તેની ઇચ્છા નહોતી. ગમે તે પ્રકારે એક વખત અહિંથી નાસી છુટવું, મહુ જવું, ત્યાંથી પુરતી તૈયારી કરી ગંભિરસિંહે કરેલા દગાનો તેને બરાબર દંડ આપવો એવી તેના મનમાં હોંસ થઇ આવી. તેણે માર્ગ શોધવા માંડ્યો.

દરિયામાં ડૂબતો માણસ તણખલામાં પથ પોતાનો ઉદ્ધાર જીએ છે. ગોપાલસિંહને ભટિયાણી-ગંભિરસિંહની પત્ની યાદ આવી. ફાટી ગયેલા સાદે તેણે જૂમ પાડી, “ભટિયાણીજી ! ભટિયાણીજી ! તમે તો મારી મા જેવાં ! તમારા છોડેને આમ કમોતે મરવા દેશો ? હું તમારે આશરે છું. મારવો કે તારવો એ હવે તમારા હાથમાં છે !”

૧૮ શરણાગત ધર્મ

ગોપાલસિંહની રાડ ભટિયાણીના કાને પડી. શ્વાસમરી તે મેડીની ખારી પાસે આવી અને જોયું તો ગોપાલસિંહ ગોળાથી વીધાઇને લોહીલુહાણ બની રહ્યો છે, તેના પગ પાસે માણસોનાં મડદાં પડ્યાં છે, એર જખાદાર અને તેના માણસો તેના તરફ બંદુક તાકી રહ્યા છે, અને પોતાના સ્વામી એ કરુણાળનક દૃશ્ય પ્રસન્નચિત્તે જોઇ રહ્યા છે !

“ભટિયાણીજી ! હવે તો હું તમારે શરણે છું.” ગોપાલસિંહે ફરીથી જૂમ પાડી.

બીરની વાતો (૩)

ભટિયાણી તરતજ મેડી ઉપરથી નીચે ઉતરી આવી. અને મેર જમાદારને બંદુક ચલાવવાની મના કરી.

ગંભીરસિંહના પેટમાં ફાળ પડી. રખેને રાણી પોતાનું ક્યું કારવ્યું ધૂળમાં મેળવી દે. તે પોતે પણ રાણીની પાછળજ મેડીથી ઉતરીને નીચે આવ્યો અને રાણીને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા કરી.

“ક્ષમા કરો, સ્વામી ! હવે એના ઉપર હાથ ન ઉગામાય !”
ભટિયાણીએ પોતાના પતિને વિનવ્યા.

“અરે એ તો મારો હડહડતો શત્રુ છે.”

“મમે તેમ હોય. કદો દુરમન પણ શરણે આવે એટલે તેના ઉપર હથિયાર ન જ ઉપાડાય, એ ખરો શરણાગત ધર્મ છે. સાચા ક્ષત્રિયો શરણે આવેલાને કદી સંતાપતા નથી.”*

“રાણી ! એ વાતમાં તમે ન સમજો. હવે તો એને માર્યે જ છુટકો. ધવાયલો વાધ વધુ ઝતુનથી તરાપ મારે છે એ નિયમ તમે નથી જાણતાં ? એને હું અત્યારે જતો કરું તો તે ખમણા બેરથી મારી સામે બહારવડું ખેડશે અને આખા ઇડરના પ્રદેશમાં ત્રાસત્રાસ ફેલાવશે.” ઇડરનરેશે વાત ઉડાવવા યત્ન કર્યો. તેને તો ગોપાલસિંહને અત્યારે જ અને અહીં જ પુરો કરવો હતો !

“એને માટે આપણે પાકો બંદોબસ્ત કરશું, જેથી હરકત નહિ આવે. પરંતુ શરણે આવેલાને હવે મરાય તો નહિ જ” રાણીએ આગ્રહ કર્યો.

“એ વાતમાં તમે શું સમજો ? એને બચાવવામાં સાર નથી.”

ભટિયાણીએ જાણ્યું કે હડે ચડેલો રાજા માની જાય તેમ નથી. તેણે યુક્તિ પૂર્વક કહ્યું, “બલે, તમારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કરો, પરંતુ હું મારો ક્ષત્રિયધર્મ—શરણાગતધર્મ નહિ ચૂકું. તમે એને મારશો તો હું પણ મરીશ. પ્રથમ મારો શિરચ્છેદ કરો પછી આપણું ધાર્યું કરજો.”

+ જુઓ ચિત્ર.

‘સાચા ક્ષત્રિયો શરણે આવેલાને કદી સંતાપતા નથી.’ [પૃ. ૪૩૨.

‘નાથ ! મારી આટલી વિનતિ માન્ય નહિ રાખો?’ [પૃ. ૪૧૬.]

રાણીએ પોતાનું માથું નમાવ્યું અને તરવાર ચલાવવા પોતાના સ્વામીને વિનંતિ કરી.

ગંભીરસિંહ વિચારમાં પડ્યો. શું કરવું ? સ્ત્રીહત્તને તેને અતુભવ હતો. અભારે ગોપાલસિંહ મરે તો જરૂર રાણી પણ આપઘાત કરીને મરે એવી એ ટેકાણી હતી. રાણી વખત ભટિયાણીએ પોતાની ક્ષાત્રટેકનો પરચો ગંભીરસિંહને બતાવ્યો હતો, ગંભીરસિંહે મનમાં જ નિશ્ચય કરી લીધો કે ‘હાલ તો ભટિયાણીનું માન રાખવા ખાતર ગોપાલસિંહને ન જ મારવો. ‘પંછી જોયું જશે !’

“ મેરે જમાદાર ! તમારા માથાસોને કહી દો કે ગોપાલસિંહને હવે જરાયે ઇન્ક ન પહોંચાડે. તેને મારવાનો નથી. આ મહેલમાં જ તેને રહેવાનો બંદોબસ્ત કરી આપો. ”

ભટિયાણીજીએ માની લીધું કે હવે ગોપાલસિંહ બચી ગયો. તેના પરદુઃખભંજન આત્માને અતિ આનંદ થયો.

૧૯ ઠીક થયું !

“ કોણ જાય છે એ ? ” રાજગઢના ચોગાનમાં પહેરે ભરતા સિપાઇએ ખૂમ પાડી, અને વાતાવરણમાં એનો ભયાનક પ્રતિધ્વનિ થયો.

કાળી ચાદર ઝોલીને નિશાદેવીએ જગતને ઘેર અંધકારમાં ઢાંકી દીધું હતું. એ અંધકારનો પ્રતિકાર કરવા મથતા હોય તેમ તારલીયા ચમકીને મંદ પ્રકાશ પાડી રહ્યા હતા. એ ઝાંખા ચમકારમાં પહેરેગીરને લાગ્યું કે કોઇ માણસ રાજગઢ ઠેકાને નાસી જવાનો યત્ન કરે છે. તેણે એ નાસેકુને પકડ્યો.

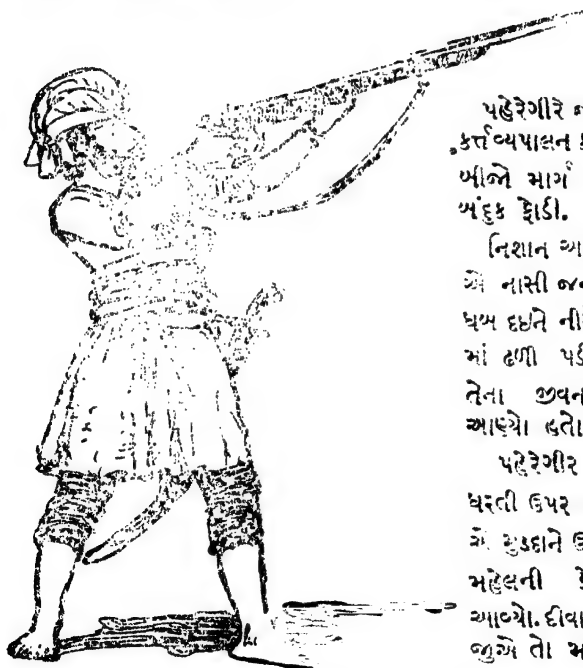
કંઈ પણ જવાબ ન મળતાં બંદુકનો ઘોડો ચડાવીને નિશાન તાકતાં પહેરેગીરે પુનઃ ખૂમ મારી, “ કેમ જવાબ નથી મળતો ? કોણ

વીરની વાતો (૩)

છે એ ? ખબરદાર ! જે નાસવાનો યત્ન કર્યો છે તે હમણાંજ આ બંદુકથી ઠાર થઇ જશે ! ”

છતાં ય કંઈ જવાબ ન મળે ! એ વ્યક્તિ તો લગભગ રાજ-ગઢના કાંગરા સુધી ચડી ગઇ હતી. એક ક્ષણ વીતે તો તે ગઢની બહાર ભૂસ્કો મારે અને ત્યાંથી પલાયન થઇ જાય !

પહેરેગીરે ત્રીજી વાર પડકાર કર્યો, પરંતુ શોભવાની કે ઉત્તર આપવાની જરા પણ દરકાર કર્યા વિના એ વ્યક્તિ તો પોતાના કાર્યમાં આગળ વધવા લાગી.

પહેરેગીરે જાણ્યું કે હંમે
કર્તવ્યપાલન કર્યા સિવાય
ખીજો માર્ગ નથી. તેણે
બંદુક ફેડી.

નિશાન આપાદ લાગ્યું.
એ નાસી જનાર વ્યક્તિ
ધબ ધબતે નીચે-ચોગાન-
માં ઢળી પડી. ગાળીએ
તેના જીવનનો અંત
આણ્યો હતો !

પહેરેગીરે દોડ્યો,
ધરતી ઉપર ઢળી પડેલા
એ મુઠ્ઠાને ઉપાડ્યું અને
મહેલની ડોહીએ લઇ
આવ્યો. દીવાના પ્રકાશમાં
જુએ તો મહુનો ઠાકોર
ગોપાલસિંહ ! તેણે મહે-
લમાં ખબર કહેવરાવ્યા !

ખબરદાર ! જે નાસવાનો યત્ન કર્યો છે તે હમણાંજ
આ બંદુકથી ઠાર થઇ જશે !

ઇડરનરેશે ભટિયાણીજીના માનને ખાતર ગોપાલસિંહને જીવતો રાખ્યો હતો, છતાં તેને બહાર ન જવા દેતાં રાજગઢમાં નજરકેદ કર્યો હતો. એ સ્થિતિમાં ગોપાલસિંહે બે દિવસ અને એક રાત ચિતાડી. બીજી રાતે તે કંટાળ્યો અને આવું પરવશ જીવન ગાળવા કરતાં ટાઇ રીતે અહીંથી નાસી શકાય તો નાસી છુટવું એથી તેણે નિશ્ચય કર્યો.

એ વ્યક્તિ તો રાજગઢના કાંગરા સુધી ચડી ગયો હતો.

ધાયણ થયેલા ગોપાલસિંહ નાસી જવાનો યત્ન કરે એવી શંકા ભાગ્યે જ કાઢીને આવે. તેના ઉપર દેખરેખ રાખનાર માણસો નિદ્રામાં પડ્યાં એટલે રાત્રિના ઘેર અધકારનો લાભ લઇને એ લપાતો છુપાતો રાજમહેલના ગઢ સુધી આવ્યો. ‘આ ગઢ ઠેકી જાઉં એટલે સત્તાને માટે ઇડરનરેશના પંચમાંથી મુક્તિ મળશે’ એ વિચારે તેને આતિ હર્ષ થયો. પરંતુ એ હર્ષ ક્ષણિક હતો. પહેરેગીરે એને જોયો અને ત્યાં જ તેને વીંધી નાંખ્યો.

ઇડરનરેશને તો ‘ભાવતું હતું અને વેંધે બતાવ્યું’ એવું થયું. ગોપાલસિંહના મૃત્યુના સમાચારથી તેતું હૈયું હર્ષથી ગજગજ ઢિછળ્યું. ભટિયાણીજીનું માન સચવાયું અને પોતાની પ્રતિજ્ઞા પણ પૂર્ણ થઇ એ જોઇને તેને પરમ સંતોષ થયો. મનમાં જ તે બબડ્યો, ‘જે થયું તે ઠીક જ થયું !’

૨૦ વેરની અજબ ધૂન !

દુર્જનસિંહનો કાટો દૂર કરવા ગંભિરસિંહ ઊત્સુક હતો, પરંતુ

વીરની વાતો (૩)

એ કામ ગોપાલસિંહને હાથે કરવાની વાત તો તેણે બનાવવી ઉભી કરી હતી. ગોપાલસિંહને ભોળવવાની એ એક ચાત્રી હતી. એ ચાત્રી આખા દિવસ લાગુ પડી.

જેમ જેમ તેને ગોપાલસિંહનો વિચાર આવતો ગયો તેમ તેમ ઇંડરનરેશની વેરવૃત્તિ વધુને વધુ ઉમરવર ધારણ કરવા લાગી. ગોપાલસિંહના મૃત્યુ માત્રથી તેને નિરાંત ન થયું, એની વેરવૃત્તિ ગોપાલસિંહની એથી પણ વધુ અવદશા માગતી હતી. એ વેરવૃત્તિએ ઇંડરનરેશના મગજમાં એક બીજું ભૂત ભરાવ્યું.

ગોપાલસિંહની લાસ રજા, કાગડા કુતરાં તેને ફેલી ફાડી ખાય, તેના માણસોનાં મડાં પણ એવી જ રીતે ચૂંચાય તો પોતાનું પુરું વેર વળે એવી ધૂન ગંભીરસિંહના મગજમાં ભરાણી. તેણે ચમાર લોકોને બોલાવીને ફક્ત કર્યો કે મહુના ઠાકોરની અને તેના બાર માણસોની લાસના સમરાષ્ટ્ર જેવડા કટકા કરીને વગડામાં ફેંકી દો જેથી સમડીયો આજ કમળી કરે ! ”

ચમાર જેવી હલકી કોમનું અંતર પણ આવી આજા સાંભળતાં કકળી ઉઠ્યું. ‘ અરેરે આ રાજાને આવી કુપ્રુદ્ધિ કેમ સુઝતી હશે ? ’ એમ મનમાં જ તેઓ વિચારવા લાગ્યા. પરંતુ શું કરે ? રાજાની આજા ! એને કંઈ ના કહેવાય ?

મહુના ઠાકોર અને તેના બાર માણસોની લાસોને ચમારે ધસડવા માંડી. દોરનાં ચામડાં ચીરનાર એ ચમારના હાથ પણ આવું કૃત્ય કરતાં કંપવા લાગ્યા.

આ કશ્ચાજનક દૃશ્ય જોઈને ઇંડરના પ્રભાજનોનું કાળજી કોરાયું. જોતજોતમાં મહાજન એકઠું થયું અને એ લાસો ફરતું વીંટાઈ વળ્યું. મહાજનની ધમ્મા વિરુદ્ધ બિચારા ચમારે શું કરી શકે ? મહાજન એટલે અનન્યતા, તેમના વડે તો જીવવાનું. તેઓ લાસોને છોડી દઈ એક દોર ખસી ગયા.

મહાજનના અગ્રેસરો ધડનરેશ પાસે આવ્યા અને પાઘડી ઉતારીને તેના પગમાં મૂકી.

“અન્નદાતા ! આ તો ગજબ થાય છે. રજપૂત બચ્ચો દુશ્મનની લાસને આમ રઝળાવે તો તો પૃથ્વી રસાતળ નય ! આપે ગુનેહગારને સજ્જ કરી, આપના દુશ્મનને માર્યો; પછી બાકી શું રહ્યું ? ગોપાલસિંહ સાથે વેર હતું તો તેના પ્રાણ હર્યા. વેર હતું તેના દેહ સાથે, તેની માટી સાથે નહિ, તેની માટી શા માટે ચૂંથાવો છો ? મરેલને મારવો એ ખરા રજપૂતનો ધર્મ નથી. મુઠ્ઠાંએને ચૂંથવા એ તો અધોર પાપ-કર્મ છે. કૃપા કરી એ લાસોને અગ્નિસંસ્કાર કરાવો.”

મહાજનની આ વિનંતિ સ્વીકાર્યા સિવાય છુટકો નહોતો. ગમે તેમ તોપણ પોતાનું મહાજન ! મહાજનની ઇચ્છાને માન તો આપવું જ જોઈએ ને ! તેણે એ લાસોને બાળવાની આજ્ઞા કરી.

મહાજને તે મૃતદેહોના અગ્નિસંસ્કારની ગોઠવણ કરી. એક ગાડામાં બધાં મુઠ્ઠાં ભરીને રમશાને લઈ જઈ, બધાંને એક જ ચિતામાં ખડકીને બાળી નાખ્યાં. એક વખત વીરહાક વગાડનાર મહુનો ઠંકોર બળીને બસ્ત્રીભૂત થઈ ગયો, રાખમાં મળી ગયો. પંચતત્વનું બનેલું એ પુતળું પંચતત્વમાં મળી ગયું.

૨૧ ઉપસંહાર.

કહેવાય છે કે કોઈનો ઉભરો ખાલી થતાં માથુસ તદ્દન શાંત થઈ જાય છે, વેરની અગ્નિ પોતાની આહુતિ લીધા પછી એની મેજે જ ઠરી જાય છે. ગંભિરસિંહને પણ એવું થયું.

પોતાની પ્રતિજ્ઞા પુરી નહોતી થઈ ત્યાં સુધી તેણે બધું ય કયું, ગોપાલસિંહને મોટી મોટી આજ્ઞાઓ આપીને પોતાના પક્ષમાં લીધો, દુર્જનસિંહને મારવાની બનાવટી વાત કબી કરી, અને એ કપટનાટક સાંગોપાંગ ભજવ્યું, અંતે ગોપાલસિંહને સંહાર્યો અને એ રીતે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પરીપૂર્ણ કરીને આત્મસંતોષ લીધો.

વીરની વાતો (૩)

પરંતુ પછી ? પછી તો ગોપાલસિંહના બોળપણુને પોતે દુરુપ-
યોગ કર્યો છે એમ તેને લાગ્યું, વિશ્વાસઘાતના મહાપાતકને તેને વિચાર
આવ્યો અને એ પાપકર્મનો પશ્ચાતાપ થવા લાગ્યો.

ઘટિયાણીએ તેના આવા નિંદ્ય કાર્ય માટે પોતાનો રોષ ઠલવ્યો
અને માનવધર્મનો અંશ પણ તેનામાં હોય તો એ પાપના પ્રાયશ્ચિતરૂપે
ગોપાલસિંહના પુત્રને તેમના પિતાની ગાદી સોંપીને અભયદાન આપવા
પોતાના પતિ ઇડરનરેશને આગ્રહ કર્યો.

ગોપાલસિંહ અને તેના માણસોનું ક્રમોત નજરોનજર જોનાર
વ્યક્તિઓની નજરે વારંવાર એ જ કશ્ચાજનંક દ્રશ્ય પડવા લાગ્યું, અને
ક્ષણેક્ષણે એના એજ વિચારો આવવા લાગ્યા. ત્રણ દિવસ સુધી તો મહેલમાં
કોઈને ખાવાનું પણ ભાવ્યું નહિં.

ગંભિરસિંહ ગમરાયો. પગે પગે એને ગોપાલસિંહના જ વિચારો
આવવા લાગ્યા, વિશ્વાસઘાત માટે રોષભરી નજરે તેના સામે જોઈને
ગોપાલસિંહ તેને ઇપકો આપી રહ્યો હોય તેવી બ્રાંતિ થવા લાગી. તે
ચાક્રો, કંટાળ્યો અને પાપનાં પ્રાયશ્ચિત માટે નહિં તો પોતાના ચિત્તની
શાંતિ માટે પણ તેણે ગોપાલસિંહના પુત્રને મહુતી ગાદી સોંપવાનો
નિર્ણય કર્યો.

x

x

x

x

ગોપાલસિંહને એ પુત્રો હતા—હારતસિંહ અને પર્વતસિંહ. મોટો
સાત વર્ષનો અને નાનો ત્રણ વર્ષનો હતો. ગોપાલસિંહના મૃત્યુના
સમાચાર મળતાં જ એ બંને કુંવરો કુટુંબકળીલા અને અનુયાયીઓ સાથે
ડુંગરામાં નાસી ગયા.

ગંભિરસિંહ જાતે મહુ આવ્યો અને ત્યાં મેલાણુ કર્યું. તેને ખચર
મળ્યા કે રાજકુટુંબ ડરનું માર્યું ડુંગરાનો આશ્રય લઈ પડ્યું છે.

તેણે પોતાના માણસો ત્યાં મોકલ્યા, પરંતુ વિશ્વાસઘાતના ડરથી
તેમણે ડુંગરાનો ત્યાગ કરવાની હામ ન બીડી. બાટ ચારણની આંહો-

પાઘડીની પ્રતિજ્ઞા.

ધરી આપવા ઇડરનરેશે કહેવરાવ્યું, પરંતુ તેનો પણ વિશ્વાસ ન આવ્યો. અંતે બટિયાણીજી પોતે ગયાં અને અભયવચન આપીને સૌને મહુ તેડી લાવ્યાં.

ઇડરનરેશે પોતે-વિશ્વાસઘાતના પાતકનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતો હોય તેમ-ગોપાલસિંહના મોટા કુંવર ભારતસિંહને ગાદીએ બેસાડ્યો અને પોતે ઝુંટવી લીધેલાં તમામ ગામડાં એ કુંવરને પાછા સોંપ્યાં. હકદારનો હક્ક સોંપીને તેણે પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું. બટિયાણી દોઝતકુંવર-આએ આપેલું અભયવચન સત્ય નિવડ્યું. ગોપાલસિંહના હકરાણાએ પોતાના પુત્રોનો આસ પાછો મેળવી આપનાર બટિયાણીજીને અંતરના અંશિષ આપ્યા. મહુમાં પુનઃ ગોપાલસિંહના વંશજની આણુ વર્તી !

રજપૂત બચ્ચો !

કિ'વા

ગિરાસને ખાતર !

૧ સમદોહાઈ.

“ આપુ ! સાવધાન ! પેલા તળાવ ઉપર બહારવટિયા આન્યા હોય
એમ લાગે છે ! ”

બળદના પુંછડા આમળતો, ગાડાનો વેગ વધારવાની તેમને ફરજ
પાડતો બેકુત બોલી ઉઠ્યો અને તળાવની પાળ તરફ તેણે આંગળી ચીંધી.
ગાડામાં બેઠેલી વ્યક્તિ જરા પણ ગભરાયા વિના શાંત-સ્વસ્થ
બેસી રહી.

પરંતુ ગાડાવાળાના પેટમાં ફાળ પડી હતી. બળદને કસોટીએ
ચડાવતો હોય તેમ તેણે પ્રતઃ ગાડાનો વેગ વધાર્યો.

રજપૂત બચ્ચો !

“અરજણુ ! આટલી બધી ઉતાવળ કાં ?” ગાડામાં બેઠેલી બચ્ચોએ પ્રશ્ન કર્યો.

“બાપુ ! અહીંથી વહેલા વહેલા દૂર નીકળી જઈએ તો બહુ સાફ. કોને ખબર છે, એ તો બહારવટિયા !” અરજણુ ખેડુતે બળદને દોડાવતા દોડાવતાં જ ઉત્તર આપ્યો.

“અરે, રામ રામ કર ! એ બહારવટિયાથી કંઈ બહીવા જેવું નથી !”

“એમ કેમ કહો છો બાપુ ?”

“એમજ. તેમનામાં મારા જેવો કોઈ રજપૂત લાગતો નથી. ખરો રજપૂત બચ્ચો હોય તો ત્રીજે દહાડે ગ્રાસ પાછો વાળ્યો હોય.”

ગાડું જરા આગળ નીકળી ગયું એટલે એક ઝાડની ઓથે લપાઈ રહેલો માણસ માર્ગ ઉપર આવ્યો અને દોટ મૂકીને તળાવની પાળ તરફ ધસ્યો.

“ઠાકોર સાહેબ ! એક કૌતુક કહું ? આપણામાં કોઈ ખરો રજપૂત બચ્ચો નથી એમ કહેનાર માથાનો ફરેલ પણ આટલામાં વસે છે.” શ્વાસ ખાતાં ખાતાં તે માણસે ખબર આપ્યા.

“એમ ?” ઠાકોર વિચારમાં પડ્યા.

“આપની આગ્રા હોય તો હમણાં જ બધા જઈને એને પૂરો કરી નાખીયે.” એ માણસને શ્વાસ તન છૂટ્યું.

ઠાકોર વિચારજ કરતા હતા, “ના, ના, રખે એને કનડતા ! તમે જાઓ અને કહો કે ‘ઠાકોરને મળ્યા વગર જાઓ તો તમને રામ દોહાઈ છે !’”

૨ ખરો રજપૂત !

એ માણસ મુઠ્ઠી વાળીને દોડ્યો, આડો-ત્રાંસો અને ટુંકો રસ્તો પકડ્યો અને ગાડાની સામે આવીને ઉભો રહ્યો.

ખેડુતને લાગ્યું કે જરૂર બહારવટિયા હેરાન કરશે ! તેણે ગાડું

વીરની વાતો (૩)

ઉભું રાખ્યું અને રજપૂતને સાવધ કર્યો.

“કોણ છે એ ?” ગાડામાંથી રજપૂતે પડકાર કર્યો, અને પોતાની તરવાર લઈને ગાડામાં જ ઉભો થઈ ગયો.

ગાડાને રોકનાર એની નિડરતા જોઈને મનમાં જ એની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. “આપુ ! અમારા ઠાકોર આપને બોલાવે છે. કહાણું છે કે મળ્યા વિના જાઓ તો રામદોહાઈ છે !”

રજપૂત વિચારમાં પડ્યો. થવાનું હોય તે થાય પરંતુ રામદોહાઈની અવગણના કેમ કરાય ?

“ભલે, ચાલો, તું આતું છું. અરજણ, ગાડું અહિં જ ઉભું રાખજે !”

ગાડાવાળાને સૂચના આપીને તે આવેલા માણસ સાથે જવા નીકળ્યો. પોતાના માલિકની આવી અડગ સ્વસ્થતા જોઈને અરજણ દિગ્મૂઢ બન્યો.

અમદાવાદ અને કડીના રસ્તાની વચ્ચે સાંતજ ગામની પાસે નાસમધ નામનું ગામડું હતું. એ ગામના તળાવની પાળે બહારવટિયા આજે રાતવાસો કરીને પડ્યા છે એવા ગાડાવાળા અરજણને ચોક્કસ ખબર મળ્યા હતા. તેથી જ તે તળાવથી દૂર નીકળી જવા અધીરો બન્યો હતો.

પરંતુ જે બલ્લાઈ તે દૂર ભાગવા મથતો હતો એ તો ‘આવ બલા પકડ ગલા’ની માફક ઉત્તરી કોટે વળગી. અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ કરતો તે ગાડું સાચવતો ઉભો રહ્યો.

એ રજપૂત ઠાકોર પાસે આવ્યો, જરા પણ સંકોચ રાખ્યા વિના શાંત-સ્વસ્થ ચિત્તે તેણે રામ રામ કર્યા.

“રામ રામ ! બાઈ, આવો બેસો, મારે એક વાતનો ખુલાસો કરવો છે.”

“ખુશીથી કરો” રજપૂત ઠાકોરના પડખે બેઠો.

“આપ ગાડામાં બેઠા બેઠા શું કહેતા હતા ?”

રજપૂતે જાણ્યું કે પોતે ગાડામાં ઉઘ્યારેલા શખ્દો ઠાકોરના કાન સુધી પહોંચવા પામ્યા છે. જરા પણ ગભરાયા વિના તેણે ઉત્તર આપ્યો, “ આપે સાંભળ્યુંજ છે પછી મને પૂછવાથી શું વધારે છે ? ”

“ રજપૂત બચ્ચો બોલેલા બોલ પાછા વાળતો નથી એ તો તમે જાણતાજ હશે. ”

“ જરૂર. ”

“ તો પછી તમે બોલેલા બોલ સાચા કરી બતાવો. તમે ઉઘ્યારેલા શખ્દો યાદ કરો. ” ઠાકોરે તેનું પાણી પારખવાનો યત્ન કર્યો.

રજપૂતને વિચાર થયો, ‘ ભારે થયું. આ તો રહેજ વાત કરી તેને વળગી પડ્યા. મેં તો રહેજ મસ્કરીમાં કહ્યું હતું પરંતુ આણે તો તે સાચુંજ માની લીધું. હશે, હવે મારાથી ફરી ન જવાય. ’ ઠાકોરને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું, “ ઠાકોર ! મારા ગાડાવાળા અરજણને હું કહેતો હતો કે ‘ જો તમારામાં મારા જેવો રજપૂત હોય તો ત્રણ દિવસમાં ગ્રાસ પાછો વાળી આપે. ’ તમારી ઇચ્છા હોય તો તમને સાથ આપવાની મારી ના નથી. ”

“ તો તો પછી રંગ રહે. તમારું નામ ? ” ઠાકોરનો બાક જ અત્યાર સુધી બોલ્યા ચાલ્યા વિના બેસી રહ્યો હતો તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ભંડારી અખો. ”

“ ઠીક, ઠીક, હવે તમને ચડવાને માટે એક હજાર રૂપિયાની કિંમતનો એક ઘોડો આપીએ છીએ. * ખીજ જ જ સહાય કે સગવડ જોઈએ તે બંધી અમે આપીશું. અમારો ગ્રાસ પાછો મળે તો અમને લાભ થવા સાથે તમને પણ યશ મળશે. ”

“ હવે તો જીવ જતાં પણ ગ્રાસ મેળવ્યેજ છુટકો, ઠાકોર ! ” અખા ભંડારીએ પ્રતિજ્ઞા લીધી.

વીરની વાતો (૩)

“ બંને ઠાકોરોના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા, ” “ ખરો રજપૂત બચ્ચો લાગે છે ! ”

પાદશાહ અહમદશાહે જ્યારે વાઘેલાઓનું રાજ્ય લઇ લીધું ત્યારે તે વંશના વરસોજી અને જેતોજી નામના બે ભાઇઓ પાદશાહ સામે બહારવટે નીકળ્યા. અણહિલવાડ પાટણની પાસે થઇ પરગણાનાં લીલડી ગઢ અને સરધાર કરીને બે ગામ છે ત્યાં તેઓ કુટુંબ સહિત છાના રહ્યા. (વરસોજીનું કુટુંબ લીલડીમાં રહ્યું તેથી તેના વંશજ ભિલડીઆ કહેવાય છે, અને જેતોજીનું કુટુંબ સરધારમાં રહ્યું તેથી તેના વંશના સરધારા વાઘેલા કહેવાય છે.) તેઓ કુટુંબ છોડીને સુમારે ૧૫૦ સ્વારો સાથે અમદાવાદ સુધી ઉપદ્રવ કરતા હતા. કોઇ વાર દિવસે તો કોઇ વાર રાતે અમદાવાદના ગામો લૂટતા હતા અને કોઇ વાર ખાન ઝાલી જતા હતા. તેમને પકડવાને સુલતાન અહમદશાહ ધણી ધણી યુક્તિઓ કરતો પણ તેનું કંઇ ચાલતું નહિ. છેવટે બહારવટે નીકળેલા આ ઠાકોરોની ખર્ચા ખૂટવાથી તેમને બહુ સોસવું પડ્યું. રહેતાં રહેતાં તેમના સ્વારો પણ ઓછા થતા ગયા અને હવે શું કરવું તેની ઉપાધિમાં —વિચાર કરતાં નાસમધ ગામના તળાવ ઉપર પડાવ નાંખીને પડ્યા હતા. તેવામાં પ્રભુ કૃપાથી અખા બંડારીનો તેમને અનાયાસે ભેટો થઇ ગયો. **૩ સરખેજને રીજે.**

શુક્રવારનો દિવસ. અમદાવાદની સીમમાંથી એક મોટો રસાલો સરખેજના માર્ગે જતો નજરે પડે છે. માતેલા સાંઠ જેવા રૂઢપુષ્ટ બળદો પોતાના કંઠમાં લટકતી ધુધરમાળને રણકાર ગજવતા પોતાની ખાંધ ઉપર નાખેલી રથની ધુંસરી સાથેની સદાકાળની મૈત્રીનું સાર્થક કરતા હોય હેમ પૂરપાટ દોડીને રથને દોડાવતા ધસમસતા આગળ વધતા હતા. આવા પાંચસો રથ હારબંધ એક પછી એક ચાલતા હતા. એ રથના બન્ને પડખે ઉઘાડી તરવારવાળા ઘોડેસ્વારો હતા અને પાછળ પણ સંખ્યાબંધ માણસો હતા. અગ્નિયો વટેમાર્ગે તો આવો જખરો

કાફલો જોઈને વિચારમાં પડી જતો અને આગળ વધતા એ રસાલાને કુતુહલભરી દૃષ્ટિથી જોઈ રહેતો.

સરખેજનો મકરખો (મુકખરો) નજરે પડતાંજ ઘોડેસ્વારો એ પવિત્ર સ્થાન તરફ પૂજ્યભાવ બતાવતા હોય તેમ પોતાનાં અશ્વો ઉપરથી ઉતરી પડ્યા. રથ પશુ આગળ વધતા અટકી પડ્યા, સારથીઓ રથ ઉપરથી ઉતરી ગયા, અને પરિશ્રમથી થાકેલા બળદોને વિશ્રાંતિ આપવાની ઉદારતા બતાવતા હોય તેમ તેમનાં જોતરાં છોડી નાખી, રથને સ્થિર કરી, પોતે એક કોર ખસી ગયા.

રસાલાના તમામ પુરૂષો રથની પાછળ-ચોડે દૂર રથ ઉપર નજર ન પડી શકે એટલે દૂર ગયા અને પરિશ્રમને નિવારવા માટે લીલાત્રીથી છવાયલી ધરતી ઉપર બેસી જઈને પોતપોતાના સ્નેહીસંબંધી સાથે વાતે વળગ્યા.

જોત જોતામાં રથના પડદા ઉપડ્યા, દરેક રથમાંથી નવયૌવનાઓ નીકળી અને નિર્જન જણાતાં એ અરણ્યમાં પરસ્તાન ખડું થઈ ગયું.

આ શું ? આ રૂપસુંદરીઓનો સમૂહ અહીં ક્યાંથી ?

“ પધારો બેગમ સાહિબા ? ” સૌથી મોખરે રહેલા રથમાંથી નીકળતી એક રૂપરૂપના અંબાર સમી નવયૌવનાનો દાસીએ સત્કાર કર્યો અને તેના વસ્ત્રો ઠીકઠાક કરવા લાગી.

આ રથ ખીજ તમામ રથમાંથી જૂદોજ તરી આવતો હતો. ઉંચામાં ઉંચી બનારસી કીનખાયાના પડદા સૂર્યના કિરણોમાં ઝળહળી ઉઠતા, સોના ચાંદીના પતરાથી મઢીને કરેલું કેતરકામ ઉત્તમ કારિગરીની સાક્ષી પૂરતું, પૈડામાં બેઠેલાં ચાંદીના પતરાના ઝાંઝરીયાં પૈડું સ્હેજ હલતું કે રણઝણાટી ઉપખવતાં. મૂલ્યવાન શણગારથી સુસજ્જ એ રથ કોઈ રાજવંશીના ઉપયોગ માટે હોય એવી સ્હેજે કદખના થઈ આવતી.

અને હતું પશુ એમજ. એ રથમાં વિરાજનાર ભાગ્યશાળી વ્યક્તિ હતી સમસ્ત ગુજરાતના સુલ્તાન અહમદશાહની માનીતી બેગમ સાહિબા !

વીરની વાતો (૩)

ધર્મની ભાવના પુરૂષો કરતાં સ્ત્રી વર્ગમાં વધુ સચવાઈ રહેતી હોય એવું સામાન્યતઃ નજરે પડે છે. બેગમ સાહિબાને દર શુક્રવારે સરખેજના રોજ આવવાનો નિયમ હતો; અને એના માનને ખાતર હો, એને ખુશ કરવાને હો, એનું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છાથી હો, કે અંતરની ધાર્મિક ભાવનાથી હો, ગમે તેમ હો. પરંતુ એતા મુસલમાન સરદારોની સ્ત્રીઓ પણ એની સાથે આવતી, સરખેજના માર્ગે દર શુક્રવારે મોટા રસાલા કુચ કરતો નજરે પડતો.

આજે પણ સરખેજના રોજ આગળ મોટા રસાલા સાથે આવનાર એ આજ બેગમ સાહિબા !

૪ ભોગ લાવ્યા !

ગુજરાતના પાદશાહની દુરમ એટલે એના દમદમાનું પૂછવું શું ? મૂલ્યવાન હીરા મોતી અને નીલમ માણિકના અલંકારો અને સૂર્યના કિરણોમાં ઝળહળી ઉઠતા જરિયાન રેશમી વસ્ત્રોમાં મુસજબ અનેડી એ સુંદરી જાણે પરસ્તાનની કોઇ પરી કે દુર હોય અને અહીં વનવિહાર કરવા ઉતરી આવી હોય તેવી જણાતી હતી. અનેક બાંદીઓની કુર્નિશને ઝીંકતી અને પોતાના સરદારોની સ્ત્રીઓના ખુશામતભર્યા વચનોથી રીઝતી એ બેગમ અનેક રૂપસુંદરીઓના સમાજ સાથે સરખેજના રોજ તરફ ચાલી. રક્ષણ માટે સાથે રહેલા સ્વારો અને રસાલાના અન્ય માણસો ત્યાંજ બેસી રહ્યા. સ્ત્રીઓ પડઘને દૂર કરીને છુટથી હરી ફરી શકે અને મત્તાજને બાધ ન આવે તે માટે રસાલામાંના પુરૂષ વર્ગને રોજથી દૂરજ અટકી જવું પડતું.

બાંદીખાનાંમાંથી ન્હાસી છુટેલાં કેદીઓને જે આનંદ થાય, જે આનંદથી તેમનામાં નૂતન ચેતન અને સ્ફુર્તિ આવી જાય, જે આનંદથી તેમને સંસાર સ્વર્ગ સમો જણાય તે આનંદનો અનુભવ આ જનાનખાનામાં વસતી બેગમોને થયો. દર અઠવાડિયે એક વખત—શુક્રવારને દિવસે જનાનખાનાના અધિકારને ભેદીને પૃથ્વી પરનો પ્રકાશ સૃષ્ટિસૌંદર્ય

અને કુદરતની અજબ લીલા જોવાનું સદ્ભાગ્ય આમ અનાયાસે તેમને પ્રાપ્ત થતું અને એ દિવસ તેમને માટે જીવનની લ્હાણ મુખો થઇ પડતો. સમાન વયની સખીયો એકમેક સાથે રસભરી વાતો કરતી. કોઇ પોતાના સુખદુઃખની કથની કહેતી, અંતરની વરાળ ઠંડવતી, અને એમ કરીને દિલ હળવું કરતી, તો કોઈ ઠૂંઠ મસ્કરી કરીને બે ધડી દિલ બહેલાવતી.

પરંતુ આમ કરતી વખતે બેગમ સાહિબાના માનમર્ત્યાની અવગણના ન થાય, તેના દરજ્જાને ખામી ન આવે અને તેની મર્યાદા સચવાય એટલા માટે આવી સ્ત્રીઓ તેનાથી થોડા અંતરેજ ચાલતી એટલે મોખરે તો બેગમ સાહેબા અને તેમની બાંદીઓ ઉપરાંત વજીર જેવાં મોટા હોદ્દાદારોના ઘરની સ્ત્રીઓજ રહેતી અને બાકીના સાથ જરા જૂદા પડી જતો હોય તેમ થોડે દૂર પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવતો.

ઉસાહ અને આનંદથી પ્રયુક્તિ અનેલી બેગમ સાહેબા અને તેની સાથેની સ્ત્રીઓ છેક મકરના પાસે આવી લાગી. પીરની કબર નજરે પડતાંજ તેમનાં મસ્તકો પૂજ્યભાવે નીચાં નમ્યાં.

તેઓ મકરઆમાં પ્રવેશ કરે તે પહેલાંજ એકાએક કંઈ અમત્કાર થયો હોય તેમ સંખ્યાબંધ પુરૂષો ધસી આવ્યા અને તેમને ચોમેરથી ઘેરી લીધા. હથિયારબંધ પુરૂષોને જોઈને સ્ત્રીઓના હાળા ગંડી ગયા. સૌ કોઇ પોતાનો જીવ બચાવવા માટે નાસભાગ કરવા મંડી પડ્યા.

પરંતુ ત્યાંથી છટકી શકાય તેમ નહોતું. જે દિશામાં જાય તે દિશામાં હથિયારબંધ માણસો નજરે પડતા હતા. સૌના મનમાં ધાક પેડી કે ‘ભોગ લાગ્યા ! આજે જરૂર આપણે લૂટાઇ જવાના !’

૫ મરવાતો નિશ્ચય.

હુરૂમ વિચારમાં પડી. શું કરવું ? પોતાની સાથે પણ હથિયારબંધ માણસો હતાં, પરંતુ તેઓ દૂર હોવાથી અત્યારે નકામા હતા. મકરઆમાંથી પણ કોઇની મદદ મળે તેમ નહોતું, કારણ બેગમોને આવવાના સમયે પુરૂષોને ત્યાં આવવાની બંધી કરવામાં આવી હતી. જે

વીરની વાતો (૩)

આ લૂટારાઓ પોતાને અને પોતાની સાથેની સ્ત્રીઓને લૂટી જાય તો પોતાના પતિનું-ગુજરાતના પાદશાહનું નાક કપાઈ જાય !

મનમાંજ તે મુંઝાવા લાગી. એકકે ઉપાય ન સૂઝ્યો.

પરંતુ એમ પાદશાહની કીર્તિને કલંગ લાગવા દેવાય ? સ્ત્રી તો પણ બેગમ-પાદશાહની બેગમ-ગુજરાતની સમ્રાણિ ! તેણે પોતાની સધળી હિંમત એકઠી કરી અને બોલી, “ચાલો દૂર હઠો રસ્તામાંથી ! તમે જાણો છો કે તમે કેાનું અપમાન કરી રહ્યા છો ?”

“જી, હા, ગુજરાતના પાદશાહની હુરમતનું !”

“તેથીજ કહું છું કે મોતનો ડર હોય તો આબરૂબેર ચાલ્યા જાઓ.”

“બેગમ સાહેબા ! મોતને તો અમે રજૂપૂતો મૂઠીમાંજ લધને ફરીએ છીએ.”*

“એટલે શું તમારે અમને બધાને લૂટી લેવા છે ?”

“નહિં, લૂટવાના તો બીજા ધણાય ઠેકાણાં છે. અમે તો તમારા રથ હાંકી જઈશું.”

સ્ત્રીઓનો શ્વાસ હેઠો બેઠો. તેમણે વિચાર્યું, ‘રથ જતા હોય તો ભલે લધ જાય. રથ તો વળી બીજા મળી રહેશે.’

“રથ હાંકી જવાથીજ તમે ખુશ થતા હો તો ખુશીથી લધ જાવ.” બેગમે છુટ આપી.

“પરંતુ એ રથ ખાલી લધ જવાના નથી. તમને અને તમારી સાથેની તમામ સ્ત્રીઓને એ રથમાં બેસાડ્યા પછીજ એ રથ હાંકી જવાના છિયે.”

આ વચનો સાંભળતાં સ્ત્રીઓની કાયા કંપી ઉઠી. નબળા મનની સ્ત્રીઓ તો ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા લાગી.

“એમ કરવાથી પરિણામ શું આવશે તેનો તમે કંઈ વિચાર કર્યો છે ? અમારી પાછળ આખા ગુજરાતનો પાદશાહ જીવતો જાગતો બેઠો

વીરની વાતો (૩)

રજપૂત બચ્ચો !

‘બેગમ સાહેબા! મોતને તો અમે રજપૂતો મૂડીમાંજ લખને
ફરીએ છીએ.’

[૫. ૪૪૧.]

‘હો, તમને ચડવાને માટે એક હજાર રૂપિયાની કિંમતના એક
ઘોડો આપીએ છીએ.’

[૫. ૪૪૩.]

છે તે જણો છો ? ” બેગમે બાવિ બચ બતાવીને મુક્તિ મેળવવાનો વિચાર કર્યો.

“ બસેને પાદશાહ અમને યુગીયે ચકાવી દે, પાદશાહે અમને રઝળતા રખડતા તો કરી દીધા છે. એથી વધારે એ શું કરનાર છે.

“ તમે કોણ છો ? ” બેગમે ઓળખાણ માંગી.

“ અમે વાઘેલા રજપૂત છીએ. માફ નામ વરસો અને આ મારા બાઇનું નામ જેતો. પાદશાહે અમારી જમીન ખૂંચવી લીધી છે. રજપૂતનો આસ એજ એની જીવનદેરી. આસ જય પછી રજપૂતને જીવન અકાફ થઇ પડે છે. અમે હવે મરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. પરંતુ મરતાં પહેલાં એક વખત અમારો હાથ પણ બતાવી દેજો જેથી મરતાં મરતાં પણ મનનું સમાધાન થાય. ” વરસોએ પોતાને થયેલા અન્યાયની હકીકત જણાવી.

૬. બેગમના બોલે !

બેગમે જાણ્યું કે વેરની ધૂનથી હુંધવાઇ રહેલા આ રજપૂત બાઇઓ જરૂર પોતાનું ધાર્યું કરશે. રજપૂતની ટેક અડગ હોય છે અને એ ટેકને ખાતર તેઓ પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દે છે એવી વાતો બેગમના કાને અનેકવાર આવી હતી. તેની ખાત્રી થઇ ચૂકી કે આજ પોતાની લાજ જવાનો વખત આવી લાગ્યો છે !

“ વરસાજ ! તમે રજપૂત બચ્ચો છો. સ્ત્રીઓની આબરૂ માટે તો તમારા આપદાદાએ અનેકવાર પોતાના માથાં આપેલાં છે. શું તમે આજ અમારી લાજ લેશો ? તો તો જરૂર અમારે મરવાનો વખત આવશે. અમને અહીંથી જવા દો. ” બેગમે છટકી જવાના ફાંફાં માર્યાં.

“ એ નહિ અને બેગમ સાહેબા ! અમારો આસ અમને પાછો મળશે ત્યારેજ તમને મુક્તિ મળી શકશે. ” જેતોજીએ ત્રાડ મારી.

“ તમારો એ આસ હું જરૂર પાછો અપાવીશ, અમને આબરૂબેર અહીંથી જવા દો. શહેરમાં જઈને તરતજ તમને તમારો આસ પાછો અપાવવા યતન કરીશ. ”

વીરની વાતો (૩)

“યત્ન કરો તેમાં શું દહાડો વળે ?” વરસાજીએ શંકા ઉઠાવી.

“જરૂર અપાવીશ, પછી કંઈ ? મારા વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખો. આજ કાલમાં તમને તમારો આસ પાછો મળી જશે.”

વરસાજીએ અમા ભંડારી તરફ જોયું. તેણે વરસોજીના કાનમાં ટુંક મારી, ‘બેગમ આટલી ખાત્રી આપે છે પછી વધુ ખેંચપકડ કરવામાં સાર નથી.’

વરસાજીએ વાતને વધુ ચોક્કસ કરવા કહ્યું, “તમારા વચનના વિશ્વાસે અત્યારે તમને જવા દઈએ. પરંતુ પાછળથી દગો ચાપ તો ?”

“વિશ્વાસ રાખો, વરસાજી ! ગુજરાતની બેગમને પણ પોતાના બોલની કિંમત છે.”

“તો બેગમના બોલે હું તમને સર્વને મુક્ત કરું છું. બેગમ સાહેબા ! હું આપનું માન રાખું છું, આપ આપનો બોલ પાળજો.”

૭ ગમગીની.

બેગમે છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો, એકાએક કંઈ સ્મરણ થઈ આવ્યું હોય તેમ તે બોલી, “એક કામ કરજો. તમે પાલડીની પાસે ઘોડીકુવો છે ત્યાં રહેજો. કાલે સવારમાં હું તમારી પાસે મારા માણસો મોકલોશ.”

“પરંતુ અમારી સાથે દગો રમવામાં નહિ આવે તેની શી ખાત્રી ? દાઢ ખાત્રીલાયક બાંહેધર વિના અમે અમદાવાદ નજ આવી શકીએ.” વરસોજીએ સ્પષ્ટ વાત કહી દીધી.

“તમને જરાય હરકત નહિ આવે. હું વિશ્વાસપાત્ર બાંહેધર મોકલીશ. તે બાબતમાં તમારે બેફિકર રહેવું.”

બેગમ અને બચની મારી બેચાકળી બનેલી તેની સીથેની સ્ત્રીઓ તરતજ લાંથી પોતાના રથ તરફ પાછી વળી. રથ આગળ આવતાંજ બાંદીઓએ દોડી જઈને દૂર બેઠા બેઠા નિરાંતે ગપ્પા મારતાં ઘોડેસ્વારો અને અંગરક્ષકોને આ આકૃતિના સમાચાર સંભળાવ્યા.

અંગરક્ષકો તરતજ તૈયાર થઈ ગયા અને ‘એ બદમાશોના માથા

હમણાંજ ઉડાવી દઇએ' એમ બોલતાં મારતે ઘોડે રોજ પર ધસ્યા.

બેગમે આ જોયું, તેને લાગ્યું કે પોતાના માણસો અને પેલા ટેકીલા રજપૂતોને બેટા થઇ જશે તો જરૂર લોહી રેડાશે. એ રજપૂતોને તો પોતે અભયવચન આપ્યું હતું !

તેણે તરતજ પોતાના ઝૂંગરક્ષકોને વાર્યા અને એ રજપૂતોની પાછળ ન પડતાં તમામને રથની સાથેજ અમદાવાદ આવવાની આજ્ઞા કરી.

ઉસાહભંગ બનેલા રક્ષકો અને ભયભીત બનેલી સ્ત્રીઓનો એ સંઘ પાછો અમદાવાદના પંથે પળ્યો.

x

x

x

x

“ઇન્શાઅલ્લાહ ! આજે હુરરમને તે આ શું સુઝ્યું છે ? જ્યાં રોજ એશઆરામ, મોજમ્મહ અને રંગરાગ ઉડતો જણાતો હતો ત્યાં આજે ગમગીની કેમ ફેલાઇ છે ! આફતાબની માફક ચમકતી રોશનીને અદ્દે આજે આ મહેલમાં અંધકાર કાં છવાયો છે ?

આખા ગુજરાત ઉપર પોતાનું આધિપત્ય જમાવી એડેસો પાદશાહ અહમદશાહ (પહેલો) જનાનખાનામાં આવતાંજ હેબતાઇ ગયો. તેના મુખમાંથી ઉપલા ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા.

તરતજ એક બાંદી ત્યાં દોડતી આવી અને કુર્નિશ બગીચાને બોલી, “જહાંપનાહ ! બેગમ સાહેબા આજે અતિ ગમગીન થઇ ગયાં છે. તેમનું દિલ બહેલાવવાને માટે અમે બહુ બહુ તરકિબ કરી લેકિન એ તો નથી કંઇ ખાતાપીતા કે નથી હસતા બોલતા.”

પાદશાહના પેટમાં ફાળ પડી. એ હુરરમ ખરેખરી હુર હતી. એના મીઠા હારથથી તો પોતાને શેર લોહી ચડતું, એનો હસતો ચહેરો જોઇ પોતાની આંખો ઠરતી, એની લાવણ્યથી નિતરતી કાંતિ જોતાં પોતે દુનિયાની બધી જાંજળ અને મુશીબતોને બૂલી જતો. એ હસતી પુતળી આજે આમ ગમગીન કાં ?

“એ તો ફીક. પણ આ જનાનખાનામાં આવી છેક ઝાંખી રોશની

વીરની વાતો (૩)

કાં ?” પાદશાહે ખુલાસો માંગ્યો.

“ નામવર ! બેગમ સાહેબાનું એવું ફરમાન છે. તેમણે તાર્કિક આપી છે કે આજે જનાનખાનામાં હમેશના જેવી રોશની ન કરવી !”

પાદશાહને સમજ ન પડી કે આ બધી શી ઉપાધિ છે. મનમાંજ તેણે નિશ્ચય કરી લીધો કે જરૂર બેગમ આજે રીસાયાં લાગે છે !

૮ અર્જ કે આજ્ઞા !

ચિંતાતુર ચિત્તે તે શયનખંડમાં આવ્યો. જુએ તો હુરરમ કાળાં વસ્ત્રો પરિધાન કરીને, શોકથી છવાયેલું મુખ તકિયા ઉપર ઢાળી દબને ગાદી ઉપર પડી છે. તેના માથાના વાળ ધુટા બની તકિયા ઉપર વિખરાયા છે, અલંકારો અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં જ્યાં ત્યાં પડ્યા છે, શયન ખંડમાં એમર ઉદાસીનતા ફેલાઇ છે !

આ દશા જોઇ પાદશાહનું કાળજીનું કોરાયું. બેગમની આવી કર-જાનનક સ્થિતિ ? કોઇએ તેનું અપમાન તો નહિ કર્યું હોય ?

“ અય દિલરબા ! આજે આમ એકાએક તને શું થઈ ગયું ? કોણ છે એવો માથાનો ફરેલો કે જેની તુમાખીથી તું આવી ગમગીન બની ગઇ છે ? કહે, કહે, તેનું નામ કામ જણાવ અને હમણાંજ ઘાણીએ ઘાલીને તેનું તેલ કઢાવું તોજ હું ખરો સુલ્તાન !”

બેગમે ઉચ્ચ જોયું, એક મીઠી નજર સુલ્તાન ઉપર ફેંકી, મુખ-માંથી ટુલ ખરતા હોય તેવા મધુર શબ્દો નીકળી પડ્યા, “ જનેમન ! આપ તો રાજના પણ રાજ છો. ગુજરાતની પાદશાહત આપને ચરણે ઢળી છે. પરંતુ આ બાંદીની એક અર્જ સ્વીકારશે ?”

“ તારી અર્જ ? અરે તારા મુખમાંથી પડતો એકેએક શબ્દ ઝીલી લેવા તૈયાર છું, તારા મધુર હાસ્ય માટે તો સારી જહાં કુરબાન કરવા તૈયાર છું.”

બેગમે મધુર સ્મિત કર્યું, “ તો પછી આપો વચન. હું કહું તે પ્રમાણે તમારે કરવું પડશે. છે કમુલ મંજુર ?”

રજપૂત બચ્ચો !

“ મંજુર ! મંજુર ! એક નહિ પણ એકવીસ વાર મંજુર. બોલ શી છુટ્યા છે ? ”

“ એજ કે વરસોજ અને જોતોજ નામના બે ભાઈઓ વાઘેલા રજપૂત છે તેમનો આસ તમે દયાવી પાડ્યો છે તે તેમને પાછો સોંપી દો. ” બેગમ મૂળ વાત ઉપર આવી.

“ અય દિલ્લ્લર ! આ તું શું વાત કરે છે ? કેટકેટલી રંજ બેચ્ચીને એ જમીન આપણે હાથ કરી છે, આસો મેળવી મેળવીને તો મેં પાદ-શાહતને મજબૂત બનાવી છે. ”

“ એ ગમે તેમ હોય, પરંતુ એ ભાઈઓને તેમનો આસ પાછો મળવોજ જોઈએ. ” બેગમ હઠ લઈને બેઠી.

“ પણ જીતી લીધેલો આસ તેમને પાછો શા માટે સોંપવો ? ”

“ આપની અને મારી આખર રાખી તે માટે. ”

“ એ વળી કેવી રીતે ? ” પાદશાહને સમજણ ન પડી.

સરખેજથી બેગમ અને તેની સાથેનો સંઘ પાછો વળ્યો અને અમદાવાદ પહોંચ્યો ત્યારે સંધ્યાકાળ થવા આવ્યો હતો. સરખેજમાં બનેલી હકિકત લોકોના જાણવામાં આવે તો લોકોમાં પાદશાહની આખર હલકી પડી જાય એ વિચારથી બેગમે રસાનાના તમામ માણસોને સખ્ત તાકિદ આપી હતી કે કોઈએ એ બાબતનો મોઢામાંથી એક હરફ પણ ન કાઢવો. તેથીજ પાદશાહ અત્યાર સુધી સરખેજના રાજા આગળ બનેલો બનાવ જાણવા પામ્યો નહોતો.

૯ વચન લીધું.

બેગમે સઘળી હકિકત જણાવી. એ રજપૂતો પોતાનું અને પોતાની સાથેની સ્ત્રીઓનું હરણુ કરી ગયા હોત-રથ હાંકી ગયા હોત તો દુનિયામાં પાદશાહનું નાક કપાઈ જત એ સમજાવ્યું, પોતાના વચનના વિશ્વાસે એ રજપૂત ભાઈઓએ બધાને સલામત છોડી મૂક્યા એ વાત પણ કરી અને એ રજપૂત ભાઈઓની દિલ્લની દિલાવરીના વખાણુ કર્યા.

વીરની વાતો (૩)

પરંતુ એ વાત જાણતાંજ પાદશાહનો પિત્તો ઉછળ્યો, “ એ કોણ છે વળી એવો માથાનો ફરેલો ? તારી સામે આંગળી ચીંધનારની પણ આંગળી કપાવી નાખું, તો પછી તારૂં અને મારા અમીર ઉમરાવના જનાનાનું આવું અપમાન કરનારને હું જીવનો કેમ જવા દઉં ? ગમે ત્યાંથી તેનો પત્તો મેળવી એ જાને બાઇચોને બર મજરમાં ફાંસીએ લટકાવીશ ત્યારેજ મારા મનને નિરાંત વળશે. ”

બેગમે જણ્યું કે આ તો વાત વચકી પડશે. તેણે તરતજ વાત વાળી લીધી, “ પાદશાહ સલામત ! પહેલાં આપ મારી વાત સંભળી લ્યો. ”

“ મારે કંઈ સાંભળવું નથી. એ તુમખી ગરાસિયાને હું કાલેજ ખરાખર ખતાવી દઇશ કે ગુજરાતના સુલ્તાનનું અપમાન કરવાથી કેવું પરિણામ આવે છે ! ”

“ આપ એને મારશો તો મારે પણ મરવું પડશે. ” બેગમે નવી વાત સંભળાવી.

“ શા માટે ? ” પાદશાહને લાગ્યું કે આજે બેગમ બચની મારી ફાવે તેમ બોલે છે.

“ વચનને માટે ! મેં તેને બોલ આપ્યો છે, મારો એ બોલ મારે પાળવોજ જોઈએ. બલે તમે મને આપેલું વચન ન પાળો ! ”

બેગમના આ માર્મિક વચનપ્રહારથી પાદશાહ ચમક્યો. બેગમ પોતાનાં ધાર્યું જ ક્યેં છુટકો કરશે એવી તેની ખાત્રી થઈ ગઈ. બેગમનું મન મનાવવાને—તેની ગમગીની ઠાળી દેવાને—શોકથી જવાબલા શયન-ગ્રહને ઉલ્લાસમય ખનાવી દેવાને અધીરા બનેલા એ પાદશાહે જોયું કે બેગમના કહ્યા પ્રમાણે કરવા વિના બીજો ઉપાયજ નથી.

“ બલે તારી ઇચ્છા એવીજ હોય તો હું એમનો આસ પાછો આપીશ, એટલુંજ નહિ, પરંતુ બર દરખાસ્તમાં એમનો આદરસત્કાર કરીને એ આસની સનદ એમને હાથોહાથ સોંપીશ, બોલ પછી છે કાંઈ ? ”

બેગમના જીવને નિરાંત વળી. પોતે રંજપૂત બાઇઓને આપેલું વચન પળાશે એ વિચારથી તે હર્ષ પામી. તેના મુખ ઉપર ફરી વળેલી શોકછાયા વિખરાતી જોઇને પાદશાહ પણ પ્રસન્ન થયો.

શોકનો ત્યાગ કરીને વિખરાયલા વાળને સમારતાં અસ્તવ્યસ્ત થઇ ગયેલા વસ્ત્રોને ઠીકઠાક કરતાં બેગમે પાદશાહના ખભા ઉપર પોતાનું માથું ઢાળી દીધું અને હૃદયના ઉમળકાથી તેનો સત્કાર કર્યો.

“આપ કેવા ભલા છો ? મારી માગણી નામજુર થાત તો મારે તો મરવુંજ પડત. હા, પણ એક વાત હું બૂલીજ ગઇ. આપ એમને અહીં બોલાવશે, પરંતુ તેઓ ખાત્રીલાયક જામીનગીરી વિના અહીં નહિ આવે !”

“એમાં જામીનગીરી શા માટે જોઇએ ?”

“કંઈ દગોફટકો ન થાય એટલા માટે.”

“તારા વચનને ખાતર જેને હું આસ પાછો સોંપવા તૈયાર થાઉં તેને વળી દગોફટકો કદિ થાય ?” પાદશાહે બેગમને ખાત્રી આપી.

“પરંતુ એમનું મન માનવું જોઇએ ને ?”

“એમજ હોય તો હું સારામાં સારા બાંહેધર મોકલીશ. પરંતુ તેમનો પત્તો કયાં લાગશે ?”

“ખાલડીની પાસે ઘોડીકૂતો છે એટલામાં કાલે સવારે એમનો પત્તો મળશે.” બેગમે અગાઉથી નિશ્ચિત કરી રહેલું સ્થળ બતાવ્યું.

“ઠીક છે, ત્યારે કાલ સવારમાં મારા કારભારીઓને તેમની પાસે મોકલીને તેમને અહીં માનસહિત તેણની લઇશ. પછી છે કંઈ ?”

“બસ, મારા ખાવિંદા એટલું કરો તો માફ વચન રહે અને આપની પણ આબરૂ વધે.” બેગમના મુખ ઉપર પ્રસન્નતા છવાઈ. તેણે પાદશાહને પોતાના પ્રેમપાશમાં બાંધી લીધો. દુરરમનું હસતું મુખકું જોતાં-તેનું પ્રેમમયું આલિંગન પામતાં પાદશાહના આનંદની અવધિ થઇ.

રંગમહેલ પુનઃ પ્રકાશિત બન્યો, રણવાસમાં રંગરાગ ઉડવા

વીરની વાતો (૩)

માંડયો, પણ પહેલાં સુના લાગતા જનનાંખાનામાં આનંદની 'રસરેલ રેલાઈ રહી, પાદશાહ અને ભેગમ ઝળહળતી રાજાનીમાં મધમધતા ગુલાબજળની શેરો ઉડાડતા કુવારા પાસે આવી આનંદકેલી કરવા લાગ્યા. ૧૦ માધુ માળી.

“ માધુ માળી ! કારભારી સાહેબ પધારે છે. ” “ પાદશાહના પટ્ટા-વાળાને જોઈને માળી બિચારો ગમરાયો. વાડીમાં ઉગેલા નકામા ધાસને વાઢી નાખતું તેનું દાતરડું એમને એમ સ્થંભી ગયું. માળીના પેટમાં ફાળ પડી કે ‘ કાણ જાણે વળી શી નવી લપ ઉભી થઈ હશે ! ’

“ ભલા માણસ અગાઉથી ખબર તો આપીયે ? એમના જેવા મોટા માણસ આવે તો કંઈ આદરસત્કાર તો કરવોજ પડેને ? કુલ નહિં તો કુલની પાંખડી તો તેમના ચરણે ધરવી પડેને ? ” માળીએ ગમરાતાં ગમરાતાં પણ મોઢાનો વિવેક કર્યો, દાતરડું એક કોર ફેંકી દીધું અને પડખેજ વહેતી પાણીની નીકમાં હાથ મોં ધોઈને કારભારી સાહેબનો સત્કાર કરવા તત્પર બન્યો.

માધુ માળીનું નામ અમદાવાદમાં જાણીતું હતું. એની વાડીના બોર અને દાડમ પંકાતા અને છેક પાદશાહના હાથે ચડવા પામતા. એના બગીચાના જાંબ, જીંદ અને ચમેલી, ડોલર અને બટમોઝરો, ચપો અને ગુલાબ મોટા મોટા અમીર ઉમરાવોને ત્યાં જતા, એમની ભેગમોની વેણીમાં ગુંથાતા, હુરરમના અંબોડાને અને શય્યાને શોભાવતા અને એ પુષ્પોના મધમધાટને લીધે માધુ માળીનું નામ ખુદ પાદશાહના કાન ઉપર પણ પડવા પામતું. દેવમંદિરોમાં કંઈ ઉત્સવ હોય, પુષ્પોના ઢગના ઢગ જોઈતા હોય, ગામમાં બીજે બધે ફળપ્રલ મળવાની મારામારી હોય ત્યારે માધુ માળી યાદ આવતો અને મોં માગ્યા દામ આપીને પણ એની વાડીના રહ્યાસહ્યા ફળપ્રલ લોકો લઈ જતા. ‘ બીજે ક્યાંય ન મળે તો છેવટ માધુ માળીને ત્યાં તો મળેજ ’ એવી સામાન્ય લોકમાન્યતા બંધાર્ધ મળ હતી, અને માધુ માળી એ બધો પ્રભુકૃપાનો

પ્રતાપ બાનીને જાતમહેનતથી પોતાની વાદીને દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ સમૃદ્ધ બનાવતો જતો.

વાદીના મધ્ય ભાગે લોખંડાના વૃક્ષની છાયામાં માધુએ એક ઉંચો ચોતરો બાંધ્યો હતો. આ ચોતરો હમેશાં સાફજ રહેતો એટલે માધુએ પોતાના ઝોરડામાંથી એક ખુંગણ (જનજમ જેવું ખાદીનું કપડું) લાવીને એ ચોતરો ઉપર પાથરી દીધું અને ત્રણ ચાર ગોદડા બીછાવી દીધા. તાકિયાને બદલે ગોદડાંનો જ ગોળ વિટો કરીને મુક્યો અને બેઠક તૈયાર થઈ ગઈ. એકાંતવાસ, કુદરતની રમણિયતા, લોખંડાનો શીતળ છાંયો, ફળપ્રુલથી લચી પડતાં વૃક્ષો અને વેલીઓઃ આ બધાને લીધે આ બેઠક બાદશાહી મહેલોની બેઠક કરતાં પણ વધુ આલ્હાદક લાગતી હતી.

૧૧. કારભારી સાહેબ !

કારભારી સાહેબ આવ્યા—એક નહિ પણ બે—માણેકચંદ અને મોતીચંદ. માળી નમ્યો, ઝુકી ઝુકીને પ્રણામ કર્યા અને બેઠકે ખીરાજવા વિનંતિ કરી.

કારભારીઓ બેઠા કે તરતજ લીલા મેવાથી બરેલો પીનળનો ઝગમગતો થાળ લઇને એક છોકરો ત્યાં આવ્યો અને કારભારી સાહેબના ચરણે તેની ભેટ ધરી.

“માધુ ! આ કાણુ તારો દીકરો ?” માણેકચંદે પ્રશ્ન કર્યો. તેની નજર ધડીમાં એ છોકરા તરફ, ધડીમાં માધુ તરફ તો ધડીમાં એ થાળમાં પડેલા વનપક ફળ તરફ ફર્યા કરતી હતી. ફળફળાદિની મીઠી સોડમથી તેના મ્હોંમાં પાણી આવતું હતું.

“હા ! પ્રભુની માયા છે !” માધુએ વિવેકભર્યો સ્વીકાર કર્યો.

“માધુએ વાદી તો સુંદર બનાવી છે હો બાપ ! ઉત્પન્ન પણ ઠીક આવતું હશે.” મોતીચંદની નજર અત્યાર સુધી આખી વાદી જોઈ મેવામાં રોકાઈ હતી. એ કારભારીને માળીની આવી રિદ્ધિસિદ્ધિની અદેખાઈ આવી.

“સમા પ્રમાણે બધું ઠીકઠીક છે, બાપજી, આખું કુટુંબ રાત દિવસ મહેનત કરી કરીને મરી જઈએ છિયે ત્યારે પેટ પુરતું માંડ મળે છે” માધુએ બળાપો કર્યો, “અમ જેવા ગરીબનું કાંઈ બેલી નહિ, સિપાઈ સપરાં દબાવે, અમલદારોના નામે ફાવે તે વાડીમાંથી ઉપાડી જાય, સવાર પડી કે આજે ફલાણા બાઈને ત્યાં જ્યાકૃત છે માટે પાંચ શેર દાડમ અને પચીસ શેર પોપૈયાં પહોંચાડજો, આજે ફલાણા બાઈના સાળાના લગન છે માટે મોગરાના બાર હાર અને ગુલાબના બાવન ગોટા તૈયાર કરી મોકલજો એવો હુકમ છુટ્યોજ હોય. પૈસાપૈસાની વાત ભગવાનને ઘેર અને જો જરા હા ના કરીએ તો સત્તાની સોટીથી બીજે દાંડે પાંસરા દોર જેવા કરી નાંખે. ઉત્પન્નની તે શી વાત કરીયે, સાહેબ! ઉત્પન્ન તો ઘણુંય સાફ આવે પણ પૈસા આપવાની દાનતજ કેને છે? અમે તો પરભવના એમના વેડીયા હોઈએ એમ જે આવે તે દયાવતાજ આવે છે. વળી વાત વાતમાં પાદશાહ દંડે એ તો વધારામાં! કર ભરી ભરીને અમારી તો ફેડો પણ વાંકી વળી જાય છે. અમારા તો પૂરા ભોગ છે કે ન કહેવાય કે ન સહેવાય.” માધુના છોકરાએ પોતાના હૃદયની વરાળ ફલવી.

મોતીચંદે કટાણું મ્હોં કરીને માથેકચંદ તકફ જેયું. બંને કારભારીયો આવા શબ્દો સાંભળવા તત્પર નહોતા. બીજો કોઈ પ્રસંગ હોત તો તેઓ આ છોકરાને એક લપડાક લગાવી દેત, પરંતુ આજે તો માધુ માળીની ગરજ હતી. વાણીયાભાઈ વખત વર્તી ગયા.

માધુએ જેયું કે છોકરાએ વગર વિચાર્યું બોલી નાખ્યું. ડાકણને મોઢે ડાકણ ન કહેવાય એ અનુભવી માધુ સારી પેટે સમજતો હતો. તેણે છોકરા તરફ જોઈ આંખ તાણી. છોકરો સમજી ગયો. મુંગા પુતળાની માફક તે અબોલ ઉભો રહ્યો.

૧૨ એ તો માળજીનું કામ !

“માધુ !”

“જી”

“ આજે તાંડે એક કામ પડ્યું છે. ”

“ ખુશીથી ફરમાવો, આપલા ! આપના કામ માટે સેવક સદાય તત્પર છે. ” માધુ કારભારીનો રોષ ઉતારવા ઉત્સુક બન્યો.

“ તો જો, આ ખાલડીની પાસે ઘોડીકુવો છે ને ?.....

“જી”

“ ત્યાં મે રજપૂત ભાઈઓ હશે. એકનું નામ વરસો અને ખીજનું નામ જેતો.....”

“વરસો અને...અને...” માળી ખીજુ નામ લૂલી ગયો.

“જેતો !” માણેકચંદ્રે રમરણ કરાવ્યું.

“હા, હા, જેતો જેતો, ઠીક તેનું શું ?”

“ તેમને અહિં બોલાવી લાવ. ”

“ એના જેવા મોટા માણસ તે વળી મારા બોલાવ્યા આવતા હશે ? મારા કરતાં તો આ જમાદાર સાહેબનું વધારે માને ! ” માધુએ કટાક્ષમાં કહ્યું.

એની દાનત એ વેઠમાંથી છૂટી પડવાની હતી. કોને ખબર વળી એ રજપૂતોને અહીં બોલાવીને શુંયે કરવા નુંહોય ! એના કરતાં પહેલેથી નન્નો બણવો એજ સાઈ !

“માણેકચંદ્રભાઈ ! આ મૂર્ખ માળીમાં કંઈ દહાડો વળવાનો નથી. એ કામ તો માળણનુંજ.” મોતીચંદને અનેક વખત જાતઅનુભવ થયો હતો. જે કામ બલબલા મુત્સદ્દીથી ન બનતું તે કામ કરવા માળણ સમર્થ બનતી. ઇશ્વરદત્ત યુદ્ધિનો પ્રતાપ હો કે ધંધાને અગે દેવી સહાય હો-ગમે તેમ હો, પરંતુ માળણો બલબલા રાજવંશીને ઉપયોગી થઈ પડતી અને જાહેર કંકેરો ક્યાં વિના ગુપ્ત રીતે કરવાના ધણાય કામો માળણોને હાથે પાર પડતાં.

“હા, હા, છોકરા તારી માને બોલાવ તો.” માણેકચંદ્રે આજ્ઞા કરી.

છોકરાએ માળી તરફ જોયું. તેણે નેત્રપક્ષવીથી સંમતિ આપી અને છોકરો હડી કાઢીને પોતાના ઝુપડા તરફ દોડ્યો.

ધીરની વાતો (૩)

માળણુ આવી. બંને કારભારીઓ માણેકચંદ અને મોતીચંદ તેને જોઇને વિચારમાં પડ્યા. આજ્ઞાની રાહ જોતી માળણુ જમીન તરફ નજર ઢાળીને ઉભી રહી. તેના અંગે અંગમાંથી નૈસર્ગિક સૌંદર્ય નીતરતું હતું.

આ ઘઉંવર્ણી છતાં ધારીલી અને સુદૃઢ દેહલતા ઉપર મોતીચંદની નજર દરી. મનમાંજ તે બબડ્યો, “ક્યાં માલ-મલીલા ખાનારી, હવેલીમાં ખેસનારી અને પાલખીમાં ફરનારી છતાં પોચી વાણિયણો અને ક્યાં સુકો રોટલો ખાનારી, વગડામાં રહેનારી અને લોહીથી ભરપૂર કાયાવાળી આ માળણુ ?”

માણેકચંદે સઘળી હકીકત જણાવી. માળણુ શાંત ચિત્તે બધું સાંભળી લીધું. છેવટે તેણે કહ્યું, “આપ ચિંતા ન કરો, હું જરૂર એ બંને બાઈઓને અહીં ખોલાવી લાવીશ, પરંતુ એક વાતનું વચન મળવું જોઈએ ?”

“શું ?”

માળણુ આવી. અહીં આવ્યા પછી તેમની હમ્મણ આપની સાથે આવવાની ન થાય તો આપે જરાય હઠ ન કરવી.”
“ક્યુલ છે, પછી કંઈ ?” માણેકચંદે તેની શર્ત સ્વીકારી.
“તો અબધડી તેમને અહીં લઈ આવું છું.” માળણુ વધુ સૂચનાની રાહ જોયા વિના ચાલી ગઈ.

માણેકચંદ અને મોતીચંદ તેને જોઈને વિચારમાં પડ્યા.

મોતીચંદે માળીની ભેટ-પેલાં મીઠાં મધમધતાં ફળો-ને ઇન્સાફ આપવા માંડ્યો.

૧૩ શુભ શુકન.

માળણે પુલની છાંય લીધી અને ઘોડીકુવા આગળ આવતાં આવતાં ત્રણ ઘોડેસ્વાર તેની નજરે પડ્યા.

વીરની વાતો (૩)

પ્રસન્ન ચિત્તે જરા પણ સંકોચ રાખ્યા વિના તે તેમની સામે :
અને ડુલની છાત્ર તેમની આગળ ધરી.

માળણ અને તે પણ ડુલની છાત્ર સાથે સામે મળતાં-અ
શુભ શુકન થતાં એ સ્વારોના મુખ ઉપર પ્રસન્નતા છવાઈ.

“ બહેન, આજ તો અનાયાસે તારા શુકનનો ક્લામ મળ્યો.”
સ્વારે હર્ષનો ઉદગાર કાઢ્યો.

“ પ્રભુકૃપાથી તમારા મનના મનોરથ જરૂર ફળશે. ” માળ
આશ્વિષ આપી.

“ તે કેમ જાણ્યું ? ”

“ હું કહું છું તેમાં મીન મેખનો ફેર ન થાય. મારા વચન
વિશ્વાસ રાખશો ? ”

“ જરૂર. ”

“ તો આપ મારી સાથે પધારો. આપનો ગરાસ આપને આ
પાછો મળશે. ” માળણે સ્પષ્ટ હકીકત જણાવી દીધી.

“ અમારો ગરાસ ? ગરાસ શો અને વાત શી ? ” એક કદા
બાંધાના સ્વારે શંકા ઉઠાવી.

“ વરસાળ અને જેતોળ નામના બાધઓ તમે હો તો જ
તમને તમારો ગરાસ પાછો મળશે. તમે એ ન હો તો તમે તમ
માર્ગે જાઓ અને હું મારે માર્ગે જાઉં. ” આ શબ્દો બોલતાંજ માળ
ચાલવા માંડી.

“ બહેન ઉભી રહે. ત્યારે તો તું બધી હકીકત જાણતી લાગે :
આ બે બાધઓ-વરસોળ અને જેતોળ છે. ”

“ અને તમે ? ”

“ માફ નામ અખો ભંડારી. મેં તેમનો ગરાસ પાછો અપાવવા
પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. ”

“ તો ચાલો, આ તમારી ગરીબ બહેનની ઝુંપડી પાવન કે
મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો, પ્રભુ સૌ સારા વાના કરશે. ”

માળણે કારભારીઓ સાથે થયેલી વાતચીત જણાવી, તેમની સાથે પોતે કરેલી શર્ત પણ સંભળાવી દીધી અને પોતાની વાડીએ આવીને રૂબરૂમાં તેમની સાથે વાતચીત કરીને તેમનો સ્વાર્થ સાધી લેવાની સલાહ આપી.

અખો બંડારી વિચારમાં પડ્યો, માળણનો મનોભાવ પારખવાનો યત્ન કર્યો, અને જે થાય તે ખરું-આજે તો આ પાર કે પેલે પાર એવો નિશ્ચય કરી બંને બાંધુઓને સાથે લઇને તે માળણ સાથે જવા તત્પર બન્યો.

૧૪. બાંહેધરી.

અખો બંડારી આખા માર્ગે વિચાર કરી રહ્યો હતો. રખેને કંઈ દગો થાય, રખેને વરસાળ અને જેતાળને ભોળવીને એ કારભારીઓ દગો દે તો ? તેણે નિશ્ચય કર્યો કે પહેલાં જાતે કારભારીને મળવું અને કોઈ જાતની હરકત નહિ આવે એવી ખાત્રી થાય તોજ એ બંને ઠાકોરોને નગરે પાડવા.

બંને ઠાકોરોને ઝુપડીમાં રાખીને અખો બંડારી માળણ સાથે વાડીમાંના ચોતરા પાસે આવ્યો. કારભારીઓને જોતાંજ તેણે રામરામ કર્યા.

બે બાંધુઓને બદલે એકને જોતાંજ માણેકચંદ વિચારમાં પડી ગયો.

“ તમારું નામ શું ? વરસાળ કે જેતાળ ? ”

“ બેમાંથી એકે નહિ. ”

“ તારે તમે અહીં શા માટે આવ્યા ? ”

“ ખાત્રી કરવા માટે. ”

“ શાની ? ”

“ એ ઠાકોરોને કોઈ જાતનો દગો ન થાય તેની. ”

“ તમે કોણ છો ? ”

“ તેમનો હિતચિંતક. ”

“ એમ ? જો હિતચિંતક હો તો તરતજ તેમને પાદશાહ સલામત પાસે મોકલો. ત્યાં તેમને મનમાન્યો લાભ મળશે. ” માણેકચંદ પુનઃ મૂળ વાત ઉપર આવ્યો.

ધીરની વાતો (૩)

“પાદશાહ પાસે આવવા તેઓ તૈયાર છે, પરંતુ બાંહેધરીનું શું ? તેમને ત્યાં બોલાવીને પાછળથી દગાફટકાથી તેમને બંદીખાને ન નાખે તેની ખાત્રી શી ?”

“અમે પોતે અમારી બાંહેધરી આપીએ છીએ, અમારા પોતાના સોગમ ખાધને કહીએ છીએ કે તેમને ઉની આંચ પાશુ નહિ આવે.”

“પણ પાદશાહ તમારું માનશે ? એ ફરી એસે તો ?”

“એ વાતની ચિંતા ન કરો. અમારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો. અત્યારેજ—આ ઘડીએજ—તેમને અમારી સાથે મોકલો. સૌ સારા વાના થઈ રહેશે.” માણેકચંદે મુત્સદ્દીપણું ચલાવવા માંડ્યું.

“થઈ રહેશે એમ નહિ, પાદશાહે પોતે કયુંક કયું હોય તોજ...” અખા ભંડારીએ વાતને વધુ ચોક્કસ કરવા માંડી.

“બલા માણસ તમે પણ કેવા ચીકણા છો ?” મોતીચંદની ધીરજ ખૂટી, “એમની મરજી હોય તો આવે, નહિં તો.....”

માણેકચંદે જોયું કે અત્યાર સુધી કરેલી મહેનત વ્યર્થ જશે. તેણે વાત વાળી લીધી.

“બાઈ! પાદશાહે પોતે અમને બાંહેધર તરીકે મોકલ્યા છે પછી તમને શંકા કેમ થાય છે ?”

“તો તો કંઈ હરકત નહિ, એ બે ઠાકોરોને લઇને હમણાંજ હું આવું છું.”

અખો ભંડારી ઉઠ્યો.

“વળી આ લપ શું કરવા સાથે જોઈએ ?” મોતીચંદ માણેકચંદના કાનમાં ગણગણ્યો.

“બાઈ, તમે આકળા ન થાઓ. એ માણસજ કર્તાહર્તા જેવો લાગે છે. એને નારાજ કરવામાં સાર નથી.” માણેકચંદ ચેતવણી આપી. મોતીચંદે મ્હોં મચકોડ્યું.

અખો ભંડારી વરસાળ અને જેતોળને લઇને આવ્યો.

બંને કારભારીઓ ધડીમાં એ બે ભાઈઓ તરફ જોતા, ધડીમાં

એમના હિતચિંતક આ બંડારી તરફ જોતા, તો ઘડીમાં વાડીમાંના ફળફુલથી લચી પડતા વૃક્ષો ઉપર નજર ફેરવતા, માધુ માળી અને તેના છોકરાની સલામ ઝીલતા ત્યાંથી રવાના થયા. વાડીની આસપાસ કામ કરનારાઓએ જોયું કે કારભારી સાહેબના કાફલામાં ત્રણ નવી વ્યક્તિઓનો ઉમેરો થયો છે !

* * *
“ કાં ? ઠીક કર્યું ને ? માળણની ચંચળ આંખો ચમકી. તેણે પોતાના સ્વામીનાથ તરફ ગર્વભરી નજરે જોયું.

માળીએ આડુંઅવળું જોયું. છોકરો દૂર કામે વળગી ગયો હતો, તેણે માળણની પીઠ થાપડી.

“ અરે વાહરે મારી રૂઢલી ! તેં તો રંગ રાખ્યો હો ! ”

“ ત્યારે હું તે કંઈ જોવી તેવી છું ? અરે કહો તો આમના તારા પથુ ઉતારી લાવું.” માળણ રંગમાં આવી ગઈ.

“ હવે બહુ વાયડી ન થા. આકાશના તારા તો ઉતરશે ત્યારે વાત, હમણાં આ ફુલ તો ઉતાર. તારા ગુલામી ગાલ જેવા આ ગલ-ગોટા નાહક કરમાઈ જશે.” માળીએ ગુલામી ગાલ ઉપર અડપલું કર્યું.

બનેની આંખો હસી.

૧૫ પાછા વળ્યા.

અમદાવાદના કોઠના કાંગરા દેખાવા લાગ્યા અને આ બંડારીના દિવમાં ચટપટી થઈ. ધીરથી તેણે વરસાજના કાનમાં ડુંકે મારી, “ સાવધાન ! ચેતતા રહેજો, કંઈ દગોફટકો જણાય તો હું ધશારો કરું કે તરતજ.....સમજ્યાને ? ” આંખના ધશારાથી તેણે સમજતી દીધું.

એટલામાં તો તેઓ દરવાજા આગળ આવી લાગ્યા. દરવાજામાં પ્રવેશ કરે તે પહેલાંજ તેમની નજર માર્ગ ઉપર બેઠેલી એક સ્ત્રી ઉપર પડી.

પાદશાહી દોરદમામના વખતમાં સ્ત્રીઓ ખુલ્લે મ્હોંએ ભાગ્યેજ નીકળતી. કુળવાન સ્ત્રીઓ એકલી ભાગ્યેજ બહાર નીકળતી અને નીકળવું પડે તો પથુ ધુમટો તાણીને-શરીરના તમામ અવયવોને પૂરતી

વીરની વાતો (૩)

રીતે ઢાંકીને...પગની પાની પણ નગરે પડવા ન પામે એટલી દરકાર રાખીને બહાર નીકળતી.

પરંતુ આ સ્ત્રી તો ઉઘાડે મોઢિ-વસ્ત્રોનું જરા પણ ભાન રાખ્યા વગર બેઠી હતી. સાદ્વાનો છેડો છાતી ઉપરથી ખસી ગયો હતો, માથું ખુલ્લું થઇ ગયું હતું, અને એવી રીતે બેઠી હતી કે એ સમયના રીવાજ અનુસાર તેને કેાઇ નિર્લજ્જ સ્ત્રી માની લ્યે.

અમા બંડારીની નજર આ સ્ત્રી ઉપર પડી અને તેણે કારભારીને પૂછ્યું, “કારભારીજી ! આ સ્ત્રી કઇ નાતની હશે ભલા ?”

“સો વશા એ બ્રાહ્મણ કે વાણિયાની નાતની હશે.” માણેકચંદ ઉત્તર આપ્યો.

“તમે શી નાતના છો ?”

“અમે વાણિયા છીએ.”

વરસાજીએ જોતાજોતે કહ્યું, “ભાઈ ! જેની ખાચડિયો આવે ઘોળે દિવસે ઉઘાડી બેસે છે તેના દીકરા આ કારભારિયો છે, તેથી જો પાદશાહ આપણને કેદખાનામાં નાંખે તો પછી તેમને શી શરમ રહી ? પાદશાહ ઉપર તેમનું શું ચાલી શકશે ? હું તો ધાંડું છું કે આપણે અહિંથી પાછા ચાલી જઈએ તો ઠીક.”

જોતોજોતે અમા બંડારી તરફ જોયું. એ પણ એજ વિચાર કરી રહ્યા હતા. તેણે એ બંને આંધરોને પ્રશ્ન કર્યો.

“રામ રામ ! કારભારીજી ! તમારી આંદુધરી ઉપર અમે વિશ્વાસ રાખી શકતા નથી.”

ત્રણે જણાએ ઘોડાની લગામ ખેંચી, તેમને પાછળ વાળ્યા, એડી મારી અને કારભારી એને તે પહેલાં તો દૂર નીકળી ગયા.

માણેકચંદ અને મોતીચંદનો ઉત્સાહ ઉડી ગયો. પાદશાહ પાસે શું મોહું લઇ જવું ? બંને ભાઈએ નિશ્ચય કર્યો કે પોતાનો જરાયે દોષ ન જણાય તેવી રીતે હાજર જવાખ આપી દેવો અને પીડા પતાવવી. રૂફ આનું નામ તે સ્ત્રી !

“કેમ કારભારી ! શું કરી આવ્યા ?” અમદમદશાહે પ્રશ્ન કર્યો.

“ પાદશાહ સલામત ! અમે તો બહુ બહુ સમજાવ્યા, પરંતુ એ રજપૂતો નજ આવ્યા. ”

“ કારણ ? ”

“ તેમણે કહ્યું કે પાકી બાંહેધરી વિના અમે આવનાર નથી. ”
આણેકચંદે હુંક્રમાં પતાવ્યું.

“ પણ તમારે પક્કી ખાત્રી આપવી હતી ને ? ”

“ ખાત્રી તો બહુએ આપી; પરંતુ એમની સાથે અખો ભંડારી નામનો એક દોઢડાલો રજપૂત છે તે બહુ ચાંપલાઈ કરતો હતો. ”
મોતીચંદે અખા ભંડારી ઉપરનો પોતાનો રોષ ખાલી કર્યો.

“ એમ ? ઠીક છે, જોઈશું. ” કહી પાદશાહે એ બંને ભાઈઓને રજા આપી. ટાંઢે પાણીએ ખસ જતી જોઈને આ બંને ભાઈઓના જીવને કરાર વળ્યો.

પાદશાહ વિચારમાં પડ્યો. ‘આ રજપૂત પણ જાજરા. ભેગમના વચનને ખાતર કોઈ પણ રીતે તેમને અહીં બોલાવવાજ જોઈએ. કાર-ભારીથી ન આવ્યા તો મારા અમીરોને મોકલી જોઉં.’

પાદશાહે પોતાના પ્રતિષ્ઠિત અમીરોને બોલાવ્યા અને કોઈ પણ રીતે એ રજપૂત ભાઈઓને બોલાવી લાવવા આજ્ઞા કરી.

એ અમીરોએ માધુ માળીને મળીને માળણુની મદદથી રજપૂત ભાઈઓને સમજાવ્યા, આકરા સોગંદ લઈને ખાત્રી આપી અને તેમને પોતાની સાથે પુનઃ શહેર તરફ લઈ આવ્યા.

તેઓ શહેરમાં દાખલ થયા તે વખતે સાંજ પડવા આવી હતી. શહેરના એક સાંકડા રસ્તામાં તેઓએ પ્રવેશ કર્યો કે તરત એક પઢાણુ સ્ત્રી તેમની નજરે પડી. તેણે યુરખામાં પોતાનું મ્હોં છુપાવ્યું હતું અને શરીરનો એક પણ ભાગ દેખાતો ન હતો.

આ ઘોડેસ્વારોને જોઈને એ પઢાણુ સ્ત્રી મુંઝાણી. આ પુરૂષોની નજર પોતાના ઉપર ન પડે તે માટે તેણે છુપાઈ જવાનો વિચાર કર્યો, પરંતુ રસ્તો સાંકડો હતો અને છુપાઈ જવા જેવી ગલીયુઝી કે ખાંચો એટલામાં ન હતો. શું કરવું ? પરપુરૂષોની નજરે પડવા કરતાં તેને મૃત્યુ

વીરની વાતો (૩)

બહેતર લાગ્યું. એકે માર્ગ ન સુઝવાથી એટલામાં એક કુવો હતો તેમાં તે સ્ત્રીએ પડતું મુક્યું.

કુવામાં ધડાકો થયો અને ‘શું છે ? શું છે ?’ કરતા આસપાસના માણસો દોડી આવ્યા. એ સ્ત્રીની ધમ્મજા ન હોવા છતાં તેને બહાર કાઢવામાં આવી. બેભાન જેવી સ્થિતિમાં પણ તેણે પુરોને ત્યાંથી દૂર કરવા ધસારો કર્યો.

“જેયું વરસાળ ! આનું નામ તે ટેકીલી સ્ત્રી ! આવી સ્ત્રીઓના ફિકરાઓની બાંહેધરી જેખમ વિનાની ગણી શકાય. આ અમીરો પણ પડાણ છે, એટલે તેઓ જીવ જતાં પણ આપેલું વચન ફાંક નહિંજ કરે.” અપ્પા બંડારીએ અમીરોની બાંહેધરીમાં પોતાની શ્રદ્ધા બતાવી.

“એમજ લાગે છે” અને ઠાકોરોનો પણ એજ અભિપ્રાય બધામાં ગયો.

૧૭ રજપૂત બચ્ચો !

આજે પાદશાહી કચેરીમાં કંઈક નવાજીની થવાની છે એમ સવારથીજ રાજસેવકોમાં ચર્ચા થવા લાગી. શું થાય છે તે જોવા બધા ઉત્સુક બન્યા હતા.

કચેરી બરાઈ, પાદશાહ પધાર્યા અને રાજસેવકોએ યોગ્ય સન્માન કર્યું. અહમદશાહ પાદશાહ સિંહાસને બિરાજ્યા અને રજપૂત ઠાકોરોને માનસહિત લાવવાનું ફરમાન કર્યું.

એ રજપૂત બાઇઓ આવ્યા. સાથે અપ્પો બંડારી પણ હતો.

માણેકચંદ અને મોતીચંદ તો એ બે બાઇઓને જોઈને ચમક્યા.

ક્યાં એક દિવસ અગાઉ પોતે જોયેલા મેલાં ગંધાતાં લુગડાં અને બડકી ઉઠાય તેવા વેષવાળા રજપૂત બાઇઓ અને ક્યાં આજે સ્વચ્છ રાજવંશી વસ્ત્રોમાં સજ્જ બનેલા આ ઠાકોરો ! એકાએક થયેલા આ ફેરફારનું કારણ તેઓ સમજી શક્યા નહિ.

કહેવાય છે કે આ રજપૂતોએ એટલું દુઃખ વેઠ્યું હતું અને તેમની હાલત એટલી બધી કંગાલ થઈ ગઈ હતી કે તેમના લુગડાં ત્ર્યંચરેહાલ અને એટલાં બધાં ગંધાતાં થઈ ગયાં હતાં કે તેમાંથી ચાર શેર લીંખો નીકળી હતી.

રજપૂત બચ્ચો !

પાદશાહના અમીરોએ આ રજપૂત ઠાકોરોની વધેલી હજમત કરાવીને તેમના સ્નાન અને ખાનપાનની સુંદર વ્યવસ્થા કરી હતી અને તેમના મોઝાને છાજે તેવો પોષાક તરતજ તૈયાર કરાવી લઈ તેમને પહેરવા આપ્યો હતો. એ દિવસ પહેલાં આ ભાઈઓને જોનારને આજે તેમનામાં જમીન, આસમાન જેટલો ફેરફાર જણાય તેવો તેમનો દેખાવ ફરી ગયો હતો.

ત્રણે રજપૂતોએ કચેરીમાં આવતાંજ પાદશાહને નમન કર્યું. પદશાહે તેમની સલામ ઝીલી અને યોગ્ય આસને બેસવા ઇશારત કરી.

“રજપૂત ઠાકોરો ! તમારી સઘળી હકીકત હું જાણું છું. તમે મારી સામે બહારવટું ખેંડીને લૂટફાટ ચલાવતા હતા તે પણ હું જાણું છું એટલે હું ધાંડે તો તમને અહિંયાજ કેદ કરી શકું.....”

અખો બંડારી ચમક્યો. રખે પાદશાહ દગો દે ! તેનો હાથ તરવારની મુઠ ઉપર ગયો.

“મારે એક વાતનો ખુલાસો કરવો છે. છેક અમદાવાદની હદમાં આવીને મારા જનાના ઉપર નજર નાખવાની હિમ્મત તમે કોના આધારે કરી ?” પાદશાહે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

વરસોજી અને જેતોજી વિચારમાં પડ્યા, શા જવાબ દેવો ?

અખો બંડારી તરતજ આસનેથી ઉઠ્યો અને જરા પણ ડર કે સંકેત રાખ્યા વિના બોલ્યો, “મારા આધારે !”

“તમારું નામ ?”

“અખો બંડારી !”

“તમને ખીજું કંઈ ન સૂઝ્યું કે આવું પગલું લીધું ?”

“માફ કરજો, શાહ ! જેનો ગરાસ લૂઠાઈ ગયો હોય તેની પાસે ખીજાં શા સાધનો હોય ? ગરાસ એટલે રજપૂતોની જીવન દોરી. એ જતાં આ ઠાકોરો દુઃખી દુઃખી થઈ ગયા. કુટુંબનો નિભાવ શા વડે કરવો ? નિર્વાહ માટે લૂટફાટ એજ એક માત્ર માર્ગ હતો. પરંતુ એમાંય એમની ઉન્નતિ નહોતી. છીનવાઈ ગયેલો ગરાસ પાછો ન મળે ત્યાં

વીરની વાતો (૩)

સુધી તેમને જીવન અકાંઈ હતું. એ ગરાસ આપના હાથમાંથી ઝુંટી લેવા જેટલી તેમનામાં નહોતી સત્તા કે નહોતા સાધનો. મરણિયો અનેલો માણસ કાંતો પોતાની ધારી વસ્તુ મેળવે અથવા એ વસ્તુના ભોક્તાને પૂરો કરી નાંખે. આપના દેહ ઉપર હુમલો કરવાની અવધ સલાહ આપું એવો નરાધમ હતું નથી. મારે તો એ બાધઓને કાઢી પછી રીતે તેમનો ગરાસ પાછો અપાવવો હતો, લોહી રેડ્યા વિના-નિર્દોષિને સંહાર્યા વિના-ગરાસ મેળવવા માટે આ ઉપાય મને ઉત્તમ જણાયો અને તે મેં અમલમાં મુકાવ્યો. હું પણ રજપૂત બન્યો છું, સ્ત્રીઓના રક્ષણ માટે માથું આપવા સદાય તૈયાર રહેનારો છું. એમનું સાહિબાના માન મર્ત્યાને જરા પણ આંચ આવે એવું વર્તન અમે કર્યું નથી અને કરેત પણ નહિ. એ તો અમને માખેન સમાન છે.”

“પરંતુ આમ કરવાથી ગુજરાતના પાદશાહનો ખોદ જોરો લેવા જેવું થશે અને મારા હાથે સંકટ સહન કરવું પડશે એવો ખ્યાલ તમને કદી નહોતો આવ્યો ?” પાદશાહે બીજો પ્રશ્ન કર્યો.

“ખ્યાલ આવે તોય શું ? અમે રજપૂતો તો મોતને સદાય મૂઠામાં લઇને ફરીએ છીએ. સંકટના સમયમાં હમેશાં સહાય કરનારી અમારી આ તરવાર જ્યાં સુધી અમારી સાથી બની રહે ત્યાં સુધી અમને કશાનો ડર હોતો નથી.”

“ધારો કે અત્યારેજ તમને અહીં કેદ કરી લઉં તો ?”

“પરંતુ તે પહેલાં તો જેની બાંહેધરી ઉપર અમે અહીં આવ્યા છીએ તે વિશ્વાસઘાતી અમીરોના અને આ કચેરીમાં બિરાજેલા આપના અનેક સેવકોના ડોકા ધડથી જૂઠાં કરી દઉં ! એમ કરતાં માફ મૃત્યુ થાય તો પણ જેનો મેં હાથ ઝાલ્યો છે તે આ ઠાકોરાનું હિત સાધતાં મૃત્યુ પામ્યાનો મારા આત્માને પૂર્ણ સંતોષ મળે, અને મારો જીવ ગતે જાય.” અમા બંડારીએ નીડરતાથી તડ ને ફડ જવાબ આપી દીધો.

તેની નીડરતા જોઇને પાદશાહ પ્રસન્ન થયો. “રંગ છે બંડારો ! તું ખરો રજપૂત બન્યો છે ! તારા જેવાનો સાથ મળવાથીજ આ ઠાકોરો

પોતાનો ગરાસ પાછો મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા છે !”

૧૮ ગરાસ મળ્યો.

પાદશાહે નેકીઆનને ધસારો કરતાં તરતજ તે એક થાળમાં પોશાક અને તાંબ્રપત્ર લઈ આવ્યો.

“ ઠાકોરો !” તેણે જાને બાઈઓને સંબોધીને કહ્યું, “ તમને બાઈઓને પાંચસે ગામનું કુલોલ પરગણું આપું છું અને પાછળથી તમને વાંધો ન આવે તે માટે ત્રાંબાને પતરે કરેલો તેનો લેખ તમને સોંપું છું. વધારામાં આ રાજવંશી પોશાક તમને ભેટ કંઈ છું.”

“ અને ભંડારી ! તમારી નિડરતા અને સ્વામિભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને તમને પણ આ પોશાક મારા તરફની અદના ભેટ તરીકે બક્ષિશ કંઈ છું.” અમ્મા ભંડારીને ખાસ જૂદો પોશાક આપવામાં આવ્યો.

“ આપનો અત્યંત ઉપકાર ! પાદશાહ સલામત ! આ ઠાકોરોને તેમનો ગરાસ પાછો મળ્યો એજ મારી મહેનતનો પૂરતો મદલો છે, છતાં આપ પ્રસન્ન થઈને જે ભેટ આપો છો તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કંઈ છું અને આ બાઈઓ તરફથી આપનો ઉપકાર માનું છું.” અમ્મા ભંડારીએ વિવેક કર્યો.

એકાએક કંઈ સ્મરણ થઈ આવ્યું હોય તેમ પાદશાહે પૂછ્યું, “ ઠાકોર, આ ગરાસ તમે બાઈઓ કેવી રીતે વહેંચી લેશો ?”

“ રિવાજ પ્રમાણે મોટા બાઈને વધારે ભાગ મળવો જોઈએ.” બાઈઓએ ઉત્તર આપ્યો.

“ મોટાને મોટો ભાગ મળવો જોઈએ તેનું શું કારણ ?” પાદશાહે પુલાસો માગ્યો.

“ બળાત્કાર એજ એનું કારણ છે.” નાનાબાઈ જેનોજીએ જવાબ આપ્યો.

અહમદશાહ જરા વાર વિચારમાં પડ્યો. તેણે કહ્યું, “ રિવાજ ગમે તેવો હોય, પરંતુ તમે બાઈઓએ સરખું દુઃખ વેડ્યું છે માટે બંનેએ બરાબર સરખે હિસ્સે ગરાસ વહેંચી લેવો.”

“ જેવી આપ નામદારની ઇચ્છા.” બંને બાઈઓએ અહમદશાહની ઇચ્છાને સ્વીકાર કર્યો.

વીરની વાતો (૩)

૧૯ ઉપસંહાર.

“ અમા ભંડારી ! તમારે માટે અમે શું કરીયે ? ” રખડતા બહારવટિયામાંથી ગરાસદાર બનેલા બંને ભાઈઓએ પુછ્યું.

“ કરવાનું શું હોય વળી ? મારે જે કરવાનું હતું તે મેં કર્યું છે અને ઇશ્વરે મને યશ અપાવ્યો તેથી મને પોતાને પૂરતો સંતોષ છે. બાકી હું તે કંઈ ગણત્રીમાં ? ” અમાએ અંતરના ઉદ્ગારો કાઢ્યા.

“ અરે તમારા તો અમારે પમ પૂજવા જોઈએ, તમે હો નહિ અને અમને અમારો ગરાસ પાછો મળે નહિ. તમને જોઈયે તેટલાં ગામો આપ ખુશીથી માંગી લ્યો.”

“ બાઈ, મેં બદલાની આશાથી કંઈ કર્યું નથી. મારાથી બોલાઈ જવાયું અને મેં મારો બોલ પાડ્યો. તમારી એક તસુ જમીન પણ મારે શિવનિર્માલ્ય છે. ”

બંને ભાઈઓ આ નિઃસ્વાર્થી ટેકીલા રજપૂત બચ્ચા તરફ આભાર ભરી નજરે જોઈ રહ્યા.

+   +   +   +   +

બંને ઠાકોરોને મળેલા ગરાસની વહેંચણી થઈ. પાદશાહના કહેવા મુજબ સરખે ભાગે વહેંચણી થઈ, પરંતુ સ્થળની પસંદગીમાં નાના મોટાનો ભેદ રખાયો. વરસાજએ કુસોલ અને બીજા ગામો મળી ૨૫૦ ગામ લીધાં અને જેતોજને સાણંદના ૨૫૦ ગામ મળ્યા.

વરસાજના વંશના પાટની રાજા હાલ લેંબોદરે છે અને ફટાયા થેથાપર અને પેંડાછટે છે. હાલ તેમના તાબામાં માત્ર બાર બાર ગામ છે, બાકીનાં કોણી લોકો દયાવી પડ્યા છે.

કહેવાય છે કે વહેંચણીમાં રાખેલા ભેદભાવનો બદલો કુદરતે વાળી આપ્યો હતો. મોટા ભાઈ વરસોજએ મીઠા પાટનો ભાગ રાખ્યો, પરંતુ જતે દહાડે તેમાં મઠ જેવું અનાજ પણ ભાગ્યે પાકતું હતું; બ્યારે નાના ભાઈ જેતોજને ખારા પાટનો ભાગ મળ્યો છતાં તેની ભોંયમાં સારા ધર્ત પાકવા લાગ્યા. એ પણ કુદરતનો પ્રભાવ !

રસિક વાંચન અને ઉમદા ચિત્રોથી ભરપુર
દર માસે નિયમિત પ્રગટ થતું ગુજરાતી ભાષાનું
સર્વાંગ સુંદર માસિક

નવચેતન

તમે જોયું છે ?

ન જોયું હોય તો આજે જ નીચેને ઠેકાણે લખો. એના
ગ્રાહક થયા વગર તમને ચાલવાનું નથી જ, કારણ:—

- (૧) એ લોકપ્રિય યથા પડેલું મનોહર માસિક છે.
- (૨) દર માસે આનંદ આપે એવા વિવિધ વિષયોના લેખો
ઉપરાંત રસીલી વાર્તાઓ ને હાસ્યરસના લેખો એમાં આવે છે.
- (૩) ગુજરાતના આગેવાન ચિત્રકારો ઉપરાંત કુશળ બંગાળી
ચિત્રકારો પણ આ માસિકમાં ફાળો આપે છે.
- (૪) આ માસિકમાં તમને હળવું સાહિત્ય (Light Literature) લાખશે તે સાથે શિષ્ટ સાહિત્ય પણ મળશે.

મોટે આ માસિક મંગાવી જુઓ

ગ્રાહક ગમે તે માસથી યથા શકારો.

વાષિક લવાજમ રૂ. ૬૮

હિંદ બહાર રૂ. ૭૫

છુટક નકલ રૂ. ૦૫

લખો:—ચાંપશી વિકલદાસ ઉદેશી.

અધિપતિ ને માલિક “નવચેતન”

૨, માતુકસ લેખન, કલકત્તા.

ગુજરાતની બાલપ્રજ્ઞમાં સૌથી વિશેષ પ્રિય
બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સચિત્ર માસિક

બાલજીવન

ગુજરાતી અભ્યાસ શરૂ કરતાં બાળકોથી માંડી છેક
હાઈસ્કૂલમાં લઘુતાં છોકરા છોકરીઓ માટેનું
સૌથી પહેલું બાલમાસિક.

તંત્રી:-રમણલાલ નાનાલાલ શાહ.

“બાલજીવન” એ ખાલી ટોળટપ્પાનું અને એકલી
વાતોનું માસિક નથી; પરંતુ તે આજની ‘બાલપ્રજ્ઞના’ જીવન
ઉજ્જવલ અને ઉન્નત બને, તેઓ સંસ્કારી ને પ્રાણુવાન બને,
તેમજ તેમના બાલમાનસને રૂચે ને પચે એવું બાલસાહિત્ય દર
મહિને બાલસાહિત્યના જાણીતા અભ્યાસીઓની પાસે ખાસ તૈયાર
કરાવીને આપે છે. એ ઉપરાંત તેનાં અતિ સુંદર મનોહર રંગીન
ચિત્રો ને બીજાં ઢગલાબંધ ચિત્રો બાળકોનું અનેરૂં આકર્ષણ
થઈ પડે છે. તમે એ મંગાવો છો ?

લવાજમ વાર્ષિક રૂ. ૩) છુટક ૫ આના; પરદેશ શીર્ષાંગ ૬૫
વડોદરા રાજ્યનાં પુસ્તકાલયો માટે લવાજમ રૂ. ૨૫.

જ્યાં જ્યાં ગુજરાતી કુટુંબ હોય, -જ્યાં જ્યાં ગુજરાતી પુસ્ત-
કાલય હોય, -ને જ્યાં જ્યાં ગુજરાતી શાળા હોય ત્યાં ત્યાં
“બાલજીવન” જોઈશે.

કાર્યાલય-બાજવાડા-ધોલીકુદ-વડોદરા.
બાલજીવન મુંબાઈમાં-સી. જમનાદાસની કં.
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ.

અમદાવાદ:-કૃષ્ણચંદ્ર ભટ્ટ, ભાઉની પોળ, રાયપુર.

* અમે ત્યાં નામ નોંધાવી અંકો મંગાવી શકશો *

ખાત્રી લાયક માલ મેળવવા માટે
અમારે ત્યાં જરૂર તપાસ કરશો.

ફનીચર,
સ્પોર્ટ્સ,
સ્ટેશનરી,
ગ્રામોફોન,
બીજી અનેક ઉપયોગી ચીજો

સચિત્ર વીરની વાતો ભાગ ૧,૨,૩.
વર્તમાનપત્રો, માસિકો અને પુસ્તકો:
ડેલી અને વીકલી ટાઈમ્સ:
ગોદરેજના નહાવાના સાબુઓ:
ફેન્સી ચીજો:

અમારું સરનામું નોંધી લેશો:—

દ્વે વ્યાસની કંપની.

આંચ:—જેતપુર.

હુડ ઓફીસ:—રાજકોટ.

ઉન્હાળાની

ગરમી નસાડવા અમારાં
પ્રખ્યાત

શરબતો

તમને જરૂર ખુશ કરશે.
બુદી બુદી સર્વ જાતનાં
શરબતો તૈયાર મળશે.

કિંમત:

૧૨ ઑંસની બા. ૩. સવા

હુઝતા હુરસ માટે
એકજ ઉપાય

સ્થંભક

અકસીર છે.

કિંમત

બા. ૧ નો ૩. એક

દરેક ગામમાં એજ ટો
બેઠએ છે. થવા
પ્રચનારે અમને
લખવું.

શિઆળાની

ઠંધીમાં

અમારો પ્રખ્યાત વખણાએલો

દ્રાક્ષાસવ

એ

શક્તિ માટે રામબાણુ દવા છે.

કિંમત:

માટી બાટલીના ૩. ત્રણ.

નાની બાટલીના ૩. દોઢ.

કાતિક માસથી તે આસો માસ સુધી
રોગી અને નિરોગી બન્નેને ખાવાલાયક

અમૃત

એ એક અમૂલ્ય ઔષધી છે.

કિંમત:

કાચની ફેન્સી બાટલીના ૩. ત્રણ.

આ બધું મળવાનું એકજ ઠેકાણું,
પ્રભુરામ અનંત ફાર્મસી.

અનંતવાડી, ભુલેશ્વર-મુંબાઈ નં. ૨

સાચી શક્તિનો સંગ્રહ કેમ કરશે ?

આંતરમાંનો સડો અટકાવી

પ્રાચીનશક્તિને ખૂબ ખીલવી
સંગીનમાં સંગીન ખોરાક પચાવી

જ્ઞાનતંતુની નખખાઈ

સાધારણ નખખાઈ

ગંભીર તે નખખાઈ મટાડી

તનદુરસ્તી-તાકતની જમાવટ કરનાર
બધી મોસમમાં વાપરવા ડાયક

ઝંકુની

મુવર્ણમિશ્રિત

મકરધ્વજ ગુટી

સ્વદેષ ચન્દ્રોદય મકરધ્વજ-લૈપજય રત્નાવલી દેવ.

પૂર્ણચન્દ્રોદય, સોનું તથા ચન્દ્રોદયનું અનુ-
પાત મેળવી બનાવેલી સોનેરી પડવાળી

સુદર ગોળીઓ વાપરી

સાચી શક્તિનો સંગ્રહ કરો

ઝંકુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લીમિટેડ-મુંબઈ નં. ૧૪

વડોદરાના એજન્ટ: વૈદ ભવાનીશંકર અને હરિશંકરની કું. ધીકાંડા.

:: :: કીંમત : તોલા એકના રૂપીઆ આઠ :: ::

વધારે વિગત માટે મકરધ્વજનું માહિતીપત્ર માગો

ખરાબ લોહીને
સુધારીને શરીરને
નિરોગી બનાવવામાં
સૌથી સરસ સાર-
સાપરેલા તે માત્ર
જન્મભાઈનનો
સારસાપરેલાજ છે.

પ્રમેહ, ચાંદી, વિસ્ફોટક, કંઠમાળ; સંધીવા, કોઢ, હઠીલી દરાજ-ખરબાં-ખસ, વિગેરે
અનેક રોગોમાં આ દવાનો ગુણ ચમત્કારી ગણાય છે. કીંમત રૂ. ૧૧. વી. પી. થી રૂ. ૧૧૦
ત્રણ શીશીના વી. પી. થી રૂ. ૫૦

અમૃતભિન્દુ ઓરીસ-નડિયાદ (ગુજરાત)

અજીર્ણ, ખાદી, ગ્રામ,
ઉલ્કી, સળેખમ, પેટમાં
દરદ, આંકડી, કાંતમાં
કળતર, કોલેરા સંપ્રહણી,
સંધીવા, પેટમાં પવનનું
ધુંચાનું, વિછીનો ઝેરી
ડંખ, વિગેરે અનેક
રોગોમાં તત્કાળ અને
ખાત્રીથી ગુણ કરનારી
દવા.

કીમત ૧ શીશીનો રૂ. ૧
વી. પી. થી ૧૧૮
ત્રણ શીશીના રૂ. ૪૮
અને ૬ શીશીના રૂ. ૮૦
પોસ્ટેજ સાથે.

બધા દવાવાળા વેચે છે.

તમારા ગામમાં પણ મળશે.

કેટલોગ અને કેલેન્ડર મફત મંગાવો.

અમૃતખંડ આશીસ-નડિયાદ (ગુજરાત)

મહાયુજરાતનું માનીતું સચિત્ર

માસિક પત્ર .

‘શારદા’

તંત્રી: ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા.

વાર્ષિક લવાજમ: રૂ. ૬-૮-૦. છુટકે નકલ

બાર આના.

ગ્રાહક થયા છો ?

ન થયા હો તો થવુંજ પડશે.

આજે જ થઈ જાઓ.

લખો:—વ્યવસ્થાપક, ‘શારદા’ કાર્યાલય.

સીવીલ સ્ટેશન રાજકોટ (કાઠિયાવાડ).

“ગુણસુંદરી” એટલે નિયમિતતા

શા માટે ?

કારણ કે શ્રદ્ધિથી વિનાનું શુદ્ધ
“ગુણસુંદરી” વિનાની શ્રદ્ધિથી

બંને નકામાં.

આજે નહિ તો બે દિવસ પછી તમારે
મંગાવ્યા સિવાય છુટકો નહિ થાય.
૯૦૦ પાનાનું વાચન-૧૦૦ ઉપર
ચિત્રો, ચાર દળદાર ખાસ અંક,
સુંદર વાર્તાઓ

ફક્ત ચાર રૂપીઆમાં

બીજા કોઈ માસિકમાં

તમને નહિ મળે. સપ્ટેમ્બરથી પાંચમું
વર્ષ શરૂ થયું છે. બે ખાસ અંકો
પ્રગટ થઈ ચૂક્યા છે. આજે જ
રૂપીઆ ચાર મોકલી
સપ્ટેમ્બરથી

આહુક થઈ જાઓ.

‘ગુણસુંદરી’ કાર્યાલય.

૧૦૫ ગીરગામ બેક રોડ, મુંબઈ, ૪.

બાળસાહિત્યનો ગાંડીવ ટંકાર

ગુજરાતના બાળસાહિત્યમાં સહેજે પહેલે નંબરે આવી ગયેલાં, વિભાગનાં પુસ્તકો સાથે ટકર ઝીલે એવાં રૂપાળાં પુંડા, ભડા કાગળ, મનોહર છપાઈ ને પત્થરી બાંધણી-વાળાં પુસ્તકો. શૈલી સરળ ને આકર્ષક, વિષય બોધક અને મનોરંજક, ઇનામના મેળવડાઓ માટે અનિવાર્ય અને અદ્વિતીય પુસ્તકો. પત્રોએ, વિદ્વાનોએ ને સૌ વિદ્યાધિકારીઓએ વખાણ્યાં છે. સરકાર તરફથી ઘણાક મંજૂર થયેલાં છે અને બીજાં થતાં જાય છે.

૧	ટોલ્સ્ટોયની ત્રણ વાતો	૦—૪—૦
૨	બકુલ	૦—૬—૦
૩	બીરબલનો બન્ધુ	૦—૮—૦
૪	મૂરખરાજ (ટોલ્સ્ટોય)	૦—૮—૦
૫	નીલમ	૦—૬—૦
૬	બીજમ અને યુધિષ્ઠિર	૮—૪—૦
૭	બાળવિહાર (૧)	૦—૧૨—૦
૮	જય બજરંગ	૦—૬—૦
૯	વાઘોનું વન	૮—૪—૦
૧૦	જાદુઈ હાર	૦—૪—૦
૧૧	બરશીપુરી	૦—૫—૦
૧૨	સોનાકુમારી	૦—૪—૦
૧૩	તોફાની ટીપુડો	૦—૬—૦
૧૪	કચુબર	૦—૩—૦
૧૫	ધૂપસળી	૦—૪—૦
૧૬	બાળવિહાર (૨)	૦—૬—૦

બાળકો અને બાળાઓમાં લઢાણી કરવા માટે અનુપમ છે.

ગાંડીવપત્રની ઓશીસ, સુરત.

પ્રત્યેક પુસ્તકાલયનો શણગાર

રસભરી ઇતિહાસ-કથાઓ

બોમ્બયુગનું બંગાળા	૧—૦—૦
હાય ઔસામ •	૧—૦—૦
કલકત્તાનો કારાયુગ	૧—૪—૦
પંજાબનું પચાંડ કાવતરું (જૂજ છે)	૦—૬—૦
નિહિલિસ્ટોના પંજામાં	૦—૧૨—૦
આનંદમદ •	૧—૮—૦
કાળું ચુલાખ (ડૂમા)	૧—૮—૦

આદહાદક નવલકથાઓ

અહાંડનો બેદ	૩—૮—૦
નામવિનાની નવલકથા	૧—૮—૦
અમૃતનો પ્યાલો	૦—૧૦—૦

રસભરી પ્રકીર્ણ કૃતિઓ

નીતિધર્મ (ગાંધીજી કૃત)	૦—૮—૦
જેલનો અનુભવ (ગાંધીજીનો)	૦—૮—૦
પાંડવ ગુપ્ત નિવાસ (ભાસ)	૦—૧૨—૦
રાષ્ટ્રીય ગરબાવળિ	૦—૪—૦

અધા છુકસેલરો પાસેથી મળે છે. મુંબાઈ,
વડોદરા, અમદાવાદ બધે વેચાય છે. ન મળે
તો લખો:—

ગાંધીવ પત્રની આશીસ, સુરત.

સેવા સમિતિ પુસ્તકાલય.

હિંદુ સમાજના અટપટા પ્રશ્નોને ઉકેલતી પ્રેમરસથી ઉભરાતી, રસિક, સચિત્ર નવલકથાઓ વાંચો, વંચાવો ને તમારા સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતારો !

લોહીના વેપાર:—હાલના હિંદુસમાજની ડાયરશાહી દેખાડનાર આ નવલકથા એકે અવાજે વખણાયેલી છે. સચિત્ર. કિં. ૪-૮-૦

ધીખતો જવાળામુખી:—‘લોહીના વેપાર’ ના અનુસંધાનરૂપે એજ લેખક રા. મધુકરના હાથે લખાયેલું આ પુસ્તક ગુજરાતી નવલકથાના સાહિત્યમાં અચ્ચત્તાને છે. સચિત્ર. કિ. રૂ. ૪-૮-૦.

અંધકારપર પ્રકાશ:—હિંદુસમાજની પુનર્ચિના કરી ‘લક્ષ્મી’ના એકજ પ્રશ્ને અતિ રસિકપણે આમાં ગુંથવામાં આવ્યો છે. લેખક, રા. મધુકર. સચિત્ર. રૂ. ૨-૮-૦.

અખળાની આત્મકથાઓ:—રા. ધીરજની કસાયેલી કલમે આલેખાયેલી જુદી જુદી જહેનોએ કહેલી ૧૬ કથણુ આત્મકથાઓ. સચિત્ર. રૂ. ૨-૮-૦.

વનિતાની વાતો:—એજ લેખકના હાથે લખાયેલી હિંદુસંસારના જીવ્હમે ને સંતાપોથી પાયમાલ થયેલી પ્રેમદાઓની હૃદયદ્રાવક ૧૦ ટુંકી વાર્તાઓ. સચિત્ર. રૂ. ૩-૦-૦.

મહિલાની મહાકથાઓ:—ત્રેખિકા: જહેન લક્ષ્મી: હિંદુસમાજની ‘આયડીઓ’નાં અંતરનાં દ્વાર ખોલાવીને આત્રેખેલી ૨૩ સત્ય ઘટનાત્મક વાર્તાઓ. સચિત્ર. રૂ. ૩-૮-૦.

વિશ્વેલીલા:—પ્રેમરસથી ઉભરાતી આ નવલકથામાં એક શ્રીમંત કુટુંબના ઘરમાં ચાલતા ગોટાળાનો ચિતાર છે. સચિત્ર. રૂ. ૨-૦-૦.

કળિયુગની વાતો:—રા. કેશવ. હ. શેઠના હાથે લખાયેલી રસિક ટુંકી વાતો. રૂ. ૧-૮-૦.

આદર્શ ચરિત્રાવલી:—પૃથ્વી પરના ૧૬ મહાપુરુષોનાં જીવન ચરિત્રોનો સંગ્રહ.

સેવા સમિતિ અંથમાળાના આહક થનાથી પોણી કિંમતે મળે છે. માળાના નિયમે તથા વધુ માહિતી માટે સુચિપત્ર મંગાવો: લખો: વ્યવસ્થાપક: સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય, ૧૨૩, ગુલાબવાડી, મુંબઈ, ૪.

સુંદરીઓના સાંસારિક પ્રશ્નોનો અવનવી રીતે ઉકેલ
 કરેતું, દશ દશ વર્ષ થયા નિયમિત બહાર પડતું,
 મુખ્ય ઇલાકાતું માનીતું માસિક પત્ર :

સમાજ જીવન

તંત્રી :
 લક્ષ્મીબેન ગો. ડોસાણી.

વાર્ષિક લવાજમ :

હિંદ માટે રૂ. ૪-૦-૦

હિંદ બહાર રૂ. ૫-૦-૦

દર માસની છેલ્લી તારીખે બહાર પડે છે :

- ૧ તેમાં ગુજરાતના ચુનંદા સામાજિક લેખકોના હાથની અણુભોલી પ્રસાદી : લેખો, કાવ્યો, ટુંકી રસભરી સાંસારિક વાર્તાઓ, રમુજ રકેચો, ચાલુ વાર્તા તથા તંત્રો બંદેન તરફથી પ્રાસંગિક ચર્ચા તથા મનનીય સામાજિક નોંધો દરમાસે આપવામાં આવે છે.
- ૨ ગુજરાતમાં એકલા સામાજિક પ્રશ્નોની સ્વતંત્રપણે ચર્ચા કરનારે ને એક ગુજરાતી બહેનને હાથે પ્રગટ થતું કોઈ પણ પત્ર હોય તો તે સમાજજીવન છે.
- ૩ ગોંડળ, પોરબંદર, ભાવનગર, વડોદરા આદિ રાજ્યની લાયબ્રેરીઓ માટે મંજુર થયેલું છે.
- ૪ તમારા લવાજમ રૂપિયા ચારનો ખર્ચ તો તેમાંની એક ચાલુ વાર્તા જ વાળી આપશે.
- ૫ છ આનાની ટીકીટ મોકલવાથી નમુનાનો એક મોકલાશે.
 તમારે તમારા સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતારવું હોય તો આજે જ
 'સમાજજીવન'ના ગ્રાહક બનો : લખો :—

વ્યવસ્થાપક : સમાજજીવન.

૧૨૩, ગુલાલવાડી, મુખ્ય, ૪.

“સૌરાષ્ટ્ર મિત્ર”

કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતની પ્રજાનો અવાજ
સંભળાવતું રાષ્ટ્રીય અઠવાડિક.

એમાં શું શું જોશો ?

સામાજિક સડાને દૂર કરનારા લેખો,
મહત્તોની પિશાચ-લીલા,
પ્રજાનાં કર્ણ રૂદન-સ્વર
પ્રજાના આગેવાનોનો દંભ,
ધસ્તામી આલમના રંગ,
વિધવાઓની કર્ણ કથાઓ,
કચ્છની કડવી મીઠી ખબરો,
સૌરાષ્ટ્રનાં ગામોનાં સુખદુઃખ.

રૂપીઆ અઢીની કિંમતના લેટનાં પુસ્તક સાથે

લવાજમ માત્ર રૂ. ૪-૦-૦

વેપાર વધારવાનું ઉત્તમ સાધન-જાહેર ખબરનાં
સસ્તા ભાવો!

લખો:—મેનેજર “સૌરાષ્ટ્ર મિત્ર”

રાણપુર (બી. એસ. રેલ્વે)

પ્રાચીન કાવ્યની

જાહેર ખખર

રાજામહારાજાઓને ખાસ ઉપયોગી!

મારી પાસે ત્રણસો વરસ ઉપરના જુના ચોપડાઓ છે, તેમાં ગુજરાત કચ્છ ને કાઠીયાવાડના તમામ રાજસ્થાનોના પ્રાચીન કાવ્યો છે—તો જે જે રાજામહારાજાઓને અગર નાના તાલુકદારોને તેમના વડીલના પ્રાચીન કાવ્યની જરૂર હોય અગર ઇતીહાસીક ખાખતની જરૂર હોય તેમણે નીચેના સીરનામે લખવું:—

વળા રાજ્યકવિ

ગઢવી ઠારણભાઈ મધુભાઈ

મુ. વળા, (ધોળા જંકશન થઈને)

(કાઠીયાવાડ)

ઐતિહાસિક વાર્તાઓના જાણીતા લેખક

શ્રી અડાલજના લોકપ્રિય સચિત્ર પુસ્તકો !

વીરની વાતો-ભાગ ૧ લો—(ત્રીજી આવૃત્તિ) વધુ વાતો અને વધુ ચિત્રો સાથે પ્રગટ થયેલ છે.

વીરની વાતો-ભાગ ૨ જો—(બીજી આવૃત્તિ)

વીરની વાતો-ભાગ ૩ જો—દરેક ભાગની કિંમત રૂ. અઢી. પે. જી. ૬૬.

હાથવણાટ—ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર) થોડીજ નકલો આપી છે. વણાટ શાસ્ત્રનું ઉત્તમ પુસ્તક, કિં. રૂ. ૧૫ અને ૩૫.

અજ્ઞમિલ કિંવા ગરીબનું નસીબ ગરીબ.

વીકટર હ્યુગો નામના જગપ્રસિદ્ધ નવલકથાકારની અતિ લોકપ્રિય નવલકથા 'લે મીઝરેબલ' ઉપરથી લખાયેલી જોરદાર પ્લોટવાળી રસમય નવલકથા (ગુજરાતી પ્રેસે પ્રગટ કરેલી) ભાગ ૧, ૨, સચિત્ર. દરેકની કિં. રૂ. ૩-૦-૦

અજ્ઞમિલનું પુસ્તક અમારી પાસેથી પણ મળી શકે તેવી ગોઠવણ કરી છે.

હવે પ્રગટ થનારાં પુસ્તકો.

પ્રેમપ્રભાવ (સચિત્ર) રસમય ઐતિહાસિક નવલકથા.

વીરાંગનાની વાતો (વીરની વાતો જેવી જ વીરરસથી ભરપૂર વાર્તાઓનો સંગ્રહ) સચિત્ર.

પંચામૃત (શૃંગાર અને વીરરસથી છલકાતી પાંચ રસમય વાતોનો સંગ્રહ) સચિત્ર.

લખો—ટી. પી. અડાલજ, કોઠી પાસે, વડોદરા.

